

İz Yayıncılık

Önsöz

Sadreddin Konevi ve İ'câzü'ı-Beyân Tevîıi'l-Ümmi'l-Kurân'ı

Eserin Tercümesi

GENEL GİRİŞ

Rahim Ve Rahman Olan Allah'ın İsmi İle!

Amacın Açıklanması

Giriş

Gaybi Kelâmın Rükünleri

Vaad Edilen Giriş

Araştırma Yöntemi

Nazarı Delillerin Tutarsızlıkları/Tehâfüt

Ehl-i Nazarda "Fikir Kanunu"

Marifet Ve Ulvî Hakikatlerin Talebeleri

Mücerret Hakikatleri Bilmenin İmkânsızlığı

Allah'ın Hakikatini Niçin Bilemeyiz

Zevk İlmini Tahsil Araçları

Bu Bölümün İlavesi

Hulul Ve İttihad Yoktur

Allah'ın İlmi Hakiki, Kulun İlmi Mecazdır

Ledünni İlimden Feyiz Almanın Sırrı

Bazı Tasavvufî Istılahlar

Tahkik İlminin Sırları

İlim Tarif Edilmez

İlim Niçin Bazen Tarif Edilir?

Varlıktaki İlmin Mâhiyeti Nedir?

İlmin Özellikleri

İlmin Mertebeleri

İlim Zâtı Tecelliye Eşlik Eder

İlmin Hükümleri Ve Nispetleri

İlmin Konuları

İlmf İdrâkin Sureti

Bilgileri İfâde Araçları

Tamamlayıcı Açıklama

Arapça'daki Altı Terkibin Sırrı

Külli Kaide

Külli Kaide

Küllî Kaide

Başlangıç/Mebde' Ve Yaratılışın Sırrı

Vahdet Ve Kesreti Birlik Ve Çokluk

Şehâdet Ve Gayb

İnsan-ı Kâmil

BÖLÜM I

BESMELE'NİN SIRRI

Besmele" İfadesinin Açıklaması

Zevk Diliyle Şerh

Devrf Nazariye Ve Ulvf Harfler/Huruf-İ Âlryât

Hemze Ve Elif

Sin Harfi

Mim Harfi

(Besmeledeki) Er-Rahmânu'r-Rahîm

Kul, Rabbını Nasıl Zikreder?

BÖLÜM II

FATİHA SURESİ'NİN BİRİNCİ KISMI

Külli Fatihler

Mefatihu'l-Gaybi Gaybın Anahtarları

"Hamd Alemlerin Rabbı Olan Allah İçindir" (Fatiha, 1)

Mukaddime

Hamd'ın Mânâsı

"Hamd, Allah İçindir

"Lillâhi/Allah İçin" İfâdesi

Lafza-i Celâl'in İştikakı/Kökeni

İsmin Mânâlarının Zahir Ve Bâtın Uyumu

Rab

Allah Teala'nın Islah Etmesi

Efendilik Hükmü

Sebat Hükmü

Mâliklik Hükmü

Terbiye Hükmü

Bu Hükümlerin Levazımı

Terbiye Sırrı

Ruhun Ve Bedenin Gıdası

Ariflerin Hikmeti

Hak'tan Perdelenenlerin Başarısızlığı

Mizaç, Gıda Kuvvetine Baskın Gelir

Zahir Lisanı

"Alemîn/Alemler"

Bâtın Lisanı

"Allah, Rahim Ve Rahmandır. " (Fatiha, 2)

Rahmetin Hazretleri/Mertebeleri

Din Gününün Sahibidir. (Fatiha, 3)

Mülkün Sırrı

"Yevm/Gün"in Sırrı

Din'in Sırrı

Tamamlayıcı Açıklama

Mükelleflerin Fiilleri

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

Uhrevî Azap ve Nimeti Gerektiren Diğer Emir ve Yasaklar

Kalbin Vecihleri

Bölüm

Mukaddime

Teklifin Aslı ve Hikmeti

Özet ve Netice

"Hamd Alemlerin Rabbı Allah'a Mahsûstur."

"Er-Rahmân Er-Rahim:"

Zahir, Bâtın, Had ve Matla'

BOLÜM III

FATİHA SURESİ'NİN İKİNCİ KISMI

"Ancak Sana İbâdet Eder Ve Ancak Senden Yardım Dileriz." (Fatiha, 4)

Akılların, Nefislerin ve İnsanın Kıblesi

Zatî Ve Sıfati İbâdet

Amel ve İbâdet

"Ve İyyake Nestein / Ancak Senden Yardım Talep Ederiz"

"Cem" ve "Matla" Lisanıyla Açıklama

Tamamlayıcı Açıklama

BOLÜM IV

FATİHA SURESİ'NİN ÜÇÜNCÜ KISMI

"Bizi Sırât-ı Müstakim'e Ulaştır." (Fatiha, 5)

"Sırat"

Tamamlayıcı Açıklama

Mutlak Tecellfde Herhangi Bir Şeref Bulunmaz

Hidâyetin Mertebeleri

Hidâyet ve Dalâlet Mertebeleri

İtidal Mertebeleri

İstikâmetin Mertebeleri

Seyr-i Sülük Mertebeleri

Bölüm Nübüvvetin Sırrı, Îrşât Nübüvvet Yollarının ve Ürünlerinin Neticeleri

Nübüvvetin İsimleri

Sonuç ve Genel Bilgilendirme

Bölüm Vaat EdilenHidâyet Hakkında

Dua ve İcabetin Sırrı

Bu Âyet Hakkında Tamamlayıcı Açıklama

Kâmil Teveccüh

Kendilerine Nimet Verdiklerinin Yoluna, Dalâlette Olanların Ve Kızdıklarının Yoluna Değil." (Fatiha, 6)

Nimetin Sureti, Ruhıı ve Sırrı

Hidâyet Hakkında Had ve Matla' Diliyle Tamamlayıcı Açıklama

Bir ve İki El İle Yaratma

İnsan İtidal Noktasından Nasıl Sapmıştır?

Gazabın Mertebeleri

Rızânın Mertebeleri

Beşerî Rızânın Mertebeleri

Dalâlette Olanların Yoluna Değil." (Fatiha, 7)

Dalâlet Mertebeleri

Son Hayret

Sırrı, Dereceleri ve Sebepleri

Ehullahın Büyüklerine Mahsus Son Hayretin Sebepleri

"Matla"ın Üzerindeki Lisan ile Bunların Açıklanması

"Hayret" Konusuna Tamamlayıcı Açıklama

BÖLÜM V

KÜLLİ FATİHA'LARIN SONUNCUSU

Cevamiu'l-Hikem/ Bu Sureye Ait Bütün Hikmetler

Kur'an'a ve Furkan'a Ait İlâhi Sırlar

Bu Konuda Tamamlayıcı Açıklama

"Cemü'l-cem" Diliyle

Aslî-Şer'î ve Kur'anî Bazı Sırlar

Sonuç

Önsöz

Sadreddin Konevi ve İ'câzü'ı-Beyân Tevîıi'l-Ümmi'l-Kurân'ı

Sadreddin Konevî, 13. asırda yaşamış (doğum tarihi, yaklaşık 1210, ölüm tarihi, 1274), tasavvuf düşüncesine kazandırdığı boyutlar ve kendisinden sonraya etkileriyle "dönüm noktası" olmuş bir sûfî-düşünürdür. Konevî'nin tasavvuf tarihindeki önemi iki noktada ortaya çıkar: Birincisi: Konevî, kendisine kadar gelen tasavvufi birikimi, belirli bir yöntem ve esasa göre şekillendirerek, bu birikime sistematik bir bütünlük ve yapı kazandırmıştır. İkincisi ise, yetiştirdiği talebeleri ve oluşturduğu "ekol"ü sayesinde, kendisinden sonraki tasavvufun gelişim sürecini büyük ölçüde etkilemiştir.

Başta Osmanlı-Selçuklu tasavvuf anlayışı olmak üzere Konevî, tasavvufa sadece düşünceleriyle etki yapmakla kalmamış, bunun ötesinde belirli bir üslubun ve ifade biçiminin oluşmasına da neden olmuştur. Başka bir ifadeyle Saidüddin Ferganî, Müeyüddin el-Cendî, Hamza Fenarî, Davud el-Kayserî, Kutbuddin el-İznikî gibi kendisine yakın çağlarda yaşamış sûfîler; Abdullah ilahi, Ba-li Sofyavî, Ahmet İlahi, Abdullah Bosnavî gibi sûfîlerin eserleri incelendiğinde, gerek problemlerin ele almış tarzı ve gerekse bun-ların incelenişi, Konevî'nin üslubunu aksettirirler.

Abdurrahman Cami, şöyle demektedir: "Şeyh Sadreddin, Hz. Şeyh'in sohbet ve hizmetinde terbiye gördü. Vahdet-i vücüda dair görüş ve sözlerini akla ve şer'a uygun gelecek tarzda Şeyh'in maksadını iyice anlamış olarak, güzelce yorumlamıştır. Onun bu konudaki araştırmalarını ve yorumlarını gör-meksizin, meseleyi gereği gibi anlamak mümkün değildir."

Cami'nin bu ifadeleri, Konevî'nin tasavvuf tarihindeki yeri hakkında bir fikir vermektedir. Buna göre, Konevî, Îbnü'1-Ara-bî'nin terbiye ve eğitiminde yetişmiştir; Konevî, hemen bütün eserlerinde İbnü'l-Arabi'den büyük bir saygı ve hürmet ile bahseder ve "kâmil şeyh", "en büyük^ımam", "muhakkiklerin imamı", "şeyh" vb. lakaplarla hocasını zikreder. Bununla birlikte Konevî'yi, sadece bir İbnü'l-Arabî sarihi ve takipçisi diye görmek gerçekle bağdaşmaz. Çünkü Konevî, pek çok düşüncesinin ana unsurlarını İbnü'l-Arabî'den ve onun eserlerinden almış olsa bile, onlara kazandırdığı üslup ve yorum ile İbnü'l-Arabî'yi iki şekilde ele almayı zorunlu kılmıştır. Birincisi, kendi eserlerinde İbnü'l-Arabî ve ikincisi, ana fikrini vahdet-i vü-cûdun teşkil ettiği bir "ekol" içindeki Îbnü'l-Arabî. Bazı İbnü'l-Arabî eleştirmenlerinin özellikle Sadreddin Konevî'yi hedef almaları ve ona tepki göstermelerinin temelinde Konevî'nin İbnü'l-A rabî'nin düşüncelerine getirdiği bu yorumun etkisi vardır.

Konevî, İbnü'l-Arabî ile ilişkilerini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bir ifadesinde Konevî, hocası ibnü'l-Arabî'nin bilgilerinin kaynağına ortak olduğundan, onun mazhâr olduğu özel tecellilere kendisinin de mazhâr olduğundan vb. söz eder. Şöyle demektedir: "Ben zikrettiğim şeyi, naklediyor veya bir başkasının hâlinden haber veriyor değilim. Ben bunları, sonradan meydana gelen şeyde benden öncekiler ile ortaklığım açısından ve önceden zikredilen tabakanın mensuplarının dalmaya çalıştığı her şeyden yüz çevirerek anlatıyorum."

Nefehat'ta yer alan uzun bir "varidaf'ında ise, İbnü'l-Arabî ile rüyasında görüştüğünü ve kendisinden çok özel bir talepte bulunduğunu belirtir. Konevî, şöyle demektedir: "653 senesinin Şevval ayının 17. cumartesi gecesinde şeyh (r.a)'i uzun bir vakıamda gördüm. Aramızda, pekçok konuşma geçti. Ben, bu konuşma esnasında ona şöyle diyordum:

-İsimlerin eserleri, hükümlerdendir; hükümler, hallerdendir; haller, zattan istidada göre taayyün eder. İstidat, kendisinden başka hiç bir şey ile illetlenmeyen bir emirdir."

Bunun üzerine Şeyh (r.a) bu açıklama ile oldukça şaşırmış ve yüzünü hilallemiş, saçını karıştırmış ve bazı sözleri tekrar edip, şöyle demiştir: Güzel, güzel!

Bunun üzerine ona dedim ki: Efendim güzel olan sensin, çünkü sen insanın bu gibi şeyleri idrâk edeceği yere ulaşmasını temin ediyorsun. Yemin olsun ki: Senden başka kimseden hiç bir şey almadım."

Sonra geldim ve ona yaklaştım, elini öptüm ve dedim ki: n -"Talep ettiğim bir tek hacetim kalmıştır." Dedi ki: -"Sor." Dedim ki:

-"Ben, ebedi ve daimi olan zatî tecellîyi nasıl müşahede ettiğini görmek istiyorum."

Bununla kendisi için hasıl olan zatî tecellîyi müşahedeyi kastetmiştim. Bu tecellînin ötesinde hiçbir perde ve kâmiller için bir makam yoktur. Bunun üzerine, "evet" dedi ve şöyle cevap verdi. Sonra bana dedi ki:

-"Bu, sana ikram edilmiştir. Bununla beraber, benim çocuklarım, dostlarım özellikle de oğlum Sadettin'in olduğunu biliyorsun, bu talep ettiğin şey, onlardan hiçbirisi için gerçekleşmemiştir."

Bu ifadeye göre Konevî, kendisini Ibnü'l-Arabî'nin gerçek vârisi olarak görmektedir.

Sadreddin Konevî'nin bu düşünceye getirdiği yenilik, Cami'nin "vahdet-i vücûda dair görüş ve sözlerini akla ve şer'a uygun gelecek tarzda Şeyh'in maksadını iyice anlamış olarak, güzelce yorumlamıştır" ifadesinde zımnen yer almaktadır. Gerçekten de Konevî'nin başta Miftahü'1-gayb, î'cazü'l-beyan, en-Nefehat gibi eserlerini incelediğimizde, bir konu açık bir şekilde gözükür: Konevî, hangi meseleyi ele alırsa alsın, o meseleyi belirli kaideler ve esaslara bağlı olarak yorumlamaya çalışır. Bu anlamda Konevî, tasavvufi bilgilerin ve keşiflerin akıl ve nazar gücüyle elde edilmediğini kabul etse bile, bu bilgilerin pek çok yönde "makul" ve "anlaşılır" olduklarını itiraf eder. Bu noktada Konevî'nin akla karşı tavrını, şu şekilde tespit edebiliriz: Akıl, sırf düşünce/fikr gücü ile anlama/kabil açısından farklı imkanlara sahiptir. Akıl, düşünme gücü açısından metafizik konularda sınırlı iken, ikinci yönden daha geniş imkanlara sahiptir.

Konevî'nin başlıca eserleri şunlardır:

1- Miftâhü'i-gayb: Sadreddin Konevî'nin en önemli eseri bu kitaptır. Bu eserde Konevî, konusunu "Tanrı'nm alemle ve alemin Tanrı ile irtibat ve ilişkisi" diye belirlediği "ilm-i ilâhî"nin

bir "ilim" olarak İnşasını ele alır. Buna göre, "ilm-i ilâhî", bütün ilimler gibi, konusu, meselesi, mebadisi olan müstakil bir ilimdir; bu ilim, diğer ilimlerle belirli ilişkileri ve ortak yönleri olsa bile, konusunun öneminden dolayı onlardan daha üstün ve önemlidir. Bu ilimde, doğruyu yanlıştan ayırt etmemizi sağlayan ve bir anlamda felsefede mantığın veya dil bilimlerinde Nahiv ilminin gördüğü vazifeyi gören, "miyar" mesabesindeki kaideler vardır. Bu kaideler, şeriat, akıl ve kesinleşmiş müşahedeler ile teyit edilmiş ve doğrulukları tecrübe edilmiş kaidelerdir.

Konevî, bu kaideleri en kapsamlı olarak bu eserinde zikreder ve ardından da bu kaidelere göre "ilm-i ilâhf'nift temel meselelerini -sürekli kaidelere atıf yaparak- ortaya koyar.

2- en-Nefehâtü'1-ilâhîyye: Konevî'nin "varidaf'ı diye isimlendirebileceğimiz bir eseridir. Bu eserde Konevî, bir yandan kendi ruhsal gelişimini ve manevi tecrübelerini açıklayan ifadelere yer verirken, öte yandan "Miftahü'l-gayb"da ortaya konulan ana fikri ilham ve keşifleriyle

destekleyen açıklamalarda bulunur. Ayrıca, bu eser Konevî'nin gerek kendi hayatı ve gerekse de İbnü'l-Arabî ile ilişkisi hakkında en fazla bilginin bulunduğu eseridir.

3- el-Fukûk fi-kelimât-ı müstenidât-i Fusûsi'l-hikem: İbnü'l-Arabi'nin Fusûsu'l-Hikem'i üzerinde yazılmış

kısa, fakat önemli bir şerhtir. Konevî, bu şerhi yazmasının nedenini şöyle açıklar: "Bu insanlar (: muhakkik dostları), bana, bu Fusû-su'1-Hikem kitabının mühürlerini çözmemi, kaynağının sırrını açıklamamı, kapalı ifâdelerini açıklamayı temin edecek kilidini açmamı önerdiler. Tahakkuk sahibi olduklarını bildiğim için ve onların irşatlarıyla yaratıcılarına yakınlaşmak için, bu önerilerini kabul ettim. Bununla beraber, bu kitabın girişinden başka bir bölümünü Îbnü'l-Arabî'nin neşvesine göre şerh etmek istemedim. Fakat Allah bereketi ile beni nzıklandırdı. Bu nzık, Îbnü'l-Arabî'nin muttali olduğu şeyi bilmede ortaklık, ona açıklanan şey ile müşerref olmak ve sebep ve vâsıta olmaksızın, ilâhî inayet ve zatî rabıta ile Allah'tan bilgi almaktır."

4- el-Mürâselât: Sadreddin Konevî ve Nasireddin Tusi arasında çeşitli metafizik bahisleri üzerindeki mektuplaşmalardan oluşan bir eserdir. Bu eserde Konevî, özellikle îbn Sina felsefesi olmak üzere, filozofların çeşitli meselelerdekİ görüşlerine eleştiriler yöneltir ve buradan hareketle felsefenin ve aklın imkanlarını tartışır. Konevî, buradaki fikirlerini bütünüyle diğer eserlerinde tekrarlamıştır ve bu yönüyle mektuplardaki ifadeleri, diğer eserlerinin bir devamı niteliğindedir.

5- en-Nusûs fi-tahkîk-i tavri'l-mahsûs: Konevî'nin hacim bakımından küçük olmakla birlikte, üzerinde yazılan şerlilerin de gösterdiği gibi, etkili kitaplarından birisidir. Bu eserde, "nas" diye isimlendirdiği her bir bahis altında "varlık" ile ilgili çeşitli konulan ele alır.

6- Kırk Hadis Şerhi: Konevî, bu kitabı yazmasının nedenini "Ümmetimden kırk hadis ezberleyen kimse fakih olarak hasredilir" hadisine göre, kırk hadis derleyen alimlerin adetine uymak olduğunu belirtir. Bununla birlikte, yirmi sekiz hadise kitabmda yer vermiştir ve -sadece bir nakil olmamak için de- bu hadisleri tasavvufi açıdan yorumlamıştır.

7- Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ: İlahi isimler, Tanrı'yı bilmemizi sağlayan ve Tanrı-alem ilişkilerini mümkün kılan şeylerdir. Bu itibarla, Konevî'nin "ilm-i ilâhî" diye isimlendirdiği ilim, bir anlamda isimlerin bügisidir. Bu eserinde Konevî, doksan dokuz ilâhî ismi açıklar.

8- Tebsiratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî: Farsça bir risaledir. Risale'nin içeriği, girişte şöyle açıklanmıştır: "Bu risale, ' usûl-i maarif ve kavâid-i tavr-i velayet beyanında bir kaç kelimeden ibarettir ki, perde-i gaybdan cilve-nümâ ve hurûf ve el-faz kisvesiyle peyda olmuştur. Ta ki,

arif kimselere "tezkire" olarak mütalaasından, taliplere istirşad tarikiyle zabt ve hıfzından menfaat-bahş ola! Bu kelimâta "Tebşir•âtü'i-Mübtedi ve Tezki-retü'l-Müntehi" namını verdim. Hülasası, bir mukaddime, üç mis-bah ve bir hatimeyi müştemüdir. VaUahü'î-müsteân ve aleyhi't-tük-lanl"

Fatiha Tefsiri, Sadreddin Konevî'nin en hacimli eseridir; bu yönüyle eser, Konevî'nin bütün eserlerinde ele almış olduğu belli başlı bütün konulara dair fikirlerini içermektedir.

Eser, iki ana bölümden meydana gelmektedir. "Giriş" diye tercüme ettiğimiz birinci kısımda Konevî, genel olarak eseri yazmasının nedenini, eserinin içeriğinde buİunan konuları ve eserindeki üslubu hakkında bilgiler verirken, ardından bilgi görüşünü ortaya koyan çok önemli meseleleri ele alır. Bu bağlamda Konevî, hakikate ulaşmada temelde iki yöntem bulunduğunu belirtir: Bunlardan birisi, nazarî deliller ve kıyaslardan hareket ederek, gerçeğe ulaşma çabasıdır ki, Konevî, bunu "burhan yolu" diye isimlendirir. İkinci yöntem ise, kalbin arındırılması, ruhun güçlendirilmesi ile Hakka sülük etmekten ibaret olan sûfîlerin kullandıkları yöntemdir; Konevî, bunu da "müşahede" yöntemi diye isimlendirir Konevî, bu bölümde her iki yöntemi tahlil eder ve salt aklın mutlak gerçeğe ulaşmasının mümkün olmadığını ileri sürer ve bunun nedenlerini gösterir. Konevî, "ehl-i nazar"m kullandıkları yöntemlerden birisi olan "cedel"e ise, daha fazla tepki ve eleştiriyle yaklaşır; Ona göre, "cedel" sadece nebevî bilgilere veya sûfîlerin tecrübelerine değil, bunun yanı sıra gerçek felsefeye de aykırı bir yöntemdir. Şöyle demektedir: "Fikrî delillerde ve cedeici tak-rirlerde herhangi bir fayda ve çare bulunsaydı, nebiler, resuller ve Hakkın hüccetlerini ayakta/kaim tutan ve onların taşıyıcısı olan veliler, bu delillerden ve yöntemlerden yüz çevirmezlerdi; bu veliler, nebilerin ve resullerin vârisleridir."

Konevî, burhan yönteminin özellikle metafizik alanda başarısızlığını ortaya koyduktan sonra, müşahede yöntemini ve bununla ilgili çeşitli meseleleri ele alır. Bu noktada Konevî'nin üzerinde durulması gereken yönü, bir yandan -eksiklerine rağmen-burhan yöntemini hakikate ulaştıran temel yöntemlerden birisi olarak görürken, öte yandan, "müşahede" yöntemini burhan yönteminin karşısına koymuş olmasıdır.

Eserin ikinci kısmı ise, Fatiha Suresinin yorumlanmasıyla ilgilidir. Bu bölüm de, çeşitli kısımlara ayrılmıştır. İlk olarak, "Besmele" cümlesinin açıklandığı bir bölüm vardır. Bunun ardından Fatiha suresinin birinci kısmı gelmektedir. Konevî, Fatiha suresini üç kısımda mütalaa eder ki, bu taksim -bazen atıf yaptığı gibi-bir kutsi hadise dayanmaktadır. Bu hadise göre, namaz suresi olan Fatiha suresi, Hakka ait bölüm, kula ait bölüm ve hem Hakka ve hem de kula ait bölümler olmak üzere, üç kısımdan oluş-maktadır. Hadis, şöyledir: "Ben namaz suresi olan Fatiha suresini, benim ile kulum arasında taksim ettim. Yarısı bana aittir ve yansı kuluma aittir. Kuluma diledikleri verilecektir."

Buna göre, surenin birinci kısmı, "Hakka ait kısımdır." Bu kısımda, Konevî, başta hamd kavramı olmak üzere Tanrı ile ve O'nun mevcutlara varlık vermesi ve onları çeşitli varlık mertebelerine izhar etmesiyle ilgili konuları ele alır.

Fatiha suresinin ikinci kısmı ise, "Ancak sana ibadet eder ve senden yardım dileriz" âyetidir. Bu kısımda Konevî, ibadet ve Hak ile kullan arasındaki ilişkileri ele alır.

Son kısım ise, kulların Allah'tan talepleri ve duaları ele alınır. Bu kısımda ise, hidâyet kavramı, saadet, şakilik, gazap, gazap türleri vb. konular ele alınır. Son olarak bir bölümde ise, Konevî eserindeki ana fikirleri özetler.

Fatiha suresi, Konevî'ye göre, Tanrı-alem ilişkilerini özetleyen en uygun metindir. Dolayısıyla bu eseri, klasik anlamda bir sure tefsiri olarak görmek yerine, Vücûd-ı Mutlak olan Hakkın, belirli varlık mertebelerinde eşyayı izhar etmesinin ana fikrini oluşturduğu Tanrı-alem arasındaki ilişkileri yorumlama imkanı veren bir metin olarak görmek gerekir.

Konevî, Fatiha suresini ilâhî ve kevnî bütün hakikatleri ve hakikatler arası ilişkileri özetleyen bir sure olarak görür. Şöyle demektedir: "Hak, sureti itibarıyla büyük olan ilk alemi, isimlerinin ve Kalem-i esmâ'ya (Kalem-i a'lâ) tevdi edilmiş ilminin nispetlerinin suretlerini taşıyan bir kitap yapmıştır; suretiyle küçük alem olan insân-ı kâmili ise, isim ve müsemma/isimlendirilen mertebelerini birleştiren "orta" bir kitap; aziz Kur'an'ı ise, mahlukun Hakkın sureti üzerinde yaratıldığının açıklayıcısı yapmıştır, böylelikle yaratılışmdaki gizem ve suret ve mertebesinin sırrı kendisiyle ortaya çıkar. Aziz Kur'an, insan ile zuhur eden kemâlin özelliklerinin açıklayıcı nüshası olmuştur. Fatiha suresi ise, Kur'an'ın eksiksiz ve noksansız nüshasıdır. Bütün tali nüshalar, ilkinin muhtasarı oldukları gibi, aynı şekilde Fatiha suresi de, ulvi nüshaların sonuncusu olmuştur." Böylelikle, Fatiha suresi tevil edilirken, bu surede özetle işaret edilen bütün hakikatlerden söz etmek gerekir.

Bu bağlamda, Konevî'nin tevil ^ yorum metodu hakkında bir kaç şey söylemeliyiz.

Konevî, ilâhî kelâmın kaynağı oıan kelâm sıfatının Tanrı'ya nispet edilmesinin genel çerçevesini belirleyen, sıfat-mevsuf ilişkisi üzerinde durur. Buna göre, sıfatlar mevsuflanna tabidirler ve her sıfat nispet edildiği mahalle ve şahsa göre anlam kazanır. Tanrı'ya nispet edilen bütün sıfatlar, insanların tasavvur ettiklerinden farklı bir şekilde O'na nispet edilebilirler. Çünkü O'na nispet edilen her sıfat ve hakkında verilen her hüküm, kâmil anlamda kendisine izafe edilir. Konevî, şöyle demektedir: "Hakka nispeti sahih olan na't ve sıfatların O'na izafesi, bu sıfatların başkalarına nispet edilmeleri gibi değildir. Çünkü O'nun dışındaki şeyler, mümkündür ve her mümküne, imkân hükmü, ihtiyaç, kayıt, eksiklik vb. gibi imkanın levazımı sirayet etmiştir. Hak ise, hakikati açısından, bütün mümkünlerden

farklıdır. O'na benzer olan, hiç bir şey yoktur. Şu halde na't ve sıfatların Hakka izafe edilmesi, mutlak, küllî, kuşatıcı ve kâmil anlamda olabilir."

Konevî, iki sıfatın Tanrı'ya nispet edilmesini ele alır: Bunlardan birisi ilim, diğeri ise, kelâm sıfatıdır. Şöyle demektedir: "İlmin Hakka nispet ve izafe edilmesi, en eksiksiz, kâmil ve üstün tarzda olmalıdır: Hiç bir bilgi, Allah'ın ilminin dışında kalamaz, hiç kimsenin tevili ve anlayışı onun ilminin dışında değildir. Çünkü Hakkın ilmi, kendisisinin de haber verdiği ve bildirdiği gibi, her şeyi kuşatmaktadır." Ardından, şunu ekler: "Hakkın kelâmı da, O'nun bir sıfatı veya ilminin bir nispetidir." Dolayısıyla, kelâm da ilim gibi kuşatıcı olmalıdır.

Konevî'ye göre, bizzat Kur'an, bu özelliğine dikkat çekmiştir. Şöyle demektedir: "Kur'an, bu sıfatın sureti veya ilmi nispetidir, şu halde Kur'an da, ihata edicidir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: "Kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik."

Konevî, bu görüşünü meşhur bir hadis ile de teyit eder. Bu hadis, Kur'an'm "zahrının, batnimn, haddinin ve matlamm" olduğunu belirtir. Konevî, bu hadisten hareket ederek, öncelikle nassm birden fazla anlam derecesine sahip olduğunu tespit eder. Konevî, bu hadiste geçen terimleri şu şekilde açıklamaktadır: ".... İlâhî kelâmın, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi, bir "zahr"i vardır; ilâhî kelâmın "zahr"i, hissedilir/mahsûs suretler gibi, beyan ve zuhur mertebelerinin nihayetine ulaşan nas ve açıklığıdır. İlâhî kelâmın, bir de gizli "batn"ı vardır; bu da, pek çok idrâkten gizli olan, kutsî ruhlara benzer. İlâhî kelâmın, zah-ri ve bâtnını ayırt eden "had"di vardır; bunun ile, zahirden bâtına terakki edilir. Had, zâtıyla, ilâhî kelâmın zahirini ve bâtınını birleştiren bir berzah, aynı zamanda bâtın ile "matla"'ı ayırt eden bir ayraçtır/fasıl. Bunun bir benzeri, mutlak gayb ve şehâ-det mertebelerini birleştiren "alem-i misâl"dir. İlâhî kelâmın "matla'"ı vardır; ilâhî kelâmın matla'ı, zahirin, bâtının, bunları birleştiren ve ayırt eden şeyin kendisine dayandığı hakikati bildiren şeydir. Böylelikle, bütün bunların ötesindeki şeyi insana gösterir. Matla, Hakka ait Zâtî-gayb mertebelerinin ilki, gayba ait mücerret hakikatlerin ve isimlerin mertebesinin kapısıdır. Keşif sahibi, bu kapıdan ahadiyet/birlik özelliğindeki gaybî ke-lâmm sırrına muttali olur." Böylelikle, Kur'an'm bütün anlam derecelerini dikkate alan bir kişi, nihayette kelâmın ilâhî gayb mertebesindeki "birliğine", başka bir ifadeyle kelâmın hakikatine ulaşır.

Konevî'nin yaptığı şey, bütün varlıklardaki bir özelliğin ilâhî kelamda da bulunduğunu göstermektir ve kendisinden önce de İbnü'l-Arabî aynı hususu vurgulamıştır: Her iki sûfî de, her varlığın bir zahiri ve bir de bâtını olduğunu belirterek, ilâhî kelamın da bu özelliğe sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Konevf ye göre, her varlık suret ve ruhtan veya maddi ve manevi yönden meydana geldiği gibi, ilâhî kelâm da mânâ ve suretten meydana gelmiştir.

Konevî'nin ilâhî kelâmın tabiatı ile ilgili başka bir görüşü ise, her kelimenin, hatta her bir harfin belirli bir hikmet ve gaye taşımasıyla ilgilidir. Buna göre, Kur'an'da ve ilâhî kelâmda tesadüf veya anlamsız bir kullanım asla söz konusu değildir. Her şey, belirli bir hikmet ve gayeye göre zikredilmiştir. Konevî'nin bu görüşü, varlık tasavvurunun temel esaslarından birisini teşkil eden alemde belirli bir nizâm ve hikmet bulunmasıyla ilgili görüşünün bir tezahürüdür. Konevî, abesi "herhangi bir gaye ve amaç taşımayan fiil" diye tanımlar. Tanrı'nm bütün fiilleri irâde-sine, irâdesi ise O'nun ilmine tabi olduğuna göre, alemde hiç bir şey Tanrı tarafından hikmetsiz olarak yaratılmaz. İnsanların bu hikmeti bihneyişleri, hikmetin var olmadığı anlamına gelmez. Bu hikmetin en sahih bir şekilde gözüktüğü alanların başında ise, ilâhî kelâm gelir. Buna göre, Kur'an'da zikredilen her bir kelime veya harf, belirli bir hikmet için zikredilmiştir ve insanların vazifesi bu hikmet ve mânâları idrake çalışmaktır.

Konevî, şöyle demektedir: "Hak, kendisine abesin izafe edilmesinden münezzehtir; çünkü Hak, kendisinin de bildirdiği ve haber verdiği gibi, "Sizi abes olarak yaratmadık" (Müminun, 115); "Gökleri ve yerleri batıl olarak yaratmadık" (Sad, 27) buyurmaktadır. Aksine, her sakinleştirme/teskin ve hareketlendirmede/tahrik Hakka ait acaib hikmetler ve garip sırlar vardır. Anlayışların çoğunluğu, bu sırlara ve hikmetlere ulaşamaz; Hakkın bildirmesi olmaksızın akıllar, bunların mâhiyetlerini idrâk edemezler, nefisler bunlara muttali olamazlar."

Konevî, bu durumu sadece Kur'an ve ilâhî kelâm için böyle düşünmez; ona göre Hz. peygamberin hadislerinde de her kelime belirli bir maslahat ve gaye için zikredilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, "cevamiu'l-kelim"dir ve onun sözlerinde de anlamsız ve abes bir kullanımın olması mümkün değildir. Bu bağlamda, Konevî'nin özellikle Kırk Hadis Şerhinde pek çok örnek zikredilmiştir.

Böylelikle Konevî'nin naslara yaklaşımında iki temel noktayı tespit etmiş olduk: Bunlardan birisi, her âyetin birden fazla mânâya sahip olması ve bunun bütün varlıkların yapılarındaki genel bir ilkenin tezahürü olması; ikincisi ise, varlıkta ve özel olarak da naslarda tam bir hikmet ve nizâmın bulunmasıdır. Bu da, Konevî'ye göre, alemdeki nizâm ve hikmetin ilâhî kelâmdaki tezahürüdür.

İlahi kelâm, özü gereği zahirî ve bâtını anlamlara sahip ise, bu durumda doğru mânânın hangisi olduğunu nasıl anlayacağız? Konevî, bu noktada hocası Îbnü'l-Arabî gibi, bir çeşit "zâhiriliği" benimser: Buna göre metnin yorum çerçevesini belirleyen şey, dildir. Konevî, şöyle demektedir: "Kur'an'm nazil olduğu dii, mânâların, şer'î emir ve haberlerin zarfıdır." Bir insan dilin sınırlarını taşmadiği sürece, dilediği her anlamı âyetlerde bulabilir: "Kur'an'da bulunan herhangi bir kelimenin dilde çeşitli mânâları var ise, bütün bu anlamlar Hak tarafından kast edilmiştir. Herhangi bir kimse, Hakkın kelâmına dair Kur'an'm nazil olduğu dilin gerektirdiği bir şey

söyleyip, kesin seri kurallar da bununla çelişmezse, bu yorum haktır ve Allah'ın irâde ettiği şeydir."

Şu halde Konevî, ilâhî kelâmın yorumunu, esasta iki şeye bağlamaktadır: Birincisi, dil hükümleri, ikincisi ise, "kesin serî" kurallar. Bunun ardından ise, "ikincil" kayıtlar gelir ki, bunlar âyete en "uygun" mânânın hangisi olduğunu belirtir. Şöyle demektedir: "Kelimelerin bazı anlamları, bazı âyet ve sûrelerdeki bağlamlarında daha uygun ve karinelerden açığa çıkan çeşitli nedenlerden dolayı daha münasip olabilir; bu karineler arasında, nüzul sebepleri, âyetin, kıssanın ve hükmün siyak ve sibakı/bağlamı, veya muhatapların ve onların öncülerinin daha yaygın ve meşhur olan anlamı dikkate almasını vb. zikredebiliriz."

Eserin Tercümesi

Sadreddin Konevî'nin gerek Fatiha Suresi Tefsiri'nde ve gerekse diğer eserlerindeki üslubu ve dili, anlaşılması zor, ağır bir üsluptur. Bunun başlıca nedeni, müellifin gerçekleştirmek istediği gayesiyle ilgilidir. Bu gaye, sûfîlerin tecrübe ve müşahedeleriyle elde ettikleri bilgileri bir "bilim" olarak ortaya koymak ve bu bilimin nesnel kaide ve ölçülerini tespit etmektir; başka bir ifadeyle, varlığın bütün katmanlarında geçerli bu kaidelere göre bu tecrübe ve keşifleri tahlil etmektir. Bunu yaparken de Konevî, pek çok kavram üretmektedir; ikincisi, üretilmiş kavramları da biline-gelen anlamlarından farklı anlamlarda kullanmaktadır. Üstelik Konevî'nin kullandığı kavramlar, sadece sûfîlerin ürettikleri kavramlar değil, aynı zamanda Özellikle filozofların olmak üzere "ehl-i nazar"m ürettiği kavramlardır. Konevî, bazı ifadelerinde bir kavramı müşterek anlamıyla kullanırken, bazen de kavram ve dil düzeyinde sûfîler ile diğer ilim mensupları arasındaki benzerliğin tam bir yanılgı olduğundan söz eder. Dolayısıyla, bütün bu karışıklık içinde kullanılan kavramın gerçek karşılığını bulmak, son derece güçleşmektedir.

Konevi, eserlerinin muhataplarının "seçkinler", "seçkinlerin Seçkinleri" olduğunu belirtir. Bu nedenle kullandığı dilin herkes tarafından anlaşılmayacağının farkındadır ve bu konuda okuyucusunu da ikaz eder. Bir anlamda Konevi, manevi tecrübelerini "ehil" olmayan insanlardan gizlemek için -Ibnü'l-Arabi'nin ifadesiyle- "işaret" ve "remiz" dilini seçen sûfîler gibi, nesriyle özel bilgilerini gizlemek istemiştir.

Bütün bu güçlüklere rağmen, imkan ölçüsünde metni anlaşılır kılmaya çalıştık, uzun cümleleri böldük, kavramları Konevi'nin bütün eserlerini de dikkate alarak doğru çevirmeye çalıştık.

Bu tercümede, Abdülkadir Ata'nm yayınlamış olduğu metili esas aldık. Ata, tahkiki yaparken esas merinde bulunmayan bazı başlıklar ilave etmiş, biz de yararlı olacağı düşüncesiyle bunları tercümeye ekledik. Bu başlıkların Konevî'ye ait olmadığı özellikle dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra, ilk bölümlerde daha sıkça olmak üzere, gerekli yerlerde bir takım açıklamalar ilave ettik. Bu açıklamaların da metni anlamada yararlı olabileceğini ümit etmekteyiz. Bu açıklamaların bir kısmı, Fatiha Tefsiri'nin çeşitli bölümlerinden, bir kısmı ise Konevî'nin diğer eserlerinden alınmıştır.

Sadreddin Konevî üzerinde ilk ve önemli araştırma, Prof. Dr. Nihat Keklik Bey tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte, Konevî'nin her hangi bir eseri Türkçe'ye çevrilmiş değildir. Fatiha Tefsiri, Konevî'nin Türkçe'ye kazandırılan ilk eseridir, niyetimiz, Konevî'nin yukarıda zikrettiğimiz; bütün eserlerini Türkçe'ye kazandırmaktır. Bu eserlerin, Tasavvuf-Fel-sefe-Kelâm alanındaki çalışmalara önemli katkılar sağlayacağını ümit ediyoruz.

Bu vesileyle,, doktora tez konusu olarak Konevî'yi öneren ve Konevf nin eserlerini tercüme etmem için teşvik eden hocam Prof. Dr. Mustafa Tahralı Bey'e; tercümeyi okuyan ve yararlı eleştirilerde bulunan Ömer Türker'e; dizgideki emeğinden dolayı Hüsniye Karaer hanım'a; tercümelerin yaymlanmasm-daki teşvik ve ilgilerinden dolayı hocam Doç. Dr. İlhan Kutluer Bey'e ve İz Yaymahk'm değerli yöneticilerine ve çalışanlarına teşekkürü bir borç bir bilirim.

Bu çalışmayla, büyük mutasavvıfın fikirlerinin anlaşılmasına bir nebze olsun katkıda bulunabinrsek, mutlu olacağız.

Ekrem Demirli

18-01-2002

Maltepe

GENEL GİRİŞ

Rahim Ve Rahman Olan Allah'ın İsmi İle!

Aİlah, başta Efendimiz Hz. Muhammed ve onun ailesi olmak üzere/ seçkin kullarına merhamet/salât eylesin.

Ya rabbi! Nimet verdin, tamamla, izhâr ettin, umumileştir.

Hamd, en mahrem gaybmm izzet perdesinde, bâtın olan Allah'a mahsustur. Böylelikle Hak, müphemleşmiş, gizlenmiş, kapsamış, zahir olmuş ve tecellî etmiştir. Bunun ardından, açıklamış, izhâr etmiş, süslemiş ve bildirmiştir; yaratmayı dilemiş ve karar vermiştir; tedbir etmiş ve tafsilleştirmiş; takdir ve kaza etmiştir; hüküm vermiş ve emretmiştir.

Sonra, yönelmiş, kemâle erdirdiği insanı kendi mertebesinin suretine göre yaratmış, düzenlemiş, ölçü vermiş ve takdir etmiş, en güzel kıvamı giydirmiştir. Onu ne de güzel giydir-miştir!

Nimet vermiş, takdir etmiş, kemâle erdirmiş, işlerin yöneticiliğine ve beyânın kurallarına o insanı mâlik yapmıştır. Böylece, gizli, örtülü ve mücmel olan şeyleri açıklamış, böylelikle de o, kuşatan ve açıklayan bir imam, esrar ve cem' mertebesi ve de nurların ve gölgelerin madeni olan en büyük Ummü'I-kitab üzerine güvenilir bir koruyucu olmuştur.

Ne kadar da yüce, büyük, nurlu ve güzeldir!

O Subhan'a ham ederim ki: O, kendisinden kendisine hamd etmiş, kulu da "cem" ve "ahadiyet-i vüdd/sevgisinin birliği"nin diliyle O'na hamd etmiştir; çünkü bu hamd, en yüce, en kapsamlı, en zahir ve en şâmil hamddır.

O'na şükrederim; bu şükür, Allah'tan gelen nimeti Allah ile gören kimselerden olmayı ümit eden bir insanın şükrüdür; bununla birlikte kul, tam olarak acizliğinin farkındadır ve zikredilen hamd makamını müşahede etmektedir: çünkü bu, en üstün, en kâmil, en önemli ve faziletli şükürdür.

Allah'tan dileğim şudur ki: Katındaki en şerefli isimlerine ve en ulvî tecellîlerinden ortaya çıkan nimetlerinden olan rahmet ve ikramları, Hz. Peygamber Efendimize, onun ailesine ve ümmetinden onun ilmine, hallerine makamlarına vâris olan seçkinlere sürekli aksm! Bu duayı yaparken, ihsanından duamın kabul edilmesini ümit etmekteyim. Çünkü O, kendisinden bir şey istenilenlerin en cömerdidir; bu nedenle O, icabet eder, cömertçe verir, ikramını peyderpey gönderir, ihsan eder ve dağıtır.

Amacın Açıklanması

Özellikle Allah yolundaki kardeşlerim/ihvan-ı ilâhîyyîn, genel anlamda da onlara ve hallerine inanan ve kendilerini sevenler topluluğu! Bu ulvî hitabın hedef kitlesi sizlersiniz ve bu övgüye değer armağan, sizleredir.

Biliniz ki: Allah teala, kendisine dair marifet ve müşahede ile tahakkuk etmemden sonra, ezelî inayeti ve ihsanından kaynaklanan minnetinden bendesine isimlerin ve hakikatlerin bilgisinden; vücûdun ve yaratıkların

sırlarından diledikletini ve istediklerini ikram etmiştir. Bu ikram, O'nun cömertliği ölçüsünde değil, aksine kabul ve ehliyete, "ilâhî nemalara taarruz/hücum"dan ibaret olan teveccühün ihlasma ve niyetin temizliğine göredir: çünkü Hakkın cömertliği, smırlanamayacak veya takyit edilemeyecek veya bir gayeye varıp, belirlenemeyecek kadar büyüktür.

Bu bağlamda, Hakkın kuluna olan ikramlarından birisi de, bütün mühim ilimleri içeren yüce kitabının bazı sırlarına onu muttali kılmasıdır.

Allah, kuluna şunu göstermiştir: Bu kitap, gayb ve şehâdeti birleştiren mertebede ilmin ihata ettiği şeylerin hükmüyle boyanmış olarak, İrâde ve kudret sıfatları arasında gerçekleşen gaybî bir mücadeleden/mukaraa zuhur etmiştir. Fakat bu zuhur, mertebe ve mevtinin gereğine; kitabın muhatabının durumu, hali ve vaktinin tabilik ve istilzam yoluyla kendisini belirle-yişine göre gerçekleşmiştir. Binaenaleyh kelâm, hakikati yönünden mücerret olsa bile, geliş yolunda zikredilen iki sıfâtm/kud-ret ve irâde hükmünü kendisinde birleştirdiği ve şehâdet alemindeki zuhuru da bu iki sıfata bağlı olduğu için, adeta bu iki sıfattan meydana gelmiş/mürekkep gibidir.

Buna göre, kelâmın irâde sıfatına mensup oluşunun nedeni, onun konuşanın/mütekellim maksadı, irâdesinin sırrı, mazhârı, ulaştırıcısı ve taşıyıcısı olmasıdır. Bu nedenle kelâm, konuşanın içinde gizli olan şeyleri, işiten ve dinleyen herkese ibraz eder.

Kelâmın kudret sıfatıyla ilişkisi ise, ilâhî ve kevnî tesir için bir "alet" olması yönünden sabittir. Bunun için icat/yaratma, mânâ ve suret olarak ya da her ikisiyle birlikte "Kün/Ol" sözüne bağlı olmuştur. Dolayısıyla, bu önemli sırra dikkat çekmek amacıyla, onun için "tesir" anlamına gelen "Kelm" kelimesinden bir isim türetilmiştir.

Ardından şu hüküm, bütün kelâm sahiplerinden ortaya çıkan kelâmlara sirayet etmiştir: Her kelâm, sözü edilen nispetlerin/irâde ve kudret hükmüyle zuhur edebilir, zuhur ederken de, konuşanın derûnunda bulunan şeylerle ve konuşurken veya tabiatında kelâm sahibine hâkim olan halin gerektirdiği hükümle boyanmıştır; daha sonra, kelâmın mertebelerini, hükümlerini ve sırlarını ortaya çıkartacak bilgiler vereceğiz.

Hak, sureti itibarıyla büyük olan ilk alemi, isimlerinin ve Ka-lem-i esma'ya (Kalem-i a'la) tevdi edilmiş ilminin nispetlerinin suretlerini taşıyan bir kitap yapmıştır; suretiyle küçük alem olan insân-ı kâmili ise, isim ve müsemmâ/isimlendirilen mertebelerini birleştiren "orta" bir kitap; aziz Kur'an'ı ise, mahlukun Hakkın sureti üzerinde yaratıldığının açıklayıcısı yapmıştır, böylelikle yaratılışmdaki gizem ve suret ve mertebesinin sırrı kendisiyle ortaya çıkar.

Şu halde Aziz Kur'an, insan ile zuhur eden kemâlin özelliklerinin açıklayıcı nüshası olmuştur.

Fatiha suresi ise, Kur'an'm eksiksiz ve noksansız nüshâsıdır. Bütün tâli nüshalar, ilkinin muhtasarı oldukları gibi, aynı şekilde Fatiha suresi de, ulvî nüshaların sonuncusu olmuştur.

İlâhî-küllî kitaplar, aslî-ilk mertebelerin sayısına göre beş tanedir. Bunlarm ilki, zuhur eden her şeyi kuşatan nûranî-ilmî gayb mertebesidir. Mücerret mânâlar, ilmî-esmâî nispetler bu mertebeye aittir.

Bunun mukabili, zuhur ve şehâdet mertebesidir. "Büyük kitap" diye isimlendirilen kevnî varlığın zahiri ve diğer surî türler /teşahhusat-ı suriyyebu mertebeye aittir.

Üçüncüsü, cem-vücûd, gizleme-ilan mertebesidir. Bu, "orta", mertebedir. Bu mertebenin sahibi, insandır. Bu orta mertebenin sağında bir mertebe vardır ki, bu mertebe önceki gayb ile bu mertebe arasında bulunur ve bu mertebenin "orta" mertebeye nispeti daha güçlü ve tamdır. Bu mertebenin kitabı, ruhlar alemi ve de korunmuş ve mühim Levh-i mahfuzdur. Bu orta mertebenin solunda bir mertebe vardır ki, bu mertebenin ez-Zâhir ismine ve şehâdet alemine nispeti daha yakındır; burası, nebilere inzal edilen kitap ve sâhifelerin mertebesidir.

O halde, söz konusu dört kitap, insanın perdelenmiş mertebesine ait hükümlerin denizinin nehirleridir. Diğer tafsilî-varlık mertebeleri ise, bu ulvî esasların arasında ortaya çıkarlar. Çünkü aslî nispetlerin ve bu nispetlere tabi olan isimlerin hükümleri, ulvî-ana mertebelere bağlıdır. Sözü edilen tabi-isimler, mülk,

melekût ve ceberut alemlerinde tasarruf ederler.

Varlıkların türleri ise, isim ve sıfatların sırlarının mazhârlarıdır.

Binaenaleyh, kim bu beş mertebeden herhangi birisinin maz-hârı olursa, "Kuds" mertebesinde o kişinin bu mertebeye nispeti yakın olur. Çünkü bu aslî-mertebenin o şahıstaki hükmü, daha açık ve daha zahir olur; onun kelâmı ve Haktan bu mertebe yönünden gelen hitap, daha güçlü ve daha sağlamdır.

Bu beş mertebeden her birisinin, rabbani bir kemâli vardır ki, bu kemâlin hükmü, insanî-mazhârınm onu kabul etmesine göre ortaya çıkar ve devam eder.

Kimin makamı dairenin orta noktası olup da, kenarların zalim cezbelerinden emin olursa -Hz. Peygamberimiz gibi- o kişinin kelâmı, hüküm yönünden daha umumi olur. Bu kişiye inen tenezzüller de, ihata açısından daha büyük, ilim açısından daha kapsamlıdır, çünkü o, bütün mertebelerin hükümlerini şâmildir ve onları ihata eder. Şu halde, hiç bir şey, bu kişinin makamının ve tasarrufunun hükmünün dışında değildir.

Bu makamın bazı sırlan vardır ki, ikrar ve inkâr dolayısıyla gizlenmişlerdir; bu sırlar, vakitsiz açıklanmaları ve mahallerine ulaşmayacakları korkusuyla, kendi yerlerinde bırakılmışlardır. Bu sırların ifşa edilmesi caiz olsaydı, bunları size açıklar, âyetlerini sizlere okurdum. Fakat, Allah teala'run "İnsanlara indirilen şeyleri kendilerine açıklaman için" (Nahl, 44) deyip de, "kendine indirilenleri" veya "sana indirilen bütün şeyleri" demeyişi gibi ilâhî işaretlerin ve hikmetlerin sırrı, bunları açıklamayı engellemiş, ilâhî ikâzı dikkate alıp, bu noktada susmak şart olmuştur.

Sonra, kul bu sırların hazinelerine vâkıf olup, bu sırlardan Allah'ın perdesini kaldırmayı dilediği şeyleri öğrendiğinde/istida, artık elde ettiği bilgiyi ifâde etmesini ve bildirmesini gerektirecek -sırrı izhâr etmek için- Hak yönünden bir sebep görmez; bu sırrı izhâr etmek için -Allah'a hamd olsun- bir arzu da duymaz. Böylelikle de, susmayı ve gizlemeyi tercih eder; ilâhî yardım ile gizlemenin hükmü, açıklamaya egemen olur.

Bu kişinin hali, böyle devam etmiştir; ta ki, Hak onun "niyet gerekçesini/daiyetü'1-azm", kendisine yönelmek üzere Hakta sefer (seyr-fillah), Hakkın cömertliğinin nefhalanna taarruz ve kalb veçhiyle Hakka dönmek açısından, bir kez daha yeniler. Bu teveccüh indinde -teveccüh nedeniyle değil Hak, o kişiye yeni bir "fetih" bahşeder; basiret gözünü -fetih dolayısıyla değil- kendisiyle yenilemiştir. verdiği nimete şükrü yerine getirmek için "kıyam"mı, tam anlamıyla bundan aciz olduğu için, "kuud/otu-ruş" yapmıştır. Aynı zamanda, kitabının bilgisinin sırlarından bu kitabın pek çok bablarınm/kapı kilitlerini açacak şeyleri bu fethin kapsamına koymuştur.

Ardından, bu sırlardan bir kısmını ilâhî yoldaki kardeşlerine ve Ebrâr'a açıklamak için, bereketi parlak bir niyetle derûnu "hak" ile hareketiendirmiştir; Allah'ın ihsanından bu niyetin getirebileceği sıkıntılardan korunma ümit edilir.

Böylece kul, bu niyetini gerçekleştirmesi için Rabbından hayırlısını nasip etmesini talep/istihare etmiştir. Bunu yaparken de, bu niyet sayesinde kendi katında salih bir ürün ve baki bir kelime yaratmasını ümit eder.

Allah'ın adı ile başlıyorum.

Giriş

Bu girişin, gizli bir sır, açık bir emrin hükmü ve ulvî nispetler dolayısıyla, içermiş olduğu bazı hüküm ve sırların özlerini tarif: Bu hüküm ve sırlar, ulu'l-elbab'ın ruhlarının gıdasıdır.

Kul demiştir ki: Allah'ın yardımıyla -sözü uzatmadan ve geniş açıklamalardan sakındıktan sonra- ifâdemde ima ve işaret ve de ketm/gizleme ve ifşa dilini birleştirme niyetindeyim. Bu konuda, hâkim ve alim Rabbime uyacağım ve O'nun meşiyetiyle doğru yolunu/sırât-i müstakim takip edeceğim. Çünkü Hak teala, özellikle bu surede olmak üzere, kendi kelâmında böyle yapmış, böylelikle veciz olsa da her mânâ ve suretin ilmini bu sureye dercetmiştir.

Allah nasip ederse şunu ümit ediyorum: İfâdeme, müfessirle-rin, mütefekkir olan ve olmayan nakillerin görüşlerini katmayacağım. Dil bilgisinin icap ettirdiği ve lafızlar ile bu lafızların kalıpları, zarflan ve meskenleri oldukları mânâlar arasındaki "irtibat" yönünden çağrıştırdığı şeyler, bu kaydın dışındadır. Aksine ifâdelerimde, sıfatların müktesep ve noksan neticelerinin yerine ilâhî-zatî hibelerle yetineceğim.

Rabbımdan hilyesini düsturum, ahlakını şiarım kılmasını niyaz ederim. Umarım ki, özel/ihtisas kulları arasına katılırım, bütün işlerde şirk tuzağından ve ihlas iddiasından kurtulmak nasip olur.

Kuşkusuz ki, Allah, her çeşit hayrın sahibi; icabet ve ihsanın ehli ve velisidir.

Gaybi Kelâmın Rükünleri

Biliniz ki -Allah sizlere izah etsin-: Mebâdisi, sebepleri ve illetleri olan herhangi bir şeyin tam olarak bilinmesi/tahakkuk, o şeyin sebeplerini ve mebâdisini bilmekle, usullerine ve bağımlı olduğu sebeplere vâkıf olmakla gerçekleşir. Bu özeti yazmadaki amaç, "Ümmü'l-Kur'an", yani "Kur'an'm aslı" diye isimlendirilen Fatiha suresinin bazı sırlarını açıklamak olunca, öncelikle onun ilk aslından başlamak gerekti.

Bu kitabın, yani Kur'an'm okunur ve yazılır olması itibarıyla, bitişik ya da müfret iki ila beş harften oluşan harfleri vardır. Buna göre bu harflerin düzenlenmesiyle kelimeler; kelimelerin düzenlenmesiyle âyetler; âyetlerin düzenlenmesiyle de sureler ortaya çıkar.

Bu dört rükün -ki bunlar harfler, kelimeler, sureler ve âyetlerdir-, ahadîyet özelliğine sahip olan gaybî kelâmın mazhârları, onun zuhurunun menzilleri, deryasının nehirleri ve nurunun şualarıdır.

Bunlar, yani bu rükünler, lafız ve kitâbet/yazı mertebeleri açısından kelâmın öncülleri olsalar da, kendi üstlerindeki asıllara nispetle fer durumundadırlar. Bu asılları, sadece daha önce işaret edilen beş

mertebenin sırrını idrâk eden, ayrıca, zahr, bâtn, had ve matlam sırrına muttali olan kimse bilebilir.

Bu ve başka sebeplerden dolayı, bu asıllara dikkat çekmem; kitabın, kitabetin, kelâmın, harflerin, kelimelerin sırrını açıklamam gerekmiştir. Bunların yanı sıra, diğer mebâdiyi, sebepleri, bunların önemli tabilerini ve yakın levazımını açıklamam gerekmektedir.

Kelâm, tahkikte, ilmin bir nispeti veya bir hükmü veya ona tabi bir sıfatı -nasıl istersen öyle söyle- olduğu için, daha önce taahhüt ettiğim gibi, ilim ve ilmin mertebelerine; küllî ve özel konularına (:müteallakat); hükümlerine ve ölçülerine; ilim yollarına ve ilmin alâmetlerine; ilmin nurlarının mahalleri olan maz-hârlarma işaret etmem gerekmektedir. Allah'ın izni ile, bütün bunlara vâkıf olacaksın.

îşte, öncelikle küllî kaideleri kapsayan bir giriş takdim ediyorum. Bu girişte şunları ele alacağım: ilmin sırrı, mertebeleri ve zikredilen levazımı; aslî ve ilk esmâî mertebelerin sırrı; hükümde bunları takıp eden mertebeler; izafî ve mutlak gaybların sırrı; şehâdet mertebesi ve şehâdetin gaybten ayrılmasının sırrı; şehâdet ve gayb mertebelerinin birbirleriyle taayyünü; Hak ve masiva/Hakkm dışındaki şeyler arasındaki farklılığın/temey-yüz bilinmesi; Hak ve kevnî mertebeler arasındaki müşterekliğin bilinmesi ve bu müşterekliğin hükümleri ve sırları; nefes-i Rah-mânî'nin sırrı ve mertebesi; vücûdî varlıklara nispetle en büyük "ünımü'l-kitab" olması yönünden nefes-i Rahmânf nin "büyük kitab"tan ibaret olan alemdeki hükmünün bilinmesi -ki, vücûdî varlıklar, harfler, rabbani kelimeler ve küllî-kevnî hakikatlerdir-; nefes-i Rahmânî'nin insanî makama, onun harflerine ve kelimelerine nispetle hükmünün bilinmesi; icadın başlamasının ve hub-bî sıfatın sudurunun sırrı; gayretin sırrı; ahadiyet makamından zuhur eden taksim; hareketi, kastı ve talebi bilmek; zuhura ve izhâra sebep olan emrin bilinmesi; kemâl ve noksanlığı bilmek; kelâmı, harfleri ve mahreçleri bilmek; noktalan, îrabı, bunların kül-lî mertebelerini, inşa ve te'siri bilmek; cem ve terkiplerin sırrı; fiilî ve infiali keyfiyetler; beşerî tasavvurlar ve mertebeleri; ifâde ve istifâde ilmi; anlatma ve aktarma araçları; uzaklık ve yakınlığın sırrı; idrâki engelleyen perdelerin sırrı; ilme ulaştıran yolların sırrı ve bunların kısımları, alâmetleri, sebepleri; vasıtaların sırrı, bunların ispat edilmesi ve ortadan kaldırılması; küllî mertebelerin hükümlerinin birbirine sirayet etmesinin sırrı; bu mertebelerin altındaki cüzîlerin ihata ve hükümdeki taalluk açısından farklılıklarına göre birbirlerine sirayet etmeleri; tafsilî mertebede olan ve sonra gelen tabinin, küllî mertebede ve önce olan metbu-ya tabiliğinin açıklanması; münâsebetlerin sırrı; değişme, şekillenme ve kaynaşmanın/iltiam sırrı; isimlerin ve bunların isimlerinin bilinmesi; küllî benzerlikleri bilmek; misâllik, benzeşme, tetabuk, tetabukun sırrı; sonradan gelenin öncekine tabiliğinin sırrı ve bunun tersi -bu, isimlerin nüshaları olan ilâhî kitaplara nispetledir; kevnî varlıkların nüshaları ve bunlardan meydana gelen ve terekküp eden şeyler ki, bunlar, onların dışında değildir; insân-ı kâmilin mertebesinin sırrı; bir kitap ve cami bir

nüsha olması itibarıyla insân-ı kâmilin özelliklerinden söylenmesi gerekenler; fetih ve iki kitapta hâkim olan miftahlar/anahtarlar: iki kitap, büyük kitap ve muhtasar kitap ve bunların içerdikleri şeylerdir. Bunlardan fatiha suresine mahsus olanlar; kayıt, tayın ve ıtlakın sırrı; iki tarafı birleştiren berzahların sırrı; küllî fâtihlerin sonlan; cevamiu'l-kelim ve ilâhî esrar.

Bunlara ve benzeri konulara Allah'ın izni ile vâkıf olacaksın. Ben, Allah'ın ifâdesini kolaylaştırdığı şeyleri, araştırma ve düşünme neticesi olmadıkları için "Özet" bir şekilde sunmayı düşünmüyorum; bunun yanı sıra, nakli ve dirayeti birleştirmeyi de düşünmüyorum. Bu nedenle bu başlıkları -ki genel konusu, bu ön giriştir- ortaya koyarken, kitabın başlangıcında zikredilen fasılları ve bölümleri takip etmek şeklindeki yaygın adeti benimsemedim.

Şu da bilinmelidir ki: Başlığını zikrettiğim konuların dışındaki meselelerden ise, Fatiha hakkındaki açıklamanın gerektirdiği şekilde ve bu özetin tahammül edebileceği ölçüde kısa değinmeyle söz edilecektir. Böylelikle düşünen kimse, bu kaideler sayesinde bu surenin sırlarının açıklamalarını öğrenir ve surenin gizli nurlarının güneşleri kendisini aydınlatır.

Binaenaleyh, bu bilinmezi inceleyip, sırlarını ve mânâlarını ortaya çıkartmak isteyen kimsenin şunu yapması gerekir: Bu kişi, onu harf harf, kelime kelime düşünüp, sonlarını başlarına bağlayarak, ortalarını başlangıçlarına ve sonlarına ilhak ederek surede dercedilmiş sırları bir araya toplaması gerekir.

Manevî yapı sisteme kavuşup, kelâmın rûhaniliğinin sureti zihni mertebede somutlaştığında, insaf ve ibret gözüyle ve de dirayet ve basiret sahipleri gibi bunu inceler. Bu durumda, bu muhtasarda ifâde edilmiş garip sırları ve ilimleri bilir; ince anlam ve işaretleri öğrenir. Bunun ardından kişi, elde ettiği hayır ve fayda karşılığında Allah'a hamd etmelidir; bir doğru bağlamını veya kendince uygun bir yorumunu bulamadığı herhangi bir eksiklik ve yanlışlık görürse, kendisi kabul edemese dahi bunun mümkün olabileceğini düşünüp, Allah Teala'nm şu âyet-i kerimesini aklında tutmalıdır: "Her ilim sahibinin üzerinde bir âlim vardır. Çünkü Allah'ın ilmi, belirli bir mizanda sınırlı olamaz veya ölçen bir kanun ile zabt edilemez.

Bununla beraber, beşeriyet eksiklikler mahallidir. Eğer bir eksiklik söz konusu olursa, o beşeriyetten ve müşahede sahibinden kaynaklanmaktadır; yoksa bu eksiklik, müşahede edilenden veya "varid"den kaynaklanmaz. Bu bağlamda, imam-arifin bir ifâdesinde zikredilen "Suyun rengi kabının rengidir" deyişi, tam bir şifadır.

Kuşkusuz ki Allah, en iyi yöntem ve yola ulaşmayı nasip edendir.

Vaad Edilen Giriş

Araştırma Yöntemi

Bu giriş, bir takım külli kaideleri içermektedir. Bu kaidelerin bir kısmı, başka bir takım kaidelerin anlaşılmasına yardım ederken, bütünü ise, Özellikle Fatiha suresinin bazı sırlarının açıklanmasını tekeffül eden bu satırların içerdiği ve pek çok akim ve idrâkin aşina olmadığı külli hakikatleri, garip ilim ve sırları olmak üzere, Hakkın kelâmı ve kelimelerinin anlaşılmasına yardım eder. Bu ilim ve sırlar, idrâkten uzak olmaları, ulvîlikleri ve sırlarının gizliliğinden dolayı akıl ve idrâklerce bilinemezler. Çünkü, bunlara sadece alışkanlık perdelerini yırtan ve basiret gözlerinden tabiat örtüleri ve inanç hükümlerinin kalkmış olduğu insanlar ulaşabilir. Ayrıca, bu hakikatlere, hakkında iyiliğin takdir edildiği ve ilâhî inayetin kuşattığı kimseden başkası ulaşamaz. Böylelikle ilâhi inayet, bu insanı başarı ve minnete ulaştırıp, rabbinin "kab-ı kavseyn ev edna/bir ok kadar veya daha da yakın" makamına ulaştırdığı kimsenin mirasından nasibdar eyler.

Bu kaidelerden her birisi, temel hakikatler ve ilâhî ilimlerle ilgili meseleleri kapsamaktadır. Bunların bir kısmının "şer'î deliller" ile, bir kısmının "nazarî deliller", diğerlerinin ise zevke ve keşfe dayanan "burhanlar" ile tespit edilmeleri mümkündür; keşfe dayanan bu burhanlara, "nûranî" mükaşefeler ile ve de açık ve kâmil zevklerle tahakkuk eden hiç kimse itiraz edemez.

Her gurubun, doğruluğunda ittifak edip, kabul ettikleri bazı usulleri ve öncülleri/mukaddem vardır ki, bu usul ve öncüller, o kimselerin dayandıkları ve baş vurdukları mizanlarıdır. Buna göre bu usul ve öncüller bu guruba mensup her hangi bir muhakkik tarafından tam olarak kabul edildiğinde, bu kişi, bunlardan sahih kıyaslar ve yetkin deliller oluşturabilir ki, bu usulleri benimseyen kimseler, bu deliller ve kıyaslarda kendisine itiraz edemez; çünkü bu usuller, o gurubun mizanı ve mi'yarıdır.

Bu durum sabit iken ve iş açıkladığım gibi olmakla beraber, bu kaidelerde zikredilen ve bundan sonra gelecek meseleleri -ifâdelerinde böyle bir yöntemi benimseyen kimseler gibi- şer'î veya nazarî ve zevkî deliller ile ortaya koymaya çalışmadım; fakat Allah takdir etmişse, yazarken bu delillerden zikrettim. Bunu da, perdeli kimseleri meseleye ısındırmak, tereddüt sahibi zayıf kimseleri teskin ve bu bilgilere ortak olanlara da hatırlatmak için zikrettim.

Fakat, girişin başında bir bölüm takdim ediyorum, bunda nazarî aklın mertebesine, akılcılara ve fikrin sahibini ulaştıracağı nihai noktaya dikkat çekeceğim; böylelikle, fikrin imkânlarının eksikliği, sırrı, neticesi ve gayesi bilinir.

Binaenaleyh bu kitaba ve bunun gibi ehl-i tarîkin ifâdelerine vâkıf olan kimse, şunu tam olarak idrâk eder/tahakkuk ki: Fikrî delillerde ve cedelci takrirlerde herhangi bir fayda ve çare bulunsaydı, nebiler, resuller ve Hakkın hüccetlerini ayakta/kaim tutan ve onların taşıyıcısı olan veliler, bu delillerden ve yöntemlerden yüz çevirmezlerdi; bu veliler, nebilerin ve resullerin vârisleridir.

Bununla beraber, zikrettiğimin dışında bir takım engeller daha vardır ki, bunlar ifâdelerimde sözü edilen yöntemi takip etmemi engellemişlerdir.

Bunlardan birisi şudur: Ben, Allah'ın kitabını tefsirle ilgili ifâdelerimde "cedel" ve "fikir" mensuplarının tarzını, özellikle de bir hadisin sakmılmasmi belirttiği tarzı tercih etmedim. Bu hadis, şudur: "Her kavim, bulundukları hidâyet yolundan ancak cedel ile saparlar." Ayrıca, âyet-i kerime'de Allah teala şöyle buyurmaktadır: "Bu misâli sana ancak cedel olsun diye verirler." (Zuhruf, 58)

Böyle bir yöntemden uzak durmamın bir sebebi de, eserimin "veciz" olmasını istememdir.

Bu bağlamda başka bir sebep ise, bu hitabımın öncelikli muhataplarıdır. Bunlar, Ehlullah'tan ve Hakkın has kullarından olan muhakkikler ve onları sevip, kendilerine ve hallerine inanan temiz, nûrlanmış kalb ehli, selim fıtrat ve parlak akıl sahipleridir. Onlar, sabah-akşam rızâsını umarak Rablerine dua ederler; temiz bir gönülle sözü işitir ve en güzeline tabi olurlar; bundan önce ise, idrâk melekelerini "cedel", "niza" vb. gibi özel-liklerden temizlerler ve Hakkın cömertlik nemalarına hücum ederler ve O'nu gözetirler; Hakkın aziz katından kendilerine gözüken şeylerin, kimin eliyle ve hangi isim mertebesinden belli bir vasıtayla veya vasıtasız olarak ulaştığma/varid bakarlar ve en güzel edeple O'nu dinlerler; bazen Rablerinin genel mizanı ile, bazen ise özel mizanı ile bu varidi değerlendirirler, fakat kendi akıllarının mizanı ile ölçmezler.

Binaenaleyh bu Özelliklere sahip kimseler, sahih zevklerin neticelerinden faydalanan kimselerdir. Ayrıca onlar, sarih keşif ilimleri ile bezenmişlerdir. Bu özellikte bir insan muhatabımız olduğunda, "nazarî takrîr"lere ihtiyaç duymayız.

Bu kimse, ya "ortak" tır, basiret gözüyle haberi ve haber verileni birleştiren "asü"a muttali olduğu için, verilen haberin doğruluğunu bilir.

Ya da bu kişi, sahîh fıtrat ye imân sahibi bir mümindir, kalbi saf ve temizdir; tabiatının ve de mahalde (kalb) yerleşmiş çeşitli ilgi ve meşguliyetlerinin neden olduğu ince perdenin ardından işittiği haberin doğruluğunu bilir. Kalbteki bu ilgi ve meşguliyetler, o kişinin söz konusu bilgiye ulaşmasına engel olmazsa da, tam bilgi/kemâl-i istida sahibi olmasını engellerler. Bu kimse, keşfe istidat sahibidir, idrâke ehildir,

işittiğinden faydalanır, imân nuru ile müşâhede/iyân makamına terakki eder.

İşte bu nedenle tembih ve işaret ile yetinilmiş, tembih ve işaret geniş açıklama ve izahlara tercih edilmiştir. Bu konuda da, Hak-km peygamberine yönelik kelâmında ve kendisine olan emrindeki yöntemi tercih edilmiş ve benimsenmiştir: "De ki: hak Rabbi-nizdendir dileyen imân eder, dileyen kâfir olur." (Kehf, 29).

Hak, peygamberine, söylediği ve haber verdiği her konuda mükellef ve muhatap olan her bir fert için bir mucize göstermesini veya mutlak delil/hüccet ortaya koymasını emretmemiştir. Gerçi Hz. Peygamber, bunu yapmaya kadir idi, çünkü o, susturucu ilâhî delillerin ve apaçık gerçek âyetlerin sahibi idi; ayrıca, Hz. Peygamber, cevamiu'l- kelim özelliğine sahip olan ve "evvelkilerin ve sonrakilerin/geçmiş ve gelecek ümmetlerin" ilimlerinin bahsedildiği kimsedir. Üstelik Hz. Peygamber, çeşitli zaman-larda, çeşitli insanlara karşı ve de diğerlerine nispetle basit meselelerde mucize göstermiş ve kesin deliller ortaya koymuştur.

"Ehl-i fikir" olmakla birlikte ilk hâkimlerin/filozof de böyle davrandıkları rivayet edilmiştir. Onların adeti, halvet, riyazet ve benimsemiş oldukları "şeriat" kaidelerinin gereğine göre davranmaktı. Binaenaleyh, herhangi bir mesele kendilerine açıldığında maslahatın gerektirdiği ölçüde onu mürit ve talebelerine açıklarlardı.

Fakat, sözü edilen filozofların bu bilgiyi talebelerine aktarmaları, "burhanı" takrir ile değil, "hatabî" dille olurdu. Eğer, kendilerince makbul bir maslahat, ifâde ettikleri hususa dair "burhan" getirmelerini gerektirirse, onlar da bu delili ortaya koyarlar ve düşüncelerini delillendirirlerdi; aksi takdirde, sadece talebelerine söylemek istedikleri şeyleri ifâde etmekle yetinirlerdi. Bu durumda, herhangi bir itiraza yeltenmeden bunu kabul eden talebe, bu bilgiden yararlanır; içinde kuşku bulunan veya herhangi bir itiraz ileri süren talebeye ise, bu hâkimler cevap vermezler, onu kendisiyle ilgilenmeye, hakkında kuşku duyduğu meselenin kesin bilgisini de riyazet ve kalbini temizlemekle Tanrı katından araştırmaya sevk ederlerdi.

ilk filozofların bu tavn, Aristoteles devrine kadar böyle devam etmiştir.

Bundan sonra ise, "cedel sanatı" ortaya çıkmıştır. Cedel sanatının kullanılışı, "Meşşailer" diye isimlendirilen Aristoteles ta-kipçileriyle başlamıştır.

"Sebepler"den bilgi alan ve "vasıtalar"a yönelen akılcıla-rm/ehl-i fikr ve teemmül tavrı böyle ise, Hakkın nuru ile aydınlanıp, O'nun hidâyeti ile doğru yolu bulan insanların durumu nasıl olabilirdi ki? Onlar, peygamberin getirdiği gerçek şeriat ile sülük ederler ve iki risâletin "kandil"i vasıtasıyla Rablerinden bilgi alırlar; bu iki risâlet, melekî ve beşerî risâletlerdir. Ayrıca

onlar, her hangi bir kevnî vasıta veya önceden belirlenmiş bir bilgi aracı veya çaba olmaksızın da Rablerinden bilgi alırlar.

Nitekim Hak, Hz. Peygamberimiz hakkında böyle haber vermiştir: "Sen okuma ve imân nedir bilmezdim. Fakat biz onu bir nûr yaptık, o nur ile kullarımızdan dilediğimizi hidâyet ederiz." (Şura, 52). Allah, başka bir âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurmuştur: "Sen bundan önce bir kitap okumamış ve onu elinle yazmış değildin. Aksi halde inkarcılar şüpheye düşerlerdi. Hayır Kur'an, kendilerine ilim verilenlerin gönüllerine yerleşmiş apaçık âyetlerdir." (Ankebut, 48-49).

işte bu gibi tam zevk, "hak ilim" ve "doğru nûr" diye isimlendirilmiştir, çünkü bu ilim, gaybın sırrını keşf eder, her türlü şek ve şüpheyi ortadan kaldırır.

Şimdi de, fikir ve nazarî burhanların mertebesini, bunların gayesini, erbabının durumunu, buna dair sırlan ve ilmi nükteleri açıklayan bir mukaddimeyi -ilâhî hüccet diliyle- kısaca zikredeceğim. Bunun ardmdan da, ehlullaha göre sahih ilmin -ki, nazarî ve diğer ilimler bu ilmin kısmî hüküm ve sırlarından ibarettir- mâhiyetini açıklayacağım. Bu ilim nedir? Nasıl elde edilir? Hükmü nedir? Eseri nedir?

Bunun ardından ise -Allah'ın izniyle- daha önceden vaat ettiğimiz hususları zikredeceğiz.

Böyle bir mukaddime, ilmin sırrını, mertebelerini ve açıklanması vaat edilen meseleleri izah eden bir girişin şartı olmasaydı, bunu burada sunmaz, böyle bir takrir tarzını da benimsemezdik. Fakat bu mukaddimeyi takdim etmemizin sebebi, "perdeli" kimselerin dikkatini şuna çekmektir: Akılcıların, "hüccet", "ya-kınî ilmin gerçekleşmesinin özelliği ve şartı" görüp, kesin ilme ulaştırmada "en kâmil metot" diye benimsedikleri tarzdan sarf-ı nazar etmemizin nedeni, o yöntemi ve onun mâhiyetini bilme-yişimiz değildir. Bunun nedeni, o yöntemin kapasitesinin/felek azlığı, meydana getirdiği afet ve sıkıntılarının ise çokluğudur; başka bir neden ise, Hakkın kâmil kullan ve inayetinin ehli olanları adına tercih ettiği yöntemi esas almak ve ona uymak niyetimizdir.

Nazarı Delillerin Tutarsızlıkları/Tehâfüt

Kardeşler! Allah, kurbiyetine mazhâr olmuş kullarını dost edindiği gibi sizleri de dost edinsin! Bahisler üzerine na--zarı deliller getirip, yerleştirmek ve bunları fikir düzeyinde şüphelerden, cedel düzeyinde ise itirazlardan salim olacak şekilde aklî delillerle ispat etmek, mümkün değildir.

Çünkü nazarî hükümler, erbabının idrâk araçlarına göre değişir. Bu idrâk araçları, idrâk sahiplerinin teveccühlerine tâbidir. Teveccühler ise, akide, eğilim, mizaç ve münâsebetlerin farklılığına bağımlı oîan maksatlara tâbidir. Bunların dışındakiler ise, gerçekte/nefsü'1-emr "kabiliyet" mertebelerinde ve onların istidatlarına göre çoğalan ve taayyün eden esma tecellîlerinin eserlerinin farklılıklarına tabidirler. Bunlar, maksatları ortaya çıkartırlar ve itikat ve eğilimlerde hüküm sahibidirler; fikir ve itikat ehlinin nefisleri, bu eğilim ve inançlara arzu duyar ve onlarla bezenirler.

Çünkü tecellîler, vahdet kaynağında ve "hazretu'1-kuds" mertebesinde "vahdaniyet/birlik" özelliğindedirler ve "heyula-nî" özellik taşırlar. Fakat bunlar, gelişlerinde, kabiliyetlerin istidatlarının ve bu istidatların tabiî ve ruhanî mertebelerinin hükümleriyle; ayrıca, mevtinlerin, vakitlerin ve bunlara tâbi hâllerin, mizaçların, cüzî sıfatların ve rabbani emirlerin gerektirdiği şeylerin hükümleriyle boyanırlar.

Bu rabbani emirler, ilk ilâhî vahiy ile ulvî suretlere, bu suretlerin ehlinin ve bunlarda görevli olanların ruhlarına tevdi edilmişlerdir. Böylelikle, bu tecellîlere bakan kimse de, eserleri farklılaştığı için tecellîlerin de gerçekte çoğaldığını zanneder, hâlbuki durum böyle değildir.

İşte, zikredilen sebeplerden dolayı, nazari akıl mensupları aklî düşüncede ileri sürdükleri şartlarda, fikirlerinin gereklerinde ve ulaştıkları neticelerde görüş ayrılıklarına düşmüşler, farklı düşüncelere ulaşmışlardır. Binaenaleyh, bir şahsa göre doğru olan, diğerine göre yanlış; birisine göre delil olan şey, diğerine göre şüphe olmuştur.

Bu insanlar, her hangi bir konudaki tek bir hükümde bile görüş birliğine varamamışlardır: Her guruba göre "doğru", kendisinin doğru bulup, tercih ettiği ve mutmain olduğu şeydir.

Her hangi bir delile görünürde bir problemin sirayet etmesi, zorunlu olarak, o delilin yanlış olduğu ve bu delille ispat edilmek istenilen meselenin gerçekte doğru olmadığı anlamına gelmez. Çünkü, biliyoruz ki: doğruluğunda hiçbir kuşkunun bulunmadığı pek çok şey vardır ki, bunların sahih olduğuna dair herhangi bir delil ortaya koyamayız.

Burhanlar ile ispat edilmiş pek çok mesele görürüz ki, bir gurup bu meselelerin doğruluğuna kesin olarak kanaat getirmiştir. Bu gurup ve kendileriyle aynı çağda yaşayan insanlar, bu burhanların Önermelerinde bir bozukluk ve yanlışlık veya delillere zarar veren bir zayıflık görememişler, böylelikle bunların "bedi-hî burhanlar" ve "yakını ilimler" olduklarını zannetmişlerdir.

Bir müddet sonra, aynı insanlar veya kendilerinden sonra gelen kimseler, bu önermelerin bir bölümünde veya hepsinde yanlışlık bulunduğunu anlamışlar, bunlardaki yanlışlığı ve bozukluğu/fesat ortaya koymuşlardır.

Böylece de, bu burhanları tezyif eden ve değerlerini düşüren problemlerle karşılaşmışlardır.

Ardından, bu burhanları zedeleyen problemler de tartışılmıştır: Acaba bunlar, sadece bir şüphe midirler veya bu burhanlar-daki hüküm gibi sahîh midirler? Acaba, burhanları eleştirenlerin hâli, daha önceden bu burhanları kabul edenlerin hâli gibi midir?

Çünkü, bu burhanları inceleyen ve benimseyen kimselerin melekeleri/kuvvet, daha önce açıkladığımız gibi, birbirlerinden farklıdır; ayrıca, bazı araştırmacılarda uzun bir süre sonra bu delilleri zayıflatan bir görüş ortaya çıkabilir veya böyle bir şey beklenebilir. Bununla birlikte bu uzun süreden önce, bu delilleri düşüncelerinde kullanıp, bu burhanlara bağlanan kimselerin hata etmiş oldukları meçhul kalır.

Bazı insanların bu yönden hata etmiş olmaları mümkün ise, bütün insanların hata etmesi de mümkündür. Eğer hata/galat, bunun farkına varılması veya bazı insanların bazen hatalı veya bazen de doğru delillere güvenmesi söz konusu olmasaydı, din ve mezhep mensupları arasında veya başka konularda herhangi bir görüş ayrılığı olmazdı.

İşte, görüş ayrılıklarının varlığı, işaret edilen sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Bazı akılcıların/ehl-i nazar mutmain olup, benimsedikleri ve kendilerince doğru saydıkları bir şeyi benimsemek, muhaliflerinin düşüncelerini benimseyip, üstün saymaktan daha geçerli ve öncelikli değildir, iki veya daha fazla çelişik görüşü telif etmek | de mümkün değildir, çünkü iki görüşten birisi, mesela, diğerinin inkâr ettiği bir şeyi ispatı gerektirebilir. Bu durumda, bu iki düşünceyi uzlaştırmak mümkün olmadığı gibi, her ikisini beraberce benimsemek de mümkün değildir. Bu görüşlerden birisini diğerine tercih, tercih edenin elindeki bir burhana dayanıyor olsa bile, her iki fikir de aynı durumda ve aynı hükümdedir, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Eğer bu düşüncelerden birisini benimsemek her hangi bir burhana dayanmıyorsa, tercihi gerektiren bir delil olmaksızın bu düşünce diğerinden üstün sayılmıştır/tercih bila-muraccah. Bu durumda ise, fikirlerin neticeleri ve nazarî delillerle kesinliğin bulunması ve kesin kanaatin gerçekleşmesi mümkün değildir.

Hal böyle iken, nazar ve delil mensubu olduklarını iddia eden insanların çoğu, ifâde ettiğimiz hususu kabul etmekle beraber, pek çok konu hakkında içlerinde bir kesinlik bulurlar. Bu insanlar, bu meselelere dair bilgilerinde kuşku duyma gücüne sahip değillerdir; onlar, bu delilleri kabul etmişler ve mutmain olmuşlardır.

Bu insanların bu deliller karşısındaki durumları, bir açıdan, zevk mensuplarma/ehl-i ezvak, bir açıdan da öncülleri kabul edip, neticede kuşkulu davranmakla akıl karşısında vehim mensuplarına /ehl-i evham benzemektedir; bu noktada, gizli bir sır vardır ki, muhtemelen daha sonra bu sırra işaret edeceğim.

Ehl-i Nazarda "Fikir Kanunu"

Akılcılar/ehl-i fikir, başvurulacak fikrî kanun üzerinde çeşitli açılardan görüş ayrılığına düşmüşlerdir, bu görüş ayrılıklarını şöylece tespit edebiliriz:

Birincisi, bazı karineler üzerindeki görüş ayrılıklarıdır. Bazı karineler, bir gurup insana göre netice verirken, bazılarına göre ise aynı karineler başarısız kalmaktadır.

İkincisi, zorunlu olmadıkları hâlde bazı hükümlerin zorunlu olduğuna dair hüküm vermede düştükleri görüş ayrılığıdır.

Üçüncüsü, kanunun nazarî kısmının bedihî bir esasa dayanması ve selim fıtratların ilimleri elde etmede kafî olup, kanundan müstağni kalması yönünden bir kanuna ihtiyaç olup olmadığı veya böyle bir kanundan müstağni kalınıp kalınamayacağı noktasındaki görüş ayrılıklarıdır.

Akılcı/ehl-i fikir insanların zikrettiğimiz bu konularda pek çok görüş ayrılıkları vardır. Bunları ortaya koyacak değiliz: çünkü amacımız dikkat çekmek ve işaret etmektir.

Fikrî kanunu savunan kimselerin benimsedikleri başka bir görüş ise, evleviyet ve ihtimalin faydasını savunan kimselerin bağlandıkları düşüncedir. Bu insanlar, şunu iddia etmişlerdir: Biz, kesin olarak, insanların pek çok meselede pek çok hataya düştüklerini görmekteyiz, bundan sonra da, aynı durumun gerçekleşmesi mümkündür. Binaenaleyh, az sayıdaki insanın fikrî kanundan müstağni kalması, pek çok insanın ona muhtaç olmasını engellemez.

Evleviyete gelince: Bunu, kendilerine itiraz yönelten kimselere cevap bağlamında zikretmişlerdir: İtirazcılar, şunu ileri sürmüşlerdir: Sizler, kanunun iki kısma, yani zarurî ve nazarî kısımlara ayrıldığını, nazarî kısmın ise zarurî kısımdan elde edildiğini kabul ettiniz. Buna göre zarurî, bu kanundaki ilimleri elde etmede yeterli ise, diğer ilimlerin elde edilmesinde de yeterli olması gerekir. Aksi hâlde, müktesep cüz, başka bir kanuna ihtiyaç duyar.

İşte onlar, bu itiraza şöyle cevap vermişlerdir: Bütün metotları kullanmak/kuşatmak, kişiyi hataya düşmekten korur. Böylelikle, fikrî kanuna muhtaç olmak, ihtiyatlı bir iş olmaktadır.

Bazı insanların selim fıtratları sayesinde, bazılarının ise çaba olmaksızın sadece kendisine mahsûs ilâhî yardım ile pek çok konudaki fikirlerinde isabet etmiş olması, başka insanların bu kanuna ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Buna örnek olarak, fıtraten şair olan kimse ile, ölçü/aruz ile şiir yazan kişiyi veya şehirli-ecnebi-ye nispetle Nahiv ilmine ihtiyaç duymayan bedeviyi verebiliriz.

Tahkik ehlinin lisanıyla deriz ki: Selim bir zeka ve fıtrat sahibi olmasından dolayı fikir kanunundan müstağni olduğunu kabul ettiğiniz azınlığın, Haktan ilim alan, O'nun cömertlik denizinden beslenen ve Vücûdunun esrarına muttali olan kimselere nispeti, mizana muhtaç olan çoğunluğun nispeti kadardır; çünkü ehluîlah, "azın azı"dır.

Akılcıların kıyaslarmdaki dayanak/umde, burhandır. Burhan ise, "innî" ve "limmf'dir. Burhan'm özü ve esası da, orta terimdir. Onlar, orta terimin burhan ile elde edilmediğini kabul etmişlerdir; orta terim, bir tasdik değil, tasavvur kâbilindendir.

Bütün bu söylediklerimizden şu sonuç çıkmaktadır: Mizanın bir bölümü, müktesep değildir ve mizanın müktesep bölümü, müktesep olmayan bölümünden meydana gelmektedir. Bu durumda, akılcılara ve ehl-i nazara göre kesin ilmin kendisine bağlı olduğu ve de işin ve aslın umdesi durumundaki burhanın özü, müktesep değildir. Bunun yanı sıra bazı şeyler vardır ki, bunların sahîh veya fasitliğine dair itirazı geçersiz kılacak bir "burhan" düzenlemek/tertîb imkânsızdır; aksine her delile, hasmın kabul ettiği bir takım itirazlar yöneltilebilir.

Bununla beraber, insan ve kendisinin dışındaki pek çok kimse, bu durumun (hakkında burhan getiremediği, ancak doğru olduğunu bildiği bilginin) doğru olduğunda hiç bir kuşku duymaz. İşte bu, "sahîh ilim vehbîdir, müktesep değildir" dediklerinde zevk ehlinin ve mezheplerinin durumudur.

Bu insanlar, şunu ileri sürerler: Hakkın katından telakki yoluyla elde ettiğimiz ve hakkında nazarî burhan getiremediğimiz bilgilerimizde, hiçbir kimse bizi kuşkuya düşüremez. Bu bilgiler hakkında bizde hiçbir tereddüt ve kuşku bulunmamaktadır. Zevk ehlinden buna ortak olanlar, bu bilgilerimizde bize muvafakat etmektedirler. Siz ise, sadece burhanların öncüllerindeki bozukluğu /halel idrâkte bazılarınızın kusurundan dolayı birbirinize muvafakat etmektesiniz. Bu burhanlar, bu girişte sebebini açıkladığımız gibi, muvafakat mevzusu olan konuların ispatı için getirilmişlerdir.

Kısaca, şu ortaya çıkmıştır ki: Herkesin nihayette mutmain olduğu bilgiler, herhangi bir kesbî delil olmaksızın, o kimsenin kendi zevkine göre doğruluğu ortaya çıkan ilimlerdir, böylelikle o kişi, o bilgiden tatmin olmaktadır. Bu kişi ve düşüncesinde ve bilgisinin kaynağında kendisine ortak olan kimseler, o bilgilerin doğruluğuna hükmederler. Bu bilginin dayanağı ise, o kişinin tatmin bulduğu şeydir /müteallak

Artık, geriye şunu tespit etmek kalmıştır: Acaba, kabul edilip, hakkında doğruluk hükmü verilen bu şey gerçekte/fi-nefsihi, söz konusu kimsenin inandığı gibi doğru mudur, değil midir?

Bunun cevabı şudur: Bu durum, sadece gerçek bir keşif ve ilâhî bildirmeyle bilinebilir.

Böylelikle, şu kesinleşmiştir: Herhangi bir kuşkunun bulunmadığı yakını ilmin, fikri kanun ile ve nazarî burhan ile elde edilmesi zordur.

Bununla birlikte, gerçekte/nefsü'1-emr doğrulukları ve kabul edenlerinin nazarında kuşkulardan salim olmaları itibarıyla burhanlarla ispat edilen şeyler, doğruluk ve yanlışlıklarına dair herhangi bir kesin delilin/burhan bulunmayışından dolayı ihtimali i ve tereddütlü olan şeylere nispetle son derece azdır.

Hâl böyle iken, şunu söyleyebiliriz: Eşyayı, sadece burhan yoluyla bilebilmek, ya mutlak anlamda veya pek çok durumda imkânsızdır.

Basîret ve selim akıl sahipleri için, sahîh bilginin elde edilmesinin iki yolu olduğu ortaya çıkmıştır: Birisi, nazar ve istidlal ile "burhan yolu"; diğeri ise, keşf sahibi için bâtınını tasfiye ve Hakka iltica ile gerçekleşen "iyan/müşahede yolu". Bunlardan nazarî yöntemin durumu, önceki ifâdelerle netleşmiştir, ardından ikinci yol da belli olmuştur. Bu yol, soyutlanma/taarri ve tam muhtaçlık/fakr, "lübb/akıl"ü kevnî ilgilerden, ilimlerden ve kanunlardan bütünüyle boşaltarak Hakka yönelmekten ibarettir.

İnsan, sülüğünün başlangıcında tek basma bu ikinci yolu gerçekleştiremez. Bu nedenle, bilgide kendisinden önce olanlara ve Hakkın yoluna sülük eden kâmillere uyması/ittiba gerekir. O kâmiller, vuslat yoluna dalmışlar, gaye ve amaca ulaşmışlardır. Bunlara örnek olarak, resulleri verebiliriz: Allah, onları emrinin ve irâdesinin tercümanları, ilminin ve inayetinin mazhârları yapmıştır. Binaenaleyh, onların hâllerine, ilimlerine ve makamlarına kâmil anlamda vâris olan kimselere, Allah'ın eşyayı mâhiyeti üzere izhâr eden bir nûr bahşetmesi umulur. Nitekim Allah,

peygamberlerine ve onlara tâbi olan inayetinin ehline ve yaratıklarından hidâyette bulunan kimselere bu nuru bahsetmiştir.

Bu makamın, temel asılları, mühim nükteleri vardır ki, daha sonra bunlara işaret edeceğim. Ayrıca, "Bizi sırât-ı müstakime ulaştır" âyetinden söz ederken "hidâyetin sırrı" meselesinde Hakkın takdir ettiği ölçüde bunlardan bahsedeceğim.

Marifet Ve Ulvî Hakikatlerin Talebeleri

Biliniz ki: İlahi bilgilerin/mevârid kendileriyle taayyün edip, belirgin/ınüteayyin hâle geldiği izhâr edici, bâsit-mücerret hakikatlerden her birisinin, bir takım levazımı, sıfatları, vccihleri ve hassaları/özellik vardır. Bu hakikatler, kev-nî hakikatler ya da isimlik veya vasıflık yoluyla Hakka nispet edilen hakikatler olabilirler. !Bu sıfatlar ve zikredilen diğer şeyler, hakikatlerin hükümleri ve nispetleridir. Binaenaleyh bunların bazısı, yakın/karîb özellik ve levazım iken, bazısı ise uzak/bait özellik ve levazımdır.

Herhangi bir hakikati öğrenmek isteyen kişi ile öğrenmek istediği bu hakikat arasında bir açıdan bir ilişki/münâsebet, bir açıdan da bir farklılık/muğayeret bulunmalıdır. Buna göre, bilen ile bilinen arasındaki farklılık, o şeyin talebini gerekli kılan "yoksunluğu/fakd" mümkün kılarken, münâsebet, talep edilen şeyin farkına varmayı gerektirir.

İnsan, "camiliği/her şeyi kuşatması" açısından, bütün kevnî varlıklardan farklı iken, kevne ve ilâhî isimlere ait hakikatlerin toplamının bir "nüsha"sı olması yönünden de, bütün varlıklarla münâsebet içindedir. Binaenaleyh insan, her hangi bir şeyi öğrenmek istediğinde, farklı olduğu yönüyle değil, kendisinde o şeye münasip olan yönüyle onu öğrenmek ister: çünkü, ara-daki münâsebet bütün açılardan ortadan kalksa, talep imkânsız hâle gelirdi, bunun nedeni, hiç bir şekilde bilinemeyen bir şeyin talep edilemez oluşudur. Aynı zamanda, bilen ile bilinen arasında bütün açılardan münâsebetin bulunması da, talebi ortadan kaldırır; bunun nedeni ise, elde bulunan şeyin talebinin imkânsızlığıdır.

İşte, sadece aradaki münâsebet yoluyla bazı sıfat ve arazlar hakkında oluşan bilinç, daha önceden hissedilen bu sıfat ve arazların aslı olan hakikatin bilgisini talebe sevk eder.

Binaenaleyh "nefs", bilinen bu sıfattan veya lâzımdan veya arazdan, aşama aşama yükselip, bunlarla bu şeylerin aslı olan "hakikat"e veya bu asla izafe edilen diğer sıfat, özellik ve arazlara ulaşmak ister.

Kıyas ve öncüllerin oluşturulması, talibin nefsinin nazarî düşüncesiyle idrâk etmek istediği her hangi bir hakikate ulaşmasını temin eden bir yoldur. Buna göre talip, bazen o şeyin sıfat, lâzım ve hassalarını bilgi düzeyinde

aşarak ona ulaşır; bazen ise, ya düşüncesinin zayıflığından veya daha önce sebebini belirttiğimiz idrakindeki bir kusurundan veya sadece Hakkın ve dilediği kullarının bildiği başka engellerden dolayı o şeyin bilgisine ulaşamaz.

Bu engellerin en barizi, her fırkanın belirli bir mertebede yerleştirilmiş olmasıdır; böylece o mertebe, ehliyle hayât bulur/imar ve ulûhiyet mertebesinin her şeyi kapsaması nizâma kavuşur. Nitekim, bu bağlamda, bir beyitte şöyle denilmiştir:

Onların işleri isimlere göre İcra olunur . Zâtın hükümlerle tavsifinin hikmeti de böylece gerçekleşir

Bu tarz bilmenin nihayeti, herhangi bîr şeyin hassasının veya sıfatının veya uzak veya yakm lâzımının bilgisinden, o şeyin başka bir sıfatına veya özelliğine ulaşmaktır. Talibin böylelikle Öğrenmiş olduğu bu hakikâtin sıfatı, bazen önceden bilmiş olduğu veya talebe sevk eden sıfattan daha yakm bir nispet olabileceği gibi, bazen bu sıfattan daha uzak bir sıfat olabilir.

Bu sıfatın yakınlık ve uzaklığı, talip ile bilmek istediği şey arasındaki münâsebete ve bu münâsebetin kuvvet ve zayıflığına ve Allah'ın o kişi hakkındaki takdirine göre değişir.

Binaenaleyh, talibin "nazar" kuvveti, eşya ile arasındaki münâsebetin hükmü sayesinde, bazı sıfat ve hassalara ulaşıp, bunların bilgisinden o şeyin hakikatini bilmeye sıçrayamazsa, o kişi bu hakikatten elde ettiği bilgiyle tatmin olur. Bu bilgi, bu sıfatın o hakikatle ilişkisine ve sıfâtm mâhiyetine göre olduğu gibi, aynı zamanda bu talibin bilgisinin o şeyle olan münâsebetine de bağlıdır. Böylece talip, gayeye ulaştığını ve bilgi düzeyinde bu şeyi ihata ettiğini zanneder; hâlbuki o, gerçekte, o şeyi sadece bu tek sıfat veya araz veya hassa veya lâzım açısından bilebilmiştir.

Başka birisi de, aynı hakikati kendisiyle bu hakikat arasındaki gizli bir münâsebet yoluyla, başka bir sıfat veya lâzım veya hassa yönünden araştırmaya girişir. Böylece o da araştırır, inceler, bilgiyi elde etmek için kıyas ve öncüller düzenler. Böylelikle de, mesela, ilkinin ulaştığından farklı bir sıfata ulaşıp, bu hakikate dair bilgisinin ulaştığı bu sıfat yönünden başka bir açıdan o şeyi bilmiş olur. Böylece, tam ve kuşatıcı bir şekilde bilmek istediği hakikatin künhüne vakıf olduğunu zannederek, o hakikâtin mâhiyeti hakkında, bu sıfat ve bu cihetin gerektirdiği şekilde bir hüküm verir; hâlbuki o, gerçekte, bu hakikate dair bilgisinde yanılmaktadır.

Aynı şekilde, üçüncü, dördüncü ve besince bir kişinin de bu şeyin bilgisine farklı yollardan ve farklı açılardan hareket ederek ulaşması söz konusudur.

Binaenaleyh, bir tek meseleyi inceleyen kimselerin hükümleri, idrâklerinin konusu/müteallak olan sıfat, hassa ve arazların farklılığından dolayı değişir. Bunlar (sıfat, araz ve hassalar), aynı zamanda talibin mâhiyetine vakıf olmak istediği şeye dair ilminin nihayeti olduğu gibi, aynı zamanda, bilinmek istenilen şeyi tanıtan ve kendilerine göre başka şeylerden ayırt eden özelliklerdir.

Buna göre, herhangi bir bilim gurubunun idrâkinin yöneldiği şeyler, zikrettiğimiz ve açıkladığımız üzere, başka bir gurubun idrâkinin yöneldiği şeylerden farklıdır. Dolayısıyla, her iki gurubun aynı şeyi tarif etmeleri, tanımlamaları, isimlendirmeleri ve ifâde etmeleri de birbirinden farklıdır.

Bunun sebebi, zikrettiğimiz farklılıktır (idrâklerin yöneldiği niteliklerin farklılığı); başka bir sebep ise, o şeyi idrâk eden fikir kuvvetinin/nazar, insan ruhunun cüzî bir kuvveti olmasıdır; binaenaleyh, cüzî-fikir kuvvetinin kendisi gibi cüzîlerin dışındaki şeyleri idrâk etmesi mümkün değildir. Bunun sebebi ise, muhakkiklerin ve selim akıl sahiplerinin ittifak ettikleri şu kaidedir: Bir şey, hakikati itibarıyla, kendisinden farklı olan başka bir şeyi idrâk edemez. Herhangi bir şey, kendisine zıt ve ondan farklı olan bir şeye, bu zıtlık ve farklılık yönünden tesir edemez.

Daha sonra -Allah'ın izniyle- bu meselenin esasına ve sırrına vakıf olacaksın.

Artık, bu kaideleri düşün ve anla ki, perdeli kimselerin ve marifet ve müşahede sahibi pek çok kimsenin Allah hakkındaki görüş ayrılıklarının sebebini öğrenesin! Ayrıca, bu zikredilen hususları anladığında, hangi türde olursa olsun insanların bilgi-lerindeki farklılıkların sebebini de öğrenmiş olursun.

Tekrar konumuza dönüp, şöyle deriz: Fikir kuvveti, ruhun bir sıfatı ve hassası olduğu için, sadece kendisi gibi bir sıfatı idrâk etmiştir.

Ruhanî kuvvetler, muhakkiklere göre, ruhtan farklı olmadıkları için, "nazar/fikir" sahibinin her hangi bir hakîkati bilmiş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Fakat kişinin öğrenmiş olduğu bu hakîkat, o kişinin bu sıfatla ve sıfatın da o kişiyle irtibatlı olduğu bir açıdan gerçekleşmiştir. Bu sıfat, o kişinin nazar ve bilgisinin nihayeti ve de her ikisinin konularıdır/müteallak, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Kuşkusuz, "Ehl-j nazar"m üstadı ve imamı Reis İbn Sina -ya fıtratının sahîhliği sayesinde nazarî kuvvet perdesinin ardından veya bazı ifâdelerinde ima ettiği gibi zevk yoluyla- bu sırra muttali olduğunda, şu kanaate varmıştır: Eşyanın hakikatlerine vakıf olmak, insanın gücünü aşar. İnsanın bilebileceği nihai şey, eşyanın hassaları, lâzımları ve arazlarıdır.

îbn Sina, bunu ortaya koymak için/takrir açık ve kesin örnekler vermiş, özellikle Hakkın bilinin esiyle ilgili meselelerde olmak üzere, haberdar ve

insaflı birisi gibi maksadını açıklamıştır, îbn Sina'nın bu tavrı, ilk ifâdelerinden genellikle meşhur olan görüşlerinden farklı olarak, son dönemlerindeki eserlerinde bulunmaktadır. Bu eserde, özellikle "nazar" mensuplarmki-ler olmak üzere, her hangi bir kimsenin sözünü ve yorumcuların nakillerini aktırmayacağım diye kendimi bağlamamış olsaydım, inkarcı ve cedelci akılcılara/ehl-i nazar karşı kendi sistemlerin-den delil getirmek için o bölümü zikrederdim; fakat, iş-bu taahhütten dolayı, bundan vazgeçtim. Ayrıca, buradaki amaç, insanın idrâk kuvvetinin saît fikir gücü açısından, eşyanın hakikatlerini idrâk edemeyeceğinin açıklanmasıdır.

Bu girişin başlangıcında, akıl sahibinin işaret edilen bu meseleye istidlal edebileceği şeyler, bunun neden imkânsız olduğu vb. gibi, bu konuyla ilgili sırlar zikredilmiştir; gelecek bölümlerde, -Allah nasip ederse- daha fazla açıklamalarda bulunacağız.

Aklî ve hayalî-hissî zihnî idrâk vasıtalarının tekil ve çoğul olarak taalluk ettikleri her şey, bâsit-mücerret hakikatler üzerine zait değillerdir. Bu hakikatler, bölünme kabul etmeyen bir tek varlık ile oluşmuşlar, böylelikle de kendileri için/îi-nefsiha zuhur etmişlerdir. Fakat bunların bazıları, zuhurda, hükümde, taallukta ve ihatada diğerlerine tabidirler. Buna göre metbu olan, daha Önceden zikrettiğimiz sebeple, "hakikatler", "illetler", Hak ile varlıkta kendisine tâbi şeyler arasındaki "vasıtalar"; tâbi olanlar ise, "hassalar," "levazım", "arazlar", "sıfatlar", "haller", "nispetler", "maluller", "meşrutlar" vb. diye isimlendirilmiştir.

Bu hakikatler, "varlık"tan ve birbirleriyle irtibatlı olmaktan mücerret iken düşünülüp, her birisi bir şeye izafe edilmediğinde, her türlü isimden, sıfattan, na'ttan, suretten ve hükümden -bilkuvve değil- bilfiil soyutlanırlar. Binaenaleyh, mücerret hakikatler hakkında ismin ve na'tm ortaya çıkması; terkip-bâsitlik, zuhûr-gizlennıe, idrâk etmek-edilmek, küllîlik-cüzîlik, tâbilik-metbuluk gibi ve bunların dışında dikkat çektiğimiz ve çekme-

diğimiz şeylerle nitelenmeleri, öncelikle vücûdî hükmün üzerlerine sirayet etmesiyle gerçekleşir ve ortaya çıkar. Fakat bu sirayet Öncelikle "Vücûd"un, her hangi bir mertebede veya mertebelerde ve o mertebeye göre zuhur etmesiyle "taayyün" etmesi cihetinden gerçekleşir; bunu, daha sonra Allah'ın izniyle, genişçe açıklayacağız, ikinci olarak ise, bu hakikatlerin hükümlerinin birbirleriyle irtibatı ve bazı hakikatlerin eserlerinin "Vücûd" ile diğerlerinde zuhur etmesiyle gerçekleşir; bu, bilinmelidir.

Buna göre, "metbu/tabi olunan" hakikatlerin ilk ve mücmel müşahedesi ve taakkulü, onların mücerret mânâlar oldukları bilgisini verir. Bunların bir özelliği, -mutbu ve muhît olarak düşünüldüklerinde- çeşitli suretleri kabul etmek ve aralarındaki "zâtı münâsebet" sayesinde bu suretlere bitişmektir/iktiran. Bu münâsebet, mücerret mânâlar arasında ve de onları

ve eserlerini kabul edip/kabil, kendilerine bitiştikleri suretler arasında bulunmaktadır. Bu münâsebet, bütün hakikatleri birleştiren/cami ve kuşatan "Asl"m hükmüdür. Nitekim, daha önce buna işaret edilmişti.

Tabi hakikatlerin ilk ve mücmel müşahedesi ve taakkulü ise, "mücerret" hakîkat olmaları yönünden haklarında hiç bir hükmün ya da ismin veya na'tm bulunmadığının bilgisini verir. Fakat bu tâbi hakikatlerin özelliği, âynî/haricî varlıkta zuhur ettiklerinde, cevher ve hakikatlerin arazları, suretleri, sıfatları ve levazımı olmalarıdır; bu cevher ve hakikatler, tabi hakikatlerden öncedirler ve tabi hakikatler bunlara bağlıdırlar.

Suret, bu ilk hakikatlerin taakkul edilmesini sağlayan ve bunların kendisiyle zuhur ettikleri şeyden ibarettir. O, yani suret, aynı zamanda her şeyin hakikatine verilen müşterek bir isimdir. Bu hakikat, cevher, araz veya her hangi bir şey olabileceği gibi, aynı türde veya şekilde veya tarzda da olabilir. Nitekim, toplumun yapısının, saf veya asker sureti gibi bir sureti vardır, denilir. Ayrıca, şeriat gibi koruyucu bir sisteme de "suret" denilir.

Mâhiyeti açısından suretin mefhûmu, diğer hakikatler gibi, mücerret bir hakikattir

Müşahede edilen her çeşit surette bu durum bilindiği gibi, "ilâhî mazhâr" diye isimlendirilen şeylerde de bunun benzerinin olduğu bilinmelidir. Çünkü işaret ettiğim tarif, gaybe ait hakikatlerin gayb oluşları itibarıyla sadece kendisiyle zuhur ettikleri her şeyi kapsar.

Bu kaideden -hakkıyla düşünülürse- şunlar ortaya çıkmıştır: Zuhur, içtima, icâd, izhâr, bitişme/iktiran, tevakkuf, münâsebet, tekaddüm/öncelik, teahhur/sonralık, hey'et, cevherlik, arazlık, sûretlik, bir şeyin mazhâr veya zahir olması, ya da tâbi veya metbu olması ve benzeri şeylerin hepsi, mücerret mânâlar ve makûl nispetlerdir.

Bunlarm birbirleriyle olan irtibatı ve söylediğimiz gibi kendileriyle zuhur eden tek Varhk/Vücûd-ı vahid ile birleşmeleriyle, bazı hakikatlerin diğerleri üzerinde, ihata, taalluk, hüküm, öncelik ve sonralıkta farklılıkları zuhur eder. Bu farklılık, fül-infial, tesir-teessür veya tâbilik-metbuluk, sıfât-mevsufluk, lâzımlık-melzumluk vb. şekilde isimlendirilen nispetlere göredir.

Fakat, bütün bunların varlığı ve bekası, Hakkın emri ve irâdesinin sırnyla kendi hazretinde hükmü zuhur eden ve bütün bunları izhâr eden "cem" hükmünün kendilerine sirayet etmesine bağlıdır; bu "cem", ilâhî-vücûdî, ahadiyet/birlik özelliğine sahiptir.

Mücerret Hakikatleri Bilmenin İmkânsızlığı

Bunu tespit ettikten sonra şu da bilinmelidir ki: Eşyanın hakikatlerini, daha sonra bahsedeceğimiz ilmî mertebedeki basitlikleri ve mücerretlikleri açısından bilebilmek imkânsızdır. Bunun sebebi, her hangi bir şeyi kendi "ahadiyetimiz/birlik" açısından idrâkimizin imkânsız olmasıdır; çünkü o, hiç bir şekilde, kesret/çokluk hükümlerinden soyutlanamaz. Nitekim insan, herhangi bir şeyi mücerret hakikati ya da sadece kendi varlığı açısından idrâk edemez.

Bir şeyi idrâk etmemiz, "a'yan"ımızm varlık ile vasıflanıp, hayât ve ilmin bizimle kaim olması ve bizimle idrâk etmek istediğimiz şey arasındaki engellerin ortadan kalmasıyla gerçekleşir; böylelikle o şey, idrâk için müsait hâle gelir.

İşte bu, o şeye dair bilgimizin bağlı olduğu asgari şartlardır ve bu şartlar, pek çok şeyden oluşmaktadır.

Eşyanın hakikatleri, mücerretlikleri makamında, "vahdaniyet/birlik" özelliğindedirler ve basittirler; bir ve basit olanı ise, daha önce ima ettiğim ve sebebini birazdan açıklayacağım gibi, sadece "vâhid/bir" ve basit olan idrâk edebilir. Binaenaleyh biz, eşyanın sadece sıfatlarını ve arazlarını idrâk edebiliriz ki, bunlar, herhangi bir şeyin sıfat ve levazımından ibarettirler; yoksa, herhangi bir şeyi mücerret hakikati açısından asla idrâk edemeyiz: her hangi bir şeyi, ona ait bir sıfat veya hassa veya araz veya lâzım itibarıyla değil de hakikati açısından idrâk edebilseydik, o hakikâtin benzerini de idrâk etmemiz mümkün olurdu. Çünkü hakikatler, hakikat olmaları itibarıyla, birbirlerine benzerler; iki benzerden birisi hakkında mümkün olan şey, diğeri hakkında da mümkündür.

Bunun ardından gelen eşyanın hakikatlerine dair mücmel bilgi, ancak bu hakikatlerin sıfat, araz ve hassalarla taayyün etmelerinden sonra gerçekleşebilir; nitekim, daha önce sıfatı, her hangi bir mevsufun sıfatı olması anlamıyla taayyünü yönünden tarif etmiştik.

Mücerretîikîeri açısından hakikatlerin mâhiyetim bilebilmek ise, özel bir vecih dışında imkânsızdır. Bunları bilmenin mümkün olduğu özel vecih, kevnî nispet ve sıfatların arifi sınırlamasının ortadan kalkmasıyla gerçekleşir. Arif, "Ben onun işitmesi ve görmesi olurum" makamı ile bunun üzerindeki mertebeyle tahakkuk ettiğinde bu sınırlılıktan kurtulur; üzerindeki mertebe ise, kendisine komşu ve "kurb-i feraiz"e mahsus makamdır ki, bu makamın sırrına -Allah'ın izniyle- daha sonra dikkat çekeceğim.

Bazı hükümlerine dikkat çektiğim bu sırrm, gerçekten de, kapalı ve anlaşılması ve ifâdesi son derece güç başka bir takım sırları daha vardır. Bunlardan birisi, mümkünlerin hakikatlerine sirayet eden Hakkın tecellîsinin hükmüdür.

Kâmil îmam-Şeyhimiz/îbnü'l-Arabi, Rabbine münacaat ettiği bir kasidesinde, bu hükmün bir özelliğine işaret etmiştir ki, sözünü ettiğimiz konuyla ilişkilidir.

Hiç bir şeyde o şeyin hakikâtini idrâk edemem, Nasıl olur da idrâk ederim ki, siz içindesiniz

Varlıklar/ekvan ve vasıtalar mertebesini aşan ilâhî kattan bilgi armaya ehil olan kimseler, bu menzil ve mukaddimelere vakıf olup, ilâhî inayetin cezbeleriyle bunlardaki perde ve engelleri aştıklarında, henüz işlerinin başında basîretleriyle şunu müşahede etmişlerdir: Alemin sureti, mânâlar ve hakikatler âleminin bir örneğidir. Böylelikle bu insanlar, olgular alemindeki her hangi bir suretin, gaybî ve manevî bir hakikâtin misâli ve mazhân olduğunu öğrenmişlerdir.

Birleştirici/cami bir nüsha olan insanın uzuvlarının bâtınî kuvvetlerine nispeti, âlemin suretlerinin bâtını hakikatlere nispetleri gibidir; bunların hükümleri de, onların hükümlerine benzer.

Buna göre, görünen şeylere nispetle insanın gözünün/basar durumu, manevî makûllere ve gaybî malumlara nispetle "basîref'in hâli gibidir:

Göz, zerreler ve tozlar gibi küçük şeyleri veya tam parlaklık hâlinde güneşin merkezi gibi büyük nesneleri görmekten acizdir. Göz -güneşin merkezinin nurun ve aydınlığın kaynağı olduğunu bilmekle beraber- idrâk etmekten aciz olduğu için bu bölgede siyahlık bulunduğunu zanneder.

Böylelikle, gözün idrâkinin, "tam açıklık" ve "tam gizlilik" gibi iki uçta gerçekleşmediği ortaya çıkmıştır. Nitekim aynı şey, iki perde mesabesindeki "tam aydınlık" ve "tam karanlık"ta da böyledir. Bu ikisi/tam karanlık ve aydınlık arasındaki ortak unsur olan ve kendilerinden doğan "ziya/aydınlık" sayesinde netice/fayda meydana gelir.

Bu izahı, Allah'ın izniyle, daha sonra tamamlayacağız.

İşte, akıllar ve basîretler de, küçüklük ve büyüklükte "orta" makûlleri ve malumları idrâk edip, çok küçük makûlleri idrâkte aciz kalırlar. Buna örnek olarak, mizaçların ve her an içinde büyüme ve yok olma gibi cüzî değişmelerin kesin ve detaylı bilinmesinin imkânsızlığını verebiliriz.

Akıl ve basîretler, Hakkın (cc.) zâtı, isim ve sıfatlarının hakikatleri gibi insanın takatini aşan ulvî hakikatleri idrâkten de -bunları ancak Allah ile idrâk edebilirler- acizdirler; nitekim, daha önce bunu zikretmiştik.

Bu insanlar, uzak bir mesafeden küçük hayvanın veya yıldızların ve güneşin cisminin her andaki hareketleri gibi, aşırı uzaklıktan dolayı bazı şeyleri idrâk etmenin imkânsız olduğunu düşünmüşlerdir. Bunun yanı sıra, aşırı yakınlıkta da durum bu şekildedir; çünkü hava, gözbebeğine bitiştiği

için idrâki imkânsız kılar. Başka bir örnek ise, gözbebeğinin kendisidir; bu, görülen şeylere dairdir.

"Makûlat/akledilir" ve basîret gücüyle görülen şeylerde de durum böyledir. Bu bölüme örnek olarak, insanın idrâk melekesi nefis verilebilir: İnsan, başkasını idrâk eder, fakat, kendisine nispetle en yakın şey olan kendi nefsini ve hakikatini idrâk edemez.

Binaenaleyh bu yolla, basîret ve gözlerin/basar, ilâhî ve kev-nî-vücûdî hakikatleri ve bunların kapsadığı mânâ ve sırları idrâkten aciz oldukları kesinleşmiştir.

Ayrıca, sahîh ilmin kesb ve çaba ile meydana gelmeyeceği de ortaya çıkmıştır. Sahîh ilim, Hakkın gaybma mahsus "feyz-i ak-des"i ve imdadı olmaksızın beşerî kuvvetler/melekeler tarafından elde edilemez; söz konusu imdat, daha sonra belirteceğimiz, Zât'a ait nûrî-ilmî ve ilâhî tecellîyle gerçekleşir.

Fakat tecellînin kabulü, tecellî eden/mütecellî ile tecellî edilen /mütecellâ-leh arasındaki münâsebeti temin eden "istidad"a tâbidir; böylelikle, Hakkın eserinin kendisine bağlı olduğu/tevakkuf "irtibat" gerçekleşmiş olur.

Çünkü tecellînin, tecellî ettiği bütün şeylerde bir hükmünün, eserinin ve suretinin bulunması kaçınılmazdır. Bunların ilki, kesin/muhakkak zevki ilmin içerdiği "şuhûdî hâl"dir. Bununla birlikte, Zât'a ait Gayb-ı Mutlak'tan zuhur ve taayyün etmesi açısından tecellînin kendisi, ilâhî bir tesirdir. Bu tesir, Zât mertebesinden tecellîgâhm mertebesine taayyün etmiştir, çünkü tecellîyi tayın ve tahsis eden tecellîgâhdır.

Her hangi bir müessirin bir şeye tesiri, ikisi arasında bir irtibat olmaksızın gerçekleşemez, irtibat ise, münâsebete bağlıdır; münâsebet ise, manevî bir nispettir ve sadece karşılıklı ilişki içinde olan/mütenasibeyn iki şey arasında taakkul edilebilir.

Allah'ın Hakikatini Niçin Bilemeyiz

Şeriat mensupları, zevk ve selim akıl sahipleri arasında muhakkik olanlar şu konuda ittifak etmişlerdir: Hakkın hakikati, bilinemez. Zâtı açısından Hak ile yaratıkları arasında hiç bir münâsebet olmadığı için başkasının ilmi, Hakkın hakikatini ihata

edemez.

Çünkü Hak ile yaratıkları arasında herhangi bir açıdan bir münâsebet sabit olsaydı, Hak bu açıdan yaratıklarına benze-miş, bunun dışındaki noktalardan ise onlardan farklı olurdu; Hak ile yaratıkları arasında müşterekliği temin eden yön, farklılık yönünden başka bir şeydir. Bu durumda ise, müstağnilik ve ahadiyetle çelişen "fakr" ve "imkân"a neden olan "terkip" ortaya çıkardı. Ayrıca halk da, bizzat mümkün ve mahluk olmasına rağmen, bir açıdan Hakka benzemiş olurdu. Çünkü bir şey, başka bir şeye benzerse, o şey de zorunlu olarak kendisine benzer.

Vâhid/Bir olan Hak, bütün bunlardan ve kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir. "Hakkın, benzeri gibisi yoktur." (Şura, 11)

Bu zikrettiğimiz hüküm doğru olmakla beraber, Hakkın yaratıklarında tesirinin bulunduğunda ise, hiç bir kuşku yoktur. Böylelikle, iki durumu uzlaştırmak güç olmuş, bu sırrı açıklayacak kesin bilginin öğrenilmesi zorlaşmıştır. Bununla beraber, insanların çoğunluğu, bu bilginin son derece açık ve belli olduğunu zannetmişlerdir, hâlbuki durum hiç de böyle değildir.

Ben bu meselenin bazı sırlarını -Allah'ın izni ile- açıklayacağım.

Hak subhanehu ve teala, bazı kullarını bu duruma muttali kılmak isteyince, öncelikle âlemlerden müstağni Zât'ımn özelliğini, ulûhiyet ve ona tâbi isimler, sıfatlar ve nat'larla onlara bildirmiştir; bunun ardından da, Zâtının melun ile irtibatını göstermiş, onları ilâh ve melûh arasındaki "bağımlılık/tezayüf" sırrına vâkıf kılmıştır. Bu bağımlılık, her ikisinin hem varlık ve hem de takdir olarak diğerine bağlı olmasını ifâde eder. Böylelikle bu insanlar, Hak ile yaratıkları arasındaki "münâsebet" yönlerinden birisini idrâk etmişlerdir.

Bunun ardından Hak, ulûhiyetini, aklen ve şer'an sabit olan "vahdaniyet" özelliğiyle ile nitelemiştir. Onlar da, ulûhiyeti haricî âlemde varlığı/ayn olmayan "makûl" bir nispet olarak öğrenmişlerdir. Böylelikle bu insanlar, Hak ile yaratıkları arasındaki münâsebetin başka bir yönünü daha müşahede etmişlerdir. Ayrıca Hak, bu insanlara şunu bildirmiştir ki: İster pek çok cüzden oluşmuş olsun, isterse de basit olsun her varlığın kendisine özgü bir "ahadiyef'i vardır; bu ahadiyet, "çokluğun ahadiye-.. ti/ahadiyet-i kesret" olsa da böyledir.

Her anda o varlığın zahir ve bâtınında hâkim ve galip olan şey, o varlığın sıfatlarından birisi veya çokluğunun/kesret kendisinden meydana geldiği hakikatlerinden birisinin hükmüdür.

Buna göre zahirî itibarıyla varlığa hâkim olan, dört keyfiyetten herhangi birisinin diğer keyfiyetlere baskınlığıdır. Bu dört keyfiyet, bir araya geldiklerinde varlığın bedeninin mizacı oluşur: İşte, bâtın açısından da durum aynen bu şekildedir. Çünkü her müridin irâdesinin, bütün hâl ve

zamanlarda sadece bir konusu olduğu gibi, kalb de, her şeyi kapsama gücünde olsa bile, bir vakitte sadece bir tek şeyi içerebilir.

-Hak, bu insanlara her varlığın ahadiyetini o varlığın "mâhiyet" ve "ayn-ı sabite" diye isimlendirilen hakikati yönünden göstermiştir. Mâhiyet veya ayn-ı sabite, bir şeyin ezelde Hakkın ilmindeki taayyünü nispetinden ibarettir. Hakkın ilmi ise, iki farklı görüşe göre, kendi Zâtının bir "nispet"! veya mevsufun-dan ayrı olmayan "zâtı sıfâh"dır.

Şu hâlde, ilâhî ilimde sabit oluşu açısından her varlığın ma-lumluk nispeti, mevsufundan ayrı olamaz.

Böylelikle, özellikle Zâtın ilminde farklılığın bulunmayışı itibarıyla -bu düşünceyi benimseyenlere göre- zikredilen bu ve-cihlerden başka bir takım "münâsebetler" de ortaya çıkmıştır: Binaenaleyh, ulûhiyet bir nispettir, mahımluk bir nispettir, taayyün bir nispettir, kendisiyle nitelenilen vahdet de bir nispettir. "Ulûhiyet" bir nispettir; "Vücûd"tan mücerret olması açısından mümkün "ayn" bir nispettir; "Kûn/Ol" ve benzeri bir ifâdeyle yaratmaya dönük "ilâhî teveccüh" bir nispettir; Zât'a ait Gayb-ı Mutlak mertebesinden taayyün eden ve irâde nisbetiyle sınırla-nan/muhassas "tecellî" de bir nisbettir; taayyünü açısından bu tecellînin taalluk ettiği şey de, bir nispettir; "varlık ortakhğı/vü-cûdî müştereklik" bir nispet olduğu gibi, "ilmî" müştereklik de bir nispettir.

Binaenaleyh, ifâde ettiğimiz veya dar anlayış ve zayıf akıllılardan ve onların maruz kalacağı afetlerden çekinerek zikretmediğimiz şeyler ile, Hak ve halkı arasındaki "münâsebet" sahîh olmuştur.

Böylece, irtibat sırrı ortaya çıkmış, "münâsebet" bağıyla ilâh ve melûh arasında "eser" meydana gelmiştir.

Zevk İlmini Tahsil Araçları

Sonra şöyle deriz: İnayet ehlinden olan salihler, zikrettiğimiz meseleyi idrâk edip, işaret ettiğimiz hususlara vâkıf olunca şunu öğrenmişlerdir: Sahîh ve kâmil keşif açısından zevke dayanan "sahîh" ilmin gerçekleşmesi, ilâhî inayetin ardından cüzî, zâhi-rî-bâtınî melekelerin farklı ve çeşitli amaçlardan kurtulmuş olmasına bağlıdır. Bunun yanı sıra, idrâk mahallinin her çeşit ilim ve itikattan, hatta "Hak"tan ibaret olan "matlub"un dışındaki her şeyden temizlenmesi de gerekir. Bunun ardından kul, kendisinden bilmiş olduğu tarzda, icmâlî ve küllî bir teveccüh ile Hakka yönelmelidir. Bu teveccüh, günlük bilgilerden/taayyün, kişinin itikadına ve başkalarını taklidine bağlı beğenmeler-den/istihsan, kevnî veya diğer farklı ilgi alanlarına yönelik çeşitli arzulardan soyutlanmıştır.

Bunun yanı sıra kul, niyetini ve himmetini birleştirmeli, tam bir ihlasa sahip olmalı ve hiç bir kesinti veya düşünce bölünmesi ve niyet parçalanması olmaksızın sürekli veya en azından çoğu zaman bu hâlde bulunmaya çalışmalıdır.

Binaenaleyh, bütün bunlar yerine getirildikten sonra nefis ile ilâhî gayb ve "Hazretü'1-Kuds/Kudsiyet mertebesi" arasındaki "münâsebet" kemâle erer. Hazretü'1-kuds, varlığın kaynağı ve isimlere ait tecellîlerin kökenidir/memba. Bu tecellîler, bütün varlıklara ulaşıp, tecellîye mazhâr olan herkesin/tecellîgâh mertebesinde ve ona göre taayyün eder ve çoğalırlar; yoksa, tecellîlerin çoğalması, bir ve mutlak olan tecellî edene/Hak göre değildir.

Hak, böyle bir şeyden münezzehtir.

Fakat bu tecellîlerin, bunların hükümlerinin, tecellîgâhlarmın kendilerini kabul ve eserlerini telakki edişlerinin ve de bunlar ile kabiliyetlerde zuhur eden şeylerin önemli sırları vardır. Vakit, bu sırların detaylarını zikretmemiz için yeterli değildir.

Bu mevzunun ve bulunduğumuz ilmî makamın çağrıştırdığı şeyleri, kısaca ve işaretle zikrediyoruz; bunlar, sırlarını ve mertebelerini açıklama sadedinde olduğumuz konulardır.

Bu Bölümün İlavesi

Bilinmelidir ki: Hakkın imdadı ve tecellîleri, her nefeste âleme ulaşır. Kâmil tahkike/tahkîk-i etemm göre ise, sadece tek tecellî vardır. Bu tecellînin kabiliyetlere, mertebelere ve istidatlara göre çeşitli taayyünleri zuhur eder. Bundan dolayı da bu tecellîye taaddüt/çoğalma, farklı na'tlar, isimler ve sıfatlar eklenir; yoksa bu tecellî, haddi zâtında çoğalmış veya zuhuru yenilenmiş ve tekrarlanmış değildir. Öncelik/tekaddüm ve sonrahk/teahhur gibi yenilenme, tekrar, sınırlanma ve değişme vehmi veren mümkünlerin hâlleri, tecellînin çoğalmasında-ki durum gibidirler; yoksa tecellî/emir, ıtlakta/mutlaklık ve takyitte, isimde veya sıfatta, eksilmede veya artmada sınırlanmaktan münezzehtir.

İşaret olunan ve daha sonra da zikredilecek olan ahadi-yet/birlik özelliğindeki bu tecellî, "vücûdî nûr"dan başka bir şey değildir. Vücûd ile nitelenmelerinden önce veya sonra Haktan mümkünlere bu nurdan başka bir şey ulaşmaz. Bu tecellînin dışındaki şeyler ise, mümkünlerin hüküm ve eserlerinden ibarettir. Bu hüküm ve eserler, zuhur esnasında bazı mümkünlerden diğerlerine zikredilen "vücûdî" ve "vahdanî" tecellîyle ulaşırlar.

Vücûd, Hakkın dışındaki şeyler için zatî bir şey olmayıp, aksine Hakkın tecellîsinden kazanılmış olduğu için âlem, sürekliliğinde her an ahadiyet özelliğindeki "vücûdî imdâd"a muhtaç olmuştur. Bu imdat, hiçbir aralık ve kesilme olmaksızın devam eder. Zikredilen imdat, bir an bile kesilmiş olsaydı, âlem anında yok olurdu. Çünkü adem/yokluk, mümkün hakkında "lâzım/zorunlu", vücûd ise yaratıcısından kendisine gelen "arızî" bir Özelliktir.

Sonra şöyle deriz: Mümkün, hiçbir anda "tefrika/dağılma" veya vahdaniyet /birlik özelliğindeki "cem/birlik" hükmünün kendisine egemen olmasından kurtulamaz. Aynı zamanda mümkün, kendisine yerleşen hâllerden herhangi bir özelliğin hükmünün, diğerlerinin hükümlerine egemen/gâlip olmasından da hâli değildir, nitekim, daha önce bunu açıklamıştık.

Eğer mümkün, tefrika hâlinde bulunursa -ki, "tefrika" derken, bâtının kevnî hüküm ve ilgilerin kirlerinden temizlenmemiş olmasını kastediyorum- kendisine ulaştığında tecellî, kalbe hâkim olan sıfatın hükmüyle karışır ve kalbi kuşatan çokluğun /kesret hükmüyle boyanır. Bunun ardından ise, aynı şey/emr, "irtibat" sırrı sayesinde diğer nefsanî sıfatlara ve bedenî kuvvetlere sirayet eder; bu, zikredilen sıfatların hükümlerinin insandan sâdır olan bütün fiil ve eserlere sirayet etmesidir. Öyle ki, bu fiil ve eserlere insanın çocukları, amelleri ve niyetine ve "ilmî huzûr"una bağlı ibâdetleri de dahildir. Ayrıca bu hükümler, bütün bunlardan dünya ve âhirette meydana gelen neticelere de sirayet eder.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in "Çocuk babasının sırrıdır"; "Emzirme tabiatı değiştirir" vb. gibi hadislerini hatırlamak gerekir. Bunlar, basiret ve akıl sahiplerine göre son derece açık konulardır. Dolayısıyla onlar, bu meselelerde hiç bir görüş ayrılığına düşmemişlerdir.

Ayrıca, renksiz ışığın yansıdığı camın rengini almasını da bu bağlamda hatırlamak gerekir.

Binaenaleyh tecellînin sıfatları, aydınlattığı ve temas ettiği şeye göre çoğalır; tecellîgâ hm/tecellî edilen şey, sıfat ve kuvvetleri de tecellîyle birleşir. Böylece, bu şeyde bu tecellînin gereği olan Hakkm emri infaz edilir.

Buna göre, sâlik Hakkın dilediği ve belirlediği gayeye ulaştığında, tecellî, bu kevnî sıfatların hükümlerinden soyutlanır ve manevî olarak "gayb" makamına döner. Bu dönüşün detaylarını anlatmak, uzun sürer, hatta bunların açıklanması haramdır.

İşte, ilâhı tecellîlerin, âlemin çoğunluğunun içinde bulundukları hâl karşısındaki durumu bu şekildedir. Çünkü Hakkm Zâtına ait "iradî" emirleri, onlarda infaz olunur ve onlar, bunların nereden ve hangi yolla geldiklerini bilemezler.

Tecellîgâh/mütecellâ-leh, zikredilen kevnî ilgilerin hükümlerinden soyutlanmış iken himmet ve niyetini biri eştirmiş /cem-i mütevahhid bir hâlde bulunabilir. Bu durumda "vahdaniyet" özelliğine sahip kalbine parıldayan tecellî nuru, varlıkların ve il-gilerin/alaik pasından arınmış "tam tecellf'dir. Bu tecellî, ilk asıl olan "ahadiyet"ten zâtının kuşatmış olduğu mertebelerde bölümlere ayrılan "külli ahadiyet"lerin hükümlerini birleştir-miştir. Bu küllî ahadiyetlere örnek olarak, "ayn-ı sabitesi"nin ve ilk tecellînin ahadiyetini verebiliriz. Bu ilk tecellîyle kulun varlı-ği/ayn kendisi için zuhur etmiştir.

Kul, zikredilen tecellî açısından, bu ahadiyet ile o ana kadar bekâsının kendisine bağlı olduğu ilâhî imdadı kabul eder. Fakat kulun, ilâhî imdadı kabul etmesi, kendisine hâkim olan hâle ve ikinci tecellî esnasında kendisine hâkim olan sıfatın birliğine göre gerçekleşir. Bu ikinci tecellî, "fetih" katında/indinde gerçekleşir, hatta bu tecellî, "fetih"! meydana getirir.

Buna göre birinci tecellîde ayn-ı sabite, sadece "taayyün" sıfatıyla sınırlanmıştır; kula egemen oîan vücûdî sıfat ise, taayyün ettikten sonra tecellîye belirli bir özellik kazandırır. Bu sıfatın tecellîye kazandırdığı bu özellik, belirli bir hüküm veya çeşitli hükümler ifâde eder ki, daha önce buna dikkat çekmiştik.

Şu hâlde, zikredilen "tevhit" gerçekleştiğinde, ahadiyetlere mensup olan ve onlardan ortaya çıkan bu müteaddit hükümler, hepsini kapsayan "AsiT'da mündemiç olurlar. Böylelikle, tecellînin mahalli ve kendisine hâkim olan sıfat, ahadîyet özelliğindeki "cem' î/ birleştirici" tecellî hükmüyle boyanır. Bunun ardından da tecellî, mahallin hükmüyle boyanır.

Sonra bu nûr, sıfatlan ve kuvvetleri aydınlatır, bu nurun hükmü onlara sirayet eder. Bu durumda tecellîgâhın zâtının diğer hakikatleri ve sıfatları, vahdaniyet özelliğindeki bu tecellînin hükmünü kazanırlar ve onun rengiyle boyanırlar. Bu boyanma, kesretin hükümlerinin silinmesini/izmihlal ve gizlenmesini temin eder. Bununla birlikte kesret hükümleri, bütünüyle yok olmazlar, çünkü böyle bir şey, imkânsızdır.

Tecellî, ya ez-Zâhir veya el-Bâtın veya el-Cami' isminin mertebesine göre tecellî eder; çünkü tecellînin küllî mertebeleri, zikrettiğimiz bu isimlerle sınırlıdır.

Eğer tecellî, ez-Zâhir ismine ait ise ve şehâdet aleminde gerçekleşmişse, tecellîgâha Hakkı her şeyde "hal" olarak görme imkânı verir. Böylece tevhid hükmünün sırrı, o kişinin tabiatının ve de hissî ve hayalî kuvvetlerinin mertebelerinde zuhur eder.

Bu kimse, hiç bir varlığa karşı zahit davranmaz.

Eğer tecellî, el-Bâtm ismine ait olup, tecellîgâh da idrâk ettiği şeyleri kendi "gayb" alemiyle ve onun içinde idrâk etmişse, bu tecellî, "vücûdun birliği/ahadiyyetü'I-vücûd"nin bilgisini ve onu/vücûd Hakkın dışındaki şeylerden/masiva'1-Hak nefyi -L-hal olmaksızın- ifâde eder. Böylece, tevhit sırrı ve onun gereği olan marifet bu kişinin akıl mertebesinde zuhur eder.

Bu kul, görünen varlıklara karşı zahit olur, bunların zahirî çokluklarından ve hükümlerinden darlığa düşer.

Eğer tecellî, el-Cami' ismine ait olup, idrâk sahibi de bunu gayb ve şehâdeti birleştiren "orta mertebe" yönünden ve o mertebede idrâk ederse, iki tarafa da muttali ve iki iyiliği birleştirme nimetine nail olur.

Bu makâmm, iç içe girmiş/mütedahil bir takım hükümleri ve kapalı sırları vardır ki, bunların açıklanması ve izahı geniş yer tutar. Benim maksadnn, özetle anlatmak olduğu için, bu hüküm ve sırları açıklamaktan sarf-ı nazar ettim.

Allah, doğruya ulaştırandır.

Sonra şöyle deriz: Bu tecellîler, "esma" tecellîleridir. Şayet tecellîgâhın kalbine belirli bir sıfatın hükmü galip olmaz; bu kişi, Özel bir itikatla Hakka teveccüh veya belirli bir isim veya mertebe veya hazret ile Hakka iltica da dâhil olmak üzere, bütün alakalarından temizlenirse, bu durumdaki tecellî Zât'a mahsûs "ahadiyet-i cem"e göre zuhur eder.

Böylece Zât güneşi, kalb hakikatinin aynasını kalbin "ahadiyet-i cem/bütün ilgilerden kurtulup, Hakka yönelmesi" açısından aydınlatır. Bu özellik, insan kalbinin kendisiyle "benzer-lik/muzahat" makamına ulaştığı ve tecellînin kendisine yansıması için genişlediği özelliktir.

Bu tecellîyi, içlerindeki her şeyle birlikte ulvî ve süflî âlemler kabul edememişlerdir. Nitekim Allah, peygamberi vasıtasıyla şöyle haber vermiştir: "Beni yerim ve göğüm siğdıramadı. Mü'min, muttaki ve temiz kulumun kalbi beni siğdırabildi."

Ayrıca, kalbin bu tecellînin istiva-gahı olması ve onun suretiyle zahir olması, kendisindeki bu "ahadiyet-i cem" özelliği sayesinde mümkündür.

Sonra kalbin yüzeyi, ilâhî istiva ile derinleşir/tebahhur, bu derinleşme ve birleşmenin/tevahhud ardından da, kendisinden bir takım kollar çıkar. Bunlar, isimlerin nispetlerine göre rûhânî sıfatların mertebelerinde "ulvî", tabiî kuvvetlerinin mertebelerinde ise "süflî" olarak ortaya çıkarlar. Bu durumda, "sebehat" diye isimlendirilen Zât güneşinin şuaları, gözün idrâkinin taalluk ettiği şeyleri yakar.

Bunun neticesinde bu kişiye mahsûs kıyamet kopar, Hak isminin lisânı şöyle der: "Bugün mülk kimindir." (Ğafir, 40)

Binaenaleyh, bu esnada kendisi adına herhangi bir hükmün, hakikâtin veya iddianın ortaya çıkacağı kevnî bir nispet kalmadığı için, Hak kendiliğiyîe cevap verip şöyle buyurur: "Mülk, Kah-har olan vâhid Allah'a aittir." (Ğafir, 40) Çünkü Allah, zikrettiğimiz özellikteki kişide gizlenmiş olan el-Ewel'in tecellîsinden olan "el-Ahir" isminin hükmüyle, varlık hükümlerini ve başkalık iddialarım ortadan kaldırmıştır. Bu iddia ve hükümler, rubûbiyet makâmını elde etmek için yarışırlar, kendi çokluklarım ve hükümlerini gizlemekle de onun birliği/ahadiyet uğruna çekişirler.

Bunlar, "ahadiyef'in kahrı altında yok olup, kurumuş bir hurma çekirdeğine dönüştüklerinde ve bunlardan geriye hiç bir kalıntının kalmadığı görüldüğünde, "ilâhî istiva" sırrı insana ait bu kalbe zuhur eder. Bu istiva, kemâl ve camilik özelliğine sahiptir.

Bunun ardından da, istiva ma ha İlinin /müsteva mertebesinin lisânı, "er-Rahmân" ismine ait istivanın ardından konuştuğu gibi, dile gelerek şöyle der: "Göklerdeki her şey O'nundur." Gökler, zikredilen sıfatların ulvî mertebesidir. Bu mertebe, "Allah" isminin istiva ettiği mahal ve daha önce açıklandığı gibi "benzerlik/muzahat" mertebesinin sahibidir. "Yerde olanlar da O'na aittir/' Bu mertebe, itibari olarak, onun süflîliğinin ve tabiatının mertebesidir. "Ve ikisi arasındakiler." Bu ise, onun ulvî-liği ve süflîliği birleştirmesinin mertebesidir. "Toprağın altındakiler de O'na aittir/' (Taha, 6).

Bu ise, tabiatının hükümlerinin neticeleridir; bu neticeler, kendisinden münfail oldukları için "tabiat" mertebesinden daha aşağıdadırlar. Çünkü "münfail"in mertebesi, "fail"in mertebesinin altındadır. Böylece iş, tamamlanmıştır.

Bu durumda, meşhur iki hadiste "Ben onun işitmesi ve görmesi olurum" ve "Allah kulunun diliyle 'Allah kendisine hamd edeni işitmiştir"' şeklinde işaret olunan "kurb-ı neva-fü"'in mukabili "kurb-i feraiz" zuhur eder.

Bunun ardından, "Allah" isminin mertebesinin lisânı şöyle der: "Allah, kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na aittir." Bunun nedeni ise, kulun bütün sıfat ve kuvvetlerinin, Hakkın isimlerinden birisine dönüşmesidir. Kul, Rab-bmın gaybı perdesinin ardında mestur kalır ve lisan-ı hâli, mecaz olarak değil, hakîkat olarak dile gelir:

Onun kanatlarının gölgesiyie zamanımdan gizlendim

Artık, zâtım zamanımı görür, o ise beni görmez

Şayet, günler ismimi sorsa ben bilmem

Mekânım nerede derse, mekânımı da bilmem

Çünkü o, keyfiyet ve mekândan münezzeh olmuş, hakîkat-te/ayn hasıl olmuş, mertebesi itibarıyla da izzet ve korunmuş-luk makamında her varlığın ve hakikâtin aklından perdelen-miştir.

Sonra, lisân-ı hâl ile bu işaretlerden Allah'ın şu âyetleri kendisine okunur. "Onların işledikleri her bir ameli ele alırız."(Furkan, 23).

Bunlar, bu insan ile zuhuru ve kendilerindeki fiilin insana nisbeti itibariyle kesretin hükmünü izhâr eden kevnî hükümlerdir. "Böylelikle onu zebun ettik" (Furkan, 23). Bunun anlamı, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hakka ait "ahadiyet-i cem" ile bu kevnî hükümleri yok ettik, demektir. "Cennet ehli." Bunlar, işaret ettiğimiz Hakkın gaybınm ve perdelemesinin mensuplarıdır. "O gün, mekân açısından daha iyi ve sözleri daha güzel olanlardır." (Furkan, 24).

Hangi söz veya makam, Zât gaybmda sabit olmaktan, onda gizlenmekten, başkalık ve varlıklara kulluktan kurtulmaktan ve dilediği bütün şeylerde Hakkın ona vekil olmasından daha hayırlı ve daha güzel olabilir ki?

Sonra şöyle buyurmuştur: "Sonra sema, beyaz bulut ile parçalanır." (Furkan, 25)

İşaret olunan makam lisanıyla sema, kuşkusuz "uluvv" mertebesine aittir. Gerçekte "uluvv" ise, diğer varlıklara te'sir etmekle hüküm sahibi olan mertebelerindir. Çünkü eser, hüküm sahibine mahsûstur; bilindiği gibi, müessirin derecesi, tesir ettiği şeyden daha üstündür.

Bulut, nebevî ve ilâhî haberlerde işaret olunan "Ama" mertebesinin hükmüdür. Ona, "Nefes-i Rahmanı", "hazret-i cem" diye işaret etmiş, onun varlıkları ortaya çıkartan, onları kuşatan, açılması ve yayılmasıyla da varlıkların gayba mahsûs ilâhî ilim mertebesinde birbirlerinden ezelî olarak farklılaşmalarını izhâr eden nûr olduğunu belirtmiştik. Nitekim bu nedenle Allah, "Allah'ın bulutlardan gölgeler içerisinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?" (Bakara, 210) âyetiyle, kendisinden ve işin sonunda kıyamet günündeki hükmünden haber vermiştir.

Böylece Hak, işleri tafsil eder, çirkini temizden ayırır. Bunun ardından da, ilk olanın sırrı, sonuncuda ortaya çıkar, el-Evvel ve el-Âhiri, el-Bâtm ve ez-Zâhiri birleştiren "emr"in hükmünü ortaya çıkartan "benzerlik" tamamlanır.

Hulul Ve İttihad Yoktur

Sonra şöyle deriz: Kuşkusuz ki, işaret edilen bu kulun ve benzerlerinin mertebesi, zikredilen Amâ'nrn ihatası altına giren mertebelerdendir. Bu mertebeyi, söylediğimiz şeylerle birlikte, "ademî" nispeti ve "imkanı" karanlığı/zulmet açısından kulun mertebesinin Yaratıcısının mertebesinden farklılaşması izhâr eder. Bu durum, kulun "ariyet" olarak kazandığı varlık hükmünün, "vücûd-ı baht" ve "halis nûr" olan Hakka dönmesi/rücu; ilâhî isimlerin mazhârlan olan ve zatî risâletlerin taşıyıcıları meleklerin bu kuşatıcı kulun mertebesinde kendilerine ait menzillere tenezzül etmeleriyle gerçekleşir.

Bu kul, bir nüsha ve tam ayna olması itibarıyla, Rabbı kendisini beşerî karanlıklardan ve kevnî hükümlerden "takdis" ettiğinde rabbinin mertebesinin suretini elde etmiştir.

İsimler, zikredilen mertebelerde yerleştiklerinde -ki bu, kulun sıfat ve kuvvetlerini daha önce işaret ettiğim gibi ilâhî sıfat ve isimlerle değiştirmesiyle gerçekleşir- şu âyetlerin ifâde ettiği hükümler ortaya çıkar: "Mülk o gün Rahman olan Hakka aittir. O gün kâfirlere" yani, çoklukları/kesret ile ahadiyet hükümlerini örtenler için "zor bir gündür." (Furkan, 26) Çünkü, bir şeyin varlığının/ayn ortadan kalkması, kendisine çok ağır gelir. Aynı şekilde, bu hâlin sahibi olan sâlike de, zikredilen makama ulaşmadan önce beşerî ve kevnî vasıflardan soyutlanmak ve kurtulmak, son derece güç gelir.

Söylediğimiz hâli elde etmek ve onunla ardaklanmak, oldukça zordur; fakat "Sabah vakti asil kavim hamd eder."

Allah, bizi ve diğer kardeşlerimizi bu yüce makamın ehli ve bu üstün hâlin erbabı eylesin!

Allah'ın İlmi Hakiki, Kulun İlmi Mecazdır

Sonra şöyle deriz: Sâlik, bu perdeli makama ulaşıp, açıkladığımız şeylerle tahakkuk ettiğinde ve Rabbımn gözü ile Rabbmı gördüğünde; ayrıca bu hâlin zıddıyla (:Rabbımn gözüyle kendisini ve her şeyi gördüğünde) tahakkuk ettiğinde, ilim ve marifeti kendisine izafe edilir. Bu izafe, hüviyeti açısından veya kendisine göre değil, Rabbı açısından kendisine izafe edilir. Diğer sıfatlar da bu tarzda kendisine izafe edilir.

Sonra kul, kendi nefsini de bu tarz üzere bilir, nefsi, kendisine kevnî şeylerin en yakınıdır. Fakat kulun nefsini bilmesi, işaret olunan tarzda Rabbmı bildikten sonra gerçekleşir. Bunun ardından da, Hakkın kendisine bildirmeyi murat ettiği isimleri, küllî ve mücerret hakikatleri bilir.

Bütün bunlara dair bilgisi, münezzeh, küllî, kuşatıcı ve vahdaniyet özelliğindeki bir bilgidir.

Şu hâlde sâliğin, eşyanın hakikatlerini bilmesi ve "küllîlik" mertebelerinde onları idrâki, kuşatıcı/cami ilâhi-vahdaniyet özelliğiyle gerçekleşir. Bu özellik, zikredilen tecellînin katında/lede't-tecellî meydana gelir. Zikredilen bu tecellî, sâliği boyar ve "ahadiyef'iyle, kulun mümkün oluşundan kaynaklanan kevnî çokluğunu ortadan kaldırır. Bunun yanında tecellî, kula ait "ahadiyetler"in hükümlerini de ortadan kaldırır.

Nitekim, "eser" ve "münâsebet" sırlarından bahsederken bunlara dikkat çekmiştik.

Sonra sâlik, bu birleştirici "ahadiyet" tecellîsinin hükümleriyle ve zikredilen küllî sıfat İle bu hakikatlerin hükümlerini, özelliklerini, arazlarını ve levazımını idrâk eder. Bu küllî sıfat ile sâlik, Zât tecellîsinin hükmüyle ve işaret ettiğimiz ilim mertebesine ait gaybî-nûr ile bezenmeye/tahalli hazır hâle gelir.

Ledünni İlimden Feyiz Almanın Sırrı

Bunun sırrı ve sureti şudur: İnsan, ilâhî ve kevnî mertebeler arasında bir berzah, bu ikisini ve içerdikleri şeyleri birleştiren bir nüshadır, nitekim daha önce de bunu belirtmiştik; binaenaleyh, hiçbir şey yoktur ki, insanın mertebesinde resmedilmiş olmasın.

İnsanın mertebesi, her şeyi kendisinde birleştirmesinden/cem ibarettir. İnsanın varlık nüshasının kapsadığı ve bütün vakitlerde, neş'etlerde, mevtmlerde ve hâllerde mertebesinin içermiş olduğu şey, kendisi ile bu hâl veya vakit veya neş'et veya mevtin ve ehli arasındaki münâsebetin çağnştırdığı/istid'a şeyden ibarettir. Nitekim, âleme taalluk nispeti ve âlemin ona taalluku açısından Hakkın adeti de böyledir, daha önce buna işaret etmiştik.

Şu hâlde, cüzî sıfatlarının kayıtları bağından ve kevnî hükümlerden kurtulmadıkça insanın idrâki, zikredilen şekilde kendisine hâkim olan cüz'î sıfata göre "mukayyet" olur. Bu idrâk ile o, ancak kendisine benzer ve bunun ihatası altında olan şeyleri idrâk edebilir, bunun dışındaki şeyleri idrâki ise, mümkün değildir.

İnsan, kayıt ve meyil hükümlerinden, cüzî-saptırıcı/ inhirafı cezbelerden kurtulup, işaret olunan orta ve birleştirici/vasatî ve cem'î makama ulaştığında -ki bu, küllî benzerlik/müsâmet noktası ve manevî, ruhanî, misâli ve hissî olmak üzere bütün itidal mertebelerini birleştiren dairenin

merkezidir- ve açıkladığım hâlle vasıflandığında, berzah mertebesine ait manevî "muhazat" makamında iki makâm/ilâhî ve kevnî adma kaim olur. Böylelikle zâtıyla, her iki mertebeyle -noktanın çevrenin her bir parçası karşısındaki konumu gibi- yüz yüze/müvacehe hale gelir; bütün bunların bir nüshası olduğu için kendisinde onlardan bulunan şeyler sayesinde ilâhî ve kevnî hakikatlerin her birisine mukabil olur.

Böylece insan, kendi varlık nüshasının her bir ferdiyle, her iki mertebede o ferdin mukabili olan hakikati idrâk eder, böylelikle de, eşyanın hakikatleri, asılları ve ilkelerine/mebâdi dair ilim elde eder; çünkü o, bütün bunları tecrit makamlarında idrâk etmişti.

Bu tekil bilmenin ardından insan, kendi tümelliği ve "cemiyeti" ile bu hakikat ve asılları "tümellikleri/ cümle" ve toplamları açısından idrâk eder. Böylelikle, daha önce durumu açıklanan kimsenin aksine, o kimseye hiçbir hakikat çelişkili görünmez, hiçbir hâl veya hüküm ona göre tezat teşkil etmez.

Aşağıda zikredeceğimiz kayıtlar olmasaydı, bu müşahedenin hükmü devam eder, bunun eserleri müşahede sahibinde zuhur ederdi. Fakat, tam ve kâmil camilik, bunu engeller; çünkü bu ca-milik, her vasıf ile zuhuru ve her hâl ve hüküm ile bezenmeyi istilzam eden "istiab"ı gerektirir.

Zikredilen bu özel hâlde sebat, güç olsa bile, zikrettiğimiz kâmil ihataya ve istiaba zarar verir. Bu istiab, Hakkın kâmil ve umumi varlık sureti açısından kendisiyle zuhur ettiği "istiab"tır; bu suret, mizân-i etem/en kâmil mizan, en kâmil, şâmil ve umumî mazhârdır.

Sonra şöyle deriz: Bu kapsayıcı zevkin ve kâmil keşfin neticelerinden birisi de, fikrî idrâklerin gayesine, nazarî ve nazarî olmayan bilgilerin nihayetine ulaşmaktır; bunlar, daha önce işaret edildiği gibi, araz, sıfat, özellik ve levazımı aşmazlar.

Böylelikle, bu idrâkin sahibi, bütün fikir sahiplerinin fikir kuvvetleriyle idrâk ettikleri, his ve nazarlanyla muttali oldukları nihai şeyleri; nazar mensuplarının birbirlerini suçlamasının sebebini; bu kimselerin neleri idrâk ettiklerini ve neleri kaçırdıklarını; hangi açıdan isabet ettiklerini ve hangi açıdan yanıldıklarını bilir.

Bunun yanı sıra bu kişi, kuşatıcı zevk ile tahakkuk etmeyen zevk mensuplarının ve bunların dışındaki inançları zanna ve taklide dayanan insanların bilgilerini de değerlendirebilir.

Çünkü bu kimse, zevk sahiplerinin ve mukallitlerin mertebelerini, onlara hâkim olan isimleri, hâlleri ve makamları; sahip olduklan şeyleri sevip, onunla kendilerini sınırlamalarını gerektiren nedenleri bilir; bu hâlden kurtulma yeteneği olardan ve olmayanları tanır. İşte böylece, bütün

yaratıkların mazeretlerini kabul eder, hâlbuki insanlar, onu inkâr ederler ve değerini takdir etmezler.

İşte bu, -Ey kardeşimi- vehbî ilimlerinde ve kâmil-matlup keşiflerinde temkin sahibi Ehlullah'm hâlidir. Sakın bunu, nihaî gaye zannetmeyiniz. Çünkü, her denizden büyük başka bir deniz daha vardır. İşte bu bilgi ve idrâk dolayısıyla resuller, nebiler ve kâmil veliler arasında bilgi kaynaklarının aslında, neticelerinde ve temel mertebelerin hükümlerine dair açıklamalarında hiçbir görüş ayrılığı yoktur; bununla birlikte, bu bilgilere muttalî olmada ve onları açıklamada bazıları diğerlerinden daha üstündür.

Resul ve velilerden nakledilen görüş ayrılıkları, sadece cüzî meselelerde ve şeriat alanıyla ilgili ilâhî hükümlerdedir: çünkü bunlar, mükelleflerin hâllerine, zamanlarına ve onların alışkanlıklarına ve maslahatlarının gereklerine tâbidir.

Böylece, her zamandaki ilâhî hükümler, bu zamanın resulü vasıtasıyla dönemindeki insanların istidat, hâl, ehliyet ve mertebeleri gereğince, ehline en yararlı şekilde belirlenmiştir.

Resuller, işaret olunan bu cüzî hükümlerin dışında Haktan haber verdikleri şeylerde ise, hemfikirdirler; sonradan gelen herhangi bir resul, kendisinden önce gelmiş resulü ikrar ve tasdik eder. Çünkü bütün nebilerin bilgilerini aldıkları kaynak birdir. Ayrıca onlar, Haktan bilgilerini telakki ederlerken idrâk melekeleri, müktesep ilim ve itikatların, ilgilerin ve bunun dışında daha önce işaret edilen şeylerin hükümlerinden temizlenmiştir.

İşte, velilerin büyüklerinin durumu da böyledir. Binaenaleyh her hangi bir ilâhî esasta büyük veliler arasında kesinlikle görüş ayrılığı olmaz. Kâmil veliler arasındaki görüş ayrılığı, işaret ettiğimiz gibi, sadece cüzî meselelerde olabilir; ya da ihtilaf, ehl-i zevk kimselerden kemâle ulaşmamış "mutavassıt/orta hâl" veya bidayet mertebesindeki kimseler veya zahirî mükâşefelerin sahipleri arasında olabilir; sadece keşif yoluyla idrâk edilebilen hakikatler, mertebeler vb. şeyler, bu kimselere "misâli" kisveler içerisinde gözükür.

Çünkü bu çeşit bir keşfin bilgisi ve Hakkın bundan neyi kast ettiği, sadece gaybî ve manevî keşifle gerçekleşen ilimle tam olarak öğrenilebilir; bu keşif, misâlleri ve maddeyi aşar. Ayrıca, bunun tam olarak öğrenilmesi, vasıtaların ortadan kalkmasının ardından, sınırlı mertebeleri ve kevnî hükümleri aşan "ilâhî ihbar" sayesinde gerçekleşebilir.

Bu zevk sayesinde, ilâhî kelâm ve kitabet sırrı; bunların ilim ve imân özelliğiyle kalplerdeki hükmü bilinir. Ayrıca, kurb-i fe-raiz ve kurb-ı nevafil ve bunların neticeleri; kulun, kevnî kayıtların hükümlerinden, isim ve sıfatlara ait sınırlamalardan "haze-ratu'1-kuds"' mertebesinin genişliğine

çıkması; ve de eşyanın bilgisiyle işaret edildiği tarzda tahakkuk etmesinin sırrı bu zevkten öğrenilir.

Bu zevk ve bunu meydana getiren makamın çok önemli bir takım faydaları ve kıymetli ürünleri vardır. Burada, bu ifâdelerimizle bazı mertebelerdeki bir takını sırlarını açıkladığımız bilgi mertebesinin gerektirdiğinin dışındaki faydalara değinmeye gerek yoktur. Bu makamın ve bunun ilavesi durumundaki sırlarının bir kısmını, Allah teala'nm "İhdina's-sırâta'l-musta-kîm/bizi sırât-i müstakime ulaştır" âyetini izah ederken, âyetin gerektirdiği ve Hakkın takdir ettiği ölçüde zikredeceğiz.

Bazı Tasavvufî Istılahlar

Bu küllî girişteki diğer kaideleri genişçe ele almadan önce, bir kaç cümleyle bu kitapta sıklıkla tekrar edilen, özellikle de bundan sonra tekrar edilecek lafızlara işaret etmek gerekmektedir. Bu lafızlar, ehl-i zevkin ıstılahlarını bilmeyen kimselerin konuyu karıştırmasına ve anlamamasına neden ola-bilmektedir. Bunlara işaret edildiğinde ise, zevk mensuplarının ıstılahlarına aşina olmayan birisi, bunlarla neyin kast edildiğini bilebilir; ayrıca, bunların aslı olan mertebeden söz ederken bir tanesinin zikredilmesiyle hepsini tekrara gerek kalmaz.

Şu var ki, bahsedilen konu karmaşık olduğu için, talibin daha önce dikkat çekilen hususları unutmasından korkarak, bunların özelliklerini zikretmekle izaha çalışacağım:

1- Gayb-i Mutlak: Bu kitapta, "gayb-ı mutlak" dediğimde, bu, Hak Subhanehu'nun zâtına ve hüviyetine işarettir. Hakkın zâtına ve hüviyetine yönelik bu işaret, O'nun bâtmlığı, mutlaklı-ğı, künhünün ihata edilemeyişi ve eşyadan önce olup, bütün eşyayı ihata etmesi açısından sabittir.

Hak, biaynihi, nûr-ı mahz/mutlak nur, vücûd-ı baht/sırf vü-cûd, izzet ve müstağnilik ile mevsuftur.

2- Birinci Berzâh/Berzâh-ı Evvel: "Birinci berzah", "hazretü'l-esma", "hadd-i fasıl", kâmil insan olması cihetinden "insân-i kâ-milin makamı", "ahadiyet-i cem ve vücûd mertebesi", "taayyün mertebelerinin ilki", "ahadiyetin refiki" ve "gayb mertebesinin sonu", Gayb-ı mutlak mertebesine nispetle "şehâdet mertebelerinin ilki" ve "iktidarın nüfuz mahalli" derken, "Nefes-i Rahmâ-nî"'den ibaret olan "Amâ" mertebesine işaret etmekteyim.

Amâ, Gayb-ı mutlakm mensup olduğu hüviyet mefhûmu-na/makûliyet nispetle bizatihi "ilk izafî gayb"dır.

Bu terimi, mutlak kullanıp, nitelemezsem veya "gayb-ı ilâhî" dersem, bununla "Gayb-ı Mutlak"ı kastetmiş olurum.

3- Bir şeyi tabiata izafe edip, "Tabiî" dersem, bununla kast edilen, kendisinde tabiatın hükmü bulunan her şeydir.

Tabiat, bize göre, hara ret/sıcaklık, burudet/soğukluk, rutubet/ıslaklık ve yabu set'i/kuruluk içeren ve bu dört keyfiyete hâkim olan birleştirici hakikatten ibarettir.

"Unsurî" ise, dört rükünden meydana gelen ateş, hava, su ve toprak ve yedi gök ve zevk ehline göre bunlarm içindeki unsurlardan ibarettir.

Artık, işaret ettiğim şeyi düşün!

Bu "gayb" ve "nefes"in dışındaki mertebeleri ise, mevzu geldiğinde kendileriyle neyin kast edildiğini belirtecek şekilde tarif edeceğim.

Binaenaleyh, öncelikle, muhakkak/kesinleşmiş ilmin sırları, mertebeleri ve kelâmın sırlarından zikretmediklerimi açıklıyorum. Ardından, bu girişin içerdiği külli kaideleri, yaratma işinin başlangıcını ve sırrım zikredeceğim. Sonra da, Besmele'nin sırlarım açıklamaya başlayacağım. Ardından, Fâtiha'nm ve büyük kitaptan ibaret olan Vücûd'un içermiş olduğu sırrı kapsayan anahtarları, özet ve değinmeyle, zikredeceğim.

Bunun ardından da, Fatiha suresi hakkındaki açıklamalarıma -Allah'ın izni ile- âyet âyet başlayacağım.

Tahkik İlminin Sırları

Bu durum sabit olunca, bilinmelidir ki:

İlim, küllî ve mücerret bir hakikattir; onun nispetleri, özellikleri, hükümleri, arazları, lâzımları ve mertebeleri vardır, ilim, Zât'a ait ilâhî isimlerden birisidir.

İlim, Mutlak Gayb'tan sadece "ilim" diye isimlendirilmesi ve şeyleri ortaya çıkartıp, izhâr etmekle nitelenmesi açısından mertebesinin taayyünüyle ayrılır. Gayb-ı mutlak adına mertebe, isim, sıfat, na't ve bunun dışındaki şeyler, sadece mazhâr ve mertebelere göre ortaya çıkabilir ki, daha sonra bu konuya işaret edeceğiz.

İlim Tarif Edilmez

İlim, bizzat nurun kendisidir. Bir şey, ancak nurun kendisiyle idrâk olunabilir; hiçbir şey, nûr olmaksızın bulunamaz. Zuhurunun şiddetinden dolayı da bizzat nurun tarifi, mümkün değildir: çünkü muarrif/tarif eden, muarraf'dan/tarif olunan daha üstün ve önce olmalıdır. İlimden üstün ve ondan önce, sadece Zât'm gaybı vardır. Bu gaybı ise, Hakkın dışında hiç kimsenin ilmi ihata edemez.

Hayât nispetinin ilimden Önceliği, mutlak değil, "farklılık" itibarıyla şarta bağlı bir önceliktir; bununla beraber hayâtın ilimden önceliği de, ilim ile sabittir.

İlim Niçin Bazen Tarif Edilir?

İlmi tarif eden kişi, ya onun sırrını bilmiyordur, veya biliyordur. İlmin sırrını bilen kişi, tarifinde bazı özellikleri açısından ilmin mertebesine dikkat çekmeyi amaçlar, yoksa tam olarak ilmi tarif etmek istemez. Bu dikkat çekici tarifin de bir sırrı vardır. Bu da, tarif edenin ilmin hükümlerinden veya sıfatlarından birisini bilmesidir. Binaenaleyh ilmi bilmekten meydana gelen miktar, başka bir şey ile değil, sadece bu hüküm ile meydana gelir.

Bu durumda her hangi bir şey, bizzat kendisinin "tarif ede-ni/muarrif" olmaktadır. Fakat bu tarif, o şeyin kendi tekliği/aha-diyet açısından değil, nispetleri açısından yapılmış bir tariftir.

İşte bu, mertebe ve taalluk noktaları farklı olsa da bütün tariflerin, delillerin ve tesirlerin Özelliğidir/sır.

Bu sır ile akıllı kişi, ilâhî mükâşefelerle tahakkuk etmeden önce, muhakkiklerin "Allah'ı ancak Allah bilir" ve "Ahadiyette tecellî muhaldir" gibi ifâdelerinin anlamını kavrar. Bununla beraber bu insanlar, Hakkın tûrliğinde/ahadiyet ve -tecellîsi tekrar etmeksizin- dilediği kullarına sürekli tecellî ettiğinde ittifak etmişlerdir. Hak, ister bir kişiye, isterse de birden fazla kişiye tecellî etsin, tecellîsi tekrar etmez.

Bunu anla ve bu bir kaç cümleyi düşün! Çünkü bunlar, pek çok meselenin ve büyük sırların anahtarlarıdır.

Varlıktaki İlmin Mâhiyeti Nedir?

Sonra şöyle deriz: Buna göre mevcudattan zuhur eden şey, "nûr-ı mahz" olan ilmin nispetlerinin taayyünlerinden başka bir şey değildir; bu taayyünler, "a'yân-ı sabite" hükmüne göre belirlenir ve hususîleşir. Sonra a'yân, mertebelerine göre, birbirlerinin hükümleriyle boyanır; sözü edilen bu mertebeler, isimlerdir.

Buna göre a'yân-ı sabite, onunla, yani nûr ile zuhur eder ve nûr da bunlarla taayyün eder ve çoğalır.

Şu hâlde, herhangi bir kimse için vasıta hükümlerinin ortadan kalkmasıyla Zât'a ait gaybî bir tecellî özel bir tarzda meydana gelirse, söylediğimiz gibi o tecellî, kendi ahadiyeti ile kevnî-ayru/haricî varlığa ait renklerin hükümlerini yok eder. Bunlar (kevnî hükümler), ruhanî hükümler iseler, "nûranî perdeler"; tabiî ve cismanî varlıkların hükümleri iseler, "zulmanî perdeler" diye isimlendirilirler.

Zikredilen tecellî, bu hükümleri yok edip, belirtilen tarzda tecellîgâhm lâzımı olan kesrette gizlenmiş/müstecenn ahadiye-tin/birliğin hükmünü izhâr ettiğinde, zikredilen ahadiyetlerin hükümleri, daha Önce kendilerini birleştirmiş bir asılda toplanırlar. Ayrıca, farklılığı gerektiren sebepler, "Vâhid" ve "Ahad" olandan ortaya çıkan ferî hükümlerin birleşmesiyle ortadan kalkar; nitekim, daha önce buna işaret edilmişti. Böylece, tafsîlî nispetlerin hükümleri ve kevnî itibârlar, "ahadiyet" güneşinin şu-alanyla ortadan kalkmış olur.

Çünkü âlem, halk ve emir mertebeleriyle sınırlıdır. Halk âlemi, emir âleminin fer'i ve ona tâbidir. "Allah, kendi işi/emr üzerine galiptir." (Yusuf, 21) Binaenaleyh, zikrettiğimiz ahadiyet hükmüyle ilâhî gariplik zuhur ettiğinde, gerçek varhğa sahip olmayan şeyler yok/fani olur. Bunlar, mümkün-hâdis nispetlerdir; ezelî olan ise, baki kalır ki, o da Haktır. Böylece ilâhî ilmin hükmü ve özelliği, ezelî hâl ile zuhur eder.

Bu ilim için, kendisinde ezelde taayyün eden hakîkate/ayn'a izafesinin zuhurundan başka hiçbir durum/emir yenilenmez. Bu ayn/hakîkat, şimdi nûrî tecellî vasıtasıyla "ilim" ile vasıflanmıştır. Bu ayn'm ilim ile vasıflanmasının nedeni, kendi hakikatini idrâkinin yenilenmesi ve Hakkın ledünnî ilminin mertebesinde onu muttali kılmak istediği şeyleri kendi vahdet özelliğiyle, Yaratıcısının nuruyla ve de vücûdî tecellîden kabul ettiği şey ile yeniden idrâk etmesidir; bu tecellîyle o, ezelî ilimde taayyün etmiştir.

Sonra bilinsin ki: ilâhî hüviyetin nurundan ibaret olan bu ilmin, iki hükmü veya iki nispeti vardır: Bunlar, zahir ve bâtın nispetleridir.

Buna göre müşahede edilen varlık suretleri, zahir nispetin tafsilleridir.

Varhğa/kevn yayılmış, histe idrâk olunan ve suretlerin birbirinden ayrılmasını sağlayan nûr, küllîliği ve ahadiyeti/birlik açısından, zahir nispetlerinin hükmüdür.

"Zahir nispetlerinin hükmü" dememin sebebi, nurun mücer-retliği itibarıyla zahiren idrâk edilemeyişidir; bütün basit hakikatlerin hükmü de böyledir. Nûr, suretler ile kaim olan renkler ve yüzeyler vasıtasıyla idrâk olunur. Aynı şekilde, diğer mücerret hakikatler de, zahiren sadece maddede idrâk olunabilir.

Bâtın nispet, nurun mânâsı, zahir varlığın mânâsı ve ruhudur. Bu ruh, manevî bilgileri ve kendilerini makûl olmaktan çıkartacak şekilde histe zahir olmayan küllî, gaybî hakikatleri açığa çıkartır. Ayrıca bu bâtın ilmî ve nûri nispet, bu küllî hakikatlerin ayn'mm, vahdetinin, Haktan ibaret olan aslının, aslî isimlerinden ibaret olan hüviyetinin nispetlerinin bilgisini verir. Bunlara "şe'nler" de diyebilirsin ki, bu isim, daha doğrudur.

Ayrıca bu şe'nlerin veya nisbetlerin birbirinden farklılaşmasının bilgisini; bunlardan fer ve tâbi ile asıl ve tâbi olunan şeylerin bilgisini verir. Aynı şekilde, maddeye ve mürekkep nispetlere taalluk eden hakikatleri ile hiç bir şekilde maddeyle veya mürekkeplerle ilişkili olmayan hakikatlerin bilgisini; Hakka ait ve kendisine nisbeti sahîh olan hükümler ile âleme ait ve ona nispet edilen hükümlerle, iki farklı nispetle Allah ve âlem arasında müşterek hükümlerin bilgisini verir. Bunun yanı sıra, söylediğimiz hususlara tâbi olan detay mesabesindeki konuların bilgisini de bu hüküm verir.

Şu hâlde varlıkların suretleri, nûr'un zahirinin nispetleridir. Makûl malumlar ise, nurun bâtın nispetlerinin taayyünleridir ki, bunlar, mümkünlerin a'yân-i sabitesi, küllî isimlerin ve bu isimlere tâbi isimlerin hakikatleridir.

îlim, bütün mahsûs suretleri ve makûl gaybî hakîkatleriyle Hakkın nurunun şualarıdır. Bunlara, Hakkın ilminin nispetleri veya hâllerinin suretleri veya ilminin konuların m/taalluka t çoğalışları veya kendi hallerindeki tecellîlerinin taayyünleri de diyebiliriz, bu taayyünler, bir açıdan "a'yan" diye isimlendirilmiştir.

Binaenaleyh, ilmin zahirî nûr'un suretidir, zikredilen bâtını ise, nûr'un mânâsıdır. Şu var ki, nûr'un suretinin zuhuru, kendisine eklenen tâbileriyle birlikte ez-Zâhir isminin nûr'un mânâsından ayrılmasına bağlıdır. Böylece içerdikleriyle birlikte el-Bâtın, kendisinden zuhur eden şeyin aynasında tecellî eder ve yansır.

İşte, zuhur eden nisbetlerden her birisi, zahir ve bâtın nispetlerin herhangi birisinin aynasıdır.

Hak, kendisinin yerin ve göğün nuru olduğunu belirtmiştir. Sonra da, bazı misâller vermiş, âyetin devamında olduğu üzere mertebelerinin gerektirdiği tarzda bu nurun mazhârlar ile taayyün eden detaylarını zikretmiştir. Şöyle demiştir: "Nûr üzerine nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna hidâyet eder." (Nur, 35)

Binaenaleyh Allah, nurun ayn'ı/hakîkati iken nûr'u kendisine izafe etmiş, ulvî ve süflî âleme izafe edilen nûr'unu da, mutlak nûr'unun bilgisine kılavuz ve delil yapmıştır. Aynı zamanda, misbahı, lambayı, ağacı ve diğer örnekleri de, sınırlanmış/mukayyet nurunu ve mazhârlannm mertebelerinde taayyün eden tecellîlerini bilmeye kılavuz yapmıştır.

Allah, Peygamberinin diliyle kendisinin nûr olduğunu, perdesinin nûr olduğunu haber vermiş, "her şeyi ilmen ihata ettiğini" ve "her şeyi muhît olduğunu" ve "rahmeti ve ilmi ile her şeyi kuşattığını" bildirmiştir.

İlâhî zevk ve ilmî keşif ile tahakkuk eden kimselere göre "şâmil rahmet", Vücûd-î âmm/Genel Varlık'a aittir; çünkü vücûdun dışındaki şeylerin, hiç bir kapsayıcılığı yoktur, aksine onlar, tahsis ve temyiz ederler.

Şu hâlde bütün bunlar, insaf sahibi -şayet keşf ehli değil ise-için bu işaretlerle dikkat çekmeyi amaçladığımız meselenin doğruluğuna delâlet ederler.

Artık, bunu düşün ve bu mukaddimelerdeki bilgileri anla ki, Allah'ın izniyle değerli sırlar aydınlansm.

İlmin Özellikleri

Malûm olsun ki: îlmin lâzımı olan kıdem, hudûs, fiil, infial, bedihîlik, iktisap, tasavvur, tasdik, zarar, menfaat gibi özellikler, mâhiyeti açısından ilmin aynısı değillerdir; aksine bütün bunlar, konularına/taalluk ve eserlerinin mazhârlan olan mertebelerine göre ilmin hükümleri ve Özellik-leridir. f

Buna göre, kendisinden önce mertebenin düşünülemediği, başlangıcının idrâk edilemediği ve ilmin eserinin ve hükmünün kendisinden çıktığının görüldüğü şeye, ilim "kıdem" nispetiyle izafe edilir. Zikredilen dereceden aşağıda bulunan şeylerde ilmin hükmü, "hâdislik" ile nitelenir.

Gerçekleşmesi alimin zâtından başka bir şeye bağlı olmayan ilim, "fiilî ilim"dir; bu özellikle çelişen ve bundan farklı olan ise, "münfail/edilgen ilim"dir.

Kul ile Rab arasında vasıtanın bulunmadığı ve tahsili için çabanın gerekmediği ilim, vasıtalar yoluyla elde edilse bile "vehbî ilim"dir. Çaba ile ve bilinen vasıtalar yoluyla elde edilen ilim ise, "müktesep ilim"dir.

İlmin konusu, imkânları açısından mümkünler ise, bu ilim "kevnî ilim" diye isimlendirilir. Böyle olmayan ilim ise, Hakka veya O'nun isim ve sıfatlarına taalluk eden ilimdir; bu isim ve sıfatlar, Hakkın gayb mertebesindeki Zâtı ile yaratıkları arasındaki vasıtalardır.

Bu girişte dikkat çekip, işaret ettiğim meseleyi tam olarak kavradığında şunu öğrenmiş olursun ki: Ehlullah ve Hakkın seçkin kullarından olan muhakkiklere göre eşyayı ortaya çıkartan/kaşif nûr olan sahih ilim, Zâtının nuru mertebesindeki/hazret ilâhî tecellîden ibarettir; tecellîgâhm bu ilmi kabulü ise, kesret nispetlerinin hükümlerinin silinip, kevnî itibârların belirtilen tarzda sakıt olmasının ardından, o kimsenin sahip olduğu "vahdet" özelliğiyle gerçekleşir. Ayrıca bu kabul, ilmin o kimsenin ayn-ı sabitesinin hükmüyle ezelde Rabbınm ilminde belirlenişine göredir. Ayn-ı sabite mertebesinde bu kişi ile yaratanı arasında hiçbir vasıta yok iken, ilim onun ayn-ı sabitesinin hükmüyle varid olmuştur; çünkü o, Hakkın ilminin mertebesinde daimidir, nitekim, Allah'ın izni ile tasavvurlar mertebesinden söz ederken buna işaret edeceğiz.

İlmin sırrı, gayb mertebesinde onun vahdetini bilmekten ibarettir. Böylelikle, ilim ile vasıflanan müşahede sahibi, müşahedenin ardından Rabbınm nuru ile yine vahdet sıfatıyla ilme ve ilmin vahdetinin mertebesine muttali olur; nitekim, daha önce bunu belirtmiştik. Böylece, bu nûrî ve ilmî tecellî ile, Hakkın kendisine göstermek istediği kendi mertebesi veya ihatasının altındaki mertebelerde bulunan mücerret hakikatleri idrâk eder.

Bu müşahedede ilim, Cumhur'da olduğu gibi, tasavvur ve tasdike bölünmez, aksine sadece tasavvurdan ibarettir. Çünkü bu ilimle tasavvur, tasavvur edilen şey, isnad, öncelik, sonralık ve diğer hakikatler, mücerret olarak bir anda ve keyfiyetsiz bir şuhûd ve vahdaniyet Özelliğiyle idrâk edilir. Bu durumda tasavvur ile tasdik arasında hiç bir farklılık bulunmaz.

Terkib ve te'lif âlemine dönüp, bu makamın hükümleriyle beraber olduğunda ise, mücerret ve basit ilim mertebesindeki durumun aksine, bazı insanlarda zihnî taakkul düzeyinde tasavvurun tasdike önceliğini görür. Bâsit-ilim mertebesinde durumun farklı olmasının sebebi, orada eşyanın sadece hakikatlerinin idrâk edilmesidir; böylece bu hakikatlerin hükümleri ve sıfatlarını da, adeta birbirlerine benzer ve denk olarak görür.

İnsan ve ilim ile nitelenen bütün hakikatler, bu girişte açıkladığımız üzere, mukayyet/sınırlı oldukları için sadece mukayyet ve kendisine göre belirlenmiş/temeyyüz bir durumu kabul edebilirler. Buna göre ilâhî tecellî, sınırlılık âleminden olmasa bile, belirttiğimiz üzere, gelişi/vürûd esnasında tecellîgâhın neşetinin/âlem, hâlinin, vaktinin, mevtinin, mertebesinin ve

kendisine hâkim sıfatın rengini kazanır. Böylelikle insanın, tecellîlerin içerdiği şeyleri idrâk etmesi, zikredilen kayıtlara ve ondaki hükümlere göre gerçekleşir.

Bu hükümler ve benzeri şeylerden soyutlanma hâlinde ise, müşahede sahipleri farklılaşır. Bununla birlikte, hükümlerin bütünüyle ortadan kalkması mümkün değildir, bunlar, güçlenir veya zayıflar. Bu hükümlerin güçlenmesi veya zayıflamasını, daha önce tecellînin "ahadiyef'inin nisbî kesret hükümlerini yok etmesi meselesinde ifâde etmiştim.

Bu ilim sahibinin teveccühündeki mutlaklığı (rilgilerden ve meşguliyetlerden kurtulması), mertebesinin dairesinin genişliği ve ahadiyet-i cem sıfatının galip gelmesi sayesinde kevnî hükümlerin kayıtlarından kurtulması oranmda, idrâki, marifeti ve bu tecellînin uğradığı mertebeleri ihata etmesi artar; bu mertebeler, onun ihatası altında bulunurlar.

Böylece, insanın bu yolla ve bu açıdan Öğrenmiş olduğu eşya hakkındaki ilminin hükmü, Hakkın aslı ve mertebesi "bir" olan ilminin hükmü gibi olur; nitekim daha önce buna dikkat çekmiştik. Ayrıca, şu âyetle de buna işaret edilmiştir: "O'nun ilminden ancak dilediği şeyleri ihata edebilirler." (Bakara, 255)

Fakat, burada kıdem, ihata gibi başka bir takım farklar kalmaktadır ki, bunları -Allah'ın izni ile- Hak ile halkı arasındaki temyiz mertebelerinin sırrını öğrendiğinde anlayacaksın.

Şöyle deriz: Bu şekilde meydana gelen ilim, hiç bir kuşkunun bulunmadığı en açık ve en kâmil keşiften ibarettir; hiçbir kuşku ona giremez, hiçbir ihtimal ve yorum ona sızamaz, hiçbir ilim ve çaba ile elde edilemez. Bu ilmi elde etmek için ruhanî, nefsanî veya bedenî ve de mizacı kuvvetlerin aracılığından yararlanılamaz; ya da bu ilim, ulvî ruhların yardımı veya semavî/göksel ve veryüzü kuvvetlerinin ve şahıslarının veya Haktan başka her hangi bir şeyin yardımıyla da elde edilemez.

Bu ilme sahip olan ve bunu elde eden kimse, ilimdeki mertebe yönünden alimlerin en üstünüdür. Bu ilim, hakikî ilimdir; bu ilmin tecellî ettiği kimse, nûranî tecellînin mazhârı, ahadiyet vasfmdaki "cem'î" zevkin sahibidir.

Bunun dışında, insanların çoğu ve zevk mensuplarının geneli tarafından "ilim" diye isimlendirilen şey ise, tafsili mertebelerinde bu ilmin bazı hükümleri, sırları ve nurlarının şuaları yönünden bu hakikî ilmin eserleridir; yoksa bu ilim, gerçek ilim değildir.

İlmin Mertebeleri

İlmin mertebeleri çeşitlidir. Bunların arasında, manevî ilim, ruhanî ilim, nisbi olarak surî-misâlî ilim, maddi-mürekkep ilim zikredilebilir.

Buna göre surî olan, yazılan ve telaffuz edilen kelimeler ve harfler gibi zahirî ifâde araçlarıdır.

Manevî ise, çeşitli mefhûmlardır; bu mefhûmları, terkiplerine, vad' edilmiş ıstılahlarına ve mertebelerine göre ibareler ve çeşitli harfler içerir. Bu mertebeler, fikir gücü ve bunun dışındaki diğer melekeler ve tasavvurlar gibi ilmin özelliklerinin zuhur mahalli ve tecellîgâhlarıdır.

İlmin ruhu, lafzı ve sayısal maddeler vasıtasıyla ilmin mertebesinden ve vahdetinin sırrından yayılan hükmüdür. Nitekim, bunları daha önce zikretmiştik.

Bu hüküm sayesinde ilim, Allah'ın ilimle kalbini ihya ettiği, nefsini ve lübbünü aydınlattığı kimseye nüfuz eder. Allah, o kimsenin nefsini ve aklını, cehalet karanlığını ilmin hükmünün taalluk ettiği "(kalb) vechi"nden izale

edip, bu sıfatı vücûdî ve il-rnî-nûrani bir sıfat veya hâl ile değiştirmekle aydınlatır.

İlim Zâtı Tecelliye Eşlik Eder

Açıklandığı tarzda, Zâta ait gaybî bir tecellî meydana geldiğinde, ilim mutlaka onunla beraber bulunur. Çünkü Hakkın sıfatlan, gayb ve vahdet mertebesinde taaddüt etmezler; mesela ilim gibi Zât'a ait bir sıfat, Hak için mevsufundan ayrılmaz ve ondan farklılaşmaz.

Şu hâlde Hak, kime Zâtını kesin bir müşahede ile gösterirse, bu müşahede, zorunlu olarak ilmi de içerir ve onu gerekli kılar. Tecellînin hükmü, müşahede sahibi ve o kişinin zikrettiğimiz kayıtlarıyla sınırlı olduğu için, bütün müşahedelerde ve tecellî-lerdeki ilmî netice, cüzî bir netice olmuştur. Çünkü, kayıtlar ve onların lâzımı olan hükümler olmasaydı, Hakkın vasıtaları kaldırmakla zâtını kendisine gösterdiği kimse, Kâlem-i a'la gibi, Hakkın kıyamete kadar yaratıklarına dair ilmini bilmiş olurdu; fakat bu bilme, cem'iyyet-i kübra/büyük camîlik ve suretin sırrını içermesi açısından insana ait "kemâl mertebesi"ne göredir.

Hak ile masiva arasındaki aşağıda zikredilecek farklılık hükümleri olmasaydı, durum, çok daha zor ve ulaşılmaz olurdu.

Bununla birlikte işaret olunan noktada kâmillerin önemli bir paylan vardır; fakat bütün açılardan kayıtlardan kurtulmanın imkânsızlığı ve yerleştikleri "cem'iyyet/her şeyi kuşatma" makamı, bu sıfatın daimiliğini ve hükmünün sürekliliğini engeller. Kâmillerin yerleştirildikleri bu makam, belirli bir hâlin veya belirli bir sıfatın veya belirli ve farklı bir makamın hükmü altına girmeyle çelişir.

Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik.

Kâmillerin diğer sıfat ve mertebeler karşısmdaki durumları da böyledir.

Kâmil olmayan insanların işaret ettiğimiz mertebeye ulaşamayışlarınm nedeni ise, kevnî perdeler, zikredilen kayıtlar ve o insanların cüzî mertebelerin mensupları olmalarıdır. Onların, bu mertebelerin boyunduruğundan çıkıp, bunların üzerindeki mertebelere yükselme istidatları yoktur.

İlmin Hükümleri Ve Nispetleri

ilim, küllî tek bir hakikat olmakla beraber, bir takım hükümlere ve nispetlere sahiptir; bunlar, kendi mertebesinde ilmi idrâk eden herkese göre ortaya çıkarlar/taayyün. İdrâk sahibine göre ve onun mertebesinde ortaya çıkan bu nispet ile ilmin aslî-ilmî vahdetle/birlik çelişen hiç bir şey ilmin hakikati üzerinde yenilenmez; yenilenen, sadece müşahede sahibinden dolayı ve ona göre meydana gelen bu taayyündür.

Nitekim daha önce bunu açıklamıştık.

Aynı şekilde, ilmin hakîkati de, Gayb-i Mutlak'tan sadece bölümün başında işaret ettiğim özelliğiyle ayrılır.

Binaenaleyh Hak, bu ilmî nispeti herhangi bir özel mazhârda ve o mazhâra göre tamamlamak /tekmil istediğinde, bu tamamlama, ilmin hükümlerinin ortaya çıkması ve eserlerinin mazhâ-rm/tecellîgâh istidadına ait ve ona mahsus münâsebetin gayesine sirâyetiyle gerçekleşir.

Diğer hakikatlerde de durum böyledir: çünkü onların kemâlleri ve hayâtları da, hüküm ve eserlerinin kendileriyle irtibatlı şeylerde/emirler ve mazhârları vasıtasıyla onların ihatalarına göre zuhur etmelerine bağlıdır; onlarla irtibatlı olan şeyler, hakikâtin hükmünün altında bulunurlar.

Şu hâlde, ilmin kemâli, tafsil ve nispetlerinin zuhur etmesine bağlıdır. Tafsiller, konulara/taallukat bağlı, konular ise malumların sayısı kadardır. Malumlar, ilmin iliştiği mertebelerin ihâtasma ve bunların içerdikleri

hakikatlere göre ortaya çıkarlar. Bunların dışındaki hakikatler, evvelliği, birliği, ihatası ve zikredilen kayıtlara göre bütün alimlere nispetle belirlenmesi yönünden ilme tabidirler.

Birlik/vahdaniyet özelliğindeki ilim nisbetinin malumlara ilişmesi/taalluk, belirttiğimiz tarzda meydana geldiğine göre, tafsil de bu nispetin hükmünün nihayete ulaştığı noktaya kadar kendisine tabidir.

İdrâk sahibi, birlik özelliğindeki müşahedesine göre tafsilleş-tirip, onun adma belirlenmiş nihayete varıncaya dek, ilme tafsil ve gayb'dan şehâdete zuhur suretini giydirdiğinde bu, o kişinin bu ilmî nispeti kemâle erdirmesi demektir. Bu tamamlama, ilmin hükmünün zuhuru ve eserinin iliştiği şeylerle ve onlara sirayeti ile gerçekleşir. Aynı zamanda o kişi, kendi ilminin makamı açısmdan, ondaki hükmü ve ona ait taayyününe tâbi durumları açısından ilmin mertebesini de tamamlamış demektir.

Şu hâlde arif, zevkî bir ilmi dile getirip, marifeti sahîh bir muhakkik olduğu halde bunu izhâr ederse, bu açıklamanın nedeni zikrettiğimiz sebeplerdir. Aynı şekilde, herhangi bir hakikatin hükmünün bizzat veya dolaylı olarak mazhârı olan veya bu hakikâtin mazhâr ve tecellîgâhı olması itibarıyla Hak ile hazır olan/huzûr mea'1-Hak herkes, belirli bir izin veya genel küllî bir izin ile bunu yapar; yoksa söz konusu arifin herhangi bir ilmi açıklaması ve izhâr etmesi, kendi çaba ve gayretine bağlı değildir.

Bu özelliğe sahip olmayan ilim, gerçek ilim değildir; bu gibi ilimlerin ilim sayılması, sadece uzak ve zayıf bir nispete bağlıdır. Bu ilmin sahipleri de, muhakkiklerin büyüklerine göre, zikredilen yorumla "alim" sayılmazlar; çünkü hakikî ilmin sahibi, dikkat çekilen farklara riâyet etmekle birlikte, şeyleri mâhiyetlerinde oldukları gibi ve Hakkın işaret edilen "tafsil" ile onları bildiği tarzda idrâk eden kimsedir.

Bunun dışındakiler ise, bazı insanların ıstılahlarını veya inançlarını veya zevkleriyle ilgili kavramlarının suretlerini veya zanlarmı veya zihnî suretlerinin olgularmı veya tahayyüllerinin neticelerini bilmesi anlamında "alim"dir; bütün bunlar ise, ilmin araz, levazım ve kâbiliyerlerdeki hükümlerinden ibarettir.

Bu şahsın içinde bulunduğu durum, ilâhî mertebelerin kendisini ve kendisi gibi bilgileri dile getiren kimseleri "istimal" etmesinden ibarettir. Bu insanlar, kendilerinde ve kendileriyle zuhur eden hakikatlerin hükümlerini izhâr ederler.

Şayet Hak, bu kimseyi hakikî ilim makamına yükseltirse -ister bazı açılardan doğruya ulaşsın ve isabet etsin, ister etmesin-"kesin ilim" diye inandığı şeyin, gerçekte kendisinin bir vehmi ve zannı olduğunu öğrenir; hatta, daha önce "ilim" diye sahip olduğu şeyin, boş bir zan olduğunu görür. Bu durumda, bu yüce zevkin ehli olan kimseler gibi. Hakkın kendisine öğretmek istediği şeyleri idrâk eder.

Eğer ilâhî inayet, bu kişinin elinden tutmazsa, o şahıs hakkında Hakkın murat ettiği hüküm nihayete erip, Hakkın maksadı gayesine ulaşıncaya kadar, bu hâlde kalmaya devam eder; Hakkın o şahıstaki gayesi, kendisinde hüküm sahibi olan mertebesi yönünden sabittir.

Bu kimse, hakikatte nefsinin durumunu bilmiyordur: Ne işte ve ne için "istimal" edildiğini, içinde bulunduğu durumun nihayetini, elde ettiği şeyin veya en azından bir kısmının mâhiyetini, kendi zannmca değil Hakkın muradına göre ne olduğunu bilmiyordur. İşte, Hak ve ilmin dışındaki diğer hakikatler karşısında alimlerin çoğunluğunun durumu ve vaziyeti budur.

Nitekim, daha önce tecellî sırrında bu meseleye işaret etmiştim.

Şu hâlde farklılık, ancak ilme bağlıdır. îlmin sırrı ise, Zât'm gayb nûrundaki ahadiyeti açısından ve işaret olunan tarzda emir/durum müşahede edilmediği sürece bilinemez.

O hâlde, ilimdeki durumu öğrendiğinde, bunun benzerini bütün hakikatlere tatbik edebilirsin.

Kuşkusuzki, sana öyle bir kapı açtım ki, büyük inayet ve ulvî makam sahiplerinden başkası o kapıdan giremez.

Bilinmelidir ki: İşaret edilen muhakkik ile başkaları arasındaki fark, bil-kuvve olanm, bü-fiil hâle gelmesi; eşyayı kesin/muhakkak bir ilimle bilmesi ve başkalarının aksine bunun ispatına muttali olmasıdır. Yoksa, Hakkın sırları yayılmıştır, hükmü varlıklarda sirayet etmiş ve zahir olmuştur. Fakat marifet, ıttıla, ihata ve huzur ile insanlar arasında farklılık meydana gelir.

Allah, doğruya ulaştırır.

İlmin Konuları

İmin sırrına, dikkat çektik, imkân ölçüsünde de ilmin merte-I belerine ve sırlarına işaret ettik. Şimdi ise, ifâde edeceğimizi vaat ettiğimiz diğer şeyleri zikredebiliriz. Öncelikle, ilmin sınırlı, küllî konularını zikredeceğiz. îlim, diğer şeylere ancak bunların tabileri ve tafsili levazımıyla ilişebilir.

İlmin konusu, ya Haktır veya Hakkın dışındaki şeylerdir /ma-siva'1-Hak.

Konusu Hak olan ilim, ya "gayr" olması itibarıyla başkasına taalluktan/ilişmek münezzehliği ve müstağniliği açısından Hakla ilgilenir; veya Hakkın başkasına taalluku ve başkasının da O'nunla irtibatı

açısından; veya her iki durumu birleştiren bir ilişkinin makûliyeti açısından; veya üç nispetten de münezzeh olan başka bir nispet açısından; veya ıtlak ve her çeşit sınırlılıktan mutlaklığı açısından Hakka yönelir.

Durum, bu beş mertebeyle sınırlıdır, artık bunları düşününüz!

Sonra şöyle deriz: Ağyar/başkalarına taalluk eden ilim, ya onların a'yâmndan ibaret olan hakikatleri itibariyle kendilerine taalluk eder; veya hakikatlerinin mazhârları olan ruhları açısından kendilerine ilişir; veya hakikatlerin ve ruhların mazhârların-dan ibaret olan suretleri açısından taalluk eder.

Hakikatlerin, rûhlarm ve suretlerin mücerret ve tekil "ayn"ları açısından bir takım hükümleri vardır; bunun yanı sıra, kendilerine yayılan veya "ayn"lannı izhâr eden vücûdî tecellî cihetinden birleşmelerinden oluşan "manevî hey'et" itibarıyla da bir takım hükümleri vardır; bunlardan her hükmün de, bir hakikati vardır ki, o da onun "ayn"ıdır.

Fakat, tâbi, metbunun hâlleri, sıfatlan ve lâzımı vb. olduğu için, metbu asıllar, "hakikatler", tâbiler ise "nispetler", "sıfatlar", "özellikler", "arazlar" vb. diye isimlendirilmiştir.

Maksad bilindikten sonra, lafızların bir önemi yoktur. Özellikle basiret ehli, hakikatler ve mânâlar âleminin genişliğine nispetle ibare âleminin darlığını ve ibarelerin derûnda bulunan şeyi olduğu gibi yansıtmada yetersiz kaldığını bilirler.

Sonra konuya dönüp, deriz ki: Hakikatlerin ve ruhların mazhârları, daha önce belirttiğimiz gibi, suretlerdir. Bunlar da, ya nispî olarak basittirler veya mürekkeptirler. Şu hâlde zikredilen hükümlerin suretler alemindeki zuhuru, mizaçlar, unsurî hâller ve hükümleri ile başlangıcı ve sonu olan (iki taraflı) muvakkat vakit ile sınırlı olursa, burası, dünya âlemidir; bu özellikte olmayan ise, hükmünün mahalli zuhur etse bile, âhiret âlemindendir.

Bunların mertebeleri/hazret, kitabın başında zikredilmiş olan beş mertebedir.

Buna göre, bunların ilkine -ki o, "gayb" mertebesidir-, Hakkın, hüviyetinin, mücerret mânâlar ve hakikatlerin ilmi girer. İkinciye ise, şehâdet ve ez-Zâhir ismi vb. dahildir.

Hisse nispeti daha güçlü olan mertebeye, "hayal-ı muttasıl/bitişik hayal" vb. aittir.

Gayba nispeti daha güçlü olan ise, ruhlar âlemidir.

Varlık dairesi itibariyle ihata, cem ve şümul açısından mutlak gayb ve şehâdetin ortasmdaki âlem, Amâ'nın sureti Ümmü'l-ki~ tab'a ait olan misâM mutlak âlemidir. Ümmü'l-kitab, daha Önce ifâde ettiğimiz şeylerle birlikte, zikredilmesi mümkün olmayan şeylerin sahibidir.

Bütün bunlar, ya fiilî veya infiali ilişki/nispet veya diğer mertebelerde her ikisini birleştirmesi/hem fiili ve hem de infiali açısından dikkate alınır/itibâr ve iş tamamlanır.

Şimdi de, ilmi idrâkin suretini ve buna mahsus olan anlatma ve ifâde araçlarını, kelâmı, lafızları, işaretleri vb. açıklayacağız.

İlmf İdrâkin Sureti

Bir kişi, işaret edilen ilmî mertebede ıttıla ve zikredilen keşif ile bir şeyi bildiğinde, onu, sıfat ve mazhârlarıyla bilir; o şey, bu sıfat ve mazhârlarıyla hususî ve umumî tasavvur mertebelerinde taayyün eder. Ayrıca bu bilme, zuhurun sebebi olan teşekkül-lerdeki terkip türlerine; irâde sıfatına ait "tahsis" hükmüne; yakınlık, uzaklık ve bunlara bağlı olan kuvvet, zayıflık, aydınlık, perdelenme ve bunların dışında birazdan -Allah'ın izni ile- belirteceğimiz durumlara bağlıdır

Tasavvurlara gelince: Tasavvur mertebelerinin ilki, vicdanî-icmâlî şuurdur. Bu şuur, alimin kendi çokluğuna ait hükümlerin perdelerinin ardından, zahirinde ve bâtmmdaki "cem'iyyet/her şeyi kuşatma" sırrına, nurun hükmüne ve nurun ilmi mertebedeki/hazret şualarına muttali olmasıyla gerçekleşir. Bu, ilmi bir tasavvur değildir, sadece tabiat ve alış-kanlık perdesinin ardından rûhanî-icmâlî bir idrâktir. Şu hâlde bu tasavvur, "tasavvurat" kısmının bir tarzı değildir. Bu kısmın ilim mertebelerine dâhil edilmesi, fiile yakın bü-kuvve-liğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü biz, fiile yakın "bil-kuvve" ilim diye isimlendirdiğimiz bu şuur ile bundan önceki hâ-limiz arasında bir fark görmekteyiz; bu, izahı gereksiz açık ve bariz bir farktır.

Bu zikrettiğimiz tasavvuru, vicdanî-nefsanî "basit tasavvur" takip eder. Bunu şöyle misâllendirebiliriz: Bir insana, bildiği herhangi bir mesele veya çeşitli meseleler hakkında bir soru sorulduğunda, insan bu durumda kendisinde bu şeye dair kesin bir bilgi, o şeyin detaylarını zikretme ve ifâde edebilme gücü bulur. Bununla birlikte o esnada, meselenin parçaları ve tafsillerini hatırlamak mümkün olmaz; bunlar, cevaba başladığında yavaş yavaş zihinde belirginleşir/somutlaşır.

Bütün bedihî tasavvurlar, bu kısma dâhildir.

Bunun ardından hayalî-zihnî tasavvur, sonra da hissî tasavvur gelir. Tasavvurun, ahadiyet-i cem/çokluğun birliği özelliğiyle bütün bunlardan meydana gelenin dışında başka bir mertebesi yoktur.

îşte bu, ilmin hükmü ve idrâk kuvvetlerindeki nurunun şualarıdır.

Buna göre Hak, bir insan veya insan dışındaki birisi vasıtasıyla herhangi bir şeyi birisine bu mertebelerden ulaştırmak istediğinde, ulaştırılması istenilen şey, gaybî-ihrû mertebeden -intikal etmeksizin- manevî olarak tenezzül eder; böylece bu emir, zikredilen tasavvur mertebelerine uğrar.

Bu emir, his mertebesine ulaştığında, telaffuz yoluyla ifâde edilmişse, işiten kimse onu öncelikle kulak duyusuyla telakki eder; şayet bu emir, yazı veya onun yerini alan uzuv hareketleri vb. şeylerle ifâde edilmişse, kişi onu göz ile telakki eder.

Bu emir, bunun ardından zihnî ve hayalî tasavvur mertebesine intikal eder.

Bunun ardından da, nefsânî tasavvura intikal eder. Nefis, hemen, onu güçlerinin hükümlerinin şaibelerinden ve madde kisvesinden tecrit eder, böylelikle emir, zikredilen bu dönüş ile "ilmî hazret"ten ibaret olan kaynağına katılır; hatta güç ve madde hükümlerinin bu emirden uzaklaşıp, soyutlanması bizzat kaynağına dönmesinin ta kendisidir. Çünkü o emir, daima bu ilmin mertebede kalmaya devam etmektedir; sadece bu emre eklenen hükümler, tasavvur mertebelerine uğramak, tenezzül etmek vb. gibi kendisine izafe edilen nitelikleri kabul etmesini mümkün kılar.

Bu emir, zikredilen yorumla kaynağına katıldığında, yazı, telaffuz gibi kendi bulunduğu mertebede ortaya çıkan ifâde araçlarıyla o emri algılayan kişi, kendi ilim mertebesinde emre mücavir/komşu olan "ayn-ı sâbite"sinin hükmüyle onu idrâk eder; nitekim, daha önce buna dikkat çekmiştik.

Şu var ki, bu emir, iradî taayyün ile mertebelere tenezzülü ve uğraması esnasında bir takım manevî durumlar ve renklerini kazandığı özellikler elde etmiştir; böylelikle bu emir, daha önce sahip olmadığı bir taayyün ve farklılaşmaya/temeyyüz sahip olur. Bu taayyün ve farklılık da, kendisini temyiz ettiren bu hükümle uğradığı ve tenezzül ettiği mertebelerden meydana gelen eserlere bağlıdır. Nefis de, ikinci hâlde bu emri zabt ve idrâk edebilir. Hâlbuki bu idrâk, daha önce mümkün değildi; çünkü, ilim mertebesinde kişinin ayn-ı sâbitesiyle bu emir arasında bulunduğunu belirttiğimiz komşuluk sabit olmakla birlikte, emir henüz taayyün etmemişti. Bu mertebede idrâkin olmayışının nedeni, "aşırı yakınlık" ve "vahdet perdesi"dir. Çünkü, emrin kaynağı olan ilâhî gaybda, belirttiğimiz gibi, hiçbir şey çoğal-maz/taaddüt ve li-nefsihi taayyün etmez. Aşırı yakınlık ve vahdet/birlik, taayyün ve temeyyüz olmadığı için, iki perdedir; aşırı uzaklık ve çokluk da, aynı şekilde idrâk olunamaz.

Bu durumların iki yönü vardır: ifrat ve tefrit. Nitekim aynı şeyi, saf ışık ve saf karanlıkta da belirtmiştik. Çok büyük cisimlerde olduğu gibi, çok küçük cisimlerde de görme ve idrâk, son derece güçtür.

Bu bölümde ifâde ettiğim konular anlaşılırsa, yaratma, takyit, mutlakhk, ifâde, istifâde ve benzeri pek çok şeyin sırrı öğrenilir. Bu meselelerin açıklanması bir tarafa, bunlara tam olarak dikkat çekmek de mümkün değildir.

Bu ifâde ettiğimiz şeylerde netice, orta yakınlık ve iki ucu birleştiren sırla gerçekleşir; bu durumda idrâk, vücûd/bulma vb. şeyler mümkün olur.

Ahadiyet, kesret, aşırı yakınlık, aşırı uzaklık, saf nûr, saf karanlık ve bunların dışında işaret ettiğim mütekâbil mertebeler gibi uçlarda, tek başlarına alındıklarında, orta yakınlık veya idrâkin konusu olabilecek veya idrâki mümkün kılacak bir şey bulunmaz. Yakınlık, iki ya da daha fazla şey arasında olabilir. Bu yakınlık, açıklamaya çalıştığımız "emir" yönünden nefsin ilim ve nûr mertebesine yakınlığına ve daha sonra işaret edeceğimiz uzaklığına; idrâk edenin, daha sonra tafsîlî hükümlerini belirteceğimiz ilk taayyün mertebesi olan "ahadiyet" makâmıyla ilişkisine /nisbet ve ilâhî suretten payına/haz göre değişir. Çünkü perdelerin a zlığı-ç okluğu, temizliğin zayıflığı ve kuvveti, zikrettiğimiz hususlara tâbidir.

Bunun nedeni şudur: İlâhi hazretin, bir hakikati ve hükmü vardır, bunun yanında mazhârları vardır. Buna göre zikrettiğimiz ilâhî yakınlık, iki duruma racidir; bu iki durumdan başka her ikisinin birleşmesinden oluşan "nispef'in dışında üçüncü bir şık yoktur.

Bu iki durumun birincisi, ilâhî "ahadiyet"tir ki, Allah'ın müsaade ettiği ölçüde bundan bahsedeceğiz. Varlıklar içinde bu makamdan en fazla nasibi/haz olanı, "Emir Alemi"dir. Emir âleminde bu mertebeye en yakın ve nasibi en yetkin olan şey, Akl-ı Evvel, Melâike-i müheyyeme; suret ile sınırlı varlıklardan ise, Arş; Adem oğullarından, kâmiller ve fertlerdir/Efrad. Kâmillerin ve Efradın ahadiyetten olan nasiplerinin yetkinliği ve buna yakınlıkları, "ferdiyet" ve "kemâl" makamlarıyla tahakkuk etmelerinden sonra gerçekleşir.

Hülasa-i kelâm: Hangi varlığın ahadiyet ve taayyün-i evvel mertebesine nispeti daha yakın, Yaratıcısıyla arasındaki vasıtalar daha az olur veya bunlar ortadan kalkarsa, o varlık, el-Bâtm ismi ve ahadiyet özelliğine sahip "ilmî mertebe" cihetinden Hakka daha yakındır.

İkinci yakınlık ise, ulûhiyet hükmünün zuhuru ve bunun suretiyle tahakkuk etmek yönünden sabit olan yakınlıktır/kurbi-yet. Binaenaleyh hangi varlığın suretten olan payı daha çok ise ve ulûhiyet hakikatlerinin kendisinde ve kendisiyle zuhuru daha yetkin ise, o kişi, ez-Zâhir ismi cihetinden Hakka en yakın ve perdesi en az olan varlıktır; zikrettiğimiz bu

özelliklere sahip olan ise, İnsan-ı Kâmildir. Şu hâlde insân-ı kâmil, bu açıdan yaratıkların Hakka en yakını ve onu en çok bilenidir.

Uzaklık (Hak'tan: bu'd) mertebesi, yakınlık mertebesinin mukabilidir; buna göre, uzaklıkla ilgili hükümler yakınlık mertebesiyle ilgili hükümlerin mukabili olarak görülürse, bunlar öğrenilir.

Varlıklar ve onların Hakka yakınlık ve uzaklık nisbetleri arasında, zikrettiğimiz hususların dışında başka bir farklılık yoktur. Bir insanın kendi zannına göre "ilâhî yakınlık" diye isimlendirdiği diğer durumlar ise, ya saadet yönünden bir yakınlıktır veya ina-nanm/mutekit veya taklitçinin/mukallit veya vehim sahibinin nefsine nispetle Hakka yakınlıktır, bunun dışında bir şey olamaz.

Mazhârlar, zahirî özellikler, mürekkep ve basit suretlerin maddeleri, mânâları ulaştıran araçlardır.

Şöyle de denilebilir: Bunlar, gayb mertebesinde mânâların idrâk edilmelerinin sebebidir. Bu idrâk, ruhun ve kalbin vechi-nin, özel bir yolla işaret edilen özel bir tarz üzere nûranî ilim mertebesine dönmesiyle kevn/oluş âleminden yüz çevirmekle gerçekleşir.

Buna göre alim ile bilmek istediği şey arasındaki münâsebet sabit ve aradaki yakınlık nispeti güçlü olursa, ifâde ve anlatım araçlarına duyulan ihtiyaç azalır. Öyle ki, konuşanın derûnun-daki pek çok mânâyı tarif ve bunların muhataba ulaştırılması veya önemli sırların ve pek çok bilginin hatırlatılması için bir tek kelime veya işaret bile yeterli olabilir. Bazen, münâsebet kemâle erer ve yakınlık ve birlik/tevahhud hükmü güçlenir, bu durum-

da, vasıtalara ihtiyaç duyulmaz. Bunun için, sadece gerçek anlamda manevî "muhazat/paralellik" ve "yüz yüzelik/muvacehe" yeterlidir, çünkü ahadiyet makamında ittihat ve karşılıklı konuşma/muhataba, imkânsızdır.

Bu durumda bu münâsebetin dili, bazı hakikat ve mertebe tercümanlarının bilerek veya bilmeyerek söylemiş oldukları şeyleri dile getirir:

Vecihlerde bizden hakikatlerimizjayan bahs etmiştir

Biz susmuştuk, Heva ise konuşurdu

İşaret mertebesinin lisânı da şöyle der:

İşaret edersin ve bununla neyi söylediğini bilirim

Bu esnada kendi taraflarımı takip ederim ve sen bilirsin

Fakat, "cem" sırrının ortaya çıkması için bir tek hareket veya zahirde bu gaybî nispetin mazhârı olması için bir harf gerekir; böylelikle, bundan daha azıyla bir faydanın meydana gelmesi mümkün olmadığı için, eser ve fayda meydana gelmiş olur. Buna daha sonra değineceğiz. Şu hâlde bir kelime veya bir harf veya bir hareket, çokluğu koruyan/ibka söz konusu yüz yüze-lik/müvacehe ve paralelliğe/muhazat eklenirse, bu, hitabın ortaya çıkması ve kelâmın özelliği olan eserin gerçekleşmesi yeterlidir. Bu durumda, paralellik ile birlikte bir harf veya hareket, anlamlı bir kelime hâline gelir; kelime için, "mânâ ondan daha az bir şey ile oluşmaz" denilmiştir.

Şüphesiz ki biz, bunu ilâhî keşiflerin ehli olan pek çok büyükten defalarca müşahede etmişizdir.

Bu makâmm sırlarından birisi de, kelâmın söz sahibinin/mütekellim muhataptaki bir fiili ve eseri olmasıdır; zaten ismini de buradan almıştır. Eser, ahadiyet-i cem ile sahîh olur; bununla birlikte, tecellî ve benzeri konularda belirttiğimiz gibi, (müessir ve müteessir arasında) münâsebet ve irtibatın da bulunması gerekir.

Binaenaleyh birleştirici vahdetin/vahdet-i camia hükmü, çokluk ve tefrika hükmüne baskın olursa, emir güçlü ve hızlı olur; durum bunun aksi olduğunda ise, emir, zayıf ve yavaş olur.

Kelâm mertebesine mahsus yakınlık/kurbiyet ise, "ahadiyet-i ceırT'den ibaret olan ilk makama yakınlıktır.

İşiten kimsenin/sami' dilini ve ıstılahını bilmediği birisinin kelâmından etkilenmeyişinin nedeni, aradaki vasıtaların çokluğu, uzaklık, birlik ve münâsebet hükmünün gizli kalmasıdır. Bu makâmm sırları, vasıtalı ve vasıtasız olarak gelen/varid ilâhî emirlerde ortaya çıkmıştır.

Şu hâlde, bizzat vasıtanın veya etkinliğinin gözükmediği her hangi bir hükme isyan edilemez ve böyle bir hüküm hemen infaz olunur. Bundan farklı özellikteki vasıtalarla ulaşan emir/ilâhî hüküm ise, bazen hemen yerine gelir; bunun şartı, (emrin gelişindeki) "cem" hükmünün, birlik hükmüne uygun/münasip olmasıdır. Bunlar arasındaki münâsebet, temiz ve düzgün bir aynanın, kendisine yansıyan surete ölçüde denk olmasına benzer.

Vasıtalarla gelen emir, bazen gecikebilir. Daha önce, eserin şartlarına ve bu noktada zikredilebilecek sırlarına işaret etmiştim. Bu konuya ve ilmi doğuran tecellînin sırrına, akıl sahibi zeki kimsenin kelâmın sırrını, aslını, hükmünü, hitabı, yazıyı ve benzeri sırların ve ilimlerin esaslarını Öğrenebileceği ölçüde açıklamalarda bulunmuştum.

Artık, açıklamaya başladığımız hususu tamamlamaya dönebiliriz:

Eğer emir, münâsebetle ilgili belirttiğimiz Özellikte değilse -şu anlamda ki, talip/ilim öğrenen ile matlubu/bilmek istediği şey arasında güçlü bir zıtlık/mübayenet bulunur ve yakınlık ilişkisi zayıf ise- emri bildiren ve ifâde eden, daha fazla anlatma ve aktarma araçları, harfler ve misâller gibi vb. maddi terkip ve yapıları kullanmak zorunda kalır; bu misâl ve harfler, gaybî mânâların mazhâr ve reçeliîgâhlarıdır.

Bununla birlikte bazen, tarif ve anlatmadan maksat hasıl olmayabilir. Bunun bir nedeni, anlatılmak veya açıklanmak istenilen şeyin bulunduğu mertebenin ibare ve zahirî ifâde araçlarının mertebesinden üstün olmasıdır; bu durumda hiç bir ibare o mânâyı sığdıramaz, anlatım ve ifâde araçları onu tanımlayamaz. Başka bir neden ise, Öğrenenin ve muhatabın, "Asü"daki münâsebetin uzaklığından dolayı anlatılmak ve ifâde edilmek istenilen şeyi idrâkteki eksikliğidir.

Bilgileri İfâde Araçları

Kelâmın bazı sırlanın, hükümlerini, sıfatlarını ve şartlarını imkân ölçüsünde belirtim, şimdi ise, geri kalanını zikredeceğim. Öncelikle, nefiste bulunan şeyi ifâde/tavsîl araçlarını tarifle başlıyorum:

Nefiste bulunan ve muhatabın anlaması talep edilen kelâmın mânâsını aktaran araçlar, üç kısımdır:

Bunların ilki, nefsanî-manevî harekettir; bu hareketin gayesi, basit tasavvur ile idrâk olunan nefisteki mücerret mânâları ortaya çıkarmaktır.

Bunu, suretlerin, mânâların ve kelimelerin suretlerinin zihinde canlandırılması/istihdar takip eder; işaret olunan bu hareket, ortaya çıkarılmak istenilen şeye ilişen irâdenin hükmüdür.

Üçüncüsü ise, harfler, lafız ve yazı veya bunların yerini alan uzuvlarla veya araçlarla veya bunlar bulunmadan yapılan işaret ve imalar ile ortaya çıkan kelimelerdir.

Bu üç hükmün temas ettiği mertebeler, zikredilen tasavvur mertebeleridir; bu da, teslise tâbi dörtlemenin /terbi' hükmüdür ki, bu konudan daha sonra bahs edeceğiz.

Bu durum açıklığa kavuşunca, şu da bilinmelidir ki: Hak, bazı mertebe ve varlıklarda/a'yân kelâmı dilediği kulları için ilme ulaştıran bir yol yapmıştır. Bu bağlamda kelâm, makûl ve mahsûs sebepler, terkipler, teşkiller, sıfatlar, gaybî hakikatleri şehâ-det âleminde ortaya çıkartan ve tanıtan mazhârlar gibidir.

Hak, harfleri ve kelimeleri de, birbirlerine eklenip, terkip ve birlik meydana getirmek suretiyle, vahdaniyet özelliğindeki mücerret kelâmının anlamını ve bu kelimelerin delâlet ettiği her şeyi bilmeye vesile kılmıştır. Duyulan /hava s, duyulur şeyle-ri/mahsûsat vb. şeyleri de, ilme ulaşmak için bir yol yapmıştır; çünkü, vasıta ve sebepler yoluyla ilim elde edenlere göre, ilmin gerçekleşmesinde pek çok yol vardır.

İlâhi ilim şunu iktizâ etmiştir: Bazı şeyler vardır ki, bunlara, mesela sadece hislerle veya başka bir yolla ulaşmak mümkündür; fakat Hak, ikramına mazhâr olmuş muhakkik ve vasıtasız bilgisiyle tahakkuk eden dilediği bir kuluna bu ilmi Öğretmek istediğinde -çünkü Hak bilir ki, bu kulların himmetleri kevnî perdeleri yırtar ve kendisinden başkasından ilim almayı reddederler- bu hissî yolda veya başka bir şeyde kendilerine tecellî eder, ardından da öğretmek istediği şeyleri bildirir. Böylelikle bu muhakkikler de, bu ilmi vasıtasız Haktan öğrenmiş olurlar. Bununla birlikte ezelî ilmin hükmü, kendi hâli üzere bakidir; çünkü Kalem'in verdiği hüküm, asla değişmez.

Allah'ın öyle kulları vardır ki, bazı vakitlerde ilâhî ikram nef-hâlarmm tecellîsi esnasında kendilerinde bir takım hâller arız olur; bu haller, o kimselerin Haktan başkasından yüz çevirip, yetkin bir tezkiyenin ardından kalplerinin "verililer"iyle en kısa zamanda ilâhî-Gayb-ı Mutlak hazretine/mertebe yönelmelerini gerektirir. Böylelikle onlar, Hakkın dilediği ilâhî ve kevnî sırları idrâk ederler.

Bu nefis, bazen bu mertebeleri ve tafsillerini bilir veya bir kısmını bilir; bazen ise, elde ettiği ilim ile "tahakkuk" etmesine rağmen bunları bilemez.

îsîm, sıfat ve benzeri şeylerden taayyün eden her şey, kendisi taayyün etmeyen ve sadece bir mazhâr/muayyin ile tecellî ve taayyün eden kendi "asl"ı üzerine bir perdedir ve kelâm da, bir sıfattır; bundan dolayı kelâm, zâtına ait ilminin nispeti açısından kelâm sahibi/mütekellirn üzerine bir perde olmuştur. Şu hâlde Hakka ait kelâm, gaybmdan ve Amâ'daki ilminin mertebesinden/hazret gelen ilâhî tecellîden ibarettir.

Amâ, Nefesi Rahmanı ve diğer mertebelerin ve hakikatlerinin taayyün mertebesidir.

Bu tecellînin hükmü, yaratıcı-irâdî teveccüh/teveccüh-i irâdî-i icadî ile veya hitap için taayyün eder; bu hükmün hitap için taayyünü, mertebe veya ismin mazhân cihetindendir. Bu isim, nefesin ve yaratma sözünün/Kün-Ol, o mazhâra nispetini gerektirir. Böylece, mütekellim isminin nispeti ortaya çıkar. Bunun ardından, zikredilen hüküm, daha önce işaret ettiğimiz gibi isimlerin mertebesi olan "nefes-i Rahmanı" makamından muhataba sirayet eder. Bu hükmün bu makamdan muhataba sirayeti, iradî tahsis ve varlığın o hükmü kabul etme istidadına bağlıdır. Böylece kelâma ait bu tecellînin sırrı, irâdenin hükmünün gerektirdiği tarzda, kendisini idrâk eden ve işitende ortaya çıkar.

Bunun yanı sıra tecellî, kendisine ulaştığı kimsenin haliyle, uğradığı mertebelerin, vaktin ve mekânın/mevtin hükümleriyle vb. boyanır. Tecellînin belirtilen bu mertebelerin hükümleriyle boyanması, daha önce tespit edildiği gibi, ilâhî emir onun tertip sultasına ve tertipteki mertebelere uğramasmı gerektirdiğinde geçerlidir.

Tecellî, hiç bir vasıtanın bulunmadığı özel bir yolla mazhârı-na ulaşırsa, bu durumda sadece varit olduğu kimsenin hâlinin, vaktinin, mekânının/mevtin ve makamının hükmüyle boyanır.

Bütün mertebelerde kelâm, hitap eden ve muhatap arasındaki perde vasıtasıyla meydana gelir, nitekim Allah, kitabında bu hususu bildirmiştir. Bu perde, perdeye mahal olan kimseye nispetle, risâlet mertebesidir. Ayrıca, perdeler ve vasıtalar, azalır ve artar. Bunların en azı, bir tek perdenin kalmasıdır ki, bu da, konuşan iki kişi arasındaki "konuşma/hitap" nispetidir.

Binaenaleyh, harfler ve zahirî düzenli/manzum kelimeler, zihnî harflerin ve kelimelerin perdeleri ve elçileridir. Zihnî olanlar ise, makûl harflerin perdeleri ve elçileridir/resul.

Makûl harfler, birlik özelliğindeki kelâmın/el-kelâmü'1-vah-danî mânâsının risâletini içerir. Bunun ardından, vahdaniyet özelliğindeki kelâm, konuşulan şeyle ilişkisi cihetinden konuşulan şeyin risâletini içerir. Sonra, konuşulan şeyin mefhûmu, kelâmından anlaşılan özel tarz cihetinden konuşanın muradını içerir. Sonra, bu özel durumu idrâk, bu kelâmın hitap sahibinden muhataba geçmesinin gerekçesinin bilgisini ifâde eder.

İşte bu, kelâm olması itibarıyla kelâm sıfatının kendisinden çıktığı irâdenin sırrıdır.-Bunun üzerinde Zât'a ait kuşatıcı/muhit ilim mertebesi vardır. Gayeler ve hükümleriyle, etkenlerin/bais, maksatların ilkeleri, illetleri ve sırlan bilinir. Çünkü sonuçlar, başlangıçların aynısıdır. Bunlar, karışma, hükümlerin birbirine girmeleri/tedahül ve burada ifâde etmemiz gerekmeyen bir takım nedenlerden dolayı başlangıç ve sonuç arasında gizli almışlardır.

Sonuçta, başlangıcın hâkimiyeti/galebe ortaya çıkar. Kitabın sonundaki "Havatimü'l-fevatih" isimli bölümde -Allah'ın izniyle- bu meselenin bazı sırlarına değineceğiz.

Tamamlayıcı Açıklama

Malûm olsun ki:

Gayb-ı Mutlak'tan, şehâdet âlemine, ister isimler isterse de sıfatlar veya mücerret kevnî "a'yân"dan zahir olan her hakikat, "cem" hazretinin hükmüne tâbi "içtima" nispetiyle zahir olur. Bu içtima nisbeti, daha sonra bahsedilecek "hadd-ı fasıl"'a mensuptur.

"Cem" hazretinin hükmü, ahadiyet özelliğiyle Gayb'tan, makûl ve mahsûs bütün eşyaya sirayet etmektedir. Bu içtima, umumîliği açısından öncelikle Hakkın külli irâdesinde, bunun ardından da mümkün varlıkların/a'yan istidatlarından kaynaklanan talep ve kabulde ortaya çıkar/taayyün. Bu içtima, özel olarak da, her bir isim ve sıfâtm mertebesi cihetinden mutlak irâde nispetleri ile gizli/karnin her bir mümkün hakikatinin arasında taayyün eder. Bu taayyün, mümkünlerin hakikatlerinin birbirleriyle birleşmesi ve terkiplerinden ve de bu terkip ve birleşme vasıtasıyla da birbirleri için zuhur etmelerinden öncedir.

İki veya daha fazla hakikat arasında gerçekleşen her çeşit ic-timayla mertebeler, sıfatlar ve bazı isimler yönünden ortaya çıkan/mü teayyin ve irâde edilen şey, haricî varlıkta zuhuru gerçekleşen cüz'î emirler/şey, suretler, teşekküller, şahsî/somut haller ve benzeri şeylerdir.

Beşerî harflerden oluşan cüz'î kelâmda da durum böyledir. Eser ve fayda, en az iki veya daha fazla harfin veya iki ismin veya bir isim ile bir fiilin birleşmesiyle/terkip gerçekleşir, bu meseleye daha sonra değineceğiz.

Aynı şekilde, rûhânilik yönünden harflerle amel etmek ve onları kullanmak/tasrif de böyledir; tesir, iki veya daha fazla harfin bir araya gelmesiyle meydana gelir..

İşin uzmanlarına göre bir harf, tek başına müessir olamaz. Bir harfin tesir edebileceğini ileri sürenler -şeyhimiz İmam Muhyid-diıı İbnü'l-Arabî gibi- zihinde müşahhas olan harfi, lafız ve yazıda gözüken harfe ekleyerek bu tesirin gerçekleştiğini dikkate almışlardır. Bu, şeyhimin bana şifahen söylediği kendi ifadesidir. Bu durumda, zihin ve yazıdaki harf iki tane olmaktadır. Şu hâlde -muhakkiklerin ittifakıyla- tek harften kesinlikle bir tesir meydana gelmez.

Arapça alimlerinin, "Şm", "Kaf", "Ayn" gibi harflerin bilmen tesirleri hakkındaki ifâdelerini ise, bu harflerin esasta iki harf olduğu şeklinde cevaplandırmak mümkündür. Asla riâyet edip, işitenin konuşanın kastını anlamasına güvenerek, herhangi bir nedenle bu harflerin birisi hazf edildiğinde diğer harfle yetinil-miştir. Binaenaleyh, karine ile güçlenen idrâk veya "asıl" ile tanımlanan şey, düşen harfin yerini almıştır; böyle olmasaydı, daha Önce açıkladığımız gibi, tek harften tesir meydana gelmezdi.

Kelâm, daha önce ifâde ettiğimiz üzere, kendi irâdesine tâbi bir güçle mütekellimin/konuşan muhataptaki tesirinden ibarettir; bu irâde, mütekellimin nefsindeki şeyi muhataba ulaştırmak ve ibraz etmekle

ilgilidir. Hakkın, kendi kelimeleri ve harfleri olan a'yân-ı mümküneyi yaratması ve gaybî-hubbî bir hareket ile nefsinden bunları izhâr etmesindeki durum da böyledir. Bu gaybî-hubbî hareket, "iradî teveccüh" diye ifâde edilmiştir. Bu teveccühün hükmü, bütün a'yân vasıtasıyla kendilerini ve terkiplerini kapsayan Vücûd ile zahir olur; böylece Hak bilinir, sıfatlarının, isimlerinin ve kemâlinin hükmü ortaya çıkar, bunu -Allah'ın izni ile- daha sonra açıklayacağız.

Arapça'daki Altı Terkibin Sırrı

Şimdi de, kelâma özgü altı terkibin sırrını açıklayacağız: Bu terkipler, Nâhivciler arasında meşhurdur. Nâhivciler, bu terkiplerin iki tanesinin anlamh/müfid olduğunda ittifak etmişler; birisinde çeşitli noktalarda görüş ayrılığına düşmüşler; kalan üçünün ise, bir anlam taşımadığında görüş birliğine varmışlardır.

Buna göre ittifak edilen terkip, ismin isim ve fiil ile terkibidir; bazı açılardan görüş ayrılığına düştükleri terkip ise, nidada ismin harf ile olan terkibidir; herhangi bir anlam taşmadığmda ittifak ettikleri terkip ise, fiilin, fiil ve harf ile, harfin harf ile terkibidir. Burada, bazı sırlarını açıklamak için eğildiğimiz mertebe yönünden sözü edilen ilâhî ilimde bunların esasını -Allah'ın izni ile- ortaya koyacağız.

Malûm olsun ki: Hakikatte/tahkik isim, mümkünün ilimde sabit "ayn"mı izhâr eden tecellîdir; fakat bu durum, Gayb-ı mutlaktan çıkan tecellînin mazhârı ve tecellîgâhı olan bu "ayn"m mertebesinde taayyünü yönündendir. O hâlde mazhâr olan mümkün "ayn", kendisiyle ve kendi mertebesinde taayyün eden tecellînin ismidir.

Taayyünü açısından tecellî, taayyün dışı olan/gayr-ı müteay-yin Gayb-ı Mutlak'a delâlet eden bir isimdir.

isimlendirme ise, ismin taayyün ettiği ve kendisine delil olduğu Asl'a delâletinden ibarettir; bu konu hakkında daha fazla açıklamayı isimlerin kaidesi bölümünde yapacağız.

Harf, kendi hüküm ve tabileri de dâhil olmak üzere, her şeyden mücerret olması itibarıyla "ayn-ı sâbite"nin aynıdır.

Fiil, -hüviyeti itibarıyla değil- mucid/Yaratan olması açısından Hak ile -sadece "ayn" olması itibariyle değil- Hakkın mevcut ettiği bir şey olması ve icat ve eserinin hükmünü kabulü açısından "ayn" arasındaki "te'sir nispeti" ve yaratıcı hüküm irtibatıdır. Ayn'm yaratılış ve Hakkın tesirini kabulü, bu zuhur dairesinde yaratıhşmı/icâd tercih ettiren istidadına bağlıdır. Bu icâdm hükmü, Kâlem-i a'la'nm zâtında nakşedilmiştir.

Bunu anla, burada açıklanması mümkün olmayan derin sırlar vardır.

Bu sabit olunca, şu da bilinmelidir ki: Zikredilen altı terkibin ilki, ismin isim ile terkibidir. Bu, ilk isimler ile aslî sıfatların esas-ları/ümmehat arasında gerçekleşen birinci ictimadır. Bu sıfatlardan dolayı Zât, âlemi yaratmaya ve Gayb'tan izhâra teveccühü iktizâ etmiştir. Bu terkip, bunun ardından işaret olunan birinci nikahın sahibidir.

Buna dair pek çok işaretimden birisi de, şu ifâdemdir: Hak-km zahirî, adeta kendi iktidarının nüfuz mahalli olması gibi, bâtını için tecellîgâh/mecla olmuştur.

ikincisi, ismin, yaratıcı/mucid veya hâhk vb. ismin hükmünden ibaret olan fiilin hakikâtinin/ayn mazhârı olması itibarıyla ayn-ı sabiteyle terkibidir. Ayn-ı sabite, kabul ve daha önce işaret ettiğimiz "istidat" özelliğiyle bu fiilin mazhârı olur.

Binaenaleyh bu iki terkip, zorunlu olarak, fayda verirler/mu-fid ki, bu, vücûdî mertebelerde gerçekleşmiştir. Diğer terkip ise, bir fayda vermez; bu terkip, mümkün "ayn" m sırf mümkün bir "ayn" olması açısından her hangi bir ayn'a -ilmî iktizâ ile değil-kendisini dikkate alarak izafe edilmesidir. Aynı şekilde Hakkın âlemle irtibatını gerekli kılan "hazret-i cem" hükmü sirayet etmeden tecellî nispeti de böyledir; veya yaratmanın makûliyeti-ni, ilâhî tecellînin ulûhiyet yönünden sirayeti olmadan mümkü-ne izafe edilmesi de bir fayda vermez, yani ondan her hangi bir netice meydana gelmez.

Ulûhiyet, irtibat ve münâsebeti (:Allah ve alem arasında) var eder.

Aynı şekilde, üçüncü bir şey/emir olmaksızın bir tecellînin başka bir tecellîyle irtibatı da, hiç bir fayda vermez; söz konusu üçüncü şey, fiilin mazhârı ve Zât gaybmdan tecellînin taayyününün sebebidir, ayrıca tecellîden farklıdır ve taaddüdü ispat eder. Aynı şekilde ayn-ı sabite, daha önce belirttiğimiz gibi vücûdî tecellînin bitişmesi/iktiran olmadan, yaratılış/icâd emrini kabul sıfatı kendisine eklenerek dikkate aldığında, hiç bir netice ve fayda vermez Çünkü, kabil olmadan tecellîyle tecellî, adeta birisinin kendi kendine vurması gibi, hiç bir sonuç vermez. Mümkün ayn'm başka bir ayn ile birleşmesinden bir netice çıkmayışmm sebebi de budur. Bu ayn, ister daha önce belirttiğimiz yaratıcı tecellîyi kabul özelliği gibi kendi tâbilerinden birisi olsun, ister başka bir ayn'a tâbi olan müstakil-metbu bir ayn olsun, durum aynıdır.

Nida meselesine gelince: bunun bir benzeri, Hakkm "ayn"a cüz'î isimlerinin mertebeleri ve mazhârlarından yaratmayı emretmesi ve ona "Ol/Kün" demesid ir/tekvin sözü. Çünkü, "hazret-i cem"den zatî tecellî sırrı, bu söze sirayet etmemiş olsaydı, bunun hükmü gerçekleşmezdi. Bu durum, nâhivcilerin "Ey Zeyd" ifâdesini takdir etmeleri gibidir. Bu ifâde anlamlıdır, çünkü bu, Zeyd'i çağırdığımı veya "Zeyd" diye bağırdığımı ifâde eder.

Tahkikte bunun örneği, âlemimizde vasıtaya bağlı olan emirdir. Bu emre, zatî isimlerden birisi olan "irâde"nin hükmü bitişmezse, hükmü geçerli olmaz. Bunun için Hak, "el-Hâdî" isminin lisanıyla peygamberinin makamı cihetinden bazı insanlara "Namaz kıl" diye emreder, onlar ise namaz kılmazlar, namaz da mevcut olmaz. Fakat, namazla memur olan "ayn"a istidat özelliği ve zâtı tecellîyle yaratıcı hükmü kabul izafe olunduğunda, namaz kesinlikle zuhur eder. Bu tecellî, namazın "ayn"ma ve "musaîlî/namaz kılan" diye isimlendirilen mazhâr mertebesindeki zuhûruyla ilişkilidir.

Bunun ardından bilinmelidir ki: Terkib, cem ve istihale -ki istihale/başkalaşma, mürekkep cüzlerin hükümlerinin birbirlerine sirayet etmesi demektir- arasında mânâ ve ruhlar mertebesinde değil, suretler mertebesinde bir fark vardır; "terkip" ve "cem" hakkındaki açıklamalarımızı tamamlamadan önce bu farkı dile getireceğiz.

Şöyle derim: Sadece ictima/(çeşitli hakikatlerin bir araya gelmesi), şahısların askeri bir nizâmla veya safta veya halka halinde toplanmalarına benzer. İçtima ve terkibin hükmü ise, inşa edilecek evin kerpiç ve ağaçlan gibidir. İçtima, terkip ve dönüş-nıe/istihâle ise, varlıklar için ustukussat/unsurlar gibidir, çünkü ustukussaün kaynaşma ve temasla birleşmesi ve terkipleri, varlıkların meydana gelmesi için yeterli değildir; bilakis, varlıkların/kainat meydana gelebilmesi için bunların birbirleriyle etki ve tepki içinde olmaları gerekir.

Bütün bunlar için benzer bir "keyfiyet" sabit olur/istikrara kavuşur: O da, etken ve edilgen bu hareketlerin kemâlidir; bunların nihayeti- "mizaç" diye isimlendirilir. Bu durumda bunlar, etken ve edilgen hareketlerin ardından, gerçekleşmesi bu mizaç niteliğine ve bu istikrara bağlı olan nev'î sureti kabule istidat kazanırlar.

Burada, istihalenin zikredilmesi ve hükmünün cem ve terkibe izafe edilmesindeki gaye, istihalenin cem ve terkibin gayelerinden birisi olduğuna dikkat çekmektir. Daha önce ifâde ettiğim, bazı isim ve mertebeler açısından iki veya daha fazla hakikat arasındaki bütün ictimalarla kast edilen, zuhuru haricî varlıkta meydana gelen şeydir. Bu.ise, irâdenin taalluk ettiği şey olan nihaî gaye değildir. Bunun için emri, bazı isim ve mertebelerle sınırladım. Şimdi de, istihale ve hükmünün neticesiyle ilgili olarak, "gayelerin birisidir" dedim. Hatta bununla, bütün suretlerde veya suret ile irtibatlı olan her şeyde hükmü sari olan ilâhî tesviyenin sırrına işaret ettim; bu ise, "tesviye" diye ifâde edilen cüz'î varlık istidadının meydana gelmesi içindir. Bu durum, bu örnekte, zikredilen hareketin ardından diğer nikah mertebe!erinde ve üç hareketin mertebesindeki "mizaç keyfiyeti" açısından "hepsi için meydana gelen "istikrar" diye ifâde edilmiştir.

Mizacın bunlardan her birisine nisbeti, her birisinin kendi özelliğine göredir ki, bu, manevî, ruhanî, surî, basit ve mürekkep olabilir.

Sonra, mesela madde beşerî ise, ilâhî nefhâyı kabule istidat kazanır. Allah teala şöyle buyurmuştur: "Sonra onu yeni bir yaratış ile yarattık." (Müminûn, 14) Nitekim sahih bir teveccüh, her türlü ilgiden soyutlanmak/tefriğ ve daha önce belirttiğimiz şartlarla Hakka sülük eden kişi hakkında da "tesviye" meydana gelir. Böylelikle sâlik, zikredilen ve zikredilmeyen şeyleri doğuran ilâhî tecellîyi kabule istidat kazanır. Bu meselenin sırrının anlaşılabilmesi için, daha sonra ilâhî-küllî irâdenin gayelerine özetle de olsa işaret edeceğiz.

Şimdi, tekrar açıklamaya çalıştığımız konuya dönüyoruz.

Şöyle deriz: Terkib, ya manevîdir; bu, alemi/kevn yaratmaya yönelişi esnasında ilâhî isimlerde gerçekleşen "içtima"dır. Bu nedenle, terkip ile cem arasındaki farkın suretler mertebesinde ortaya çıktığına ve onun üzerindeki mertebelerde çıkmadığına işaret etmiştim.

Zikredilen bu içtima, esmâî kelimeleri ve kevnî hakikatleri izhâr etmek için ilmi harflerin rabbani tasnifi ve te'lifinin menşeidir. Bunlar, isim ve sıfatlarıyla Hakkın Zâtının sırrını ve hükmünü varlıklarında ifâde ederler. Bu te'lif ve inşanın maddesi ise, Nefes-i Rahmânî'dir. Nefes-i Rahmânî, kapsayıcı daire/hi-zane-i camia ve Ümmü'l-kitab'dır. Daha sonra, Hak nasip ettiği ölçüde, bu konu hakkında açıklamalar yapacağız.

İşte bu, ilk içtima olan manevî terkibin hükmüdür. Bundan zuhur eden terkip ise, ya surî-maddî veya maddîye benzeyen bir terkiptir. Buna göre, maddîye benzeyen terkibe, nûranî ruhların kendi kuvvetleri ve onlara sirayet eden isimlerin özellikleri cihetinden olan hareketleri örnek olarak verilebilir; bu özelliklerin bir araya gelmeleri, ruhların varlığının sebebidir. İsimlerin özelliklerinin bir araya gelmesi ise, misâlî-mazhârlanyla ve onlara göre sınırlanmaları/takayyüt; ayrıca, bu isimlerin mazhârlarınm mer-tebeleri ve esma mertebelerinden kendileri için hasıl olan özellikler cihetinden gerçekleşir; bunun gayesi ise, ulvî suretleri ve nispeten bâsit-cirimleri/ecram-ı basita meydana getirmektir.

İşte bu, ikinci nikahın hükmüdür; daha önce işaret ettiğimiz ise, isimlere ait/ismî-gaybî, ilk nikahın hükmüdür.

Bu iki nikahtan sonra gelen terkip ise, maddi terkiptir; maddi terkip, tâbii-mürekkep suretlerin meydana gelmesi için zikredilen şeylerin bir araya gelmesidir. Bunun ardından da, insanın suretini izhâr etmek için mürekkep-tâbii suretlerin, kendi kuvvetleriyle ve zikredilen şeylerle birleşmesi gelir.

Binaenaleyh, "cem ve vücûd" mertebesinden gaybî bir hareket ile ulaşıp, ahadiyet-i cem ile sirayet eden vahdaniyet özelliğindeki her eser/eser-i vahdanî, iradî teveccüh ile hususîleş-miş/tahassüs hakikatlere, daha önce sahip olmadıkları bir içtima kazandırır.

Buna göre, bu şekildeki her içtima, bir terkiptir: Her terkibin de, bu terkibin neticesi olan bir sureti vardır; her suretin kendisine özgü bir hükmü, bir de başkalarıyla müşterek olduğu bir hükmü vardır. Hükmü genel ilâhî harflerden, mahreç mertebelerinin her birisinde bulunan özel-beşerî harflerden ve ilâhî suretin mahreçlerinden ibaret olan büyük âlemin mertebelerindeki harflerden oluşan terkipler, sonsuzdur; binaenaleyh bunların, "suretler" ve "kelimeler" diye isimlendirilen neticeleri de sonsuzdur.

Bunların lâzımı olan isimler, sıfatlar, özellikler, keyfiyetler ve benzerleri gibi hükümler de sonsuzdur. Bu nedenle, ilâhî ve kevnî kelimeler tükenmezler; çünkü, özelliklerine dikkat çekilen mümkünler gibi, terkip ve içtima türleri de nihayetsizdir.

Bunların, sadece asılları ve küllîlikleri mütenâhidir. Şu hâlde, beşerî tasavvur ve idrâk araçlarının hangisiyle idrâk edilirse edilsin, idrâk edilen bütün suri şeyler -ister insanın varlık mertebelerinde ister herhangi bir itibârla kendi dışındaki mertebelerde olsun-, herhangi bir mertebede veya mertebelerdeki içtima nisbetinden ibarettir; bununla birlikte, içtima türleri, sınıfları, zikredilen küllî ve tafsîiî mertebeleri değişiklik arz eder.

Şu hâlde, birleştirici terkip/et-terkibü'1-cem'î, terkip ve birleştiren kimsenin terkip ve birleştirmeyle izhâr etmek istediği suretin harici varlığmı/ayn meydana getirir; söz konusu bu terkip, mürekkep şeyin harici varlığının zuhur şartıdır. Buna göre, hudusun, terkibin, cemin ve zuhurun konusu/müteal-lak, mücerret varlıklar/a'yân ve küllî hakikatler değil, suretlerdir; küllî hakikatler, bütün cem ve terkip mertebelerinde terkip edilen ve birleşen/cem şeylerin asılları, bizzat cem ve terkibin aynıdırlar.

Terkib ve cem'in -işaret edilen bu husus dikkate alınırsa- mücerret hakikatlerin birbirlerine eklenmesinden başka bir nisbeti yoktur; bu ekleme ise, cem ve terkip işini yapanın kastından çıkan bir harekete bağlıdır. Böylelikle terkip ve cem, vücûdî suretin hakikatini ortaya çıkarmak veya nefiste zuhuru amaçlanan kelimeyi ibraz için hareket eder veya ettirilir; bunun sonucunda ise, gayb hâlinin ardından kelime, eklenme/inzimam nispetiyle müşahede edilir hâle gelir.

İlâhi meşiyete ve istidada göre herhangi bir varlık mertebesinde ilâhî yaratma ile zuhur eden her şey için durum böyledir. Böylece, söylediğimiz gibi, hareket ve kasıt ile birleştirici terkip, idrâk, müşahede ve içtima meydana gelir, burada zikretmediğimiz ve zuhur eden bütün şeylerin lâzımı olan sirayet edici hüküm, zuhur eder..Bütün bunlar, mevcut a'yân değil, sadece nispetlerden ibarettir.

Şu hâlde, müşahedenin konusu, basitlerden mürekkep olan şeylerdir. Şu var ki, bu mürekkeplik, basitte mündemiç bir emri izhâr eden "cem/birleştirme" nispetinden başka bir şey değildir; basitteki bu

mündemiç emir, bu içtima amaçlandığı şekilde olmasaydı, bilinmez ve hakîkati zuhur etmezdi.

Binaenaleyh basitlik, bir perdedir, hakikatleri örten terkip ile bu perde ortadan kalkar; bununla birlikte, herhangi bir varlık durumu/emr-i vücûdî ortaya çıkmaz. Bu ise, son derece garip bir durumdur.

Emir, birleşme ve eklenme/inzimam nispetidir; bu emir, birleşen şeyde, isim, sıfat vb. zahir olan şeyler gibi, bu ietimadan önce bilinmeyen bir hüküm izhâr etmiştir. İşte idrâk, terkib vasıtasıyla bu şeye ilişmiştir/taalluk.

Bu nedenle kitap, harflerin ve kelimelerin birbirine eklenmesini esas alarak, askeri birliğin toplanması anlamındaki "ke-tibe" kelimesinden türetilmiştir; söz konusu eklenme, tâbilik yoluyla gayb mertebesindeki mücerret mânâların eklenmesini de gerekli kılar. Bunun örneği, arazların cevherlere tâbi olarak mekânda bulunmalarıdır/tahayyüz, çünkü onlar, cevherlerden mücerret düşünüldüklerinde mekânda bulunmak kendilerinin bir sıfatıdır.

Ardından, bu eklenmeyi iki farklı hüküm takip eder. Bunlardan birisi, "nazm" ve birleşme ve terkip diye isimlendirilen "ittisal/süreklilik"; diğeri ise, fasıl ve temyizdir.

Bunu da, iki durum takip eder: değişme ve şekillenme.

"Nazm"a gelince, bu, eklenme, birleşme ve terkib vb. diye ifâde edilen şeydir; bunun hükmünü daha önce açıklamıştık.

"Fasıl" ise, mânâ ve hakikatlerin hükümlerinin birbiriyle gi-rişikliğini/tedahül, münâsebet ve tâbilik açısından birbirleriyle irtibatlı oluşlarını ifâde eder.

İlmin dili, tanıtıcı ve açıklayıcı araçlarıyla hükümleri tayın edip, onları asıllarına izafe eder. Böylelikle, hükümleri birleştiren ve genelleştiren tek Vücûd'un hükmüyle meydana gelen karışıklık, "temyiz" ile ortadan kalkar. Öğrenci de/müteallim, bu hükmün mesela hangi hakikate dayandığım bilir ve hiç bir karıştırma olmaksızın onu o hakikate nispet eder. Böylelikle bütün mânâlar, kendi aslına izafe edilmiş, her asıl da, kendisine özgü ve tâbi hükümlerle diğer asıllardan farklılaşmış olur.

Bu, bu ve daha Önceki fasıllara dercettiğim sırlan bilen kimse için, sahih ilimden sonra huzur makamının en önemli faydalarından birisidir.

Sonra şöyle deriz: İçtima, farklılık, tahlil, terkib, zahir olan taayyünler ve şekillenme/teşekkül çeşitleriyle varlıkta meydana gelen değişmenin konusu, cüz'î şekillenmeler/teşekkülat ve sûretlerdir; bunlar, küllî ve makûl mücerret hakikatlerin ve şekillerin hükümleridir.

Çünkü, şehâdet âleminde taayyün eden cüzî şekiller ve so-mutlaşmalar/teşahhusat, gaybî-küllî şekillerin ve basit hakikatlerin mazhârlarıdır. İdrâk edilen keyfiyetler ise, herhangi bir mertebede veya varlıkta teşekkülü açısından teşekkül edenin hâllerinden ibarettir. Hakikatler, soyutluk, cevherlik, ve aynî sıfatta müşterek; aralarında müşterek olan Vücûd-ı ânım itibarıyla da bir ve benzerdirler; kendisinde hiçbir şeyin çoğalmadı-ğı/taaddüt ve farklılaşmadığı ilâhî-gaybî sır yönünden ise, suretler ve şekiller zuhur etmiştir.

Buna göre, "zâti hadler/hudud-ı zatiyye" diye isimlendirilen şeyler, sûretlenen ve şekillenen/müteşekkel için değil, suret ve şekiller için zâti bir özelliktir; fakat teşekkül eden bu şey, sadece şekil ile görülebilir. Böylelikle, bu gerçeği bilmeyen kimse ise, mahdudun, bizatihi teşekkül eden olduğunu zanneder, hâlbuki mahdut şekildir; şu var ki, teşekkül eden, sadece şekil vasıtasıyla görülebildiği gibi, şekil de teşekkül eden şey ile görülebilir.

Aynı şekilde, eşyanın hakikatlerinden onun araz ve sıfatlarını bilip, böylece sıfatı hakikati açısından öğrendiğini zanneden kimse de büyük hata etmiştir; hâlbuki, o sıfatı, herhangi bir mev-sufun/sıfat sahibi sıfatı olması itibarıyla bilmiştir.

Nitekim, daha önce buna dikkat çekmiştik ve idrâk edilen keyfiyetler hakkında da, şunu belirtmiştik: İdrak edilen keyfiyetler, mutlak anlamda değil, teşekkül etmiş olması cihetinden teşekkül eden şeyin hâlleridir.

Bu bilginin konusu, hakikatler değil, nispetlerdir; sahibi de, hakikatlerin mâhiyetlerini değil, nispetlerini selbî veya izafî kayıtlarla bilebilir. Çünkü hakikatlerin künhünü bilmek, daha önce zikrettiğimiz, büyüklerin zevkine mahsus bir metotla gerçekleşir.

Sonra şöyle deriz: Her basit şeyin haddinin cüzleri, basitin kendi hakikâtinin cüzleri değil, sadece haddinin cüzleridir. Had, zihni mertebede aklın farz ettiği bir şeydir; bizatihi had ise, hü-

viyeti itibarıyla bilinemez; böylelikle cüzleri, ne kendisinden gerçek anlamda nefy edilir ve ne de ispat edilebilir. Bu ve kitabın başında açıkladığımız sırlar, mutlaklık ve basitlikleri itibarıyla ilâhî-gayb mertebesinde eşyanın hakikatlerinin bilinmesini imkânsız kılınıştır. Bu mertebe, daha önce ilmin sırrı hakkında dikkat çektiğimiz üzere, bunların en ulvî kaynağıdır.

Binaenaleyh, örneğin teşekkül eden şey, şekilden mücerret olarak dikkate alınırsa, gaybî-ilâhî ilim mertebesinde bulunur ve bu nedenle, açıkladığımız üzere, bize taayyün etmez, belirlen-mez, hiçbir tasavvura sığmaz; bunun tanımı, tahdidi, isimlendirilmesi ve ifâde edilmesi, mümkün değildir. Çünkü buna dair bilgi, ancak mücmel olarak elde edilebilir.

Bu mücmel bilgi ise, şudur: Şeklin ardında bir şey bulunmaktadır ki, bu şey, mücerret, yani sıfatlardan, suretlerden ve kendisi için taayyün eden itibârlardan ve şekillerden soyut olarak dikkate alındığında, hiçbir tasavvurda sağdırılamadığı gibi, görmek ve belirlemek bir tarafa, bunun taakkuîu de mümkün değildir.

"Teşekkül" etmiş olmakla nitelenen şeyi sınırlayan şeklin kendisiyle zuhur ettiği bir Özellik olmalıdır ki, her ikisi de, yani şekil ve teşekkül eden şey, bu özellik cihetinden idrâk edilebilsin; şekil ve teşekkül eden şeyin idrâkini temin eden, "ortaklık/cem" nispetidir.

Bir şeyin şekil ve teşekkülden mücerret olarak dikkate alınması, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, -şayet kendisine özgü ve onu başka varlıklardan ayırt eden bir hakikati varsa- o şeyin ha-kîkâtinin bilinmesini imkânsız kılar; bu hakikat, ne her hangi bir itibâr veya temeyyüz veya taakkul düzeyindeki bir taayyün ve ne de tanimlayıcı/muarrif bir mazhâr vasıtasıyla bilinebilir

Dikkat çektiğim hususu düşün ve anlamaya çalış! Bu konunun detaylarından da uzak dur!

Allah, doğruya ve hidâyete ulaştırandır.

Külli Kaide

Bu kaide, harflerin, kelimelerin, noktaların, i'rabın, vücûdun, imkânların, mümkünlerin sırrını; bütün bunlara mahsus mertebeleri ve bunlara delâlet ve istinat eden şeyleri; âlemin Rakk-ı menşur'da yazılmış bir kitap olması-nın sırrını içermektedir

Malûm olsun ki: Vücûd-ı münbâsit/fa'yan üzerine yayılan Varlık), Nurdan ibarettir; daha önce ilmin sırrından bahsederken bunun hükmüne dikkat çekmiştik. Nûr, Rakk-ı menşur'dur. "Neşr" diye ifâde edilen inbisât/yayıl-ma, mümkünlerin hakikatleri/hakaik-i mümkünat üzerinde gerçekleşir. Böylece her hakikat, Hakkın ilminde diğer hakikatlerden temeyyüzü ve sabitliği açısından "gaybî-harf" olur; nitekim altı terkibin sırrından söz ederken buna işaret etmiştim.

Hakikatlerin bir kısmı tâbi, bir kısmı ise metbûdur. Tabî hakikatler, metbû hakikatlerin hâlleri, sıfatları ve levazımıdır. Bundan dolayı nıetbû hakikatler, hâllerinin onlara izafesi ve tâbi olması itibarıyla, Vücûddan mücerret iken taakkul edildiklerinde "gaybî kelime" olurlar. Metbu mâhiyet, varlığından sonraki levazımından soyutlanmış halde Vücûd ile vasıflanması/ittisaf itibarıyla taakkul edildiğinde de "vücûdî harf" olur.

Metbu mâhiyet, Vücûd ile vasıflandığında tâbi levazımının kendisine eklenmesiyle taakkul edildiğinde, "vücûdî kelime" olur.

Bu vücûdî kelimelerden oluşan âyetler ise, birleşik yapılar-dan/hey'et oluşmuş bir yapı/heyet ile özel bir sıfatın hakikâtine veya belirli bir hâle veya küllî bir asla veya belirli bir cinse eklenmiş özel bir lâzım türüne delâlet mânâsı taşıyan şeylerdir; âyetleri oluşturan birleşik yapılar, iki veya daha fazla kelime arasında gerçekleşir ve bu hey'et vasıtasıyla idrâk edilen anlaşılır/mefhûm mânâlar bütününü ifâde ederler.

Bunlardan oluşan sureler ise, herhangi bir mertebenin hükümlerini veya küllî bir sıfatı veya küllî bir hâli açıklayan şeylerdir; bu küllî hâl, çeşitli sıfatlan veya farklı ve çeşitli hâlleri istilzam eder.

Nazil olan kitaplar ise, ilâhî-ilmî hükümlerin suretlerini; herhangi bir küllî mertebeye ve belirli bir devir veya devirlerdeki bir guruba mahsus "imkânî" hükümleri açıklayan şeylerdir.

Kur'an, şeriatların hükümlerinin sona ermesini gerektiren belirli bir vakte kadar hükmen diğer asrın ehline ait haberler yönünden farklı tabakalarına göre varlıklara mahsus "imkânî" hâlleri kuşatan/muhît ilmin suretleridir; şeriatların hükümlerinin ortadan kalkacağı bu belirli vakit, güneşin battığı yerden doğma vaktidir.

Dayanak noktası ve merci olan küllî mertebeler, zikredilen beş mertebeden ibarettir. Pek çok meselede yaptığımız gibi, ihtiyaten ve okuyucunun unutmasından çekindiğimiz için, bunları tekrar zikredeceğiz; bazen, tekrarlamadaki amacımızı bilmeyen kimse, bunun faydasız olduğunu zannedebilir.

Şöyle deriz: Bu beş mertebenin ilki, hakikatlerin ve mücerret mânâların kaynağı/maden olan ilâhî gayb mertebesidir. Bunun ardından, ruhlar âleminin ve daha Önceden zikredilen şeylerin ait olduğu izâfî-gayb mertebesi gelir. Bunun mukabilinde ise, şe-hâdet mertebesi bulunmaktadır; nisbî olarak basit ve tâbiî-mü-rekkep suretler bu mertebede bulunmaktadır. Bunun ardından, daha önce ifâde edildiği gibi, şehâdet mertebesine nispeti daha yakın olan mertebe gelir. Beşinci mertebe ise, zikredilen bütün bu mertebeleri birleştiren mertebedir.

Bu mertebelerin beşeri "nefes" alemindeki benzerleri, mahreç mertebeleridir.

Buna göre mahreç mertebelerinin ilki, nefesin kaynağı olan kalbin bâtınıdır. Bu mertebenin mukabilinde, şehâdet mertebesi gayb mertebesinin mukabili olduğu gibi, iki dudak bulunmaktadır; kalan üç mahreç mertebesi ise, göğüs, boğaz ve hançeredir.

Her varlığın bu beş varlık mertebesinden birisine isnat edilmesi veya insân-ı kâmil'de olduğu gibi bütün bunların hükmünün mazhân olması gerektiği gibi, aynı şekilde, her harfin de bu mahreç mertebelerinden birisine isnat edilmesi ve mesela "Vav" harfinde olduğu gibi bu mertebelerin hepsinin hükmünü kuşatması gerekir. Zikrettiğimiz bu mertebelerin dışındaki mertebeler ise, bu aslî-ana/esas mertebeler ile bunların benzerleri olan işaret ettiğimiz mahreçler arasında ortaya çıkan tafsîlî mertebelerdir.

Nefes-i Rahmânî'nin harflerinden ibaret olan beşerî nefesin harflerinden her bir aynî varlık, beş sübûtî hükme sahiptir; bu hükümlerin her birisinin kuvvetinde, diğer dört hükmün toplamı bulunmaktadır. Ayrıca, bu beş sübûtî hükme sirayet eden altıncı bir selbî hüküm daha vardır; bu selbi hükmün sübûtî hükümlere sirayeti, bir şeyin vasfı olan sübûtî bir hüküm kendisiyle çelişen özelliği de ortadan kaldırmayı gerektirmesi yönünden gerçekleşir; sübûtî hüküm, kendisiyle çelişen selbî hükmü ya bir açıdan veya çelişki ve bu çelişkinin hükmüne göre çeşitli açılardan ortadan kaldırır.

Bu altı hükmün, beş sübûtî alâmeti ve mertebesi vardır; bunlardan birisi, kalan dördünün içeriğini kendinde toplar. Altıncı alâmetler ise, sabit bir hükmü meydana getiren selbî hükümdür. Çünkü alâmetin terk edilmesi, bir alâmettir.

Binaenaleyh, bu on iki şeyin akılda tutulması, bundan sonra zikredeceğimiz hususların anlaşılmasını temin eder.

Beş sübûtî hüküm şunlardır: Bunların ilki, mevcudun ilâhî ilimde sabit olan mâhiyeti açısından olan hükmü; ikincisi, rûhâ-nîyeti açısından olan hükmü, üçüncüsü ise, tabiatı ve sureti açısından olan hükmüdür. Çünkü bazı rûhânî varlıkların bizzat bir suretinin olması şart değilse de, "tahkîk" kaidesine göre, her

varlığın bir rûhâmyetinin olması şarttır. Dördüncü hüküm, bu hükümlerle zuhur eden ilâhî tecellî açısından olan hükümdür. İlâhi tecellî hükmü, bunların hepsinin birleşiminden meydana gelen manevî heyete lâzım olan "ahadiyet-i cem" özelliğiyle bu hükümlere sirayet eder. Beşinci hüküm, "gaye"den ibaret olan mertebe yönünden sabit olan hükümdür. Selbî-altmcı hüküm ise, daha önce dikkat çektiğimiz hükümdür.

Alâmetler ise, noktalar, irab veya bunların yerini alan şeylerdir; bunlardan her birisinin de, birisi selbî olmak üzere, altı mertebesi vardır.

Buna göre noktaya ait beş mertebe, noktanın bir tane, iki tane, üç tane olması ve harfin altında ve üstünde bulunmasıdır; noktayla ilgili selbî hüküm ise, nokta sizliktir.

İ'raba ait beş mertebe ise, merfuluk, mansupluk, mecrurîuk, tenvin ve diri sükûndur; selbî-alhncı hüküm ise, ölü sükûn ve irabın yerini alan harfin düşmesidir/hazf.

Binaenaleyh, merfuluk/ref, ruhanî mertebeye aittir; nasb ve cer ise, zahirî ve tabiî surete aittir; diri sükûn, ilâhî-ilk ahadiyet hükmüne aittir. Bu hüküm, eşyaya hâkim olan genel cem merte-besine/hazretü'1-cem'i'l-âmm aittir. Şu hâlde diri sükûn, eseri görülen fakat varlığı/ayn müşahede edilmeyen sabit ve makûl bir şeydir/emr.

Nitekim şeyhimiz ve imamımız, bir mısraında kasıtsız olarak buna işaret etmiştir.

Cem, aynının vücûdu olmayan bir hâldir Tahakküm ona aittir, "Ahad"a değil

Bu sükun da, sübûtî hükme racidir; bu rucü, fânînin hükmünün baki kalıp, kevnî nispetlerin hükümlerinin ortadan kalkmasıyla Hakta fânî/istihlak olmakla gerçekleşir. Şu hâlde varlığın unvanı olan hareke, gizlidir, hüküm ise mevcuttur. Hükmün nispet edildiği kimse, zahirî varlık/ayn değildir, tşte bu, kulun Hak ile perdelenmesi şeklinde işaret edilen kurb-ı feraizin hükmüdür; böylelikle, bütün berzahlar gibi, o kulun da kendisi değil hükmü ortaya çıkar.

Diri sükun mertebesine ait olan şeylerden birisi de, tenvindir. Tenvin, istidatların hükmünün küllî olarak sona ermesiyle gayelerde istikrar ve sebat kazanır; çünkü bu işin/emr tafsili düzeyde gaye ve nihayeti, sadece nispî ve farazi olarak gerçekleşebilir. Ölü sükun ise, ölmek, donuklaşmak, bozulmak, fena ve benzeri şeylere benzer.

Eşyada hüküm, varlıkları cihetinden vücûdî a'yâna değil de mertebelere ait olduğu için, varlıklara izafe edilen hüküm, mertebelerinin hükmünün eşyayla zuhuru itibarıyla izafe edilir. Mertebelerden meydana gelen eser ise, iki itibâra bağlıdır: Birincisi bütün eşyaya yayılan ahadiyet özelliğindeki ilâhî "cem" hükmünün sirayeti itibârı; ikincisi ise, evvellik nispetine tâbi baskınlık/galibiyet itibârıdır. Çünkü bazı mertebelerin diğerleri üzerinde hüküm sahibi olması ve galip gelmesi, ihata sayesinde gerçekleşir ve öncelikli oluşa göre ortaya çıkar.

Sonuç başlangıcın aynı, "sonluk/ahiriyet" diye ifâde edilen gaye, başlangıcın kemâlinin sureti olduğu için, başlangıç ve sonuç arasmda sadece "evvellik" hükmünün gizlenmesiyle farklılık ve temeyyüz gerçekleşir; nitekim daha Önce buna işaret etmiştim.

Bunun için tenvinin şekli, hükme delâlet eden irabın şeklinin katı olmuştur. Tenvinin ikili olması ise, zikredilen iki itibârdan dolayıdır.

Allah nasip ederse, hareke ve noktaların diğer sırlarını da belirteceğim.

İdrâkin konusu olan farklı mertebelerdeki bütün vücûdî suretlerin mücerret makûl hakîkatlerin bileşiminden ibaret olduğunu belirtmiştik; bunlar, zikredilen Hakka ait ahadiyet-i cem hükmüne tâbi olan "içtima nispeti"yle zahir olmuşlardır; bu zuhur, bazen bir kısım vücûdî mertebelerde gerçekleşirken, bazen bütün mertebelerde gerçekleşir. Buna göre, harflerden ibaret olan gaybî-mevcûdat, Nefes-i Rahmanı'nin sahibidir. Beşerî nefesin harflerinin ise, zikredilen küllî beş mertebeye ve bunların mahreçlerdeki örneklerine göre, bir takım tedahül ve karışımla vardır; bu örnekler, "terkip" hükmü, birleşnıeden doğan "telif" ve de kelâmı söyleyen kimsenin kendisiyle boyandığı ve tesiri konuşulan şeyde ortaya çıkan "cem"e göre ortaya çıkarlar.

Terkibin bütün hallerindeki gariplik ve zuhur, bu karışım ve .tedahülün aralarında gerçekleştiği şeylerden birisine aittir; buna göre, bu gariplik ve zuhur mertebe yönünden gerçekleşmişse, bunun kaynağı zikredilen "cem" hükmüdür; vücûdî zuhur açısından gerçekleşmişse, bunun kaynağı "evvellik"tir.

Şu hâlde noktalar ve i'rab, bu şeyleri tam olarak tarif, temyiz ve tayın edip, esaslarına dikkat çekmektedirler. Buna göre noktalar, mertebelere, i'rab harekeleri ise, hüküm ve sıfatlara mahsustur.

Bu beş mertebenin, kendilerine tâbi başka mertebeleri vardır; bunlar, fiil mertebesi, infial/edilgenlik mertebesi ve de mukavemet, itidal ve denklik gerektiren bunların birleşimi olan mertebedir. Bu tâli mertebelerin insandaki mazhârları ise, ses, dil ve dişlerdir.

Beş mertebenin hükümlerinin zuhuru, daha önce belirttiğimiz gibi, öncelik itibarıyla olduğu için, bu üç mertebede de emrin zuhuru iki itibâra bağlı olarak gerçekleşir: Birincisi, ruhanî kuvvetler açısından işaret edilen baskınlığın/gâliplik zuhuru, diğeri ise tabiî kuvvetler açısından zuhurudur. Çünkü a'yânm istidatlarının farklılığı ve isimlerin konularının ve kendilerini yaratmaya dönük teveccühlerinin çeşitliliği, şunu gerektirir ki: Bunların bir kısmı mevcut olduğunda, ruhlar mertebesinde taayyün edip, bu mertebelere izafe edilirler; bir kısmı ise, tabiat ve zuhur mertebelerinde zikredilen iki mertebenin birinde veya her ikisinde iki itibâr ile ve iki cihetten zuhur ederler; bu iki cihet, bunların iki nispetten birisinin hükmüyle boyanmasmı/insibağ gerektirir ki, bunlar, fiil, infial/edilgenlik veya bir itibârla bunları birleştiren üçüncü bir durumdur.

Çünkü, mesela, evvelîik veya mertebeye ait ahadiyet-i cem hükmü cihetinden beş hükümden birisi baskın olduğu için bir harfin ruhanî nispet yönünden fiilî mertebede taayyünü, hükme "jrab" ile, mertebeye ise "nokta" ile dikkat çeker; bu durumda, nokta, harfin üzerinde ve bir tanedir. Eğer baskınlık, iki itibâr ile yani ruhanî ve tabiî itibâr ile gerçekleşirse, iki nokta olur. Durum bunun aksi ise, yani harf, zikredilen iki itibârdan birisi veya ikisiyle birlikte edilgenlik mertebesinde temeyyüz etmiş ise, noktalar harfin altında bulunur. Buna, buradaki ruhanî ve tabiî

mertebeye nispetle evvelîik hükmü de eklenip, bunların arasında "tenasüp" gerçekleşirse, irab da noktalar gibi harfin altında bulunur.

Bu durum, beş mertebenin iki hükmünden birisi ölü sükûne, diğeri ise tabiat suretine ait ise, böyledir.

Her iki itibârda ve onlarla mütenasip beş hükümde durum bunun aksi olursa, i'rab ve noktalar harfin üzerinde bulunur.

Eğer baskınlık/gâliplik, iki sükûnun dışında beş mertebenin her hangi birisine ait olur ve mertebelerde taayyün eden şey "infial" nispeti açısından taayyün ederse, i'rab harfin üstünde, nokta ise altında bulunur.

Baskınlık "cem" ve "denklik/tekafü" mertebesinde -ki bu mertebe, üç mertebenin sonuncusudur- meydana gelip, bu beş mertebeden birisinin hükmü diri sükûne ait olursa, nokta, harfin üzerinde bulunur ve üç tane olur.

Bu birleşik terkip, zikredilen iki itibâr ile -ki bunlar, ruhanî ve tabiî nispetlerdir- zuhur ettiği için, sadece peltek "Se" ve "Şm" harfleri üç noktalı olmuştur.

Binaenaleyh peltek "Se", ruhanî kuvvetlerin, "Şm" ise tabiî kuvvetlerin birleşmesinin hükmüne mahsustur.

Harfin altındaki noktaların ikiden fazla olmamasının nedeni, şudur: Zikredilen karışım, açıkladığımız sebeplerden dolayı, ruhlar ve tabiatlar arasında gerçekleşmiştir ve bunlar, yani ruhlar ve tabiatlar, mânâların, hakikatlerin ve mertebelerin mazhâr-larıdır. Buna göre ruhanî nispetler, ifâde ettiğimiz üzere, mufassal olarak galip gelirse, nokta harfin üzerindedir; tabiî kuvvetler galip gelirse, nokta ruhlar ve tabiatlar mertebesini belirtmek için, altta bulunur.

Üçüncü nokta ise, itidal denkliğine ve ilâhî-ahadiyet-i cem sırrına işaret ettiği için, hükmünün kapsayıcı olmasından dolayı harfin üzerinde olmuştur. Ahadiyet-i cem makamı, bütün hüküm ve eserlerin istinat ettiği makamdır; buna, bu kitabın pek çok yerinde işaret ettik.

Üçüncü nokta, harfin altında bulunsa idi, bu makama dikkat çekmezdi; çünkü üçüncü noktanın işaret ettiği şey, mağlup edilemeyen ve her zaman galip gelen ilâhî emirdir. Bunun için bu nokta, ilki ruhanî, diğeri tabiî olan iki noktanm üzerinde bulunmuştur. Bu iki nokta, tabii ve rûhâni mertebelerin karşılıklı olarak birbirlerine tesir etmeleri açısından denk olduklarına işaret etmek için aynı sırada yazılırlar; üçüncü nokta ise, açıkladığımız sebeplerden dolayı, bunların üzerine konulmuştur.

"Cem" hükmüne sadece peltek "Se" ve "Şm"dan ibaret olan iki harfle dikkat çekilmesinin nedeni, ahadiyet özelliğindeki "cem" hükmünün ve

vücûdî-itidâl hükmünün, bu iki mertebe dışında müşahede edilmeyip, makûl olarak bulunmasıdır. Bu kâmil itidale dair hiçbir suret, meydana gelmez ve zuhur etmez. Aynı şekilde, hükmü kapsayıcı olan "küllî-cem" ve kendisinden daha kâmil bir şey olmayan "kemâl" de, varlıkta taayyün etmezler; her ikisi de, mertebe ve her şeyin onda ve onunla -kendisine göre değil- göre zuhur ettiği mazhâra göre müşahede edilir.

Noktaların mertebelere, i'rap çizgilerinin hükümlere delâlet etmesindeki sır şudur: Nokta, görülmeyen makûl bir şeydir, bununla birlikte o, bütün çizgilerin, satıhların ve dairelerin aslıdır, bütün bunlar, nokta ile zuhur ederler, fakat noktanm kendisi, hüviyeti itibarıyla zuhur etmez. Aynı şekilde mertebeler de, görülmeyen makûl hakikatlerdir. Bunlar, görülen her şeyin aslıdırlar ve onların üzerinde hâkimdirler. Çizgi, bitişik/mütecavir noktalardan ibaret olduğu için, hükme delil olmuştur; çünkü hüküm, hâkim ve mahkum-i aleyh/(hakkmda hüküm verilen şey) arasındaki makûl bir nispetten ibarettir. Yaratıcı bir hareket ile de, süreklilik/ittisal meydana gelir; böylelikle hükmün, hâkim olması itibarıyla hâkimin/hüküm sahibi ve mahkum-ı aleyh ve bih'in/hakkında ve kendisiyle hüküm verilen şeyin varlığı ortaya çıkar.

Allah, mürşittir.

Şeddelemenin/teşdid sırrı ise, üç mertebeden meydana gelen birleştirici/cami nispet hükmünün, diri sükun mertebesinin hükmüyle karşılaşmasıdır/telaki. Diri sükûn, ilâhî-cem mertebesine aittir; bu ikisinden zuhur eden ise, Öncelik sahibidir. Binaenaleyh hüküm de, zuhurun aynıdır.

Şeddenin varliklardaki sırrı ise, kurb-ı nevafil ve kurb-i fera-iz'in neticesinden bilinir. Kurb-ı nevafil, taliplere; kurb-ı feraiz ise, talep ve irâde edilenlere mahsustur. Buna göre muhakkik, "ev edna/daha da yakın" makamını geçtiğinde, daireyi iki kısma bölen çizgi ortadan kalkar. Talep edilen için, hüküm cihetinden öncelik/evvellik ve zuhur gerçekleşir. Talip ise, âhir-lik/sonluk ve onun gereklerine naildir.

"Kulunu gece vakti yürüten Allah münezzehtir" (İsra, 1) âyetinin ve "Dur, Rabbin namaz kılıyor" hadisinin sırrını kavrayan kimse, imâ edilen gerçeği anlar.

Bunun ardından deriz ki: Suretler, "mürekkep" ve nisbî olarak "basit" diye ikiye ayrılmışlardır. Basit, farklı keyfiyetlerden soyut ve cüzleri birbirine benzer olduğu için, terkibin, zâtı açısından basitte hiç bir mahsûs hükmü gözükmez; aksine onun basitteki hükmü sadece makûldür. İşte bu nedenle, gâliplik ve izafeyle kendisine mahsus harfler, noktasız olmuş-lardır. Çünkü noktalar, tarif için konulmuştur. Bu harflerin tabiat ve suretlere nispeti, tek bir açıdan olduğu için, bunların mertebesine sadece suret ile, hükümlerine ise irab ile dikkat çekmek yetirli olmuş, böylelikle başka bir tanımlayıcıya ihtiyaç kalmamıştır.

Bu özellikteki harfler, ıstılahta on dört harf iken, "tahkik" kaidesine göre, on iki harftir. Çünkü bunlardan birisi, Eliftir.

Muhakkiklere göre Elif, tam harf değildir; çünkü Elif, herhangi bir mahreçte belirlenmeden nefesin çıkartılmasından ibarettir. Bu nedenle muhakkiklere göre Elif ve Hemze, işaret edeceğimiz üzere, tek bir harftir. Lam-elif de, Lam ve Eliften meydana gelen bir harftir. Bu harf, makûlluğu ve mürekkepte hükmünün zuhur etmeyişi açısından terkibin sırrına delâlet eder; ayrıca bu harf, ilâhî ve kevnî mertebelerden ibaret olan iki hazret arasında gerçekleşen irtibatın sırrını, basit ve mürekkepler arasında meydana gelen karışımın sırrını bildirir.

Bu harfin, burada zikretmemizin uygun olmadığı başka bir takım sırlan daha vardır.

Noktasız harfler, şu hâlde, on iki tanedir. Bunlar, Arş'ta var sayılan takdirî on iki burca istinat ederler; Arş, basit cisimlerin ilki, hüküm, ihata ve suret açısından ise, en büyüğüdür.

Burçların alâmetleri, sekizinci felekte ve daha önce zikredilen mertebelerde müşahede edilen menzillerdir; bunların hükümleri, bütün harflere sirayet ederler.

Varlıklar da, on iki tanedir: Beş tanesi aslî, bunların lâzımı olan iki itibarî; üç tane de talî ve bunlara tâbi iki varlık; böylece bunların hepsi, on iki tane olmaktadır.

Noktalı harfler ise, on dört tanedir. Bunlar, yedi kat gök mertebesine, anasır-ı erbaa'ya (ateş, toprak, su ve hava), müvelledat-1 selase'ye (cemadat, nebatat ve hayvanat) ve sekizinci feleğe işaret ederler ve onların alâmetleridir; sekizinci felek, kuşatıcı berzah ve Araf'tır.

içerdiği mümkünlerle birlikte imkân mertebesi, "gayb" olduğu için, karanlıktır. Mümkünler de, Vücûdî Nûr'da taayyün eden şeyler olup, bunların birbirleri için hükümlerinin zuhuru Hak ile ve Hakta olduğu için -ki Hakkın, ne bir kaydı ve ne de temeyyüzü vardır- varlıkta gerçekleşen misâl, Asil'a mutabık olmuştur.

Binaenaleyh okka-mürekkep, Hakkın vücûd ve ilim açısından kendilerini ihata etmesi cihetinden imkân mertebesi ve içerdiği mümkünlerin benzeridir.

Mümkünlerin hakikatleri ise, okkada gizli olan harflere benzer. Nitekim buna, "Allah var idi, onunla birlikte başka bir şey yoktu" ve benzeri sözleri izah ederken, "Zât'a ait ilâhî-gayb mertebesinde hiçbir şeyin çoğalması ve vücûdî taayyünü yoktur" ifâdemle dikkat çekmiştim.

Kağıt ve üzerine yazılan şeyler, mevcudatın suretlerinin kendisinde taayyün ettiği Vücûd-î âmm'ın nurunun yayılmasına/inbisât benzer.

Yazı, yaratmak ve izhârın sırrıdır.

Vasıta ve araç ise, ilâhî Kalem'dir.

Yazar ise, Yaratıcı, Hâlık, Barî, Musavvir olması açısından Hak'tır; nitekim, altı terkibin sırrı, temeyyüz/farklılaşma ve kudretin sırrı bahsinde buna işaret etmiştim.

Uç parmağın benzeri, neticenin kendisiyle ve kendisinde gerçekleştiği ilk ferdiyettir/ferdiyet-i ula; daha önce bunu belirtmiştik.

Kasıt, irâdedir.

Yazılmak istenilen şeyin düşünülmesi, varlıkta zuhur edecek malumatı/eşyanın hakikatleri ihata eden ilâhî ilme tâbi iradî tahsistir.

Burada yazmak istediği şeyi yazan alimin istidadı, iki asla ra-ci olduğu gibi -ki, bunlar yazıdan önce gelen ilim, diğeri ise mahsûs şeylerden elde edilen hissî ilimdir-, orada da durum aynıdır.

Buna göre birinci ilmin benzeri, Hakkın zâtını bilmesi ve zâtına dair ilmi ile her şeyi bümesidir.

Mahsûs şeylerden elde edilen ilmin benzeri ise, Hakkın mümkünlerin hakikatlerini imkân mertebesinde görmesi, kendi zâtından kaynaklanarak ilminin onlara ezelde ilişmesi/taalluk ve onları bilgisine ve bulundukları hâle göre ortaya çıkartmasından/izhar ibarettir.

İşte bu, alimin ilminin maluma tâbi olmasının sırrıdır.

Bu iki ilmî aslı birleştiren nispetten, pek çok sır öğrenilir. Burada, bunların detaylarını açıklamaya hâlimiz ve vaktimiz müsait değildir. Bunlardan birisi, "Bilelim diye sizi imtihan ediyoruz" (Muhammed, 31) âyetinin sırrıdır.

Dikkat çektiğim şeyi anla! Bu kaideye ve önceki bölümlere pek çok sır dercettim. Bunların muamması çözülürse, bunlarla Çok değerli ve önemli bilgilerin kapısı sana açılmış olur.

Allah, hidâyet ve ihsanın velisidir.

Külli Kaide

Bu kaide, Hak ile masiva/onun dışındakilerarasındaki farklılık mertebelerini ve tâbilik ve istilzam yoluyla bu mertebelere mahsus temel sırları içermektedir:

Malûm olsun ki: İşaret olunan beş temel hazret/mertebe diğer mertebe ve hazretlerin esasları olmakla birlikte, bunların bir kısmı diğerlerinin ihatası altında bulunurlar. Buna örnek olarak, ortadaki mertebenin iki kenarında bulunan mertebeleri verebiliriz. Çünkü bunlardan birisi, "şehâdet" diye nitelenen ez-Zâhir ismi mertebesine dahil iken, diğeri ise şehâdet mertebesinin mukabili olan aslî-gayb mertebesine dâhildir; nitekim orta mertebe de, bu mertebeler üzerine zait bir şey değil de, bir "nisbet" diye dikkate alındığında, her iki tarafa birden dahil olmuştur;s söz konusu bu nisbet, her ikisinden meydana gelen birleşmeden/cem ibarettir.

Ortadaki mertebe de, hakikatinin ez-Zâhir ismi ve zuhur olduğu kabul edilirse -ki, bunlar Asıl mesabesindeki Bâtın'm gay- '" bmdan çıkan ferlerdir, çünkü zuhur, kendisinden önce farz olunan veya bilinen bir batırdıktan olabilir-, böylelikle her dördü de, ilk gayb'a dahil olurlar. Fakat bunun bu tarzda akledilmesi, hükümleri, kesreti, kelâmı, itibârları, kevnî ve ilâhî isimlerin tafsillerini, bu beş külliden kendisine ulaşılan mertebeleri ortadan kaldırır; müşahede, kelâm hüküm ve tafsil ise, ancak bunlar ile ve bunların iliştiği şeylerle gerçekleşir ki, bunların iliştikleri/ta-allukat, gaybm sahibi ilâhî hazret, şehâdetin sahibi kevnî hazret ve her ikisini birleştiren sırdır.

Bu sabit olunca, şu da bilinmelidir ki: Küllî emir, zikredilen bu asıllara göre, üç kısma ayrılır. Birincisi, sadece Hakka ait olan kısım, ikincisi kainata ait olan kısım, üçüncüsü ise Amâ'daki "Nefsî" makamda (Nefes-i Rahmanı) müşterek olan kısımdır; bu makam, işaret olunan birleştirici sırdır.

Hakka ait olan kısım, hiç kimsenin ortak olmadığı şeylerdir. Bunlar da, iki çeşittir: Birisi, bir açıdan sübûtî olanlar, diğeri ise bir açıdan selbî olanlardır.

Buna göre sübûtî olanlar, Hakkın vücûdî ve ilmî ihatası, varlık ile nitelenmiş her şeyden önce olması; irâde ve talebinin önceliği, her vakitte, hâlde, mevsimde, mazhârda her hüküm sahibinin hükmünü ona göre kabul etmesi; vücûdun vâcibliği ile sü-bütün vâcibliğini sürekli birleştirmesidir/cem.

Selbî olanlar ise, Hakkın belirlenmesinin, sınırlanmasının olmayışıdır. Hak, hiç bir şeyde münhasır olmaz, varlığının başlangıcı yoktur, ihata olunamaz. Binaenaleyh Hak, bu durumlara her açıdan ve her hâl üzere layıktır, çünkü bunlar, Hakkın zâtının iktizâ ettiği şeylerdir; yoksa Hakkın zâtı, bunları gerektirmiyordu da, bunlar kevnî mazhârlarda ve onlara nisbetle meydana gelmiş, bundan dolayı da Zâtına izafe edilmiş değillerdir. Şayet böyle olsaydı, Hakka a'yân ve hakikatlerden veya bunlar sayesinde tekil veya

çoğul olarak Zâtının ezelde iktizâ etmediği bir hüküm dönmüş olurdu. Böylelikle Hak, başkasından veya başkası sayesinde yeni bir hüküm veya özellik kabul etmiş ve bu hüküm veya özellik, başkasının varlığı sayesinde Hak için sabit olmuş olurdu; fakat bu özelliğin kaynağı olan "başkası"nm yok olması farz edilse, bu hüküm veya özellik de ortadan kalkardı.

Çünkü Hakkın Zâtı, bu başkası olmadan bu hükmü iktizâ etmemişti. Böyle bir durum ise, sahih değildir, çünkü buradan hadislerin Hakkm zâtı ile kaim olduğu, O'nun da başkalaşma kabul ettiği neticesi çıkar; ya da, bu hüküm tekrarlanıp, böylelikle sabit olan hakkında, sabitliği veya mümkünlüğü nefyetme hükmü verilirdi ki, böyle bir şey, hakikatlerin değiştirilmesi kabilinden bir iştir ve muhaldir.

Şu var ki: Burada ince bir sır vardır, Allah'a yemin olsun ki, bu sırda tahkik vardır: Bütün bu sıfatlar ve diğerleri, sadece Amâ'da bilinir ve sabitlikleri ve taayyünleri zahir olur. Amâ', zikredilen berzah, şehâdet ve Zâta ait mutlak gayb arasındaki "fasıl"dır; nitekim, bunu daha sonra öğreneceksin.

Binaenaleyh Hak için herhangi bir şe'nde sabit olan şey, Zâtının ezelde iktizâ ettiği şeydir; Hakkın dışındaki şeyler için hakikati açısından sabit olan şey, o şeyin zâtının iktizâ ettiği şeydir; Hak ve Hakkın dışındaki şeyler için nefyi sabit olan şeyler de, onların zâtlarının nefyini iktizâ ettiği şeylerdir. Buna göre yenilenen şey, bu şeylerin ortaya çıkması ve varlıklar ile ve onlar için bilinir hâle gelmesidir; yoksa bunlar, Hak veya Hakkın dışındaki kimse için sabit olmuş veya ortadan kalkmış değillerdir. Zuhur, sadece zikredilen Amâ'da ve onunla gerçekleşir.

Zikredilen kısımlardan âleme ait olan ve âlemin kendisiyle Hak'tan ayrıldığı özellikler, daha önce Hak için sabit olduğu belirtilen her şeyin yokluğudur. Mesela âlemin/kevn, ilk irâde ile veya kadîm bir varlık vb. ile vasıflanmayışı; varlığı vâcib olmaksızın sadece sübûtunun vâcib olması, kendisi üzerinde hâllerin değişmesiyle hâdislik özelliğiyle vasıflanması gibi. Hak ise, hâllerde başkalaşmadığı için hâdislik ile vasıflanamaz.

Varlığına ve yokluğuna işaret edilen zikredilen sıfatların dışındakiler ve ilk berzahta ortaya çıkan şeyler/umur ise, iki vecih ve hükümlü müşterek özelliklerdir. Bunlar, bir açıdan Hakka nispet edilebilirken, bir açıdan Haktan başkasına nispet edilebilirler. Bunların, bu berzah mertebesinde müştereklik nispetiyle Hak için sabit olmalarının nedeni, Hakkın zâtının, bu mertebede ve bu tarzdaki ortaklık nisbeti şartıyla onları kabulü iktizâ etmesidir. Bunlar, Hakkın zikredilen farklılık özelliklerinden birisinin hükümleridir. Bu özellik, Hakkın her çeşit hâl, mertebe, zaman, mevtin ve maz-hârda her hükmü, hüküm sahibine göre kabul etmesidir.

Kevnî varlıkların/a'yân bu berzahta gerçekleşen müşterek emirlerd eki/durum hükmü, isex Hakka dair belirttiğimiz tarzdadır. Şöyle ki: Bunların hakikatleri, kendilerini bilfiil ve şartlarıyla kabul edecekleri zuhur etmiş her şeyi kabul etmeyi gerektirmiştir/iktizâ; burada yeni olan şey,

kendilerini var sayan veya nefyeden kimse hakkında bu şeylerin sabitlikleri veya yoklukları değil, zuhur etmeleri ve bilinmeleridir.

Bu berzah, aydınlık/ziya özelliğine sahiptir. Hakkın, yaratıklarından farklılaşmasını temin eden mertebe ise, gayb ve mutlak nûr mertebesidir; bunun özelliği, kendisiyle idrâkin gerçekleşmesi, fakat kendisinin idrâk olunamayışıdır.

Açıklamaya çalıştığımız taayyün etmiş ilâhî mertebelerde bunun benzeri, Fâtiha'nm birinci kısmıyla özelliğine dikkat çekilen, Asıl'dır. Bu Asl'm vârisi ve hakkını yerine getirenler ise, "Sabık"; ibâdetlerden ise, gündüz farz ibâdetleri ve önceliği olan bütün ibâdetlerdir.

Diğer keyanî/varlık mertebe ise, imkân ve makûl adem mertebesine işaret eden zulmetin/karanlık sahibidir. Bu zulmetin Özelliği, kendisi idrâk edildiği hâlde onunla bir şeyin idrâk edilemeyişidir.

Fâtiha'nm son kısmı ve talep cümlesi bununla ilgilidir; bu talebin konusu, surenin sonuna kadar isbat ve tenzihî-nefiy özelliğiyle nitelenen kimseler adına gerçekleşen "hidâyef'tir. Bu, kevnî ve arızî sıfatların nispetlerinden soyunup/insilah, asıl üzere baki kalmaktan ibarettir; bu asıl, kâmil kulluğun rubûbiyetin karşısında bulunması gibi, nûr'un mukabili "İmkanı" sebattır. Bu makam, Hak'ta "ikinci fena/istihlak" makamıdır. Bu fenanın bazı sırlarına, ilim ve fethin sırrına dair ifâdelerime ilave olarak, daha sonra hidâyetin sırrını açıklarken -Allah'ın izni ile- işaret edeceğim.

Bu mertebeye, gece ibâdetleri ve "âhirlik" özelliği olan ibâdetler aittir; bu küllî karanlık makamların mazhârı olabilen kimse ise, "zalim"dir.

"Ziya" Özelliğiyle nitelenip, "Amâ" diye isimlendirilen Ber-zâh'a ise, "Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz" makamı istinat etmektedir. Bunun özelliği, hem kendisinin idrâk olunması ve hem de kendisiyle idrâkin gerçekleşmesidir. Akşam ve sabah ibâdetleri gibi "berzâhî/ara" ve "camı/birleştirici" ibâdetler, öncelik ve sonralıkla sınırlı olmayan bütün ibâdetler, bu kısma mahsustur.

Allah'ın hüccetlerinin ve bu büyük ilâhî makamların mazhârı olabilen vârisler, "muktesit/dengeli" kimselerdir; bunlar, ortada dururlar ve her şeye yaratılışını veren Rableri gibi her hak sahibine hakkını verirler.

Binaenaleyh bu makam, birinci ferdiyet makamıdır. Bu makamda, "sonuçlandırma/intaç" ve ruhanî, gaybî, tabiî, unsurî ve bütün bunları içeren nikah ile "tenasül/üreme" gerçekleşmiştir.

Bütün bunlardan, namaz vb. gibi İslam'ın beş şartı bilinir; bunlar ise, beş aslî mertebeden öğrenilir. "Rab" ismi hakkında "rabbu'l-âlemîn/âlemlerin rabbı" meselesini izah ederken Allah'ın nasib ettiği kadarıyla bahsedeceğiz.

Şimdi de, bu birleştirici berzah makamının diliyle şöyle deriz: Haktan ilâhî hükümler, O'nun gayb hazretinden ortaya çıkarlar ve haber verildiği gibi yine O'na dönerler. Fakat ilâhî hükümlerin Haktan çıkıp, tekrar O'na dönmeleri, mümkünler ile gerçekleşir. Mümkünlerin hükümleri ise, Hak ile birbirlerine bağlanırlar/ittisal.

Haktan mümkünlere gelen şey, Hakkın "yarahcı/icâdî" izhârıdır; Hakkın katında mümkünlerden bulunan şey ise, (yaratıcı izhârı) "kabul" ve onların (mümkünler), kendileriyle taayyün eden (ilâhı) isimlerin hükümlerinin ve eserlerinin zuhurunda ve Haktan Hakka dönmelerinde "şart" olmalarıdır; nitekim bunu daha önce belirtmiş ve tasavvurların sırrı bahsinde ifâde etmiştik.

İlimde mertebenin varlıktan/kevn önce gelmesi, şöyledir: İlim, âlime alimin hakikâtinin gerektirdiği tarz üzere taalluk/ilişmek eder; ayrıca, taalluk ve salt-taallukun konusu da bunda müessirdir. Çünkü taalluk, taalluk ettiği şeye ve hükmüne tâbidir.

Şu var ki Hak, şeylerin hakîkatlerini kendi Zâtından bilir, bunun sebebi, onların Hakkın zâtında resmedilmiş/irtisam olmalarıdır. Binaenaleyh Hakkın, hariçten elde ettiği hiç bir ilmi yoktur. Buna göre bu ilim, sadece mertebe ve nispetle önce veya sonra olmuştur, bunu anla.

Varlıkta öncelik, kaidenin başında zikredildiği gibi, sadece Hakka aittir.

Şu halde, "vücûdî Öncelik", "Allah, her şeyin yaratıcısıdır" (Zümer, 62) ; "O, evveldir, bâtındır" âyetlerinde ve Hz. Pey-gamber'in "Allah var idi, onunla beraber başka bir şey yok idi" hadisinde ifâde edilmiştir. Âhir isminin ifâdesi ise, "Allah'a yardım ederseniz, o da size yardım eder" (Muhammed, 7); "Onların vasıflarını cezalandıracağız" (Enam, 139) vb. âyetler ve Hz. Peygamberin "Siz usamncaya kadar Rabbmız usanmaz"; "Nefsini bilen Rabbını bilir"; "Bana bir karış yaklaşana bir arşın yaklaşırım" gibi ifâdeleridir.

Bu kaidelerde imâ yoluyla anlatılan sırları anla!

Malûm olsun ki: Öncelik, sonralık, taalluk, izhâr, kabul vb. gibi şeylerin hepsi, her nefeste meydana gelmektedir ve hükmün hepsi, iliştikleri/taalluk şeylerden ayrılmaz. Buna göre, her varlı-

ğm isimlerle olan hükmü, isimlerin hükmü gibidir ve her açıdan müsemmâyla/isimlendirilen birliktedir. Ayrılma, her açıdan, her hâl ve takdire göre ve bütün mertebelerde muhaldir.

Buna göre, alem bütün olarak, Vücûd-ı Baht'm/Mutlak Varlık mazhârıdır; her varlık da, herhangi bir varlık mertebesinde özel bir isim nispeti açısından O'nun mazhârıdır. Vücûd ise, "a'yan"m hükümlerinin muzhiri/izhâr eden, bu hükümlerin bazı mümkünlerden diğerlerine

ulaşmasının şartıdır. Ayrıca o, zikredilen Berzâh'ta mümkünlerin kendi nefislerini ve birbirlerini bilmelerinin de şartıdır; söz konusu bu Berzah, küllî aynadır.

Bu konu ve makamın bir takım sırlan vardır ki, zamanımız bunların zikredilmesi için yeterli değildir; bahsettiğimiz meselelerin asıllarını açıklamak ve hakikatlerini bildirmeye dair yüklendiğim görevi ifa için bu kadarını belirttim. Yoksa, ferler, asıllar ve tafsiller hakkında kendi anlayışıyla veya zevkiyle veya aktarıcı olarak konuşan kimseler, hatıra, fikir ve kalb mertebesinde ortaya çıkmış hakikatlerin ve makamların ürünleriyle ilgili çok şeyler söylemişlerdir.

Fakat bu mertebenin ve makamın hakikatini, gözüyle görür-cesine ve muhâtabm nefsinde somutlaştıracak şekilde, kesin bilgiyle bilenler çok azdır. Bu az insanlar, ardından, bu meselenin nispetlerinden, tafsillerinden ve hükümlerinden öyle bahs ederler ki, ifâdelerinde, tafsili açıklamanın dayandığı esasların hükmünün sürekliliği ortaya çıkar; öyle ki, bu esaslar, kendilerine dayandırılan tafsili şeylerden hiç birini nakzetmezler.

Çoğunluk ise, böyle davranmaz, çünkü onlar, hakikatlerin esaslarını ve makamlarının asıllarını bilmezler, bilakis, bazı ferlerden, bazılarına intikal etmekle detaylar üzerinde konuşurlar. Bunun için aralarında görüş ayrılıkları olur, çelişkilere düşerler, bilgilerini kontrol ettiklerinde ise, şaşkınlığa/hayret kapılırlar.

Özetle, bu esasları takdim etmemizdeki amaç, zikrettiğimiz husustur.

Araştırmacı, bu satırlarda ortaya koyduğumuz şeylere dikkat etsin, böylece, âlemin Nefes-i Rahmanı ile Gayb'tan şehâdete çı-kışım/bürûz öğrenir; vahdet makamının ve bu makama tâbi olan zikrettiğimiz ve daha sonra "isimlerin isimleri" konusunda zikredeceğimiz meseleleri; isimlendirmenin sırrını; sirayet eden tecellînin sırrını; varlıkların Allah'ın tükenmeyen kelimeleri oluşlarının sırrını ve insanın zikredilen iki mertebenin nüshası olmasının sırrını öğrenir.

Buna göre, mahreçler mertebesinde harflerin ve kelimelerin insanın nefesinden meydana gelmesi, varlıkların Nefes-i Rahmân'dan çıkışının ve varhk/vücûdî mertebelerinde taayyün etmelerinin benzeridir ki, bu mertebelerin sonuncusu şehâdettir; bunlar, ilâhî irâde ve "Ol" emri ile çıkmışlardır. Buradaki farklılık, isimlerin mertebelerine göredir.

İlahi isimlerin teveccühlerinin çeşitliliği^ kevnî hakikatlerin ve de bunların mertebe ve istidatlarının farklılığı, bize göre, beşerî harflerde meydana gelen farklılığa benzer; beşerî harflerdeki bu farklılık, mahreçlerdeki boğum ve bitiş yerlerine göre gerçekleşir. Buna göre Nefes'in (Nefes-i Rahman) kendisi sonlu olmasa dahi, ondan bütün zamanlarda varlıkta taayyün eden şey, sonlu bir "emir"dir; bunun nedeni, kabiliyetlerin ve mertebelerin Nefes-i Rahmanî'yi kabullerinin sınırlı ve mütenâhi olmasıdır.

Buradan "İlmimi kıyamet gününe kadar yaratıklarım üzerine yaz" ifâdesinin sırrı öğrenilir. Binaenaleyh bu ifâde, mutlak değil, "kâbil/mümkün" dikkate alınarak mukayyet anlamda zikredilmiştir; bununla birlikte mümkünler ve onlara ilişen ilâhî ilim, sonsuzdur. Ayrıca bu ifâdenin mukayyet olmasının bir nedeni de, sonsuz olan şeyin varlığa bir defada girmesinin imkânsız olmasıdır, nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

"ehl-i nazar"dır. Konevî'nin bunlara dair hükmü, yöntemlerinin zorunlu olarak, eksik ve sınırlı bir bilgiye ulaştıracağıdır. Konevfye göre, Sonra şöyle deriz: Buna göre, nefes tek bir hakikat olsa da, mahreçlerde boğaz düğümleri/makta sebebiyle meydana gelen farklılıklara göre farklı isimler elde eder:

Nefesin süresinin herhangi bir boğum ile sınırlanmadan uzatılması, "Elif" diye isimlendirilir; nefesin kaynağı olan kalbe nis-betle en yakın boğum ile ilk taayyünü ise, "hemze" diye isimlendirilir. Bunun ardından ise nefes, mesela "Ba", "Sin", "Şm" vb. şekilde isimlendirilir; nitekim Asıl da, "Kalem", "Levh", "Arş" vb. şekilde isimlendirilmiştir.

Hiç bir harf, taayyünün dışında, nefesten farklı değildir ve ondan ayrılmaz. Vücûdî varlıklar ve isimlerin hakikatlerinin her birisi de, "gayb", "şehâdet" vb. diye nitelenen Mutlak Varlık'tan sadece çoğalmaları/taaddüt ve taayyün etmeleri cihetinden farklıla-şırîar; bu taayyün ve taaddüt ise, eşyaya nisbetle değil, Hakka nispetle imkâni-gayb mertebesinde gerçekleşir. Ayrıca bu taayyün, ilâhî Gayb mertebesinden "izafî" gayb'da farklılaşan/temeyyüz isme ait ilk taayyünden ibaret olan şehâdet mertebesinde gerçekleşir; izafî gayb, zikredilen haddir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ilk taayyünün beşeri nefesteki benzeri, "hemze"dir.

Şu halde "hemze", taayyünün kendisidir; böylece zikredilen bu taayyün ile nefesin izafe edildiği Mutlak Gayb'tan "zatî tecellî" zuhur eder. Kevnî varlıklardan ise, Kalem zuhur eder.

Bizim nefesimizde hemze ile ilk taayyün eden ve onun birliğini /ahadiyet bildiren şey ise, Eliftir. Şehâdet âleminde hemze ile taayyün eden ilk tam harf, "Ba"dır. Çünkü Hemze ve Elif, daha sonra işaret edeceğimiz üzere, harf değillerdir. Cem/birleşme, terkip, çeşitli tarzlardaki çeşitli mertebeler ve daha önce açıkladığımız tarzda "ahadiyet-i cem" hükmünün sirayet etmesiyle, bütün varlıklar zuhur ederler. Ayrıca, lafızların, kelimelerin ve harflerin suretleri, küllî mertebelerde ve mahreçlerde mânâları yüklenmiş ve onlara delil olarak zuhur ederler. Bunların mânâları taşımaları, kevnî varlıkların mertebe ve isimlerin hükümlerini, müsemmânm/Hak sırrını taşımalarına benzer; bu varlıkların müsemmânm sırrını taşımaları, isimlerin kendisine

delâlet etmesi ve bir açıdan ondan farklı olmayışı itibanyladır.

Bunu öğren, Allah mürşittir.

Küllî Kaide

Bu kaide, şu konuları içermektedir: İsimlerin sırrı; isimlerin isimlerinin sırrı; isimlerin mertebelerinin, kemâllerinin, bu, kemâllere ait olan ve kendisindeki kemâli elde etmeye dönük talebin sırrı; isimlendirmenin faydası; isimler ve aralarındaki farklılık. Allah'ın izni ile düşünürken, bunları öğreneceksin.

İsim ve hakikatlerin bir bölümü, daha önce açıkladığımız gibi, aslî ve metbu isim ve hakikatler; bir bölümü de, cüzler, ferler, sıfatlar ve lâzımlar gibi tabî ve tafsili isim ve hakikatlerdir; bununla birlikte, isimler mertebesinde bölünme ve parçalanma yoktur.

Buna göre, metbu isimler, Güneş ve nûr gibi, genellikle, âlem isimleridir; veya, "alim" diye isimlendirilen mevsufuna izafe etmeksizin "ilim" mânâsı için "ilim" isminin verilmesinde olduğu gibi, sıfatlara ait "sıfat isimleri" gibidir.

Tabi olanlara ise, sıfatlan ve fiilleri Örnek verebiliriz; buna göre sıfatlar, kırmızı ile nitelenen şeye "kırmızı", hayât ile nitelen-miŞ şeye de "diri" demeye benzer.

Fiil isimleri ise, "Dirilten/el-Bais" , "Affeden/el-Ğafur" gibi isimlerdir.

Fiil, faile; nispet ve izafet ise, bunların varlıklarının/ayn kendisiyle ortaya çıktıkları şeye delâlet ettikleri için, isimler bir açıdan bu üç kısma ayrılmışlardır; bu konuda, akıl sahibinin yeterli göreceği kadar açıklamalarda bulunmuştuk.

Bu açıklamaların ilkini, altı terkipten bahsederken yapmıştık. Bundan daha önce ve bunun ardından ise, Nefes-i Rahmanı ve bu kaideden önce harflerden bahsederken bu konuya dikkat çekmiştim.

Bu konunun sırlan hakkında -Allah'ın izni ile- daha fazla açıklama yapacağnn.

Delile delil olan şey, kendisine delil olacağı için, bu üç kısımdan her birisinin Hakka bir delâletleri olmuştur. Böylelikle delâlet, iki türe ayrılmıştır: Dolaylı delâlet/delâlet bi-vasat, dolaysız delâlet/delâlet-bidüni vasat.

Buna göre, dolaylı delâlet, iltizam ve tâbilik delâleti; dolaysız delâlet ise, mutabık delâlettir, istidlal, tâbi isimler ile meydana gelir. Daha önce bu

isimlerin, şekil, teşekkül ve teşekkül eden şeyin/müteşekkil sırrında dikkat çektiğim tarzda, bu tarz isimlerin kendilerine tâbi olduğu aslî hakikatler üzerindeki sıfat ve cüzlerden ibaret olduklarını belirtmiştik.

Bu aslî isimler ile ve bunlardan tafsîli-tabilerin varlıkla-rı/a'yân zuhur eder. Tabinin, iki hükmü vardır: birisi, delâlet; diğeri ise, kendisini, aslını ve mertebelerini tarif etmektir. Tâbi, tâbilerin varhklarmdaki "asıl" olması itibarıyla metbuya bağlıdır; bunun başka bir nedeni ise, tabinin, metbuların "delil" ve "bilgi" oluşlarının sırrını izhâr etmedeki "asıl" olmasıdır.

Binaenaleyh, akledilen her türlü farklılaşma/temeyyüz ve çoğalış/taaddüt, isimdir; bu şeyden, söz konusu farklılık cihetinden farklılaşan şeyin hakikati, çoğalmanın bu şey için gerekli/lâzım olduğu ve farklılaşan bu şeyin, Asl'm bilinmesinde şart olduğu öğrenilir; bu asıl, çoğalmanın ve farklılaşmanın kaynağıdır. Ayrıca bundan, bu Asl'm mertebe itibarıyla çoğalma ve farklılaşmadan önce geldiği de öğrenilir. Bunun "isim" olması-nın nedeni, Asıl üzerinde bir "alâmet" olmasıdır. Asıl'ın, kendisini temyiz edecek bir mümeyyiz bir şey ve temeyyüz olmaksizın taayyünü mümkün değildir. Buna göre, taaddüt/çoğalma ve temeyyüz, isim ve lafzın lâzımı olan iki hükümdür. Asıl'a delâlet eden ayırt edici mânâya/mümeyyiz mânâ delâlet eden şey ise, ismin ismidir/ismü'1-isim.

İsmin çeşitlenmesinin/tenevvü' sebebi ise, kesrettir/çokluk. Kesret, sıfatların, özelliklerin, arazların, lâzımların, vecihlerin ve "netice" olan itibârların farklılığı sebebiyle ortaya-çıkar; bu itibârlar, farklı mertebelerde gerçekleşen hakikatlerin bileşimlerinin neticeleridir. Hakikatler, bu mertebelerde farklı istidatlarla zuhur eden keyfiyetler ve terkiplerin hükmüyle ve de "cem ve vücûd" mertebesine mahsus "ahadiyet" emrinin sırrıyla birleşirler.

Şu hâlde varlıkta zuhur edip, farklı imtiyaz ve zuhur türlerine göre "Gayb"tan ayrılan her şey, isimdir. İsmin "küllî" ve "tekil" olarak mertebe ve vücûd itibarıyla kendisinden önce olan şeylere tâbi olmasının neticesi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, delâlet ve tariftir. Bâtm olan her şey, kendisine tâbi ve fer'î mesabesindeki şeye nisbetle, "asalet" ve "şartlık" mertebesinin sahibidir; nitekim daha önce buna işaret etmiştik.

Taaddüt/çoğalma ve kesret/çokluk, "vahdet" Özelliğiyle nitelenen ve bütün taayyünlerden ve farklılaşan şeylerin çokluğundan önce bulunan Mutlak Gayb'tan ayrılan ilk taayyünde zuhur ettiği için, cem ve terkip sırrıyla, cüzî sebeplerle, şartlarla ve keyfiyetlerle zuhur etmiştir. Bu keyfiyetler, her birisine özgü bir mânânın bulunduğu bütün hakikatlere aittir. İsimlerden mümeyyiz /ayırt eden ve muayyin/belirleyen olan her şey, ilâhî gaybta başka birisinin ortak olmadığı belirli bir hükmü ifâde eder. Bununla beraber, bütün farklılaştırıcı/mümeyyiz eşya, delâlet ve tarifte ortaktırlar.

Böylelikle, bütün isimlerle iki fayda meydana gelmiştir:

Birincisi, ismin diğer isimlerle müşterek olduğu faydadır; bu yön, ismin kendi aslına delâletidir. Bu açıdan isim, müsemmâsı-nm aynıdır.

ikincisi ise, ismin kendi hakikâtini tanımlamasıdır. İsmin hakikati, kendisiyle başka isimlerden ayrıldığı özelliğidir. Böyiece, bu ifâde ettiğimiz özellikle ve isimleri birleştiren mertebe için matlup olmakla her isim, "isimlik" elde eder; böylece, kendisine özgü bu farklılık/temeyyüz onunla ortaya çıkabilir. Şayet bu farklılık olmasaydı, bu isim bilinemeyecekti; bu ise, kendisine ait "istidat" talebinden önce gelen bir taleple gerçekleşir. Nitekim, bu meseleyi daha önce zikretmiştik, Allah'ın izniyle tekrar zik-redeceğiz.

Bunun sırrını anladığında, şunu da bilmelisin ki:

Âleme taalluk eden ilâhî her ismin, kendisine has ve kendisine raci bir kemâli vardır. Bu kemâl, ismin hükümlerinin ve eserlerinin vücûdî varlıklarda/a'yan zuhûruyla tamamlanır, ortaya çıkar ve gerçekleşir. Bu a'yân, ismin tecellîgâhları, taayyün yerleri, hükmüyle ve eseriyle ismin saltanatının zuhur mahalleridir. İsmin saltanatının zuhuru, lisan-ı mertebesiyle, "cem" ve "vücûd" mertebesi olan '-Allah" isminden, kendisindeki kemâli izhâr için yardım dilemesiyle gerçekleşir. Çünkü her ismin, mertebesi yönünden kendisine has bir lisanı vardır.

Bütün isimlerin toplamının lisanı ise, '"Bilinmek istedim", "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) vb. ifâdelerinde belirtildiği gibi, tafsili nisbet-leri ve bunların suretlerinin a'yânmı kabul etmektir. Her isim, müşterek di İleriyle /cemiyet, tafsili nisbetlere bunu söylerler; bu nisbetler, zikredilen bu mukabele mertebesinin ihatası altında bulunurlar.

İsimler, söylediğimiz gibi, "Allah" isminden kendi kemâllerini tamamlayacak ve saltanatlarını ortaya çıkartacak şeyi izhâr etmesini talep ederler. Bu ise, onlardan her bir ferdin hükmünün bütün şeylere sirayeti ve de bütün isimlerin hükmüyle boyanarak aslına dönmesiyle gerçekleşir. Bununla birlikte isim, hakikati açısından ilâhî gayb mertebesinde bulunduğu hâl üzere kalmaya devam eder; nitekim, tasavvur mertebelerinden bahs ederken buna değinmiştik.

Varlıklardan her bir ayn'in da, kendisine ait bir kemâli vardır; bu kemâl, o varlık için sadece Haktan kazanılmış varlık ile gerçekleşir. Bu varlık, ya bazı vücûdî mertebelerde ve bazı mev-tinîere göre kazanılır, veya bütün mertebelerde ve bütün mev-tinlere göre kazanılır. Fakat bu talebin kaynağı/mebde' ve menşei ise, isimler mertebesidir. Çünkü isim, muhakkiklere göre, bîr açıdan müsemmânm aynıdır. Nitekim daha önce ve harflerin nefes ile olan ilişkilerini anlatırken buna işaret etmiştim.

Harflerin nefes karşısmdaki durumları, isimlerin müsemmâ karşısındaki durumlarına benzediği gibi, hükümleri de aynıdır. Müsemmâ, varlıkların

a'yânının aksine, Zâtını ve Zâtının levazımını ezelî olarak bilir. Varlıkların a'yânının kendi zâtlarını ezelde bilemeyişlerinin sebebi, varlıklarının hadis olmalarıdır. Dolayısıyla, "hayât" ve "vücûd" gibi ilmin gerçekleşmesinin kendisine bağlı olduğu şartlar bulunmadığı için, varlıkların kadîm bilgilerinin olması sahih değildir. Şu hâlde, hadislerin talep makamında da öncelikleri olamaz. Çünkü, bir şeyi bilmeyen kimsenin, cehaleti anında, bilmediği şeyi bilmediği yönden talep etmesi, kesinlikle geçerli değildir.

işaret ettiğimiz "cem" makamından gaybî bir talep ile taayyün eden şey, her isme nisbetle bu ismin hükümlerinin gerektirdiği imkân mertebesinin nisbetleridir; bu nisbetler, bu ismin hükmünün zuhur mahalli olan bazı mümkünlerin a'yânıyla irtibatlıdırlar.

İlmin her hangi bir sınıfı, cinsi ve türü için bu "cem" mertebesi ve hükümlerinin ihatasında bulunan isimlerden taayyün eden her hangi bir şey, bu sınıf, cins ve türün istidadının talep ettiği/istid'a ve bu mertebenin nisbetlerinden olan şeylerdir; bu nisbet, bu türün veya kendisini talep eden ve belirleyen bu kev-nî hakikâtin mertebesinde rubûbiyet sırrı ile taayyün eder.

Böylece bu taayyün ve talep/istid'a ile "Allah" ve "Rahman" isimlerinin saltanatı, hükümlerinin nüfuz etmesiyle, kevnî hakikat üzerinde zahir olur. Böylece, bu hakikat üzerindeki rubûbiyet, bu nisbet cihetinden her iki isim hakkında küllî ve tekil olarak gerçekleşir. Bunun neticesinde ise, kendisini kabul eden hakikatte görülen esere göre Hakka izafe edilen bir isim zuhur eder. Bu ismin Hakka izafesi," "Allah" ve "Rahman" isimlerinden birisinin mertebesi açısından sabittir. Nitekim Allah, âyette buna dikkat çekmiştir: "İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisi ile dua ederseniz, en güzel isimler O'nundur." (Isra, 110)

Bu sırrı anla, çünkü bu, son derece kapalı ve önemli bir sırdır.

Şu hâlde her şey, kemâli talep eder. Bu noktada, hariçten her hangi bir engel de yoktur; çünkü, sadece isimler, durumu zikredilen mümkünlerin makamı ve bunları birleştiren sır vardır. Bu sır, insandır; insanın, kendisine has bir hükmü vardır.

Allah'ın dilediği kadarıyla, insanın özelliğini belirten açıklamalar yapacağız.

Müstağniliği, yaratıklarıyla münâsebetinin ve ilişkisinin olmayışı açısından Zât hakkında, hiç bir şey söylenemez; nitekim daha önce bunu belirtmiştim. "Engel" diye isimlendirilen şey, bazı a'yânın bazılarındaki hükmünden ibarettir; bu hüküm, adeta başkasının kendi dışındaki kemâli gibi, içinde kendi kemâlinin de bulunduğu özel bir tarzda Hak ile zuhur etmiştir.

Bu durum, eksikliklerde, perdelerde ve elemlerde de böyledir.

İki kemâlin neticesi, zikrettiğimiz husustur. Külli gaye, hangi mertebe ve surette olursa olsun her varlığın nihayette ulaştığı hâl ve durumdan ibarettir; varlık, o hâl veya durumda yerleşir/istikrar ve küllî -tafsili değil, çünkü tafsili olan şeyin, sadece nisbi ve farazi bir sonu olabilir- açıdan hükmü devam eder.

Bunu bil ve bu kaidenin içeriğini düşün. Hiç kuşkusuz ki, farklı lisanlarla, isimlerin sırları hakkmda pek çok ve çeşitli sırlara dikkatini çektim. Bunların bir kısmı, bir kısmından daha üstündür. En büyük sırra ise, tam olarak, kitabın başındaki tavsiyemin gereğini yerine getirirsen ulaşabilirsin.

Allah, irşada ulaştırandır.

Başlangıç/Mebde' Ve Yaratılışın Sırrı

Daha önce, ilmin ve kelâmın sırrını, bunların mertebelerini ve hükümlerini, ilim ve kelâma özgü ifâde ve aktarma araçları gibi levazımını, isimlerin sırrını, farklılık mertebelerini ve benzeri konuları mümkün olduğunca açıklamıştık; bununla beraber, daha önce de bu konularla ilgili Allah'ın açıklanmasını ve izâhınl takdir ettiği sırları bu konulardan bahs ederken beyan etmiştik. Şimdi ise, asılların ve ana ilim ve hakikatlerin diğer neticelerini ve semerelerini zikredeceğiz. Bunları zikredeceğimizi vaat etmiştik.

Öncelikle, Allah'tan yardım dileyerek, "başlangıç" ve "yaratılışın sırrıyla başlıyoruz.

Hak, her şeyi zâtına dair bilgisinin aynısıyla bilir. Hak, başkasmdan veya başkası vasıtasıyla kazanılmış herhangi bir ilim ile vasıflanmış değildir. Bunun ardından Hak, nefsinde aleme dair ezelî bilgisine göre onu yaratmıştır. Şu hâlde âlem, Hakkın ilminin sureti ve mazhârıdır.

Hak subhanehu ve teala, eşyayı ilim ve varlık açısından ihata etmeye devam etmektedir; nitekim bunu bize öğretmiş, haber vermiş ve anlatmıştır. Zuhur eden her şey, O'ndan zuhur etmiştir. Çünkü Haktan başka hiç bir şeyin, Hakla birlikte varlığı yoktur. Nitekim sözü doğru Peygamber Efendimiz, "Allah var idi, O'nunla beraber başka bir şey yok idi." diye haber vermiştir.

Allah teala da, kendisini tanıtarak nefsi hakkında şunu haber vermiştir: "O Allah ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Gaybi ve şehâdeti bilir, rahman ve rahim'dir." (Haşır, 22) Başka bir âyetinde de, kemâlinin sıfatlarına dikkat çekip, şöyle buyurmuştur: "O evveldir, âhirdir, zahirdir, bâtındır. O her şeyi bilendir." (Hadid, 3)

Böylelikle, Hakkın seçkin kullarının ve kurbiyetine ve ikramlarına mazhâr olanların muhakkikleri, öncelikle Hakkın onlara açtığı ve kendilerini muttali kıldığı varlığının sırlarıyla, daha sonra da haber verdiği şeylerle şunu öğrenirler: Mertebelerin sayısı fazla olsa bile, hepsinin sayısı iki mertebeye racidir. Bunlar, gayb ve şehâdet bir de bunları birleştiren mertebe. Nitekim, daha önce buna işaret edilmiştir.

Binaenaleyh her şeyin bir zahiri vardır ki, o şeyin sureti ve görünen yönünden ibarettir; bir de bâtını vardır ki, o da, o şeyin ruhu, mânâsı ve gaybıdır.

Bütün suretler, gizli ve açık farklı türlerine rağmen, "şehâdet" Özelliğiyle nitelenen "ez-Zâhir" ismine mensuptur.

Bütün mânâlar ve mücerret hakikatler de, gayba ve el-Bâtm ismine mensupturlar. Bunlar, belirli sebeb ve şartlar ile ortaya çıkan cüz'î suretlerin asıllarıdır.

Var olan her şey, mânâ veya ruhaniyeti veya her ikisi açısından, mertebe ve şeref yönünden suretten önce gelir; bu yönden onun önceliği vardır. Suretin ise, ilmî Öncelik açısından olsa bile, başka bir açıdan mânâ ve ruhaniyete önceliği vardır. Çünkü cüzü bilmek, küllü bilmekten öncedir; zahiri bilmek, bâtını bilmekten öncedir ve onu bilmenin şartıdır.

Beşerî ruhlar, mizaç düzeyindeki inşanın ardından ve mizaca göre taayyün ettikleri için şu ortaya çıkmıştır ki: Suret ve bâtını hakikatlerden her birisi, bir açıdan ve itibâr ile Öncedir, başka bir vecih ve itibâr ile de sonradır.

Hak, rahmeti ve ilmiyle her şeyi kuşattığı, rahmet ise, daha önce belirttiğimiz gibi, "kapsayıcı varlık"tan ibaret olup, onun dışındaki hiç bir şeyin şümul ve genelliği olmadığı için, "er-Rah-man" isminin eşyayı ihatası zuhur etmiştir. Her şeyin kendisine özgü bir parçası ve Mutlak Varlıkta kimsenin ortak olmadığı belirli bir payı bulunduğu için, er-Rahim isminin özel olarak her şeyi kapsadığı bilinmiş olur. Böylelikle Hakkın, zâtı ve bu iki

âyette zikredilen küllî isimleri açısından, her şeyi ilim ve varlık yönünden ihata ettiği sahih olmuştur.

Sonra şöyle deriz: Zuhur eden ve müşahede edilen her şey, zuhurdan önceki bir batmlıktan zuhur etmiştir. Gayb, şehâdet-ten önce gelmiştir. Bütün bu bahiste zikredilen şeylerdeki öncelik ve evvellik, ister varlık yönünden, ister mertebe yönünden, ister ikisiyle beraber olsun, aynıdır.

Şu hâlde, ez-Zâhir ismi ve onun ile zuhur eden diğer suretler, Hakkın gaybmda bulunmaktaydılar ve zikredilen ilâhî gayba en yakın sıfat olan vahdaniyetin altında müstehlek idiler. Böylece, vahdaniyet ve istihlak/fenâ perdesi, aşırı yakınlık ile onları Zâtlarını ve Rablerini idrâkten engellemiştir.

Sonra, Hak, kendilerini bilgisine göre temyiz ettiğinde, tecellîsinin nuruyla onları izhâr etmiştir. Böylelikle O'nun nuru ile bu varlıklar, aydınlanmış, zuhuru ile zuhur etmiş, böylece bâtın ve mefkud/yok hükmünde olmanın ardından, görülür ve mevcut hâle gelmişlerdir. Onlardan önce gelen ve zuhur eden her şeyi kapsayan batmî mertebe "gayb" diye isimlendirildiği gibi, bunları birleştiren mertebe de, zuhur etmelerine nisbetle "şehâ-det" diye isimlendirilmiştir.

Gayb, ikidir: İzafî ve hakikî gayb. Buna göre, izafî gayb, hükmünün tafsili ortaya çıkan gaybdır; hakikî gayb ise, Hakkın zâtının ve hüviyetinin mertebesidir/hazret.

Vahdet Ve Kesreti Birlik Ve Çokluk

İttifak edilen şeylerden birisi şudur: Allah'ın hakikatini, kendisinden başka hiç kimsenin ilmi ihata edemez. Çünkü, O'nun hakkında belirli bir hüküm taayyün etmediği gibi, O, hiçbir vasıf ile de sınırlanmaz, belirlenmez, taayyün etmez ve sonsuzdur. Hiçbir şekilde taayyün etmeyen şeyin taakkul edilmesi, mümkün değildir; çünkü akıl, kuşatamadığı ve kendisin-ce belirginleşmeyen bir şeyi ihata edemez. Şayet Hakkın hakikati, herhangi bir vecih veya bir nisbet ile bile olsa taayyün etseydi, mutlak olarak değil, kendisiyle taayyün ettiği şey ile ve ona göre olan bu taayyününüyle bilinirdi.

Bu gayb hakkındaki bu bilgi, icmâlî bir bilgidir. Bu bilgi, en yüce keşif ve ilâhî tarif ile meydana gelmiştir. Bu bilgide, taayyün dışı/gayr-ı müteayyin bu gaybî mertebeden taayyün eden tecellîden başka hiç bir vasıta yoktur. Bu tecellîye ve bunun nasıl gerçekleştiğine dikkat çekmiştik. Ardından da, kendisinden zuhur eden ve farklılaşan isimler, vücûdî eserler, mazhârlara ait nûranî tecellîler ve benzen şeyler ile Hakka istidlal etmeye de dikkat çekmiştik.

Nitekim bu meseleye, şekil, teşekkül ve teşekkül eden şey bahsinde değinmiştik.

Çünkü bu gayb, zuhur eden ve bilinen ve bunların dışındaki şeyin aslıdır. Bunlarm dışındaki derken, sadece Hakkın bileği âlemlerden müstağnilik makamı ve aradaki münâsebetin yokluğundan dolayı başkasına ilişmeyen nisbeti kast etmekteyim. Hakkın âleme taalluk nisbeti ve de ulûhiyet, ulûhiyetin hükmü, ilim ve tesirle ilgili olarak zikrettiğimiz münâsebetlerin sırrı cihetinden âlemin Hakka taalluk etmesi yönünden ise Hakka dair, kendisiyle zuhur edip, O'nu izhâr eden şey ile hüküm verilir/Hak, mahkûm-i aleyhtir; bu yönden Hak, dilediği kullarına Zât'mm gaybmdan her tecellî edişinde kendini bildirir, tanıtır ve öğretir.

Bu gayba nisbetle en yakın mertebe, Nefes-i Rahmânî'den ibaret olan Amâ"dır; bu mertebeye, taayyün-i evvel hükümlerinin ilki ve mutlaklığa en yakını olan ahadiyet istinat etmektedir.

O, yani Ama mertebesi, bütün isim ve sıfatların mertebesi ve de daha önce belirtilen "na't"larm sahibidir. Amâ', zikredilen ilâhî gayba nisbetle ilk şehâdet mertebesidir; yoksa, Amâ, kendisinin altında bulunan mertebelere nisbetle ise, "izafî gayb"drr. Amâ, ayrıca, bütün surî veya manevî çokluğun "iki tahlilde" kendisinde sona ermesi açısmdan da, şehâdet mertebesinin sonuncusudur.

Âlemde görülen çokluk, zikredilen ahadiyetten yayılmış ve bir itibârla da onunla zuhur etmiştir; fakat bunun anlamı, hüviyeti itibarıyla bir/vahid olandan, hüviyeti açısından çokluğun sâdır olması demek değildir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, her hangi bir şeyden hakikati açısmdan kendisine zıt bir şeyin çıkması mümkün ve geçerli değildir. Vahdet ve kesretin, bir ve çoğun birbirleriyle çeliştiğinde de bir kuşku yoktur. Şu hâlde bunlardan birisinin, kendisinden farklı olduğu yönüyle diğerinden sudur etmesi imkânsızdır.

Fakat, bir olanın ve birliğin/vah id ve vahdet pek çok nisbet-leri olduğu gibi, çokluğun da sabit bir birliği vardır. Şu hâlde bunlardan birisi diğeriyle ilişkili olduğunda veya ona tesir ettiğinde, bu, sözü edilen müşterek özellikle gerçekleşir.

Bu kaidenin açıklamaya çalıştığımız konudaki tezahürü şudur: Bir'in, iki hükmü vardır. Birincisi onun, herhangi bir sıfat, isim, na't veya sabit bir hüküm veya arız veya lâzım şeklinde bir sıfat diye düşünülmeden sadece kendisi için "bir" olmasıdır; şöyle ki, o -linefsihi- kendisidir.

Hüviyetten ibaret olan Gayb-ı Mutlak ile ahadiyet özelliğindeki bu ismî taayyün arasında bu taayyünün kendisinden başka hiç bir fark yoktur. Aynı şekilde, bu gaybda hiçbir şeyin taayyün ve vücûdî bir çokluğu yoktur. Aksi hâlde Hak, başkası için zarf olurdu ki, O'nun ahadiyeti/birlik bundan münezzehtir.

Sonra şöyle deriz: "Bir/VahicT'e izafe edilen iki hükümden diğeri ise, onun kendisini kendisi ile bilmesi ve bunu bildiğini de bilmesidir. O, vahdetini ve mertebesini, vahdetin kendisi için sabit bir nisbet veya zorunlu bir hüküm veya kimsenin ortak olmadığı ve başkası için sahih olmayan bir sıfat olduğunu bilir; bu nisbet, nisbeti açısmdan Bir'in hükmüdür.

Ayrıca, âleme ilişmekten/taalluk müstağnilik nisbeti ve de daha önce zikredilen ona ilişmek/taalluk nisbeti buradan bilinir. İşte bu nisbetten, sabit olan bu nispî taaddüt nedeniyle, çokluk Bir'den meydana gelmiştir. Şöyle ki: Hakkın kendisini kendisiyle bilmesi ve kendisinin lizâtîhi bir olup, varlığında ortağı olmayışı, mutlak vahdet hükmünden farklıdır; böylelikle

nispî kesrete /çokluk bağlı olan taaddüt/çoğalma, haricî/aynî taaddüdü izhâr etmiştir.

Bir için şart olan bu iki hüküm, özelliği bilinmeyen ve hakkında belirli hiç bir hükmün sahîh olmadığı Zât'a ait gayb'dan sonra gelirler. Bu gayb hakkında, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, vahdet/birlik, kesret/çokluk vb. gibi hiçbir belirgin sıfat ortaya çıkmaz.

Adede nisbetle birin hükmü, şu Özellikte olmasıdır: Kendisiyle sayılır, adedin ortaya çıkmasını sağlar; yoksa bir, sayı değildir. İkilik de, adetin illetidir, fakat o, maddi illete benzer. Üç 'se, tam sayıların ilki, sayıların çokluk ve terkiplerinin ilkidir.

Bu veciz işaretimizle vahdetin mertebesine dikkat çektikten / şimdi de kesretin mertebesine dikkat çekeceğiz; böylece her ikisine dair ikâzımız tamamlanmış, artık bunların hükümleri de kapalı kalmamış olur. Şöyle deriz:

Kesret/çokluk, iki kısma ayrılır: Birincisi, cüzlerin ve zâtın kendisinde kaynaştığı dayanaklarm/mukavvimat kesreti; buna örnek olarak, madde ve suret cüzleri veya -bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte- cisme nisbetle cevher ve araz; cevher ve arazdan oluşan türlere nisbetle ise, fasıllar, cinsler verilebilir.

Kısaca bu kesret, daha sonra bir şeyin kendisinden meydana geldiğinin tasavvur edilebilmesi için, başlangıçta muhtaç olunan kesrettir.

İkinci kısım ise, bir şeyin levazımının kesretidir. Bu da, bir şeyin nefsinde gerçek anlamda "bir" olması veya cüzlerden ve dayanaklardan mürekkep olmasıdır. Bu şey, varlık kazandıktan sonra, zâtmdaki mânâ ve vasıflar kendisinin lâzımı olurlar; zâtı ise, ister nefsinde başkasından mürekkep olsun, ister böyle olmasın, bunlardan oluşmaz. Aksine bunlar, zorunlu olarak ve varlık açısından bu şeye tabidirler. Öyle ki, bu şeyin varlığı ve bir şeye taalluk ettiği tasavvur edildiğinde, bu mânâlar onun lâzımı olurlar. Buna örnek olarak, altı sayısını verebiliriz. Altının varlığı, çift olmadan tasavvur olunamaz. Bu demek değildir ki, çift, altının bir parçasıdır. Çift, zorunlu olarak altı sayısının lâzımıdır ve mertebe olarak da kendisinden sonra gelmiştir. Altı, aynı zamanda, yarım, üçte bir ve üç, beş ve diğer rakamlarda bulunan "ferdiyet" kavramlarını da içerir.

Tahkik derecesine ulaşamamış akıllı kişi, buradan ihatanın sırrını kavrar. Bunun yanında ihata eden, ihata ettiği şeyin zarfı olmadığı gibi, ihata edilen şey de, kendisini ihata edenin bir cüzü değildir. Ayrıca bu kişi, Bir'in lâzımı olan sıfatların onun birliğine hiçbir şekilde zarar vermeyeceği gibi çeşitli sırlan öğrenir.

Şehâdet Ve Gayb

Vahdet ve kesret hakkında izah etmek istediğimiz hususlar belli olmuştur. Bunların bilinmesi, yaratılışm/emr başlangıcının sırrına dair zikredeceğim şeylerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu "Emr", "âlem" diye isimlendirilen büyük kitabın anahtarıdır. Böylelikle bundan, son nüshaya ulaşıncaya kadar "âlemin nüshası" ve "nüshanın nüshâsı"nm bilgisine tedricen yükselinir. Son nüsha, daha önce vaat ettiğim gibi, bazı sırlarını açıklama niyetinde olduğumuz "Fatiha"'dır.

Bu itibârla şöyle deriz: Hak Subhanehu, Zât'mm gayb mertebesindeki nurundan ibaret olan ilmiyle, Zât'a mahsus mutlak kemâline bakmıştır. Bu kemâlin Hak için sabitliği, haricî bir şeye dayanmaz, çünkü burada O'nun dışında kalan hiç bir şey yoktur; böylelikle, işaret edilen müstağnilik sahih olmuştur. Bu nazar/bakış, önceki bir perdeden veya daha önce bulunmayan yeni, haricî bir şeyden değildir. Hak, kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir. Binaenaleyh, nispîliğin dışında, burada hiçbir teceddüt/yenilenme, öncelik ve sonrahk yoktur.

Fakat müşahede sahibinin bilgisinin lisanı, şimdiki âlemimizde şeyleri ve aralarındaki hüküm, sıfat, öncelik ve sonralıktaki farklılığı öğrenip, bunları gayb'daki nûranî ve ilmî mertebelerde idrâk ettikten sonra, bu hakikatlerin sırlarını ibarenin taşıyabileceği kadarıyla ve hitab esnasında muhatabın hâlinin, hitap edenin ve dinleyenin mertebe ve makamlarının gerektirdiği ölçüde dile getirir. Çünkü, bütün bu zikrettiğimiz unsurların açıklama-

ya çalıştığımız konuda bir hükmü vardır ki, bu hüküm, ifâde edilen şeyde de bir tesir icap ettirir. Bu tesir, o şeyi içinde bulunduğu mutlaklık ve münezzehlikten çıkartır. Bu mutlaklık ve münezzehlik, o şeye zikredilen kayıtların ve ifâde araçlarının gerektirdiği tarzda maddeler ve çeşitli keyfiyetler sebebiyle eklenen ve arız olan sınırlılıktan önce gelir; nitekim, daha önce kelâmın sırrı bahsinde buna işaret etmiştim.

Özetle, insanın yaratılışının melekeleri/kuvvetleri, müşahede ve tecrid hâlinde arifin nefsinin idrâk ettiği her şeyi, benzerliğinin kemâlini idrâk, onu ifâde etmek, müşahedenin kendisine taalluk ettiği tarzda ibraz etmekten acizdir. Bunun için arif, şe-hâdet âlemine döndüğünde müşahede ettiği şeylerin hepsini değil, küllilerini ve bazı cüzîlerini aklında tutabilir. Çünkü, tabiî kuvvetleri yetersiz ve basiretin idrâk boyutu karşısında nakıs olduğu gibi, bu kuvvetlerin feleği/kapasite de, nefsin geniş alanına ve hazretü'l-kuds'deki mertebesinin dairesinin genişliğine nisbetle dardır.

Bahsettiğimiz noktada arifin hâli, aslında yazı yazmayı tam olarak bildiği hâlde eli titrediği için bilgisine göre bunu ifâde edemeyen eli titreyen iyi katibin hâline benzemektedir. Bu kişi, bildiği tarzda istediği şeyi yazamaz,

çünkü, alet gayesine yardımcı olmamaktadır. Şu hâlde vasıtaların, araçların ve hükümlerinin durumlarını ve bunların kullanıcılarının nefsindeki şeye nisbetle eksikliklerini bilmeyen kimse, kusuru bu araçları kullanan şahsa nisbet eder, hâlbuki durum hiç de böyle değildir.

Eksiklik, aletten ve onun yaratılmış cüzî-haricî varlık istidadının veya varlık ve yaratılmışlık dairesinin dışında gayb alemindeki küllî istidadından kaynaklanır. Aletin bu istidadı, failin onunla izhâr etmek istediği şeye tam olarak cevap vermede eksik kalır.

Burada, şayet araştırır ve elde edebilirsen önemli bir sır vardır.

Bu konu netleşince, tekrar yaratılışın başlangıcı ve bunun tafsilinden ibaret olan konumuza dönüyorum:

Şöyle deriz: Sözü edilen bu nazar ile Hak, işaret edildiği tarzda hüviyetinin gaybmda gizli olan ve Zâtına mahsus zorunlu varlık kemâlinden farklı bir kemâli daha müşahede eder ve aniden iki kemâl arasında tam bir aşk/taaşşuk ilişkisinden ibaret muttasıl bir bağ meydana gelir. İşte bu gizli kemâl, daha sonra belirteceğimiz "cela" ve "istida" kemâlidir.

Hâdislik hükümlerinden mücerret olan Hakkın bu ilmî nazarı, "şuhûdî" nispet cihetinden başka bir gayb tecellîsinin meydana gelmesini/inbias gerekli kılar ve onu talep eder; söz konusu "şuhûdî" nispet, daha sonra bizde taayyün edip akledildiğinde "el-Basîr" ismiyle ifâde edilir. Bu gerektirme, tecellînin kendisi için/linefsihî taayyün etmesi içindir; bu tecellî, zuhurunu talep eden ilâhî ilmin gördüğü şeye taalluk etmiş olarak "hubbî/sev-gi" renkle boyanmış/insibağ bir halde iken kendisi için taayyün eder. Bu tecellînin ilmin gördüğü şeye ilişmesinin/taalluk nedeni, ilim mertebesinin muhabbet mertebesinden önce gelmesidir; çünkü, mutlak anlamda bilinmeyen herhangi bir şeye muhabbet asla taalluk etmez, nitekim, "Miftah-u gaybi'1-cem" isimli kitabımızda "kevnî ve esmaî talep" hakkındaki ifâdelerimizde buna işaret etmiştim.

Gaybta sadece Hakkın bildiği ve müşahede ettiği şeyler bulunduğu için -ki, bunun nedeni, Hakkın eşyayı ihata etmesi ve eşyanın Hakkın zâtında resmedilmiş/irtisam olmasıdır- bahsettiğimiz durum, irâdenin kudretten önce gelmesinde olduğu gibi, mertebe ve nisbet açısından olan bir önceliktir. Binaenaleyh, ilmin bu noktadaki benzeri, onun hükmü ve hikmetidir ki bunlar, bizdeki basarî/göz ve aklî görüşlerdir; her iki kuvvet de, ilmin hüküm ve hikmetinin mazhân ve benzerleridir.

Böylelikle gayenin gerçekleşmesinin, iki öncülün terkibine bağlı olduğu bilinmiştir; çünkü birliği açısından ve ahadiyeti makamında Bir, başka bir şeyi meydana getiremez ve çokluk Bir'den zuhur etmez, binaenaleyh onunla birlikte, sadece kendisi bulunabilir.

Ayrıca şu da Öğrenilmiştir ki: Gaye olan kemâl, kesret/çokluk olmaksızın zuhura gelmez. Ve öğrenilmiştir ki: Gayenin gerçekleşmesinin kendisine bağlı olduğu şey de, gayedir.

Bu durumda mutlak gaybtan sadece bir öncül taayyün etmiştir. Bu öncül, "bais-i hubbî/sevgi dürtüsü" ile gerçekleşen tecellîdir. Vahdaniyetin sırrı ve Zât'a ait gaybî ve vücûdî sırla ilgili olarak ifâde ettiğimiz gibi, mutlak gayb'tan hüküm de infaz olunmaz ki, mutlak gayb, bu mertebede sultanın sahibidir ve zikrettiğimiz nisbetleri ihata eder.

Bu, fayda vermeyen ve netice doğurmayan altı tertibin birliği sırrıdır. Ben, daha önce bunu şu ifâdemle belirtmiştim: "Tecellî hükümlerinin "fiil" diye isimlendirilen ve tecellînin mazhân olan başka bir şeysiz birbiriyle birleşmesi, hiç bir sonuç ve fayda vermez. Fiil, Yaratıcı ve Mucit olması itibarıyla Haktan mefule ulaşan te'sir nisbetine bağlı tecellîdir. Bu tesir, farklı mertebelerine göre, fiilinin kendisi ile/mefulun bih, kendisinde gerçekleş-tiği/mefulun fih veya kendisiyle birlikte/mefulun-meah veya kendisi için/mefulun leh gerçekleştiği şeye ulaşır.

Buna göre tesirin "mefulun-fih"e ulaşması, mefulun maksat veya maksatlardan birisi olması durumundadır; "ınefulun-bih"e ulaşması ise, mefulun vasıta ve şart olması durumundadır; "me-fukm-meah"a ulaşması ise, mefulun illetin parçası veya sebeplerinden birisi veya bir itibârla gaye olması durumundadır; tesirin "mefulun-leh"e ulaşması ise, bu fiilin faydasının ona/mefule dönmesi veya o şeyin fiilin gayesi olması durumundadır.

İşte bu, Hakkın âlemi âlem için yaratmasının ve ibâdetin Ma'bud için değil, âbid için emredilmesinin sırrıdır. Çünkü Hak, izzet ve müstağniliği itibarıyla, fiilinin herhangi bir amaca bağlı olmasından münezzehtir; bilakis O'nun fiilinin gayesi, âleme yönelik zatî rahmetidir.

Diğer fiil mertebelerini de buna kıyas et! Kuşkusuz ki sana bir kapı açmış bulunmaktayım.

Sonra şöyle deriz: Neticenin meydana gelmesini ve sadece "hubbî tecellî" ile hükmün gerçekleşmesini erteleyen başka bir sebep ise şudur: Şayet bir şeyin meydana gelişini veya imkânını tek öncüle bağlı farz etseydik, bu hüküm ile taayyün eden ve ayn'ı zahir olan bazı kimselerin idrâkine şu gelirdi: Yaratılış işi-ve kevnî inşanın konusu ve gayesi, sadece ve sadece Hakkın mertebesine mahsûs şeylerin tahsilinden ibarettir; hâlbuki böyle bir düşünce, Hakkm müstağnilik mertebesi hakkında nakıs bir vehimdir. Bu mertebe, Zât'a ait vücûdî kemâl mertebesidir; bu mertebe, kendisine layık olmayan şeylerden münezzehtir.

Binaenaleyh zikredilen bu tecellînin hükmü, bu ve zikredilmesi mümkün olmayan başka engellerden dolayı gerçekleşmeyince, Gayb-ı Mutlak'tan nihai mertebesini/müstakar talebe döner; nitekim bu durum, mazhârlar ile

taayyün eden diğer tecellîlerin de adetidir/sünnet. Onlar da, kesret/çokluk alemiyle münâsebetleri olmadığı için, hükümleri tecellî ettikleri şeylerde gerçekleştiğinde kendi asıllarına dönmek isterler.

İşte bu, tafsîlî tecellîlerin tecellî ettikleri şeylerin hükümlerini kazandıktan sonra kendileri için meydana gelen "insilah/soyutlanma" ve Gayb'a dönüşlerinin/rücû sebebidir. Bunu, tecellî ve mütecella-leh/tecellî edilenin sırrı bölümünde ve de tasavvur mertebelerinde belirtmiştim. Ayrıca bu, beşeri ruhların büründük-leri/telebbüs neş'etlerden soyutlanmalarının ve asıllarına dönmelerinin nedenidir. Beşerî ruhlar, bu neş'etlerle kemâle erip, bütün oluşlarm/neş'e sırlarının özünü, bütün suret ve mevtınlerin sırlarını elde ettikten sonra, vahdetlerine zarar veren sûretleriyle değil, çokluk hükümleriyle boyanmış olarak asıllarına dönerler.

Sonra şöyle deriz: Zikredilen bu dönüş ile "gaybî hareket" ve mukaddes bir "şevkî-devir" meydana gelir. Bu hareket ve devrin hükmü, Gaybm kuşattığı kevnî ve esmaî hakikatlere sirayet eder. Bu tecellî, dönüşünde diğer ilmî taayyünlere uğrar, böylelikle tecellî, gaybî ve şevkî mukaddes bir hareketle uğradığı ilmi taayyünleri harekete geçirir. Bunun sonucunda ise, diğer hakikatlerden aşk dürtüleri/bevais-i hubbiyye, hubbî ve manevî hareketler neş'et eder. Bunlar, kendilerinde sirayet eden tecellînin sırrının hükmüyle Haktan kendi varlıklarını ve kemâllerinin bulunduğu şeyi izhâr etmesini talep ederler; böylece bu şey, kuşatıcı devri hareketlerin miftahı olur.

Bu miftah, gizli şeyleri izhâr eder, bil-kuvve ve imkân hâlindeki varlıkların a'yânını/varlık, fiile çıkartır. Bu cömertlik nispeti, Gaybî ahadiyet altında fânî/müstehlek olmuş hakikatlerdendir. Böylece bu cömertlik/cevad nisbetinin mertebesinin lisanı, zikredilen tarzda kendisinden talep edenlere yardımcı olacak şekilde ortaya çıkar; bunun nedeni ise onun, hakikâtinin ve hükmünün gerçekleşmesine bağlı olan kendi kemâlinin zuhurunu istemesidir.

Böylelikle, iki öncül meydana gelmiş olur: Birincisi, hubbî tecellînin içerdiği talep; diğeri ise, fiilin mazhârı olduğunu belirttiğimiz "kabul" özelliğindeki kevnî istidat talebidir. Böylece, şimdi "kudret" diye isimlendirdiğimiz nisbet ortaya çıkar/taayyün. Bu nispet, kendisi için taayyünü "irâde"den ibaret olan bir konu/müteallak talep eder; böylece rükünler, tamamlanır. Çünkü ilmin zikredilen şeyleri müşahede etmesine neden olan tecellî, gaybî ve vücûdî nurun hakikatini ortaya çıkartan "hayât" nisbetinin hükmüyle boyanan "hüviyet tecellîsi" dir. Sonra hubbî tecellî, ilim ile beraber, hubbî sınırı unvanı olan "irâde" nisbeti-ni izhâr eder. Bunun ardından da, açıkladığımız gibi, kudret taayyün eder.

Böylece, istenilen neticenin kendilerine bağlı olduğu esaslar tamamlanmış olur. Bu esaslar, iki öncüldür. Her öncül iki müf-redden/kavram oluşur; böylece dört tane olurlar. Bunların bir tanesi, tekrarlanır; tekrarlanan öncül, eser ve eserin kemâlinin meydana gelmesi için diğer üç öncülde

gizli olduğunda diğer üçünün hükmünü kazanan/insibağ "irâde" nisbeti yönünden "ahadiyet-i cem/çokluğun birliği" sırrıdır; böylece de, "ferdiyet" meydana gelmiş olur.

Bunun ardından, "tekrar"'dan ibaret olan bu gaybî hareket ile, nikah sırrı zuhur eder. Bunu -"zuhur" tâbiliği değil- "istilzam" tabiliğiyle netice takip eder.

Artık geriye, zikredilen esaslara göre maksadın ortaya çıkması için mertebenin "hubbî hareket" ile taayyün etmesi kalır; bu mertebe, ikrida: m nüfuz mahallidir. Bu esaslar, aslî nisbetler ve gaybî vahdaniyet mertebesinin lâzımı olan Zâtı isimlerdir. Bu isimler, Zât'in Özelliklerini taşırlar ve onun sırlarının mazhârla-

rıdır. Bunların dışındaki isimler ise, küllî isimler ise, Zatî isimlerin tâbileridirîer; böyle değiller ise, tedvin ve tastir/kevn âlemine ilişen ve o âlemde taayyün eden tafsîlî isimlerdir.

Daha önce açıklamıştık ki: Herhangi bir şeyin sırf basitliği ve birliği/vahdet açısından kendiliğinde bir tesirinin olması asla mümkün değildir. Binaenaleyh bu durum, vahdet makamının kendisinden farklı ve mertebe açısından aşağısında olan şeylerden ayırt edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece bu makamdan, iktidarın gerçekleşmesinin mahalli olmaya münasip şeyler ayrışır. Çünkü iki eşit şey -ki bunlar, iki nisbet veya iki varlık olabilirler-eşit oldukları noktada birbirlerine tesir etmede herhangi bir önceliğe sahip değillerdir. Şu hâlde, birisinin o şeyden dolayı diğerinden üstün olduğu, birisinin müessir, diğerinin ise daha alt mertebede olmasını sağlayan bir "neden" veya "gerekçe" bulunmalıdır. Bunun nedeni, bu kemâl sıfatının veya üstünlüğü gerektiren durumun öncekine ait olmasıdır; böylece alt mertebede bulunan, üstün ve müessir olan şeyin eserinin mahalli olur.

İlâhî gayb'da hiçbir şeyin vücûdî çoğalması/taaddüt olmadığı için -çünkü bu mertebe, her şeyden öncedir ve çokluk ve çoğalan şeylerin kaynağıdır-, bu, nisbetler yönünden manevî bir çoğalma ve Zâta ait hâller arasında gerçekleşen bir tercihtir. Böylelikle kesret, vahdetin mukabilinde ve vahdetin iki yönünden birisinde bulunur; vahdetin hükümleri ve nisbetleri, kesrete bakar; diğer açıdan ise zuhur nisbeti, kesrete bakar. Hepsi ise, "celâ" ve "istic-lâ"nm kemâl makamına bakarlar. Bütün bunlar, gaybî bir münâsebet ve irtibat gözüyle gerçekleşen, aşk ve sevgi bakışıdır.

Böylelikle Zâta ait birlik ve çokluk/ahadiyyü'l-cem'iyyu özelliğindeki hüküm, ilmi nisbette maksadı meydana getirmek ve hakikâtini ortaya çıkartmak için sirayet eder. Bunun neticesinde de ilâhî gayb, iki kısma bölünür. Bununla beraber, "hubbî" sır, bu işte/emir sulta sahibidir. Bu nedenle bu sır, "kahır" özelliğini yitirmez; bu özellik, ahadiyete tâbi olan muhabbet ve gayretin/ilâhî kıskançlık lâzımıdır.

Binaenaleyh o, yani ahadiyet özelliğindeki bu "kahır" hükmü, kendisinden üstün ve ona yakın olmaktan da müstağni oluşu itibarıyla, ondan farklı olduğu yönden kesrete ilişir; bu ilişme, kesret taayyün ettikten sonra gerçekleşir, çünkü taayyünden önce, zıtlık ve gayret hükmü ortaya çıkmadığı gibi, diğer nispetlerin hükmü de ortaya çıkmaz.

Akıllı kişi, buradan tenzihin menşe' ve mebdesinin farkına varır; ayrıca, rahmet-gazabm, rahmetin gazaptan önce gelmesinin, rızâ-öfkenin/saht, celal-cemâlin, kâhır-lütfun -nasıl istersen öyle söyle- sırrının farkına varır. Çünkü bütün bunlar, bu iki asla racidirler. Bunların en iyi ve en uygun ifâdesi, ilâhi haberle belirtilen ifâdedir ki bu da, "rahmet ve gazab"tır.

Sonra şöyle derim: Bu iki kısmm/şatr birisinde, tâbileriyle birlikte pek çok hükümleri yönünden kesretin istinat ettiği "vahdet" nisbeti aynşır/infisal. Böylelikle ez-Zâhir isminin mertebesi, zikredilen ayrılma/infisal ile gayb mertebesinden ortaya çıkar/taayyün; bu taayyün, kendisi ve O'nun ile taayyün eden şey için ortaya çıkmıştır/taayyün. Bu durum, söz konusu taayyünün, ne kadar, nasıl, ne zaman ve nerede gibi soruların sorulduğu makamlarda madutlar/sayılır şeyler için zuhurundan öncedir.

Bunun ardından da taayyün, şehâdet sayesinde Gayb'tan ayrılır. Böylelikle, ez-Zâhir'in kendisinden ayrılmasıyla "el-Batm" için icmâlîbir mertebe taayyün eder ve zuhuru açısından ez-Zâhir'in gaybıyla izhâr ettiği sıfatlar, hükümler, suretler ve ona tâbi levazım müşahede olunur. Böylece, kendisinde bâtın olan şey bilinir; kendisinden zahir olan şehâdetle gayb bilinir, şehâdet de gayb ile bilinir.

Ez-Zâhir ismine mahsûs kısımda ayrılan şeylerin hepsi, "ce-lâ" ve "isticlâ"nm kemâline tâbidir ve onun hizmetindedir.

Diğer kısım ise, en korunmuş izzet makamındaki mutlaklığı ve kemâli üzerinde kalır; bu kemâl, na'tlardan, kayıtlardan ve işaret edilen icmâlî taallukun dışındaki bütün idrâklerin taalluklarından münezzehtir.

Bunun "şatır" diye isimlendirilmesi, taayyün ettiği ve sınırlandığı için değildir; bilakis kendisinden herhangi bir kısım taayyün ettiğinde, bu kısım, taayyün etmeyişi cihetinden ona delil olur. Çünkü kendisi asıl, kendisinden taayyün eden şey ise, onun delilidir; binaenaleyh o, hem delil ve hem de medlul olmaktadır, nitekim ilmin sırrı bahsinde buna işaret etmiştik.

Her delil, delâlet ettiği şey üzerinde bir perdedir; bununla beraber delil, o şeyi delâlet ettiği açıdan tanımlar.

Bunun ardından da, kendisinden ve kendisiyle taayyün eden her şeydeki hükmüne göre bu asıl adına bir isim meydana gelir ve zuhur eder. Bu isim, o şeye/medlûle iki şekilde delâlet eder: Birincisi, taayyün eden şeye ait

olan hükmün delâleti, diğeri ise, taayyün eden her şeyin aslı olduğunu belirten icmâlî delâlet.

İşte bu, isimlendirmenin sırrıdır.

Sonra, iki kısım arasındaki ayrım sınırını/hadd-i fasıl koruyacak bir şey gerekmektedir. Bu şey/hafız, taayyün edip, farklılaştıktan sonra kendisinden ayrıldığı şeyle birleşmesini ve karışmasını engeller. Böylece ez-Zâhir ismi ve hükümleri süreklilik kazarur/bâki kalır, yaratılış tecellîsi ve taayyün hükmü geçerliliğini muhafaza eder. Eğer zikrettiğimiz bu şeyleri engelleyecek bir koruyucu/hafız olmasaydı, nizâm bozulurdu; çünkü ayrılan ve farklılaşan şeyde, zâtı olarak ilk gaybı arzulayan bir yon vardır. Çünkü bu gayb, her şeyin kaynağıdır ve eşya asıllarına, cüzîler de, küllîlerine arzu duyarlar.

Şu hâlde ahadiyet, işaret olunan bu sınırın özelliği olmuştur. Böylelikle bu had/sınır, hiçbir şekilde varlığı/ayn zuhur etme-ven gaybî bir "makûT'dür.

İki şey arasında perde olan her ayracın/fasıl da bu şekilde "ayn/varhği"i değil, sadece hükmü zuhur eder. İşte bu sının/had koruyan, Haktır; fakat Hak, ez-Zâhir isminin bâtını cihetinden bu sının korumaktadır. Bu, ez-Zâhir isminden "gayb"da kalmış nis-betidir; bu nisbet sayesinde ez-Zâhir ismi baki kalır ve müsemmâ-sına delâleti mümkün olur ki, müsemmâ da, "el-Bahn"dır.

İnsan-ı Kâmil

Ez-Zâhir isminden olan bu bâtın nisbet, Gayb'tan ayrılmayı kabul etmez. Çünkü o, ez-Zâhir, el-Bâtın ve Mutlak'ı, fiil/etkenlik ile infiali /edilgenlik, istek/talep ve istenme-yi/matlupluk birleştiren hakikattir. Bu nisbetin bir yönü vardır ki, zahiri takip eder, bir yönü daha vardır ki, o da mutlak-bâtım takip eder.

Buna göre bu iki yönün birisi, gayba ait mutlaklığı takip eder, diğeri ise, şehâdet mertebesindeki sınırlanma ve çoğalmanın/taaddüt sahibidir. Böylelikle bu nisbet, zikredilen kısmın kendisinden ayrıldığı hüviyete benzemiştir. Bu nisbetin hüviyete benzemesi, iki kısmın asılda birleşmesi ve farklılığın sadece "imtiyaz" ile gerçekleşmesinden dolayıdır; bu ise, vücûdî değil, "ademî" bir nisbettir.

İşte, zikredilen bu koruyucu hakikat, "insân-ı kâmil" merte-besidir. İnsân-ı kâmil, gayb ve şehâdet arasında bir berzahtır, kendisinde kulluk/ubudiyet ve efendilik/siy âdet hakikatinin zuhur ettiği bir aynadır. Bu mertebenin şeriat lisanı ile ismi, Amâ"dır; sıfatı, ahadiyettir. Bu mertebede taayyün

eden bütün sıfatlar, zâtı isimlerdir. Bu mütekâbil/zıt isimlerin, bunların hükümlerinin, bâtınhkları açısından bunların levazımı olan sıfat ve özelliklerin toplamından meydana gelen makûl suret ise, zikredilen "ulûhiyet" suretidir.

Bu isimler ve mertebede bunları takip eden külli isimler, birbirlerinden ayrılmazlar ve herhangi birisi diğerinin hükmünden yoksun kalmaz. Bununla beraber her mertebede, her durumda ve her anda kendisine mazhâr olan şeye nisbet ile hâkimiyet sadece bunlardan birisine aittir; diğerlerinin hükmü, bu birin hükmünün altında ezilmiş/makhûr ve ona tâbi olmuştur. Zât'a ait ilâhî emir, bu mazhâra o hâkim ismin cihetinden ulaşır. Bu mazhâr, varlığı ve kulluğu açısından bu isim ve mertebe yönünden Hakka dayanır. Böylelikle o mazhâra, mesela "Abdu'l-Kadir", "Abdu'l-Cevad", "Abdu'1-Hayy" vb. denilir.

Herhangi bir isme mensubiyeti diğer isimlerden daha güçlü olmayıp, bütün isimlerin eserlerini kabul etmekle ve Hakkın vakit, hâl, mevtin açısından kendisine tahsis ettiğinin dışında -ki, bu tahsisin ve sınırlanmanın hükmü devamlı değildir- herhangi bir tahsis olmadan bütün isimlerin hükümleriyle zuhur etmekle birlikte, münâsebetin veya hükmün veya aşkm/taaşşuk fazlalığından dolayı orta noktadan/vasatı nokta mertebelerden birisine cezb edilmeyen kimse, Abdü'1-Cami ve bil-fiil zikrettiğimiz şeyleri kuşatan kimsedir. Bu kimse, cem, zuhur ve izhâr ile sınırlanmadığı gibi, bundan dâ soyutlanmaz. Bununla beraber, mertebenin mazhârı olmakla birlikte, dilediği şeyde, dilediği zaman yerleşir / temekkün.

Hak ve halk mertebelerinin iki nisbeti olan efendilik ve kulluk hakikâtine bağlı olan suret, insân-ı kâmildir. İnsân-ı kâmil'in mertebesine en yakın ismi ise, Abdullah'tır. "Celâ"'nm kemâli, Hakkın zikredilen bu insandan ibaret olan kul ile zuhurunun kemâlidir; isticla'nin kemâli ise, Hakkın kendisini kendisiyle kendisinde ve vahdaniyetinin mertebesinde müşahedesi ile kendisini kendisinden ayrı olan şeyde müşahedesini birleştirmesinden/cem ibarettir. Bu ayrılık/imtiyaz sebebiyle Hak, "başkası/gayr" diye isimlendirilir, hâlbuki imtiyazdan önce böyle değildi. îsticlâ'mn kemâli, ayrıca, bu "başka"nm başka ve farklı olması yönünden kendisini kendisiyle; kendisinden ayrıldığı şeyi de kendi gözüyle ve ayrıldığı şeyin gözüyle/Hakkın gözüyle müşahede etmesidir.

Böylelikle Bir, kendisine hamd eden şeyden aralarında gerçekleşen ve kendilerinden kendi aralarında zahir olan nispî farklılık ile ayrılmıştır; bunun neticesinde ise, her birisi kendi birli-ği/ahadiyet ve birleştiriciliğiyle/cem baş başa kalmıştır.

İlmin nispetleri ve kesret hükümlerinin mazhârları olan varlıklar/a'yan-ı mevcudat ve bunların ahadiyetleri/birlik, Hakkın gaybmda gizli hâlde bulunmakta idiler; bunlar, nispî çoğalışları açısından da Hakkın nisbetine, gaybma ve genişliğine/seat en yakın sıfat olan "ahadiyef'ten farklıdırlar. İşte bu nedenle bu varlıkların taayyünlerini ve çeşitli hükümlerini kuşatan

nispetin makûliyeti, "imkân" mertebesi diye isimlendirilmiştir. Bu çeşitli hükümler, kendi açılarından taayyünle zuhuru kabul edip etmeyişlerinin eşit olması yönünden kendilerine mahsûstur. Kesret ise, daha önce de belirttiğimiz üzere, dört sayısında çiftin bulunması gibi, kendileri için zorunlu bir sıfattır.

Böylelikle, mevcutların mertebesi ile vahdaniyet arasında bu açıdan bir farklılık meydana gelmiş, bunun soncunda ise ilâhî meşiyet, vahdaniyet makamının bu yönden kendisine münasip olmayan şeylerden ayrılmasını gerektirmiştir. Bu yön, zikredilen kesretin kaynağı olan vahdetin iki hükmünden birisidir; Çünkü farklılık, bu mertebede çokluk bulunmadığı için, Zât'a ait gaybî ve ilmî makama mahsûs diğer yönden meydana gelmez.

Bunun için eşya, hakikatleri açısından gayb mertebesinde kalmaya devam ederler ve varlıklarının taaddüt etmeyişi ve ço-galmayışı yönünden ilmî mertebeden farkhlaşmazlar; bununla Erlikte onlar, zikredilen farklılıktan dolayı, başka bir itibâr ile

ilim mertebesinden ayrılırlar. Böylelikle, vahdaniyet mertebesinin kemâli, bu mertebeden kesrete nisbeti dalia güçlü olan yönün ayrılmasıyla "yaratılış" ile zuhur eder .Vahdaniyetin /birlik hükmü, kendisiyle çoğaldığı yönden kesretin/çokluk her nisbetine sirayet eder; kesretin üzerine aha-diyetin egemenliği zuhur eder. Böylece çoğalan her şeyin, bir açıdan çoğalmadığı ve çok olmadığı; kesret ile nitelenen her şeyin kendisine ait bir birliğinin olduğu öğrenilir; kesretin bütün cüzleri için, onlardan çokluğu nefyeden birliğe denk olan bir "birlik/ahadiyet" zuhur eder. Böylelikle, çokluğun nihayetine ulaşmasından sonra iş, aslıyla birleşir. Bu asıl, vahdetin, kesretin ve bunlarla taayyün ve zuhur eden her şeyin kendisinden çıktığı kaynaktır; binaenaleyh bu asıl, ilâhî gayb'dır.

İlahi gayb, bütün taayyünlerin kaynağı; histe, akıllarda ve zihinlerde meydana gelen bütün taaddütlerin membaıdır.

Sonra şöyle deriz: ez-Zâhir ismi, "imkân" diye ifâde edilen kesret suretini taşıyarak Gayb-ı Mutlak'tan farklılaşıp, mertebesi de "gaybî nikah" in gerçekleştiği mertebe ve iktidarın nüfuz mahalli olan Amâ'da belirince/temeyyüz, ez-Zâhir ismi ile beraber kendisine izafe olan diğer levazım ve tâbiler de ayrılır. Böylelikle Hak, hüviyetinden ve bâtınının gaybından ayrılan ilk zâ-hirlik mertebesinde, kendisini kendisiyle müşahede eder; bunun neticesinde ise, Zât'ı kendisi için ve zâtı isimleri ile ve aslî nis-betleriyle zuhur eder. Bunların taayyünü, Zât'a mahsus ahadi-yet makamının hükmü ve ilk taayyün ile gerçekleşir, ilk taayyün, zikredilen hadden ibarettir; bu taayyün, Amâ'dan ibaret olan ahadiyet-i cem makâmmdadır.

Buna göre, mertebeleri ve hüviyet gaybmı tahkik eden irfanı İtibârların ilki -ki bu, bütün itibârları ortadan kaldırır- "sırf mut-lakhk" mertebesidir. Bu

makam, kayıttan , mutlaklıktan, isim ve sıfatlar gibi sübûtî ve selbî herhangi bir durumda sınırlı kalmaktan münezzehtir. Bu makam, herhangi bir şekilde tasavvur veya taakkul veya farz edildiğinde, bu makamın her frangi bir ifâdesi olmaz; buna dair nihai ifâde, bu ve bunun gibi bir tembihten ibarettir.

Bunun ardından, Hakkın kendisini, kendisiyle bilme ve onun, bu itibârın dışında başka birisinin llir Şekilde düşüneceği selbi veya sübûtî bir durumun taayyünü veva bir hükmün dikkate alınması veya her hangi bir taallukun taakkulu olmadan, sadece kendisi için olması itibârı gelir; bu itibâr, kendi hükmünü başkasından nefy eder ve o, Zât'a maJısus müstağnilik, var-Iık/vücûdî kemâli ve mutlak-hakiki vahdetin dayanağıdır. "Allah var idi ve O'nunla birlikte başka hiç Hr şey yoktu" ve benzeri ifâdeler, bu ikinci itibâr ile Hakka izafe edilir.

Bunu, Hakkın aslî isimleriyle ilk zâhirük mertebesinde kendisini kendisiyle müşahede mertebesi taKip eder. Bu da, Zât'a mahsus mutlak Gayb'a nisbetle zuhur mertebelerinin ilkidir.

Nitekim, daha önce buna işaret etmiştir.

Buraya kadar zikredilen bütün bu taayyünler, "başka/gayr" için hiçbir hakikat veya mertebesi için bir hüküm ortaya çıkmadan önce, işaret edilen tarzda kendisi için kendisiyle zuhur edenin/Hak taayyünleridir.

Artık, lafızlarla büsbütün kendini sırlamadan, ifâdeden maksadı ayıklamaksın; çünkü lafızlar, vaK^ya Söre dar' bu Sibi makamlarda zayıf, mâhiyeti gerçeği üzere anlatmaktan eksiktir. Şu hâlde lafızların perdesini aşan kimse, bu kapıdan garip sırlara muttali olur.

Allah, irşada ulaştırandır.

Sonra şöyle deriz: Zikrettiğimiz şeyin üzerinde ez-Zâhir'in, başkasının mertebesinde kendisini müşahede etmesi mertebesi gelir. Bu esnada, "başka", kendisini ve kendisiyle veya kendisi için zuhur eden şeyi idrâk etmez. Bunur nedeni, kendisinden ayrıldığı şeye olan nisbet ve yakınlığının, £ayb-i mutlak hükmü-

nün ve zikredilen vahdaniyet özelliğindeki tecellînin o şeyin üzerindeki hâkimiyetidir.

îşte bu, "müheymînler"in Hakkın cemâlinin celalindeki özellikleri ve hâlleridir.

Sonra, tafsil ve tedbir nisbetleriyle irâdenin taalluk hükmü, tedvin ve tastır âlemini yaratmak, ilâhî kemâlleri ibraz etmek için zuhur eder. Bunlar, Hakkın nurunun mazhârları, ilminin nisbetlerinin kisveleri, isimlerinin aynaları ve "rakk-ı men-şur"daki taayyün mahallerinden ibarettir.

Böylelikle bu iradî taallukun neticesi, ez-Zâhir'in ilk şehâdet mertebesinde kendisinden ayrılan "başka/gayr"nm mertebesinde kendisini müşahede etmesidir. Böylece Gaybm hükmü, zuhur mertebesinde taayyünü zuhur etmiş bütün nisbetlerde zuhur eder.

Bu nisbetlerin zuhur mertebesindeki zuhuru, ilâhî ilimde sabit olan taayyünlerine ve bu nisbete dönük iradî teveccühe göre ortaya çıkar. Bunun zuhuru, daha önce de belirttiğimiz gibi, şehâdet mertebesinde kendjsinden ayrılan şeyin onu müşahede edip, kendisinden dolayı "halk" ve "siva" diye isimlendirileceği zahir bir nisbetin zuhur etmesine bağlıdır. Böylece bu tecellî ile o, kendi hakikâtini/ayn, kendisinden ayrılan ve kendisiyle "başkanından ayrılan şeyi idrâk eder.

Burada çok önemli bir sır ve değerli bir bilgi vardır ki, ona dikkat çekeceğim. Bunun ardından da, bu bölümün gerektirdiği ölçüde yaratılış tertibinin sırrını zikredeceğim; çünkü bu, Bes-mele'nin tefsirinin başlangıcıdır.

Şöyle deriz: Çeşitli sıfatları veya zıt nisbetleri içeren her varlığın ve emrin/durum hüküm ve eserinin, bütün durumlarda, anlarda veya şe'nlerde kâbile/kabul edici ulaşması, onu bu hükme ve tesire sevk eden durumun önceliğine göre ortaya çıkar. Ayrıca bu taayyün, kabilde tahakküm ve tesir esnasında diğer sıfatlarına nisbetle kendisine hâkim olan sıfata ve kabilin hâline ve istidadına göredir. Her hangi bir varlıktan sâdır olan herhangi bir şeye dönük bir teveccüh, zikredilen bu üç şeyden birisine ortaya çıkar, diğer iki durumun hükmü de bakidir.

Kabile ait diğer nisbet ve sıfatların hükümleri ise, bu esaslardan birisinin baskınlığına/galibiyet tâbidir. Bu teveccühün neticesinin sureti de, aynı şekilde, zikredilen galibiyet hükmüne tâbidir ve kendisi de bu hükme göre zuhur eder. Bununla birlikte diğer nisbet ve sıfatların hükmü, bu surette mündemiçtir. Fakat bu nisbet ve sıfatların hükmü, galip olan bu yegane durumun/emir hükmüne nisbetle gizlidir ve ona tâbidir.

Herhangi bir varlığın bir şeye teveccühü, teveccüh yönü "bir" olmadan asla netice vermez. Bu yön iki veya daha fazla olduğu hâlde teveccüh o şeye ilişmişse, bu teveccüh hiçbir netice vermediği gibi, onun hiçbir hükmü de geçerli olmaz/infaz. Bunun sebebi, şudur: Bütün müessirlerin tesir ettikleri şeylerdeki tesirleri, "ahadiyet" ile sahîh olur, netice de asla tâbidir.

Bunun açıklaması şudur: Yaratmaya dair ilâhî teveccühün başlangıcı, ahadiyet-i cem ile ahadiyet kaynağından sâdır olmuştur. Bu teveccüh, bazen "ibâdet", bazen "marifet" diye ifâde edilen "celâ" ve "isticla"'mn kemâline taalluk eder. Bu ise, "Ben insanları ve cinleri sadece bana ibâdet etsinler diye yarattım" (Zariyat, 56) âyetinin iki tefsir ile (ibâdet ve marifet) yorumudur. Hakkın gaybmdan bu teveccüh ile ortaya çıkan şey, sadece ve sadece "a'yân" üzerine yayılan Varlık'tır/ei-Vücûdü'1-münbâsit.

Âlem ve içindekiler, Hakkın mertebesinin/hazret gölgesi ve ilminin mazhân oldukları için, hüküm, ilme tâbi ve onun feri durumundaki her şeye sirayet etmiş ve uzanmıştır.

Bunu, böylece bilmelisin.

Bu durum netleşince, tekrar konumuz olan yaratılış emrinin başlangıcı sırrına dönüp, böylece konumuzu tamamlayacağız.

Şöyle deriz: Böylelikle, tedvin ve tastir âlemini yaratmaya dönük ahadiyet özelliğindeki ilâhî teveccüh hükmü, daha önce bahsettiğimiz "müheymîn" ruhların zuhurundan sonra, a'yân-ı sabite üzerine yayılır. Bu hüküm a'yân-ı sabite üzerinde yayılırken, gaybın içermiş olduğu kendisiyle taayyün eden ve bir açıdan da kendisinden ayrılan bütün şeylerin hükümleriyle boyanmış hâldedir. Böylece bu teveccüh, "cem" ve "vahdaniyet" özelliğine sahip bir teveccüh olur.

Bu teveccühün cemliği/cem'iyyet, İlmin ihata ettiği ve izhârına taalluk ettiği şeylerden birisi olarak Gayb'm kendisini kuşatmış olmasından kaynaklanır; ahadiyeti/tekliği ise, irâdenin vahdaniyet özeliğinde olması, bütün irâde sahiplerinin irâdelerinin konusunun, her durumda bir tek şey olmasından kaynaklanır. İrâde sahibi olan Hak, birdir, binaenaleyh irâdesi de, kuşkusuz yeganedir. Bu irâdenin iliştiği şey de, her durumda sadece bir tek şeydir. İrâdenin iliştiği bu tek şey, bu iradî teveccühün gayesi ve neticesi, ilâhî teveccühün menzili, ilâhî iktidarın gerçekleşme mahallidir. Bu da, tek durumdur ve bu mahal, daha önce bahsettiğimiz Amâ'dır.

Böylece zikredilen ilâhî teveccüh, tedvin ve tastır âleminde ifâde ettiğimiz gibi, birleşik/mütevahhid bir "vücûdî netice" meydana getirmiştir. Bu hetice, gayb alemindeki nispî kesreti/çokluk taşımaktadır. Böylece Hak, onu "Kalem" ve "Akıl" diye isimlendirmiştir.

Bunun "akıl" diye isimlendirilmesi, Rabbma yakın olan ciheti itibarıyladır; bu yön ile Hakkm kendisine hibe ettiği şeyleri ve imdadını kabul eder. Ayrıca o, kendisini, kendisinden ayrılan ve kendisiyle başkasından ayrılan şeyi bilen taayyün etmiş ilk varlıktır/mevcut. Bu özelliğiyle de, mertebe açısından kendisinden önce gelenlerden farklıdır ki, onlar, "müheyyemûn"'dur.

Bu teveccühün "Kalem" olması İse, âleme/kevn dönük yönü açısındandır; böylelikle tesir ve imdat eder. Ayrıca, zâtına bırakılmış/tevdi' mücmel-gaybî çokluğu taşıması onun "Kalem" diye isimlendirilmesinin başka bir nedenidir. O, zâtına bırakılmış bu mücmel çokluğu, mertebe vasıtasıyla veya vasıtasızca kendisinden zuhur eden şeylerde tafsîlleştirir.

Binaenaleyh, bu teveccüh, daha önce zikredilen teveccühün neticesi olduğu için, daha önce dikkat çektiğim gibi, "cem" ve "ahadiyet"

özelliklerini kapsamış; kendisiyle varlığında zuhur eden "ikilik/senâiyye" açısından "dörtleme/terbi"' sırrı zuhur

etmiştir. Bu ikilik, kendilerini meydana getiren daha önce dikkat çektiğimiz teveccühteki makûl ikilik yönünden zikredilen ahadiyet makamına tâbidir. Fakat bu dört taneden birisi, Zât'a mahsus "cem" sırrı olup, bunun hükmü de bütün mertebe ve varlıklara sirayet ettiği ve de onunla ilgili hiçbir nisbet veya özel mertebe taayyün etmediği için, fiilen/tahakkuk durum, üçlü/müselles olmuştur.

İşte bu da, daha önce işaret ettiğimiz, ilk ferdiyetin/ferdiyeti ulâ sırrıdır.

İrâdenin hükmü, bu açıdan hükmünün gerçekleşmesiyle sona erip, irâdenin konusu/müteallak "Kalem" zuhur edince, ikinci bir teveccüh ile başka bir nisbet taayyün etmiştir. Bu teveccühün ikinci olması, Hak açısından değil, taayyün açısındandır, çünkü Hakkm işi, birdir. Böylelikle Gayb'tan, iki hükümlü bir tecellî zuhur ve taayyün etmiştir. Bunlardan birisi, cem ve ahadiyet özelliğinde zatî hüküm; diğeri ise, bu hükmün varlığının uğradığı ve kendisinden farklılaştığı şey -ki bu Kalem'dir-ile boyanması yönünden meydana gelen hükümdür. Böylece, dörtleme sırrını taşıdığı hâlde Levh-i Mahfûz'un varlığı, Kalem mertebesini takip eden mertebede zikredilen bu teslis hükmüyle taayyün eder. Çünkü Levh-i mahfuz, işaret edilen teslis hükmüne Levh'e ait mertebenin hükmünü ilave etmiştir. Böylece teslise tâbi olan dörtleme meydana gelmiş, şekiller ve suretler mertebesini birleştiren/cami mertebe taayyün etmiştir; bununla teslis/üçleme ve terbi/dörtlemeyi kast etmekteyim.

Levh'de Amâ'nm içermiş olduğu çokluğun tafsili zuhur eder. Böylece, el-Mufassı! isminin mazhârliği kemâle erer. Nitekim daha önce durumunu ifâde ettiğimiz Kalem ile, işaret edilen "cem" ve "ahadiyet" özelliklerini kuşatması yönünden "el-Mü-debbir" isminin mazhârlığı kemâle ermişti.

Sonra, cisimlerdeki hükmü yönünden zuhuru itibarıyla tabiat mertebesi taayyün eder; burada Tâbiât, daha önce dikkat çekilen ilk aslî isimlerin zâhirliklerinin sahibidir.

Bunun ardından, "Heyula" mertebesi taayyün eder; heyula mertebesine, "âlemin mertebesi" olan "imkân" bahsinde dikkat Çekmiştik.

Heyula ve bu heyulanı mertebeden sonra taayyün eden küllî cisim île manevî terkip sırrı zuhur eder; bu terkip, mümkün varlıkların Hak ile ve Hakkın da ulûhiyeti açısından onlarla irtibatından meydana gelmiş mevhum bir terkiptir.

Bunun ardından ise, Arş taayyün eder. Arş, feyiz veren Mutlak Varlığm/el-Vücûdü'1-Mutlak el-Faiz mazhârıdır. Arş, Ka-lem'in benzeri, el-Muhît isminin suretidir.

Daha sonra da, Kürsî taayyün eder; Kürsî, mâhiyetleri açısından taayyün eden varlıkların mazhârı ve Levh-i mahfûz'un benzeridir.

îlk ikiliğe ait harf, "Ba" harfidir; Ba harfi, sayısal/adedî mertebelerin ilkidir.

Zikredilen çokluğu taşıyan üçlemeye/teslise ise, "Sin" harfi aittir.

Çokluğun icmal ve tafsilini birleştiren dörtlemeye/terbi' ise, "Mim" harfi aittir.

"Allah" ismi için ise, bütün isimleri içermesi açısından; sonra da varlıkların kendisiyle ve kendisinden zuhur ettikleri Nefes cihetinden, suretler âleminde hiçbir zahirî mertebe taayyün etmez.

İfade ettiğimiz mertebeyi, Arş'a istiva eden "er-Rahman" ismi takip eder.

Bunun ardından ise, daha sonra açıklayacağımız üzere, "Kürsf'ye istiva eden "e-Rahim" ismi gelir.

BÖLÜM I

BESMELE'NİN SIRRI

Besmele" İfadesinin Açıklaması

Bu şerh, neticeleriyle birlikte Besmele'nin mâhiyetini açıklamaktadır:

Zevk Diliyle Şerh

Bilinmelidir ki:

Daha önce işaret ettiğimiz ahadiyet özelliğindeki ve isme ait/ismî "taayyün-i evvel", ilâhî-Gayb-ı Mutlak'tan aynlan ilk şeydir. Bu taayyün-i evvel, isimler mertebesinin anahtarı ve zikredilen "sınır/had" dir.

Taayyün-i evvelin insan nefesinde harfler alemindeki benzeri, "Hemze"dir. Elif ise, vahdaniyet özelliğindeki Nefes-i Rah-mânî'den ibaret olan Amâ'nni suretinin mazhârıdır. İlâhî harfler, kelimeler ve isimlerin isimlerinden ibaret olan bütün varlıkların suretleri, bu nefes-i Rahmanı ile ve onda meydana gelmiş ve taayyün etmiş oldukları gibi, beşerî harfler ve kelimeler de, insanın nefesi ile taayyün etmişlerdir.

Binaenaleyh hiçbir harfin haricî varlığı/ayıt, daha önce berttiğimiz gibi, "Bir"n mazhârı olan Elif olmaksızın meydana gelemez. Elifin varlığı da, kelâm mertebesinde, mutlak bağım-sız şekilde zuhur etmez; çünkü Elifin makamı, vahdettir; vahi-vbır ise, hiçbir şeyin varlığının zuhur etmediği vahdet mer-esrncle kendisinden başkası idrâk edemez. Çünkü başka bi-°nu idrâk etmiş olsaydı, onun "vahid/bir" olması sahîh ol-

Şöyle ki: Başkasının onu idrâk etmiş olması, onun hakikatinin üzerinde zait bir durumdur. Hariçten bir durumun/şey onunla birleşmesi de mümkün değildir; çünkü kendisinin haricinde hiç bir şey yoktur. Şu halde o, ancak kendisini, kendisinden zuhur eden ve ayrılan şeyi idrâk edebilir. Çünkü kendisinden ayrılan şey, pek çok açıdan ondan farklı değildir.

Harflerin suretlerinin kendisinde ortaya çıktiğı/inbias beşerî nefesin kaynağı, kalbin bâtınıdır, bunun için kalb, izafî gayb'm sahibidir. Kalbin bâtını, Nefes-i Rahmânî'nin kendisine ait olduğu Gayb-ı Mutlak'm benzeridir. Gayb-ı Mutlak, ahadiyetin ve işaret olunan ilk taayyünün dayanağı dır/müs-tened.

İki dudak da, beşerî nefesin ve kelâmın son mertebesi olmuştur. İki dudak, vahdetten /birlik ve onun ile taayyün eden ilk ikiliğin mukabilinde, şehâdet ve zahirî ikiliğin sahibidir. İşte bundan dolayı vahid/bir, kendisiyle/binefsihi hiçbir mertebede taayyün etmemek özelliğinde olmuştur, bilakis o, tayin eder, fakat taayyün etmez; Elif de, daha Önce de açıklamış olduğumuz üzere, onun mazhândır.

Binaenaleyh, vahdete en yakın mertebe, zikredilen birinci ikilik olduğu gibi, Elife en yakın harf de, "Ba" harfi olmuştur. Vahdete en yakm mertebenin bu ilk ikilik olmasının nedeni, dairenin son noktasının başlangıcıyla komşu/mücavir olması ve kesret/çokluk hakkındaki bilgimizdir.

Kesret, sonuçta kendisinden doğduğu vahdete ulaşır.

Devrf Nazariye Ve Ulvf Harfler/Huruf-İ Âlryât

Varlığın, hakikatlerin, mertebelerin ve mevcutların bütün hükümleri, "devrî"dir. Küllî şeylere/emir ve onlara tabi olan şeylerin makûl ve mahsûs hareketleri de, "devrf'dir. Bu durum, basiret sahibi akıllı kimselerce bilinen bir husustur. Böylelikle, belirttiğimiz bu nedenden dolayı, "Ba" harfi Elif'e nispetle ikinci mertebede zuhur etmiştir.

Taayyün eden her zahir şeyin kendisinden ortaya çıktığı ve onunla zuhur ettiği asla delâlet eden bir isim olduğunu zikretmiştik. Buna göre harfler, lafzı ve rakamsal kelimeler de, isimlerin isimlerinden ibarettir; çünkü onlar, gaybî isimlerin hakikatlerine delâlet ederler.

İlk taayyünü açısından Hakka delâlet eden şey, "cem" ve "ahadiyet" özeliğindeki isimdir. Bu isim, isimlerin ve isimlendirilen şeylerin anahtarıdır; harfler aleminde ise, bir açıdan "Hemze" ve "Elif"tir; buna göre, onun taayyünü, "Hemze", bunun ile taayyün eden şey de, "Eliftir.

Şu halde Hemze, taayyün eden harfler ile hüviyeti ve mut-laklığı açısından nefes arasında bir berzahtır. Nefes de, taayyünün kendisi olan Elif mertebesinde "Hemze" ile taayyünü açısından, "Ba" vb. gibi taayyün eden harfler ile mutlakhğı ve ta-ayyünsüzlüğü açısından kendisi arasında bir berzahtır.

Ayrıca o, Zât gaybmdan farklılaşan/temeyyüz ve isimlerin anahtarı olan isim ile gaybî mutlakhğı ve bu birinci esmaî mertebede taayyünsüzlüğü açısından Zât arasında bir berzahtır; nitekim, "had/sınır" 1 izah ederken bunun sırrına değinmiştik.

Hemze Ve Elif

Sonra şöyle deriz: Şu halde Hemze ve Elifin her birisi, diğer berzahlar gibi, bir açıdan zahir, bir açıdan gizlidir/ ha fi. Vahdet/birlik ile nitelenen ve ilk taayyünün sahibi olan isim de bu şekildedir ki, daha Önce bunu defalarca belirtmiştik.

Buna göre Hemze'nin gizliliği, kendi aslı gibi, rakamsal harflerde zuhur etmeyişidir; Hemze'nin aslı, taayyünün kendisi ve zikredilen sınırdır/had: çünkü o, sadece taayyün eden bir şeyde veya şey ile zuhur edebilir. Hemze'nin zuhûruyla ise, kendisiyle konuşmak /kelâm ve eserini görmek mümkün olur.

Elifin hükmü ise, bunun aksinedir; onun sureti, rakamda zuhur eder, nefesin lafzında taayyün etmez. Çünkü o, özel bir boğumda belirlenmeksizin nefesin uzatılmasından/imtidad ibarettir.

Buna göre Hemze ve Elif, beraberce bir harftir. Bu makamda taayyün, taayyün eden şeyin bir cüzü olur. İşte, "vahdet" in ve isimlerin anahtarı olan isme tabi "temeyyüz"ün durumu da böyledir.

Gayb-ı Mutlak'tan "tedvin ve tastir" alemim yaratmak için taayyün etmiş tecellîyle Haktan ilk sâdır olan şey "Kalem" olduğu gibi, aynı şekilde, mazhân "Elif" olan ahadiyetinin mertebesinde "Hemze" ile taayyünü açısından beşerî nefesten meydana gelen harflerin ilki de, "Ba" harfidir.

Hemze, bâtmdaki nefese ait mutlaklığa en yakını ve ilk mertebedir. "Ba" ise, bu mutlakkğa nisbetle varlıkların en yakınıdır.

Ba harfi, gayb mertebelerinin sonuncusu, şehâdet mertebelerinin ilkidir.

Sin Harfi

"Ba" harfinden sonra "Sin" harfi, zikredilen ilk "teslis" hükmüyle boyanmış iken zahir ve bâtın arasındaki ortada, fakat çokluk/kesret mertebesinde zuhur eder. Çünkü basit sayıların ait olduğu tecrid mertebeleri, önceki mertebelerle tamamlanmıştır.

Nitekim daha önceki ifâdelerimiz üzerinde düşünmüşsen, bunu öğrenmişsindir.

"Sin harfinin sayısal değeri, altmıştır; altmış, onlar mertebesindeki tamlık derecesidir. Çünkü zahir çokluk ile emir tamamlanmıştır. "Bir" in mazhân olan Elif, beraberlik ve cem hükmünün ahadiyet ile sirayeti sırtını bildirmek için, "Ba" ile "Sin" arasında gizlenmiştir. Elif, aynı şekilde, diğer isimlerin asılları olan "Allah" ve "er-Rahmân" isimlerinin "orta"smda da gizlenmiştir. Daha önce "vasât/orta"nm sırrını açıklamıştım.

Aynı şekilde o, başka bir açıdan zikredilen bu üç mertebenin mukabili olan üç mertebede gizli kalmıştır. Bunlar, kâmil rubû-biyetin mukabili olan kâmil ubudiyete aittir; bu, "Sin" ve "Cim" harfindeki sakin "Ya" harfidir.

Böylece Hakkın, bütün hakikatlerde tecellîsi ve sayıları ortaya çıkartan/izhâr birin sayısal mertebelerdeki sirayeti bilinmiş olur; bununla birlikte bir sayısı, hüviyeti ve mâhiyeti itibarıyla zuhur etmez, nitekim daha önce bu da ifâde edilmişti. Ayrıca, böylelikle zikredilen iki sirayet ile nisbetler, taalluklar ve hükümlerle sınırlanmaktan münezzehlik ve mutlaklığı birleştirmek/cem mümkün olabilir.

îma ettiğim şeyi, sadece Hakkın hüküm sahibi olduğunu ve O'na icabet etmenin sırrını bilen kimse anlayabilir.

Sonra şöyle deriz: Bilindiği gibi Elif, Zât'a ait "sirâyef'e mahsûstur. "Ba", taaddüt ve ahadiyet özelliğindeki cem makamından meydana gelmiş kevnî zuhur mertebelerinin ilkidir. Yaratılış kapısını açmak, taayyün ettiği şeye izafe edilmeksizin taayyünün benzeri olan Hemze'ye mahsustur. Çünkü Hak, Zâtı açısından yaratma vb. gibi herhangi bir şeyi gerekli kılmaz. Şu halde taalluk/ilişme, iktizâ vb. gibi şeyler, melûh ile irtibatlı olan ve melûhun da kendisine bağlı olduğu ulûhiyet nisbeti itibarına bağlıdır. Ulûhiyet cihetinden, nisbetler, isimler ve itibarlar Hakka izafe edilir.

Yaratılış/icat, bir olan Vücûd'un -mâhiyeti yönünden ve kendinde taaddüt ve taayyün etmediği halde- taayyünü ve mümkünlerin hakikatleri mertebelerinde ve onlara göre taaddüd etmesi üzerine zait bir şey değildir. İşte bu sebeple şöyle dedik: Hemze, yaratılış sırrının mazhândır. Binaenaleyh o, bâtını nis-bet ve sıfatların sonuncusu olan kudrete aittir. Bu nispet ve sıfatlar, meşiyetin izhânna hükmettiği şeylere ilişirler.

Zikredilen dörtlemenin/terbi' sahibi olan "Mim" harfi ise, mülk" makamıdır. Ferdiyet hükmü, bu mertebede de tamamlanmıştır, çünkü ferdiyetin, her mertebede o mertebeye göre bir mazhârı ve hükmü vardır. İşte, her mertebedeki hükmünün mâhiyetinin bilinmesi için bunu tekrarlıyoruz. Ayrıca, böylelikle mertebelerin ve kendilerine uğrayan ve zuhur eden şeylerdeki tesirlerinin hükmü bilinir.

"Ba" harfinden sonra Besmele'nin bütün kelimelerine sirayet eden gizli "Elif"'in sırrı ile "Sin" harfi zuhur edip, onunla da çokluğun sureti zuhur ettiği için, tecellî ve emir, aslına dönmek ister. Tecellînin aslına dönmeyi istemesi, kesret/çokluk mertebesinde hükmünün gerçekleşip zuhur etmesi ve nisbetlerinin varlıklarını/a'yan ibraz etmesinden sonradır. Tecellînin dönmek istediği aslı, daha önce dikkat çektiğimiz gibi, "ahadiyet makamı"dır. Böylece "Sin" harfi için istenilen ittisal gerçekleşmemiştir, çünkü o, zuhur eden her şeyin zuhurunun kendisiyle devam ettiği ilâhî is-min elbisesinin/sevb bir parçasıdır; ahadiyete dönmek ise, bunu ortadan kaldırır ve halin hükmü bunu gerektirmez/iktizâ.

Aynı şekilde, Bir'in mazhârı olan Elif de, bütün isimleri bir-leştiren/camî "Allah" isminin mazhârını ta'yin etmek için ev-vellik makamında zuhur eder. Eliften önce, herhangi bir varlığın/kevn kendisiyle birleşebileceği/ittisal hiç bir şey yoktur, çünkü o, İfâde ettiğimiz üzere, "Gayb"a komşudur /mücavir.

"Sin"'in, sakin olması mümkün değildir. Çünkü kendisi ile "Ba" arasında makûl olan vahdaniyet özelliğindeki yayılan tecellî ile aslî irâde, onun hakkında "hareke" hükmünü vermiştir, böylelikle "emir" gerçekleşir. Böylece zikredilen tecellînin sır-rıyla kendinde tam bir daire döner, bunun sonucunda ise, "Mim"in haricî varlığı/ayn zuhur eder.

"Mim" harfi, kendi feleği olan gaybî dairenin, sayısal makamda basit mertebelerden içermiş olduğu şeyleri kapsamış olduğu halde, fakat

"kesret"ten ibaret olan kendi mertebesine göre zuhur eder; böylece, daha önce zikredilen aslı gibi iki vecih ve iki hükümlü olur.

Mim Harfi

Şu halde, irâde hükmünün sirayeti ve dairenin tamamlanması açısından Mim harfi, bütün basit sayılar ile zuhur eder ki,bunlar dokuz tanedir. Çünkü "Mim" harfi, zahirî suretinde iki "Mim"den ibarettir. Her "Mim"'in sayısal değeri kırktır; ortadaki "Ya" harfinin sayısal değeri ise, ondur. Böylece hepsinin toplam değeri doksan olmuş olur. Doksan, onlar mertebesindek dokuzun aynısıdır. îşte "Mim"'in "Sin" ile ve "Sin"'in "Ba" ile olan ilişkisi de, öncelik ve ikilik itibarıyla, böyledir. Bu ikiliği, "Kalem" ve "Levh"'in hükmünü belirtirken zikretmiştim.

Tekrar, "Mim" harfine dönüp, şöyle deriz:

Böylelikle sayısal değeri on olan "Ya" harfi, Mim harfinin iki sureti arasında ortaya çıkmıştır, çünkü orta, bütün hükümlerin kendisinden meydana geldiği "cem" makamıdır. "Ya" harfinin sakin olması, tesirde şart olan gizliliğe işarettir; çünkü eser, zuhur ettiği şeylerde, "gaybî" mertebelere racidir. Şu halde zahir olan her şeyden görülen eserler, o şeyde veya ondan bâtın olan bir emre bağlıdır. Böylece irâdenin hükmü de, kendisinden Önce gelen mertebelerde gizli kalmış, daha sonra konusunun ortaya çıkmasıyla birlikte kendisi de zuhur etmiştir; irâdenin konu-su/müteallak, irâde edilen şeydir/murad, nitekim daha Önce buna işaret etmiştik.

İşte, Şeyhimiz ve Efendimizin/Seyyidüna (r.a.) de belirttiği gibi, bu "cem" ve "âhirlik" özelliğinden dolayı "Mim" harfi, insana tahsis edilmiştir; binaenaleyh "Mim" harfinin bir açıdan dokuzu, başka bir açıdan da doksanı ihata etmesi, sayılan isimlerin hükümlerini kuşatmasına ve bu ihata ve zikredilen devirdeki hükmüne İşarettir.

"Mim" harfinin sureti açısından varlıkların sonuncusu olarak zuhur eden insana tahsis edilmesi, ilk "hubbî/bilinmek istemek" tecellînin benzeridir. Bu tecellî, gayb mertebesinde zikredilen gaybî dönmeyle kendi üzerine döner/devr; böylece, mümkünlerin hakikatlerinde gizli olan hubbî ba islerin/dürtü ve "aş-kî"-devrî hareketlerin anahtarı olur.

Bu meseleye, yaratılışın başlangıcının sırrından bahs ederken değinmiştim.

"Ba'"nın hükümlerinden birisi, ilk ikiliğe delâlettir. Bu ilk iki-uk, "cem" makamına, ilâhî ahadiyetten sonra gelen kevnî mertebenin önceliğine ve kendisi ile "Sin" harfi arasında makûl "Elife işaret eder; bu gaybî "Elif", ahadîyete mahsûstur.

"Sin" harfinin hükümlerinden birisi, "Ba" harfinin delâlet ettiği şeylere ve "Ba'"dan önce "müheymen" ruhlarının dayandığı nisbetlere işaret etmektir. Bunlara örnek olarak, aslî-bâtınî isimler gibi, Yaratılışın başlangıcı ve gaybî şatrın/kısım ayrılışından bahs ederken işaret ettiğimiz şeyler verilebilir.

Beşerî nefeste bunun benzeri, ilk taayyünün sahibi Hemze ile gaybm sonuncusu ve şehâdetin başlangıcı olan "Ba" arasında bulunan harflerin mahreçleridir.

"Mim" harfinin hükümlerinden birisi, medlulün delilden sonra zuhur etmesi gibi, sureti sonradan zuhur eden "cem" haz-retinin/makam sırrına delâlet etmektir; bu sır, "Allah" ismidir. "Mim" harfinin ona delâlet etmesinin nedeni, bu harfin, Hakka en kâmil ve güçlü delil olan insana mahsûs olmasıdır. Böylelikle Allah ismi, iki "Elif", iki "Lam" ve bir "He" harfi ile zuhur etmiştir. Buna göre bir "Elif",/'el-Bâtın" isminin nisbetine aittir; bu elif, "el-Bâtm" isminin varlığıyla değil de, eseriyle zuhur etmesi gibi, yazıda gözükmez, telaffuzda ortaya çıkar. Diğer gözüken Elif ise, ilk ez-Zâhir ismine aittir. "Lam"lardan birisi, bazı kısımlarının diğer bir kısmı için Hakkın gaybmda zuhur etmesi yönünden alemin Hak ile irtibatı nisbetine aittir. Hak, daha Önce ilim bahsinde işaret ettiğim gibi, mazhâr ve aynadır. Vüak^ ifâdede temyiz mertebelerinden önce ve sonra gelir. "He" harfi ise, el-Ahir-el-Evvel, el-Bâtın-ez-Zâhir isimlerini birleştiren/cami' "gaybî hüviyef'e mahsustur.

Bu beş sırrı düşün, hazeraM hams'ı/beş mertebeyi, dört aslî ismi ve bunları birleştiren sırrı iyice aklına getir!. Aynı şekilde, beş nikahı; harflerde, noktalarda ve irabta zuhur eden hümasilik/beş-li hükmünü düşün! "Allah" isminin diğerlerini nasıl birleştirdiğine bak! Sonra, emir ve mertebe açısından "cem'ul-cem"in sahibi olan "He" harfinin sırrına bak! Bu harfin sayısal değerinin niçin beş olduğunu düşün! Aynı şekilde, zikredilen teslis ve ter-bi'i/dÖrtleme ve bunların hükümlerinin yayılmasını düşün! Bes-mele'deki her bir kelimenin, nasıl olur da, bir açıdan bunları içerirken, bir açıdan da bunlann mahalli olabildiğini düşün!

"Allah" ismi, şeyhimizin görüşüne göre, görünen ve görünmeyen harfleri toplandığında, altı harften ibarettir: Elif, iki Lam, telaffuzda gözüküp, yazıda gözükmeyen Elif, He ve zammenin "işba"'ıyla gözüken Vav. Bu altı harfe, bu ismin delâlet ettiği ha-kîkat, yani Ulûhiyet ilave edildiğinde, bunlar yedi olur; Ulûhi-yet, Zâtı açısından Hakkın aleme/kevn ilişen isimlerine taalluk etmesi nisbetidir.

Ayrıca, daha önce sırlarına dikkat çektiğim hakikatlerin hükümlerinin yayılmasına bak! Bu birleştirici isimden/Allah sonra gelip, birleştirmede, hükümde ve kapsayıcıhkta kendisine ortak olan "er-Rahmân" küllî isminde de durum böyledir. Nitekim Hak, bize böyle haber vermiştir. Ben de, gerek bu eserimde ve gerekse "Miftahu'l-gaybi'l-cem"' isimli eserimde buna dikkat çekmiştim. Çünkü "er-Rahmân" isminin harfleri de, altı tanedir. Ye-

dincisi ise, "Mim" ile "Nun" arasında düşünülen/makûl gizli "Eliftir. Bu Elif, ahadiyet-i cem'in mazhârıdır, bunu düşün!

"Besmele", zahirî açısından, teslîs/üçleme ve dörtlemeden/terbi' ibaret olan yedili sırrı bir araya getirmeyince, bu, "ız-mar/gizleme" ile tamamlanmıştır; bununla "Besmele" kelime olmuştur. Buna göre gizlenen kelimenin takdiri, "bede'tu/başla-dım" veya "ebdeu/ başlarım"dır. Bununla birlikte, "Besmele" lafzı, daha önce dikkat çekilen teslisi ve dörtlemeyi birleştirir.

Aynı şekilde, Zât'a ait "gayb" sırrını da, itibarların dördüncüsü olan mutlaklık ve bir tek itibar ile sınırlanma yönünden düşünmen/istihdar gerekir; sonra, bu sırrın, gaybm iki kısma/şatr bölünmesini gerekli kılan iki öncüle sirayet edişini; sonra da, dikkat çektiğim rahmet ve gazab nisbetlerini; vahdetliği itibarıyla mutlak birliği; O'na istinadı yönünden kesret nispetini; bu ikiliğe dayanan Ba harfinin hükmünü; bunun ardından gelen/talî kesrete işaret eden "Sin" harfinin hükmünü düşün. Bu tâli çok-luğa örnek olarak, Kalem-Levh; vahdaniyet özelliğindeki Arş'a nisbetle suretler aleminde zuhur eden taksimin mahalli olan Kürsî'yi verebiliriz. Arş'm, işi, kelimesi, ihata ve umumiliği birdir; bunun nedeni, Er-Rahmân isminin onda istiva etmesidir. Ayrıca, Kalem'e ait el-Müdebbir isminin sırrını ve yine Levh'e aıt el-Mufassıl isminin sırrını ve bunun kerim Kürsı'de er-Ra-

him ismi ile tahsis ve temeyyüzünün gerçekleşmesini düşün.

Bunun ardından,, zâtı ve küllî isimleri yönünden Hakkın hükmünün, ihatasının ve birleştiriciliğinin umumiliğine bak! Sonra hepsinin, mücmel olarak "Allah" isminde, tafsili olarak da "er-Rahmân" ve "er-Rahim" isimlerinde mündemiç oluşlarına bak! Bunun ardından da, bütün bunların, "Allah" isminin Zât'a ait gaybm mazhârı "He" harfinde mündemiç oluşlarına bak! Ayrıca, dikkat çekilen ilk iki nisbetle beraber hazerat-ı hams'm/beş varlık mertebesi hükmüne bak! Yedili sır, bu iki nispet ile zuhur eder ve tamamlanır.

İlk mertebenin hükmüne bak! Bu hüküm, bozulmadan ve dağılmadan altındaki mertebelere nasıl sirayet etmektedir! Böylelikle, onun bir faraziye veya tahmin olduğunu düşünmemen için, doğruluğuna güven duyacağın bir takım mazhârları öğrenmiş olursun.

Bu, kapalı ilâhî sırlara dair bir ikâz ve önemli bir tertiptir; bunu, latif, alim ve habir olan Rab tertip etmiştir.

Ben, bu sûrenin tefsirinde bu metodu benimsemiş değilim. Sadece, Hakkın kitabına ve Özellikle de Kur'an-i Kerim'in ve diğer ilâhî kitapların bir nüshası ve örneği olan bu sûreye tevdi ettiği önemli sırları ve ilginç bilgileri belirtmek için bu kadarını zikrettim. Böylelikle, Hakkm, harflerini ve kelimelerini, "el-Mü-debbir" ve "el-Habîr" olarak düzenlemiş olduğu

bilinmiş olur. Binaenaleyh, ilâhî kitapta bir harf iki harfin arasında veya bunların önünde veya ardında bulunuyorsa, bu harf oraya belirli bir amaç, kâmil bir ilim ve tam bir hikmet ile konulmuştur.

Akıllar, bunun sırrına ulaşamaz.

Bu Özelliği/tavır keşf edemeyen kimse, Kur'an'm bâtınlarının sırrını bilemez. Hz. Peygamber, bu bâtınları şu hâdisiyle belirtmiştir: "Kur'an'm zahn vardır, yediye varıncaya kadar da batni vardır." Başka bir rivayette ise, "yetmiş batnı vardır" buyurmuştur.

Bu keşfe ulaşmamış kimse, "Hak, her şeye yaratılışını vermiştir" (Taha, 51); "Emri tedbir eder" (Ra'd, 2) vb. âyetlerin sırrını da anlayamaz. Hz. Peygamber'in "Bana, altı şey tahsis olunmuştur" buyurup, zevk ve kuşatıcılığmm/câmilik kemâline delâlet etmek için bunların arasında Fatiha ve Bakara sûresinin son

âyetlerinin bulunduğunu belirttiği hadisin sırrını da anlayamaz. Ayrıca, Allah Teala'nın "Hamid ve hâkim olanın katından tenzil olunmuştur" âyetinin sırrını; Hz. Ali'nin "Eğer bana izin verilse idi, Fatiha'nın tefsirinde söyleyeceklerimi yetmiş deve taşırdı"; Hz. Hasan (r.a)'m "Allah yüz dört kitap indirmiştir, yüzünü dört kitaba -ki bunlar, Tevrat, incil, Zebur ve Kur'an'dır- tevdi etmiş, bu kitapların hepsini Kur'an'a, Kur'an'da bulunan şeylerin hepsini de "Mufassal"a koymuş, mufassaldakilerin hepsini de Fatiha'ya koymuştur" sözünün sırrını anlayamaz.

Şimdi, her şeyin bu üç isimde mündemiç olmasına; ardından iki ismin ve bunların altında bulunan şeylerin, "Allah" isminin ihatasına; bunun ardından da her şeyin, Allah isminin "He" harfine mündemiç olmasına dikkatini çektim.

Şayet yaratıkların himmet ve akılları, bu zevkin zirvesine yükselmekten, perdelerini yırtıp, ürünlerinin ve kemâllerinin bahçelerinde dolaşmaktan aciz ve nakıs; tabiatlan ise, aralarındaki münâsebetin uzaklığından dolayı engel olmasıydı, -aciz ve nakıs değilsem de- akılların, zihinlerin, basiretlerin ve fikirlerin nasipleneceği sırlan açıklardım. Fakat: "Allah, insanlar için bir hayır açarsa, onu engelleyecek yoktur; bir hayn engellerse artık onu gönderecek yoktur. O aziz ve hâkim olandır." (Fatir, 2)

Şüphesiz ki -Allah'a hamd olsun- bu kadarı, bütün zeka sahipleri için bir ikâz olmuştur ve şeyhimiz Ekmel-İmam'a/İbnü'î-Ara-bî muvafakat etmişizdir. Öyle ki, bidayetin sırrı hakkındaki söz, "Bismillahirrahmanirrahîm/ Rahim ve Rahman olan Allah'ın adı ile"'nin sırrı bölümüyle birleşmiştir. Bu dille, onu açıklıyorum, bunun ardından ise, Allah'ın nasip ettiği şeyleri açıklayacağım.

Allah'a yemin olsun ki, ben böyle bir şeyi amaçlamamıştım. Bu kelâm, şeyhe muvafakat ve şerhin tertibi, kasıtsız gerçekleşmiştir. Bundan sonra

ise, bunu dikkate aldım, bundan dolayı da Allah'a bu konuda şükrediyorum.

Bunun sebebi şudur: Ben bu kitapta, kasıt ve çaba olmaksızın Hakkm akla getirdiği basit bir kaç sözün dışında, ne şeyhin vene de bir başkasının sözünü nakletme niyetinde değilim. Hak, bunları kendi cömertliğinin nefhalan olarak akla getirir. Nitekim bu durum, şeyhimiz ve zevk mensuplarının çoğunluğunda zaman zaman olagelirdi. Bu durumun hakikatini bilmeyen kimse ise, bu tarz bilginin, kasıtlı ve çabaya dayanan mütalaa, araştırma ve derlemeyle meydana gelen bir nakil olduğunu zanneder, halbuki durum böyle değildir. Nebevi zevklerde bu gibi şeyler çoktur. İşte bu kuşkudan dolayı kafirler, "Öncekilerin hikayeleri" (Enam, 25), "Onları yazar, sabah-akşam bunlar ona yazdırılıyor" (Furkan, 5) demişlerdir.

Allah fazıl, İhsan ve irşadın velisidir.

"Besmele" ve "Allah" isminin ve harflerinin şerhine dair, Hakkın zikretmeyi takdir ettiği Ölçüde bilgi verdim. Bununla birlikte, "erRahmân" ve "er-Rahim" isimleriyle ilgili mücmel işaretlerim de oldu. Şimdi ise, bu iki ismin tefsirinde, kendilerine hususiyet kazandıran özelliğe dair Hakkın kalbe imla ettirip, kalemin yazdığı şeyleri zikrediyoruz.

(Besmeledeki) Er-Rahmânu'r-Rahîm

Öncelikli mertebelere, yani teslise/üçleme tabi olan dörtlemeye/terbi' "Allah" isminin zahirinin içerdiği beş esrar eklendiğinde, On iki mertebe tamamlanmış oldu. Bunlar, küllî isim mertebelerini ve hüküm ve mertebe açısından kendilerine tabi olan mertebeleri içermektedir.

Daha önce irab ve noktanın sırrından söz ederken bu mertebelerin bazı hükümlerine işaret etmiştim. Bu on iki mertebeyle, sayı mertebeleri tamamlanır. Sayı mertebeleri, dokuzda sona eren birler, sonra onlar, sonra yüzler, sonra ise binler basamaklarından oluşur.

İsimlerin mertebeleri, hükümleriyle birlikte kendilerini kuşatan mertebede/hazret taayyün edip, mazhârlarım ve kemâllerinin tamamlanıp, daimi olmasını temin edecek şeyi izhâra teveccüh ettiklerinde, bunu, Vücûd-ı Rahmân'm suretinin zuhuru takip etmiştir; bu surete, şâmil Vücûd-î âmm izafe olur ki, nitekim daha önce buna dikkat çekmiştik.

Er-Rahmân ismi, diğer isimlerin aksine, şümulünün ilmî veya amelî bir eyleme bağlı olmayışından dolayı, "mübalağa" siy-gasıyla gelmiştir. Bu ismin misâli, mazhârı ve kuşatıcı Arş ve zuhur eden ilk suretten ibaret olan

istiva-gahi da, şümul, ihata ve mekansızlık açısından kendisine yerleşen şeye/er-Rahman uygun olarak zuhur etmiştir. Böylece, er-Rahmân isminin rmızhârı cevher ve arazdan -ya da başka bir görüşe göre heyula ve suret-ten- mürekkep cesetlenmiş bir suret olsa bile, onun hiç bir mekanı olmadığına işaret edilir. Bu durumda, kendisini ihata etmekle onu istiva-gah yapan şey/müstevî, mekandan müstağni ve özellikle bir mekanın onu sınırlamasından münezzeh olduğu için, vücûdî makam üzerine istiva "Varlık"tan ibaret olan rahmet ile; Arş'tan ibaret olan mazhârı üzerine istiva ise, "erRah-mân" ismiyle gerçekleşmiştir; bunun sonucunda ise, bu mazhâr-da/Arş hiçbir taksim, tahsis ve farklılık meydana gelmiştir.

Bunun ardından iki kabza, "rahmet" ve "gazab" diye ifâde edilen ve daha önce dikkat çektiğimiz iki nisbetin hükmüyle, üzerine rahmet hükmünün sirayet ettiği şeyleri, kendisine ilgi gösterilen "said" ve hangi mertebede gayesi bulunursa bulunsun kendisine ilgi gösterilmeyen "şaki" diye temyîz eder. Bu temyiz, bazı kevnî hakikatlerin tekvini emri taşıyan ilâhî nidaya icabetlerinin süratine ve bu tecellîyi -nezihliğine zarar verecek bir şey eklemeden- kabulüne; bazı hakikatlerin ise, zikredilen bur tarz üzere bu icabeti yapamayışları ve bu tecellîye nezihliği-nin razı olmayacağı kötü hükümler ve özellikler giydirmelerine göre değişir.

Bununla birlikte tecellî, bu özeliklerden hoşnut olmasa da, kemâli bunları kuşatır.

Bu durumda, zikredilen gaybî ve ilmi tafsîlîn sırrı, er-Rahim ismine mahsus "Kürsî" makamında zuhur eder.

Böylece hüküm, iki kısma ayrılır: Bunlardan birisi, kendisine bağlanıp, onunla amel edeni, bizzat bu makamda ebedî nimet ve halis rahatın ehli olan saitler arasına katılmaya götürür, çünkü orası, ehl-i yemin makamı ve "er-Rahim" isminin mazhârıdır.

Bu hükmün diğer kısmı ise, sevilmeyen kimselerden ibaret olan şakiler arasına katılmayı yasaklamak ve nehy etmekten ibarettir. Bu şakilerde, diğer kabza/gazap hükmünün baskm olmasından dolayı, haldeki tahsisin dışmda, "er-Rahim" isminin hiç bir eseri zuhur etmez. Böylece birinci ferdiyete tabi mertebelerde "teslîs" mertebeleri tamamlanmış olur.

Buna göre "Allah" ismi, evvelliği açısından melûhun istinat ettiği ulûhiyet mertebesine aittir; Fatiha'nın birinci kısmı, bu mertebeye mahsûstur.

"er-Rahim" ise, zikredilen tahsisin sahibidir; "Fatiha" süresinin sonu, ilâhî icabet ve bu kısımda "Bu kulum içindir ve kulum için dilediği şey vardır" kutsi hâdisiyle ifâde edilen tahsisin sahibidir.

Buna göre, er-Rahim, daha önce de belirttiğimiz gibi, ehl-i yemin ve ilâhî cemâlin mensupları içindir.

Lütuf ve kahrı birleştiren er-Rahmân ise, diğer kabza ve celâl ehli içindir.

Câmiliği yönünden "Allah" isminin mensupları, iki kabzayı birleştiren berzahın sahipleridir; bunlar, aynı zamanda, kurbi-yet, genişlik, vecih ve kemâl makamının da sahipleridir.

Artık, kulağına giren şeyleri düşün ve onu idrâkinde berraklaştır.

Bunlar, kendilerinden değerli sırların çıkartılacağı ilâhî tembihlerdir. Bu sırlardan birisi, küllî mertebelerin hükümlerinin, ihata ettikleri mertebe ve mazhârlara sirayetini bilmektir. Böylelikle bu mertebe ve mazhârlar arasındaki irtibat gerçekleşip, bu irtibat, ulvî himmet, nûranî ve alışkanlıkları yırtan/harika idrâk sahibi akıllı kimselerin, Allah'ın tevfik ve inayeti ile daha yukarıya terakkileri için bir merdiven olur.

Allah, irşad ve hidâyetin velisidir.

Kul, Rabbını Nasıl Zikreder?

Besmele üzerindeki ifâdelerimizi, bu makama dayanan nebe-vî bir işaret ile bitiriyoruz. Bu işaret, Hakkın kulunun "Besmele" ile münacâtını açışına cevap olarak buyurduğu şu ifadesidir: "Kulum beni zikretti."

Şöyle deriz: Zikir, zikre ve mezküre/zikredilen veya sadece birisine dair bir ilmin bulunmasıyla yapıldığı gibi, bazen de böyle bir bilgi olmadan yapılır. Şayet zikirle birlikte böyle bir ilim bulunursa, o zikir, "huzur"un mazhârı ve sebebidir. Huzur, bilinen şeyi ortaya çıkartmakla ilgili bir hakikattir ve huzurun, beş mertebesi vardır:

Birincisi, sadece hakîkati/ayn açısından bir şey ile "hazır ol-k"

İkincisi, sadece varlığı açısından bir şey üe "hazır olmak" tır. Üçüncüsü, sadece rûhânîyeti açısından bir şey ile "hazır olmak" tır.

Dördüncüsü, sadece sureti açısından bir şey ile "hazır olmak" tır.

Beşincisi ise, zikredilen dört hükmü birleştiren mertebesi açısından bir şey ile "hazır olmak" tır.

Hak ile huzur ise, ya Hakkın zâtı açısından veya isimleri açısından gerçekleşir.

İsimleri açısından Hak ile huzurun konusu, ya fiil isimlerinden birisi veya sıfat isimlerinden birisidir.

Binaenaleyh, fiillere ait olan isim, fiille taayyün eder ve türlerine göre ayrılır.

Sıfatlar yönünden gerçekleşen huzurun konusu ise, ya selbî veya sübûtî bir durumdur/emir.

Konusu Zât olan huzur ise, ya zihinde "sem'î itikat" veya "nazarî burhan" veya "nebevi imân"m bildirmesi veya zevkî müşahededen veya hepsi veya bir kısmından meydana gelmesi yönünden oluşmuş bir emre racidir; bütün bunların, "huzur" sahibine nisbet-le beş hükmün birisine veya hepsine göre olması gerekir.

Binaenaleyh huzur mertebelerinin en kâmili, özel bir ilişki açısından muayyen bir itibara bağlı olmaksızın Hak ile ha-zır/huzûr mea'1-Hak olmaktır. Bu huzurun sahibi, vücûdî veya nispî veya "cem" ve "fark" suretiyle birlikte selb ve ispata bağlı olan isimlerle ilgili bir hükmün itibarı olmaksızın veya bunlardan birisiyle sınırlanma veya "sınırlanma/takyit" sırrıyla hep- ,; siyle sınırlanmadan Hak ile
birliktedir/huzûr. |

Böyle olmayan huzur ise, sahibinin sırât-ı müstakim ehli ol- 1 ması şartıyla, ya özel bir mertebe açısından veya muayyen bir . isim açısından nispî bir huzurdur. Huzurun sahibi sırât-ı müstakim mensubu değilse, o huzur, her durumda "siva/başka" ile huzurdur.

Tekrar başlamış olduğumuz konuya dönüp, şöyle deriz:

Zikirle birlikte olan ilim, ya zikri aşıp, mezkure/zikredilen taalluk eder. Bu ilmi, sırrına işaret edilen huzur takip eder. İlmin zikredilene taalluk etmesi, bundan sonra zikirlerin neticelerinde zikredilen ve daha önce dikkat çektiğimiz şeylere göre tabi olur.

Bazen de bu zikirlikte beraber olan ilim, zikri aşmayıp, ilmin konusu, sadece zikrin kendisi olur; bu durumda huzur, sadece zikirle veya zikir ve zikirden anlaşılan anlamla birlikte olur. Bu ikin-cî durumun gerçekleşebilmesi, zikir, kendisine ve mezküre/zikredilen delâletinin ötesinde bir anlama işaret ettiğinde mümkündür.

Şayet bununla beraber hayal hükmü zikre bitişirse, zikrin sureti, onun zihinde somutlaşmasının sebebi olarak düşünülür/istih-dar; bu suret, ister fiil, ister hareket, ister keyfiyet veya varlık sureti olsun, ister lafız veya başka bir şey veya bunların hepsinden veya bir kısmından teşekkül eden bir emir olsun, durum aynıdır.

Eğer, zikre hâkim bir tahayyül bitişmezse o, yani "zikir" diye isimlendirilen şey, özel olarak tanzim edilmiş harflerin tekrarlanmasından ibaret olur; bu harfler, kendileri için herhangi bir medlulün anlaşılması veya düşünülmesine uygundurlar.

Zikrin neticelerine gelince: bunlar, zikredenin/zakir inanç ve ilmine göre; zikrin delâlet ettiği mânâların içeriklerine göre; za-kirin telaffuz ettiği veya hayalinde canlandirdığı/istihdar veya taakkul ettiği ismin harflerinin toplamından meydana gelen bir-leşik/terkibî heyetin zorunlu özelliklerine göre; zikir esnasında zakire hâkim sıfata ve zikredilen beş hükmün hâkimiyetine göre; veya bizzat zakire istinat eden durumların toplamının /cemiyet hükmüne göre ve bunlardan birisinin veya hepsinin egemen olmasına göre zuhur ederler.

Zikir sahibine istinat eden hususların hükümlerinin birinin veya hepsinin baskın olması, mevtine, neş'ete, vakte, teveccühe sebep olan emrin önceliğine, mahallin rûhânîyetine ve şu veya bu şekilde saltanatı olan ilâhî isme göre ortaya çıkar.

Sana açıkladığım konuları düşün ve anlamaya çalış! Çünkü bunlar, ulvî-nazarî aklınla müşahede edip, bilgisini merak ve talep ettiğin şeylerin muammasını açar.

Allah, ihsanın velisidir ve gerçeğe hidâyet eden ve sırât-ı müstakime götürendir.

BÖLÜM II

FATİHA SURESİ'NİN BİRİNCİ KISMI

Külli Fatihler

Bunlar, Kitab-ı kebire/büyük kitap, kitab-ı sagire/küçük kitap ve bunları arasındakikitaplara mahsûstur.Bu bölümün içerdiği konular arasında, şun-lar da vardır: Fatiha'nın içermiş olduğu hakikat ve fasılların mertebelerine dikkat çekmek; bunların birbirleriyle olan irtibatlarının Özetle açıklanması:

Bu bölüm, lafız ve mânâ olarak vârid olduğu tarzda yazılmıştır. Gerçi hepsi de, mânâ açısından böyledir, yani bunlar, çaba ve fikir ile yazılmamışlardır; fakat bu bölüm, bu özellikte lafız ve mânâyı birleştirmede yeganedir, ki, bu ve başka eserlerimde genellikle böyle değildir.

Bilinmelidir ki: İki durum arasında farz edilen veya kendisine başlangıcın veya bitişin nisbet edildiği herhangi bir şeyin bir fatihası/başlangıç ve bir de hatimesi/son olmalıdır. Bir şeyin başlangıcı/fatiha, o şeyin başlangıç mertebesi, hatimesi ise, o şeyin sona erdiği mertebedir. Bunun yanında,

her iki hükmün kendisine raci olduğu ve bunları birleştirip, onlarla taayyün eden üçüncü bir durum daha vardır.

îşte "Fatiha sûresi", işaret olunan bu hususlar cümlesinden-dir. Aynı şekilde insan, alem ve zikrettiğimiz şekilde alemin feri olup, ona tabi olan şeyler de böyledir.

Bu sabit olunca şu bilinmelidir ki: Hak subhanehû ve teala, Zâtının ve kendisinden başkasının bilmediği hüviyetinin gayb hazinesini "el-Cami" ismiyle açmıştır. "el-Cami" ismi, cem/birleşme ve tefrika /dağılma, ıtlak/mutlaklık ve takyit/sınırlılık, evvellik/ilklik ve âhirlik/sonluk, zâhirlik ve bâtmlık sıfatlarını birleştirir. Hak, onu isimleri ve "a'yân/mevcudat" için bir miftah/anahtar olmaya tahsis etmiştir.

îşte bu miftah, yaratılışın başlangıcı sırrında dikkat çektiğimiz "hamd"den ibarettir. Bu ismin "ahadiyeti" ile, ilk açılma ve genişleme/bast ve intişar mertebesinde, her şeyde zuhur eden çokluğu ve farklılığı açmıştır.

Hak, sıfatlar kapısını hayât ile, cem'i tafsil ile, tercihi ihtiyar

ile açmıştır; icmali tafsil ile, taayyünü temyiz ile, tahsisi istidlal ve tezkar/hatırlama ile açmıştır; rahmetinin ve genişliğinin kapısını, Vücûd-i âmm tecellîsiyle açmıştır; hususu umum ile, umumu genişlik ile, genişliği ilim ile, yaratmayı kavil ile, kavli irâde ve iktidar ile açmıştır.

Hak, idrâk ve idrâk araçları kapısını da, telakki, yansıma ve nurların bitişmesiyle/iktiranü'I-envâr açmıştır; kemâllerin kapısını, gayelere, muhabbete, hayrete ve öğrenmeye ilişen/taalluk idrâkler ile açmıştır; teveccühlerin kapısını, "hubbî/bilinme arzusu" hareket ve gayesine ilişen yaratıklarına karşı duyduğu şevkinin hükümlerinin ortaya çıkmasıyla açmıştır; ülfet kapısını, münâsebet bağıyla ve ittihat ve görme hükmüyle açmıştır. Hak, zuhur ve izhâr mertebelerini kemâle erdirme için, Hz. Adem ile büyük hilafet/hilafet-i kübra kapısını açmıştır; Adem ve Havva ile beşerî üreme ve doğum kapısını açmıştır; Adem ve Havva ile kendilerinde kemâle eren zürriyetin tafsilinin sırrını intişardan/yeryüzüne yayılmak önce izhâr etmiştir; iftirak kapısını, zıtlığı göstererek ve nefret hükmünü izhâr ederek açmıştır; kerem kapısını ise, müstağnilik ve perdeleri yok etmekle açmıştır.

Hak, ikram kapısını marifet ile; fetih kapısını, seçmekle/istifa; seçme/istifa kapısını, inayet ile; inayet kapısını, muhabbet ile; muhabbet kapısını ilim ile; ilmi ise, müşahede ve ihbar ile açmıştır. Hak, kendisini bilmekten hayrete düşmek ve aciz kalmanın kapısını, bir tek hakikatte siniriılık-mutlaklık, tenzih-teşbih, gösterme ve gizleme gibi zıtlıkları birleştirmeyi düşünmedeki tereddüt ve acizlik ile açmıştır. Hak, yollarının kapısını, gayeler ile ve her gayeyi ihata ettiğini bildirmek ile açmıştır. Şöyle bu-yurmaktadır: "Dikkat edin bütün işler, Allah'a varır." (Şura, 53); "Bütün emir, ona racidir." (Ali İmran, 109)

Böylelikle Hakkın, kendi genişliğiyle bütün mertebeleri, nihayetleri ve bölgeleri irnar/ta'mîr ettiği bilinmiş olur.

Hak, istikâmet kapısını maksat ve gayelerin konularıyla açmıştır; bunlar, sülük sahiplerine ve seferlere nisbetle yolların gayeleridir. Hak, sâliğin sınırlanmasını gözetmek, maslahat ve mertebesini belirlemeye dikkatini çekmek için, bu yollardan dilediklerini şeriatlarıyla belirlemiştir; böylece hükmün, ilk seferlerde taayyün eden şey olduğu bilinmiş olur.

Hak, her şeyi kuşatan yaratıcı ve genel "rahmanı" rahmeti itibarıyla, ilk külli paralellik/muhazat kapısını, yaratılmış mümkünlerin kabiliyetlerinin mutlaklığı ve bu mümkünlerin, Vü-cûd'un zuhuru için ayna mesabesinde olmalarıyla açmıştır. Ayrıca bu kabiliyetler, ilâhî isimlerin eserlerinin zuhur ve taayyünlerinin şartı olmaları itibarıyla da, vücûdî tecellînin yerini almışlar/ivaz ve hükümleri birbirlerine nüfuz etmiştir; bu vücûdî tecellî ile mümkün kabiliyetlerin harici varlıkları ortaya çıkar. Böylece, bu da "kaza" ve "kader" sırrının anahtarı olmuştur.

Hak, ilâhî hükümler kapısını haller ile açmıştır; mizanları ise, eserlere göre mânâ ve suret olarak itidal ve inhiraf/sapma ile açmıştır; kurbiyetine mazhârhğı, ilme dayanan hükmünü ve yüce tedbirinin kapısını Kalem-i a'la ile açmıştır. Kalem-i a'la, varlıkların ve başkalarının yardım unsurundan mukaddestir. Hak, bununla kendisine yönelmenin hükmünü ve bu hükmün, yakınlığa/kurbiyet olduğu kadar yüz çevirmeye de neden olan levazımını belirlemiştir.

Hak, vücûdî-tafsil kapısını, değişmeden, bozulmadan, başkalaşmadan, fikirler tarafından mülahaza edilmekten korunmuş olan "Levh"i ile açmıştır; zaman kapısını "an" ile açmıştır; keyfiyet kapısını ise, "şe'n/durum" ile açmıştır. Bunların hükümlerinin umumiliğine, basîret sahiplerinin dikkatini çekmiştir. Hak, cismanî mazhârlar kapısını, kuşatıcı dairevi felek ile açmıştır.

Cismani mazhârlar, ihata, nihayette gaye gerçekleştiğinde tekrar bidayete dönmek gibi, gayba ait ulvî hakikatlerin misâlleridir.

Hak, "ed-Dehr" isminin suretinin kapısını, Arş'm ve kendisine tabi olan devirlerin günlük hareketiyle açmıştır; vakitlerin kapısını, bütün feleklerin ve seyyar yıldızların/kevkeb geride bıraktığı hareketlerin takdiriyle açmıştır; hareketlerin kapısını, zuhur ve izhârın kemâline taalluk eden "hubbî" dürtü/bais ile açmıştır; şahsî tafsîlî ve emre bağlı temyizin kapısını ise, ulvî Kürsî ile açmıştır. Kürsî, (bilginin) vürûdun/gelişi ve sudûrun mahalli, Mukarrebin'in menzili, Ebrar'ın mekanıdır.

Hak, emir kapısını "beka" ile açmıştır; ibkayı itidal ile açmış; terkip kesretinin hükümlerini, ahadiyet ve cem hükmünün baskınlığı ve bu hükümle ihtilaf hükmüne riâyet etmekle ortadan kaldırmıştır; bu ihtilaf, miktarı muhafaza etmekle zıtlar arasında sabittir.

Hak, yüce göklerin dinçlik/neş' kapısını, güneş feleği ile açmıştır; aynı zamanda onu, gece ve gündüzün anahtarı yapmıştır. Unsurların kapısını, yüce Arşını taşıyan ismiyle açmıştır; burası, istikrar makamı değil, istiva makamıdır. Unsurların terkiplerinin kapısını, "müvelledat" ile açmıştır; müvelledatm kapısını, madenler ve taşlar ile açmıştır; emrinin kapısını, davet ile; davetin kapısını, vaad, teşvik ve korkutmanın/inzar güzelliğiyle açmıştır.

Hak, emrine bağlanma/imtisal kapısını, "sema/işitme" ile açmıştır; sema kapısını, nida ile; nida kapısını yüz çevirmek ile; hüccet kapısını inkâr ile açmıştır; unutma kapısını, gaflet ile; gaflet kapısını ihata ve birleştirmedeki nakışlık ile açmıştır. Zikir kapısını, huzur ve düşünmek ile açmıştır; rubûbiyet saltanatının kapısını, merbub ile; talep ve ubudiyet kapısını, muhtaçlığı, acizliği ve düşkünlüğü görmekle açmıştır. İbâdet kapısını, "el-Kah-har" ve "el-Muktedir" isimlerinin hükmü altında infiali/edilgenlik müşahede etmekle açmıştır; münacat kapısını ise, makûl mü-vacehenin/yüz yüzelik şahinliği, edebe uygun doğru telakki, teslim, iktida ile açmıştır. Övgü kapısını, rubûbiyet makamının merbub hakkında içermiş olduğu lütuf ve rahmeti bildirmek ileaçmıştır. Bununla beraber Hak, her halde ve durumda dilediğ her şeyi ve dilediği şekilde yapmaya kadir ve mâliktir.

Hak, şükür kapısını ihsan ile açmıştır; ihsanını artırmayı, şükür ile açmıştır. Hak, ihsan ve lütfuna mazhâr olan kimselerde kahrının hükümlerinin nüfuzunu göstermiştir. Böylelikle, nimetlere hürmetsizlikten sakındırmış ve düşünen kimselere öğüt vermiştir.

Hak, isteme kapısını, hacet, umut, hüsnü zan ve beklemeyle açmıştır; övgü ve tazim kapısını, rubûbiyetin izzetinin altında kulluğun zelil oluşunu göstermekle açmıştır; böylece kul, taşkınlığı, büyüklenmeyi ve böbürlenmeyi terk eder.

Hak, yardım isteme kapısını, kabul, tevekkül ve destek istemek ile açmıştır. İki kabzanın/tutuş ayrılmasını, icabet ve "ina-be/yönelme" hükmünü tahsis etmekle açmıştır; bunların hükmü, saidlerde, şakilerde ve facirlerde ortaya çıkar.

Hak, hidâyet ve beyan kapısını, af ak/ufuklarda ve en-füs'te/nefislerde izhâr ettiği âyetleriyle açmıştır. Bunların hükümlerini ve hikmetlerini anlayış/fehm ve nutkun hakîkatiyle açmıştır; bunları, emrinin mütercimi olan seçilmiş, seçkin zâtlarda kemâle erdirmiştir.

Anlaşılmazın/mu'cem kapısını, "irab" ile açmıştır; müphemin kapısını, fesahat ile; remzin kapısını şerh ile; karmaşığı tahlil ile; sınırlılığı mutlaklık ile; çiftleri teklerle açmıştır; emel kapısını, imkân ve aldanma/iğtirar ile; iddia kapısını ise, ihtiyar ile açmıştır; sakınma kapısını, imkân ile; kuşku kapısını, tahmin/farz ile; itminan kapısını, müşahede ve görmekle; irsiyet kapısını, nesep ve mensubiyet belgesiyle; kazançlar kapısını, neş'etler,

vakitler ve ömürler ile açmıştır. Sebeplere tevessül kapısını ise, tecrübe, alışkanlık ve tekrarlama kuşkusuyla açmıştır.

Hak, selâmet kapısını asıl üzere baki kalmak, ariyet hükmündeki arazlar ile sınırlanmamak, iddiadan uzaklaşmak ve eserlere tabi olmakla açmıştır. Cüret kapısını ise, hükümle, mehil vermekle, ihtimalle, cehaletle ve bağışlanma ümidiyle açmıştır.

Hak, kahır ve intikam kapısını, şirk, çekişme, kavga ve inti-kam/intisar ile açmıştır. Hak, benzerleri göstermekle süreklilik ve devamlılık kapısını açmıştır; ismet kapısını, dirayet ile; müsamaha kapısını izan, itiraf ve özür dilemekle açmıştır.

Hak, "el-Mütekellim" isminin kuşatıcılığına nisbetle aziz olan kitabını, "Ummü'l-Kitab" ile ve de ilim ve zikirleri birleştiren fatih ile açmıştır. Fatiha'yi, ilk aslî isimlerden sonra gelen küllî isimlerin zikri ile açmıştır; bunlar, derecelerde ve eserlerde zikredilmiştir. Hak, isimlerinin zikrini, nutk ve ortaya çıkmanın başlangıcında tam harflere karşı önceliği olan "Ba" harfi ile açmıştır.

Hak, zâtını ve camiliğinin mertebesini bilmenin, onu göstermenin ve bütün sıfatlarının üzerindeki kemâl tecellîsinin kapısını, varlıkların sonuncusu olarak izhâr ettiği varlık ile açmıştır. Hak, onu kendi sureti üzere yaratmış, sırrını ve suretini ona giydirmiş, bütün hazinelerinin koruyucusu ve bütün anahtarların aslı olan anahtar, lamba ve nurların kaynağı yapmıştır. Onu ancak, onun anahtarı olan kimse bilebilir. O ise, zâtının içerdiği, alem ve neşetlerinin kuşattığı, mertebe ve makamlarının ihata ettiği anahtarlardan, Rabbımn kendisine göstermeyi ve açmayı dilediklerini bilebilir.

Mefatihu'l-Gaybi Gaybın Anahtarları

İlah teala, "Gaybın anahtarları onun katmdadır, O'ndan başkası onları bilemez" (Enam, 59) buyurmaktadır. Kuşkusuz bu âyette geçen nefiy, bütün bunları Haktan başkasının bilemeyeceği; "mefatih-i gayb" oluşları yönünden ve Hakkın öğretmesi ve tarifi olmaksızın bilinemeye-cekleriyle ilgilidir.

Bunların, bizzat kendilerini, birbirlerini ve kimin anahta-rı/miftah olduklarını bilip bilemeyecekleri veya herhangi bir çaba ve gayret olmaksızın sırf Hakkın öğretmesiyle bunlarm bilinip bilinemeyecekleri hususunda ise, herhangi bir nas yoktur.

Bunların bazı sırlarına muttali olan kimse, imkânsız olan şeyin şu olduğunu anlar: Mefatihü'1-gayb, ilk açılışı itibarıyla Gayb-ı Mutlak'm miftahları/anahtarları olmaları yönünden bilinemezler; yoksa hakikatleri

açısından, bilinemeyecekler demek değildir. Çünkü miftahlık, bunların hakikatleri üzerinde zait bir sıfattır. Bu sıfatın bilinmesi, bunların açılmalarını ve ilk fethin keyfiyetini müşahede etmekle bilinir. Bu ilk fetih, her şeyin öncesinde olduğu için, sadece Hak tarafından bilinebilir. Çünkü "Hak, var idi ve O'minla beraber başka hiç bir şey yok idi."

Şayet birisi, bu yaratıcı fethin sırrını ve keyfiyetini görmüş olsa idi, O'nun aynı değil, el-Evvel gibi olurdu, çünkü birinci fetih, gerçekleşmişti.

Aynı zamanda miftahlığm mânâsı, kendisiyle nitelenmiş ha-kîkat ile gayb arasındaki bir nispettir. Bu gayb'm açılmasıyla,miftahlık ile nitelenen hakikat için bu nispet ve sıfat sabit olur. îki şey arasındaki bir nisbetin tahakkuku, bu iki durumun bilinmesine bağlıdır. Bu iki şeyden birisi Zât'a ait ilâhî gaybdır. Hakkın zâtının, herhangi bir isim, hüküm, nisbet veya mertebe itibarı olmaksızın hakikati açısından, bilinemeyeceğinde hiç bir görüş ayrılığı yoktur.

Binaenaleyh işaret olunan marifet, bu açıdan imkânsız olmuştur. Bu konuda, tekrara ve yinelemeye gerek olmayacak derecede açıklamada bulunmuştuk.

Kâmil tahkik/ tahkik-i etemm şunu ifâde etmiştir ki: Herhangi birisi, bu miftahlarm zâtlarına dair bir bilginin kokusunu aldığında, bu, o kişinin resminin, hükmünün, nâ'tmm, isminin Hak-kın nurlarının parıltıları ve Vech-i keriminin dalgaları altında fânî ve helak olmasından sonradır; nitekim daha önce, en doğru yol üzere kadim makama sülük eden sâliğin halinin açıklanması bölümünde buna işaret etmiştik.

Bu durumda alim, mütealim/ilim öğrenen ve ilim vahdaniyet/birlik mertebesinde bulunurlar; karışıklık ve benzerlikler ortadan kalkmış, "La ilahe illallah/Allah'tan başka hiç bir ilâh yokur" sözünün anlamı tahakkuk etmiştir. Bununla beraber Hak, basiret ve basarların/göz idrâkinden, akıl ve fikirler tarafından ihata edilmekten, cihet, itibar ve çeperlerin sınırlamasından münezzeh olması açısından Zâtının gaybmda bulunur.

Allah münezzehtir, kendisinden başka hiç bir ilâh yoktur. O, aziz ve gaffardır. Nitekim bunu, ifâde etmiş, açıklamıştık ve haber verdiği ve işaret ettiği şeye de dikkat çekmiştik.

"Hamd Alemlerin Rabbı Olan Allah İçindir" (Fatiha, 1)

Bu bölüm, dört meseleyi içermektedir Birincisi, haindin sırrı; ardından "Allah'' isminin sırrı, sonra "Rab" isminin sırrı, sonra "alemlerin/alemin" sırrının açıklanması gelmektedir.

Mukaddime

Bu konuya girmeden önce, veciz bir esasın takdimi gerekmektedir ki, bu esas, daha önce ifâde edilen kaidelerden mevzu-umuzla ilgili olanların bir kısmını hatırlatacak, bundan sonra zikredilecek şeylerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İşte bu ve benzeri nedenlerden dolayı bu küllî kaideleri takdim ettim ve bu kaidelere ilim ve hakikatlerin küllilerini yükle-dim. Üstün akıl sahibi/lebîb, bundan sonra gelecek~tafsil£mese-leleri bilmede bu küllî ilim ve hakîkatlerden yararlanır. AyrıcaT açıklanması asıllarının bilinmesine bağlı olan kapalı yerlerde, ifâde edilmiş küllilere dikkat çekmekle yetinmek için bu kaideleri zikrettim. Bu kapalı konuların bilinmesi, bu aslın ve hükmün sırrını bilmekle gerçekleşir; bu durumda tekrarlamaya ve yinelemeye gerek duymam.

Geçen ifâdelerden bu konuyla ilgili olarak hatırlanması gereken şey şudur: Her varlığın -ki, her ne olursa olsun- bir zâtı ve bir de mertebesi vardır. Varlığın mertebesinin, bir takım hükümleri vardır, bu hükümler, onun "hakîkat-i sabitesi" ile taayyün eden varlığında zuhur ederler. Binaenaleyh bu hükümlerin sahibinin zâtindaki eserleri, "ahval/haller" diye isimlen-dirilir. Mertebe, her şeyin hakikatinden ibarettir. Mertebe, o şeyin mücerretliği açısından hakikati değildir, aksine o şey ile kendisini izhâr eden Varlık/Vücûd ve ona tabi hakikatleri birleştiren/cami nisbetinin makûliyeti açısından onun hakikatidir. Nitekim, daha önce açıkladığımız üzere, bazı hakikatler, bazısına tabidir; tabi hakikatler, metbu hakikatlerin halleri, sıfatları ve lâzımlarıdır.

Aynı zamanda şunu da açıklamıştık ki: Varlıklar, muhtelif hakikatler üzerine zait bir emir değillerdir. Bunlar, bir tek varlık ile zuhur edip, kendi mertebelerinde ve o mertebelere göre taaddüt ve taayyün etmişlerdir; yoksa bu tek Vücûd, bu hakikatlere bitişmeden mücerret olarak dikkate alındığında, kendiliğinde asla taaddüt etmez.

Hakkın da, bir zâti ve bir de mertebesi vardır; Hakkın mertebesi, "ilâh" olması nisbetinin makûliyetinden ibarettir.

Bu nisbet, mâhiyeti açısından, "ulûhiyet" diye isimlendirilen şeydir. Hakkın, bir takım hükümleri vardır -ki bunlar, melûhla-rındaki eserlerinden ibarettir-, ayrıca ulûhiyetin hükümleri olarak isimlendirilen sıfatları ve levazımı vardır.

Bütün sınırlı itibarlardan münezzeh olması, O'nun hiçbir şeye ve hiç bir şeyin de kendisine ilişmeyişi/taalluk açısından Hakkın zâtına dair hiçbir şey söylenemez; nitekim bu konuyu defalarca belirtmiştik.

Hakkm yaratıklarına ve onların da Hakka taalluk etmeleri, bunun yanı sıra tecellîgâhları ve mazhârları oldukları için bu taallukun yaratıkların hallerine göre gerçekleşmesi yönünden ise, Hakkm zâtına rızâ, gazab, icabet, ferah ve benzeri bir takım haller izafe edilir. Bu haller, "şuun/şe'nler" diye isimlendirilmiştir. Ayrıca, Hakkın zâtına, ulûhiyetten ibaret olan mertebesinin /'müesser-fih"teki eserleri yönünden de bir takım sıfatlar izafe edilir ki, bunlar "mertebe hükümleri" diye isimlendirilir. Bu sıfatlara örnek olarak, kabz/daraltma, bast/açma, ihya/diriltme, imate/öldürme, kahır, lütuf vb. verebiliriz.

Artık, bu küllî mukaddimeyi düşün ve aklında tut ki, bundan -Allah'ın izni ile- yararlanasm.

Bu sabit olunca, tembih lisanıyla hamdin açıklamasına başlıyoruz.

Hamd'ın Mânâsı

"Hamd, Allah'a mahsûstur" âyeti hakkında şunu deriz: "El-hamdulillah", ahadiyet makamından değil, tafsil ve cem makamından olan bir hamddir. Hamdin, iki denk arasında olması sahih değildir, bilakis, hamd esnasında mahmûdun/övü-len, mâhiyeti açısından ve ona nispetle hamidden/öven üstün olması gerekir.

Hamd -hangi tarzda yapılırsa yapılsın- sureti açısından kemâlin bir ifadesidir. Buna göre hamd, başlangıçta övenin nefsin-deki niyetinin ve niyetin ortaya çıkışının kaynağının kemâline işarettir; hamdin niyetin kaynağına işaret etmesi, övenin/ha-mid, hamd ile niyetlendiği şeyi ortaya çıkarmaya yönelmiş olmasıdır.

Hamd, ayrıca, övülenin/mahmûd övülmesine neden olan ve bunu gerektiren hali cihetinden bilinmesine işarettir.

Hamd, başka bir anlamıyla, başlanılan şeyin kemâlini ve arzulanan şeyin gerçekleşmesini tarif eder. Bununla beraber, bu tarife bir talep sirayet eder; bu talebin konusu, sürekli bu kemâli gerçekleştirmek, kemâlin gerçekleşmesinden sonra da hükmünün en kâmil tarzda baki kalmasını istemektir. Bu kemâl, kıymetli ve yüce ürünler meydana getirir:

Bunların ilki, kendisi ile başlanan gayb'dır, sonuncusu ise, onu gerektiren şehâdettir; bununla birlikte hamd, gayb'ta sona erer.

Gayb ve şehâdet hamdini birleştiren sır ise, hamdlerin ve tarafların/etraf nisbetinin kendisinde eşitlendiği makama racidir ve "hamdin hamdi"ne mahsûstur; bu hamd, kapsayıcı ve kuşatıcı hamddir ve bunun ifâdelerinden birisi, "Her hal üzere hamd olsun" deyişidir.

Sonra bilinmelidir ki: Herhangi bir habercinin, herhangi bir şey hakkındaki ihbarından veya övgü veya başka bir ifâdeyle tarifinden çıkartılacak ilk sonuç, o kişinin kendi nefsi hakkında şöyle hüküm sahibi olduğuchır: Bu kişi, kendisinden haber verdiği veya övdüğü şeyi bilmektedir ve muhbir ve tanımlayıcı olarak o şeyi tanımlamaktadır.

Bunun ardından, o kişinin ihbarının, tarifinin ve övgüsünün detaylarından, şu netice ortaya çıkar: Acaba, o kişinin kendisi ve tanıdığı, kendisinden haber verdiği ve Övdüğü kişi hakkında iddia edip, verdiği hüküm, gerçekte sahih midir, değil midir? Bu durum, isabete göre doğru veya yanlışlıkla ortaya çıkar. Binaenaleyh o kişi, işin başında, kendi hakkmdaki hükmü açısından nefsini, kendisinden haber verip, Övdüğü ve tarif ettiği kimseyi tanıdığını iddia etmektedir. İkinci durumda ise, iddiasına delil getirir ve kendisi ve başkası hakkındaki iddiasını geçerli kılacak şeyi dile getirir.

Bu ortaya çıktığında şunu deriz ki: Hamd, hüviyeti itibarıyla mutlak ve küllidir, lisanı yoktur ve ondan meydana gelen veya ona izafe edilen hiçbir hüküm yoktur. Böylece, özellik ve nispî ortaklık yoluyla Hakka ve halka mensup olan bütün sıfatlar, isimler, küllî ve mücerret hakikatler, bu özelliktedir; nitekim, J daha önce bu konuyu açıklayan çeşitli tembihlerimiz olmuştu.

Bilinmelidir ki: Hamd, belirtildiği üzere, "senâ"dan ibarettir. Her hangi bir Övgü/senâ sahibinden Övülen kimseye yönelik sena, açıkladığımız gibi, bir çeşit "tariftir. Sena sahibinin bu tarifi, bazen zâtına, bazen hallerine veya mertebesine veya hükümlerine veya hepsine birden yöneliktir. Daha önce zâtlar, haller, mertebeler ve hükümler hakkmda yeterli açıklamalarda bulunmuştuk. Bununla beraber, burada insan hakkında zikredeceğimiz bir örnekle bu konuyu daha fazla açıklamış olacağız. Çünkü insan, en kâmil örnek ve birincil amaçtır. İnsandaki ve ona nispetle durumun/emir keyfiyeti bilindiğinde, bu emrin insanla ilişkisi açısından diğer varhklardaki tezahürü de bilinmiş olur; çünkü hiçbir şey, insanın dışında değildir.

ŞÖyle deriz: İnsanın hakikati, onun "ayn-ı sâbitesi"dir. Ayn-ı sâbite'yi, Hak tarafından bilinen/malum bir nisbet ve insanın ezelde Hakkın mertebesindeki temeyyüzü şeklinde tarif etmiştik. İnsanın bu mertebedeki temeyyüzü, kendi mertebesi ve Hakkın ilmine göre gerçekleşir.

Bu hakikâtin halleri, insanın içinde değişkenlik gösterdiği, kendisine izafe edildiği, kendisiyle nitelendiği suretler, neş'etler, gelişmeler/ta tav vur gibi durumlardan ibarettir. Bunlar, Haktan kazanılmış Vücûd ile zuhur etmişlerdir.

İnsanın mertebesi ise, ubudiyeti ve me'lûhiyetinden ibarettir.

Bu mertebenin hükümleri, insana izafe olunan sıfat ve emirlerden ibarettir. Bu sıfat ve emirler, ona mümkün ve me'lûh bir kul olması, bunun yanı sıra ilâhî ve kevnî mertebelerin bir "ay-na"sı olması yönünden izafe edilirler. Ayrıca insan, mertebe ve hilafet suretiyle zahirde bu sıfat ve emirlerin içermiş oldukları şeyleri kapsayan bir nüshadır.

İnsan ve alem ile ve ikisinde zuhur edip, alem ve insanın müşterek veya Özel olarak vasıflandıkları her şey, ahadiyet ve cem özelliğindeki ilâhî tecellînin sırrı ve de bu tecellînin, insan ve alemde isimlere, sıfatlara göre ve kabilin kabulüyle çoğalan ilmî nispetlerin hükümleri nedeniyle zuhuru üzerine zait bir durum değillerdir. Bu nedenle bunların, yani insan ve alemin tekil ve çoğul olarak, bütün açılardan ve bütün kısım ve zikredilen itibarlardan Hakkı övmeleri, bu övgünün ve bu emrin aslına, ilâhî kattaki nispetlerine delâleti ve bunun ifâdesinden ibaret olur. Buna göre bu övgü, bazen tafsil cihetinden, bazen ahadiyet-i cem açısından, bazen suret ile zuhur ettiği için misâllik yönünden "benzerlik/muzahat" makamında, bazen ise eksikliklerle "mukâbele/zıthk" makamında gerçekleşir. Alem ve insan, bu eksikliklerle Yaratıcı ve Efendilerinden ayrılır; Hak ise bu özelliklerle kendisinden başka hiç kimsenin müşterek olmadığı zıtlık makamında tek başına kalır.

Buna göre tafsil cihetinden yapılan sena şöyledir: insanın ve alemin zâtlarının içermiş oldukları bütün hakîkatler, arazî ve cevherî her bir fert, zikredilen dört lisan ile ona yönelmiş/bakan ve kendisi açısından Hak ile irtibatlı olan ilâhî isim ve sıfata hamd eder. Bu dört lisan, lisan-ı zât, lisan-ı hal, lisan-ı mertebe ve lisan-ı hükümdür.

Ahadiyet-i cem lisanıyla bütün olarak hamdin konusu, Zât'a ait mertebedir. Bu mertebe, bütün isimleri, sıfatları, alemleri, mertebeleri /hazret, nisbetleri ve izafetleri kuşatır ve cem eder. Bu birleştirici/cami nisbetin hükmü, zât, isim, sıfat ve fiil açısından ilâhî makamla ve kevnî makamla ilişkisi itibarıyla, zikredilen her bir kısımda ortaya çıkar. Ahadiyet ve cem özelliğindeki bu hüküm, hamd makamında "hamdü'1-hamd/hamdin hamdi" diye ifâde edilmiştir; çünkü, her makamda bu hükmün, o makama göre bir ismi vardır.

Bu hamdin gereği şudur: Eşyanın varlığının ve bekâsının kendisine bağlı olduğu, hakikatlerin, isimlerin ve sıfatların eser ve hükümlerinin onunla zuhur ettiği Zât'a ait en büyük ilâhî nimet, insana ve aleme bazen isimler, sıfatlar ve mertebeler açısından ulaşır, bazen de bu açılardan değil, bizatihi/biayniha ulaşır. İşte bundan dolayı, adil hikmet ve kâmil hazretin hükmü, bu nimetin cami/birleştirici ve vahdaniyet/birlik özelliğindeki bir hamd ve şükür ile karşılanmasını iktizâ etmiştir; bu hamd ve şükrün özelliği, kâmildir ve bütün hamd çeşitlerini kuşatır. Bu hamd, kendisiyle rablerine hamd etmeleri, Rablerinin de bir tek halde iki hamdi birleştiren bir suretle onlarla kendisine hamd etmesi yönünden kâmillerle zuhur eder.

Bu hamd, ilâhî ve kevnî mertebelerin hükümlerini ve bunlara mahsûs isim, vasıf ve ha-kîkatleri/ayn aşar.

Allah, mürşiddir.

Hamd hakkında şunu belirtmiştik: "Her hangi bir kimsenin bir şeye dair övgüsü, övülenin övüldüğü cihetten öven tarafından tanınmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü hakikatte övgü/hamd, bir çeşit tariftir. Tarif ise, tarif edilen şey bilinmeden gerçekleşemez." Bizim bu ifâdemiz, Zât'a ait tarifin dışındadır.

Binaenaleyh Zât'a ait tarif, "vicdanî" bir şeydir. Vicdanî bilgiler ve zâta ait durumlar, ilim mertebelerinin en açığı, ilmin en üstün kısımlarıdır. Binaenaleyh bu itibarla bir şey, kendisine hamd etmektedir ve iki itibar ve iki vecihten kendi nefsine delâlet etmektedir; nitekim buna, ilmin sırrı bölümünde işaret etmiştik.

Ayrıca, bütün varlıklar, Allah'ın kelimeleri oldukları için, onların Hakka hamd etmeleri, işaret ettiğim gibi kendisinden elde ettikleri şey ile ve hakîkatlerinin/a'yân aynasında yansımış te-cellîsiyle gerçekleşir.

Buna göre varlıkların Haktan elde ettikleri şeyle kendilerine bitişen/iktiran Hakkın nuru ve sıfatının sırrı, kendilerinde ve onlardan Hakka hamd eden şeydir. Bu durumda Hak, yaratıklarının/halk mertebeleri açısından ve halkı ile bizzat nefsini övendir, hamdin sahibi yaratıkları değildir.

Bu durum, hamdin dışındaki bütün meselelerde de böyledir. Binaenaleyh bütün emir, Hakka racidir ve her övgünün sonu O'na döner. Böylelikle hamd, O'nun bir sıfatı ve nisbetlerinden birisi olmaktadır. Bu nispet, sadece "hamd" diye isimlendirilmesi itibarıyla Haktan farklı olur. Bu açıdan ve bu itibar ile hamd sahibi/hamid, hamd ve mahmûd/hamd edilen olmaktadır. "Hamdin hamdi" bahsinde dikkat çektiğim şeyi hatırla ki, bu konu, onun sırımdandır.

Bilinmelidir ki: Hamdin kısımlarından, geriye sadece hassas bir ek kalmıştır. Bu ek, zikredilen asıl ve kısımlara dahil olmakla beraber, bu konuda daha fazla izahat verecektir; çünkü bu ekin özelliği, daha önce zikredilen şeylerden daha anlaşılır olmasıdır.

Bunu öğrendiğinde şunu deriz ki: Hamd, bir açıdan, övüle-nin/mahmûd kendisini övmesi ve başkasının onu övmesi diye iki kısma ayrılır. Bunun ardından hamd, bir şeyin kendisini övmesi veya başkasının onu övmesi itibarıyla üç türe ayrılır. Çünkü başkası, onu ya mahmûd/övülen ile kaim olan bir fiil veya tenzih veya sübûtî bir sıfat ile över, hamdi yapan, bu sıfatlan güzel bulur/istihsan ve bundan dolayı da bu sıfatlar açısından mahmûdu över; veya hamd eden kişi, bu sıfatların hükmünün mahmûd ile ve onda zuhuru açısından bu sıfatlara dayanarak hamd eder. Bu hamdin

gerçekleşmesi, kendisiyle bunlar arasında sabit bir münâsebete bağlıdır. Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik.

Bu kısım, bir açıdan, fiil sıfatı kısmına dahildir. Çünkü güzel görmek/istihsan ve benzeri şeyler, bir çeşit infialden hali değildir.

"Hamdin hamd"i, bi-zatihi bütün kısımlara sirayet ve zuhur eder, bu zuhur ve sirayet olmasaydı, hamd sahîh olmazdı; çünkü daha önce belirttiğimiz üzere, her varlık ve mertebedeki hüküm, "cem" özelliğindeki sırra mahsustur.

Hamd, iki çeşittir: Bunlardan "ilim"den ibaret olan birincisi, mahmûd'un üzerinde bulunduğu durumu hamd etmektir. İkincisi ise, bundan daha özeldir, bu da, ondan meydana gelen şeye hamd etmektir. Bu ikinci kısım, "şükür" diye isimlendirilir. Kelimelerin, suretlerin, sıfatların, hallerin, zuhur eden ve makûl keyfiyetlerin belirttiğimiz şeye delâletleri açısından tayini, sonsuzdur.

Hamdin, hamidin/öven ve mahmûdların/övülenler zikretmiş olduğumuz bu kısımların dışında kalan her hangi bir kısmı ve mertebeleri yoktur.

Bu konudaki tespitlerimizin neticesi, şu hususun bilinmesidir: İlâhî mertebeye hamd ve sena lisanıyla nisbet edilen her şey, ya subutî veya selbî bir emir ifâde eder. Buna göre selb, teşbihe raci iken, ispat/olumlama, hamde dahildir.

Hamd sahibi, hamd ederken zikredilen hamd mertebelerinden hangisiyle hazır/huzûr olursa, Hak yönünden hamd sahibine yönelik netice ve ceza, bu mertebe cihetinden ve ona göre olur. Kim, "hamdin hamdi" ile ve herhangi bir mertebe veya sıfat veya belirli bir şart ile sınırla nmaksızm, "cem" sırrıyla hazır olursa/Hakkı hamd ederse, bu kimsenin hamdinin neticesi, Hak olur. Çünkü bu hamd sahibinin, kainata taalluk eden herhangi bir himmeti yoktur ve herhangi bir mertebe veya sıfat veya isim veya başka bir şey ile sınırlanmış değildir. Neticeler, esaslara bağlıdır.

Bu konuyu anla ve bu bölümün sırrını düşünüp, dar ve ve-cizliğine dikkat et! Kuşkusuz, Allah'ın yardımıyla "icmâl"in perdelerini yırtarsan, tafsil bahçelerinde dolaşırsın.Allah, ihsan ve irşadın velisidir.

"Hamd, Allah İçindir

"Lillâhi/Allah İçin" İfâdesi

Daha önce isimlendirmenin, isimlerin, bunların konularının ve hükümlerinin külli sırlarına dikkat çekmiştik. Bunu, sınırlı, hükmü genel, anlaşılması zor asıllar ile yapmıştık. Hiç bir zevk, tafsîlî-cüzî nispet dışında, bu asılların makamlarına mahsûs zevkin dışında değildir. Bu cüzî nispet, o zevkin zikredilen zevkin ihatası altına girdiğine şahitlik eder. Bu isim/Allah hakkında "Besmele"den bahsederken -Allah'ın takdir ettiği ölçüde- açık-lamalarda bulunmuştuk.

Burada ise, Allah'ın takdir ve meşiyeti ölçüsünde, bu konunun gerektirdiği bilgileri vereceğiz.

Şöyle deriz: Hamdi "Allah" ismi açısından Hakka izafe etmekten ibaret olan "Hamd Allah içindir" sözü, bir ihbardır. Bu isim, külli ve cami' bir isimdir; mâhiyeti açısından bu isim hakkında herhangi bir hamd veya hüküm taayyün etmez ve hiçbir şeyin ona isnadı sahîh değildir. Nitekim buna, mutlak hamd ve diğer mücerret hakikatler bölümünde işaret etmiştik.

Bu isme izafe edilen her istek, teveccüh ve iltica, müteveccihin/teveccüh sahibi, sailin /isteyenin ve mültecinin/iltica sahibi haline göre, bu cüzî ve sınırlı nisbet ile izafe olunur. Buna göre bu isim, mutlak olarak zikrediîemez ve tekrarlanamaz. Bu isim, hakikat açısından değil, sadece lafzı açısından zikredilir ve tekrarlanır.

Mesela hasta, "Ey Allah" dediği vakit, safi ve sağlık bahşedi-ci olması açısmdan bu isme iltica eder; aynı şekilde boğulan kimse de, "Ey Allah" dediği vakit, bütün isimleri birleştiren bu isme "kurtarıcı" ve "yardımcı" olması açısmdan iltica eder vb.

Hamdde de durum böyledir. Hamdin, zikredilen durumlardan birisine göre belirmesi/taayyün gerekir; bu durum, hamdin nedeni ve onu gerekli kılan sebeptir.

Bu isim/Allah, hakkında çok söz söylenmiş bir isimdir. Bunun, camid-özel isim mi veya müştak/türetilmiş olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları olmuştur. Bilginlerin bu konuda pek çok ifâdeleri vardır ki, onları aktarmak veya tartışmakla ilgilenmeyeceğim. Ben, sadece kendi zevkim ve marifetime göre, tahkik kaidesinin iktizâ ettiği şeyleri zikredip, bunlarla dil hükmünün gerektirdiği şeyleri uzlaştıracağım.

Şöyle derim: Hakkm zâtına tam olarak delâlet eden "alem" bir isminin olması sahîh değildir; öyle ki, bu isimden, başka bir anlamın anlaşılması mümkün değildir. Bunun nedenini, zevk ve nazar diliyle, ayrıca Kur'an'ın nazil olduğu dilin ıstılahı/Arapça açısından açıklayacağım. Bu dil, mânâların, şer'î emir ve haberlerin zarfıdır.

Hakkın böyle bir isminin olamayacağının "zevk" diliyle izahı şudur: Hak, zâtı ve diğer ilgilerden mücerretliği açısından, hiçbir emri iktizâ etmez, hiçbir şey O'na uygun değildir, hiçbir hüküm ve itibar ile sınırlanmaz,

hiçbir bilgi O'na taalluk etmez, hiçbir şekilde belirlenemez. İsimlendirilen veya bir itibar veya resim ile ve bunların dışındaki bir şey ile taakkul olunan her şey, bir açıdan belirlenmiştir, bir itibarla sınırlanmıştır, bir hüküm ile zabt altına alınmıştır. Hakkm mutlaklığı, mücerretliği ve zâtına mahsûs müstağniliği ile, zikrettiğimiz şeylerden hiçbiri O'nun hakkında caiz değildir. Hakka dair, selbî veya icabı veya bunları birleştirmek veya bunlardan münezzeh olmak gibi bir hükmün verilmesi sahîh değildir; bilakis bu makam, hiçbir şekilde ifâde edilemez ve hakkında hüküm verilemez.

Nitekim bunu daha önce belirtmiş ve tekrarlamıştık.

Ayrıca, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, basitlikleri ve vahdetleri/birlik açısmdan eşyanın hakikatlerini idrâk edebilmek,imkânsızdır. Çünkü vahid/bir ve basit olan, ancak biri ve basiti idrâk edebilir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bizim, kendi ahadiyetimiz/birliğimiz açısından herhangi bir şeyi idrâk etmemiz imkânsızdır. Hakkın ahadiyeti, zâtı açısından mücerretliği ve bütün mücerretlik ve basitlikleri aşacak şekilde hiçbir şeye taalluk etmediğinde hiç bir görüş ayrılığı yoktur.

Binaenaleyh, eşya ile aramızda pek çok açıdan münâsebet bulunduğu ve onların da taalluk ve kayıtlardan soyutlanmaları söz konusu değil iken, eşyanın hakikatlerini mücerretlikleri makamında idrâk ermekten aciz isek, Hakkın hakikatini idrâk ve zabt etmekten aciz olmamız daha tabiîdir. O'nun bilgisiyle tahakkuk etmekten aciz isek, -O'nu müşahede etsek bile- hakikâtinin künhü üzerine zait bir anlam gerektirmeksizin kendisine mutabık bir delâlet taşıyan bir isim ile Hakkın zâtını isimlendirmemiz zorunlu olarak imkânsız olacaktır.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Hakkın zâtına, zikredildiği gibi, kendisine mutabık özel bir isim vermemizin imkânsız olduğunu kabul edelim. Fakat, Hakkın kendisini zâtına mutabık delâleti olan bir isimle isimlendirmesi niçin caiz olmasın ki? Bunun ardından da Hak, bu ismi bize bildirir, biz de bu ismi ve hükmünü Hakkın bildirmesiyle öğrenmiş oluruz. Bu durumda Hakka bu ismi veren biz değil, bizzat kendisi olmuş olmaz mı?

Bu itiraza şöyle karşılık veririz: Bunun cevabı iki açıdandır. Birincisi, tümevarım yoluyla bu itirazın cevaplanmasıdır. Şöyle ki: BÖyle bir ismi, Hakkın isimleri içinde bulamadığımız gibi, Allah'ı en iyi bilen kimseler olan peygamberler, özellikle de resullerin en kâmili ve en bilgilisi olduğuna imân ettiğimiz Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından bize böyle bir bilgi aktarılmamıştır.

Şayet böyle bir isim bulunsaydı, kuşkusuz, bize nakledilirdi. Nasıl nakledilmezdi ki? Böyle bir bilgi, özellikle Allah'a iltica, yakarma ve dua konularında olmak üzere, peygamberlerin haber verdiği en önemli, en değerli ve en yararlı bilgilerden birisidir. Bahusus, Hz. Peygamber (s.a.v), bir duasında şöyle buyur-

muştur: "Ya Rabbi! Ben, kendini isimlendirdiğin veya kitabında indirdiğin veya kullarından herhangi birisine bildirdiğin veya gaybmm ilminde kendine ayırdığın bütün isimler hürmetine senden isterim/'

Hz. Peygamberin bu hadisinden şu sonuç çıkar: Hakkın en yüce ve kendisine en yakın isimleriyle dua etmek, dua sahibi için daha yararlıdır. Böyle bir isim ile dua etmek, duaya icabetin ve amaca ulaşmanın sebeplerim pekiştirir. Hakka nispet edilmeye en müstahak isim, O'na delâleti daha kâmil ve her hangi bir ortaklık olmaksızın o isimden anlaşılan mânânın yeknesak olduğu isimdir.

İhtiyaç olduğu halde böyle bir isim bulunmayıp, Hz. Pey-gamber'in duasının mefhûmundan da böyle bir ismin Haktan zuhur etmediği anlaşıldığına göre, böyle bir isim, ya imkânsız bir şeydir veya o, Hakkın gayb ilminde kendisine ayırdığı isimlerden birisidir.

Nitekim Hz. Peygamber, duasında böyle isimlerin varlığından bahsetmiştir.

Şayet, herhangi bir yaratılmış böyle bir ismi elde etmiş olsaydı, kuşkusuz o, Hz. Peygamber için gerçekleşirdi; çünkü o, Allah'a göre yaratıkların en keremlisi, onun feyzini kabul ve telakki etmede istidadı en kâmil olanıdır.

Bundan dolayı, kendisinden önceki ve sonraki varlıkların ilmi Hz. Peygambere bahş edilmiştir.

Böyle bir ismin, müştereklik vehmi veren veya çokluk ve taaddüt anlamı ifâde eden başka bir anlam taşımadan, Zât'a tam olarak delâlet ettiği için, isimlerin en değerlisi, en şereflisi ve en âmili olduğu ortaya çıkmıştır. Şayet bu isim, Hz. Peygamber tarafından bilinmiş olsaydı, duasında şöyle demeye ihtiyaç duymazdı: "Veya kullarından herhangi birisine öğrettiğin veya gayb ilminde kendine ayırdığın ismin ile."

Çünkü, Hakka götüren ve ona sevk eden şeylerin en üstününü elde eden kimse, özellikle icmal ve müphemdik yoluyla, başka bir şey ile Hakka tevessül etmekten müstağnidir; çünkü bu ısım, diğer bütün isimlerden üstündür.

Uz. Peygamber, ihtiyat niyetiyle, duasında zikredilen taksimi kullanıp, daha doğru ve yaraşır olanı benimseyince, böyle bir ismin kendisi tarafından bilinmemiş olduğu ortaya çıkmıştır.

Şöyle bir itiraz yöneltilebilir: Allah'ın bazı kullarını gördük ve bazı kimselerden işittik ki: Onlar, Hakkın bir veya birden fazla isimlerini bilirler ve bu isimlerle pek çok şeyde tasarruf ederler. Bu insanlar, kendilerini ilgilendiren konularda Hakka bu isimlerle dua ederler, dua ettikleri şeylere Hakkın karşılık vermesi de gecikmez. Bu durum, Ehlullah'uı muhakkikleri arasında sahîh ve yaygındır. Bu kabilden olarak, Bel'ain'ın Hz. Musa ve kavmine bir isim ile beddua etmesini zikredebiliriz. Böylece onlar, Allah'ın

dilediği müddet yaşadıktan sonra çölde ölmüşlerdir; bu bilgiyi, "Onlara kendisine âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku" (Araf, 175) âyetini yorumlarken bazı müfessirler zikretmiştir. Gerçi Bel'am, Allah teâlamn da bildirdiği gibi, asilerdendir, bununla birlikte Hz. Musa ve kavmine yaptığı bedduası, o ismin özelliğinden dolayı geçerli olmuştur.

Bu itiraza şöyle cevap verebiliriz: Biz, Hakkın bir veya birden fazla isminin bulunup, Hakkın bunları kendisine bildirdiği ve tanıttığı kimselerin bu isimlerle varlıkta tasarruf sahibi olabileceklerini imkânsız görmüyoruz. Aksine biz de, bunu biliyoruz ve buna inanıyoruz. Biz, ismin hükmünün nüfuzunun umumi J olabileceğini ve sıfat veya fiil gibi vb. başka herhangi bir anlam ^ taşımadan sadece Hakkın Zâtma tam mutabakatla delâlet edebileceğini imkânsız görüyoruz. Sizin iddianız, bizim ifâde ettiğimizi ortadan kaldırmaz, bu bilinmelidir.

Bizim bu itiraza verebileceğimiz diğer bir cevap da şudur: Bu isim ile Haktan bize ulaşan bilgilendirmenin vasıtasız olması kesinlikle mümkün değildir; biz bunu, serî ve zevki dille açıklayıp, ortaya koyacağız:

Bunun şer'î dille delili, Allah Teala'nm şu âyetidir: "Hiçbir kul yoktur ki, Allah onunla ya vahiy veya perde olmaksızın konuşmuş olsun." (Şura, 51).

Allah'ın zâtma tam olarak delâlet edebilecek her hangi bir ismin olamayacağının "zevk" diliyle delili ise, şudur: Hitabm kendisine bağlı olduğu şeyin en azı bile, bir perdedir. Bu perde, hitap eden/muhatıb ve edilen/muhâtab arasında gerçekleşen "hitap" nisbetidir. Hitap, tecellînin hüküm ve şartlarındandır, tecellî ise, sadece belirli bir mazhârda olabilir. Tecellînin hükümleri, mazhârlara ve mazhârlarm hallerine tabidir. Çünkü daha önce de açıkladığımız gibi, Hakkın tecellîsi ve hitabı bir olsa bile, ulaştığı ve uğradığı tecellîgâhm hükmüyle boyanır. Muhatap, özel bir istidat, mertebe, rûhânilik, hal, suret, mevtm gibi çeşitli şeylerle sınırlıdır; binaenaleyh bütün bu zikrettiğimiz şeylerin Haktan vârid olan tecellîde bir eseri bulunur.

O halde, bize vârid olan/gelen ve bize ulaşan şey, bulunduğu hal üzere kalmaz ve bizim de onu, o halde iken idrâk etmemiz sahîh değildir; biz, bize gelen şeyi, kendimize göre idrâk ederiz.

Ayrıca, bu hitabın alıcı/kabil ve kabilin nispetleri açısından -sahîh ve sabit olduğu gibi- herhangi bir değişime uğramadığını farz edebiliriz. Fakat bu durumda bile hitabm, sadece hitap özelliğiyle bir veya iki muhataba tahsis edilmiş olması, kendisini üzerinde bulunduğu mutlaklık ve Hakkın kendisi için iktizâ ettiği tam mücerretlik halinden çıkartırdı.

Emrin, dikkat çekilen kayıt hükümlerinden ayrılmış olması nasıl mümkün olabilir ki? Durum bu şekilde olunca, hiçbir mutabakat meydana gelemez; çünkü çeşitli itibar ve kayıtlar ile mukayyet olan şey, her türlü na't, sıfat,

hüküm, kayıt, itibar ve benzeri şeylerden münezzeh olan Mutlak ve Mücerred'e mutabık olamaz.

Eğer birisi, bu ismin hitap ve tecellînin birliği açısından müşahede yoluyla bilinebileceğini iddia ederse, ona şöyle cevap veririz: Kâmil ve sahîh zevk, şunu ifâde etmiştir: Hakkı müşahede, fenayı gerektirir. Bu fenanın ardından müşahede sahibi, idrâk ettiği şeyi izah edebileceği bir imkâna/eser sahip değildir.

Kâmil tahkikte şu vardır: Bir kimse, Hakkı müşahede ettiğinde, o, kendisinden Haktan bulunan şeyi müşahede etmiştir. Haktan o kimsede bulunan şey ise, o kişinin ilimde taayyün eden ayn-ı sâbite'sinin birliğiyle kabul ettiği Hakkın "gaybî" tecellîsinden ibarettir. Bu ayn-ı sabite ile o, herhangi bir vasıta olmaksızın özel bîr açıdan başkasından farklılaşır; böylelikle o kişi, bundan sonra isim ve sıfatlara ait mazhârlar vasıtasıyla zahir olan tecellîleri bununla kabule istidat kazanır.

Böylelikle sûfîlerin "Allah'ı ancak Allah bilir" ifadeleriyle, bizim "Herhangi bir şeyin kendisine zıt bir şey ile idrâk edilmesi mümkün değildir" ifâdemiz, bir de arifin Allah'ı zevk ve müşahede marifetiyle bilmiş olduğuna dair iddiasını birleştirmek mümkün olur.

Kurb-i feraiz ve kurb-ı nevafil'in sırrını bilen ve bu noktadaki açıklamalarımızı bilen kimse, işaret ettiğimiz şeyin farkına varır.

Her halükarda biz, istidadımız, mertebelerimiz, hallerimiz vb. açısından smırhyızdır. Binaenaleyh biz, ancak bizim gibi sınırlı şeyleri ve de daha önce zikredildiği gibi ancak kendimize göre kabul edebiliriz. Bize vârid olan/gelen tecellîler, ister zâta ait, ister isimlere ve isterse de sıfatlara ait tecellîler olsun, zikredilen kayıt hükümlerinden hali değillerdir.

Daha önce belirttiğimiz ifâdelerimizi derleyip, bu eserde dağıtılmış nükteleri aklında canlandırarak bir araya getirirsen, daha fazla açıklama ve beyana gerek kalmaz; çünkü, bu ve benzeri önemli sırların çıkartılabileceği ölçüde açıklamalarda bulunduk.

Sonra şöyle deriz: Bu görüşümüzü aklî delil ile şöyle ortaya koyabiliriz: İsmin vad' edilmesinden amaç, zikredilmesiyle müsenımây a/isimlendirilen işaret etmektir. Buna göre, Allah'ın zâtına göre bir ismi olsaydı, bu isimden amaç müsemmâyı belirtmek için o ismin başkasıyla birlikte zikredilmesi olurdu. Hiç kimsenin, Hakkın zâtını bilemeyeceğinde ittifak edildiğine göre, bu hakîkat için böyle bir ismin vad' edilmesinde hiç bir fayda kalmazdı; böylece, bu çeşit bir ismin bulunmadığı sabit olmuştur.

Ayrıca, vad' edilmiş bir isme, his ile idrâk olunan, vehimde tasavvur edilen ve akılda zabt edilebilen bir şey için ihtiyaç duyulur. Böylece bu şey, vad edilmiş bu isim ile, kendi özel zâtının farkına varır. Hakkın, hislerle idrâki imkânsız olduğu gibi, vehimlerde tasavvuru ve akıl kuvvetiyle zabt

edilmesi de imkânsızdır; binaenaleyh Hak için, özel bir ismin konulması imkânsızdır.

Mümkün sadece, Hâlık, Bari, Muhsin vb. gibi Hakkın sıfatlarına delâlet eden lafızları zikredebilir.

Sonra şöyle deriz: Hak için özel bir ismin vad' edilmesinin amacı, bu "müsemmâ"nm türü veya cinsi itibarıyla veya herhangi bir özelliği açısından kendisine ortak olan şeyden ayırt edilmesidir. Hak ise, bir cins veya tür altına girmekten veya birisinin ona ortak olmasından münezzehtir; bu nedenle Hakka dair özel/alem bir isim vad' etmek, imkânsızdır.

Alem isim, bilinen bir şey için vad' edilebilir. Halk ise, Hakkı zâtı açısından bilemez; bu durumda Hak için alem bir ismin vad edilmesi, imkânsız olur.

Ayrıca, lafızlar, varlıklardaki/a'yân şeylere değil, zihinlerde somutlaşan şeylere delâlet ederler. Bunun için, "lafızlar mânâlara delâlet eder" denilmiştir. Mânâlar ise, ifâde sahibinin kastettiği şeylerden ibarettir, bunlar ise, zihnî durumlardır. Buna göre lafzın mânâya delâleti şöyledir: Uzaktan bir cisim görülüp, onun taş olduğu zannedildiğinde "o taştır" denilir. Cisme yaklaşıp hareket ettiği görüldüğünde ise, "o kuştur" denilir. Daha fazla yaklaşıldığında ise, "insandır" denilir. Binaenaleyh tasavvurların farklılığından dolayı isimlerin farklılaşması, lafızların medlulünün haricî varlıklar değil, zihni suretler olduğuna delâlet eder.

Zikrettiğimiz şeyi teyit eden bir husus da şudur: Eğer lafız, haricî varlığa delâlet etse idi, bir insan "alem kadimdir" ve bir başkası ise "alem hadistir" dediği vakit, alemin aynı anda hem kadim ve hem de hadis olması gerekirdi. Fakat biz, lafızlar zihni mânâlara delâlet eder dediğimizde, bu iki ifâde, bu iki insanın zihni tasavvurlarına göre kendilerinden meydana gelmiş iki hükme delâlet eder; böylece arada bir çelişki kalmaz.

Lafızların medlulünün, haricî varlıklar değil de, zihinlerde bulunan şeyler olduğu belli olmuştur. Zihinlerde bulunan şeyler ise, somut, sınırlı ve diğer zihni somut nesnelerden ayrılmış şeylerdir. Hak ise, zâtı açısından zihnî, aklî ve haricî bütün somutlaşmalardan ve tasavvurlardan münezzehtir. Hai böyle iken, bu durumda nasıl olur da, cüz'î terkib ile bir araya gelmiş basit lafızlar, vad'î bir hükmün veya vad'î veya ıstılahı bir kayıt ile sınırlanmış bir mefhûmun ortaklığı olmadan, tam mutabakatla Hakkın mutlak Zâtına delâlet edebilsin?

Bunun imkânsız olduğu, son derece açıktır.

Açıklamak istediğimiz şeyi "zevkî" ve "aklî" lisan ile ortaya koyduktan sonra, bu isimle ilgili dil hükmünün gerektirdiği şeyleri zikredip, bu konuyu tamamlayacağız. Böylece, zevki hüküm ile Arapça'daki dil-ıstılâh bilgisi

arasında kitabın başında şart koştuğum uzlaştırma ve uyum gerçekle sebilsin.

Başarıya erdiren Allah'tır.

Bazı Arapça alimleri, "Allah" isminin yedi özelliğe sahip olduğunu, bu özelliklerin başka isimlerde bulunmadığını ileri sürmüşlerdir:

Bunların birincisi şudur: Hakkın bütün isimleri bu isme nis-bet edilirken, o, bu isimlerden hiçbirisine nispet edilmez. Bilginler, bu konuda şu âyetten delil getirmişlerdir: "En güzel isimler Allah içindir, o isimlerle O'na dua ediniz." (Araf, 180) Böylece bütün isimler, "Allah" ismine nisbet edilmiş, bu ismin önemine dikkat çekmek için başka bir isme nispet edilmemişlerdir.

Bu özelliklerden birisi de, diğer isimlerden farklı olarak, yaratıklarından hiçbir kimsenin bu isim ile isimlendirilmemesidir. Bu konuda da "O'nıın bir benzerini bilir misiniz" (Meryem, 65) , âyetinden delil getirmişlerdir. Bu âyetin anlamı, Allah'tan başka "Allah" ismiyle isimlenmiş herhangi bir şey bilir misiniz, demektir.

Bir diğer özellik ise, şudur: Dilciler, bu ismin başındaki nida edatını "Ya/Ey"yı hazfedip, şeddeli mim olarak ismin sonuna ilave etmişler ve "Ailahumme/Ey Allah'ım" demişlerdir; bu ismin dışındaki hiçbir isimde böyle bir şey yapılmamıştır.

Bir diğer özellik ise, şudur: Onlar, hemzenin yerine Elif ve Lam'ı koymuşlardır; bu, başka isimlerde yapılmamıştır.

Bir diğer özellik de şudur: Dilciler, "Ya-Allah" deyip, hemzeyi okumazlar. Bu, başka bir isimde yapılmamıştır. Böylece, nida edatı olan "Ya" ile Elif ve Lam'ı birleştirmişlerdir. Bunu, aşağıdaki mısrada olduğu gibi şiirin zorunluluğu olmadıkça, başka bir şeyde yapmamışlardır:

Senden dolayı ey sevgilim/Ya'ileti, kalbim heyecanlanır Ve sen bana karşı sevgide cimrisin

Ferrâ ise, şöyle bir şiir okumuştur:

O ve İsimlendirdiği kimse mübarektir: Senin İsmin üzere: Allahümme Ya-liahl Bir başka şair ise, şöyle demiştir:

Ey firar etmiş iki veletjYa-l-ğuleman, Ki siz bana kötülük giydirdiniz

Bu ismin özelliklerinden birisi de, ona yeminde özel bir harf eklemeleridir. Bu ek, "Tallahi yapmayacağım" ve "Yemin olsun ki, kesinlikle yapmayacağım" derken, "Ta" harfini bu ismin başına getirmeleridir.

Bu yedi özellik ile, "Allah" kelimesinin harflerinden bahs ederken değindiğimiz, yedili hükmü hatırlayınız! Bundan, ilk ferdiyete ve ona tabi dörtlemeye, sonra önceliği olan ikiliğe, kendisinden sonra gelen ve ona bitişen beşli hükme terakki edersin. Hakikatler arasındaki ahenge ve ortaya çıkan/zuhûr cüzîlerin, bâtın haldeki küllî asıllarına tabi oluşlarını düşün! Bu durumda değerli, çeşitli bilgi kapıları sana açılır.

Lafza-i Celâl'in İştikakı/Kökeni

Bu yüce ismin köklerinden birisi, birisi "Elihe" filidir: "elihe er-raculü ile'r-racüîi-ye'lehu, ilahen", yani adam, adama sığındı. "Fe-alehehu" Yani, o da, onu güven altına aldı ve emin kıldı.

İkinci kök ise, "Velihe-yulehu"'dan alınmıştır. Bu kelimenin aslı, "Vellahu"dur. Burada "Vav" harfi, "hemze" ile değişmiştir;

nitekim aynı durum, "vesad-isad", "veşah-işah" kelimelerinde de söz konusudur. "Veleh", şiddetli muhabbet demektir. Aslında, "me'lûh" denilmesi gerekirdi, fakat Araplar, alem isim olması için yapışma muhalefet edip, "ilah" demişlerdir. Nitekim hesap edilen ve yazılan şeye de, "hesap" ve "kitap" demişlerdir.

Bu ismin başka bir kökü ise, bir şey perdelendiği vakit söylenen "Lahe-yeluhu"'; veya bir şey ortadan kalktığında söylenen, "Lahe-yelihû" kelimeleridir.

Bu ismin başka bir kökü ise, bir yere ikamet edildiğinde kullanılan "elihtü bi'1-mekan/mekana yerleştim"den gelir.

Bir diğeri ise, "ilâhîyef'ten türemiş olmasıdır; ilâhîyet, yaratmaya kadir olmak demektir.

Bu ismin iştikakı hakkındaki diğer görüşle ilgili olarak Dilciler, şunu ileri sürmüşlerdir: "Allah" deyişimizdeki asıl, gaipten kinaye olan "He" harfidir. Şöyle ki: Onlar, akıllarında bir mevcut ispat etmişler ve ona kinaye harfi olan "He" ile işaret etmişlerdir. Bunun ardından da, o varlığın eşyanın yaratıcısı ve mâliki olduğunu öğrendikten sonra, bu harfe mülkiyet "Lam"'ım eklemişlerdir. Böylece "Lehu"ya dönüşmüştür. Bunun ardından ise, tazim niyetiyle bu kelimeye "Elif" ve "Lam"'ı ilave etmişler, böylelikle bu anlamı pekiştirmişlerdir. Böylece kelime, bütün bu tasarruflardan sonra, "Allah" sözümüzdeki şekline dönüşmüştür.

Bir diğer görüş şudur: İnsanın, bir şeyde şaşıp kaldığı ve ona ulaşamadığmdaki durumu, "Ye'lehu" diye ifâde edilir. "Veleh", aklın gitmesidir.

Bu ismin başka bir kökü ise, deve yavrusunun annesine düşkünlüğünü ifâde etmek için kullanılan "velihe el-fasîlu"dur. Bunun anlamı, kulların bütün hallerde Allah'a yalvarırken istekli ve tutkulu olmaları demektir.

Bir diğer görüş ise, bu lafzın abede-ya'bedu-ibadeeten kelimesinde olduğu gibi, elihe-ye'lehu-ilâhun'dan türetilmesidir. İbn-i Abbas (r.a) "Seni ve ilâhını terk eder" âyetindeki "ilâh" kelimesini "ibâdet" diye yorumlamıştır.

Şu da ileri sürülmüştür: Bu ismin aslı, "ilâh"tır, sonra "Elif"' ve "Lam" ilave edilmiş, "el-ilâh" haline gelmiştir. Bunun ardından ise, harekesi kendisinden önce sakin olan "Lam" harfinde bulunması itibarıyla "Hemze" tahfif edilip, hazf edilmiş, böylece kelime, "Ellah" haline gelmiştir. Sonra arızî hareke, lâzım harekenin yerini almış, böylece birinci lam harekesi sakin olduktan sonra ikincisinde idğam edilmiştir. Bunun ardından kelime "Allah" diye ifâde edilmiştir.

Böylelikle, bu cami' isme dair izahatımızı, zevk, nazarî araştırma ve dildeki kullanım açısından açıklamış olduk.

İsmin Mânâlarının Zahir Ve Bâtın Uyumu

Bu ismin iştikak vecihlerini ve bunların mânâlarını düşünüp, bir kısmının diğerlerine dahil olması yönünden bu köklerdeki tekrarları ortadan kaldırırsan, bu ismin mânâları arasındaki mutabakatın, hem zahirî ve hem de kendisine mensup bâtın sırları açısından olduğunu öğrenirsin. Bu isme, mensup bâtını sırları daha önce ifâde etmiştik. Eğer sözü uzatmaya neden olmasıydı, bunları sana belirtirdim, fakat zikredilen şeyler, akıl ve basîret sahibi için yeterlidir.

Daha önce açıkladığımız üzere, alemin Hakka zâtı açısından istinadı sahih değildir. Alem, ilâh oluşu nisbetinin makûliyeti açısından Hakka istinat edebilir. Hakkın ilâh olarak taakkulu ise, zâtı üzerine zait bir itibardır ve alemin Hakka, Hakkın aleme taalluku, sadece bu isimle sahîh olabilir. Hal böyle iken, bütün isimlerin, mertebelerin ve nisbetlerin mercii, zikredilen her şeyi içeren bu tek nisbet olmuştur. Çünkü bu nispet, Hakka istinat eden ve izafe edilen bütün hükümlerin, isimlerin, vasıfların, na'tlann ve nisbetlerin aslıdır.

Bunu anla, Allah mürşiddir.

Rab

Hamdın sırrını, mertebelerini, kısımlarını ve bu sûrede hamdın kendisine izafe edildiği "Allah" isminin sırrını açıkladıktan sonra, şimdi de bu ismin ardından gelen "Rab" isminin sırrını açıklayacağız:

Bu isim, ancak izâfeli olarak vârid olur ve düşünülür. Bu ismin, lügat-ıstılâhî açıdan beş hükmü vardır, bunlar da beş sıfatı gerekli kılarlar.

Bu isinin hükümleri şunlardır: Sebat, siyâdet/efendilik, salah/iyilik, mülk ve terbiye. Çünkü Rab, ıslah edici/Muslih, Efendi, Mâlik, Sabit olan ve terbiye edendir/Mürebbi.

Allah Teala'nın Islah Etmesi

Rabbın ıslah edici/muslih olmasının sırrı şudur: Mümkünlerin mâhiyetleri icabı ve kendiliklerinde varlığa mensup olmaları, varlığı kabul edip, onun ile zuhur etmeleri, varlığı kabul etmeyip, zuhur etmeme yönünden "imkân" mertebelerinde kalmalarından öncelikli değildir. Binaenaleyh Hakkın, onların yaratılış yönünü "imkân" perdelerinde kalmalarına tercih etmesi; hayır varlıkta, şer ise yoklukta bulunmakla birlikte, Hakkın sırf yaratma açısından kuluna nimetini arttırmasının sayısız bir nimet olması; hiç kimsenin, tam sağlık gibi bu nimetin en küçük bir bölümünün şükrünü eda edememesi, Hakkın kulu hakkında en yararlı, en uygun ve en iyi olanı gözettiğinin delilidir.

Efendilik Hükmü

"Siyâdet/efendilik" hükmü, başkasının varlık kazanmada ona muhtaç olması ve kendisinin ise varlık kazanmada başkasından müstağni kalışı açısından Hak için sabit bir özelliktir. Çünkü varlığın kaynağı ve hakikati, kendisidir. Gma/müstağni-lik, gerçekte izafî-selbî bir hakikattir ve müstağni kimsenin, müstağni olduğu hususta başkasına muhtaç olmayışına delâlet eder. Bazen bu, bir, bazen ise birden fazla durum olabilir; bununla birlikte müstağniliğin mutlak olarak hükmünün zuhuru imkânsızdır. Nitekim hamd ve diğer hakikatlerin sırrını açıklarken buna işaret etmiştik.

Gma'nm/müstağnilik dört mertebesi vardır: Zahir mertebe: Bu mertebenin birinci hükmünün mahalli, dünya alemidir, maddesi de dünya metaldir.

Bâtın mertebe: Bu mertebe iki kısma ayrılır: Birincisi, faydası dünya alemini aşmayan mertebedir. Bu mertebe, "baba/etken" ve temkin sahibi nefislerden olgunlar için gerçekleşen "nefsî" müstağniliktir. Bu kimseler, isimlerin, harflerin, bâtını teveccühlerin sırlan ile ve kimya/simya, teshir ilimleri sayesinde varlıklarda tasarruf ederler.

İkinci kısım ise, faydası herhangi bir mertebe veya sadece bir hal ile sınırlı olmayan kısımdır. Buna örnek olarak, Allah'a güvenip, O'na tevekkül edenlerin ve tasarrufu terk etseler bile varlıklarda tasarrufa kadir olanların hallerini verebiliriz. Bu insanlar, Allah'ın katmdakini tercih edip, O'na karşı olan edeplerinin gereği kadir oldukları halde tasarrufu terk ederler.

Bir kısım ise, bütün bu zikredilen kısımları birleştiren müs-tağnilik mertebesidir.

"Fakr/ihtiyaç"in mertebeleri, zikredilen bu mertebelerin mukabilidir. Binaenaleyh, herhangi bir müstağnilik mertebesinde taakkul edilen herhangi bir ademî/yokluk "nisbet", fak-nn mertebelerinden birisidir. Mutlaklık ise, daha önce belirtildiği üzere, imkânsızdır. Kuşatıcı/cami müstağniliğin mukabili olan kuşatıcı "fakr" ise, sadece "insân-ı kâmil" için mümkündür.

Sebat Hükmü

Sebat hükmü, Rab ismine mahsûs beş hükümden üçüncüsü-dür. Buna göre sebat, zâtı ve kendisi için sabit olan durumlar/emirler ile kendi dışındaki şeylerden farklılaşması açısından, her vecih ve hal üzere, her mertebede ortaksız olarak Hak-km sebatıdır. Bunları, daha önce temyiz mertebelerinde özetle zikretmiştim, tekrara ihtiyaç yoktur; onlara vakıf olan kimse, işaret ettiğim şeyin sırrını bilir.

Mâliklik Hükmü

Mâlikîik hükmünün Rab ismine mahsûs olması ise, Hakkın varlığı/alemi ilim, varlık- ve kudret olarak ihatası etmesi ve alemin irâdesinin de, ilâhî irâdeye tabi olması açısından alemde tezahür etmektedir. Nitekim Hak, bunu bildirmiş, izhâr etmiş ve öğretmiştir.

Binaenaleyh Hak, dilediği şeyi, dilediği şekilde, dilediği zaman, dilediği şey ile ve dilediği şeyde ebedî olarak yapmaktadır.

Terbiye Hükmü

Terbiye hükmü ise, varlığının devam etmesi ve baki kalması için Haktan bütün mümkün varlıklar için hasıl olan imdada mahsûstur. Çünkü mümkün için varlık zatî değil de, müste-fad/kazanılmış olduğu için, bekası bağımlı olduğu şeyin yardımına muhtaç olmuştur. Aksi halde, imkân özelliğine ait "adem/yokluk" hükmü, var oluşunun ardından gelen ikinci anda kendisini talep eder ve o da bunu kabul eder (yok olur.) Şu halde kendisini sürekli kılmakla gerçekleşen varlığını yokluğuna tercih hükmünün sürekliliği ve şartları, varlığında kendisinden müstağni kalamayacağı şeylerdendir.

Bu Hükümlerin Levazımı

Bu hükümlerin levazımı olan beş özellik ise şunlardır: Sebâ-tın mukabili "telvin/gevşeklik"; siyâdetin/efendilik mukabili "ubudiyet"; ıslahın, yaratmanın ve baki kılmanın mukabili "yok etme/i'dam ve helak"; mâlikîik nisbetinin mukabili "memlük-lük/kölelik"; terbiyenin mukabili ise, "terbiyeyi ve onun hükmüyle zuhuru kabul etmemek."

Bunların bir kısmı, bir kısmma dahildir. Bu bağlamda telvin, sebatta mündemiçtir; çünkü telvin, başkalaşmadan ibarettir. Başkalaşma hükmü, başkalaşma ve başkalaşan şeyin kendisi için sabittir. Mahv/silinmek, ispatta sabittir; aynı şekilde mah-volan da, bu özelliğiyle ve bu hüküm dolayısıyla kendisinden farklı şeylerden ayrılması yönüyle mahveden için sabittir. Şu halde sebat hükmü, her şeyi kuşatır: Çünkü herhangi bir şeyin li-zatihi iktizâ ettiği bir hüküm, o şey için sabit olduğu gibi, bu hükmün sadece kendisine ait olması veya başkasının bu özellikte ona ortak olması da sabittir.

Ubudiyetin siyâdette mündemiç olması, şudur: Ubudiyet, "fakr/ihtiyaç" ve "infial/edilgenlik" nispetleri arasındaki birleştirici bir "nispef'ten ibarettir. Birbirine bağımlı iki şeyden birisinin bilinmesi ve zuhuru diğerine bağlı olduğu için, bunlardan birisinin diğerinden müstağni olamayacağı bilinmiş olunur.

İşte bu, '"ihtiyaç" yönünden bu işin sırrıdır.

Ubudiyetin efendiliğe/siyâdet dahil olmasının infial/edilgenlik yönünden sırrı ise, şudur: Sahîh zevk ve kâmil keşif, herhangi bir şey müteessir olmadan müessir olamayacağını bildirmiştir. Buna göre, infial hükmü, öncelikle failde zuhur etmiştir; sonra bu hüküm, failden failin eserinin ve fiilinin zuhur mahalli olan şeye sirayet eder.

Mâlikîik ve memlüklük ise, fiil ve infial mertebelerinde mündemiçtir. Çünkü mülkiyetin ruhu, herhangi bir kayıt, zorlama ve hal olmaksızın, herhangi bir hale bağlı olmadan ve herhangi bir işte bağlı kalmadan kudret ve tasarruf sahibi olmaktır; bunun sırrını ise, daha önce belirtmiştik.

Terbiye Sırrı

Terbiye, külli bir hakikattir. Bu hakikat, vücûdî tedbirin/varlığın idaresi ve rabbanî-kevnî hükme dair sırların büyük kısmım içerir. Terbiye, bazı açılardan, daha önce zikredilen şeylerde mündemiç olsa bile, çeşitli açılardan da farklılık gösterir.

Bunlardan birisi şudur: İbka/bâki kılmak, bazen bekası istenilen şeye bekaya mâni şeylerin hâkim olmasını veya varlığını ortadan kaldıracak veya hükmünü gizleyecek veya zayıflatacak şekilde ona egemen olmasını engellemekle gerçekleşirken, bazen de yok olmayı/fena gerekli kılan özelliğin zıddıyla yardım etmek suretiyle gerçekleşir. Her halükarda ben, terbiyenin sırrını açıklayacağım ve bu konuyla ilgili rabbanî ve kevnî sırları mücmel olarak bu açıklamama dahil edeceğim; bu sırlar, son derece faydalı ve önemli sırlardır.

Allah, hâdidir.

Şöyle derim: Terbiye, hayât ve bekânm kendisine bağlı olduğu gıdalara mahsûstur. Gıda, varlık suretinin ve onunla kaim olan hayâtın ayakta kalmasının bağlı olduğu bir şeydir. Gıda, zahir ve bâtın kısımlara ayrılır:

Mutlak vücûdî surete has olan gıda, varlıklar/a'yân ve onların hükümleridir; zahirî açıdan somutlaşan suretin gıdası ise, zahir suretinin kendisinden meydana geldiği/terkip şeye benzer.

Bâtın açısından varlığın gıdası ise, bu hakikatin sadece kendisiyle bilinip, zâtının veya hükmünün de ancak kendisiyle zuhur edebildiği şeydir. Bu iki aslın dışında kalan gıdalar ise, bunlara tabi ve bunların ferleridir.

Mutlak vücûdî surete nispetle herhangi bir kevnî suret, uzuvlar gibidir. Bunlardan her birisinin, ruhlar mertebesinden herhangi bir rûhânî mertebeyle irtibatı vardır. Her ruh da, isimlerden herhangi bir ilâhî

hakikate istinat eder. Hakikatlerin, farklı nispetleri vardır: bunlar/ruhlarda farklı kuvvetler meydana getirirler. Bunun sırrı ve eseri, ulvî ve diğer ruhların mazhâr-larmda hareketler, teşekküller, manevî-rûhânî ve felekî-kevkebî ve diğer şekiJlerdeki karışımlar vasıtasıyla zuhur ederler. Bütün bunların arasında ise, bir açıdan bir "tenasüp", bir açıdan ise "it-me/tenafür" bulunmaktadır.

"Rab" isminin bütün bunlardaki her vakitte saltanatının ve hükmünün mahalli, o şeylerde zuhur, münâsebet ve kuvvet açısından en baskın olan özelliktir. Beşerî surette de durum böyledir; şu anlamda ki: insanın her bir uzvunun bir kuvveti vardır, her bir kuvvetin de, rûhânî, esmai, suri ve maddi olan kevnî bir hakikat ile irtibatı vardır. Bütün bunlardan alan kuvvet, diğer uzuvların hepsine verir, her bir ferd, diğer bir ferde münasiptir. Nispetler, rekaik/sırlar, izafetler, bunların arasında meydana gelir ve hükümleri ortaya çıkar.

İşte, mutlak vücûdî suretin, gaybî hakikatler karşısındaki durumu da böyledir. Gaybî hakikatler, bu genel-zâhirî kevnî suretin kendilerine mutabık olduğu hakikatlerden ibarettir.

İnsan, bütün varlık suretlerinden çeşitli açılardan ayrılır. Bunların birisi, insanın dışındaki bütün varlıkların, belirli bir mertebe açısından ve özel bir tarz üzere özel bir gıdasının olmasıdır. O varlık, bu gıdayı aşamaz ve bundan başka bir gıdayla beslenemez. İnsan ise, cemiyeti/her şeyi içermesi ve mutlakh-ğıyla, bütün gıda türlerini aşabilir; bu Özellik, sureti açısından insana mahsûstur. Bâtını ve mânâsı açısından insanın gıdası ise, bütün hakikatlerin hükümlerini ve isim ve nispetlerin eserlerini kabul edip, bunlarla zahir olması, bütün bunları izhâr etmesi ve hepsiyle vasiflanmasıdır.

Bilinmelidir ki: Gıda, farklı tür ve çeşitleriyle, beka sıfatının mazhândır. Beka, "el-Kayyum" isminin koruyucularından birisidir. Herhangi bir şey, kendisine zıt bir şeyle zıtlık yönünden beslenemez. Gıdalanmadan kasıt, ez-Zâhir isminin ve hükümlerinin sürekliliğini ve Vücûddan ibaret olan "en-Nur" isminin te-cellîsiyle ayn-ı cem makamında tafsil sırrını talep etmekten ibarettir; gıdadan uzaklaşmak ise, tecellîlerin Zât'a ait gayb mertebesinden ibaret olan kendi asıllarına dönmesine işarettir. Tecellîlerin asıllarına dönmesi, tecellî ettikleri kimsenin hükümlerinin kisvelerinden soyutlanıp, ondaki hükümlerinin nihayete ermesinden sonradır. Bu asla, "Ben bilinmez bir hazine idim", "Allan var idi ve onunla birlikte başka bir şey yoktu" hâdisleriyle ve Allah, alemlerden müstağnidir" âyetiyle işaret edilmiştir.

Daha önce bu konuda, yeterli ölçüde ikâzlarımız olmuştu.

Şu halde ez-Zâhir ismi, kendisine has itidal makamından el-Bâtın isminin hükmüyle boyanmasını gerekli kılacak şekilde meyletmeye yöneldiğinde, el-Bâtın ismi kuvvetini ve zatî müs-tağniliğini izhâr eder. El-Bâtm isminin

ez-Zâhir isminin hükmüyle boyanmasmm/insibağ nedeni, ez-Zâhir isminin vaktin ve gayenin sahibi olmasıdır.

El-Bâtm ismi, müstağnilik nispetiyle ve münezzehliğiyle, herhangi bir mertebeyi tercih derecesine ulaştığında ise, ez-Zâhir, el-Bâtm'm bilinmesinin kendisine bağlı oluş sırrını ve ez-Zâ-hir'in el-Bâtın için matlup olmasını ve ez-Zâhir'in ise müstağni oluş sırrını izhâr eder; şu halde bu iki mertebe arasında birbirini çekme ve itişme/mücâzebe ve mukaraa, daima süregelir.

Haddin koruyucusu, yani insân-ı kâmil, bu iki mertebe arasında bir berzah, bunları cem edendir. İnsân-ı kâmil, Eryen kubbesinde/ kubbe-i Eryen olduğu halde elinde mizan, daima mizanın hakikatine bakmaktadır; mizânm hakikati, itidal makamı ve dairenin orta noktasıdır.

Böylece insân-ı kâmil, bir bekçi, koruyucu, ahadiyet-i cem özelliğiyle farklılık suretinin hafızı, izhâr edici, düzenleyici ve ayırt edici olarak görülür. İnsân-ı kâmil, asıl'm suretiyle teselli bularak ve mücerret bâtmî-gaybî hakikatler ile zâhirî-mürekkep suri maddeler arasında mütenasip bir uyum sağlama ümidiyle, Rabbinden, kendisini bir gün doyurup, bir gün aç bırakmasını talep eder. Çünkü ismet/koruma, manevî, ruhanî, basit ve mürekkep suretlere nispetle de tabiîi olmak üzere farklı itidal mer-tebelerine göre itidalin gereklerinden ve hükümlerinden birisidir. İtidalin zıddı ise, kendisini yokluğa, bozulmaya, sapmaya, dağılmaya ve şeytanî hükümlerin ortaya çıkmasına neden olur. Artık, zikredilen şeyleri düşün! Bunları, her mertebede, belirli her surete, zahir ve bâtın her uzuvda, rûhânî veya tabiî her durumda küllî ve umumi olarak zikrettim. Bunları düşünürsen, çok önemli, değerli ve yüce sırlara muttali olursun.

Ruhun Ve Bedenin Gıdası

Sonra bilinmelidir ki: Her surî mizaç, kendisine mahsûs ve münasip bir itidale tahsis kılınmıştır. Bu itidalin korumasıyla bu mizacın sahîhliği korunmuş olur ve sahibinin bekası devam eder, bedenî kuvvetlerin hükümleri bu mizaçta zuhur eder. Bedenlerin hükümleri, bu mizaçta, uygun tarz ve ifrat ve tefrit yönleri arasındaki karışımla gerçekleşen uygun mizan ile zuhur eder. Böylelikle bedenin bütün kuvvetleri, kendi fiil türlerinde tasarruf imkânı elde ederler; bunun yanı sıra idrâk araçları da, kendi mertebelerine göre idrâk ettikleri şeylere taalluk imkânı elde ederler.

Aynı şekilde, insan ruhunun da kuvvetleri, sıfatları ve ihtilafları vardır; bunların arasında rûhânî ve manevî bir karışım, bu karışımdan da "manevî" bir yaratılış/neş'et meydana gelir. Bu mizacın, kendine has bir itidali vardır. Bu itidalin korumasıyla, bu yaratılış/neş'et korunmuş olur ve

kuvvetleri, tasarrufta bulunmaları mümkün olan şeylerde, suri tasarrufta zikrettiğimiz şekilde, tasarruf imkânı elde ederler.

Şu halde bu yaratılışı ve bunun Özelliklerini, tarzlarını, gıdalarını, hükümlerini idrâk etmek için basiret gözü açıldığı vakit, görülür ki, bâtını yaratılışın hükmü ve kuvvetleri zahirî yaratılışa sirayet etmiştir. Bu sirayet, tam benzerlik/muhazat ve idrâke mâni engellerin ortadan kalkmasıyla, el-Bâtın ve ez-Zâhir isimlerinin suretlerinin o yaratılışa sirayet etmesidir; çünkü bu yaratılış, iki suretin birleşimi, iki iyiliğin sahibidir. O, suret üzerine yaratılmış olandır, insana ait zahirî suret, bunun bir parçasıdır. Çünkü insanın zahir sûreti/beden, ez-Zâhir isminin nüshâsıdır; beşeri haller ise, kendi ayrt-i sabitesine tabi olman ve hepsinin sabit olması yönünden, el-Bâtın isminin suretinin bir nüshâsıdır.

Ez-Zâhir ve el-Bâtın isimleri arasında zahirî yaratılışa/neş'et mahsûs karışımın/imtizaç ardından gelen söz konusu karışım ile ilâhî sıfatlardan, ilimlerden ve ahlaklardan meydana gelmiş ve oluşmuş bu suret, "cem ve vücûd mertebesi" yönünden Hakkın suretidir; nitekim daha önce bundan bahsetmiştik.

"Cem ve vücûd mertebesi" yerine, "Allah" ism-i camii açısından da diyebilirsin. Kast edilen şeyi bilmen ve ibare perdelerini aşman koşuluyla nasıl istersen öyle söyleyebilirsin.

İşte bu, muhakkiklerin işaret ettikleri "ikinci doğum"dur. Bu ikinci doğum, sermedi bekanın ve ulvî makamın sahibidir. Bu doğumda zevk mensupları, çeşitli mertebeler ve özellikler üzerinde bulunurlar; daha sonra bunlara -Allah'ın izniyle- işaret edeceğiz.

Bu makamdan, "Rab" isminin ve onun "Amâ"da bulunmasının sırrı öğrenilir. Nitekim Hz. Peygamber, kendisine "Yaratıklarını yaratmadan önce Rabbimiz nerede bulunuyordu" diye sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: "Altında ve üstünde hava bulunmayan Amâ'da idi." Ayrıca bu ifâdeden, gök ve ona mahsûs sırlar da Öğrenilir.

İşte yarışanlar bunda yarışsınlar; bunu Öğrenmek için çalışanlar çalışsın.

Ariflerin Hikmeti

Sonra şöyle deriz: Basîret gözü/kalb gözü, ifâde ettiğimiz gibi açılıp, basîret gözünün nuru, basar/baş gözü nuruyla birlesince, zikredilen yaratılışın bütün kuvvetleri de bu şekilde zahir neşetin araçlarıyla birleşip, bazısının hükmü, diğerlerine sirayet edince, bu halin sahibi, bu durumda sıhhatin güçlendirilmesini ve nefsin korunmasını öğrenir. Ayrıca bu kişi,

her kuvveti yaratıldığı şeyde kullanmayı öğrenir ve o kuvvet ile o sının aşmaz-sıfatları birbirine karıştırmaz, mertebeler ve hükümleri birbirine karıştırmaz; kendi nefsinde, özellikle de idâresinin altında bulunan kimseler arasında adaleti gerçekleştirir; el-Hakem ve el-Adl vb. isimleriyle tahakkuk eder. Bu kişi, Hz. Peygamber ve kendisinden önceki peygamberler ve sonraki kâmil vârisleri gibi, sahih keşif ve ruhanî mizaç sahibi haline gelir.

Bu durumda, kâmil keşfi misâller mertebesinde idrak edilmek olan şeyi bu insan, "misâl" olarak keşf eder; keşfinin kemâli, histe idrâk edilmek olan şeyi ise, histe idrâk eder; keşfinin kemâli, mücerret mânâlar ve rûhânî mertebelerde idrak edilmek olan şeyi ise, üzerinde bulunduğu hale göre kendi mertebesinde idrâk eder.

Şeyhim ve imamım, en büyük İmam/İbnü'1-Arabîbana şunu bildirmiştir: O, bu halle tahakkuk ettiğinde, kuvvetlerinin her birisini sadece yaratılmış olduğu işlerde kullanmıştır; kendi kuvvetleri de, kendilerinde adaleti ikame ettiği ve onları yaratılmış oldukları işlerde kullandığı için, Hak katında ona teşekkür etmişlerdir.

İşte bu, kemâlin mâhiyetini bilen kimselere göre kemâlin en üst mertebelerinden birisidir.

Artık sen de, Kardeşim, Allah'ın izniyle kemâlin mâhiyetini bilenlerden ol!

Hak'tan Perdelenenlerin Başarısızlığı

Sonra deriz ki: Bu zevk sahibinin karşısında, keşf aleminden perdeli olan kimseler bulunmaktadır. Onlar, nefsanî kuvvetlerin karartması, bazı tabiî sıfatların hükümlerinin diğer sıfatları ortadan kaldırıp, onların bu galip sıfatın rengiyle kendi özelliklerini giderecek ve ortadan kaldıracak şekilde boyanmasıyla egemen hale gelmesiyle rûhânî mizaçları zikredilen itidalden uzak kalmış kimselerdir; nitekim, tecellîye mazhâr olan tam teveccüh ve istidat sahibine nispetle Zât'a ait tecellîden bahsederken bu meseleye işaret etmiştik.

Binaenaleyh kara cahile, düpedüz ahmak, zekadan oldukça nasipsiz kimseye mahsus ruhanî mizaç, zikredilen kemâlin sahibine ait ruhanî mizacın mukabilinde bulunmaktadır; bu kemâlin sahibi, Hak ile işitir, Hak ile görür; aynı zamanda Hak da onunla görür, onunla işitir. Nitekim sahîh bir hadis bunu bildirmiştir.

Mizaçlardaki tabiî itidale nispetle zikrettiğimiz bu mizacın bir benzeri, tam itidale en yakın mizaç olan insan mizacına nispetle madenin mizacıdır.

Kâmil insan ve onun hali ile zikredilen perdeli-cahil ve hali arasında, çeşitli mertebeler ve dereceler bulunmaktadır.

Buna göre, kimin mertebesi kemâl mertebesine daha yakın ise, onun keşf, ilâhî suret, Hakkı bilmek gibi kemâl sıfatlarından olan payı da, bu yakınlık ve ilişki ölçüsüne göre fazlalaşır.

Bu kemâlin mukabili olan mertebeye yakın olanın ise, perdeleri daha fazladır; bu kişinin, Hakkın suretinden, keşiften ve zikrettiğimiz diğer şeylerden olan payı da azdır.

Bütün zamanlardaki ilâhî mizan, o zamanın kâmili, o kâmilin hali ve keşfinden ibarettir; mutlak varlık suretinde, taayyün etmiş beşerî suretlerde ve manevî itidal veya ruhanî itidal gibi diğer itidal mertebelerindeki itidal ve bozulma/inhiraf kâmilin mizanından bilinir.

Beslenilen bütün gıda suretlerinin, sureti ve cisimlerdeki eseri açısından görülen ve idrâk edilen kuvvet ve özelliklerinin dışında başka bir takım özellik ve kuvvetleri vardır. Bu özelliklerin, insan ve diğer varlıklarda zikrettiğimize üzere, değişen hükümleri vardır. Gıdalar ile kendileriyle beslenen kimseler arasında, suri mizaç, ruhanî mizaç ve manevî mizaç arasında bir açıdan bir takım münâsebetler, başka bir açıdan ise çeşitli itme-ler/münaferat bulunmaktadır. Her durumda hüküm, Rab ismine aittir. Rab ismine ait hüküm, bunlardan hâkim olan özellik ile zahir olur.

Bunların en gizli olanı, bilinmesi en zor alanıdır; bu gibi şeylerin bilinmesi, ancak ilâhî bildirmeyle/tarif-i ilâhî mümkündür.

Binaenaleyh, münâsebet ve zikredilen ruhanî mizacın sahîh-liği ölçüsünde keşif güçlenir, sahîh olur ve artar. Bu durumda, keşfin mertebesi de, yükselir, ilimlerden, zevklerden ve tecellîlerden olan neticeleri değerlenir. Fakat bunun şartı, el-Evvel isminin hükmünün kendisine bitişmesi ve imkân vermesidir.

Nitekim, daha önce buna defalarca işaret etmiştik.

Aradaki zıtlık ve münâsebetin azlığı veya ruhanîlerin karışmasının zayıflığı oranında perdeler artar; keşif, ilim, zevken idrâk ve bütün bunların neticeleri azalır.

Bu makamın, şimdi konuştuğumuz bağlamda, başka ekleri vardır; fakat, bunları "Ancak sana ibâdet ederiz" âyetini açıklarken zikretmek daha uygundur, bu nedenle bu ekleri tehir ettim.

Allah, kolaylaştırandır.

Sonra bilinmelidir ki: Tabiatın, mâhiyeti/min-haysü hiye açısından, bir takım hükümleri vardır; ayrıca, tabiatın hükmünün mizaçta taayyün

etmesi yönünden de bir mizacı ve hükümleri vardır. Ruhların da, sıfat ve hükümleri vardır. Tabiat ve ruhları birleştiren emrin, bir takım hükümleri vardır; bu ikisinin birleştiği mertebenin de, mâhiyeti açısından bir takım hükümleri vardır. Bu birleşmeye bağlı levazımın ve birleştirici emrin de bir takım hükümleri vardır.

Şu halde, tedric/aşama aşama, riyâzet/nefis terbiyesi, teh-zib/ahlakı güzelleştirme ve siyaset: bil-kuvve olan şeyin, bilfiil haline çıkmasında bunlardan yararlanır. Ayrıca, bazı arızî iyi huyların zâtı huylar veya ona benzer hale gelmesi için derinleştirilmesinde ve bazı sıfatların ortadan kaldırılmasında ve bunla-nn kötü huylarının silinmesinde bu hükümlerden yararlanılır.

Bunlar ortadan kaldırılma zsa, bu kötü huylar derinleşip, sonuçta insanın bu sıfatlardan kurtulması imkânsız hale gelir ve bunların bulunduğu mahalde zararlı sabit bir takım zararlar geride kalır.

Bütün bunlar, insanın tedricen gelişip, kendisine münasip manevî, ruhanî, suri-misâli ve misâli olmayan itidal derecesine ulaşması içindir; bu yükselmenin bilenen-yakm gelecekteki hükmü, bilinen ve takdir edilmiş sonraki bir vakte kadar sürer.

Şu halde, ifâde ettiğimiz hususları bilen kimse, suret ve onunla zuhur sırrını; keşf ve perde sırrını; bu konuda gıdalara ait hükümleri öğrenmiş olur. Ayrıca, yiyeceklerden helal ve haram olanların sırrı, mücahede ve riyazetin sırrı gibi büyük ve başkalarının mahrum kaldığı sırlan öğrenmiş olur.

Mizaç, Gıda Kuvvetine Baskın Gelir

Bilinmelidir ki: Gıda, herhangi bir keyfiyetin baskın olduğu bir mahalle geldiğinde, o, bu keyfiyete dönüşür. Mizâc kuvvetli olduğunda, gıda kuvvetini ve hükmünü ona baskın gelmekle geçersiz kılar; bu durumda, gıdada bulunan özelliklerin eseri, ortaya çıkmaz; bu özellikler, kendilerine baskın gelen bu yere uğramamış olsalardı, ortaya çıkacaklardı.

İşte, bütün gıdalardaki ruhanî kuvvet ve özelliklerin, rûhânî mizaç ve daha önce belirttiğimiz gibi rûhânî kuvvetlerin, ilmî-amelî nefsanî özelliklerin birleşiminden Özel olarak beslenen kimseye ait mizaç karşısındaki durumu da böyledir. Çünkü bu mizaç, rûhânî sıfatların varlıklarını /a' yân yetkin iyi özelliklere çevirebileceği bir kuvvet derecesine ulaşır. Bu sıfatın hükmü, kendisine işaret ettiğimiz bu halin ve rûhânî mizacın sahibine hâkim olur; bu sıfatın kuvvet ve özellikleri, bu şahsın kuvvetinin altında ve ruhunda ortadan kalkar.

Kemâl ehlinin mukabilinde bulunan kimseye nispetle kötü yönde ve eksiklikler makamında da durum böyledir. Çünkü ilâhî feyiz ve ulvî kuvvetlerin eserleri ve meleki teveccühler, birbirlerinden farklılaşmış/temeyyüz bir halde son derece temiz ve mukaddes bir halde kendilerine ulaşır. Buna göre bu tecellîler ve eserler, bu kimselere ulaştıklarında, onların hallerine göre boyanırlar, kendilerine hâkim olmuş kötü sıfat ile vasıflanırlar, bunun neticesinde de isimlere ait eserler ve rûhânî teveccühler, o insanların tabiatları ve eksik ve bozuk/münharif mizaçlarının altında ezilirler. Bu kimselerin kötü özellikleri, bu eser ve teveccühlere hâkim olur, böylelikle, onları perdelerler ve hükümlerini gizlerler.

Nitekim, daha önce tecellîlerin sırrı bölümünde buna işaret etmiştik.

Bu sır ve makamın tafsilinden, daha önce dikkat çektiğimiz üzere, helallik ve haramlığm sırrı da öğrenilir. Böylelikle bilinir ki, bazı şeyler vardır ki bunlar, bazı kimselere nispetle yararlı, bazı kimselere nispetle ise yararlı değillerdir. Zahirî tabiat mertebesinde bunun örneği, bal gibi çeşitli şeylerdir. Bal, mizacı ateşli ve tutuşmuş kimseye nispetle yararlı, mizacına balgam hâkim olan soğuk ve rutubetli kimseye ise bal, yararlı değildir.

Bu konudaki prensibin şu olmalıdır: Tabiî şeylerde bu hükümlerden herhangi birisini müşahede ettiğinde, bunun benzerini rûhânî mertebelerde ve nefsânî ve manevî sıfatlarda da düşünmelisin. Beş nikah ve bunların sırlan hakkında daha önce belirttiğim gibi, tabiî hükümler rûhânî hükümlerden, rûhânî hükümler ise, gaybî hakikatlerden meydana gelmiş olduklarını aklında tutmalısın. Şayet keşif ve müşahede ehlinden isen, bu İfâdeyi hatırla ve gerisini bırak! Aksi halde teslim ol ve talep et! Çünkü Rezzak, kuvvet ve metanet sahibidir, gayb hakkında cimri değildir.

Tabiî şeylerin rûhânî şeylere tabi olduğunu dikkate aldıktan sonra, cüzî ruhların tabiî mizaçlardan meydana geldiğini; bu ruhlar ve bedenler ölçüsünde ve mizaca göre belirlendikleri için bunlara ait hüküm ve eserlerde mizaçlara ait şeyleri de düşünmelisin! Bunun ardından da bu bilgiyle, başlangıçta dikkatini çektiğimiz tarzda, isimler ve bir olan Vücûd-ı mutlak karşısında varlıkların hükmüne terakki et; bütün bunların toplamından gözüken şeylere bakarsan, acaib sırları görürsün.

Bütün mertebelerdeki gıdaların hükmünü düşün! Binaenaleyh isimlerin gıdası, hükmün mahalli olan mazhârlar şartıyla, onların hükümleridir; bu, mânâlar ve gaybî hakikatler alemidir. A'yânm gıdası, Vücûddur. Vücûdun gıdası, a'yânın hükümleridir. Cevherlerin gıdası, arazlardır. Ruhların gıdası, onların ilim- I leri ve sıfatlarıdır. Ulvî suretlerin gıdası, hareketleri ve hareketleri sürekli kılan şartlardır; bunlar, esmaî hakikatlerden istimdat eden ruhlarından yardım taleplerinde şart olan şeylerdir. Unsurların gıdası, suretlerini baki kılan ve onları zıt ve muhalif şeylere dönüşmekten koruyan şeylerdir.

Tabiî suretlerin gıdası, bu suretlerin ve mizacın kendilerinden oluştuğu keyfiyetlerdir; binaenaleyh hararet, ancak hararet ile baki kalır. Burudet ve bu ikisinin dışındaki ruhanî keyfiyetler de böyledir. Hayâtın mazljân olan aslî rutubet, ancak gıdalardan beslenen/istimdat rutubet ile bakidir. Fakat, hakikat ve hüküm olarak manevî bir şeyin başka bir mânâ ile kaim olması, onların lâzımı olan madde ve arazlar ile gerçekleşebilir. Bu araz ve maddeler, işin kendisine bağlı olduğu şartlardır. Bu şartlar, li-zatihi maksat değillerdir, aksi halde aslî birincil kasıt ile irâde edilmiş olmaları gerekirdi. Binaenaleyh bunların vazifesi, maksadı yerine ulaştırıp, ayrılmaktan ibarettir; bunun ardından benzeri onun yerini alır.

Farklı mertebelerine göre bütün gıdalarda ve daha önce mertebelerinden bahsettiğimiz gıdalananlarda, durum böyledir.

Vücûd bir olup, hiç bir benzeri olmadığı için, Vücûdun birbirinden farklı a'yân ile zahir ve hasıl olan taayyünleri de, Vücûdun birliğiyle/ahadiyet gerçekleşmiştir.

Burada bazı sırlar vardır ki, bunların açıklanması mümkün değildir; fakat ima ettiğim şeyi düşünüp, bunun makam ve aslına muttali olan kimse, bütün alemin suretlerinin zuhur sırrını; ruhlarının sırrını; dünyevi, uhrevî ve berzahı yaratılışların sırrını öğrenir; ayrıca hareketli ve hal sahibi bütün kimselerden sâdır olan hareket, fiil ve hallerden; alemde gerçekleşen bütün kevn ve fesatlardan/oluş ve bozuluş meydana gelen şeyleri; bütün bunlardan ve bunlarda öncelikli niyet/kast-ı evvel ile irâde edilen şeylerin ne olduğunu; birinci kasta bağlı olarak ve ikinci derecede bunlardan irâde edilen şeyin ne olduğunu da öğrenir; sadece bir açıdan şart olan, bir tek itibarla irâde edilen şeyin ne olduğunu; herhangi bir mertebede şart veya tabi olan şeyin, başka bir mertebede bizzat irâde edilen ve metbu olan şey olduğunu; mevtin veya vakit veya başka bir şey ile sınırlanma yönünden bütün bu zikredilen şeylerde vaktin, halin, mevtinin, mertebenin hükmünün ne olduğu; bu durumların, nasıl olur da bazen met-buluk ve bazen de meşruiyet mertebesinde bulunduğunu; başka bir zamanda ise şartlik ve tabilik mertebesinde bulunduğunu; vaktin ve halin, kendisiyle ve kendilerine göre taayyün eden kimseye nispetle ve de bunların kendisiyle taayyün ettikleri kimseye nispetle hükmünün ne olduğunu öğrenmiş olur.

Hiç bir mertebede o devirdeki ve asırdaki insân-ı kâmiî'in dışındaki hiç bir şey, birincil amaç ile irâde edilmiş değildir.

Bazı şeyler vardır ki, onlar, bir tek zaman içinde iki itibarla birinci ve ikincil kasıt ile irâde edilmişlerdir. Ayrıca bu kimse, insân-ı kâmiî'in zuhurundan önce bu tafsillerin içermiş oldukları mertebelerin mâhiyetini; bunun sahih olup olmadığını öğrenir. Devamın, bekanın, ibkanın, sırrını; zevalin, ölümün, fenanın, yok etmeninin ve bunların dışında tafsillerini ve başlıklarının tafsillerini bile zikretmenin imkânsız olduğu şeylerin sırrını öğrenmiş olur. Üstelik, bu ilimlerin bir kısmını isimlendirmek bile, içerdiği sakıncalardan dolayı, imkânsızdır.

Bu ifâdelerimiz, basiret sahiplerini müstağni kıldığı gibi, bunlarda bu zevke ortak olanlara bir hatırlatma, düşünenler için ise, ibret vardır.

Allah, hakkı söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakime ulaştırır.

Zahir Lisanı

"Alemîn/Alemler"

Tefsir:

"Alemm", alem kelimesinin çoğuludur. Alem, "alâmet" kelimesinden türetilmiştir. Alem, Allah'ın dışındaki her şeyden ibarettir. Bu sûre, hazret-i cem'den-cem mertebesi varit olup, bu mertebenin sırrını içerdiği için, bu sûrede Rab ismi, Allah'ın dışındaki her şeye izafe edilerek zikredilmiştir. Böylece, daha önce bazı özelliklerinden söz ettiğimiz meseleye dikkat çekilmiştir. Çünkü bu ismin izafetleri, pek çoktur; bu izafet ise, bunların en umumisidir. Bütün bunların içindeki en hususî izafet ise, bu ismin kâmil ve birleştirici inşân olan Hz. Peygamberimize izafe edilmesidir. Buna Örnek olarak "Hayır rabbına yemin olsun ki, onların hepsini hasredeceğiz" (Meryem, 68); "Gani ve rahmet sahibi Rabbine yemin olsun ki"; "Şüphesiz ki varış, senin rab-bınadır." gibi âyetleri verilebilir.

Çünkü Hz. Peygamber, bütün kâmiller gibi, Allah Teâla'nm kendisini isimlendirdiği üzere kemâli ve câmiliğinden dolayı "Abdullah/Allah'ın kulu" olduğu için, bunun ardından Rab ismine izafe edilmesiyle, rubûbiyet hükümlerinin en umumisini, en kâmilini ve en camisini de taşımış olmaktadır. Bu iki izafenin dışında kalanlar ise, bunların arasında taayyün eden tafsîlî ve cüzî mertebelerdir.

Bâtın Lisanı

Bunu öğrendiğinde alem kelimesinin açıklanması bağlamında "bâtın" lisanıyla şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: Hak, alemin fertlerinden her birisini, kendisi gibi özel bir şeyin delili ve alâmeti yapmıştır. Binaenaleyh her bir fert, taayyün etmiş varlığı açısından "isim" diye isimlendirilen ulûhiyet nispetlerinden herhangi

birisinin alâmetidir. Delil olan bu şey, o ismin mazhârıdır. Ayn-ı sabitesi açısından ise, o fert, kendisi gibi bir ayn-ı sabitenin delilidir; taayyün etmiş bir varlık ile muttasıf olmuş ayn-ı sabite olması açısından ise, kendisi gibi varlık ile nitelenmiş a'yândan herhangi birisinin alâmetidir.

Buna göre cüzler, cüzîlikleri yönünden, kendileri gibi cüzîlerin alâmetleri; toplamları ve her birisinin içermiş oldukları küllî mânâ yönünden ise, kendilerini birleştiren küllî bir durumun alâmetidirler. Bu küllî emir, cüzîlerin varlıklarının kendisinden taayyün ettiği Vücûd-ı Mutlak'tır.

Hak, büyük alemin bütününü de, zahirî açısından kendi ruhu ve mânâsına delil ve alâmet yapmıştır. Bütün alemin suretlerini ve ruhlarını, kendi isimleri, nispetleri ve alemin hepsini kuşatan ulûhiyetinin alâmeti yapmıştır.

Allah, insân-ı kâmil'i ruhu, sureti ve mertebesi itibarıyla bir bütün olarak, kendisine tam ve kâmil anlamda delâlet eden eksiksiz bir delil yapmıştır.

Hak ve insân-ı kâmil'in dışındaki şeylerin delâlet ettikleri varlıklara delâletleri, kendileri olmadan delâlet edilen şeyin bilinmesinin imkânsız olması anlamında, zorunlu bir şart ve hükmü sürekli değildir; aksine bunların delil olması, alemdekilerin çoğunluğuna ve galip hükme nispetle böyledir. Hak ve insân-ı kâmil ise, böyle değildir; çünkü onların her birisiyle her şey bilinebileceği gibi, her birisi de, sadece ya kendisiyle veya diğeriyle bilinebilir.

İfade ettiğimiz bu meselenin sebebi şudur: İnsan, her şeyin bir nüshâsıdır. Binaenaleyh insanın kuvvet ve mertebesinde, kendisinde o şeyden bulunan özellik ile her şeye delâlet etme imkânı vardır; buna göre bazen insan, her şeye delâlet etmede her şeyden müstağni kalabilir.

ilâhî katta da durum böyledir, çünkü Hak, her şeyi ihata etmektedir. Şu halde kim Hakkı tam olarak bilirse, bu durumda ta-zammun/içerme ve iltizam yoluyla her şeyin hakikatini bilebilir.

Hak ve insân-i kâmil'in dışındaki şeylerde ise durum, açıkladığımız tarzdadır. Çünkü Allah'ın kullarından bazıları, Hakkın fethinin kaynağı olabilir; böylelikle o kimse, Hakkı Hak ile bilir. Bu durumda Hakkın bilgisi ve müşâhedesiyle tahakkuk edip, bu bilginin ve müşahedenin hükmü, o kimsenin varlığının mertebelerine sirayet eder. Böylelikle o kişi, kendisine en yakın şey olan nefsine varıncaya kadar, her şeyi Hak ile bilir; nitekim daha önce bu konuya işaret etmiştik.

İlim, şuna hükmetmiş tir/sebka t; Bazı şeyler, şart hükmündedir ve şart olan bu şey, hiç kuşkusuz ki herhangi bir şeyin bilinmesinin sebebidir. Bu nedenle Hak, söylediğimiz durumdaki kimse ve benzerleri için, o şeyde ve onun hakikatinde tecellî eder. Böylelikle onlar, bu mertebede bu açıdan Hakkı bilirler, bunun ardından da Hak ile bilinmesi o şarta bağlı olan şeyi

bilirler. Fakat bu bilme, işaret4edilen bu ilâhî nispet, kevnî nispetlerin ortadan kalkıp, "özel vecih/vech-i has"in sirayet etmesi açısından gerçekleşir. Böylelikle bu kimseler, yolların sırrından bahsederken belirttiğimiz üzere, onu sadece Hak ile bilirler.

Bazı tecellîler ise, kendilerinden daha alt mertebedeki başka tecellîlerin alâmetleridir. Şöyle ki, muarrif/tanımlayan, tanımlanandan daha açık ve ondan önce olmalıdır.

Muhakkikler arasında, tecellîlerin kendilerini kabul eden-ler/tecellîgâh yönünden ve tecellînin kaynağı olan ve kendisinde zuhur ettiği isim ve mertebelerin farklılığına göre farklılaştıklarında hiç bir görüş ayrılığı yoktur. Bazı tecellî mazhârlan, mazhârlıkları itibarıyla, başka bir takım mazhârların alâmetleri oldukları gibi, bazı tecellî ve mazhârlar da, başka bir takım tecellî ve mazhârlar üzerinde perde olurlar; bununla birlikte, bütün bunlarda tecellî eden/mütecellî, birdir.

Şu halde farklılık, mertebelere, mertebeleri tanıma ise, ilme bağlıdır. İlmin gerçekleşmesi için ise, alâmet/delil, yollar ve benzeri şeyler gibi pek çok sebep vardır; bunların hepsini ifâde etmek, sözü uzatır.

Sonra şöyle derim: Bazı vakitlerde bazı nefislerde, ilâhî ikram nefhalan coştuğunda, bir takım haller hasıl olur. Bu haller, onların Hakkın dışındaki şeylerden yüz çevirip, tam olarak temizlendikten sonra kalblerinin "vecih"leriyle göz açıp kapatmadan daha kısa bir zamanda Gayb-ı Zât'a yönelmelerini gerektirir; böylece bu nefisler, Hakkın dilediği ilâhî ve kevnî sırları idrâk ederler. Bu nefisler, bazen bu mertebeleri ve tafsillerini öğrenirler, bazen ise öğrenemezler. Bununla birlikte, konusu Hak veya alem olan bilgiyle tahakkuk ederler. Bu bilgi, Hakkın dışındaki herhangi bir şeye delil ve alâmet olmaz; aksine Hak, daha Önce de buna işaret ettiğimiz gibi, alâmetin ta kendisi olur.

Alemler, gerçekten de çoktur; bunların başlıcaları, daha Önce mâhiyetlerini belirttiğimiz, vücûdî mertebelerdir/hazret.

Amâ'dan taayyün eden alemlerin ilki, mutlak-misâl alemidir. Bunun ardından, "teheyyüm" alemi, daha sonra Kalem ve Levh alemi, sonra Tabiat alemi gelir. Tabiat aleminin gelmesi, hükmünün cisimlerde Heyula ve Küllî cisim hakîkatleriyle zuhuru açısındandır. Bunun ardından, Arş gelir. Tertip bu şekilde devam eder, ta ki iş, dünya aleminde insana ulaşır. Bunun ardından, berzah alemi, daha sonra "haşr alemi", sonra cehennem alemi, sonra cennetler alemi, sonra "Kesib" alemi, sonra "ahadiyet-i cem ve'l-vücûd" alemi gelir; bu alem, bütün alemlerin kaynağıdır.

Allah, hâdidir.

"Allah, Rahim Ve Rahmandır. " (Fatiha, 2)

Daha önce "Hamd alemlerin rabbı Allah'a aittir" âyetinin kelimelerinden bahsedip, bunlardan her birisine ait küllî sırlan ve bunların lâzımı olan mücmel hükümleri açıklamıştık. Bu nedenle, bu âyetten bir defa daha mücmel ve veciz bir şekilde bahsetmeye gerek duydum; böylelikle âyetin tek tek kelimeleri bilindiği gibi, bütün olarak cümle ve metni de anlaşılmış olur. Allah nasip ederse süredeki bütün âyetleri tefsir ederken bu şekilde hareket edeceğim. Bunun ardından, bu konunun gerektirdiği ölçüde, daha önce zikredilen kısa açıklamaya, "Rahman ve Rahim" isimleri hakkındaki açıklamamı ekleyeceğim. Gerçi daha önceki ifâdelerde bu konuda yeterli açıklama vardı, fakat, Besmele'de önceden zikredilmiş olsalar bile, bu iki ismin hükümlerine dikkat çekmemiz gerekmiştir.

Bilinmelidir ki: Hamd sahiplerinin/hamid, hamd ettikleri kimselere/mahmûd olan hamdi, genellikle bir nimetten sonra ve ihsanın karşılığında olmaktadır. Ihlas sahibi ariflerin, herhangi bir nedene bağlı olmadan yaptıkları hamdleri, bu hamdin dışında tutuyorum; çünkü onların, Hakkın li-zatihi/kendisinden ve sahip olduğu kemâlden dolayı hamde müstahak olduğuna dair Haktan elde ettikleri bilginin kendisi, en büyük ve ulvî nimetlerden birisidir.

Hamd genellikle ihsanın karşılığmda ise ve herkes, şu iki hal, yani rahat ve sıkıntıdan birisinde bulunduğuna göre, muhakkiklere göre Hak, kullarının maslahatlarını en iyi bilen ve bu rt\a lahatları kullan adına onlardan daha iyi gözetendir.

Kuşkusuz ki, arif ve muhakkiklerin efendisi, bir hâdisir, hamdin bütün hükümlerini toplamıştır. Hz. Peygamber, taki hamdi "Nimet veren ve ihsanda bulunan Allah'a hamd olsun/el-hamdü lillahi'l-mün'imi'I-mütefaddıl" derken; "sk1ntı"daki hamdi ise "Her halde Allah'a hamd olsun/elhamdü iahi ala küllî hal" ifâdesinde bir araya getirmiştir. Böylelikle Peygamber, bizim tabiat ve amaçlarımıza uygun olmayan halin, idrâk edemediğimiz fakat faydası bize dönen bir veya çja_ ha fazla maslahata sahip olduğuna dikkat çekmiştir.

Binaenaleyh bu hallerde, biz onları kerih görsek bile, Allaly., ait gizli bir rahmet ve ulvî bir hikmet bulunmaktadır; bu hikrrw bizim onlardan dolayı hamd etmemizi gerektirmektedir. Bigjm onda idrâk ettiğimiz bu ölçüdeki kerahet, pek çok durumda Hak onları süse bile, bir takım hallerimizin kendi üzerimizdeki kümleridir. Nitekim Allah, şöyle buyurmaktadır: "Size isabet eden her bir musibet, kendi ellerinizle kazandığınız şeyler racidir; Allah ise pek çoğunu siler." (Şura, 30).

Hz. Peygamber de, Ebu Zer'in rivayet ettiği kutsi bir hâdiste Allah'ın şöyle buyurduğunu belirtmektedir: "Şu halde kim la_ yır bulursa, Allah'a hamd etsin; bunun dışında bir şey buları ise sadece kendi nefsini kınasın."

Buna göre, kerih gördüğü haller de dahil olmak üzere n içinde bulunduğu bütün haller, içerdikleri maslahatlardan dolayi Hakka hamd etmeyi icap ettirirler. Bu maslahatları, herkes hisseder. Buna örnek olarak, Hz. Ömer'in meselesi ve onun râk ettiği şeyin farkına varan kimseleri verebiliriz. İşte bu, metin genelliği ve rahmetin umumiliğidir.

Hamd, ihsan sahibinin ihsanı ile ihsanının mazhârı olan kimse arasında meydana gelir. İşte Hakka izafe edilen bütün kemâl vasıfları da, bu iki ilâhî ve kevnî mertebe arasında ortaya çıkar.

Hamdın en önemli nedeni ve gerekçesi ihsandır ve "Allah'a hamd olsun/El-hamdülilllah" diyen kimsenin bu ifâdesi, Hak-km hamdın mâliki, hak sahibi/müstahak, daha önce açıklandığı üzere farklı mertebelerine ve külli hükümlerinin detaylarına rağmen hamdın sadece kendisine mahsûs olduğunu belirtmekten ibarettir. Hamd ise, mutlak ve külli bir hakikat olup, aynı zamanda bu mutlak hamdın izafe edildiği "Allah" isminin de mutlak bir isim olması ve de Mutlak'm, salt mutlaklığı açısından herhangi bir hükmünün ortaya çıkmayışı nedeniyle, bunun ardından tarif, Rab ismiyle gelmiştir. Rab isminin, sadece izafe olarak kullanıldığını belirtmiştik. Bu nedenle Hak, bu ismi "alemler" kelimesine izafe etmiş, böylelikle de "Allah" müsemmâsmı, bu mertebede ve bu açıdan tarif etmiştir.

Hak, rubûbiyetinin saltanatının umumiliğini, uîûhiyetinin hükmünün kapsayıcıhğmı açıklamak; mülk, terbiye, tasarruf vb. daha önce açıklanmış olan yönlerden emrinin ve kudretinin alemde nüfuzunu ispat etmek için, Rabbı alemlere izafe etmiştir.

Şu halde nimetlendırme/in'am belirtilip, nimetten dolayı hamde mazhâr olan nimet sahibinin mertebesi ortaya çıkınca, bunun ardından hamde neden olan ihsanın ulaşmasının bilinmesi, hamd edilenin hamd sahiplerinden üstünlüğü, onun rablı-ğı/rubûbiyet, hükmünün amel sahiplerine şâmil olmasını açıklamaya gerek duyulmuştur. Onlar, bu hükümlerin mahalleri ve bu nispet ve sıfatların mazhârlarıdır. Bu ihsan, hangi yolla ulaşır, bu yolların sayısı ne kadardır? Kısımları nelerdir? Çünkü bunları bilmekle nimete nail olan kimse, nimete ve nimeti verene dair tam bir bilgi elde eder ve hamildeki huzuru kemâle erer, ulvîleşir ve genişler.

Şu halde, Hakkın bunun ardından sadece er-Rahmân ve er-Rahim isimlerini zikretmiş olması, hamd ve şükre neden olan nimettendirme ve ihsanın, bu iki ismin feri olduklarına işarettir.

Çünkü rahmet ve onun gazabı geçmesi olmasaydı, alem var olamaz, el-Munim, el-Muhsin ve benzeri isimlerin de herhangi bir "ayn"ı zuhur edemezdi.

Bunun için er-Rahmân ismi, ihata, hüküm, taalluk ve kapsa-yıcılıkta Allah ismini takip etmiştir.

Allah, bu iki isim vasıtasıyla burada nimetine mazhâr olmanın iki yolu, nimetinin de iki kısım olduğunu belirtmektedir: Bunların ilki, tertip silsilesi ve sebepler, şartlar ve vasıtalar mertebesidir; diğeri ise, vasıtaların ve zikredilen şeylerin ortadan kalkması yoludur. Sebeplerin ve varlıkların kendisinde herhangi bir hükmünün veya ortaklığının bulunmadığı özel yolla gerçekleşen nimetlendirmeye, daha Önce defalarca dikkat çekmiştik.

İki kısım ise, umum/genellik ve husustan/özellik ibarettir. Umumilik, Rahmân'a ait varlığa/vücûd mahsûstur. Çünkü rahmet, daha önce de belirttiğimiz üzere, varlığın ta kendisidir. Gazap, mümkün çokluğun lâzımı olan "ademî/yokluk" hüküm ile ortaya çıkar. Bu noktada rahmetin gazaba önceliği, yaratma tercihidir.

Er-Rahmân, Vücûdun aynısı olması cihetinden, Hakkın bir ismidir; çünkü Hakkın isimleri, eser ve kabiliyetlerle taayyün eden itibarlara göre kendisine izafe edilirler. Bunun için isimler, müsemmâ tek olsa bile, çoğalmışlardır.

Tahsis, "umumun hükümlerinden birisi ve onun feri olduğu için, er-Rahim ismi er-Rahmân'da mündemiç olmuştur. Ulûhi-yet, mâhiyeti açısından herhangi bir varlığı olmayan makûl bir mertebedir ve kendisiyle nitelenmiş ve isimlenmiş Hak'tan farklı değildir; çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere isim, bir açıdan nuisemmâsmm aynıdır. Bu nedenle "Allah" ismi, bütün mertebeleri ve varlıkları kuşatan bir isim, Rahman ismi de sadece varlığa delâlet ettiği için "Allah" isminden daha hususî olmuştur. Rahim ismi de, Vücûdun hükmünün tafsiline ve varlıklarda onun taayyünlerini izhâra tahsis edilmiştir.

Şu halde açıklanan şeyi anlayıp, daha önce bu iki ismin açıklanması ve de istivanın sırrı, Arş ve Kürsî'nin sırrı hakkındaki açıklamaları hatırlarsan, bu isimlerin bilgisiyle tahakkuk etmiş olur, bunların pek çok sırrına muttali olursun.

Sonra şöyle deriz: Her şeyin, çoğul veya fert olarak, mertebe veya varlığı açısından Hakka istinat etmesi gerekir. İşte bu nedenle bu iki ismi diğer isimlere mertebe ve üstünlük açısından takdim edip, şöyle buyurmuştur: "De ki: İster Allah deyiniz, ister Rahman deyiniz. Hangi isimle dua ederseniz edin, en güzel isimler ona aittir," (İsra, 110)

Sonra bilinmelidir ki: Rahmet, külli tek hakikattir. Rahmete mensup olan ve Hz. Peygamberin "Allah'ın yüz adet rahmeti vardır" hâdisiyle işaret

edilen çokluk ise, rahmetin mertebelerine racidir. Rahmetin yüz sayısına tahsisi, zikredilmesi hadiste teşvik edilen küllî isimlere/99 isim işarettir; Cennet mertebele-rindeki durum da böyledir.

Binaenaleyh, sayılan isimlerin her birisinde rahmetin bir hükmü vardır. Çünkü isimler, daha önce açıkladığımız üzere, bir açıdan müsemmâmn aynıdırlar. Müsemmâ ise, Vücûd-ı Mut-lak'm sahibi olan er-Rahmân'dır. Daha Önce, isimlerin hükümlerinin sadece mazhârlarıyla zuhur ettiklerini belirtmiştim; maz-hârlar ise, varlıkları açısından dikkate alınmadıklarında, ademi nispetlerdir. Nispetlerin itibarı, ancak Vücûd ile mümkündür. Şu halde isimlerin ve mazhârlarından ibaret olan "a'yân"ın hükmü, Vücûda tabidir.

İşte bu, daha önce dikkat çektiğimiz er-Rahmân isminin hükmünün umumi olmasının sırrıdır.

Şu halde dünyaya gönderilmiş bir tek rahmet, rahmetin nispetlerini birleştiren/cami bir nispettir. Bu nispet, Hakkın tecellîsinin ve isimlerinin hükümlerinin, her halde, vakitte ve mertebede kabiliyetlere ve bunların hükümlerine göre taayyün ettiğini belirttiğimiz üzere, kuşatıcı bir mertebede zuhur etmiştir. Doksan dokuz rahmet ise, rahmetin mertebeleri ve sayılan isimlerdeki hükümlerinden ibarettir.

Bu durumda birleştirici nispet, küllî açıdan rahmetin hükmünü izhâr eder; zikredilen isimler ile de, rahmetin tafsîlî hükümleri zuhur eder; hepsinin birliğiyle ise, işin sonunda rahmetin gazabı geçmesinin sırrı zuhur eder.

Daha önce defalarca belirttik ki, işin sonu, başlangıcın benzeri, hatta ta kendisidir. O, başlangıç ve son arasında ortaya çıkan nispetlerin hükümlerinin tedahülünden dolayı iki taraf arasında gizlenmiştir. Sonra, öncelik hükmü, işin sonunda kemâle erer ve böylelikle sonuçta baskınlığı zuhur eder. Çünkü her işte hüküm, "cem" sırrıyla olmak şartıyla önce olanlara aittir; nitekim daha önce defalarca bu meseleye işaret etmiştik.

Kıyamet günü gelip, bu birleştirici nispet isimlere bölü-nen/teferru' doksan dokuza eklenip, el-Muntakim, el-Kahhar ve benzeri isimlerin hükmü sona erdiğinde, yaratılışın başlangıcında rahmetin gazaptan önce gelmiş olmasının sırrı zuhur eder.

Varlıklar/mevcudat, isimlerin ve hakikatlerin mazhârlan, insan da bu varlıkların en kapsamlısı ve kâmili olunca, ilâhî emir, kulları arasında bu küllî ve tafsîlî hükmün mazhârı olan ve rahmete tahsis edilmiş kimselerin bulunmasını iktizâ etmiştir. Böylelikle bu kul, hadiste kıssası anlatılmış olan "sicillat" sahibi olur. Bu insanın ahadiyet-i cem sırrını taşıyan bineği de, içinde "La ilahe illellah/Allah'tan başka ilâh yoktur"un bulunduğu şeyden ibarettir; bu binek, öncelik, câmilik ve ahadi-yetin sahibidir. Böylelikle bu binek, bütün isimlere baskın olur.

En kâmil tahkike göre: Rahmetin hükmü, isim mertebelerinde tafsil nispetiyle ve kesret de çokluk ve ahadiyetiyle sirayet ettiği için, gâliplik ve mağlupluk rahmete raci iki hüküm olmuştur. Binaenaleyh rahmet, a ha diyeti/birlik ve tafsîlî nispetleri birleştirmesi açısından, galiptir; bizzat kendisi, ferleri, her ismin mertebesinde o isme göre taayyün eden cüzî nispetleri açısından ise, mağluptur. Böylece rahmet, galip olan mağlup, mahkum olan hâkimdir. Aynı durum, işaret edilen mazhârda da böyledir. Çünkü "sicil/yazılmış" olarak doksan dokuz, bu kulun işlemiş olduğu kötü fiillerinin halinin nüshâsıdır; "La ilahe illellah/Allah'tan başka ilâh yoktur"ı içeren binek ise, işlemiş olduğu iyi davranışlarının nüshâsıdır. Böylelikle kendisine izafe edilmiş iyi fiil, bu kötü fiillere baskın olmuştur. Şu halde bu kul, iyi fiili açısından galip, kötü fiili açısından ise, mağluptur.

Bu makamın üstüne çıkan kimse, fiilin fail ile birlikte kendi nefsine galip geldiğini görür; çünkü bu makam sahibinin zevkinin üzerine terakki ederse, aleme nispet edilen bütün fiil ve sıfatların, Haktan sâdır olduğunu ve mümkünlerle birlikte olmak şartıyla tekrar ona döneceklerini görür. Mümkünler, kendileriyle beslenmenin gerçekleştiği mânâları taşıyan gıda maddeleri gibi, sadece şartlardır; böylelikle bu maddelerle amaçlanan şey, talep sahibine ulaşır ve onunla birleşir, bununla birlikte arada farklılık bulunmaz, bunun ardından "ara" da ortadan kalkar.

Artık, "er-Rahmân ve er-Rahim" isimlerine ait bir ilave kalmıştır, bunu zikredip, bununla -Allah'ın izniyle- bu isimlere dair açıklamalarımıza son vereceğiz.

Rahmetin Hazretleri/Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Rahmete mahsûs mertebeler, üçtür: Zuhur mertebesi, bâtmlık mertebesi ve ikisini birleştiren/cem mertebe; daha Önce, temyiz mertebelerinde ve başka bir takım yerlerde bunlardan bahsetmiştik.

Her varlık, bu mertebelere sahiptir ve bunların hükmünden hali değildir. Bu üç mertebeye göre rahmetin hükümleri, sait-lerde, şakilerde, mücerret ruhlar gibi bedenleri olmaksızın sadece nefisleriyle nimetlenen kimselerde, ya da sadece bedenleriyle nimetlenenlerde ve bu ikisini birleştirenlerde, ayrıca cennette sûretleriyle değil de amelleriyle nimetlenen saitlerde çeşitli kısımlara ayrılır; Cennette saitlerin ilimleriyle nimetlenme-lerinin nedeni, onların "ameller" cennetinde surî olarak nimet-lenmelerini gerekli kılacak şeyler hazırlamayışlarıdır. Bununla birlikte başkalarına nispetle nimetleri çoktur. Bunların zıddı ise, Allah'a dair ilimleri olmayan zahit ve âbidlerdir; çünkü bu kimselerin ruhları, kendileriyle ilâhî ve ilmi mertebeler arasındaki münâsebetin yoksunluğundan dolayı, rûhânî nimetten çok az nasiplenirler.

Bu nedenle, yani aradaki münâsebetin yoksunluğundan dolayı, bu kimselerin himmetleri, amel esnasında amelin ve neticesinin ardına taalluk etmemiştir; aksine onlar, ameli gaye zannedip, onun katında/lede'1-amel durmuşlar, kendilerine vaat edilen şeyleri arzulayıp veya sakmdınldıklan şeylerden korkarak amelle sınırlı kalmışlardır.

İki nimeti tam olarak birleştirenler ise, ilim ve amelde kâmil payı elde edenlerdir; bunların örneği, Hz. Peygamber ve veli ve kâmillerden ona varislik kemâline eren kimselerdir.

Rahmet varlığın kendisi; Vücûd, nûr ve daha Önce de dikkat çektiğimiz gibi ademî/yokluk hüküm, zulmetin/karanlık sahibi ise, nurun kendisinde daha yetkin ve şâmil zuhur ettiği kimse, Hakka nispetle kulların en yakını ve en kâmili olmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber, Rabbinden zahirini nûrlandırmasmı talep ederek, saç, deri, et ve benzeri zahirî organlarını zikretmiştir. Bunun ardından ise, kalb, görme ve işitme gibi bâtını uzuvlarını saymıştır. Hz. Peygamber, tek tek bunların sayımını bitirdikten sonra, bunların hepsinin birliğinin/ahadiyet-i cem'ihî lisanıyla konuşup, şöyîe buyurmuştur: "Allah'ım beni nûr kıl, beni nûr kıl/"

İşte bu, zahir ve bâtm, mücmel ve mufassal olarak bütün açılardan rahmetin hükmüdür.

Bu makamın sahibinde, ademe/yokluğa dönük yönü olan imkân verililerinin hükmünden, sadece bir açıdan bir tek nispet kalır. Bu nispetle, bu kimsenin ubudiyeti sabit olur ve bununla kendi sureti üzerinde bulunduğu kimseden/Hak ayrılır.

Hakkın, peygamberini alemlere rahmet olarak gönderilen ve de müminlere karşı rauf ve rahim diye tarif etmesini hatırlayı-nız! Allah'tan niyaz et ki, seni de bu en büyük efendiye bu üstün Ve şerefli makamda vâris kılsın! Bu makamın sahibi, insân-ı kâmil'dir. Zikredilen hal ise, kemâlin haddinin cüzlerinin en büyüklerinden ve bu makama mahsûs vasıfların en kâmillerinden birisidir.

Bu, böyle bilinmelidir.

Şimdi, tekrar konumuza dönüp, şöyle diyoruz:

Cehennemde de durum bu şekildedir; Çünkü, cehennem ateşi müminin bâtınına tesir edemez. Münafık ise, zahirle ilgili olan en üst katta azap görmez, o, bâtınla ilgili en alt katta azap görür. Müşrik ise, saadeti tam olan saidin mukabilinde, hem üst ve hem de en alt katta azap görür.

Burada zikredilmesi mümkün olmayan bir takım konular vardır ki, akıllı kişi, daha önce yapılan işaretlerden bunları anlar.

Bu kısımların, bir takım tafsil ve hükümleri vardır, bunları zikretmek, sözü uzatmaya neden olacaktır. Bu nedenle, bunları zikretmekten vazgeçip, bu kadarıyla sınırlı kaldnn. Bu sûredeki "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna, gazap ettiklerinin-kine değil" âyetinden bahsederken, bu meselenin sırlarından kalanları, âyetin gerektirdiği ve Hakkın takdir ettiği ölçüde -Allah'ın izniyle- zikredeceğim.

Sonra bilinmelidir ki: er-Rahim isminin hükmünden ibaret olan tahsis, daha önce belirttiğimiz gibi, "iki kabza/iki tutuş"ya tabi olan iki türden ibarettir. Bunların birisi, şüpheli şeyleri ortadan kaldırmak suretiyle nimet sebeplerini, saadet ehline tahsis etmektir. Nitekim Allah teala şöyle buyurmaktadır: "De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zinetini ve temiz rızıklan kim haram kılar? De ki: onlar, dünya hayâtında imân edenlere aittir, kıyamette ise sadece onlara aittir." (Araf, 32).

Çünkü dünya, çokluk ve karışım diyarıdır. Binaenaleyh bu nimetler, dünya hayâtında sıkıntı ve mekan hükümleriyle karışmış olarak müminlere aittirler; âhirette ise, bu nimetler saf olarak müminlere ait olacaktır.

Şu halde er-Rahim ismi, nimet sebeplerini ve ihsan kaynaklarını sıkıntı ve kir pisliklerinden arındıran şeydir.

Tahsisin diğer türü ise, saitlerin mutlak anlamda şakilerden, temyiz edilmesi ve dünya hayâtında meydana gelen benzerlik-ten/teşabüh ayıklanmasından/taMis ibarettir. Dünya hayâtında bu benzerlik, er-Rahmân isminin umumiliğinden kaynaklanmaktadır. Dünya hayâtında şakilere ait olan rahmet, rahat vb. şeyler, ayrıca bunun zıddı olarak sait müminlere ait olan sıkıntı ve elemler, rahmetin hükümlerindendir.

Aynı zamanda, zahir alimlerinin büyüklerinden bir guruba göre "er-Rahmân", mânâsı açısından umumi, lafzı açısından hususî iken, "er-Rahim", lafız yönünden umumi, anlamı yönünden ise, hususîdir. Bu görüş, bir açıdan "tahkik" diliyle işaret ettiğimiz gerçeğe uygundur; gerçi bizim işaret ettiğimiz gerçek, zahir ehlinin bilgi kaynağından elde edilmemiştir.

Hz. Peygamberin işlere dair bilgisinin kemâline ve Hz. İbrahim'in babasına söylemiş olduğu söze bak! Allah, bu ifâdeyi Kur'an'da bize hikaye etmektedir: "Ey babacığım! Sana Rah-mân'dan bir azap ulaşmasından korkuyorum." (Meryem, 45).

Buna göre Hz. İbrahim, o gün babasının üzerinde hükmü olan isme riâyet etmiştir ki, o isim, er-Rahmân ismidir; çünkü babası, rahat ve selâmet içinde bulunmaktaydı. Böylece Hz. İbrahim, er-Rahmân isminin kuşatıcı bir isim olduğuna ve ihatası altında rahmetin dışında hükmü bulunan isimlerin de bulunduğuna babasının dikkatini çekmiştir. Bu hüküm, er-Rahim ismine ait arınma ile âhiret hayâtında zuhur eder, böylece halis rahmet kısmı, kendisine zıt bütün hükümlerden ayrılır ve her ismin Özelliği, kendisine göre zuhur eder.

Buna göre Hz. İbrahim babasına adeta şöyle demiştir: "İçinde bulunduğun rahat ve emniyete aldanma! Çünkü el-Munta-kim isminden, zikredilen arınma ve ayrışma yoluyla er-Rahmân isminin hükmü ayrıldığında, şimdi içinde bulunduğun halden farklı şiddetli ve zor şeylerle yüz yüze gelirsin. İşin ve vaktin uygun olduğu sürece bunu anlamaya çalış!" Bunun üzerine Allah, Hz. İbrahim'in dikkatini çektiği konudan babasının idrâkini per-delemiştir; bunun nedeni ise, Allah'ın takdir ettiği herhangi bir Şeyin gerçekleşecek olmasıdır.

Burada önemli bir sır vardır ki, buna dikkat çekip, bu âyete dair açıklamalarımıza sona erdireceğiz. Bu sır şudur: er-Rahim ismine izafe edilen tahsis, irâde hükmüdür; çünkü irâde, daha önce açıkladığımız gibi, aslî-ilk isimlerden birisidir. Er-Rahim ise, ihatası altındaki isimlere nispetle külli isimlerden sayılsa bile, zikredilen ilk-ana isimlerden sonra gelmektedir.

Ardından, irâdeye nispet edilen tahsis, kâmil tahkikte ilmin hükümlerinden birisidir; çünkü bütün tahsisler irâdeye dayan-saydı, irâde olması özelliğiyle irâdenin kendi tahsisi, ya kendisine dayanmış olurdu; bu durumda bir şeyin, kendisine bağımlı ve kendisi için bir sebep olması gerekirdi ki, bu doğru değildir; ya da, bu irâdeden önceki başka bir irâdeye dayanmış olması gerekirdi ki, buna dair sözümüz, önceki irâde hakkındaki sözün aynısıdır. Böylece iş, devir veya teselsüle ulaşır ki, her ikisi de, bu tarzda imkânsızdır/muhal. Ayrıca, ilkinden başka bir irâde bulunsaydı, ilim ve hayâtın da irâdeye dayanmış olması gerekirdi, halbuki irâde, bunlara dayanmaktadır ve irâdenin mertebesi, hayât ve ilmin mertebesinden daha sonra gelmektedir. Şu halde, ilim ve hayâtın irâdeye dayanması, geçerli değildir.

O halde irâde, gerçekte, Zât'a ait özel bir taalluktur, bu taalluk, ilim ile taayyün eder ve ilimde sabit olan tahsisleri ortaya çıkartır; yoksa irâde, ilimde tahsisi bulunmayan bir şeyi tahsis etmez. İlim, ilim olması yönünden Zât'm özel bir taallukudur, bu taallukun hükmü de, bilinen/malum ve irâde edilen şeyde ve onlara göre belirlenir/taayyün. Şu halde mümkünün yaratılışla ilgili "tercih" nispetini ve bunun levazımını kabul etmesi, ilmi hükmü belirler/ta'yin; ilmî hüküm ise, irâde ve ihtiyar nispetlerini ve bunların hükümlerini belirler/ta'yîn.

Bu makamın, "ümena/eminlerin"nm kendileriyle bezendiği bir takım sırlan vardır. Ümena/Hakkm Emin Kullan, sıdk/doğ-ruluk ve inayet ayaklarıyla bu makâmm zirvesine yükselirler. Şayet sen de, ulvî himmet ve kâmil istidat ehli isen, bu sırların hazinesine ve bu nurların kaynağına seni muttali kılması için Hakka yönel! Bu talebine cevap verilirse, yüksel, bak, uzaklaş ve artık konuşma!

Allah, kullarına karşı latiftir, dilediklerini rızıklandırır. Allah, güçlü ve azizdir.

Din Gününün Sahibidir. (Fatiha, 3)

Bu âyet, çeşitli meseleleri içermektedir.

Bunlardan bazıları şunlardır: Mülkün sırrı; günün sırrı ve ibâdete, cezaya, boyun eğmeye ve daha sonra Allan'ın-izniyle- dikkat çekeceğimiz başka şeylere delâleti yönünden dinin sırrı. Öncelikle -Allah'ın yardımıyla- bunlardan tek tek bahsetmekle başlayacağız, daha sonra ise, bütünü açısından bunlardan bahsedeceğiz; nitekim daha önce de böyle hareket etmiştik. Şöyle deriz:

Mülkün Sırrı

Milk, şiddet ve kuvvet demektir; aynı zamanda milk, kudret ve tasarruf anlamında da kullanılır. "Melikü't-tarik", dilde, yolun ortası demektir. "Melikü'd-dabe", hayvanın sürücüsü ve rehberi demektir. Meleküt, zahir ve bâtını kapsaması açısından, bu kelimenin mübalağa siygasıdır.

Bu kelimenin içermiş olduğu bütün bu anlamlar, Hak için sahîh olan anlamlardır. Çünkü Hak, kuvvet ve metanet sahibidir; rehber ve kayyumdur; her şeye kudreti yetendir; dilediği her şeyi yapandır; her şeyin melekütü onun elindedir.

Meleküt'te ince bir sır bulunmaktadır. Şöyle ki, meleküt, mülkteki mübalağadır. Mülk, sadece zahirle ilgilidir, çünkü yaratıklarda mülk ve mâlik, onları Haktan farklı olarak kalplere ve bâtınlara mâlik yapamaz; Hak ise, bunların hepsinin mâlikidir. Hakkın bâtını olarak mâiik olması, Kalbin, Hakkın iki parmağı arasında bulunup, dilediği gibi onu çekip çevirmesi itibarıyladır. Fiil ve tasarrufa dair her zahir, bâtına tabidir. Şu halde bâtında melik olmak, zahirde de melik olmayı gerektirdiği halde, zahirde melik olmak bâtında melik olmayı gerektirmez.

Bundan dolayı bazı kimseleri görürüz ki, herhangi birisini sevdiklerinde bâtın ve zahiriyle o kimseden etkilenirler; sevdiği kimse, onun meliki, sultanı ve efendisi olmasa bile, yerleşik ıstılaha göre onun mâlikidir.

Gerçi keşfe ait tahkik şu bilgiyi vermiştir: Bütün aşıklar, gerçekte kendi nefislerini severler, fakat, sevgilinin sureti, kendileri için bir ayna mesabesindedir. Bu aynada seven kimse, tam münâsebet ve rûhânî paralellik/muhazat açısından, kendisini müşahede eder. Şu halde

"maşuk/sevilen" diye isimlendirilen şey, sevenin kendisini sevmesinin ve kendisinde tesir etmesinin şartı olur.

Bunun sırlarından birisi şudur: İnsan, ilâhî ve kevnî mertebeleri kapsayan özet bir nüshadır. Her şey, insanda bulunur, bununla birlikte herkes, aşın yakınlık ve vahdet/birlik hükmünün kesrete/çokluk baskm gelmesinden kaynaklanan mündemiçlik nedeniyle, bunu idrâk edemez. Şu halde herhangi bir şey, kendisinden veya kendisine münasip başka bir şeyle, adeta bir ayna gibi manevî ve rûhânî bir paralellik/muhazat makâmmda bulunursa, bu ölçüdeki farklılık ve -benzerliğin yanı sıra- orta uzaklık, o şeyin kendisiyle o şeyden veya benzerinden farklılaşan şeyde suretinin zuhur etmesinin nedeni olur. Böylelikle o kimse, kendisinden ayrılan şeyde kendisini idrâk eder ve yakınlık ve ahadiyet/birlik perdesi ortadan kalktığı için nefsini müşahede edebilmesi mümkün olur;s bunun neticesinde ise, tecellîgâhı haline gelmiş olan bu şeyde kendisini sever.

Bu makamın, başka önemli bir takım sırlan vardır ki, burada onları zikretmek uygun değildir; bu, sadece bir değinme ve işaretten ibarettir.

Sonra şöyle deriz: Bilindiği gibi bu âyet "Melik-i yevmi'd-din, Mâlik-i yevmi'd-din" şeklinde de okunmuştur. Her iki okumanın da dil açısından kendisine özgü ve başkalarının ortak olmadığı anlamları vardır.

Zahir ehli, bunların arasında çeşitli farklar zikretmiştir. Bazı alimler, "Melik" okuyuşunu, bazıları ise, "Mâlik" okuyuşunu üstün saymışlardır. Her bir gurup, tercih ettiği görüşün doğruluğuna dilin gerektirdiği çeşitli açılardan delil getirmişlerdir. Ben, burada onların görüşlerinin detaylarını zikredecek değilim. Şu var ki, bu görüşlerden sadece iki kelime arasındaki farkın anlaşılmasını temin edecek görüşleri zikredeceğim, böylece dilin hükmü açığa çıkmış olur. Sonra da, Hakkm bu konuda bahş ettiği ve zevkimin gerektirdiği şeyleri dile getireceğim. Şayet, zev-kî bilgileri, dilin ıstılahı anlamından anlaşılan şeylere tatbik etmek amacım olmasıydı, nakil ehlinin herhangi bir görüşünü ak-tarmazdım. Fakat, kitabın başında zikredilmiş olan taahhüdümde dikkat çektiğim bu hikmetten dolayı, bu kadar nakilde bulunmayı istisna etmiştim.

Şöyle derim: Melik ve mâlik arasında zikredilen farklar arasında şu vardır: Mâlik, kölenin sahibidir; Melik ise, halkm hükümdarıdır/melik. Köle, halktan daha zelil bir haldedir, bu nedenle mâliklikteki baskmın/kâhr, meliklıktekinden daha fazla olması gerekir. Şu halde mâlik, hal olarak melikten üstündür. Melik, siyaset ve gücüyle birlikte bazı açılardan meliktir; mâlik ise, her halükarda mâliktir ve ölümden sonra da, velayet ona aittir.

Ayrıca şunu ileri sürmüşlerdir: Hak, "mâlikü'1-mülk/mülkün mâliki" olmakla övülür, "melikü'1-mülk" olmakla övülmez. Bunun delili şu âyettir: "De ki: Allah'ım, mâlikü'l-mülksün." Böylece mâlik'in, melik'ten üstün olduğu sabit olmuştur.

Ayrıca şunu ileri sürmüşlerdir: Melik, bazen mâlik olur, bazen ise olmaz; aynı şekilde mâlik de bazen melik olduğu gibi, bazen olmaz. Şu halde meliklik ve mâliklik, zaman zaman birbirlerinden ayrılabilir. Şu var ki, mâliklik, serbest tasarrufun sebebi iken, meliklik böyle değildir; buna göre mâlik, bu anlamca melikten daha üstün olmaktadır.

Bilinmelidir ki: Bu kelimenin -ister "Melik" ve isterse de "Mâlik" olsun- içermiş olduğu kemâl özelliklerinin hepsi Hak için sabit olduğu için, âyet iki rivayetle de varit olmuştur; çünkü birleştirmek/cem, daha üstün ve daha kâmildir. Hakkın emri bir ve bütün isim ve sıfat mertebelerindeki tercih de, bir tek nispetten olan tek şeye ait olunca, bu tercih edici emirden dolayı vahdaniyet özelliğindeki ilâhî emir, tercih edilmiş diğer şeylere bu makam ve mertebede ulaşır; bu tek emir, Hakkm mazhârı, rubûbiyet ve bu durumda ihatası altında bulunan şeylere karşı tahakküm sırrının taşıyıcısıdır; nitekim daha önce bunu belirtmiştik.

Şimdi -Allah'ın izniyle- her birisiyle okumak caiz olmakla birlikte, iki kıraatten birisini tercih etmeyle ilgili zevkî emrin gereğini zikredeceğim.

Bu tercihin konusu, tahkik kaidelerinin gerektirdiği bir takım sırlardan dolayı "Mâlik" olmaksızın "Melik-i yevmi'd-din" okuyuşudur.

Bu sırların birisi, şudur: Mâlik, "Rab" isminde mündemiçtir; çünkü Rab isminin dildeki anlamlarından birisi, "mâlik" demektir. Kur'an, i'caz/aciz bırakma ve vecizlik özelliğiyle nazil olmuştur. Şayet "Mâlik" okunuşunu tercih etmiş olsaydı, icazla çelişen bir çeşit tekrarlama olacaktı. Kâmil keşif ise, varlıkta asla tekrar olmadığını ifâde etmiştir. Şu halde, bundan dolayı "Mâlik" değil, "Melik" okunuşunu tercih, zorunludur.

Bu meseledeki diğer sır ise, iki öncüle dikkat çektikten sonra ortaya çıkacaktır: Bunların ilki, son başlangıcın benzeri, hatta aynısıdır şeklinde ifâde ettiğim kuralı hatırlamaktır; çünkü sonlar, öndekilerin aynısıdır. Diğer öncül ise, varlıkta meydana gelmiş bütün işlerin, tesadüfen gerçekleşmeyeceğidir; aksine varlıktaki her şey, vasıtalar ve mazhârlar bunu bilinmez yapsa bile, Hak tarafından amaçlanmış ilâhî bir tertip ile gerçekleşir.

Her vakitte Varlık/Vücûd ile vasıflanan mümkünler, bundan daha kâmil ve şerefli olan şeyi kabul etme gücünde değillerdir. Şayet akılar, bu tertibin sırrına ve bundaki ilâhî hükmün sırrına ulaşamazsa bu, kevnî acizlikten ve mümkün varlık olmaktan kaynaklanan bir eksiklikten doğar.

Bu meseleye, kısmen ve hatırlatma kabilinden Besmele'nin harflerinden bahsederken değinmiştik.

Bu durum sabit olunca, deriz ki: Gerçekleşen/vaki ve hükmü sürekli ilâhî tertibe göre Kur'an'm son süresi, "De ki: Ben insanların rabbına sığmıyorum" âyetiyle başlayan Felak süresidir; bu durum, sûrelerin tertibi

esnasında ister bilinsin, isterse de bilinmesin böyledir. Bu isim, bu sûrede "Mâlik" değil, "Melik" olarak yer almış ve Rab isminin ardından zikredilmiştir; üstelik bu sûrede bu ismin "Mâlik" şeklinde okunması caiz değildir. Şu halde bu durum, "Melik" şeklinde okumanın daha üstün olduğuna delildir.

Ayrıca, Hak işin sonunda, büyük kıyamette ve de seyir ve soyutlanma/insilah halinin sona ermesinin ardından gerçekleşen vuslat haliyle tahakkuk esnasında kopan küçük kıyametlerde birlik çokluğa baskın iken şöyle buyurmaktadır: "Bugün mülk kime aittir: Vahid ve kahhar olan Allah'a aittir." Mülk üzerinde hüküm sahibi olan, Meliktir. Şu halde bu âyet de, Melik kıraatinin daha uygun olduğuna delildir.

Müstakil isimlerin, izafe edilen isimlere önceliği vardır. Melik ismi, Mâlik isminin aksine müstakil olarak yer almıştır. Bunu teyit eden bir delil de, "Fâliku'l-isbah", "Cailu'l-leyli sükna", "zi'1-mearic" gibi izafe isimlerin rivayetle sabit olan sayılı isimler arasında zikredilmemiş olmasıdır.

Hz. Peygamberin hadisleri de, Kur'an'm sırlarını açıklar ve bu sırlara dikkat çeker. Hz. Peygamberin bir duasında şöyle buyurduğu hadislerde yer almıştır: "Hamd, sadece sana aittir. Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Her şeyin rabbı ve melikisin."

Hz. Peygamber, bu hadisinde "mâlik" dememiştir. Bu bağlam, fatihanm başlangıcında zikredilmiş isimler için daha uygundur.

Ayrıca, dil alimleri, Mâlik'in Melik'ten üstün olduğuna dair bir delil zikretmişlerdi. Buna göre Mâlik, kölenin sahibidir ve kölesi hakkında sınırsız tasarruf sahibidir, melik ise, böyle değildir. Çünkü Melik, iktidar ve siyaset gücüyle ve de sadece bazı açılardan meliktir. Kuşkusuz böyle bir yaklaşım, geçersiz bir kıyastır, bu kıyas, Hakta değil, sadece yaratıklarda geçerli olabilir. Çünkü açıktır ki, Hak mutlak tasarruf sahibidir ve bütün açılardan mülkün sahibidir. Şu halde başkasının meliMiği Hak ile kıyas edilemez. Vasıflar ve isimler, özellikle şeriat ve burhan ile açıklanmış olanlar olmak üzere, en kâmil anlamları cihetinden Hakka izafe edilebilirler, bu böyle bilinmelidir!

Şu halde bu durum, "Meliki-yevm" diye okumanın daha üstün olduğuna delildir. Mâlik'in bâtın açısından sırrı ise, Rab ismi hakkındaki açıklamalarımızda mündemiçtir; artık bunu tekrarlamaya gerek duymuyorum.

Allah, mürşittir.

"Yevm/Gün"in Sırrı

Bu kelimenin sırlarından söze başlamadan önce, bir mukaddime takdim etmek gerekmektedir. Bu mukaddime, zamanın hakikatine, ona ait hususlara ve ilahiyattaki dayanağına dikkat çekecek ve daha önce ifâde edilmiş asılları hatırlatacaktır. Şöyle derim:

Defalarca belirttik ki: Mutlak ilâhî gayb hakkında, sonluluk, tayin, takyit ve benzeri şeylerle hüküm verilemez. Mümkünler ise, gayr-ı mütenahidir. Fakat mümkünlerden varlığa dahil olan ve her vakitte, mertebede, halde, mevtinde ve her bir isme nispetle Zâtı gayb'den zahir olan şey, belirli bir emir olabilir; binaenaleyh bu emrin, bir başlangıcı ve takdir edilmiş bir sonu vardır.

Küllî hakikatler ve varlıklarda hüküm sahibi olan ilâhî isimler, hükümleri itibarıyla sonludur; fakat, bir kısmının hükmü, bir defada sona erirken, bazısının hükmü, cüzî ve tafsîlî açıdan değil, küllî açıdan sona erer. Daha önce de açıkladığım gibi, insan, çeşitli durum ve özelliklerle taayyün etmiş farklılaşmış ve sınırlanmıştır. İnsanın, bütün bu özelliklerden ayrılması mümkün değildir, fakat bir kısmından ayrılabilir. Şu halde Hakkın gaybmdan kendisine ulaşan herhangi bir tecellî veya hitap veya hüküm, insanın durumuna göre gelir ve halinin ve mertebesinin hükmüyle boyanır.

İlâhî hükmün kaynağı ve menşei, taayyün-i evveldir/ilk taayyün. Taayyün-i evvelin, daha önce açıkladığı tarzda, nüfuzu ve sürekliliği vardır.

Bu açığa çıkınca deriz ki: Zamanın aslı, ed-Dehr ismidir; bu

da, diğer esmai nispetler ve küllî hakikatler gibi makûl bir nispettir. Ed-Dehr, ana isimlerden birisidir ve hükümleri, bütün alemlerde farz edilen takdirlere göre taayyün eder. Bu takdirler/ölçüler, mümkünlerin varlıklarının ve hükümlerinin hallerine, isimlerin eserlerine, bunların semavî ve kevkebi/yıldızlara ait mazhârlarma göre belirlenirler.

Her bir isim, belirli bir mertebe ile sınırlanması açısından kendisine özgü -gerçi, başka isimlerle başka şeylerde ortaktır-hükümleriyle farklılaştığmda, ilâhî emir, her bir ismin hükümlerinin mahallinin ve bu hükümleri tayin ettiren şeylerin mahsûs mümkün "a'yân"m olmasını gerektirmiştir; bunlar, isimlerin hükümlerinin mazhârları ve rubûbiyetinin mahallidirler. Şu halde kendisine mahsûs hükümleri, bu hükümleri kendileri için nihayeti gerektiren tarzda kabul eden varlıklarda sona ererse, hükümranlık/saltanat, başka varlıklarda "el-Âhir" ismine ait olur; bu ismin hükümleri de, geride kalır, bunlar, ya saltanatı olan herhangi bir isme tabilik yoluyla katılır veya hükümleri ortadan kalkıp, o isim gaybe katılır veya başka bir ismin altına girer. Bu yeni isim, ihata yönünden ilk isimden daha kapsamlı, hüküm açısından daha devamlı ve saltanatı açısından ise daha güçlüdür.

İşte, bütün alemlerde, diyarlarda ve mertebelerde /mevtin durum bu şekildedir. Bundan dolayı şeriatlar, vahiyler/ilhamlar, ilâhî tecellîler farkMaşırlar; bunların bir kısmı, diğerlerine egemen olur ve onu hükümsüz kılar/nesh. Bununla birlikte hepsi de, sahihtir ve hepsinin aslı ve Hakkın emri yönünden hükmü birdir.

Her vakitte bütün mertebelere, mevtinlere, cinslere, türlere, alemlere nispetle saltanat ve baskınlık, sadece bir tek isme aittir; diğer isimlerin hükmü ise, bu galip isme tabidir, nitekim daha önce bu meseleye defalarca işaret etmiştim. Çünkü sultan, sadece Allah'a aittir, hüküm sahibi ve bütün isimleri birleştiren ulû-hiyet de, tektir, ulûhiyetin emri de, tektir. Şu halde bu emrin mazhârı, bütün vakit ve hallerde ancak tek olabilir. Çünkü ilâhî vahdet/birlik ile nizâm meydana gelir ve bu nizâmın hükmü, bütün varlıklarda devam eder. Allah Teâla'nın "Şayet orada Al-lah'tan başka iki ilâh bulunsaydı, fesat çıkartırlardı" (Enbiya, 22) âyeti buna işaret etmektedir.

Bu durum, muhakkiklere göre kesin olan gerçeklerden birisidir.

"Mevalit" hükümlerinde "tavali"i benimseyen kimselerin gö-rüşleri, bu esasa dayanmaktadır. Buna göre bu insanlar, hükmü doğum esnasında ufuktan zahir olan ilk şeye nispet ederler; bu, işin başlangıç ve nihayette işin varış noktasıdır. Bu durumda yetkinin sahibi olan ilkin dışındaki şeyler ise, kendisine tabi ve onun hükmüyle boyanmıştır.

Daha önce Hakkın el-Evvel ve ez-Zâhir olduğunu belirtmiştik; bu kitabın pek çok yerinde, evvelliğin sırlarına dikkat çekmiştik, bu bağlamda, onları hatırlarsan, Allah'ın izniyle doğru yolu bulursun!

Sonra şöyle deriz: Şu halde vakitlerin, günlerin, ayların, yılların ve büyük devirlerin belirlenmesi/tayin, isimlerin hükümlerine ve zikredilen hakikatlere tabidir. Arş, Kürsî, Felekler, yıldızlar/kevkeb, işaret edilen hüküm sahibi hakikat ve isimlerin mazhârları ve onların hükümlerini belirleyen şeylerdir.

Buna göre devirler ile, isimlerin kapsayıcı ve kuşatıcı olan küllî hükümleri zuhur ederler. "Anlar" ile ise, müsemmâya delâletleri ve ondan farklı olmayışları açısından zatî hükümleri zuhur eder; nitekim daha önce bunu açıklamıştık. Bu iki mertebe arasında bulunan, günler, saatler, aylar, seneler ise, bu iki asıl arasında gerçekleşen girişik hükümler/mütedahil itibarıyla ve bunların arasında ortaya çıkan nispet ve asırlara göre zuhur ederler. Bunlara örnek olarak, mutlak varlığın özelliği olan vahdette veya imkânın lâzımı olan çoklukta/kesret ve bunların arasında meydana gelen ve bunlardan doğan varlıklardaki emir/durum verilebilir.

Bütün feleki suretlerin ve başka suretlerin, Arş'a nasıl dere edildiğine bak! Bununla birlikte Arş, hareket açısından bunların en hızlısıdır. Gör ki, Arş'in hareketiyle günler nasıl ölçülmektedir? Bundan, Zât'a delâleti ve

belirttiğimiz gibi ondan farklı olmayışı açısından ed-Dehr ismine terakki et. Ferd ve bölünmeyen zamandan ibaret olan "an"ı düşün! Çünkü o, gerçek varlık-tır/vücûd-ı hakîkî. Onun dışındaki şeyler ise, ister mazi isterse de gelecek zaman olarak farz edilsin, madum şeylerdir. Şu halde an Vücûda; kesret ve imkân hükmü ise, "devir"e aittir; Vücûd-ı Hak ile varlıklar/a'yân arasında gerçekleşen ilişki ise, hareketin makuliyetine aittir.

Buna göre "an" ile devirler, vücûd/varlık ile imkân arasında, varlıklar ve renkler zuhur eder. Devirlerin mazhârı, olgularda/ek-van idrâk edilir; imkân ise, keşif ile idrâk edilir, zihinlerde ise makûldür/akledilir. Böylece ed-Dehr'in ve zamanın hükümleri, taf-silleşir. Binaenaleyh devirlerin dayanağı "Kıyamete kadar yaratıklarıma dair ilmimi yaz"; "An"m dayanağı ve kökeni ise, "Allah var idi ve onunla birlikte başka bir şey yoktu", ayrıca "Her nerede olursanız olun, Allah sizinle birliktedir" ifâdeleridir.

Şu halde "an" ile, dakikalar ölçülür; dakikalar ile, dereceler ölçülür; dereceler ile saatler ölçülür; saatler ile gün ölçülür. İş, bu dörtlü sır ve bunları birleştiren sır ile tamamlanır.

Genişletirsen, haftalar, aylar, mevsimler, seneler olarak isimlendirmiş olursun. Aksi halde, artırmak bağlamında yıla yapılan bir ilave tekrar olduğu gibi, güne ilave edilen şey de, tekrardan ibarettir.

Zatî müşahede ile tahakkuk edip, cem ve ahadiyet makamına ulaşma nimetine mazhâr olan kimse, "tekrar" hükmü vermez ve "an"m hükmünden devirlerin hükmüne intikal etmez; çünkü onun rabbi, kendisinin her gün bir "şe'n"de bulunduğunu bildirmiştir. Buna göre Allah, günü "O/Hüve" zamirine izafe edince, müşahede ve rivayetle, onun "bölünmeyen an" olduğu bilinir. Çünkü her mertebenin ve ismin günü, kendisine göredir. "Hüve/O", isim ve sıfatları birleştiren mertebenin istinat ettiği bir olan Zât'a işaret eder. Bu makamdan, bu ve benzeri kullar, şu âyetin sırrına muttali olurlar: "Bizim emrimiz, göz açıp kapatmak ya da, daha da yakındır," (Kamer, 50)

Böylelikle, âyette zikredilen "daha yakın" olanı da bilir ve onu müşahede eder; bununla birlikte bildiği ve gördüğü şey, ona yeterli gelmez.

Allah, öğreten ve doğruya ulaştırandır.

Din'in Sırrı

Bu kelimenin, pek çok sırrı vardır. Bu sırların, zihinlerde somutlaşması, pek çok idrâkte ve anlayışta belirmesi, ancak zevki bilgilerle ilgili bir kaç irfanî mukaddimenin hatırlanmasına bağlıdır; bu mukaddimeler, bu

sırlardan bahsetmeden önce genişçe anlatılmalıdır. Böylelikle, -Allah'ın izniyle- bunların içermiş oldukları mânâları zikredebileceğiz. Bu mukaddimelerin faydası, din kelimesinin içermiş olduğu dikkat çekilen sırları anlamayla sınırlı değildir. Aksine bunlar, genel olarak faydalıdırlar ve daha önce ifâde ettiğimiz düşüncelerin anlaşılmasında olduğu gibi, bundan sonra gelecek diğer konularda da kendilerinden yararlanılır.

Bunu belirtince, şöyle deriz: Sıfatlar, na'tlar ve benzerleri, bunlarla vasıflanan ve nitelen kimseye tabidirler. Şu anlamda ki, herhangi bir sıfatın mevsufuna izafe edilmesi, mevsufa ve onun zâtının bu sıfatın kendisine izafe edilmesini kabul etmesine göredir. Hak, hakikatinin künhü idrâk edilmese bile, kendisinin bildirip, haber verdiği ve anlattığı kadarıyla şöylece bilinmiştir: Hakka nispeti sahih olan na't ve sıfatların O'na izafesi, bu sıfatların başkalarına nispet edilmeleri gibi değildir. Çünkü O'nun dışındaki şeyler, mümkündür ve her mümküne, imkân hükmü, ihtiyaç, kayıt, eksiklik vb. gibi imkânın levazımı sirayet etmiştir. Hak ise, hakikati açısından, bütün mümkünlerden farklıdır. O'na benzer olan, hiç bir şey yoktur. Şu halde na't ve sıfatların Hakka izafe edilmesi, mutlak, küllî, kuşatıcı ve kâmil anlamda olabilir.

Kuşkusuz ki, ilim, en önemli nispet ve sıfatlardan birisidir. Şu halde ilmin, Hakka nispet ve izafe edilmesi, en eksiksiz, kâmil ve üstün tarzda olmalıdır. Binaenaleyh, fıtratlar imân nuruyla, selîm akıllar burhan nuruyla, kalbler ve ruhlar ise müşahede ve "iyân" nûrlanyla şahittirler ki: Hiç bir bilgi, Allah'ın ilminin dışında kalamaz, hiç kimsenin tevili ve anlayışı onun ilminin dışında değildir. Çünkü Hakkın ilmi, kendisisinin de haber verdiği ve bildirdiği gibi, her şeyi kuşatmaktadır.

Hakkın kelâmı da, aynı zamanda, O'nun bir sıfatı veya ilminin bir nispetidir. Bu durum, zevk ehli olan muhakkiklerde değil, fikir ehli arasında genellikle bilinen durumun aksinedir.

Kur'an, bu sıfatın sureti veya ilmi nispetidir, şu halde Kur'an da, ihata edicidir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: "Kitapta hiç bir şeyi ihmal etmedik." Bu konudaki başka bir âyet de şudur: "Kuru ve yaş hiç bir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın." (Enam, 59)

Şu halde, Kur'an'da bulunan herhangi bir kelimenin dilde çeşitli mânâları var ise, bütün bu anlamlar Hak tarafından kast edilmiştir. Herhangi bir kimse, Hakkın kelâmına dair Kur'an'm nazil olduğu dilin gerektirdiği bir şey söyleyip, kesin serî kurallar da bununla çelişmezse, bu yorum haktır ve Allah'ın irâde ettiği şeydir.

Söz konusu bu yorumun doğruluğu ise, ya onu dile getiren kimseye nispetle veya kendisine ve bu makamda, zevkte ve anlayışta kendisine ortak olan kimseye nispetle geçerlidir.

Sonra, kelimelerin bazı anlamları, bazı âyet ve sûrelerdeki bağlamlarında daha uygun ve karinelerden açığa çıkan çeşitli nedenlerden dolayı daha münasip olabilir; bu karineler arasında, nüzul sebepleri, âyetin, kıssanın ve hükmün siyak ve sibakı/bağlamı, veya muhatapların ve onların Öncülerinin daha yaygın ve meşhur olan anlamı dikkate almasını vb. zikredebiliriz. Binaenaleyh bu durum, Kur'an'm sırrına dikkat çekerken ifâde ettiğimiz şeyle çelişmez; belirttiğimiz gibi, Kur'an'm bir "zahr"i vardır, bir "batn"ı vardır, "had"di vardır, "matla"ı vardır; "batn"mm yediden yetmişe kadar giden "batn"ı vardır.

Bu sabit olunca, bilinmelidir ki: Din lafzının, dilde çeşitli anlamları vardır. Bunlardan bazıları, ceza, adet, itaat ve durumdur. "Danehu" demek, onu zelil kıldı, köleleştirdi, yönetti ve sahibi oldu demektir. "Deyyan", mâlik demektir. Din, 'İslam/teslim olmak"tır. Binaenaleyh bütün bu anlamları din lafzı içerinektedir ve bunlar, Hak tarafından kast edilmiş anlamlardır. Çünkü Hakkın kelâmı, kâmildir, mutlaktır ve ihata eder; o, herhangi bir belirli anlam veya mefhûm ile sınırlanmaktan münezzehtir. Nitekim, daha önce de bunu ifâde etmiştik.

Şimdi de -Allah'ın izniyle- bu kelimelerin mânâlarından Allah Teâla'nm nasip ettiklerine veciz işaretlerle değineceğim ki, aynı şeyi daha Önce de yapmıştım. Sonra da, bu âyetin hükümlerinin anlaşılmazhklarını ve fatihanın birinci kısmının bu âyetin bitişiyle sona ermesinin sırrını, tertip açısından açıklayacağım; sonra da, -Allah'ın izniyle- ikinci kısmı içeren diğer âyete geçeceğim.

O halde, Öncelikle bu konuda bu kelimeye yakın ilk anlam olan birinci kısmın açıklanmasıyla başlayacağız; bununla birlikte bu açıklamalara, âhiret hallerinin bazı sırlarına ve başka meselelere dikkat çeken önemli nükteler ilave edeceğim. Şu halde, ifâdelerimize ilâhî fıtrat nuruyla dikkat eden kimse, önemli ve çok kıymetli bilgilere muttali olur.

Biliniz ki: Hak, içinde değerlisi-değersizi, büyüğü-küçüğü olmak üzere, alemleri ve varlıkları birbirlerine bağlamış, bir kısmının zuhurunu, diğer bir kısmına dayandırmıştır. Bazı varlıkları, diğer bir kısmını izhâr eden aynalar yapmıştır. Şu halde süflî alem, içindekilerle birlikte, ulvî alemin aynası ve onun eserlerinin izhâr edicisidir; ulvî alem de, aynı şekilde, bir aynadır. Bu aynada, bazen süflî alemin fiil ve ruhları, bazen ise suretleri, bazen de hepsi birden yansır ve belirlenir /taayyün. Küliî-misâl alemi, bazı mertebelerde sınırlanması yönünden ve de hüküm ve mutla kliğinin umumiliği cihetinden bütün fiiller, mevcutlar ve mertebeler için bir aynadır.

Her şeyi, o şeye dair ilmine göre izhâr etmek, başkasına değil sadece Hakka ait bir iştir. Hak, bu izhârı hazerat-ı hamse DağU olan beş nikahın hükümlerine tabi kılmıştır, daha önce bütün bunlara dikkat çekmiştik. Şu halde, türlerinin ve şahıslarının farklılıklarına göre varlıkların zuhuru,

zikredilen mertebelerinin ve daha önce işaret edilen hükümlerinin farklılığına göre, "nika-hî-cem" sırrına bağımlıdır.

Bunu öğrendiysen, şöyle derim: Sırrı açıklanmak istenen ceza, fiil, fail ve mefulun nedeni-vasıtası-zarn/mefulun îieclih-bi şeyin ve fi-şeyin arasında ortaya çıkan neticeden ibarettir. Fiilin işlenmesinin nedeni, fiile kalkışan kimsenin ilmine tabi olan iradî ve gaybî bir harekettir. Bu hareketin, irâde sahibinin ilmine göre, kendisinden sâdır olan fiile sirayet eden bir hükmü vardır; bu hüküm, ilmin ve irâdenin konusu olan fiilin sonuna kadar devam eder.

Şu halde, herhangi bir failden sâdır olan bir fiilin kaynağı, kuşkusuz ki işaret ettiğim şeydir; aynı zamanda bu fiilin, gayenin kendisiyle belirlendiği ve fiilin suretinin zuhur ettiği bir "emr"inin olması gerekir. Önceki paragraftaki "mefulun lieclih-bi şeyin ve fi-şeyin" sözümle buna işaret ettim. Aynı zamanda fiilin, bir neticesinin ve konusu bu fiilin gaye ve kemâlinden ibaret olan bir eserinin de olması gerekir.

Bu durumlar/emirler, faillerin, onların kuvvetlerinin, maksatlarının, huzurlarının, mertebelerinin ve -şayet failler sınırlı neş'etlerin mensubu iseler- neş'etlerinîn değişmesine göre fark-lılaşır. Gerçekte her şeyin ve her şeydeki mutlak fail, Haktır. Herhangi bir failden bir fiilin sâdır olması, fail bu zikredilen nispî kayıtların hükümlerinden hali olduğu halde tasavvur edilemez. Sınırlı/mukayyet neş'etler ise, bunun dışındadır; çünkü isimleri ve Özel vecih yönünden Hakkın fiilleri, küllî hakîkatlerin eserleri ve ruhlar, smırh neş'etlere bağımlı/tevakkuf değillerdir; fakat bunlar, zorunlu olarak mazhâra bağımlıdırlar. Şu var ki, sınırlı neş'etler, mazhânn şartı değillerdir.

Bu fiilin izafe edildiği kimseye en yakın olan, ifâde ettiğimiz şeyi bilen veya onunla birlikte hazır olan kimsedir. Çünkü bazı fiiller vardır ki, nispet edildikleri kimseye en yakın olan şeye nispetle dikkate alındığında, "lağv" ve "abes" diye isimlendirilir; şu anlamda ki, bu fiilin faili, zahir olarak, bu fiille herhangi bir maslahat kast etmiş değildir ve bu fiilde belirli bir amacı yoktur. Gerçekte ise durum, böyle değildir. Çünkü fiilin faili, gerçekte, kendisinden başkasının fili olmayan Haktır. Hak, kendisine abesin izafe edilmesinden münezzehtir; çünkü Hak, kendisinin de bildirdiği ve haber verdiği gibi, "Sizi abes olarak yaratmadık" (Müminun, 115); "Gökleri ve yerleri batıl olarak yaratmadık" (Sâd, 27) buyurmaktadır. Aksine, her sakinleştirme/teskin ve hareketlendirmede/tahrik Hakka ait acaîb hikmetler ve garip sırlar vardır. Anlayışların çoğunluğu, bu sırlara ve hikmetlere ulaşamaz; Hakkın bildirmesi olmaksızın akıllar, bunların mâhi-yetlerini idrâk edemezler, nefisler bunlara muttali olamazlar.

Şu halde, bir ürün, başlangıç ve gaye olmalıdır; ayrıca, fiile, ilk niyet/kast-ı evvel hükmünün ve "huzûr"un eşlik etmesi gerekmektedir. Bunlar, daha önce belirttiğimiz üzere, gayeyle ilgili olan ilme tabidirler. Fakat fiilin ve fiilin nispet edildiği kimse- , nin, bir takım mertebeleri vardır. Binaenaleyh

bazen fiil, bazı mertebelerde bir takım vasıflarla nitelenir; bu vasıflar, belirli bir mertebede veya belirli bir haldeki nispet ve izafetten dolayı veya bazı mertebeler ve hallere göre kendisine arız olmuşlardır. Böylece bunun sırrını bilmeyen kimseler zannederler ki, fiil iki faile birden istinat etmektedir veya bu özellik, fiil için zâtı bir özellik ve kendisinden zuhur ettiği her mertebede fail hakkında zorunlu hüküm sahibidir; halbuki durum böyle değildir, aksine durum, bizim ifâde ettiğimiz gibidir.

Sonra, bilinmelidir ki: Fiiller, kısım kısımdır: zâtı fiiller, iradî tabiî fiiller, emrî fiiller. Emrî fiiller, iki kısımdır. Birisi, meleklerin ve nûrani ruhların fiilleri gibi, iradî fiillerle birleşip, onlardan farklılaşmayan kısımdır. İkinci kısım ise, bazı açılardan iradî fiillerden farklı olan kısımdır. Buna örnek olarak, Güneş'e, Ay'a ve bazı meleklere nispet edilen "teshir/boyun eğdirme"i verebiliriz. Tabiî fiiller, taksimde "emri" fiiller gibidirler; bunlar, emri fiillerin iradî fiillerle birleşmesi gibi, bazı suretlerde bazı varlıklara nispetle iradî fiillerle birleşirler. Bunun ardından, bu üç altı kısmı birleştiren bir kısım daha gelmektedir.

Bu fiil kısımlarının varlıklardan sâdır olması da, çeşitli tarzlarda gerçekleşir. Çünkü bazı varlıklar vardır ki, bu zikredilen kısımlardan sadece birisine mahsûstur; bazıları ise, tekil veya mürekkep olarak iki veya üç fiil kısmıyla ilgilidir: Tekil veya mürekkep derken, o varlığın fiillerinin, bu kısımlardan mürekkep olarak sâdır olduğunu veya o varlığın, her kısma göre bir fiil veya çeşitli filler meydana getirebilecek güçte olmasını kast etmekteyim. Bazı varlıklar ise, zikredilen yorumla, diğer fiil türlerini birleştirir.

Bu fiil kısımlarının mazhârları ise, nûrî ve narî/işik ve ateş kaynaklı ruhlar, ulvî suretler, unsurlar, başta insan olmak üzere bunlardan meydana gelen şeyler (müvelledat) ve insandan her neş'et-te, halde, mertebede ve makamda meydana gelen şeylerdir.

Bu asılla ilgili bir tek şey kalmıştır ki, o da, fiil kısımlarından her bir kısmı, ait olduğu varlığa tam olarak isnat etmektir. Bu konudan bahsetmek, geniş açıklama ve ifşası caiz olmayan bir takım sırların açıklanmasını gerektirir. İma ettiğim şeyi anlayan basiretli kişi, susulan ve zikretmekten sarf-ı nazar edilen bazı şeylerin farkına varır.

Şimdi de, bu mevzunun insanla ilgili yönünü tamamlayalım! Çünkü insan, ayn-ı maksude/amaçlanan varlık, misâl-i etemm/en kâmil örnek ve nüshâ-i camiadır/kuşatıcı nüsha. Şöyle deriz:

İnsan, fiilin bütün kısımlarını ve hükümlerini içermektedir. İnsan, dünya hayâtında, suretinin ve ruhunun birleşimi açısmdan pek çok fiilin sahibidir. İnsanın, rûhânî miraç ile insilâh/so-yutlanma halinde rûhânîyeti açısından çeşitli fiil ve eserleri vardır; bu soyutlanmayla birlikte, insanın bedenle ilişkisi ve bazı açılırdan bu alemin ve bu unsûrî yaratılışın hükmüyle sınırlanması devam eder. Ayrıca insan, unsûrî yaratılışı bütünüyle terk ettiğinde berzah alemi, haşır, cennetler vb. alemlerdeki yaratılışında da

çeşitli hallere ve fiillere sahiptir; fakat bütün bunlar, unsûrî yaratılışa tabi ve ondan meydana gelmişlerdir. Unsûrî varatılışm tavassutuyla insanın filleri dünya hayâtından berzah alemine, daha sonra âhiret alemine geçer, ulvî mertebelerde so-mutlaşırlar/reşahhus. Bunların hükümleri insan için nasıl idilerse, bütün mertebelerde, mevtmlerde ve alemlerde o şekilde devam eder ve sâbitleşirler. Çünkü insan, unsûrî mizacın hükümlerinden, bunun levazımından ve kendisiyle ve kendisinde nefsinin zuhur ettiği neticelerinden soyutlanamaz, bunun nedeni insanın, her çeşit mazhârdan müstağni kalmasının imkânsız olmasıdır; binaenaleyh insanın mazhârları da, hiç bir zaman tabiatın hükmünden soyutlanamaz.

Tamamlayıcı Açıklama

Mükelleflerin Fiilleri

Bilinmelidir ki: Bütün bu kısımlardan zikredilmesi ve açıklanması gereken en önemli kısım, mükelleflerin fiilleridir. Onlar, bu fiillerden dolayı ceza veya mükafat göreceklerdir. Mükellefler, insanlar ve cinlerdir; hayvanların da, sadece kısas yönünden olmak üzere, bu noktada onlarla bir ortaklığı vardır. Hayvanlar hakkında, naslarda varit olduğu kadarıyla, hükmü sürekli başka bir ceza yoktur. Ciniere gelince: biz onların fiillerinin karşılıklarını göreceklerinden hiç bir kuşku duymasak bile, onların cennete girip girmeyecekleri kesin değildir. Cinlerden mümin olanlar, işledikleri hayır amellerinden dolayı âhirette bir karşılık görürler, fakat bu konuda herhangi bir nas yoktur. Zevk yönünden de, bu konuda kesinlik verebilecek herhangi bir bilgi yoktur. Binaenaleyh belki de cinler, hayır amellerinin nitecilerini, cennetten başka Allah'ın dilediği her hangi bir mekanda göreceklerdir. İnsan ise, işin mihveridir; insan, hükmün tafsilinin mahallidir.

Şöyle deriz: İnsanın fiili, bazen belirli bir maslahat taşımaz, bu çeşit fiil, "abes" diye isimlendirilir, bundan ve abesin gerçekte Hak tarafından irâde edilmemiş olduğundan daha önce bahsetmiştik; veya bu fiil, kasıtlı olarak işlenmiştir ve gayesi olan bir şeyle ilgilidir; bu şey ise, ya Haktır veya ondan olan bir şeydir. Binaenaleyh konusu Hak olan fiile Hakkın vereceği karşılık/cezâ, bu durumdaki kuluna olan inayetine ve kulun işlediği fiiliyle sadece kendisini talep ettiği Rabbma dair bilgisine, O'na olan inancına, ilim ve itikat açısından fiil esnasında Rabbıyla olan huzuruna bağlıdır.

Bu makamın bir takım sırlan vardır ki, bunların açıklanması haramdır.

Bu şeyin konusu, Hak değil de, ondan olan bir şey olabilir. Bu ikinci kısmın tafsüî, dört makamla ilgilidir: Havf/korku, takva, reca/ümit ve hüsnü zan makamı.

Bu makamlar, muhabbet makamına tabidirler; çünkü fiilin nedeni, muhabbete ait hükümdür.

Haktan olan şey itibarıyla fiilin konusu, ya talep sahibine uygun bir şeyi talep etmektir, veya kendisine uygun olmayan bir şeyi def etmek veya uygun olmayan bir şeyin gerçekleşmesinden sakınmaktır veya fiile veya kendisine uygun olan bir şeyi hüsnü zanla elde etme ümididir. Bu hüsnü zan, ihsanından istenilen şeyin gerçekleşmesi ümit edilen kimseye karşıdır, çünkü o, cömert ve ihsan sahibidir. Ya da bu fiilin gayesi, Hak tarafından gerçeklemesinden sakınılan bir şeyden korunmaktır, çünkü Hak, kahır sahibi ve şiddetle cezalandırıcıdır. Böylelikle kul, kendisine Haktan herhangi bir sıkıntı veya zarar ulaşmasından çekinir.

Sonra, bütün bunlar, ya belirli bir vakit veya özel bir hal veya dünya, âhiret ve bunların arasında yer alan herhangi bir alem ile sınırlıdır; veya zikredilenlerden herhangi birisiyle sınırlı değillerdir. Aksine failin amacı iki şeydir: ya, menfaati celb et-mek/celb-i menafi veya her halde bütün vakit ve mertebelerde kendisine gelecek yollardan zararı uzaklaştırmaktır; veya hayır fiili işlemeye kendisini sevk eden şey, kişinin o fiilin iyi olduğunu bilmesi ve kötülükten sakınmasına neden olan şey ise, kişinin o şeyi kötü ve zararlı olarak bilmesi olabilir.

Fiilin her bir kısmının neticesi, ilk emrin hükmüne tabidir; bu hüküm, bu fiile yönelmeye neden olur ve ona sevk eder. Ayrıca, ed-Dehr" isminin hükmü, ilâhî şe'nin hükmü; fiilin bulunduğu Mertebe ve neşetin hükmü, eksiklik ve itmam /tamamlama da bu hükümle beraber bulunur. Bunun dışında kalanlara ise, daha önce işaret etmiştik.

Bütün fiillerin, sureti yönünden cezalandırma/mücazat ve neticelendirme /intaç mertebesindeki zuhuru, fiile yöneldiği esnada faile galip olan sıfatın hükmüne ve fiilin nihayetine tabidir. Fiilin nihayeti ise, failin kendisine galip bu sıfatla irtibatlı olduğu yönden bulunduğu mertebe ve failin himmetine bağlıdır. Fakat evvellikleri açısından cüzî sıfatlara ait gâliplik, bu cüzîleri kapsayan ilk küllî gâlipliğe tabidir. Buradaki durum, Kalem'in belirlemiş olduğu cüzî iyiliklere ve bunların zahirdeki çirkin mahallerine nispetle, başlangıç ve son arasındaki saadet ve şakilikteki durum gibidir.

Nitekim, daha önce buna defalarca işaret etmiş, eşyadaki hükmün, ahadiyet-i cem olduğuna ve bunun ilklerle/evveliyat ile ortaya çıktığını açıklamıştım.

Sonra bilinmelidir ki: İnsandan sâdır olan her fiilin, her semada bir sureti vardır; bu suret, bu fiil bu alemde taayyün ettiğinde somutlaşır. Bu suretin ruhu ise, failin ilmi ve fiil esnasındaki niyetine bağlı olan huzurudur. Bu

suretin baki kalması, fiil esnasında fail üzerinde rab olan/rabb-ı has ismi açısından Hakkın yardnnma bağlıdır. Hiç bir fiil, failinden çıktığmda kendisinde zahir olan galip sıfatın mertebesini aşamaz.

İyi fiillerin ve hükümlerinin dünyadan âhirete geçmeleri-nin/teaddî iki şartı vardır: Bu iki şart, cezalandırma ve neticeleri açısından fiillerin suretlerinin devamı noktasındaki iki asıldır:

Bunların birisi, tevhit, diğeri ise, ceza gününü ve birlenen Rabbm, cezalandıran olduğunu ikrar etmektir. Şayet fiile sevk eden neden, küllî ve ilâhî bir emir veya bu iki asla tabi belirli bir durum değilse ve bunlardan meydana gelmemişse, ulvî alemde somutlaşan ve insanın fiilinden meydana gelmiş suret, Sidre'yi geçemez. Bu suretin, sadece Sidre'nin altında ve Cennet'in dışında nihayette failinin yerleştiği makamda sureti zuhur edebilir; bunun gerçekleşmesi ise, fiilin iyi fiil olması şartına bağlıdır.

Şayet fiil kötü ise, unsurlar alemini aşıp çıkamayacağı için, geri döner. Böylelikle bu fiilin neticesi, fail hakkında hemen zuhur edip, ortadan kalkar veya silinir gider; ya da bu netice, Sid-re'de baki kalır. Kötü filin neticesinin burada baki kalmasının nedeni ise, insanın yaratılışında gizli halde bulunan "cem sırrı'nm fiile verdiği özellik ve bütün mertebelerin hükümlerini kuşatan dünya hayâtının gereğidir.

Haşır günü geldiğinde ise, Allah çirkini temizden ayırt eder; nitekim şöyle buyurmaktadır: "Çirkinin/habis bir kısmını bir kısmı üzerine ekler." Bu, farklı mertebelerine rağmen hiç bir iyi amelleri yükselmeyen şakilerin fiillerinin Özelliğidir.

Bu konunun iki sırrı vardır, bunlardan birisi şudur: Daha önce de açıkladığımız üzere çokluğun/kesret hükmü, imkândır. Kesretin baki kalması ve var olması, "ahadiyet" özelliğindeki varlık tecellîsi/vücûdî tecellî ve "cem/çokluk" özelliğindeki hüküm ile mümkündür. Şu halde ilâhî mertebenin birliğine istinadı taakkul edilemeyen herhangi bir varlığın çokluğunun hükümleri ve eserleri silinir, geride bir şey kalmaz. Bunun nedeni ise, bu varlığın Hakkın korumak istediği şeyleri muhafaza ettiği mertebeye istinat etmemesidir. "Elest" misâkınm hükmü ve ilk sırra bağlı olan nüfuzu olmasaydı, o varlık bütünüyle yok olurdu.

Söz konusu meseledeki diğer sır ise, gizlenmeleri gereken son derece kapalı sırlan içermektedir; bu nedenle, bu sırları bilinmezlik hazinelerinde bıraktık, Hak, dilediği kimseler için dilediği şekilde onları izhâr eder.

Muvahhitlere gelince: Bunlardan, fiili küllî-ilâhî ve belirlen-miş-cüzî emre tabi olan kimsenin fiilinin sureti, daha önce ifâde ettiğimiz gibi, kendi ilminin sıfatıyla boyanır. Bu kişinin niyetinin ruhu da, fiillerine sirayet eder ve Hak rubûbiyet hükmü dolayısıyla rahmeti ve sayma sı /ihsa yönünden, o kimse adına bunları himaye eder.

Şayet, fiile unsurlar aleminin hükmü ve unsun yaratılış suretleri hâkim olursa, bu tarz fiiller, Sidre-i müntehada korunurlar; Sidre-i münteha, fiile neden olan ilâhî emirlerin kaynağıdır. Çünkü bu mertebe, unsûrî alemin sona erdiği mertebe ve unsûrî suretlerle zuhuru yönünden Tabiat'm kaynağıdır; böylece Allah, Sidre-i müntehayı unsurlar alemine ait eserlerin yükseldiği son nokta yapmıştır. Çünkü mükelleflerin fiilleri, genellikle, unsurlardan meydana gelmiş ve oluşmuş suretlerin ve mizaçların neticesidir, işte bu nedenle bir şeyin, kendi aslını aşması mümkün olmamıştır. Binaenaleyh unsurlar aleminden meydana gelen hiç bir şey, unsurlar alemini aşamaz; şayet aşarsa, fiile baskınlığı ve hükmü bulunan başka bir hakikate tabî olmasından dolayı aşabilir.

Failin himmeti ve rûhânîyeti, mertebesi ve hali gerektirdiği için, zikredilen baskınlıkla unsurlar alemini aşarsa fiil, Kürsî'ye, oradan Arş'a, oradan Levh'e, oradan Amâ'ya geçer. Bu mertebelere ulaşması, kendisiyle bu alemler arasındaki kuvvet ve münâsebete bağlıdır, ayrıca bütün bunları bir neticesi olması bunu mümkün kılmıştır; böylelikle Ümmü'l-kitab'da hesap gününe kadar korunmuş olur.

"Fasıl günü/iyi amellerin kötülerinden ayrıldığı gün" geldiğinde ise, kulların fiilleri iki kısma ayrılır: Buna göre bu fillerin bir kısmı, "hebaen-menşura" haline gelirler; bunun anlamı, daha önce işaret ettiğimiz gibi, fiillerin silinip gitmesidir. Bazıları ise, inayet iksirinin ve tevhide veya Hakka veya tövbeye dair ilmin kendilerini dönüştürdüğü fiillerdir. Böylece bu fiillerin kötüleri, iyiye, iyi olanlar ise daha iyiye dönüşürler. Bunun sonucunda ise, bunların neticesi, adeta aynı olur; günah işleyen kimse, aynı ölçüde sevap işleyen kimseninkiyle eşit olarak ödüllendirilir. Binaenaleyh öldürme, diriltme ile, gasp etmek sadaka ve ihsan ile vb. ödüllendirilir. Bazı amelleri ise, Hak affedip, eserini ve hükmünü siler; bazı amellere ise, faili onu işlediğinde, tam ölçüsüyle karşılığını verir. Fiil hayır ise, karşılığı hayır, kötü ise karşılığı kötülük olur.

Fiilin iyiliğinin gelişmesi ve bazen üstünlük bazen kötü ameli silici özelliğiyle açık baskınlığı, ilâhî inayete, huzura, rahmete ve tevhit ve imâna dair şefaat ile birlikte kâmil müşahede ilmine racidir; söz konusu şefaat, meleklerde, resullerde, nebilerde, velilerde ve müminlerde ferlerine ayrılır. Aynca filin bu özelliği, nihayette erhamü'r-rahimin/merhamet edenlerin en merhametlisi olması hasebiyle Hakka izafe edilen kadim inayete racidir.

Hükümleri ahirette gözüken bazı fiiller, günahların neticelerinden ve suç fiillerden meydana gelen azabın hafifletilmesi gibidir. Bazı fiiller ise, kâmillerin hallerine aittir; bunların hükümleri, bütün bu kısımların dışındadır ve bunları hakkıyla sadece erbabı bilebilir. Bunların karşılığında Haktan bu fiillerin sahiplerine ulaşan şeyler, "ceza" ve "bedel" diye isimlendirilmez.

Tahkik sahibi kimsenin/muhakkik, bu gibi şeyleri "ceza" ve "ecir" diye isimlendirmesi, meşru amelin belirli bir ecri istilzam etmesi açısındandır; şöyle ki: ecir, meşru amelden meydana gelmiş ve onunla ortaya çıkmıştır. Bunun bir benzeri, insanın amelin suretinin varlıkta zuhur etmesinde şart olmasıdır. Bu durum, bu ve benzeri konularda ilâhî bir sünnettir; yoksa bu tarz bir ceza, amelin kendisinden ve vasıtasıyla zuhur ettiği kimse tarafından talep edilmez.

Şu var ki: Amel lizâtihî ecri kabul etmeyi ve ondan faydalanmayı gerektirmediği için - çünkü amel, var olan bir şey değil, sadece bir nispettir- Hak kendi fazlıyla ameli, bu fiilin zahirde kendisine izafe edildiği kimseye iade etmiştir; bunun nedeni, fiilin onunla zuhur etmesi, fiilin varlığının faile dayanması/tevakkuf ve bu açıdan fiilin Hakka aidiyetinin imkânsızlığıdır. Çünkü Hak, mutlak müstağnidir; Zâtının, mâhiyeti açısmdan/min hay-sü hiye gerektirmediği halde yaratıklarından herhangi bir vasfın Kendisine dönmesi halinden münezzeh ve mütealdir.

Bunun sırrı şudur: Varlık mertebelerinden herhangi birisinden veya birisinde veya birisiyle matlup olan şey, bu mertebeye ve onun mazhârlarına mahsûs kemâlden başka bir şey değildir; nitekim daha önce buna işaret etmiştik.

Fiillerin ve amellerin, bir mertebesi vardır, ayrıca bidayetleri ve kemâlleri vardır. Buna göre fiil ve amellerin kaynağı, "hub~ bî/bilinmek istemek" harekete ve kemâlin zuhuruna taalluk eden küllî-irâdî teveccühtür; buna yaratılış sırrı ve başlangıcından bahsederken işaret etmiştik. Fiillerin ve amellerin kemâli ise, bütün fiil ve amellerin gayelerinden ibaret olan neticelerinin zuhurudur.

Şu halde amellerin ve neticelerinin kemâli, bunların Zât'a ait gaybî mertebeden sudur edip, şehâdet mertebesinde gözükme-leriyle gerçekleşir. Şehâdet mertebesi, el-Bâtm ismi için bir ayna, onun tecellîgâhı ve hükmünün nüfuz makamı olan ez-Zâhir isminin saltanatının mahallidir. Bu durumda ameller ve neticeleri, şehâdet mertebesinde kemâle erince bütün emir/iş, tafsili olarak Hakka döner; amellerin "neticelerinin şehâdet aleminde kemâle ermesi, bu neticelerin amellerden farklılaşıp, hükümde de onlara tabi olarak zuhur etmeleriyledir. Bu dönüş, ezelde Hakkın ilminin mertebesinde "emr"in farklılaşmasına göredir; bunUnla birlikte Haktan başka hiç bir fail yoktur, fakat kendileri de fiil olsalar bile fiillerin zuhuru, kullara bağlı olmuştur. Şu halde fiiller, bunların faili olmaları anlamında değil, onlarla zuhur etmeleri açısından gerçekte kuliara nispet edilmişlerdir.

Hükümlerinin ve mertebelerinin farklılığına rağmen Hak ile yaratıkları arasında ortaklık vehmi veren sıfatlarda da durum böyledir.

Bunu anla ve gıdanın sırrı, suretleri, onun ulaştırmada ve tafsilin zuhurunda şart oluşuna dair daha önce ifâde ettiğimiz şeyleri hatırla! Aynı

şekilde, dikkat çektiğim ve bu sırrı açıklayan nükteleri de hatırla! Bu durumda çok Önemli ve yüce sırları Öğrenmiş olursun.

Allah, mürşiddir.

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

Bilinmelidir ki: İnsandan sâdır olup, kendisiyle Hakkın dışında herhangi bir şeyi amaçladığı iyi ve ya kötü herhangi bir fiilde fail kul değildir, kul bu fiilde sadece işçi kabul edilir.

Bu kişiden "bir/iyilik" veya "salih amel" diye isimlendirilen bir fiil sâdır olup, bununla bizzat bir şeyi amaçlamayıp, bu fiili daha önce işaret ettiğimiz gibi sırf "hayır" olduğu veya yapmak zorunda olduğu için yaptıysa; emri yerine getirme arzusu, onun mutlak anlamda emir olması açısından değil de, emir ile birlikte fiilde "huzur" ise, bu kimse "racül/adam"dur.

Şayet bu mertebeden yükselip, ameliyle Hakkın dışında herhangi bir şeyi amaçlamayacak hale gelirse, o kişi adamlıkta/ra-cüliyet kemâle erer.

Bu makamı aşıp, "Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar ve benimle yürür" hadisinde belirtildiği gibi yaptığı her şeyi Hak ile yapmak makamına ulaştığında ise, marifet ve adamlıkta kemâle erer.

Bu zikrettiklerimize kişinin Hak ile huzuru eklenirse, bu kişi rnuhlis/ihlas sahibi ve muhlas/Hakkm ihlaslı kıldığı kimsedir. Kişinin Hak ile huzûru/huzûr mea'1-Hak, Hakkın fiillerinin kuldan ve kul ile sâdır oluşunu görmekle gerçekleşir. Kul, bunu idrâk eder/tahakkuk; müşahedenin, fiilin ve izafetin kendisine cteğil, Hakka izafesi yönünden kendisiyle değil Hakkın gözüyle bunu görür.

Şu halde bu kimsede, içinde bulunduğu "benimle işitir ve benimle görür" ve bunun dışındaki makamların hükümleri zuhur edip, kul bu makamlarla ve bunların toplamıyla sınırlanmazsa; bununla birlikte, bizzat bir şey üzerine sebat etmeyip, aksine kendi genişliğinde/seat sabit olsa da, "ahadi-yet/ahadî" özelliğindeki müşahedesinin hükmü, işaret edilen tarzda bütün mertebe ve nispetlere sirayet etse; herhangi bir mertebeyle smırlanmamakla birlikte, bütün vasıf ve hükümleri kendisiyle vasıflandığı ve -perde ve gaflet olmaksızın- her vakit ve halde kendisinden

soyutlandığı/insilâh sahîh bir ilim ile kabul ederse; işte o kimse, kullukta, hilafette, ihatada ve mut-laklıkta kemâl sahibidir.

Allah, minnet ve fazlıyla bizi ve kardeşlerimizi bu mutlak ve gerçek makama ulaştırsın!

Tamamlayıcı Açıklama

Mükellefin Fiilleri

Bilinmelidir ki: Aslî-meşru hükümler, yani vücûb, nedb/mendubluk, tahrim/haramhk, kerahet ve mubahhk/iba-ha, mükelleflerin bütün fiillerine sirayet etmiştir. Şu halde kuldan sâdır olan bütün fiillerde veya kulun içinde bulunduğu bütün hallerde, şeriatın bu beş mertebesinden birisinin hükmü vardır.

Fiilin, şeriat tarafından belirlenmiş emir ve yasaklarda belirtilen bir sureti olabileceği gibi, fiil, genel hükümlü külli bir asıl içinde zikredilmiş de olabilir. Birinciye örnek olarak "Namaz kılınız", "Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayınız" gibi âyetlerle belirtilen ve hal, vakit gibi şartlarla sınırlı olan fiilleri verebiliriz. İkinciye Örnek olarak ise, "Her kim ki, bir hayır amel işlerse, onu görür" veya "Kim bir kötülük işlerse, onun karşılığında ceza görür" âyetleri veya "Her alın terinde bir ecir vardır" hadisinde olduğu gibi Kitapta ve Hz. Peygamberin hadîslerinde mücmel zikredilmiş fiiller verilebilir.

İnsanın bütün fiillerinin kaynağı, unsûrî-tabiî çıkışı açısından, kalbin bâtınıdır. Fakat failin, herhangi bir şeyi yapmaya girişmesi, kalbinde somutlaşmış bir amaca/daiye bağlıdır, bu arnaç, faili bir takım fiillere sevk eder ve o fiili başka fiillere veya fiili yapmamaya tercihe yöneltir.

Bu gayenin kalbde somutlaşması ve fiillerin faillerinden sâdır olmasına neden olan baıslerin belirmesi, kalpten çıkar ve bunların hükümleri organlara dağılır ve onlarda etkin hale gelir. Bunun ardından, daha sonra bahsedeceğimiz kalbin vecihlerine göre ve başlangıç anında kalbin kendisiyle vasıflanmış olduğu veya Ralv mân'm iki parmağıyla kendisi üzerine hâkim ve zahir olan gayb zâtından taayyün eden özelliklere göre diğerlerine geçer.

Baislerin ve farklı mertebelerine göre -özel vecih müstesna-kalbin vecihlerine ait bütün hükümlerin gayesi, iki şeyden birisidir: celb-i menafi/menfaati elde etmek veya dünya veya âhiretteki bir zararı def

etmek. Bu zarar, suret veya mânâ açısından olabileceği gibi, çoğul ve tekil de olabilir; çabayla olabileceği gibi, onsuz da olabilir. Nitekim daha Önce buna işaret etmiştik. Fakat bu zikrettiğimiz kısımların altında, sadece büyüklerin bilebildiği hassas kısımlar bulunmaktadır.

Bunların arasında, bazı amellerin zikredilen iki asıl üzerinde perde olabilmesi vardır. Bu durum, amel sahibinin kastıyla olabileceği gibi, kastı olmadan da olabilir. Şu anlamda ki: herhangi bir insandan herhangi bir amel sâdır olur, bu amel bir takım kötülüklerin veya bir takım hayırların kendisine ulaşmasına engel teşkil eder; şayet bu perde olmasaydı, bu hayır veya kötülük, amel sahibi için gerçekleşmiş olacaktı. Amel sahibi, bazen bu durumu bilebilir, bazen bilmeyebilir, bazen ise daha sonra öğrenir.

Cezanın/karşılık da, iki-küllî mertebesi vardır. Bunların birisi, dünya hayâtında süratli bir şekilde cezalandırmayı ve cezanın hayır veya kötü fiilden ayrılmayışını gerektirir. İkinci mertebe ise, bazen cezanın fiilden ayrılıp, Allah katında bilinen belirli bir zamana kadar âhiret hayâtına tehir edilmesini gerektirebilir; nitekim daha önce buna ve buna ait bazı sır ve hükümlere dikkat çekmiştim.

Şu halde nebevi haberlerde dikkat çekilen hayra karşılık cezalardan birisi, sözün doğru çıkması, rızkın bolluğu ve dünya hayâtında gidişin istikâmet üzere olmasıdır. Bu özelliğe sahip olan bir kavim, fasık kimseler olsa bile, durum böyledir. Başka bir rivayette, "sıla-i rahim", başka bir rivayette ise "taharete devam etmek", başka bir rivayette ise bunların hepsi zikredilmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kuşkusuz ki Allah, dünya hayâtında nzik olarak sevabını alacağı bir iyilikten dolayı mümine zulmetmez. Bununla âhirette de karşılığını görür."

Kafir ise, dünyada iyiliklerinin karşılığında beslenir, âhiret hayâtı geldiğinde ise, kendisiyle ödüllendirileceği hiç bir hayrı kalmaz. Hz. Peygamber (as.), aynı zamanda, kötülüklerin kapısını ve bunlara dair cezanın gecikmeyeceğini belirtmiştir; bu günahlar "sila-i rahmi kesmek /akraba ziyaretini terk, taşkınlık ve gücü yettiği halde kötülükten sakmdırmayı terk etmektir."

Hayra karşılık hemen verilen ve hükmü genel ceza, kalbi kuvvetlerde, rûhânî ve tabiî özelliklerde gerçekleşen hazırlanma ve istikâmettir. Bunları, bazı perdelerin açılıp, insan ile kendisi için hayrın bulunduğu şeyleri idrâk etmesi arasındaki engelleyici maniaların ortadan kalkması takip eder; insanın bu şeyleri idrâkinde, kendisi için hemen veya daha sonra gerçekleşecek bir hayır ve rahat bulunmaktadır, bu hayır, manevî olabileceği gibi, mahsûs/hissedilebilir de olabilir. Böylelikle insan, hazırlığı, kabulü ve kendisi için yazıldığı ölçüde, hiç bir gecikme ve yavaşlık olmadan bunlardan payını alır.

Mekruh fiile verilen hızlı ve genel ceza ise, mahrumiyettir; bu mahrumiyeti, ya bir perde/hicab veya mahaldeki bir perdenin kalkmayışı gerektirmiştir. Bu perde, o kimse üzerinde hüküm sahibidir ve o kötü fiil olmasaydı bunun hükmü sona erecek, insan da ondan kurtulacaktı. Ya da, insanın kötü fiiliyle celbettiği veya kötü ameliyle ona arız olan herhangi bir zararı engelleyecek bir koruyucunun bulunmayışı, bu mahrumiyeti gerektirmiştir.

Şu halde cezanın bu kısımları, fiilden sonra gerçekleşmez, aksine bunlar, fiilin sâdır olmasının ardından faile ulaşırlar.

Bu makam, son derece önemli ilâhî ve kevnî sırları içermektedir; bunları, huzur, müşahede ve kâmil marifet sahibi büyüklerden başkası müşahede edemez. Bu kimseler, huzurlarının takip ettiği marifetleri ölçüsünde, bu sırların tafsillerini bilirler.

Bu makamı tam olarak keşf eden kimse, bu makamdan aha-diyet ve cem özelliğindeki ilâhî, bunun ardından Rahmanı emri müşahede eder; söz konusu Rahmanı emirden, kalbin sapması ve sabitliği meselesinde iki parmağın hükmü çıkar. Ayrıca bu kişi, mâhiyetleri itibarıyla iki parmağın hükmünü; sonra iki saç lülesinin hükmünü; mubah olan tabiî-nefsânî fiillerin hükmünü öğrenir. Bu fiiller, kâmiller, fertler/efrad ve Allah'ın dilediği muhakkiklerin dışındaki mükelleflerden sâdır olduklarında kar-şılıklarında her hangi bir ceza ve sorumluluk yoktur. Bu muhakkikler, fiili işlerlerken fiili emreden ile/Hak beraberdirler; şu anlamda ki, Allah bu fiili mubah kılmamış olsaydı, onu işlemezlerdi. Bununla birlikte şu âyetlerde bu gibi fiiller mubah sayılmışlardır: "Sizi rizıklandirdığımiz şeylerin temizlerinden yiyiniz." (Maide, 88) "Allah'ın sizin için helal kıldığı şeyleri haram kılmayınız." vb. Hz. Peygamber de, şöyle buyurmuştur: "Allah, kuşkusuz, ruhsatlarından yararlanılmasını sever."

Çünkü, emrin sahibi veya mâhiyeti açısından emir ile "hazır" olduğu halde mubah fiili işleyen kimse, her mubahtan dolayı ecir alır ve bu fiili işlediği için, efendisinin emirlerine bağlanan ve itaat eden kimseler arasına yazılır. Nitekim, Hz. Peygamberin bazı sahabesinin dikkatini bu sırra çektiği ve mubah işleyen kimseler için ecir olduğunu belirttiği hadisi, bu ifâdemizi teyit etmektedir.

Hz. Peygamber, mubah hakkında bu bilgiyi verince, sahabe hayrete düşmüş ve şu anlamda bir söz söylemiştir:

-"Şimdi, benim şehvetimin gereğini yapmamda bir ecir mi vardır?"

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

-"Evet vardır. Düşünsene, şayet şehvetini haram yolla gidermiş olsaydın, bundan dolayı günaha girmiş olmaz miydin?"

Sahabe:

- "Evet olurdum" deyince Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

-"İşte, aynı şekilde şehvetini helal yolla karşılayınca ecir el-tfe edersin"; ya da, bu anlamda bir söz söylemiştir.

Kâmiller ve fertler, zikrettiğimiz bu konuda kendilerinin dışındaki kimselerden hal, huzur ve daha önce dikkat çektiğimiz üzere, bu konuda kendilerine özgü fazladan bilgileriyle ayrılırlar.

-Allah'ın izniyle- muhtemelen, bu meseleye daha sonra kısmen değineceğiz.

Uhrevî Azap ve Nimeti Gerektiren Diğer Emir ve Yasaklar

Bilinmelidir ki: Haktan, bütün asırlarda o asrın peygamberi vasıtasıyla yaratıklarına ulaşan diğer serî emir ve yasaklar, hallerin, sözlerin, zahiri ve duyulardan gizli/bâtın

kalan beşerî sıfat ve fiillerin, bunlardan meydana gelen ve suret- j| leri gökler, berzah, haşır, cennet, cehennem ve Allah'ın dilediği bütün tabakalarda taayyün eden ürünlerin içermiş olduğu hususları tariften ibarettir. Bu tarif, ilâhî rahmet ve gazap hükmüyle, bunları "ispat" ya da "mahv" ya da "zarar" veya "menfaat" veya "gâliplik" veya "mağlupluk" Özeliğiyle belirtir; bu da, his, hayal, ruh ve misâl olarak sonludur/muvakkat.

Bunu anlamalısın, çünkü bu, hakkında konuşulan ve açıklanan makamla ilgili en önemli ilâhî sırlardan birisidir.

Ben bu sırrı öğrendiğimde, gazap ve rahmeti belirleyen sebepleri, bunların hükümlerinin bu sebepler için nasıl zuhur ettiğini ve suretlerin aynada yansıması gibi onlarda nasıl yansıdığını öğrendim. "Onlar bizden ümitsizliğe düştüklerinde, kendilerinden intikam aldık," (Zuhruf, 55) "Allah, kuşkusuz tövbe edenleri sever," (Tevbe, 4) "temizlenenleri sever/' (Enfal, 108) "ihsan sahiplerini sever", (Bakara, 195) "takva sahiplerini se- ver" (Ali İmran, 76) vb. âyetlerin sırrını öğrendim. Ayrıca, dünya hayâtında gerçekleşen uzun süreli veya hemen sona eren nimet ve azabın sırrını; iyiliklerin kötülükleri dönüştürmesinin sırrını; "Sizin amelleriniz, kendinize iade edilecektir" âyetinin sırrını; "Hüccet-i baliğa Allah'a aittir", âyetinin ve "Biz elçi göndermeden kimseye azap etmeyiz" (İsra, 15) âyetlerinin sırrını öğrendim.

Gördüm ki: Fiillerin suretleri, insanın bâtınında veya zahirinde ortaya çıktıklarında, Hakkın gazap veya rahmeti için bir ayna haline gelmektedirler, nitekim daha önce bunu belirtmiştik; fakat, mukaddeslik mertebesinde herhangi bir değişiklik veya hal yenilenmesi olmaz. Bununla birlikte taayyün ve eserin zuhuru, mülaim/uygun ve olmayan şeylerle gerçekleşir.

Bunun yanı sıra, bütün asırlarda ve ümmetlerde ve de belirli bir vakitte veya Özel bir halde veya iki farklı hal ve vakitte her bir şahsa nispetle helal ve haramlığm sırrını gördüm.

Şeriatların, ümmetlerin ve asırların hallerine göre nasıl ortaya çıktıklarını ve hükümlerinin nasıl taayyün ettiklerini gördüm.

Hükmü, bu dünya hayâtı ve bu yaratılışla sınırlı ve bunların külli ve cüzî maslahat ve levâzımıyla ilgili olan emirleri ve yasakları gördüm.

Hükmü âhirete uzanan şeylerin, dört kısma ayrıldığını gördüm: Birisi, berzahtaki bekleme süresinde veya berzahın sona ermesiyle hükmü sona eren kısımdır; ikincisi, haşır zamanının veya gününün bitmesiyle sona eren kısımdır; üçüncüsü, cehennemin saltanatının hükmünün cehenneme giren kimseler üzerinde egemen olduğu esnada veya ebedî olarak cehennemde kalmayan kimselerde cehennemin hükmünün sona ermesiyle biten kısımdır; dördüncüsü ise, cennet ehline ve kendileri hakkında "Onlar oradan çıkacak değillerdir" diye buyurulan kimselere ait olan kısımdır.

Burada, derin denizler ve muhteşem sırlar bulunmaktadır; şayet bunların örtüsü açılsaydı, akılların hayrete düştüğü şeyler zuhur eder, son derece acaib şeyler ortaya çıkardı.

Bu makamdan, ayrıca, hükmü iyi ve kötü şeylere uzanan ebedî ceza ve sınırlı bir zamana kadar sabit olan ceza; hayır ve şerre verilen cezanın sırrı; şerre verilen misliyle karşılık, hayırda ise ondan yedi yüz ve Allah'ın dilediği kadarı fazlası; bazı amellere karşı bazı kimseler hakkında dünya ve âhiret hayâtında karşılık vermek bazılarında ise sadece dünyada veya sadece âhirette ceza vermenin sırrı öğrenilir. Ayrıca, "hebaen-mensure"ye çevrilen amellerin sırrı da bundan öğrenilir; öyle ki, amelin varlığının hayırla mükafatlandırmaya neden olacak bir sureti kalmaz.

Ayrıca, bu işaret edilen makamla kâmil anlamda tahakkuk eden kimse, belirlenmiş ceza ve hesap mertebelerinden hükmü kaldırılan şeyin sırrını Öğrenir. Bunlara, daha önce dikkat çekilmişti ve bunun açıklaması, "Attığında sen atmadın, fakat Allah attı" (Enfal, 17) ve benzeri âyetler ve naslardir. Çünkü bu tür ameller adına, amelin kendisinden meydana geldiği kimseden başka birisi için belirli bir karşılık ortaya çıkmaz, çünkü bu kısım, ilâhîdir, aslı üzere bakidir ve o, Hakkın dışındaki kimselere hiç bir şekilde ilişmez. Bunun, tefsir değil, işaret babından ifâdesi "Kimin yükünde bulunursa, o onun cezasıdır" (Yusuf, 75) âyetiyle ifâde edilmiştir.

Bu konunun bir kısmına^ hamd ve cezanın hamd sahiplerine tenezzül edişi bölümünde değinmiştik: Ceza, hamd edenlere mahmûda/hamd edilen dair ilimleri, itikatları, mertebeleri ve mahmûdun katındaki nazlarına göre tenezzül eder; çünkü o hazlar, hamd sahiplerinin himmetlerinin taalluk noktalan, Hakka dair maksatlarının kıbleleridir. Ayrıca şunu da belirtmiştik ki: Niyetinin, himmetinin ve kendisine nispet edilen fiillerin ve de onunla ortaya çıkan hamd ve benzeri şeylerin, Haktan başka hiç bir gayesi ve hedefi olmayan kimseler vardır. Binaenaleyh, bu hal sahibinin cezası, bilinen kısım ve mertebelerin dışındadır.

Bu konuyu, birazdan, daha fazla açıklayacağız.

Bu makamdan, şunlar da öğrenilir: Müslümanların amelleri oldukları halde amellerdeki ve bunların yükseliş ve ref edilişlerinin sonunda yerleştikleri makamların farklılığının sebebi nedir? Amellerin yükseldikleri ilk makam hangisidir? Bunların hangisi, zahir amellere ve aynı zamanda bâtın amellere nispetle hüküm açısından daha baskındır? Bunların en üstünü ve en sonu hangisidir? Ahadiyet özelliğindeki küllî ceza hangi makamdan tenezzül eder? Bu küllî ceza, birbirinden farklı amellerin mertebelerine göre kısımlara ve türlere ayrılır; bu ameller, birbirinden farklı maksatları, ilimleri, akideleri, teveccühleri, halleri, mevtmleri/mertebe, makamları, zamanlan ve neşetleri olan amel sahipleriyle farklı vakitlerde zuhur ederler.

Bazı özellik ve hükümlerinden bahsedilen bu makam, yaklaşık olarak üç bin ya da daha fazla alt makam içermektedir. Bu makâmm, bilinmesi mümkün olmayan çok önemli ve ulvî sırları vardır ki, bunları bileni bulmak, enderdir. Bu sırların başhca-lannm izahına girişmek, daha fazla açıklamaya gerek duyup, açıklanması haram olan rubûbiyet sırlarını izaha neden olmasaydı, akıl ve basiretleri dehşete düşüren, sâdır ve sırları parçalayan şeyler ortaya çıkardı. Fakat Hakkın gizlemeyi dilediği örtülü sırlarını izhâr edecek veya zuhur etmesini ve bariz olmasını istediği sırları da gizleyecek hiç bir kimse yoktur.

Kalbin Vecihleri

Tekrar, daha önce açıklamaya başladığımız konuya dönüyoruz:

Şöyle deriz: Daha önce işaret edilen kalbin vecihleri, zikredilen aslî mertebelerin/hazerat-ı hams sayısınca beş tanedir. Herhangi bir kimseden sâdır olan her bir fiil, bu vecihlerden birisinin veya hepsinin hükmüyle boyanmış olarak sudur edebilir. Binaenaleyh bu beş vechin birisi, Hakkın gaybmın ve hüviyetinin mukabili olan vecihtir. Bu vecih, muhakkiklere göre "vech-i has/özel vecih" diye isimlendirilir ve onda, isim, sıfat ve

bunlardan çıkan vasıtaların hiç bir hükmü ve dahli yoktur. Bu vechi, sadece kâmiller, fertler ve bazı muhakkikler bilebilir ve onunla tahakkuk edebilirler.

Bunun, mukabili olan insan kalbi ve diğer şeyler cihetinden zahir varlıkta, mertebeleri, mazhârları ve alâmetleri vardır. Bunların arasında, ilk hareket gibi ilkler, nazra/bakış, düşünce/ha-nr ve işitme sayılabilir. Ayrıca, huzur ehline gizli kalmayan ilk 2âhir olan şeyler, şeriat ve tahkik açısından bütün alemde bu şekilde terettüp etmeyen her şey, bu kabildendir. Hiç bir hüküm, ona ait değildir, o da hiç bir kayıt altına girmez; çünkü o, ilâhîdir ve aslî mukaddesliği üzerinde bakidir. Hiç bir kuşku, hata ve yalan ona bulaşamaz.

Bu vecihle tahakkuk eden kimse, her nefeste "yenilenme" ve "halk-ı cedit" sırrını arif olduktan sonra, kalbim fetretin giremeyeceği şekilde sürekli murakabe ettiğinde, aklına gelen her bir hatır ile hüküm verir ve kuşkusuz bir şekilde hükümlerinde isabet eder. Çünkü, Hakkın katında asla tekrar olmadığı gibi, onun katında da asla tekrar yoktur. Bu müşahede ve makamın sahibinin bütün idrâkleri, hatıraları "ilkler" mertebesinde Hak ile gerçekleşir. Binaenaleyh bütün şuur ve idrâk vasıtaları açısından kendisinden sâdır olan fiiller, bu ilâhî esasa dayanır ve bağlı olur. Böylelikle o kimseden, sadece güzel şeyler ve kurbiyette kurbiyeti artıran ve dereceyi yükselten şeyler sâdır olur; fakat bu da, karşılık değil, ilâhî minnet ve ihsan babmdandır.

Çünkü bu makam sahibinden bu tarz üzere sâdır olan ameller, daha önce belirttiğimiz "gibi, bazen ceza mertebelerini aşabilir. Nitekim, buna "Allah'ın halis kullarının dışında olanlar, sadece işledikleri şeylerle cezalandırılacaklardır" ve "Ancak inkâr edenleri cezalandırırız" {Yusuf, 75) âyetleriyle işaret edilmiştir. Bunun yanında Allah, facirlerin ve kafirlerin kitaplarını belirten âyette de buna işaret etmektedir. Bu kitaplar, onların amel defterleridir. Bunların birisi, "Siccin"de, diğeri ise, "illiy-yin"dedir. Halbuki Allah, mukarrebin/yakm kulları için herhangi bir kitap zikretmemiş, onlara müşahede ve Ebrar'ın içtiği "Ayn"a tahsisten başka bir şey nispet etmemiştir.

Hz. Peygambere bu makamdan "Allah senin için bağışlayacaktır" diye hitap edilmiştir. Bu makam sahibinin zikredilen bu hali, Hakkın işitmesi ve görmesi olduğu kimsenin hallerinden birisidir/kurb-ı nevafil; ayrıca bu, başka bir itibarla, ender kimselerin dışındakiler için müşahedesi ve tasavvuru güç olan kurb-ı feraiz sahibinin alâmetlerinden birisidir.

Kalbin vecihlerinden ikincisi, ruhlar alemine paraleldir/yu-hazi, sahibi de, bu vechi ruhlardan alır; kalbde, kendisiyle ruhlar arasındaki münâsebete ve bu vechin temizlik ve parlaklığına göre ruhlar nakş olunur, vechin parlaklığı ve temizliğiyle, nispetlerin sahîhliği ortaya çıkar, irtibat sırrı hayât bulur. Bu irtibat, adeta bir boru ve oluk gibidir. Feyiz, buna temas eder, onda akar ve onun vasıtasıyla kabildeki mekanına ulaşır. Ruhların

kalbe nakşolması, ayrıca, kalbin tezkiyesine, iyi huylarla bezenmek ve kötü huylardan kaçınmakla kalbin tasfiyesine, tabiî kuvvetlerin rûhânî kuvvetlere baskın olup, kendi karanlıklarıyla onları sö'n-düremeyişine ve rûhânî kuvvetlerin nurlarını karartmayısın a bağlıdır. Tabiî kuvvetler, rûhânî kuvvetlerin nurlarının parıltılarını söndürürse, onların hüküm ve eserleri kendilerine zıt tabiî hükümlerin baskmlığıyla ortadan kalkar.

Bu şart, yani bütün vecih ve hallerin sıhhatini ve kendilerine özgü sıfatları onlara zıt mahzurlu şeylerin baskınlığından, ayrıca orta-itidâlden ifrat ve tefrit taraflarına sapmaktan korumak, kalbin vecihlerinin her birisinde geçerlidir.

Şu halde, Hakkın gaybma mukabil olan ilk vechin temizliği, sahîh benzerliği, kevnî bütün kayıt ve hükümlerden soyutlanması, kayıtlardan mutlaklığı ve münezzeh ligi, nakışlardan kurtulmasına bağlıdır. Bu sırrın can daman, mutlak ihtiyacın ve Zât'a ait teveccühün devamlılığına bağlıdır; bu teveccüh, çaba ve tekellüften münezzehtir.

Üçüncü vecih -ki sahibi, bununla ulvî aleme mukabele eder- ve bu vechin Hakkın mâhiyeti açısından kendisine ilka ettiği şeyleri kabul etmesi, bu insanın bütün semâlarda kendisine mahsus suretlerine göredir. Nitekim, ravilerin efendisi İbn Abbas buna işaret etmiş, Allah'ın ehli ve seçkinlerinden olan muhakkikler de kesin olarak bu konuda îbn Abbas'a muvafakat etmişlerdir.

Bu vechin tezkiyesi ve sırrının ihyası, ruhların vechinde zikredilen şeylerle gerçekleşir. Ayrıca, zahirî özelliklerde istikâmeti korumakla, ifrata ve tefrite mâni olan orta yola riâyet etmekle gerçekleşir. Hiç kimse, bütün alemlerle olan ilişkisini bilmeden ve bu noktada münâsebet ve itidal hükmüne riâyet etmeden bu bakamla tahakkuk edemez. Ayrıca bu kişinin, ilâhî-gerçek şeriatın Özetle zikrettiği ve Hz. Peygamberin kâmil siretinin fiil ve hal ile tam olarak tekeffül ettiği şeyleri zevken tafsil leş tirmesi gerekir; Hz. Peygamberin fiil ve hal olarak ortaya koyduğu şey- leri, daha Önce dil ile de açıklamıştır. Bu durumda bu kimse, bir hüküm verirse, isabet eder ve kesinlik ve doğruluk yolunun nasıl araştırılacağım bilir.

Allah, mürşiddir.

Diğer vecihle, unsurlar alemine mukabele edilir; bu vechin tezkiyesi ve sırrının ihyası da, meşru ve makûl iki rabbani mizanla bilinir.

Bunun umdesi, iki şeydir: Bunların birincisi, kuvvet ve hisleri, güç ve imkân ölçüsünde ve ehem-mühim sırasını göz önünde bulundurmakla, maslahat bulunan şeyde kullanmak ve bu konuda çaba göstermektir.

Diğeri ise, kuvvet ve hisleri, gereksiz veya uygunsuz işlerde veya sakınılması gereken yerlerde kullanmak bir tarafa, mühim olmayan her hangi bir işte kullanmaktan engellemektir.

Kalbin diğer vechi, misâl alemine mukabildir. Bunun da iki nispeti vardır. Birisi, mukayyet nispettir, ki bu, insanın hayal kuvvetine mahsûstur. Bu vechin temizlenmesi, his ve şehâdet alemine ait Önceki vechin temizlenmesine tabidir. Buna, hiss-i müşterekte tasavvur edilişleri ve oluşmaları esnasında maksatların tashihi, hatıraları kontrol etmek, bunlardan iyi olmayanları gidermek de eklenmelidir; çünkü bunlar, hükümleri insandan sâdır olan amellere ve nefeslere vb. sirayet eden şeylerdir.

Zahirî histe de durum böyledir; nitekim Hz. Peygamberin "Sizin rüyası en düzgün olanınız, sözü en doğru olanınızdır"

hâdisiyle buna dikkat çekmiştik. Çünkü hayale, sadece his aleminden intikal eden şeyler işlenir/nakş. Şayet hayaldeki şeyler histekinden farkh ise, bunun nedeni, histeki şeyin terkip ve yenilenmesinin farklılaşmasıdır. Tekil olanlar ise, kuşkusuz ki, histen elde edilmişlerdir. Şu halde his vechi ve hissî kuvvetleri sahih olan kimsenin, hayal vechi de sahih olur.

Diğer nispet ise, mutlak-misâl alemine mahsûstur. Bu nispetin insanın onla ilişkisinin sahîhliği cihetinden tam anlamıyla istikamet üzere olması, gayba ait vecih ve bunun şahinliğinden sonra, zikredilen üç vechin istikâmetinden meydana gelir.

Bölüm

Bu bölümde şunlar vardır: Din lafzının açıklanmamış bazı mânâları; teklif ve bunun hikmeti, teklifin asıl kaynağı; Teklif ile ilgili küllî emirler ve teklifin mühim neticeleri. Bu konulardan, "matla"' ve "ahadiyet-i cem" diliyle bahsedeceğiz.

Mukaddime

Bu meseleleri ele almadan önce bir mukaddime takdim etmemiz gerekmektedir; bu mukaddime, işaret edilmesi gereken önemli ve faydalı nüktelere dikkat çekecektir:

Bilinmelidir ki: Her hangi bir şeyin sırrı, o şeyde/şe'n gizli kalan veya onda bâtın olan şeydir. Bu bâtın şey, bazı veya bütün hislerle idrâk edilmesi mümkün olan vücûdî bir durum olabileceği gibi, manevî bir durum da olabilir. Birinciye örnek olarak, bedenin derisinin dışına nispetle insan

kalbinin ve ondaki buharın teneffüsü veya suretlerine nispetle ceviz ve benzeri şeylerin yağı verilebilir; ikinciye örnek olarak ise, mazhârlara ve cüzî suretlere nispetle Hakkın ruhlara tevdi ettiği kuvvet ve özellikler verilebilir. Bu özellikler, bu mazhâr ve cüzî suretlerle ortaya çıkarlar ve Hak -saksonyadaki ishal etme gücü veya mıknatıstaki demiri çekme gücü gibi- bunlarla bu kuvvetlerin fiillerini kemâle erdirir.

Bazen, sırrın izafe edildiği şey, mücerret bir mânâ olabilir; bu mücerret mânânın, haricî varhklarda/a'yân hiç bir şekilde zuhuru yoktur, aksine bu, sadece zihinlerde taakkul edilir. Buna Örnek olarak, nübüvvet, risâlet, din, takva, imân ve benzeri şeyler verilebilir.

Çünkü sırrın, bu gibi şeylere nispet edilmesi, varlıklarda tahakkuk eden şeylere nispeti gibi değildir. Binaenaleyh "nübüvvetin sırrı nedir?" "Şeriatın sırrı nedir", "dinin sırrı nedir?" diye soru sorulduğunda, muhakkiklere göre burada "sır" ile kast edilen şey, hakkında soru sorulan şeyin aslı veya onun hakkında bilinmeyen şeydir. Bu şey bilindiğinde, hakkında sorulan şeyin il-leti, özelliği, kaynağının aslı, hükmünün ve zuhurunun sebebi, gizli ve açık levazımı da öğrenilmiş olur.

Dinin bir sırrı vardır ki, cezânm ve hükümlerinin hakikatini bilen kimse bu sırrı bilebilir. Cezanın bir sırrı vardır ki, bunun bilinmesi, cezânm terettüp ettiği fiillerin bilinmesine bağlıdır. Fiillerin de, nispet ediîdikleri ve onunla zahir oldukları kimse hakkında cezaya neden olmaları "yönünden bir sırrı vardır ki, bu sırrın bilinmesi, teklifin bilinmesine bağlıdır. Çünkü ortada bir teklif olmadığı sürece, terke ve fiile neden olan herhangi bir emrin veya yasağın bulunması söz konusu değildir. Emir ve yasaklardan kaynaklanan meşru fiiller bulunmadığı sürece ise, fiillerin karşılığında yaratılmış ceza taakkul edilemez; bu fiiller, emir ve yasaklarla ilgilidirler.

Şu halde teklif, bütün bu zikredilen hususların aslıdır.

Cezânm da, bir sırrı ve hikmeti vardır. Allah nasip ederse buna daha sonra işaret edeceğiz. Nitekim bundan önce, fiillerin, cezalandırmanın ve bunlara mahsus şeylerin sırrından Allah'ın takdir ettiği kadarıyla bahsetmiş, bu konuyla ilgili ilâhî fiil ve sırların büyük bölümüne dikkat çekmiştik. Akıl sahibi bunları düşünüp, aklında tutuğunda, dinin küllî sırlarından ve hükümlerinden ve de aslî levazımından hiç bir şey ona meçhul kalmaz.

Allah, dinin diğer temel sırlarını zikretmekle bu âyetin bu lafzı üzerindeki açıklamalarımızı bitirmemizi dilemiştir. Ayrıca teklifin asimi, mertebesini, semeresini ve ehemmiyetini belirten hikmetine, dikkat çekeceğiz. Bunu yaparken de, kitabın başında taahhüt ettiğim üzere, Fatiha sûresinin içermiş olduğu asıllara da işaret edeceğim.

Teklifin Aslı ve Hikmeti

İki şey arasında taakkul edilen her nispetin gerçekleşmesi ve sübûtu, kuşkusuz, bu iki şeye bağlıdır. Teklif, kadir-kâhir ve alim olan teklif sahibi/mükellif-Hak ile mükellef arasında taakkul edilen bir nispettir. Mükellef, teklif sahibinin iktidarının mahalli olma ve onun teklifinin hükmünü kabul salâhîyetindedir.

Allah ile, başka bir ifâdeyle Allah Teâla'nm akıllarımızı ve basiretlerimizi nûrlandırdığı bilgi ile, mutlak ve eksiksiz kemâlin Hakka ait olduğunu, hatta Hakkın bütün kemâllerin kaynağı olduğunu öğrendik. Sonra da Allah, peygamberi vasıtasıyla bize aziz kitabında "De ki: Herkes, kendi yaratılışına göre amel eder" (İsra, 84) buyurduğunda bize bunu öğretmiş-tir. Böylelikle, öncelikle kendi nûrlandırdığı şey vasıtasıyla, ikinci olarak da haber verdiği bilgiyle şunu öğrendik: Haktan sâdır olan fiil ve hükümler, kemâl özelliğiyle boyanmış olarak sâdır olurlar. Şu halde bu fiil ve hükümlerden her birisi, kâmildir, çeşitli faydaları, hükümleri ve sırlan içerir. Bunları, Hak-km dışında hiç kimsenin ilmi ihata edemez. Yaratıkların bilebilecekleri ve idrâk edebilecekleri en son şey, bunların mümkün olanlarını bilmekten ibarettir; bunları da, kesbi bir bilgiyle veya bütün bunları ihata etmek yoluyla değil, Hakkın öğret-mesiyle/vehb bilebilirler.

Fakat, bununla birlikte Hakkın fiillerinin -her ne kadar Haktan sâdır oluşları ve kendisine nispet edilişleri açısından, ifâde ettiğimiz üzere, mutlak hayır ve mutlak kemâl özelliğinde olsalar bile-, kendiliklerinde farklı olduklarında hiç bir kuşkumuz yoktur; fiillerdeki bu farklılık, isimlerin, sıfatların, mevtınlerin ve hazretlerin mertebelerine göredir.

Binaenaleyh bu fiillerin bir kısmı, daha önce de belirttiğimiz gibi, diğerlerinden daha önemli, daha kıymetli, ihata açısından daha kapsamlı, hüküm yönünden daha şâmil olurlar; bunlar, diğerlerine nispetle daha çok hüküm ve sırları içerirler.

Teklifi hükümler, hüküm ve fiillerin en önemlilerinden, hüküm yönünden en kapsamlı olanlarından birisidir; çünkü teklif, "Semâlarda ve yerde olan herkes, Rahmân'a kul olarak gelirler" (Meryem, 93); "Allah, her şeyin yaratıcısıdır", ve "Her şey, onun hamdiyle teşbih eder" (İsra, 44) kırbacıyla her şeye hükmünü yayan ubudiyetin unvanıdır.

Kuşkusuz ki, Allah'ı teşbih eden herkes, ona kulluğunu ikrar etmektedir; hatta kişinin Hakkı teşbih etmesi, Allah'a kulluğunu ikrar etmesinin ta kendisidir.

Bu ikrar, "Herkes, namaz ve teşbihini bilmiştir" (Nur, 41) âyetinde Allah teâlanm da bildirdiği gibi, ilme dayanan bir ikrardır.

Şu halde, kendisine "şey" ismi verilen her varlık, bu hükmün ve ilâhî ihbarın ihatası altına girer.

Kuşkusuz, daha önce şunu belirtmiştik: Mümkünlerin özelliklerinden olan "özellik" yoluyla veya bir açıdan Hakka ve bir açıdan da yaratıklara izafe.ve nispeti geçerli olması anlamında "müştereklik" yoluyla varlığa izafe edilen her hakikat ve sıfatın, ilâhî katta bir aslı bulunmaktadır; bu hakikat veya sıfat, bu asla racidir ve bu asıl yönünden Hakka istinat eder.

Teklif de, hakikatler arasındadır ve o da, iki asıl arasında zuhur etmiştir. Bu iki asıl, teklif için iki mukaddime veya ebeveyn gibidirler. İşte, tafsil mertebelerinde zuhur eden her şey için de durum böyledir. Çünkü teklif, daha önce zikredilen beş nikah mertebelerinden birisinde olmak üzere, bu iki asıl arasmda zuhur eder.

Şu halde ilk iki asıl, vücûb ve imkân hazretleridir/mertebe; başka bir ifâdeyle bu, isimler ve a'yân hazretidir. Nikahlardan ise, daha önce bahsetmiştik.

Sen de, yaratılışın başlangıcı ve vahdet sırrı hakkındaki ifâdelerimize baş vurursan, oradaki şu açıklamamızı hatırlarsın: Aha-diyet, herhangi bir şeyi izhârı ya da onu icadı gerektirmez. Hak, zâtı ve ahadiyeti açısından, alemlerden müstağnidir: Hiç bir şeye münasip değildir, hiç bir şey ile irtibatlı değildir, hiç bir şey ona münasip değildir, hiç bir şey ona taalluk etmez. Çünkü taalluk ve münâsebet, ilâh-melûh, hâhk-mahluk gibi birbirini ta-mamlayan/müteyazif iki şey ya da bu özelliğe sahip iki mertebe arasında gerçekleşen "tezayüf/birbirini tamamlama" hükmüyle mertebeler açısından sabittir.

Daha önce ifâde etmiştik ki: Eser, irtibat olmadan gerçekleşmez ve ancak münâsebet var olduğunda sahih olabilir. Bu konudaki ifâdelerimizin detaylarını hatırlayınız, bu açıklamalar, tekrarı gereksiz kılar.

Allah mürşiddir.

Sonra konumuza dönüp, şöyle deriz: Binaenaleyh teklifin istinat ettiği tek asıl, bu mertebeye mahsûs olan "ilâhî icab"tır; bu, başkası için herhangi bir varlık/ayn veya başkasının mertebesi için herhangi bir hüküm ortaya çıkmadan önce Hakkın zâtından kaynaklanan bir icabtır.

Bu asim makamı, Kur'an-ı kerimde şu âyetlerde ifâdesini bulur: "Rabiniz, kendi üzerine rahmeti yazmıştır." (Enam, 54); "Rabbinin kelimesi gerçekleşmiştir." (Yunus, 33); "Fakat, benden olan söz gerçekleşti." (Secde, 13); "Bu, rabbin üzerinde kesin bir hüküm olmuştur." {Meryem, 71); "Benim katımda söz değişmez:" Hadislerde ise, şöyle ifâde edilmiştir: "Benim sevgim, benim uğruma birbirini sevenlere vâcib olmuştur."; "Allah üzerinde bir haktır ki, bu dünyadan kaldırdığı her şeyi vad eder." Bu ve benzeri örnekler, çoktur.

Teklifin kaynağı ve bazı açılardan muvafık olmayan cezalandırmanın sırrını izhâr eden diğer asıl ise, alemin yaratılmasını gerektiren vücûdî tecellîdir.

Başka bir ifâdeyle bu, Hakkın Zâtından mümkünlerin üzerine taşan/faiz vücûddur. Bu asıl, diğer hükmi kayıtlardan, imkâna mahsus çoğalan aynî özelliklerden gerçek anlamda münezzehtir. Bu vücûdun, zatî mertebeleri ve istidatlara göre zuhuru açısından ise, daha önce de açıklandığı gibi, ona, yani zikredilen bu yayılan/münbâsit vücûda farklı ve Çeşitli vasıflar izafe edilir, kendilerinden ayrılmayacak şekilde hükümlerle, isimlerle ve özelliklerle sınırlanır. Öyle ki, bütün bunlardan soyut olarak bu varlığın düşünülmesi, imkânsız hale gelir; hatta olabilecek nihai şey, bu hüküm ve sıfatların çoğundan soyutlanmaktır. Hepsinden soyutlanmak ise, -farazi olarak mümkündür- imkânsızdır. İşin son noktası, izafî tek bir kayıtta sona erer; bu kayıt, mutlaklık mertebelerinin en üstününde bulunmaktadır.

Şu halde, adil hikmet ve kâmil-birleştirici/cami' mertebenin hükmü, cezalandırmanın sırrının zuhurunu ve bunun münâsebet ve kesinleşmiş denklik sırrıyla nitelenmesini gerektirmiştir. Böylelikle ilâhî teklif, bütün kullar hakkında zuhur etmiştir; Hakkın dışındaki herkes, kuldur. Böylece, Vücûda arız olan ay-nî-smırlanmalar ve imkâna mahsus kevnî mertebelerin hükümlerinin mukabilinde, şerî-emrî kayıtlar ve hükümler ortaya çıkmıştır. Belirli bir tarza kavuşan ibâdetler ise, her mertebeye, ale-me, zamana, yaratılışa ve hale mahsus olan hükme ve bu hükmün gereğine göre ortaya çıkar; hükme göre olması şu demek-Lir: Vücûdun o şeyde taayyünü ve Hakkın zuhur ve tasarrufu, ancak o hükme göre olabilir.

Böylelikle ibâdetler, söylediğimiz gibi, bütün alemlerin, devirlerin, özel vakitlerin, mevtmlenn, neşetlerin, hallerin, mizaçların ve mertebelerin ehlinde hal ve vaktin ve zikredilen hususların gerektirdiği tarzda ve de bunların lâzımı olan sıfatlara göre ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar ise, daha önce zikredilen hükmün sabit olması gibi, bütün varlıklarda sabit olurlar.

Kuşkusuz ki, bütün mümkünlerin bir örneği ve hepsinin özellik ve hakikatlerini kendinde birleştiren insan, emrinde, halinde ve terakkisinde ilim, müşahede, hal, makam, tecrit ve tevhit açısından en ileri mutlaklık makamlarına ulaşmış olsa bile, tam hürriyet özelliğiyle vasıflanamaz; tam hürriyet, bütün itibarları, nispetleri, izafetleri ve kayıtların hükümlerini kesinlikle ortadan kaldırır. Hatta insan, emri-tekliflerden kurtulup, hallerin, neşetlerin, mevtinlerin ve makamların sınırlamasından çıkıp, böylelikle hiç bir alemin, mertebenin ve zikredilen diğer şeylerin onu sınırlaması bir tarafa, imkâna ait siniri ayıcı/takyidi hükümlerin ve esmai-sıfat hükümlerinin kendisinden düşmesine neden olacak derecede umulabilecek en yüksek dereceye çıksa bile, bir tek kaydın onunla kalması şarttır; bu imkâniî kayıt, mutlaklık mertebelerinin en nihâyetinde Vücûd-ı Mutlak için sabit olan itibarî bir kaydın mukabilinde bulunur.

İnsan için kalan bu tek kayıt, onun Zât gaybmdan taayyün etmiş payıdır. Zât gaybı hakkında defalarca, şunu belirttik ki: O, mâhiyeti açısından kendisi için/linefsihi, sadece bir "emir" ile taayyün edebilir ve kendisiliğinden hiç bir şey onda taayyün etmez. Şu halde, onun, yani

zikredilen gaybin taayyün etmesi, kendisiyle müteayyin/taayyün etmiş olarak zuhur ettiği şeye bağlıdır; bu ise, daha sonra "mümkün" diye isimlendirilen halidir.

Bu taayyün ile, Hakkm insan ile insanın da Hak ile irtibat sırrı zuhur eder; bu irtibat cihetini insan bilebilir veya bilmeyebilir. Vücûd-ı Mutlak'm taakkulunun, herhangi bir nispet veya maz-hâra bağlı olduğunu zikretmiştik. Bu, aynî değil de, gaybî bir farklılık olsa bile, adeta taakkulde şart olan "ayn/varlık"m zuhurunun varlığa bağlı olması gibi, bir çeşit farklıhk/temyîz ifâde eder.

Hal müşahedesi sahibi bir gurubun bu ayrırm/temyîz fark edemeyişleri, bunun kendiliğinde sabit olmayışını gerektirmez; çünkü, "sekr" vartasından ve mukayyet müşahedelerden kurtulmuş sahiv ehli muhakkik ve kâmiller, bizim ifâde ettiğimiz hükmü vermişlerdir. Bunların sekir ve sınırlı müşahede vartasından kurtulmaları, bir açıdan, ihata edici, birleştirici ve ahadiyet özelliğindeki orta kemâl makamının merkezine yerleştiklerinde gerçekleşir. Böylelikle onlar, bu noktadan uzaklaşmış kimselerin göremediği çevrenin kenarlarını ve ehlini müşahede ederler.

Sonra şöyle deriz: Bu iki kaydın, yani Vücûd ve insan kaydının, geçerli bir hükmü vardır. Bu hüküm, büyüklerin bildiği pek Çok neticeler doğurur; büyükler, bunları hem kendilerinden, hem de başkalarından ve kendi hallerinde müşahede etmişlerdir. Böylelikle bu kâmiller, insanlar ve hatta bütün eşya hakkında, onların sadece başkaları hakkında değil, aynı zamanda biz-2at kendileri hakkında da bilmedikleri şeylere muttali olurlar.

Teklif hükümleri ve bunların lâzımı olan kayıtlar ise, azlık, çokluk, devam ve devamsızlıkla yaratıklar arasında farklı farklıdır. Bu farklılaşma, yaratıklardan her bir ferdin cihetinden Vücûda izafe edilen kayıtlara göredir. Şu halde, kimin ayn-ı sabite aynası, Örneğin itidale, devriliğe, hey'et ve şekil düzgünlüğüne daha yakın ise; kendisine yansıyan ve onunla zahir olan şeyde o şeyin kendinde/lizâtihî gerektirdiği özelliğine muhalif bir hüküm zahir olmayacak şekilde halleri, sıfat- . lan, kuvvetleri ve hükümleri uyumlu ise/mütenasip; o şey, en U az teklife muhatap olan tecellîgâh, bunların arasında ınutlaklığa en yakın olanı ve imkân hükümlerinden ve sınırlayıcı özelliklerden en hızla soyutlanandır. Bu tecellîgâh, sadece dikkat çekilen tek kayıttan soyutlanamaz; bunun örneği, öncelikle Hz. Peygamberimiz, daha sonra ise, Allah'ın kâmil kullarından nebi ve velilerdir.

Bu ve başka sebeplerden dolayı Hz. Peygamber'e "Allah, senin gelmiş ve gelecek günahlarını affedecektir" (Fetih, 2) diye hitap edilmiştir; böylece ona ve Allah'ın dilediklerine, başkalarına yasaklanan şeyler mubah kılınmıştır.

Söz konusu "kâmil ayna"nın sahibi, Kadîm'in kıdeminin ve ezelî-zatî faziletin sahibi gerçek kuldur/abd-ı muhakkak; bu kul, tecellîgâhtaki,

bozukluk, eksiklik ve değişiklikten kaynaklanan "eksik kabul"den müessir olmaz; ya da o, tecellîgâha yansıyan şeye, o şey için ezelde sabit olmayan yeni bir özellik yükle-mez; bunun yegane istisnası ise, tecellînin bir tek kayda bağlı olan taayyünüdür, bu tek kayıttan kurtulmak ise, diğerlerinden farklı olarak, mümkün değildir.

O kimse, yani bu kul, mutlak temizliğiyle her şeye para-lel/yuhazî ve mukabildir; böylelikle dileyen herkes içinde bulunduğu durumu izhâr edebilir. Bu özelliğe sahip olan herkes, Hakkın zâtında resmedilmiş/irtisam ve ezelde taayyün etmiş halde bulunduğu tarzda her şeyin zatî ve aslî suretine muttali olur; bu durum, o kişi söz konusu şeye paralel/yuhazî olduğu sürece devam eder. Binaenaleyh bu kimse, "sapma/inhiraf" ha-kikatinin hükmü gerektirdiği için "mutlak benzerlik/müsamet" noktasından saparsa, bu durumda sadece kendisini kınamalıdır.

"Kim ki hayır bulur, Allah'a hamd etsin; kötülük bulan ise, sadece kendisini kınasın."

Hz. Peygamberin Rabbinden haber verdiği bilgiye bak! Hz. Peygamber, sana hitap etmiş ve Rabbinden bildirmiştir. Ben de, bir açıdan, insanın Hakkın varlığının aynası olduğunu belirttim; Hak ise, onun hallerinin aynasıdır. Bunu tekrarladım, hatta bazen sözü uzattığımı düşündüm, o ifâdelerimi hatırla!

Allah'a yemin olsun ki: Ben, veciz ve Özet olarak ifâde ettim. Sana zikrettiğim şeyleri anlarsan, kalbin kanatlanır, akim dehşete düşer. Fakat, Allah'a yemin olsun ki, benim kast ettiğimi anladığını sanmıyorum, bu konuda da mazursun. Ben de, bu bahse dair bu kadar işaretle yetinmek mecburiyetindeyim ve bununla memurum.

Bu derece ve makamdan daha aşağıda bulunan herhangi bir insan ise, bu makama/(mutlak benzerlik makamı) yakınlığı ölçüsüne göre, sapmadan kurtulur ve değişikliğe uğramaz; çünkü bu, Allah'ın sünnetidir ve "Allah'ın sünnetinde, hiç bir değişiklik bulunmaz."

Bunu öğrendiğinde, şunu da bilmelimin ki: Sınırlayıcı hükümler, herhangi bir mevcudun merteoesinden -söz gelişi dört veya beş yönden- varlığa/vücûd izafe edilip, bunlardan her birisi belirli bir hükmü ve kendisi olmadan varlığa izafe edilmeyen özel bir hal veya özelliğin belirlenmesini gerektirse, teklif hükmü onda zuhur eder ve bu beş yönden ve onlara göre gerçekleşir. Teklif hükümleri, mümküne ait verililere ve bunların meydana getirdiği varlığa izafe edilmiş eserlere göre artar veya eksilirler. Yönlerin/vecih artmasının nedeni, imkân hükümlerinin artmasıdır; fakat her mümküne nispetle vasıtalar mümkün ile yaracısı arasında artar. Bunun nedeni ise, insanın kuşatıcılığı ve kapasitesiyle ilgili değil, onun eksik kabulü ve zâtının istidadının kusurudur; çünkü insan, sureti itibarıyla tertip silsilesi yönünden Yaratıcısıyla arasında vasıtaları en fazla bulunduğu varlık, zuhur açısından ise en son zahir olandır. Fakat insanın son zuhur

eden varlık oluşu, onun bütün vasıtaların sırrını içermesi ve varlık dairesinin içermiş olduğu her şeyin hükmünü ihata etmesi içindir; Varlık dairesi, insan ile sona erer, çünkü insan, yardım dileyen/istimdat son varlıktır, bununla birlikte Kalcm-i a'lâ, insanın varlık mertebesinden yardım alır. Kalem-i a'la, Haktan sonra imdat eden ilk varlıktır.

Burada bir takım sırlar vardır ki, bunların zikredilmesi meseleyi uzatır.

Mevcutların mertebeleri, küllî olarak, beş mertebede sınırlı olup, bunlardan her bir mertebe daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, çeşitli hükümleri iktizâ ettiği için tekliflerin asılları, beş tane olmuştur: Binaenaleyh mükellefe mahsûs bu beş, ezelde Hakkın ilminde farklılaşması/temeyyüz açısından mükellefin ayn-ı sabitesinin hükmü; ayn-ı sabitenin rûhânîyeti yönünden hükmü; sureti ve tabiî yaratılışı ve buna mahsûs özellikler açısından hükmü; zikredilen mertebelere sirayet etmesi yönünden Ama cihetinden olan hükmüdür; beşincisi ise, zikredilen şeylerin birleşiminden meydana gelen manevî heyeti itibarıyla bu dört durumu kapsayan işin/emr makûliyeti yönünden meydana gelen hükümdür, söz konusu hüküm, "ahadiyet-i cem" makamının hükmüdür.

İfade ettiğimiz bu beş hükmü, ed-Dehr isminin, şe'nin, mevtinin, makamın ve bütün bunların hükümlerini birleştiren sırrın hükmü istilzam eder.

Bunlar, ayrıca, başka beş şeyi daha istilzam ederler. Bunlar, zikredilen beş şeye tabi olan ve onlardan meydana gelen şartlardır. Bunlar, mükellefin aklının yerinde olması, teklif yaşı, sıhhat ve benzeri konularda ehliyet, davetin ulaşmasına bağlı olan ilim, vakte girmek; buna örnek olarak, namaz vakitleri, Ramazan orucu, senesi dolduğunda zekatı vermek, Hac aymda Hacca gitmek vb. şeyleri verebiliriz.

Böylelikle, ifâde ettiğimiz nedenlerden dolayı İslam'ın rükünleri beş olmuştur; aynı şekilde imânın rükünleri ve hükümler de beştir. KarşıhkJarı görülecek küllî ibâdetler de böyledir; bu ibâdetlerin ağaçlarının çekirdeği ve nehirlerinin kaynağı, "fatihler" bölümünde zikrettiğimiz şu husustur: Kevnî varhk-lar/a'yân-ı kevnîyye, isimlerin ve sıfatların ortaya çıkmasında ve bunların ekmellik/(nihai kemâl) nispetlerinin harici varlıkta zuhur etmesinde şarttır; söz konusu nispet, bu isim ve sıfatların hükümlerinin kabiliyetlere/mümkünler nüfuz etmesi ve bu hükümlerin görülen-tafsilî zuhurlarının ardından tekrar Hakka dönmeleriyle gerçekleşir; bu hükümler, Hakkın mertebesinde/hazret malum ve makul oluşlarına göre Hakka dönerler. İşte bütün bu nedenlerden dolayı kuşatıcı ilâhî adalet ve cömert-lik, bu hükümlere "varlık teceliîsi/vücûdî tecellî" ile yardımı gerektirmiştir; böylelikle, söz konusu tecellîyle bu hükümlerin varlıkları/a'yân kendileri için zuhur eder ve bir kısmının hükmü diğerlerine Hak vasıtasıyla ulaşır; bu, tam bir karşılık/ceza, umumi-şamil bir adalet ve ikramdır.

Bu önemli esası anla! Çünkü bütün özel ve genel ceza türleri, bundan ve teklifin sebebi olduğunu belirttiğim daha önceki asıldan ortaya

çıkmaktadırlar. Daha önce açıkladığımız gibi, teklif, vücûdun daha önce belirtildiği tarzda a'yân ile sınırlanmasının gerektirdiği bir karşılıktır. Bunu hatırlarsan, doğruyu bulursun.

Özet ve Netice

Fatiha süresi, ilâhî taksimle üçe ayrılmıştır, birinci kısımla ilgili Allah Teâla'nm nasip ettiği açıklamalar sona ermiştir. Daha önce belirtildiği gibi, her âyete dair açıklamanın, "cem makâmı'Ve "matla"' diliyle yapılacağını vaat etmiştik; böylelikle, artık ibare gemini, bu bölümü genişçe incelemeye dalmadan Önce tutmanın tam vaktidir.

Şimdi de, daha önce vaat ettiğimiz konuya başlayıp, "cem" makamının diliyle, "Besmele" ile başlıyoruz:

Herhangi bir isimlendiricinin/müsemrnî, bir şeyi isimlendirmesi, o şeye dair bilgisi olmayan kimseyi "ikâz" veya o şeyi bildiği halde unutmuş ise, ona "hatırlatmak" veya belirli bir özellik veya hal veya mertebe veya zaman veya mevtin veya bütün bunların toplamı açısından isimlendirdiği şeyi o kimseye "izhâr etmek"ten ibarettir.

Bir şeyin, kendisini bildiği halde kendisini isimlendirmesinin gayesi ise, başkasının "dikkatini çekmek" veya korkmak ve çekinmek gereken bir mesabede olduğu için başkasını "sakındırmak" veya dikkati çekilen kimseyi isim sahibinin /müsemmâ katında bu tembih veya bunun yerini alacak herhangi bir ikâz olmadan elde edilmesi imkânsız bir şeye "teşvik"tir.

Şu halde şahıs, ikâz edildiğinde, farkına varır; böylece hemen arzu duyar, yararlanmak için o şeyi talep eder ve uğruna çalışır; veya güvende kalmak için çekinir ve sakınır. Bu durum, belirli

bir vakit veya hal veya başka bir şartla sınırlı olabileceği gibi, bazen herhangi bir şart ile sınırlı olmayabilir.

Allah ismine gelince: bu konuda Hakkın nasip ettiği ölçüde açıklamamız olmuşsa da, bu isim, derleyici/cem lisanı bir mukaddimenin sunulmasını gerektirmektedir:

Bu ismin iştikakı, ismin hakikatine değil, tasavvur sahiplerinin zihinlerinde bundan somutlaşan mânâya racidir; çünkü iştikakın şartlarından birisi, kendisinden iştikak yapılan anlamın, türetilenden önce olmasıdır. Böyle bir şey ise, hiç bir hakikat için, özellikle de "Allah" ismi için mümkün değildir; çünkü hakikatlerin özellikle de bu ismin, diğer mânâlara ve tasavvur edilen kavramlara Öncelikleri vardır. Bu isim, tasavvur ve mutlak ve mukayyet

anlamda ulûhiyet anlamını tasavvur edenlerin varlığından Önce müsemmâsı hakkında sabit idi; şu halde bu isim için belirli bir iştikak nasıl geçerli olabilir ki?

"Allah" isminin, başka bir takım harflere değil de bu harflere tahsis edilmesinin nedeni ise, sadece harflerin sırlarım ve rûhâ-nîlik mertebelerini bilen kimselerin bildiği bir sırdır; böylelikle bu kimse, bu ismin harflerinin dairesinin genişliğini ve basitliklerinin hükmünü, feleklerinin büyüklüğünü, kendisi için vad' edildikleri şeyle ilişkilerini, bu lafzın vad' edildiği mânâyı en iyi ifâde edebilecek lafız olduğunu bilir. Ayrıca bilir ki: Bu ismin medlulünü bilip, onu nihaî idrâk ve en üst tasavvur mertebesinde tasavvur eden kimseye göre, başka harflerden oluşmuş isimlere nispetle bu lafız, vad' edildiği anlamı en iyi ifâde edebilen ve buna en uygun isimdir.

Bilinmelidir ki: Nida edilen, çağrılan, zikredilen ve isimlendirilen herhangi bir şeyi en iyi bilen ve müşahede eden kimse, o şeyi en sağlıklı şekilde tasavvur eden varlıktır; tasavvuru en sağlıklı olan kimse, düşüncesi en sağlıklı olan kimsedir; düşünmesi sağlıklı olan ise, en sağlıklı tasavvurun sahibi, davet edilen ve çağrılan şeyin, ismi zikredildiğinde veya ona yönelindiğinde veya ondan bir şey talep edildiğinde veya istenildiğinde, bu talepleri kabulünden en fazla yararlanan kimsedir.

Bu ismin bazı harflerinin telaffuz ve yazıda gözükmeyişi ise, Müssemma'dan bâtın kalan ve şehâdet aleminde ve onun mukabili gayb'te ortaya çıkmayan şeylere işaret etmektedir.

"er-Rahmânü'r-rahim" ise, söz ettiğimiz bu makamın zevkine göre, mürekkep bir isimdir; dolayısıyla, bunlardan her birisi, diğerinin içermiş olduğu anlamdan yoksun değildir. Binaenaleyh "er-Rahmân"m hükmünün umumiliğiyle -ki o, Vücûddur-"ilmî tahsis" ortaya çıkmış, bunun ardından da, er-Rahîm ismine mensup "iradî" tahsis ortaya çıkmıştır. Böylelikle "er-Rah-mân" ile, gaybî özellikler/hısas-ı gaybîyye varlık suretleri olarak taayyün ederken, aynı şekilde "er-Rahim" ile de bir olan Vü-cûd, haricî/aynî varlıklar ile çoğalmış olarak zuhur eder.

"Hamd Alemlerin Rabbı Allah'a Mahsûstur."

Bu ifâde, "senâ/övgü" mertebelerinin en mücerredini, en genişini; mutlak "Allah" isminin Rab ismine göre ilk taayyününü ve "Rab" isminin feleklerinin en genişini tariften ibarettir. Rab ismi, alemleri ihata eder; terbiye, efendilik, mülkiyet, sebat, ıslah, ayrıca alemin mâhiyeti yönünden Rabbı ile irtibatı sırrını izhâr etmekle alemlerin üzerinde deveran eder.

Hamdın sırrı ise -ki bu, hamdın henüz zikretmediğimiz en garip hükümlerinden birisidir- Hakkın "senâ"yı müşahede edişinin aynısıyla

Hakkın ve varlıkların /mevcudat hamdidir. Çünkü Hakkın, senanın sena olduğunu bilmesi, şehâdeti gerektirir, çünkü gerçekte şehâdet, ilimden sonra olabilir. Hakkın dışındaki herhangi birisi adına bir durumun/emr sabit olması veya herhangi bir hükmün geçerli olması, Hakkın o kişi adına görülen ve ona izafe edilen hükme müstahak olduğunu görmesinin ardından gerçekleşebilir. Hak, hamdi kemâl özelliğiyle kendisine izafe ettiğine göre, hamd O'nun adına sabit olmuş ve mertebesi belirlenmiştir.

Hakkın varlıkları hamd etmesi ise, onların zâtlarıyladır; yani, her şeyin zâtı için iktizâ ettiği iyi iyi/mahmûd işlerle Hak onların varlıklarını hamd eder. Böylelikle Hak, onların varlıklarım izhâr eder, birbirlerini tanırlar, bunun neticesinde ise tarif ve görme umumileşir. Böylece, "senâ"dan ibaret olan hamd, Hak-km her şeyi "hamd" etmesiyle her şeyi kapsamaktadır. Binaenaleyh alemin bütünü/mecmu', içermiş olduğu sıfatlar ve haller ile birlikte övülmüştür; bu haller, çeşitli dillerle hoşnut/marziy-ye sayılmış, irâde, cemâl, fiili ve halı tevhit, bâtın hikmet diliyle ise, razı olunmayan haller diye görülmüşlerdir.

Alemin bütünün övülmüş/mahmûd olmasının izahı şudur: Hiç bir şey yoktur ki, kudretin ve diğer sıfatların kemâlinin zuhurunda şart olmasın; kevnî tafsilin (varlıkların alemde ortaya çıkması) zuhuruna bağlı/tevakkuf olan ilim ve vücûd mertebesinin kemâli, varlıklardan her bir ferdin zuhuruna bağlıdır. Şu halde bir şeyin gerçekleşmesinin kendisine bağlı olduğu her şey, matluptur ve zuhuru açısından da övgüye değerdir.

Bunu anla ve bununla yetin! Çünkü buradaki tarzımız, geniş açıklamayı kaldırmaz.

Hak da, yaratıklarına hamd eder. Bu ise, Hakkın hamdin hakikatini, dilediği alemlerde izhâr etmesi ve bu alem ehlinden dilediklerinin bir sıfatı yapmakla gerçekleşir. Böylelikle hamdin hükmü, hamdi yapan kimsede/ (hamd ile kaim olan) Hak ile zuhur eder ve onun bir sıfatı haline gelir. Çünkü mânâlar, kaim oldukları kimselerde hükümlerini gerekli kılarlar. Hakkın hamdi-nin veya kendisinin varhğı/kevn övmesi ise, hükmünün övü-Iende ortaya çıkması ve onunla kaim olmasıdır, nitekim daha önce bundan bahs etmiştik.

"Er-Rahmân Er-Rahim:"

Ayetteki bu ifâde, Besmeledeki "er-Rahmân er-Rahim"i tekrarlamak için değildir; bilakis birinci isim, genelleştirme/tamîm hükmünü tahsis, diğeri ise, tahsis hükmünü umumileştirmekten tarettir. Bunlardan birisinin konusu, mutlak ve bâtın olarak, emrin mânâsının hükmü gerektirdiği için "daimi hüküm"; diğe-rınınkı ise, zahir ve bâtında şart olan "mukadder hüküm"dür.

Bunun sırrı ve açıklaması şöyledir: Rahmet, iki tanedir: Birisi, Zât'a ait mutlak "imtinanî" rahmet; bu, her şeyi kapsayan rahmettir. Bu rahmetin zâtlara sirayet eden hükmünden, bir şeyin kendisine rahmeti doğar, ayrıca bir şeyin intikam veya kahır suretiyle kendi nefsine kötülük ve ihsan ile rahmeti, bunda gerçekleşir. Çünkü, ihsan sahibinin ihsanı veya intikamcının intikamı, sahiplerine rahmettir.

Bu rahmet yönünden Hak, kendisini sevgi/hubb ve sevdiklerine karşı duyduğu şiddetli kavuşma arzusuyla /şevk nitelemiştir. Bu rahmet ile meydana gelen bu sevginin hiçbir sebebi ve şartı yoktur; bu sevgi, herhangi bir fiilin veya sıfatın veya başka bir şeyin mukabilinde gerçekleşmez.

Rabia (ra.), şu mısralarıyla bu karşılıksız sevgiye işaret etmiştir:

Seni iki sevgiyle severim: Reva sevgisi

Bir de, senin buna ehil olman nedeniyle olan sevgim

Heva sevgisinden ibaret olana gelince;

Bu, seni görünceye kadar "sır"da seni zikretmektir

Senin ehli olduğun sevgi ise,

Senin dışındaki her şeyden senin zikrinle yüz çevirmemdir

Ne birisinden, ne de ötekinden dolayı bana bir övgü yoktur

Fakat, bunda da diğerinde de hamd sana aittir

Binaenaleyh, zâtı bir münâsebetten kaynaklanan "heva" sevgisinin, zâtın dışında hiçbir sebebi yoktur. Bir şeye ehil olunduğu için sevilmek ise, ehliyeti bilmek sebebiyle meydana gelir. Talep ve ihtiyaç ya da ikrama mazhâr olan kimsedeki bir vasıf veya bu kimsenin genel anlamda sahip olduğu iyi bir halden doğan hak veya istihkaka bağlı olmaksızın gerçekleşen bütün ihsan ve ikram çeşitleri, bu rahmete mensuptur.

Ayrıca, bu rahmetin neticelerinden birisi de, Cumhur'a göre, "inayet" diye isimlendirilen bir sır ile bir gurubun cennette nail olacakları hayır ve derecelerdir; bu kimseler, bu derece ve hayırlara, işledikleri bir amel veya hazırlamış oldukları bir hayrın karşılığında ulaşmazlar.

Bunun için, keşf ile cennetin üç tane olduğu sabit olmuştur: Ameller cenneti, miras cenneti ve ihtisas cenneti. Kitap ve Sünnette, bu cennetlerin hepsine işaret edilmiştir. Şu anlama gelen bir hadis vârid olmuştur: "Cennette bir takım boş yerler kalır. Allah, hükmünün gereğini yerine getirmek için, o yerleri hiçbir hayır işlememiş kimseleri yaratarak

doldurur. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Her biriniz, oraya doldurulacaktır."

Diğer rahmet ise, zâtı rahmetten taşan/faiz ve bir takım kayıtlarla ondan ayrılan rahmettir. Bu kayıtlardan birisi, "Rabbi-nız nefsi üzerine rahmeti yazmıştır" âyeti ile işaret edilen yaz-ınadır/kitâbet; binaenaleyh yazmak, bir takım amel ve haller ile zorunlu olarak sınırlanmıştır.

İblis, herhangi bir şarta ya da "hükmî" veya "zamanı" bir kayda bağlı olmayan "imtinanî" rahmete tamah etmiştir, "hükmî" kayıt, kaza ve kader kaydıdır. Bunların varlıklardan ilk mazhârları, Kalem-i a'la ve Levh-i mahfûz'dur. "Zamanı" kayıt ise, din gününe ve kıyamet gününe kadardır; yer ve gökler, devam ettiği sürece, orada kalıcıdırlar.

Şu halde Besmele'deki İki rahmet de, umumilik ifâde eder. Buna karşın, Fatiha'da zikredilen iki rahmet de, belirttiğimiz nedenlerden dolayı imtinanî-zâtî rahmet ve şarta bağlı sınırlı rahmete aittir.

Bu makamdan "Din gününün sahibi" âyeti ortaya çıkmaktadır; çünkü cezalandırma/mücazat, ya zatîdir veya zatî değildir. Binaenaleyh vakit, zâtı olmayan cezalandırmaya mahsustur; mutlaklığı sebebiyle zatî cezalandırmanın, herhangi bir vakti yoktur. Hakkın iki emri olduğu ve alemde de iki hükmü kabul etmeyi gerektiren bir özellik bulunduğu için Hak, geceyi ve gündüzü kapsayan "gün/yevm"ü zikretmiştir. Gece ve gündüz, ayeti silinen Mutlak Gayb'm ve alâmetleri görülen şehâdet aleminin mazhârlârıdrr. Varlık ile "a'yân" arasında meydana gelen zatî cezalandırma, ilk kabul ve ikrâm/ata ile gerçekleşir ki, daha önce bunları belirtmiştik.

Sıfat ve fiillere mahsus cezalandırma ise, "Bana ibâdet edin, "arta şükrediniz" âyetlerinde olduğu gibi, Hakkın kullarına ikram ettiği zahirî ve bâtını nimetlerinin mukabilinde verilen cezadır/'Ben kulumun bana olan zannı üzereyim." "Allah, bu tavsiflerinin karşılığını onlara verecektir." (Enam, 139)

Dua, icabet ve benzeri şeyler, fiiller mertebesine aittir.

Kul, "Din gününün meliki" âyetini okuduğunda, Hakkın nübüvvet diliyle "Kulum beni övdü" demesi, genel ubudiyet makamının gerektirdiği şeyle ilgilidir. Bunun Örneği, raiyenin Melik karşısındaki durumudur. Bu durum, "Din gününün mâliki" okuyuşunun karşısında Hakkın söylediği "Kulum bana tevekkül etti" sözünden farklıdır; çünkü bu ifâde, kulluk makamının "mülk" açısından özel anlamda gerektirdiği kâmil tevekkül, teslimiyet, boyun eğme, itaat ve kulak verme gibi fiillerle ilgilidir.

Din lafzının mânâlarından olan ve cezanın ardından gelen hal, itaat, adet ve benzeri hususlar ise, bir işçi gibi çalışmayan kâmil kul için gerçekleşen ubudiyetin ve temizlenmenin halleridir; bunlarm bir kısmı, o kul için hasıl

olur. Bu halin gerçekleşme alâmetlerinden birisi, sıfat ve fiillere ait cezalandırmanın ortadan kalkıp, onun yerini zâtı cezalandırma hükmüne ait emrin gerektirdiği şeyin almasıdır; bu emir ile kul, daha önce zikredilen farklar yönünden Haktan ayrılır. Fakat bu noktada kâmil ve kâini] olmayanlar arasında pek çok fark vardır ki, temyiz mertebelerinden söz ederken bu farklara işaret etmiştik.

Hal, itaat ve zikredilen diğer mânâların, Rab. ve kul mertebelerinin arasında gerçekleşen bir takım karışımları ve birleşmeleri vardır; bu birleşmelerin özü, önceki bölümde amellerin mertebeleri ve neticelerinden bahsederken işaret edilen şeylerdir.

Artık, bu ve bunu takip eden konuyu, ayrıca kitabın sonunda Şükrün sırrıyîa ilgili zikredilen ifâdeleri düşün ve tefekkür et ki, garip şeyleri göresin!

Zahir, Bâtın, Had ve Matla'

Bilinmelidir ki: Bu kitabın pek çok yerinde, alemin hakikati yönünden "hazerat-ı hams"ın hükümleri için bir "ayna" olduğunu açıklamıştık; alemin suretleri de, bu hükümlere göre zuhur ederler. Bütün "aynî" varlıklara ve gaybî emirlere/iş, defalarca işaret ettiğimiz ve açıkladığımız üzere, bu beş hazretin hükmü sirayet etmiştir. Aleme izafe edilen bütün vasıflar, özel-likler ve levazım, ahadiyet özelliğindeki "cem" makamının hükmüyle zuhur eder; bu makama, isimler, sıfatlar, alemler ve mertebeler istinat etmektedir. Çünkü bunların hepsi, bu makamın tesirinde/münfail ve ondan meydana gelmişler ve bu makama tabidirler. Bununla birlikte, Zât'a ait bu en mukaddes ve münezzeh makam, çoğalmaz/taaddüt, bilakis belirlenme ve tafsil, alemlerin mertebelerine, hallerine, tavırlarına ve idrâklerine göre bu makamdan ve bu makam içinde zuhur eder.

Bu sabit olunca şöyle deriz: İlâhî kelâm - ki o, izah ve ifâde mertebelerini kapsayan sıfatların ve nispetlerin en önemlilerinden birisidir-, Hakkın mertebesinden/hazret sâdır olmuş ve bize, zikredilen beş aslî mertebenin ve bu mertebelerin içerdikleri şeylerin hükümleriyle boyanmış/insibağ halde ulaşır.

Bu kelâmın, Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi, bir "zahr"i vardır; ilâhî kelâmın "zahr"ı, hissedilir/mahsûs suretler gibi, beyan ve zuhur mertebelerinin nihayetine ulaşan nas ve açıklığıdır.

ilâhî kelâmın, bir de gizli "batn"ı vardır; bu da, pek çok idrâkten gizli olan, kutsi ruhlara benzer.

İlâhî kelâmın, zahri ve bâtninı ayırt eden "had"di vardır; bunun ile, zahirden bâtına terakki edilir. Had, zâtiyla, ilâhî kelâmın zahirîni ve bâtınını birleştiren bir berzah, aynı zamanda bâtm ile "matla'"ı ayırt eden bir ayraçtır/fasıl. Bunun bir benzeri, mutlak gayb ve şehâdet mertebelerini birleştiren "alem-i misâl"dir.

İlâhî kelâmın, bir de "matla"'! vardır; ilâhî kelâmın matla'ı, zahirin, bâtının, bunları birleştiren ve ayırt eden şeyin kendisine dayandığı hakikati bildiren şeydir. Böylelikle, bütün bunların ötesindeki şeyi insana gösterir. Matla, Hakka ait Zâtî-gayb mertebelerinin ilki, gayba ait mücerret hakikatlerin ve isimlerin mertebesinin kapısıdır. Keşif sahibi, bu kapıdan ahadiyet/birlik özelliğindeki gaybî kelâmın sırrına muttali olur. Böylece keşif sahibi, zuhurun, bâtmlığm, haddin ve matlain, kelâma ve başka Şeylere ait bu tecellînin menzilleri ve de müsemmâsından farklı oIıışu cihetinden "el-Mütekellim" isminin hükümlerinin taayyün ettiği mertebeler olduklarını öğrenir. Kelâm, kelâm sahibi üzerinde zait bir şey olmayışı yönünden beşinci mertebedir; bu mertebe, Nefes-i Rahmanı sırrından öğrenilir.

Bu konudan, özellikle bu açıdan olmak üzere, daha önce bahsetmiştik, hatırla!

Fatiha'nın birinci bölümüyle ilgili açıklamalarımız, hem bütün anlam ve hem de tek tek kelimelerle ilgili olarak, sona ermiştir. Allah, taahhüt ettiğim şeyi yerine getirmeyi nasip etti. Önceki açıklamalarımda, bu kısa anlatımın değerini bilmeyen kimseye nisbetle, sözü uzatmış olabilirim. Bunun nedeni, kaideler ve temel meselelerle ilgili görüşleri ortaya koymanın, kendisinden sonra gelecek ve bu temel meselelere dayanan feri konuları ve asıllarına bağlı tafsili meseleleri açıklayıcı olmasıdır; özellikle de, iş bu sûrenin, bütün kelâmların aslının aslı, hikmet sahibi sırları içeren her şeyin anahtarı olması itibarıyla böyle geniş açıklamalar gerekliydi.

Binaenaleyh böyle bir süreyi tefsir etmek isteyen kimsenin, bu sûrenin nehirlerinin çıktığı kaynaklara, nûr güneşlerinin doğduğu yerlere, sırlarının toplandığı noktalara, hazinelerinin anahtarlarına ve bütün içerdiği sırlara dikkat çekmesi gerekmektedir.

Allah, hakkı söyler ve dilediklerim sırât-ı müstakime ulaştırır.

BOLÜM III

FATİHA SURESİ'NİN İKİNCİ KISMI

"Ancak Sana İbâdet Eder Ve Ancak Senden Yardım Dileriz." (Fatiha, 4)

Öncelikle -Allah'ın yardımı ve dilemesiyle- dilin zahirînin ve mertebesinin gerektirdiği hususları zikretmekle başlayalım; bunun ardından ise, zahirden ve zahirde, tedricen bâtına doğru terakki edeceğiz. Daha sonra "had"de, sonra da "matla"a ve bütün bunların üzerinde hâkim olan ve hepsini ihata eden hakîkate/emr ulaşacağız. Nitekim, daha önceki konularda da Allah, aynı şeyi nasip etmişti.

Şöyle deriz: "İyya" mansup ve ona ilave edilen eklerle birlikte "munfasıl" zamirdir. Bunlar, "iyyake", "iyyahu" ve "iyya-yer/âe oiduğu gibi, birinci, ikinci ve üçüncü şahsın hükmünü açıklamak için "iyya" kelimesine eklenen "Kaf", "Ha" ve "Ya" harfleridir (birinci, ikinci ve üçüncü tekil şahıs zamiri).

Dil bilimi uzmanlarına göre, "eraeytü-ke/seni gördüm" kelimesinde "Kaf/Ke-seni" harfinin iraptan mahalli olmadığı gibi, bunun da iraptan mahalli yoktur; bunlar, kast edilmiş gizli isimler değillerdir. Nahivci Halil'in, bazı kimselerden rivayet ettiği "Kişi, altmış yaşma ulaştığında (fe-iyyahu ve iyya es-sebe/artık elbiseyi neylesin" deyişi ise, istisnadır, buna dayanarak hüküm verilmez.

Sözlükte "ibâdet", boyun eğmek ve zelilliğin nihayetidir. Bu anlamca, son derece sıkışık ve yoğun dokunmuş elbiseye "sev-bun zu-abde" denilir; adeta bununla, elbisenin, güçlü tesir ve etkiye konu olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca "arz-ı mu'bede" de, bundan türetilmiştir; bunun anlamı, zelil olmuş arz demektir.

"İyyake na'budu/ancak sana ibâdet ederiz" âyetinin zâhirin-deki bâtm sırrı ise, şudur: Hak, hamd ile zikredilip, celâl ve azamet sıfatlan kendisine izafe edildiğinde ve kemâl sıfatlarıyla nitelendiğinde, ilim veya zihin, tasavvur edilen bir şeye ilişir/taalluk; bu şey, şanı yüce, övgüye, boyun eğmeye ve önemli konularda kendisinden yardım dilemeye layık bir varlıktır. Böylelikle, dua sahibinin zihninde bu varlığın mertebesi ve azametinin sureti taayyün ettiğinde, bu özelliklerle farkhlaşan bilinen veya tasavvur edilen varlığa hitap edilir; bu hitap, dua sahibinin ona dair sahip

olduğu ve bu sıfatları kendisine isnat etmesini mümkün kılan itikadına göredir.

Dua edenin, o esnada, rubûbiyet makamının mukabili olan ve bunun ardından "Ancak sana ibâdet ederiz" ile "Ey bu sıfatların sahibi" demeyi hatırlatan ubudiyet makamındaki duruşu, ibâdeti ve yardım dilemeyi sadece O'na tahsis etmeye işaret etmektedir. Bunun anlamı, ibâdet ve yardım talebini sadece Hakka münhasır kılarak, senden başkasına ibâdet etmeyiz ve senden başkasından yardım istemeyiz, demektir; ayrıca bu hitap, ibâdetin bu farklı varlık için yapıldığına en iyi delildir ki, o, ibâdetin sadece vasıtasıyla gerçekleştiği varlıktır.

Bunun yanında bu hitap, ibâdetin yardım talebiyle birlikte olduğunu göstermektedir; böylelikle, kulların Rablarma yaklaştıkları şeyler ile muhtaç oldukları ve talep ettikleri şeyleri birleştirmiştir. İbâdetin yardım dilemeden önce zikredilmesi ise, icabet ümidiyle, vesileyi hacete takdim etmek gibidir. Nitekim Allah teala, şöyle buyurmaktadır: "Peygamberden bir şey rica ettiğinizde bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlıdır."

Ayette yardım talebinin mutlak olarak zikredilmesinin nedeni, yardım dileyen herkesi içermesi içindir.

Bu âyette, âyetin zahirînin çağrıştırdığı ve kısmen bâtına işaret eden hususları zikrettikten sonra, şimdi de bunun üzerindeki meselelere geçiyoruz.

Ey düşünen/müteemmil kişi! Öncelikle, zikrin ve huzû hakikati bölümünde daha önce zikrettiklerimiz meseleleri hatırlatacağız. Bunları, "Rahim ve rahman olan Allah'ın adıyla başlarım" dediğinde Hakkın namaz kılan kuluna cevap sadedinde söylediği "Kulum beni zikretti" ifâdesinin sırrını açıklarken belirtmiştik; çünkü, burada o ifâdeleri tekrarlamak gerekmektedir.

Sonra şöyle deriz: Allah, akıl sahiplerinin dikkatini, şimdi açıkladığımız konunun bazı sırlarına "Her birisinin bir yönü vardır, ona döner. Siz hayırlı olanlarda yansınız" âyetiyle gizli bir şekilde çekmiştir. Herhangi bir şeye ibâdet eden kimse, kuşkusuz ki, ibâdet ettiği şeye/mabûd yönelmektedir/teveccüh. Herhangi bir şeyin mabuduna teveccühü, bu teveccühe kendisini sevk eden nedenden sonra geli; söz konusu neden, kişinin yöneldiği varlık hakkında kendisinde sabit olan şeye göre ortaya çıkar; kişide sabit olan şey ise, bir takım delil ve öncü İlerden/mukaddime meydana gelen ilmî bir suretten ibarettir. Bunlar, o kimsenin inancına göre, yakinîbir kesinlik ifâde ederler. Ya da bu sabit şey, işitilmiş sözlerden veya görülen eser ve âyetlerden meydana gelen zihnî bir surettir; bu âyet ve eserler, kemâl oldukları zannedilen bir takım durumlara/umur delâlet ederler ve bu eserlerin izafe edildiği ve bu kemâllerin istinat ettiği kimse adına meydana gelmişlerdir. Binaenaleyh bu sıfatlar, başka birisinin ortaklığı olmaksızın herhangi bir mevsufa ait/kaim olarak tasavvur edildi-

ğinde, o kimsenin ibâdete müstahak olduğu hükmü verilir. Böylece, o kimseye yönelmek, korku veya arzu veya beğenmek-ten/istihsan dolayı ona ibâdet etmek teşvik edilir.

Bununla beraber, bazen bu sıfatların nisbet edildiği, işitilen ve idrâk olunan eser ve delillerin delâlet ettiği kimse hakkında verilen hüküm, onun hakkında sahîh ve sabit iken, bazen bu hüküm, onun hakkında sahîh ve sabit olmaz. Bu durumda hüküm, gerçekte/nefsü'1-emr değil, sadece böyle olduğuna inanan kimsenin iddiasmca geçerli ve sabittir. Ya da, bu sıfatlar ve eserler, ızâfe edildikleri kimseden başka birisi hakkında sabit olabilirler.

Bu görüşler, sadece kendi görüş, sezgi/hads ve tasavvurlarına göre bunları iddia edenlerin zihinlerinde belirlenmiş somut §eylere delâlet ederler. Binaenaleyh bunlar, yani itikada ait zih-nı sûretler, onları ilk düşünen sezgi sahibi/hâdis yönünden,onun tasavvurunun ortaya koymuş olduğu ve ondan etkilen-miş/münfail şeylerdir; başkalarının görüşleri olarak onları işiten ve tasavvur edişine göre nefsini kulluğa sevk eden ilk kimse yö-nünden de hu zihni suretler, bir defa daha etkiye maruz/mün-fail kamışlardır ki, bu böyle devam eder.

Şu halde, şahıs, zihninde ürettiği şeye nefsini köle yapmıştır. Şahsın zihninde ürettiği şey, aynı zamanda, kökeni itibarıyla edilgen bir tasavvur ile başka bir tasavvur sahibinden etkilenmiş, başka bir suretten meydana gelmiştir. İşte, ilk edilgen faile kadar böylece devam eder.

"Gerçek", tasavvur edildiği gibi olabilir: Çünkü, ibâdetle yönelinen varlığın mâhiyeti açısından "fail"; akıl, zihin, zan ve vehimlerin tasavvurlarmdaki belirlenişi/taayyünü açısından ise "münfail" olması mümkün iken, bunun tersi de mümkündür; bu konuda, görüş ayrılığı vardır.

Bu noktada, aklın tavrının geçersiz ve hükümsüz olduğunda hiç bir kuşku yoktur. Çünkü bu durum, bazı imkânsızlıkları istilzam eder ki, şimdi bunların detaylarını ele almamız gerekmiyor. Bunlara örnek olarak, Hakkın kendiliğinde bulunduğu hal üzere, herhangi bir şahsın tasavvurunda taayyün etmesini ve sığabileceğini mümkün görmeyi verebiliriz; halbuki böyle bir şey, gerçekte imkânsızdır.

Sonra şöyle deriz: Bazen, mabuda yönelen âbidin nefsinde hasıl olan şey, aklî maddelerden/mevad-ı akliyye, hisle idrâk edilen, işitilen ve zannedilen şeylerden meydana gelmiş olabilir. Bu durumda, manevî ve hissî farklı türlerine göre idrâk, idrâk sahibine tabidir. Binaenaleyh, zikredilen durumdaki kimseler, zihinlerde meydana gelmiş suretlere yönelirler; teveccüh sahiplerinin nefisleri, bu suretleri kendi zanlarmın ve düşüncelerinin unsurlarından ya da onlara bunları anlatanların zihinlerindeki suretlerden intikal eden unsurlardan somutlaştırmışlardır. Ya da bunlar, bir takım özellik, eser ve delillerden çıkartılmışlardır; bunları çıkartan kimse, bunlarla nitelenen ve bütün bu özelliklerin nispet edildiği

kimse hakkında bu vasıfların sabit olduğunu ve bunların ona izafe edildiğini kabul etmiştir. Bu durum, o şahsa göre, bir kemâldir; şu anlamda ki, bu mesabede olan herhangi bir varlık, ibâdete layıktır.

Bununla birlikte, bu durumdaki bütün insaf sahipleri, bu hüküm ve tasavvurun benzeri bir hükmün gerçekte eksik bir hüküm olduğunu kabul ederler. Ayrıca, bu şahsın tasavvuru ve diğer özellikleri, kendisine tabidir; çünkü sıfat, idrâkle ilgili olarak işaret ettiğimiz gibi, mevsufa tabidir.

Şu halde, o kişinin zihninde meydana gelen ve mabûd için olması gereken kemâl sureti, nakıs bir surettir ve belirttiğimiz nedenden dolayı eksikliği sabit bu kemâlin nispet edildiği kimse, bu nispeti yapan tarafından bilinmemektedir. Binaenaleyh, tasdik hükmünün tabi olduğu tasavvurun doğruluğunu gösteren mutabakat nerede kalmıştır?

Artık, bütün bu işaret ettiğimiz meselelerden çıkan sonuç, söz konusu tasavvurun, kemâldeki eksik bir suret olarak üretildiğidir; bu suret, vehmî ve hayalî cüzlerden veya zayıf nazarî çabalardan meydana gelmiştir ve tasavvur edilen şeye mutabık değillerdir. Sonra bu şahıs, bu eksik sureti kendi kıblesi yapmış, ondan saadet, mağfiret ve ihtiyaçlarının karşılamasını ümit etmiştir.

Nitekim, Allah, şöyle buyurmuyor mu? "Allah'ın dışında ibâdet ettikleriniz, sizin gibi kullardır. Şayet doğru sözlü iseniz, artık onlara dua ediniz ki, onlar da size icabet etsinler." (Araf, 194)

Bilmiyor musun ki, kendi zihninde inşa ettiğin şey, senin gibi bir edilgendir/mü nfail; hatta o -onu sen inşa ettiğin için- senden daha aşağı bir derecededir.

Ey bu durumdaki şahıs! Yemin olsun ki, kendine dönmen gerekir! Gör: Bu şekildeki bir hal veya itikadın herhangi bir neticesi olabilir mi? Ya da, itikadında, ibâdetlerinde ve namaz veya herhangi bir ibâdetinde ulvî himmet sahibi bir kimse, bundan razı olabilir mi? "Artık, hayırlara koşunuz" âyetiyle kast edilen §ey, nerededir? "Koşuşturma" nerededir? Sahîh ve doğru teveccüh nerededir?

Hakka kendi zannmca teveccüh eden kimsenin "Ancak sana adet ederiz" sözü, tam bir yalandır. Çünkü bu kişi bu ifâdesiyle, ancak ve ancak sınırlı aklıyla veya vehmiyle veya hayaliyle ve zayıf düşüncesiyle yaratmış olduğu zihni surete hitap etmektedir. Esası bu olan bir ibâdetin veya namazın herhangi bir neticesi olabileceği nasıl ümit edilebilir ki? "Namazı kendim ile kulum arasında taksim ettim", Hakkın fatihayı ve kısımlarını zikredip, "Kulum beni övmüştür", "Bana tevekkül etmiştir", "Bu, benim ile kulum arasındadır", "Bunlar kuluma aittir, kuluma her istediği verilecektir" diye buyurması nerede kalmıştır?

Zihninde meydana gelmiş bu suretin, herhangi bir şey söylemesi veya herhangi bir şeye kadir olması gerekmez mi? Heyhat! Bu suretleri inşa edenler, kendilerine ne bir fayda ve ne de bir zarar verebilirler. O halde, bu insanların zikredilen şekilde meydana getirdikleri ürünler için ne söylenebilir ki?

Bilinmelidir ki: Hz. Peygamber'in Fatiha ve namazla ilgili olarak "Namazın dörtte bjri ve yansı kabul edilir" buyurup, dokuza gelinceye kadar kısımları sayması, bunun ardından da "O kimsenin namazı bir paçavra gibi alınıp, yüzüne fırlatılır"

buyurması, ibâdet sahiplerinin paylarının farklılığına, pek çoğunun nasiplerinin azlığına, bir kısmının ise bütünüyle mahrum kalışına işarettir. Bunun nedeni ise, ibâdetlerini sahih olmayan bir asla dayandırmış olmalarıdır.

Bu ve benzeri durumlardan Allah'a sığınırız.

Şimdi de, "viche"yi açıklayacağız:

"Viche", teveccüh sahiplerinin kalplerinin, ruhlarının, akıllarının, nefislerinin ve tabiatlarının kendilerine hâkim olan sıfat ve hallerin hükümleri cihetinden kıblesidir; bu hallerin onlara galip gelmesi, söz konusu şeylerin hükmüne bağlıdır. Binaenaleyh, her teveccüh sahibinin yönü/vichesi, teveccüh haline işaret eden bir hedeftir.

"İyyake na'budu/ancak sana ibâdet ederiz" âyetini açıklama sadedinde şöyle deriz: ilâhî hazret ağacının aslının, bir takım ferleri vardır. Bu ferlerden her birisine -mukaddes Zâf tan gelen zâtı bir sirayetle- ulûhiyet sırrından bir miktar sirayet eder; bu miktar, bu fer'in kendi aslından taşıyabileceği orandadır.

Dikkat ediniz! Bu ferler, ilâhî isimlerdir. Dikkat ediniz! Bu zatî ve aslî sirayet, her bir ismin mertebesinin gerektirdiği şekilde Zâtı tecellînin isimlerin mertebelerine sirayet etmesinden ibarettir, îşte bu nedenle, defalarca şunu söyledik: Her isim, bir açıdan rnüsemmânm aynı, bir açıdan ise ondan farklıdır.

Bu konuda o kadar açıklama yaptık ki, artık bunu tekrarlamaya ve sözü uzatmaya gerek duymuyoruz.

Hakkın isimlerinden her birisi, alemdeki herhangi bir sınıfın zuhur etmesinin sebebi ve o sınıfın kıblesidir. Bu bağlamda, mesela bir isimden, ruhlar zuhur ermiştir; başka bir isimden, nispeten basit suretler zuhur etmiş; başka bir isimden ise, tabiatlar ve mürekkep cisimler zuhur etmiştir. Müvelledattan/cemadat-ne-batat-hayvanat her birisi de, kendisi ile zuhur ettiği mertebenin tayin ettiği özel bir isim ile zuhur etmiştir;

hatta, bunu mazhârın hali ve gayr-i mec'ul/yaratılmamış zâtı istidadı belirlemiştir.

Bunun ardından bu isim, o varlığın teveccüh ve ibâdetindeki kıblesi olmuştur. Bu varlık, Hakkı ancak bu isim açısından bilebilir ve bu mertebeden Hakka istinat edebilir. Bu varlığın, mutlak anlamda mertebeden olan payı ise, bu ismin bütün sıfat ve isimlerin mertebesini birleştiren hakikatle olan ilişkisi ölçüsündedir.

insana gelince: İnsanın suretinin zuhuru, yaratılışı esnasında Hakkın kendisine külli olarak ve iki eliyle -ki bunlardan birisi, "gayb", diğeri ise "şehâdef'in sahibidir- teveccüh etmesine bağlıdır. Bu ellerin birisinden, mukaddes ruhlar zuhur etmiş, diğerinden de, tabiat, cisimler ve suretler zuhur etmiştir. İşte bu nedenle insan, bütün isimlerin ilmini kuşatmış, sadece suretlere ve zuhur ile nitelenen şeylere mahsûs olanlarıyla değil, bunların mertebelerinin hükümleriyle; "gayb" ve "gizlilik" ile nitelenen ve rûh vb. batın olan şeylerin hükmüyle boyanmış bir halde zuhur etmiştir. °oylelikle insan, melekler gibi veya tabiî cisimler gibi, herhangi bir

makam ile sınırlanmamıştır. Nitekim melekler, şöyle söylemişlerdir: "Bizden her birimizin belli bir makamı vardır." (Saffat, 164)

İlâhî haberler, şeriat ve başka bilgi kaynaklarının diliyle, bu durumu bildirmişlerdir.

Şu halde, hakikî insanın teveccühü -şayet makamların boyunduruğundan çıkıp, kâmil-vasatî/orta itidal sayesinde iki ke-narm/ifrat-tefrit çekimlerinin hükümlerinden ve sapmalardan kurtulmuş ise- hüviyet mertebesine yönelmiştir; bu mertebe, "ahadiyet-i cemü'i-cem" mertebesidir. Bu mertebe, zuhûr-bâtın-lık, evvellik-âhirlik ve cem-tafsil ile nitelenmiştir.

Bu konuda yaptığımız açıklamaları hatırlayan kimse için yeterli izahlarımız olmuştu. -Allah'ın izni ile- bu konuda daha fazla açıklama da yapacağız.

Şayet insan, kendisine baskın gelen herhangi bir cezbedici münâsebetten dolayı, işaret edilen orta itidalden herhangi bir tarafa meylederse ve bazı isim ve mertebelerin hükümlerinin kendisine hâkim olmasıyla saparsa, bu galip ismin dairesine yerleşir, bu isimle irtibatlı hale gelir, ona intisap eder, Hakka da bu isim mertebesi açısından kulluk eder ve dayanır; bu isim, o insanın nihai hedefi, arzusunun zirvesi , kendisini aşmeaya kadar makam ve hali yönünden kıblesi haline gelir.

İsimlerin mertebeleri, birbirleriyle irtibatlı, bunların hükümleri de "ibram/kesinlik" ve "eksiklik" hükümlerini açıklayan "tevafuk/uyum" ve "tebayün/zıtlık" ile birbirlerine bağlı ve iç içe olduğu için, bu mertebelerin hükmü altında bulunuşları ve eserlerinin mahalli oluşları açısından yaratıkların halleri, farklı ve çeşitli olmuştur. Çünkü isimlere ait bu hükümlerin birleşimleri, varlık mertebelerinde çeşitli şekillerde

gerçekleşmektedir. Böylelikle bunların arasında, "ruhî" değişmelere bağlı manevî keyfiyetler meydana gelir. Bunun neticesinde ise, arada "mizâc"a benzer bir şey meydana gelir; bunun mizaca benzemesi, farklı tabiat ve bunların kuvvetleri arasındaki karışımdan/imtizaç oluşan keyfiyetlerin etkileşiminden/tefaul meydana gelmesi itibarıyladır.

Bu noktada bunun benzeri, isimler arasındaki "tebayün" ve "tekabüliyer/'tir; böylelikle bazı varlık ve isim mertebeleri, baskın olarak ortaya çıkarlar ki, bu baskınlık, bazı tabiatların diğerlerine olan baskınlığı gibidir. Bazı tabiatların diğerlerine olan baskınlığının sonucunda, mesela bir şey hakkında "bu safravî mizaçtır", "bu demevi mizaçtır" vb. diyebiliriz. İsim ve varlık mertebelerinin herhangi birisinin baskınlığında ise, "Zeyd, Abdu'l-Azizdir", bir başkası için -ki bunlardan birisi gayb eli, diğeri ise şehâdet elidir- "Abdu'z-Zâhir" veya "Abdu'1-Bâtm" veya "Abdu'1-Camî" diyebiliriz; veya Adem birinci semadadır, İsa ikincisindedir, İbrahim yedincisindedir vb. şeyleri söyleyebiliriz.

Sonra, bu manevî ve ruhanî mizaçlar ile bu tabiî mizaçlar arasında başka bir içtima/birleşme meydana gelir; bu birleşik yapı için üç kısımla sınırlanabilecek çeşitli hükümler zuhur eder. Bu üç kısımdan birisi, rûhânîyetinin hükümlerinin tabiatının hükümlerine galip geldiği kimseye mahsûstur; böylelikle o kişinin tabiî kuvvetleri, ruhanî kuvvetlerine tabi ve adeta onlarda yok olmuşlardır.

İkinci kısım ise, yaratılmışların geneline/cumhur-ı halk aittir ki, bu, zikrettiğimiz birinci kısmın zıddıdır. Çünkü onların, rû-hânî kuvvet ve sıfatları, tabiatlarının kuvvetlerinin hükmü altında yok olmuşlardır.

Üçüncü kısım ise, kâmillere ve Allah'ın seçkin kulların-dan/Efrad dilediklerine mahsûstur; onların âyeti, "Her şeye yaratılışını vermiş, sonra yol göstermiştir" âyetidir.

Bunu anla, bu konu, daha geniş açıklamaya imkân vermez.

Sonra şöyle deriz: Bütün bu nedenlerden dolayı, zikredilen baskınlığa göre bir hüküm ortaya çıkar; bu hükmü, isimler, mertebeler ve tabiatlardan baskın olan şeyin/emr vasfı gerektirir. Gerçi mahal, bütün bunların hükümlerinden hali değildir, fakat bu mahal, kendisine kim baskın olursa ona intisap eder; böylelikle o kişi, tenzih eder, teşbih eder, tenzih ve teşbihi birleştirir, Şirk koşar ve birler/muvahhit.

Bu nedenle, zıt görüşler, muhtelif haller, çeşitli makamlar, Maksatlar ve teveccühler ortaya çıkmıştır. Şu halde varlığın mertebelerini ve isimlerin hakikatlerini bilen kimse, farklı tarz ve terkiplerine göre, inançların, şeriatların, dinlerin ve görüşlerin sırrım bilir.

Bu konuyla ilgili bir takım açıklamalarda bulunacağız; bunu bir örnek ve "miftah/anahtar" kabul edersen, Allah'ın izniyle işaret ettiğimiz hususları öğrenmiş olursun.

Akılların, Nefislerin ve İnsanın Kıblesi

Bilinmelidir ki: Mutlak anlamda akılların kıblesi/ emrin mânâsının birliğidir; bu birliğin akılların kıblesi olması, mâhiyeti açısından değil, akılların ona istinat etmesi açısındandır.

Nefislerin kıblesi ise, "Kesibî" tecellîdir; zuhur derecelerinin sonuncusu ve zahirin ilk "bâtm"ı bu tecellîye mensuptur.

Teşbih yapan kişi, bu derecenin iki yönünden birisiyle ve bu dereceyle birleşen "berzâhî" tecellî ile ilişkilidir; işaret edilen söz konusu berzah tecellîsi, yaratılış işinin ruhu olan insanın hakikatine mahsustur.

Ehl-i sünnet ve ve'3-cemaat'm ve önceki şeriat mensuplarından Allah'ın dilediklerinin kıblesi, hem emrin ruhu ve hem de mertebesidir; bu kıble, "Onun benzeri gibisi yoktur" âyetinde ifâde edilen tenzihin ve "Allah'ı görürmüşçesine ona ibâdet et" hadisinde işaret edilen teşbihin sahibidir.

Bunun en üstün mertebesi, Amâ'nm zahiridir.

Ariflerin kıblesi, mutlak-Rabbanî suretin varhğı ve Hakkın zahiridir.

Muhakkiklerin kıblesi, Hakkın varlığı ve de hiç bir tefrika ve çoğalma olmadan vücûd ve mertebeyi birleştiren Hakkm mertebesidir.

"Rüsuh/derinlik" sahiplerinin kıblesi, kendisinden farklı olmayışı ve Adem'in benzeri olduğu Hakkm suretinin izafe edilişi açısından Hakkın mertebesidir; ahadiyet-i cem makamı, bu mertebeye mahsustur.

En kâmil ve halis anlamda kul olan gerçek insanın kıblesi ise, daha önce "viche" ve "teveccüh"ten bahsederken açıklanmıştı; fakat, betimlenmesi zor ve açıklanması haram olan bu meseleyle ilgili bazı sırları zikretmemiştim. Bununla birlikte, halis kulun karşılığının/ceza verilmesi hakkındaki açıklamalarımın sonunda buna kısmen değinmiştim; daha önce ise, kâmil anlamda Hak ile huzurun sırrını açıklarken değinmiştim.

Bu meseleyle ilgili önemli sırları bu eserin çeşitli bölümlerinde açıkladım, akıllı kişi, Allah'ın izniyle bunların farkına varır.

Zatî Ve Sıfati İbâdet

Geçen ifâdeler düşünüldüğünde, insanın iki ibâdeti olduğu anlaşılır: Mutlak "zatî ibâdet", mukayyet "sıfatı ibâdet".

Zatî ibâdet, insanın Hakkın ilminde ezelde farklılaşan/temey-yüz "şey-i sâbite"sinin, ilk varlığı yaratıcısından kabul etmesi,

onun nidasına icabet etmesi, "Kün/OI" emriyle taayyün eden "tekvini emr"e boyun eğmesidir. Bu ibâdetin hükmü, birinci kabul hali, icabet ve işaret edilen nidadan itibaren, sonsuza kadar devam eder; çünkü insan, varlığı ve hallerinin her birisi açısından daima yaratıcısına muhtaçtır. Bunun nedeni, kabul edilen varlığın süresinin, zuhuru ve taayyünün ardından gelen ikinci nefeste sona ermesidir. Hak, Vücûd-ı Mutlak ile daima insana imdat eder; bu vücûd-ı mutlak, insanın isim vb. gibi kendisine imdat edilen şeyleri kabul etmesiyle taayyün eder ve sınırlanır. Hareketler, insanın hiç bir katkısının bulunmadığı fiiller ve nefesler, bu kabulün levazımı ve bu ibâdetin suretleri arasında bulunurlar.

Sıfatlara istinat eden "mukayyet ibâdet" ise, kulun zâtından sıfatları, özellikleri ve başlangıcı ve sonu olan belirli hal ve zaman gibi levazımı yönünden zuhur eden her şeye mahsûstur.

Kevnî sebeplere kulluk ve bu kullukta yaratıkların farklılığı da, bu ibâdetle ilgilidir. Yaratıklar, sıfat hükümlerinin, zât hükmüne ve kendilerine, yani sıfatlara münasip olan şeylere galip gelmesine göre bu noktada farklılaşırlar. Bunlar, insanda müessir olan durumlardır; insan, onlardan etkilenir ve "zorla/kâhir" onlara cezbe-dilir. Gerçekte bu, onlara kulluk etmektir, çünkü insan, tesiri altında kaldığı ve üzerinde egemen olan şeyin kuludur. Bunun için Hz. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Dinar kullarının, dirhem kullarının, mide kullarının yüzü yere sürtünsün!"

Bu mânâdaki kaide şudur: Mutlak anlamda tesir, rubûbiyet sırrına, infial/edilgenlik de kulluğun mânâsına mahsûstur. Daha önce, "KârrüT'in asla müteessir olmadığını zikretmiştik; kâmil, yapısı/heyet düzgün, eksiksiz bir aynadır. Bu aynaya yansıyan her şey, kendisine göre zuhur eder.

Bunu hatırlarsan, işaret ettiğimiz meselenin sırrını anlarsın!

Bu iki ibâdet, daha önce zikrettiğimiz "vücûb" ve "imtinan" rahmetlerinin mukâbilindedir. Vücûb rahmetinde "teklif" kokusu bulunduğunu, "imtinan" rahmetinin ise mutlak olup, hiçbir zorunluluk ve icap ifâde etmediğini belirtmiştik. Aynı şekilde, hiç bir teklifin bulunmadığı ve emrin neticelerinden birisi olmayan "zatî ibâdet" de böyledir; binaenaleyh emir ve teklifin konusu, işaret edilen "sıfatı" mukayyet ibâdettir. Teklifin

konusunun söz konusu ibâdet olması, Allah'ın bir rahmeti, şefkati ve insanın herhangi bir sıfatının kendisini cezb etmesiyle sapmasını /meyil engellemek ve bundan sakmdırmaktır. Şayet böyle bir meyil gerçekleşirse, söz konusu zâtı meyil ile galip sıfat, diğer sıfatlara karşı üstünlük elde eder; bu durumda, saltanatlarının zuhur etmesiyle "kemâl"in gerçekleşeceği diğer sıfatların hükümleri ortadan kalkar. Bu kemâlin gerçekleşmesi ise, mizaca mahsus ruhanî ve manevî itidal ve sıhhatin korunmasına bağlıdır; bu iki mizaç, ruhlar ve bâtını kuvvetleriyle, sıfat ve benzeri mücerret mânâlar arasında geçekleşen birleşmelerden/içtima' meydana gelir.

Nitekim, bu meseleye daha önce, "Rab" isminin tefsirinde işaret etmiştik, hatırla!

Amel ve İbâdet

Bilinmelidir ki: Amel cesettir, ruhu da ibâdettir. Amel, cennet ve benzeri bir karşılık ister; fakat amel bu gibi şeyleri, mutlak anlamda değil, aksine mertebesi vahdet ve hükmü şâmil bir asla istinadı açısından talep eder. İbâdet ise, "mabûd" talep eder.

İbâdetler, ruhun haller indendir; ameller ise, bedene aittir veya bazen ruha izafe edilirler. Ameller, ruhun bedenle ilişkisi, onun tabiî hükümleriyle bezenmesi ve renklerinin hükümleriyle zuhuru itibarıyla ruha izafe edilirler.

Kulun, itaat ve benzeri fiillerinde kendisini gözeten Rabbinin özelliğiyle "huzûr"u, ariflerin halleri arasındadır; onlar, kendilerinden amellerin "üstün bir hayât/hayât-ı refîa" ile sâdır olan kimselerdir. Bu üstün hayâtı, ariflerin ilimleri ve müşahede ettiklerinin karşısındaki huzurları icap etmiştir. Böylelikle amel, ariflerin marifet, müşahede ve teveccühlerinin istinat ettiği en son mertebeye kadar yükselir. Nitekim, "Mâliki yevmi'd-din/Din gününü sahibi" âyetinin tefsirinde ameller ve amellerin karşılıklarının derecelerinden bahsederken buna işaret etmiştik.

Artık, oradaki açıklamalarımızla yetin ve basiret gözünü aç!

"Ve İyyake Nestein / Ancak Senden Yardım Talep Ederiz"

Bilinmelidir ki:

"İyyake" lafzıyla ilgili olarak dil bilgisinin gerektirdiği ve artık tekrarı gerektirmeyen açıklamalar yapmıştık; aynı şekilde, sûrenin kalan kısmının

sırlarıyla ilgili küllî meseleleri zikretmeye de gerek yoktur. Çünkü, akıl sahibi/lebib, müracaat ettiğinde bunlarla yetinsin diye bu kitaba küllî asıllar, temel hükümler, ilimler ve ulvî sırlardan bahsederek başladık; çünkü maksadımız, uzatmak ve açıklamak değil, özetlemek ve değinmektir. Binaenaleyh bunlar, esaslar ve küîlî anahtarlardır; bunları anlayıp, hükümlerinin bu asılların ferlerine ve tabilerine nasıl sirayet ettiğini bilen kimse, Kur'an'm, hatta diğer kitapların sırlarının büyük bölümünü öğrenir.

Artık, benden daha fazla açıklama bekleme! Kuşkusuz ben de, -Allah'ın izniyle- senin fazla anlayış ve düşüncene güvenmekteyim.

Bundan sonra ise, âyetin zahirîyle ilgili açıklamalara dair vazifeyi bitirip, sûrenin içermiş olduğu ve sûredeki her bir âyete ait bâtını sırları ve hükümleri açıklayacağım. Bunun ardından da, daha önce de taahhüt ettiğim gibi, -Allah'ın izniyle- bâtının ötesindeki sırları zikredeceğim. Bu tespitin ve de ikinci "iyyake"nin zahir anlamında birinci "iyyake"de zikredilen açıklamalarla yetindikten sonra, bâtın lisanıyla açıklamalarımıza başlıyoruz:

Bilinmelidir ki: "Sadece senden yardım isteriz" âyeti, "Ancak sana ibâdet ederiz" âyetiyle aynı anlama işaret etmez. Birincisi, kul katında ibâdete layık olduğu sabit bir "emr"e işaret etmektedir; bu emir, kulun ilmine, müşahedesine, veya itikadına göre, maksat ve kıblesinin son noktası haline gelmiştir. Bu itikat, kulun zanlarının ve hayallerinin unsurlarından meydana gelmiştir. Nitekim daha önce buna işaret etmiştik.

"Ancak senden yardım isteriz" âyeti ise, sadece "mabûd" olması açısından mutlak "Mabûd"a taalluk etmez; aksine, âbidin/kul tek başına yapamayacağı bir işte kendisinden yardım talep ettiğinde ona yardım etme salâhiyetine sahip olması yönünden Mabûd'a taalluk eder. O halde, kulun yardım dilemesinde bir çeşit kudret iddiası bulunmaktadır; bu iddia ise, kulun ibâdetteki halini tarif, mabudun mertebesini ve ona karşı davranışını bildiğini belirtir bir surettedir. Bunun yanı sıra kul, bu talebiyle bağımsız bir varlık olmadığım da gizlice itiraf eder.

Bu kul, adeta şöyle der: "Kendimde, ihtiyaçlarımı karşılamak için bir kuvvet görüyorum, fakat, bunun amacımın gerçekleşmesinde yeterli olduğuna kesin ve kararlı olarak inanamıyorum. Binaenaleyh Rabbim! Bende, sana ait olarak bulunan şeye ve benim gücüme yardım etmen kaçınılmazdır; çünkü senin yardımın, bendeki kuvvet ile birleştiğinde, amaca ulaşmayı ve ibâdeti hakkıyla yerine getirmeyi umarım. Ayrıca, bana bahşetmiş olduğun kuvvetten dolayı da sana şükrederim. Ben bu kuvveti, herhangi bir talebim olmaksızın başlangıçta buldum ve bu kuvvet ile, senden yardım dileme gücü elde ettim; böylece, seni birleyip, hakkında tereddüt etmeyerek ve başkasına yönelmeden senin hakkını yerine getirmeyi ümit ettim." İşte bu, kul mertebesinin lisanıdır.

Hakkın bu âyeti kullarına inzal edip, onlara bu tarz ibâdet etmelerini emretmiş olması itibarıyla bu talepte gizli halde bulunan "rubûbiyet" lisanı ise şudur: Hak -kalpler onu bilmek, kendisine ibâdet ve iltica etmek üzerine yaratılmış olsalar da-, bu alemin özelliklerinden olan meşguliyet ve gafletlerin bazen insana hatırlanması ve akılda tutulması gereken şeyleri unutturduğunu bilir. Bu nedenle insan, kendisi için daha önemli olarv. şey-lerin hatırla turnasına ve belirtilmesine muhtaçtır; çünkü belirli olmayan şey, herhangi bir netice vermez ve müessir olamam.

Kuşkusuz ki, hamdi takdimden sonra Hakkın kuluna ""Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz" demeyi ernret-mesi, kula şunu hatırlatmak içindir: Kul, kendisinde gördüğü ilim ve kuvvete, asla ve asla kendi basma sahip olduğunu ya da herhangi bir kemâlde önceliği bulunduğunu zannetmeme İldir, bilakis bütün bunlar, Haktandır ve Hakka aittir. Nitekim, insanların en kâmili ve mükemmeli olan Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Biz ommlayiz ve ona aidiz."

Binaenaleyh rabbani mertebe, her iki tarafta da müstaküli-ğin imkânsızlığını kula bildirir; şüphesiz ki, bu durum, adaletin zirvesidir. Şöyle ki: Cömertlik, ihsan, ikram ve sayısız nimetin sahibi olan Hak, kulun O'nun ihsanının suretinin kemâle erdirilmesindeki/tekmil katkısına dikkat çekerek, bu katkıyı zikreder, dikkate ahr ve ihmal etmez. Nitekim Allah, bildirme ve dikkat çekme amacıyla şöyle buyurmaktadır: "Şüphesiz ki Allah, zerre miktarı bile zulüm yapmaz. Bir tek hayır bile olsa onu kat kat artırır." Bu, iyiliklerin artırılmasıyla ilgilidir. Bunun ardından ise, şöyle buyurmuştur: "Kendi katından büyük ecir verir."

Bunu anla ki -Allah'ın izniyle- doğruyu bul!

"Cem" ve "Matla" Lisanıyla Açıklama

Bu ikinci kısımla ilgili açıklamalar, Allah'ın izniyle, bununla sona erecektir:

Bilinmelidir ki: Allah, yaratıklarını, kendisine ibâdet etmeleri için yaratmış, onlara varlığından ve sıfatlarından kabul etmeleri takdir edildiği ölçüde vermiştir; böylelikle onlar, bu varlık ile O'na ibâdet etmişlerdir. Çünkü yaratıkların, müstakil olarak kendilikleriyle Hakka ibâdet etmeleri sahih değildir. Bunun nedeni, onların mâhiyetleri açısından hiçbir varlığa sahip olmayışları ve kendilerinden hiçbir ibâdetin meydana gelmeyişidir. İşte, yaratılmışlar müstakil olmadıkları için kendilerine, "Ancak senden ibâdet ederiz" ifâdesinin ardından "Ancak senden yardım dileriz" demeleri emredilmiştir. Böylece onlar da, bu tembihin ardından Haktan kendisine kulluk etmek için yardım talep etmişlerdir.

Aynı şekilde, yaratılış esnasında onların Hakkın varlığını kabul etmeleri de, Hakkm iktidarına yardım etmekten ibarettir. Binaenaleyh, ilâhî kurbiyete mazhâr olmuş kâmil kulların müşahede ettikleri ezelî ve "gaybî münâsebet" olmasaydı, Rab üe merbub arasında bir irtibat geçerli/sahih, bunu meydana getirmek de mümkün olmazdı.

Şu halde yaratmak, ihsan suretiyle bir hizmet ve ibâdettir. İbâdet, amellerin a'yânmm suretlerini yaratmak, onları tesviye etmekten ibarettir. Ayrıca ibâdet, ibâdetin neş'etlerini de ihya etmektir; böylece ibâdeti inşa edene, kendisiyle zuhur eden ve onunla meydana gelen şeyden, adeta inşadan sonra zuhur etmesi gibi, daha önce gözükmeyen bir şey döner; işte, diğer tarafta da, hal böyledir.

Çünkü, şayet isimlerin eserlerinin zuhuru olmasaydı, onların kemâlleri bilinmezdi. Kuşatıcı/cami' aynada beliren görüntüler olmasa idi, isimlerin "a'yân"ı da zahir olmazdı. Ayna, Zât'm gaybından ayrılan şeylerin tecellîgâhıdır ve Zât gaybmda gömülü olan çokluklar zuhur eder.

Binaenaleyh biz, kullarız, O ise, "mabûd"dur; O, yaratandır, biz yaratılanlarız. "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler dîye yarattım" âyetinde hükmüne işaret edilen "illet Lam/sebeplilik bildiren Lam harfi"ı, iki tarafta da bizzat bulunmaktadır. Buna göre bu sırrın iki hükmünden birisi, "Bana ibâdet etmeleri için" âyetinde zikredilen bu "Lam" harfi ile bir hikmet meydana getirmiş; diğer hükmü ise, "Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz" âyetinde bâtın bir hikmet gizlemiştir.

Çünkü Hakkm, her şeyde, özellikle de şeriatlarında, emirlerinde ve haberlerinde olmak üzere, zahirî ve bâtını bir hükmü vardır; bunları, kâmil ve ehl-i keşfve'l-vücûd olan "temekkün" sahipleri bilir ve müşahede ederler. "Resmi" ilimlerin mensupları ise, bazı teklifi suretlerde jiletlendirme yoluyla, bu hükümlerin zahirinin pek azının farkına varırlar.

"Ancak sana ibâdet eder ve senden yardım dileriz" âyetinde zamirin çoğul olarak getirilmesinde, iki önemli külli sır vardır ki, bunlardan birisine daha önce işaret etmiştik: Haricî alemde ibâdetin ve amellerin varlığı, mutlak anlamda, rubûbiyet hükümlerini kuşatan mertebe ile merbubiyet hükümlerini şâmil olan zikredilen bu tecellîgâh arasında meydana gelir. Binaenaleyh, Hakkın ve alemin diliyle "Biz", "muhakkak ki biz", "ibâdet ederiz", "yardım isteriz" gibi âyetlerde geçen çoğul zamiri, zikredilen iki mertebeden her birisinin kapsamış olduğu bütün hususlara taalluk etmektedir.

Açıklamaya ve özetlemeye çalıştığımız konunun diğer sırn ise şudur: İşaret edilen bu iki rabbani ve kevnî mertebelerden her birisinin, gaybî-manevî bir "neş'ef'i vardır; bu neşetin, bir takım halleri, birbirine zıt ve uyumlu hakikatleri vardır vardır; bunlarm hükümlerinin de, kendi aralarında uyum ve farklılıkla gerçekleşen, karışım ve tedahülleri vardır.

Bu manevî neşet, Hak yönünden Adem'in suretinin üzerinde yaratıldığı "sûref'ten ibarettir. Bu suretin Hakkın zâtına mahsus gaybından taayyünü, insanî-kemâl mertebesi yönünden gerçekleşir. Bu mertebe burada "ahadiyet-i cem" hazreti diye isimlendirilir. Ahadiyet-i cem, eşyanın varlıklarını, isimlerin, sıfatların, ilâhî şe'nlerin hükümlerini izhâr eder. Bunlar, eser yönünden mütekabil, ihata ve hükümde de farklıdırlar; bunlara örnek olarak, el-Kabız, el-Bâsit, el-Muğni, el-Mu'ti, el-Mumît, el-Muhyi, el-AIim, el-Kebir, el-Mürîd isimleri ve gazap, rızâ, ferah, haya, öfke, şefkat, rahmet, kahir, lütuf ve benzeri şeyleri verebiliriz.

Çünkü bütün bunlar, ahadiyet-i cem makamında "ilmî" ve "gaybî" bıı* heyet ile taayyün ederler ve intizama kavuşurlar. Ahadiyet-i cem, Zât'a ait mutlak gayb ile bir açıdan gayb'dan farklı olan mertebe arasında bir "berzah" gibidir; bir açıdan gayb'dan ayrılan bu mertebe, ilâhî iktidarın nüfuz mahalli, gaybî teveccühlerin ve eserlerin okîarmm hedefi olmuştur. Bu heyete, tabiî kuvvetleri, ruhanî huyları, manevî, ve gaybî özellikleriyle insanın yaratılışı ve intizamı benzemektedir. Zikredilen suretin izafe edildiği hakîkat-i ilâhîyye'nin mukabilinde ise, insana ait "ayn-ı sabite" bulunur. Ayn-i sabite, Rabbının kendi nefsinde ezeii ve ebedî olarak insana dair bilgisinin suretinden ibarettir. Aynı şekilde Rabbının sureti de, O'nun zâtına ve şe'nleri-ne dair bilgisinin suretidir.

Kulun suretleri, kendi ilminin nisbetlerinin suretlerinden ibarettir. Bahsedilen bu makamın zevkine göre kulun ilminin nis-betleri ise, varlığının taayyünlerinden ibarettir; bu taayyünler hakkında, 'taaddütleri yönünden onun "ayn"ı ve halleridir', demiştik. Bunlar, ahadiyet-i cem makamı diye isimlendirilen bu berzahta taayyün ederler ve kevnî mertebede çoğalmış/müteaddit olarak zuhur ederler; bu mertebe, kesret suretlerini kapsayan ahadiyet-i cem makamının iki vechinden birisidir.

Çünkü bu makam, hükmü insân-ı kâmil ile zuhur eden kemâl makamı; Zâtın gaybı ve zikredilen gayb'dan ve kendisinde ve bu ayna ile zuhur eden şeyler için bir aynadır.

Bu berzah da, Hakkın kendisi için kendi zuhurunun mebde-idir. Hak, bu mertebede zâhirlik ve mazhârlık sıfatı ile ve de insân-ı kâmil cihetinden zikredilen berzâhlığıyla iki tarafı birleştirmekle zuhur eder.

İşte, berzah mertebesine ait bu orta-vasatî taayyün, ister Hakka nispet edilsin, ister aleme nispet edilsin bütün taayyünlerin aslı ve "şey" diye isimlendirilen her varlığın kaynağıdır; taayyünün Hakka nispet edilmesi, O'nun bir ismi veya sıfatı veya mertebesi olması anlamında, aleme nispeti ise, isim veya sıfat veya mertebe veya itibarıyla olabilir. Ya da bu taayyün, Hakka ve ae-me nispetin dışında üçüncü bir şey kabul edilebilir; bu, Hakkın hakikati/ayn yönünden ikinci defa diğer taayyünleri için tecel-lîgâh olan şeye nispetle, ikinci, üçüncü, dördüncü kez zuhur etmesidir ki, bu sayı sonsuza kadar gider. Bu zuhur, Haktan ve Hak ile taayyün eden

şeyde, Hakkın o şeyde gayb ve şehâdet olarak taayyün etmemiş olmakla zuhur etmesidir; bunlar, "ayn" ve "gayr" diye isimlendirilirler.

Bu sabit olunca şu da bilinmelidir ki: İbareler, "ahadiyet-i cem" makamım tarif etmede farklı farklıdır; bütün tarifler de, sahihtir. Şu halde ahadiyet-i cem, "hakîkat-i insaniyye-i ilâhîy-ye-i kemâliyye/insana ve Hakka ait kâmil hakîkat"dir desen doğru söylemiş olursun.

Bütün insân-ı kâmiller, zahiri sureti açısından bu ilâhî hakikatin ve levazımının mazhârlândır.

Eğer onu, ilâhî ve kevnî mertebelerden ibaret olan iki mertebenin "berzâh"ı diye ısimlendirirsen, doğru söylemiş olursun; Çünkü o, imkâna ait bütün hükümleri içermektedir. Bununla birlikte bu hükümler, diğer berzahlar gibi, ahadiyet-i cem'in ma-kûliyeti üzerine zaid bir şey değillerdir.

Eğer onu "iki mertebenin aynası" veya "Hakkın ve insân-ı kâmilin suretinin mertebesi" veya Haktan taayyün eden şeyi ayıran/fasıl "hadd-i fasıl" diye isimlendirirsen, yine doğru söylemiş olursun; Haktan taayyün eden bu şey, O'ndan taayyün ve taaddüt etmeyen şeyler için bir ayna olmuştur.

Bütün bunlar, onun için ezelî ve ebedî olarak zatîdir. Bu mertebeye mensup olan kâmillerin, zaman ile kendisiyle zuhur ettikleri bir takım neşetler açısından sınırlı kalmaları, bu tespitimize zarar vermez ve zikrettiğimiz hususa aykırı değillerdir.

Sonra şöyle deriz: Her asırdaki insân-ı kâmil, bu mertebenin iki vechinin birisi açısından "biz", "bizim katımızda", "kuşkusuz biz" gibi ifâdelerle Zât'm gaybımn ve isimlerin hakikatlerinden ibaret olan şe'nlerinin/şuûnât mütercimidir; söz konusu mertebe, Hakkın zâtının gaybmı takip eden ve ondan farklılaşmayan ve ayrılmayan mertebedir. İnsân-ı kâmil, varlıkların/a'yân ve bunların hallerinin yansıdığı/intiba' bu mertebenin diğer yönünden ise, bu a'yân ve onların halleri açısından ve onların diliyle, "ibâdet ederiz", "yardım isteriz", "bizi ulaştır" ifadeleriyle dile getirir. İnsan, bütün bunları her şeyi kapsaması sayesinde ve zâtının içermiş olduğu cüzler, Özellikler, sıfatlar,ruhanî-cismânî-tabiî kuvvetlerin lisanıyla dile getirir; çünkü insân-ı kâmil'in söz konusu kâmil mertebesi, iki tarafı/vücûb-imkân ve bunların gayb-şehâdet, ruh-cisim, umum-husus, fiil-infial ve icmal-tafsil olarak içermiş oldukları her şeyi ihata etmektedir.

Artık, bunu anla ve dikkatlice düşün, Rabbına niyaz ve yakarışla müracaat et!

Eğer, bu ifâdeleri anlarsan/sözün mührü çözülürse, her şeyde rubûbiyet ve ubudiyet sırrını; ibâdet,, teveccüh, talep, başarmak ve mahrum kalmanın sırrını anlarsın. Bütün âbidlerin, fer' ve yaratılmış olmak yönünden ilâhî aslına teveccüh ettiklerini idrâk edersin; her kul, bu asıl vasıtasıyla Zât'm

mutlak gayb mertebesinden hükmî bir yansımayla zikredilen ilâhî-insanî kâmil aynada taayyün etmiştir; bu taayüıv iki hükmün yansıması

ile taayyün etmiştir; bu yansıma, imkân alanından zikredilen aynaya döner.

Binaenaleyh, sadece ona ibâdet edilir, sadece ona yönelinir, her şey ondan başlamıştır ve ona dönecektir.

Bununla beraber hiçbir kimse, Allah'tan başkasına İbâdet etmemiştir; O'ndan başkasına da, teveccüh edilemez. Çünkü bu ilâhî ve kâmil ayna, olmuş ve olacak bütün varlıkların kıblesidir. Ayrıca her şey, bu ayna ile karşı karşıyadır/muvacehe ve her şeyin Zâtın gaybmdan taayyün etmiş aslı bunda bulunmaktadır. Binaenaleyh, Haktan payı olan herkes, onu burada "ayna" diye isimledirilen bu "kâmil" mertebenin mişkatinden alır; bu pay, Hakkın herhangi bir şe'ni cihetinden taayyün etmesinden ibarettir. Söz konusu bu pay, bu şe'nin suretidir.

Aliah'a yemin olsun ki! Maksadımı anladığını zannetmiyorum, şu var ki Allah sana yardımcı olursa ne demek istediğimi anlarsın. Hakka ancak kâmil olan ulaşır, çünkü o, zâtı olarak, işaret edilen iki vecihten birisiyle Zât'm gaybma paraleldir/muvacehe: Burada teveccüh eden, teveccüh olunandan ancak iki mertebenin hükümlerini içeren iki vechi birleştirmekle ayrılır: Böylece insân-ı kâmil, mutlak-mukayyet, bâsit-mürekkep, birçok, hâdis-ezelidir. Alem, sadece onun için var olmuştur, her şey onunla zuhur etmiş ve açıklanmıştır.

Artık, dikkatli ol ve burada açıkladığımız gerçek ile Allah te-ala'nm şu âyetindeki hükmünün doğruluğuna bak: "Rabbin ancak kendisine ibâdet olunmasına kaza etmiştir." (İsra, 23); "Hüküm ancak Allah'ındır. Sadece kendisine ibâdet olunmasını emretmiştir." (Yusuf, 40).

Hakkın kazası, O'nun hükmüdür, hakikî emri de, hiç kuşkusuz yerine gelir. Nitekim Allah, şöyle buyurmuştur: "Onun emrini engelleyecek yoktur."

Şu halde ibâdetin sırrı, zikrettiğimiz gibi olmasaydı, Al-îah'tan başkasına ibâdet ve O'ndan başkasına teveccüh sahîh olur, Hakkın hükmünün değiştirilmesi ve emrinin engellenmesi

söz konusu olurdu. Allah, bundan ve celâline yakışmayan her şeyden uluvv-ı kebir ile münezzehtir.

Suçlama ve cezalandırma, sınırlama, belirleme/tayın ve izafe etmekten kaynaklanmaktadır; çünkü, herhangi bir şeye ibâdete liyakat vasfını izafe edip, içindeki şeylerle birlikte hükmü genel ulûhiyetin ve mutlak tasarruf sahibi Rab olduğuna inanmak, tam bir cehalet ve gerçeğe aykırı durumdur. îşte bu nedenle, ilk hüküm, yani her şeyin gerçekte Hakka

ibâdet ettiği ve ondan başkasına ibâdetin mümkün olmadığı hükmü geçerli ve gerçekleşmiş olmakla birlikte, cezalandırma da sahih olmuştur.

Tamamlayıcı Açıklama

Ahadiyet-i cem mertebesinin kendileri için bir ayna olduğu ve onları birleştirdiği/cami' söz konusu iki mertebeden her birisi, bir açıdan asıl, diğer açıdan da ferdirler; bu nedenle, bu kitabın pek çok yerinde buna işaret edilmiştir.

Bu ifâdelerimizden bir tanesi şu sözümüzdür: Hak bâtını açısından alemlerin halleri için bir "mazhâr" ve ahadiyet-i cem makamı açısından da onların a'yânı için aynadır; bu aynada a'yân, birbirlerini görürler, hükümleri birbirlerine ulaşır. Mertebesi, varlığı ve zamanıyla daha üstün olan metbunun eseri, kendisine tabi olan ve sonra gelende zuhur veya bunun tersi olur; geç gelen tabi-nin metbuya tesiri, onun bir açıdan önce ve metbu olması, ayrıca daha önce de belirtildiği gibi Hakkın varlığı yönünden evvelliğin-de ve sıfatları yönünden ise ahirliğinde şart olması itibarıyladır.

Nitekim, Allah bunu şu şekilde açıklamış ve bildirmiştir: "Allah her şeyi yaratandır" ve yine "O evvel, âhir, zahir ve bâtındır."

Allah, sıfatları yönünden âhir oluşunu ise, şu âyetle açıklamıştır: "Eğer Allah'a yardım eder iseniz, O da size yardım eder"; Ayrıca, Hz. Peygamber'in "Kendini bilen Rabbim bilir" ve "Siz usanıncaya kadar Allah usanmaz" ve yine "Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim" hadisleri bu ahirliğe işaret etmektedir.

Şöyle ki: Hak, ez-Zâhir ile isimlendirildiğinde, hakikatleri yönünden alem, O'nun varlığının mazhârları ve şe'nlerinin iliştiği tecellîgâhlar olmuştur. Her mazhâr görülmez, bununla birlikte onun eseri ve mazhâra yansıyan şey ise, zuhur eder. Bu nedenle, mazhâra eser bu özelliğiyle nispet edilmez.

Bu ve benzer sebepler dolayısıyla şunu belirttik: Her fer aslına teveccüh eder ve ona ibâdet eder; bu ve başka nedenlerden dolayı ubudiyet/kulluk ve rubûbiyet/rabkk hükümleri, kendisine layık bir şekilde her şeye sirayet etmiştir. Böylelikle, her şeyde varlık, ilim ve hüküm yönünden kuşatmakla, iîâhî-zâtî beraberliğin/maiyyet-i iîâhîyye sırrı zuhur etmiştir.

Binaenaleyh, hüküm sahibi her şey, rubûbiyet sıfatı sayesinde hüküm sahibidir; icabet eden ve tabi olan her şey ise, ubudiyet sıfatıyla tabidir.

Eşyada bunlarm zuhur mertebelerini açıkladım: Bunlar, nasıl olur? Ne zaman sahihtirler? Ne zaman engellenirler? Ayrıca, tek bir şeyde de o şeyin farklı şe'nlerine, hallerine, mertebelerine, uyumlu ve zıt özelliklerine göre, bütün bu durumları açıklamıştık. Artık o açıklamalarımızı hatırla ve onlarla yetin!

Allah, hidâyete ulaştırandır.

BOLÜM IV

FATİHA SURESİ'NİN ÜÇÜNCÜ KISMI

"Bizi Sırât-ı Müstakim'e Ulaştır." (Fatiha, 5)

Bu bölüm, bu surenin son kısmıdır ve birinci kısım Hakka, orta kısım Hak ile kul arasında müşterek olduğu gibi, bu kısım da, kula mahsustur.

Bilinmelidir ki: Bu âyet, bir takım meseleleri içermektedir; bunlar, âyetin zahiriyle ilgili konulardır. Âyetin içerdiği başka bir takım meseleler daha vardır ki, bunlar da, zahirden sonra gelen ve onun üzerinde bulunan konularla ilgilidir.

Biz, Önce zahir ile başlayıp, daha sonra diğer bölüme geçeceğiz.

Şöyle deriz: Bu âyet, üç kelimeden meydana gelmiştir; bu üç kelime, "bizi ulaştır/ihdina", "sırat" ve "müstakim" lafızlarıdır. Bu üç kelimeden her birisinin, üç zahirî, üç de bâtını mertebesi vardır, bunların hepsine -Allah'ın izni ile- dikkat çekeceğiz.

Böylelikle sen de, Fatiha'nm üçlü yapısını/teslis hatırla ve onun sırrını anlamaya çalış! Şayet o sırrı müşahede edebilirsen, hayrete düşüren şeyleri müşahede edersin.

"Bizi ulaştır/ihdina", dua ve sual kipinde bir emirdir, bu kelime, "hidâyet"ten türetilmiştir. Hidâyet, "beyân" demektir; bu kelimenin aslı, "Ya" iledir, harf, "emir" kipinde geldiği için düşürülmüştür. Burada kelimenin çoğul gelmesinin nedeni, daha önce "Ancak sana ibâdet ederiz ve senden yardım dileriz" âye-tiyle uyumlu olması içindir; böylece, sanki bütün kullar, aralarında müşterek bir hüküm ve birleştirici nispetler diliyle birbirleri adına konuşmaktadırlar.

Buradaki birinci hikmet, şudur: Yaratıklar arasında, daima duası tam olarak kabul edilip, böylece duasının hükmünün ve İbâdetinin bereketinin bütün kullara sirayet ettiği kimseler bulunur; bu nedenle, "Cemaat rahmettir" buyrulmuştur. Ayrıca Hz. peygamber, bizleri iki çeşit bereket ümidiyle cemaatle zikir yapmaya ve namaza teşvik etmiştir: Bu bereketlerden birisi, duası ve namazı kabul edilen kimsenin bereketinin namazı kabul edilmeyen ve talebine ve gayesine göre kendisine icabet edilmeyen bütün insanlara sirayet etmesidir.

Diğer bereket ise, şudur: Şayet cemaat içinde tilâveti ve namazı olması gerektiği gibi eda edebilen kimse bulunmasa bile, bazen tilâvetin ve namazın kemâli, cemaatin bütününden meydana gelebilir. Şöyle ki: Hak, tilâvet edenlerin ve namaz kılanların işlemiş oldukları amellerin bir kısmını kabul edebilir; kabul edilen bu kısım, makbul salih amellerden meydana gelmiş amellerdir, bu amelleri oluşturan her parça ve cüz, cemaatten birisine aittir. İşte bu tam suret, kâmil olması özelliğiyle, kabul edilmemiş diğer kısım ve parçalara şefaat etmek için geri döner. Böylece makbul ibâdetin bereketi, makbul olmayan tilâvet ve namaza sirayet eder; bu sirayet, iksirin kuvvetiyle kurşuna ve cevhere sirayet etmesi gibidir. İksir, onun hakikatini değiştirip, yoğunlaştınr ve ehli olduğu kemâl derecesine ulaştırır.

"Sırat"

Sırat, üzerinde yürünülen şeydir ve sadece belirli bir başlangıç ve nihayet arasında bulunabilir. Bu lafızda, üç lügat/okuma bulunmaktadır: "Sad/sırât" veya "Sin/sirât" veya "Dat/dırat". Kelimenin, harf-i tarif/Elif ve lam ile gelmesi, "ahid" ve "tarif" içindir ki, bir kelimenin harf-i tarif takısı alması, tarifin kısımlarından birisidir, çünkü harf-i tarif ile tarif, üç kısımdır:

Bunlardan birisi, cinsin kendisini tarif etmesidir, bu tarif, cinsin altında bulunan fertler için sabit olması itibarıyla değil, sadece kendisini dikkate alan tariftir.

İkincisi, cinsin altındaki her bir fert için hakikatin sabit olması itibarı ile tariftir.

Üçüncüsü ise, "istiğrak/kuşatma" açısından hakikati tariftir; bu tarif, hakikatin altındaki fertler hakkında sabitliği itibarı ile tarifidir.

Böylelikle birinci tarif, "zât tarifi", ikincisi "ahd tarifi", üçüncüsü ise "cins-istağrakı" diye isimlendirilir.

Kesin bilgiye/tahkik göre "ahd tarifi" olan ikinci kısım, söz konusu kısımların en kâmilidir. Çünkü, bu tarifin, "zât tarifi"ne dönük bir yönü

vardır ki, adeta, bu yönden zât tarifinden farklı değildir; aynı durum, üçüncü kısım ile ilgili oiarak söz konusudur. Çünkü muhatap, hitap sahibinin maksadını bilginin kendisiyle gerçekleştiği araçlardan öğrenemediği sürece, onun neyi kast ettiğini bilemez; binaenaleyh her tarif, o halde, zikredilen itibar ile "ahd" hükmü taşır.

Kuşkusuz ki, Elif-lam/harf-i tarif burada "ahd" bildirir: çünkü, bu noktada nebilerden kâmil olanların zikredilirken buna tekrar dikkat çekilmiştir. Allah teala şöyle buyurmaktadır: "Onlar ki, Allah onları hidâyete ulaştırmıştır, onların hidâyetine de uyulur." (Enam, 90)

Aynı şekilde, başka yerlerde de çoğul ve tekil olarak "tees-si/uymak"yi zikretmiştir ki, bu "iktida etmek" demektir. Hak, kullarına peygamberinin "sirât-ı müstakim"e ulaştırdığını belirttikten sonra, onlara -eğer Rablerini sevme iddialarında sadık iseler- peygamberine tabi olmalarını, bunun neticesinde de Allah'ın kendilerini seveceğini bildirmiş ve onları bu konuda ikâz etmiştir.

Peygambere tabi olmak, "iktida" demektir ki, bu da, "es-si-rât/doğru yol" üzerine yürümekten ibarettir.

Buradaki, "müstakim" lafzı, "sırât"ın sıfatıdır; bu bağlamda bununla kast edilen, özel bir "istikâmet"tir ki, bu istikâmetin ve erbabının sırrım ve de kısımlarını daha sonra zikredeceğiz. Aksi halde, her nerede bir "sırat" var ise, o sıratın gayesi Haktır.

Bu meseleyi, -Allah'ın izni ile- daha sonra açıklayacağız.

Şimdi de, bu âyetin içermiş olduğu sırlardan kendi yöntemimize göre, söz etmeye başlayacağız, şöyle deriz;

Öncelikle şu bilinmelidir ki: İman, hidâyet, takva ve benzeri sıfatların, üç mertebesi vardır: ilk mertebe, orta mertebe ve son mertebe. Hak, aziz kitabının pekçok yerinde bunlara dikkat çekmiş olduğu gibi, "ehl-i keşf ve'1-vücûd" olanlar da bu mertebeleri müşahede etmiş, bunlar ile tahakkuk etmişlerdir.

Binaenaleyh bu mertebelere işaret eden âyetler arasında şunları zikredebiliriz: "İman edip, salih amel işleyenler, takva sahibi olup, imân eder ve salih amel işledikleri, sonra tekrar takva sahibi olup, imân ederlerse, sonra takva sahibi olup, iyilik yaptıkları sürece yedikleri şeylerde bir günah sahibi olmazlar. Allah, ihsan sahiplerini sever/' (Maide, 93); "Muhakkak ki ben, tevbe eden, imân eden ve salih amel işleyip, sonra doğruyu bulan kimse için çok bağışlayıcıyımdır." (Taha, 82).

Şu halde bütün bunlarla Allah, akıl sahiplerini şu noktada ikâz etmiştir: Allah'a imân ve O'nun birliğini ikrar ettikten sonra imânda, hidâyette, takvada ve benzeri şeylerde farklı dereceler bulunmaktadır, İşte, aşağıdaki

âyetlerde de "artma" kelimesiyle bu derecelere işaret etmiştir: "İmanları üzere imânları artsın diye." (Fetih, 4). Ya da, Ehl-i Kehf hakkında nazil olan şu âyette de buna işaret edilmiştir: "Onlar Rablerine inanan bir topluluk idi, biz de onların hidâyetlerini arttırdık." (Kehf, 13)

Zahir ilim mensupları, bu dereceleri büemeyip, bunları müşahede ve bu derecelerle tahakkuk edemedikleri için, bu konularda başarısızlığa düşmüşler ve şunu ileri sürmüşlerdir: "Sıfatlar mücerret mânâlardır, eksiklik ve fazlalık kabul etmezler." Bunun neticesinde ise, tevile sapmışlar, tevilin hemen her çeşidi içinde kaybolup gitmişlerdir.

İlimde derinleşenler ise, şöyle demişlerdir: "Ona îmân ettik, hepsi Rabbimizin katmdandir." (Ali Imran, 7). Bu imânın ardından işin özüne ve sırrın künhüne, sadece "Üstün akıl sahipleri vakıf olabilir." Bu kimseleri, kabuklar engelleyemez; onlar,, kabukları aşıp, böylelikle işlerin hakikatlerinin özüne vakıf olurlar.

Bu rabbani tembihler d eki sırlardan birisi de, "terahi/sonra-lık" belirten ve sonra gelen kelimenin kendisinden öncekinden ayırt edilmesini temin eden "sümme/sonra" edatının âyette zik-redilmesidir; böylece, perdeli kimse şöyle diyerek seni kuşkuya düşürmesin:

İmana ait tövbenin ardından işaret edilen hidâyet nerede kalmıştır? Sonra bu tövbe ve salih amellerin lâzımı olan Allah'ın bildirmiş olduğu hidâyete bağlı imân nerededir? Bu hidâyet, Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderilmesinden sonra hak dinin İslâm olduğunu, Hz. Peygamber'in getirdiği her şeyin hak, onun dışındaki dinlerin hükümlerinin ortadan kaldırıhnış/mensuh veya geçersiz olduklarına inanmaktır.

Zayıf ve perdeli kimseleri meseleye ısındırmak için zikretmiş olduğumuz âyetteki imân ve takvanın, âyetin ortasında ve sonunda zikredilen takva ve imân karşısındaki yeri nedir? Artık bunu düşün!

Hidâyetin üç mertebesi vardır, bunların mukabilinde de üç "hayret" derecesi bulunmaktadır. Bu, cehennemdeki derekelerin, cennetlerdeki derecelerin mukabili oluşuna işaret etmektedirler ki, bu konu, "cem" ve "matla"' diliyle konuşurken Allah'ın izniyle açıklanacaktır.

Tamamlayıcı Açıklama

Mutlak Tecellfde Herhangi Bir Şeref Bulunmaz

Bilinmelidir ki: Sırât-ı müstakimle ilgili "tahsis"te bir takım sırlar vardır. Bunlardan birisi şudur: Hak, her şeyi "vücûd" ve "ilim" olarak ihata edip, karışım, hulul, bölünme ve de celâline yakışmayan şeylerden münezzeh olan Zâtına has beraberliğiyle her şeyle birlikte olduğu için, her yolun nihayeti ve her sâlikin gayesi Hak olmuştur. Nitekim Allah teala, "Muhakkak ki sen sırât-ı müstaktm'e ulaştırırsın" âyetinin ardından "Allah'ın sıratı ki, gökte ve yerde olanların hepsi O'na aittir. Dikkat edin, işler ona dönücüdür" (Şura, 52) âyeti ile bunu bildirmiştir.

Böylelikle Allah, her şeyin nihayette kendisine varacağını, bütün eşyanın belirli bir "sırat" üzerinde yürüdüğüne dikkat çekmiştir. Bu sırat, sâlikine göre ya manevî veya mahsus bir sırattır; Hak ise, "Varış yeri ancak O'nadır" âyetinde de ifâde ettiği gibi, onun nihai gayesidir.

Hak, bize iletmesi için peygamberine bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki sen, sırât-ı müstakîm'e ulaştırırsın." Binaenaleyh Allah teala, kendisine yürüyenlerin/sair ilellah gayesi olduğu gibi, şaşıranların da delilidir/delâletü'l-hairin.

Fakat, hiç bir farklılığın/tef avut bulunmadığı Hakkın "mut-laklık"larmda herhangi bir şeref yoktur. Buna örnek olarak, Hakkın mutlak hitabı, mutlak maiyeti ve beraberliği, her şeyi ihata etmesi yönünden mutlak anlamda kendisine varma, yaratmaya dönük hem zâtına ve hem de sıfatlarına ait mutlak teveccühünü verebiliriz. Çünkü Allah'ın, mesela, Arş'ı veya Kalem-i a'la'yı yaratmaya teveccühü ile karıncayı yaratmaya teveccühü arasında hem "ahadiyet-i zât"ı ve hem de "teveccüh"ü açısından hiçbir fark yoktur.

Baş gözü/basar kalb gözü/basîret ile birleşip, her ikisinin de Zât'a mahsus ilâhî nûr ile boyanmasıyla keskin görüş/hadidü'l-basar sahibi olan kimse, "Rahmân'm yarattığında herhangi bir çelişki görmez." (Mülk, 4); bu kişinin, zâtı beraberlik ve birliktelik/(her nerede olurlarsa Hakkın yaratıklarıyla beraber olması) karşısındaki durumu da böyledir. Çünkü Hakkın, yaratıklannm en alt mertebede bulunanı ile olan beraberliği, Zâtma has mukaddes ve kendisine layık bir birliktelikle en şerefli ve en üs-tün mertebedekiyle olan birlikteliği gibidir. Mutlak anlamda hitabının hükmü de böyledir; binaenaleyh Hak, Hz. Musa ve dilediği kimselere hitap edip, onları hitabı ve dilediği şeylerle şereflendirdiği gibi, "Oraya giriniz ve artık konuşmayınız" vb. âyetlerde olduğu gibi, cehennem ehline de hitap edebilir.

Bu hitap dolayısıyla cehennem ehli adına hiçbir şeref ve fazilet yoktur, bilakis bu, onların azabına azap katar.

Hakkın her şeyi ihata etmesinde de durum böyledir, çünkü Hak, her şeyi "rahmet" ve "ilim" yönünden ihata eder. Hakkın rahmeti, burada, varlığıdır/Vücûd, çünkü daha önce de işaret ettiğimiz gibi, eşyanın aralarındaki farklılık ve ihtilafa rağmen müşterek oldukları tek şey, Varlıktır.

Binaenaleyh Hak, vücûdî ve ilmî/(varlık ve ilmen kuşatma) ihatası yönünden her şeyin gayesidir. Nitekim daha önce Hakkın ilminin, ahadiyet-i Zât/Zât'm birliği mertebesinde Zâtından farklı ve ondan ayrı olmadığına dikkat çekmiştik, çünkü bu mertebede hiçbir şekilde taaddüt/çoğalış yoktur.

Bununla birlikte Hak, her şeyin gayesidir, her şey ile beraberdir; bölünen ve bölünmeyen her zerrenin ve cüzün; ruh ve nisbet gibi her basitin zahirini ihata ettiği gibi, her şeyin bâtınını da ihata etmiştir: çünkü fayda, umûmî değildir ve saadet şâmil değildir; faydalar, mertebelerin birbirinden ayrılması, cihetlerin ve nisbetlerin farklılığı, hitabın vasıtasının farklılığıyla ortaya çıkar. Ayrıca fayda, Hakkın seninle birlikte olduğu sıfata; seni çağırdığı ve çektiği ulvî mertebelere; seni yarattığı ve terkip ettiği şe'nlerinin suretlerinden herhangi birisine ve herhangi bir işe; seni bulundurduğu ve yerleştirdiği hâl veya makama; senin için değişen ve farkhlaşan makam ve hale göre ortaya çıkar.

İşte, yarışanlar bunlarda yarışmalıdır!

Daha önce belirtmiştik ki: Hakkın isimlerinden her birisinin

taayyünü varlıkların a'yânından herhangi birisine bağlı olsa bile/tevakkuf, bu isim, o varlığın gayesidir; bu ismin mertebesi, o varlığın kıblesidir, isim ise, onun mabududur.

İsimler, kendilerini tek felek birleştirse de, hakikatleri yönünden birbirlerinden farklıdırlar. Şöyle ki: Her isim, bir açıdan müsemmânm aynıdır ve bütün isimlerle isimlenen "müsemmâ" birdir. Bu itibarla, bütün isimlerin bir olduğu söylenebilir.

Aksi halde, ed-Darr ismi en-Nafi ismiyle; el-Mu'ti, el-Mani ismiyle; el-Muntakim, el-Ğafir ismiyle; el-Mun'im el-Latif ve el-Kâhir isimleriyle veya rahmet gazap ile nasıl ilişkili olabilirdi ki? Gâliplik ve öncelik/sebk ile bunlardan farklı olan nispetler nasıl ilişkide olabilirlerdi? Binaenaleyh ahadiyet-i cem/çokluğun birliği vasıtasıyla eşyanın nitelendiği farklılık/hilaf sureti korunur; zâtı ihata ve beraberlik sırrıyla da, zıtlar arasında ünsiyet meydana gelir.

Artık, buna dikkat et, bütün iş Hakka dönecektir.

Açıklanması haram olan şeyi, izhâr etmem ve bu yasağı ihlal etmem!

Hakkın, kendisinin bidayet ve gayede ve de bu ikisinin arasında ve onlara göre ortaya çıkan "yol/tarik"da bulunduğuna dair akıl sahiplerine yönelik ikâzlarından birisi, Hud (a.s)'m diliyle belirttiği şu âyetidir: "Muhakkak ki ben, benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a tevekkül ettim. Hiçbir canlı yoktur ki Allah onun perçeminden tutmuş olmasın." (Hud, 56)

Böylelikle Hud, Hakkın o canlıyla birlikte yürüyen olduğuna işaret etmiştir. Bunun ardından ise şöyle demiştir: "Benim Rab-bim, sırât-ı müstakim üzeredir." Buna göre, yaratılmışların "kâhr/zorla" ile kendileriyle yürüyene tabi olmalarından dolayı Hak, sırât-ı müstakim üzere bulunmaktadır. İşte bu, "mutlak" istikâmettir ki, bunda hiçbir farklılık bulunmaz.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, mutlak anlamda perçemlerden tutmak veya mutlak anlamda yürümekten herhangi bir fayda meydana gelmez.

Allah, "Muhammedi" zevkte bu makâmm sırrına başka ve daha kâmil bir tarzda dikkat çekip, şöyle buyurmuştur: "De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana tabi olanlar, Allah'a basiret üzere davet ediyoruz. Allah münezzehtir, ben de müşriklerden değilim/' (Yusuf, 107).

Bu ifâde, bir tembihtir: Allah'a davet -ki, davetin konusu bunda bulunmaktadır- bir açıdan müphemlik ifâde eder. Şöyle ki: Hak, davetin sonunda taayyün etmektedir, şimdiki durumda ise bulunmamaktadır.

"Allah'a/ilellahi davet ediyorum" âyetinde zikredilen "İla/a" harf-i cerri, gayeye delâlet eden ve tahdit vehmi veren bir edat olduğu için, Hak peygamberine yakaza ve yakın ehlini bu konuda ikâz etmesini emretmiştir: Böylece Hz. Peygamber, yakaza ve yakın ehline adeta şunu söylemiştir: Muhakkak ki, sizi Allah'a "i'raz/başkasından yüz çevirmek" ve "ikbal/O'na yönelmek" sureti ile davet etsem de, bu, Hakkın kendisine yönelenlerle birlikte olması gibi, yüz çevrilen şeylerle beraber olmadığı demek değildir.

Binaenaleyh Hak, bidayette madum/yok olmamıştır ki, gayede talep edilsin; bilakis, halkı Hakka davet ederken ben ve bana tabi olanlar, işin gerçeğinin farkındayız. "Ben müşriklerden değilim," yani eğer Hakka dair böyle bir şeye inanmış olsaydım, Hakkı sınırlamış ve ondan perdelenmiş olurdum; bu durumda da, bir müşrik olurdum.

Allah, sınırlanmaktan, sadece belirli bir cihette taayyün etmekten veya bölünmekten münezzehtir. Ben de, Allah'a karşı kötü zan besleyen müşriklerden değilim.

Allah'a davetin nedeni, isimlerinin mertebelerinin farklı olmasıdır; isimlerin farklılığı ise, Allah'a davet edilen kimsenin hâllerinin farklılığına bağlıdır. Böylece yaratıklar, sakınma, çekinme ve kendilerine zarar getireceği beklenen şekilde Hakla birlikte kalmak yönünden Haktan yüz çevirirler; hidâyet vermesi ve basiret nasip etmesiyle de Hakka yönelirler. Böylece, O'na ve ikramına nail olmayı ümit ederler.

Bunu anla ve aklında tut.

Hidâyetin Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Sırât-ı müstakimin üç mertebesi vardır. Birincisi, mutlak istikâmeti içeren genel mertebedir, nitekim daha önce bu mertebeye dikkat çekmiştik.

Bu mertebeyle ortaya çıkacak herhangi bir saadet yoktur.

Hidâyetin ikinci mertebesi, orta mertebedir; bu mertebe, Hz. Adem'den Hz. Peygamberin peygamber olarak gönderildiği zamana kadar gelmiş geçmiş ümmetlerin Rabbanî-hakiki şeriatlarına mahsus hidâyettir.

Hidâyetin üçüncü mertebesi ise, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu şeriattır; bu şeriat, kapsayıcı ve kuşatıcı şeriattır ve iki kısımdan oluşmaktadır:

Birincisi, sadece Hz. Peygamberin kendisine ait olan ve önceki peygamberlerde bulunmayan hükümlerdir.

İkinci kısım ise, geçmiş şeriatların hükümlerinden kendi şeriatında bulunan hükümlerdir.

Bu zikrettiğimiz şeydeki istikâmet, öncelikle "itidâl"dir, sonra da bu noktada sebat etmektir; nitekim Hz. Peygamber, kendisinden tavsiyede bulunmasını isteyen bir sahabesine şöyle cevap vermiştir: " 'Allah'a imân ettim' de, sonra da dosdoğru ol!"

Bu, yani gerçek itidal haliyle bezenip, ardından bu hâl üzerinde sebat etmek, gerçekten de çok zor ve kıymetli bir hâldir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, "Hud suresi ve kardeşleri olan sureler, beni ihtiyarlattı" buyurmuş, bununla da "Emrolundu-ğun gibi dosdoğru ol" (Hud, 112) âyetine işaret etmiştir.

Çünkü insan, yaratılışı, zahirî ve bâtını melekeleri açısından bir takım sıfatlara, huylara, hâllere, tabiî ve ruhanî keyfiyetlere sahiptir; bunların her birisinin de, bir ifrat ve tefrit tarafı vardır. Vâcib olan, bunların her birisine ait "orta yolu" bilmek, sonra da bu orta yol üzerinde sebat etmektir.

Bunun için ilâhî emirler varit olmuş, apaçık âyetler ve hariçteki varlıklar bunun doğruluğuna şahitlik etmiş, meşru amel ve ahlakları işlemelerinin bereketinden büyük kimseler hakkında da bu itidal gerçekleşmiştir. Ayrıca, "Göz kaymadı, aşırılığa da gitmedi" (Necm, 17) âyetinde olduğu gibi Hz. Peygamberi metheden âyetlerde; veya "Onlar ki, infak ettiklerinde israf etmezler, cimri de davranmazlar, bunun ortasında bir yol tutarlar" (Furkan, 67) âyetinde olduğu gibi cömertlik konusunda müminleri öven

âyetlerde; veya "Namazında açıktan okuma, bütünüyle de gizleme, bu ikisinin arasında bir yol tut" (İsra, 110) ya da "Elini boynuna bağlı tutma, bütünüyle de saçıp savurma" (İsra, 29) âyetlerinde olduğu gibi Allah Teâla'mn Hz. Peygambere tavsiyede bulunduğu bir' takım âyetlerde Rabbani işaretler, bu itidale dikkat çekmiştir.

Böylece Hak, peygamberini israf ve cimrilik arasında "orta yol" tutmaya teşvik etmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, kendisine ruhbanlık, senelik oruç tutmak, bütün gece namaz kılmak hakkında soru soran bir sahabesini azarladıktan sonra verdiği cevap da, bu itidale işaret eden delillerden birisidir: "Dikkat et! Nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, zevcenin senin üzerinde hakkı vardır. Oruç tut, iftar et, namaz kıl ve uyu."

Hz. Peygamber, aynı konuda başka sahabelerine de şöyle demiştir: "İşte ben, bazen oruç tutarım, bazen yerim; bazen namaz kılarım, bazen uyurum ve hanımlarıma yaklaşırım. Kim ki benim sünnetimden yüz çevirir, o kişi benden değildir." Böylece Hz. Peygamber, ruhanî kuvvetlerin tabiî kuvvetlere büsbütün baskın gelmesini yasakladığı gibi, tabiat kaynaklı şehvetlere büsbütün dalmayı da yasaklamıştır.

Hz. Peygamber, hâl ve benzeri konularda da aynı şekilde davranmıştır. Mesela, Ömer (r.a)'ı namazda sesini yükselterek sure okurken gördüğünde, bunun sebebini sorar. Ömer şöyle der:-"Böylece putları kırıyorum ve şeytanları kovuyorum." Bunun üzerine Hz. Peygamber:

-"Biraz daha sessiz oku" der.

Hz. Peygamber, Ebu Bekir'e gelir, onun da çok kısık bir sesle okuduğunu görür, aynı şekilde bunun sebebini sorduğunda Ebu Bekir şöyle cevap verir:

-"Münacaat ettiğim kimse beni işitmiştir." Hz. Peygamber, Ebu Bekir'e şöyle der:

"Sesini biraz daha yükselt."

Böylelikle Hz. Peygamber, her iki sahabesine de, itidali tavsiye etmiştir ki, itidal, sırât-ı müstakimin bir özelliğidir.

Diğer huyîardaki durum da böyledir:

Kuşkusuz "şecaat/cesaret", korkaklık ve cüret arasında orta bir özelliktir.

Belagat ise, aşırı veciz ve kısa anlatım ile uzun ve geniş ifâde arasındaki orta yoldur.

Bizim şeriatımız, bütün bunları açıklamayı tekeffül etmiş ve buna riâyet etmiş; bütün hâllerde, hükümlerde, makamlarda, korkutma ve

teşviklerde; tabii sıfat ve hâllerde, ruhanî hâllerde, iyi ve kötü huylarda itidal ölçütünü göstermiştir.

Hatta şeriatımız, kötü huylar için bile bir takım yerler belirlemiştir ki, bunlar o yerlerde kullanıldığında, iyi huylara dönüşürler. Bu mânâya, ilâhî bilgilendirme ve hakikatlere dair verilen haberlerde de riâyet edilmiştir. Çünkü şeriat, hakikatlerden bahsederken işaret ve açıklamayı birleştiren bir yol tutmuştur.

Biz de, şeriatın yoluna uyarız ve sadece Allah'a yöneliriz. Artık bu kadar işaret ile yetiniyoruz, çünkü geniş açıklama işi uzatır.

Daha önce tespit ettiğimiz esasa göre, işin özeti şudur: İnsan, bütün alemin bir nüshası olduğu için, bütün alemlerle ve mertebelerle bir ilişkisi meydana gelmiştir; hatta insanın, her şey ile bir nisbeti bulunmaktadır. Kuşkusuz insanda, kendisini "ahseni takvim"den ibaret olan itidal hâlinden, her yöne çeken ve her çağrıya icabet etmesini gerektiren bir özellik vardır.

Her cezbe ve incizab/çekilme, icabet ve çağrı, herhangi bir fayda vermez ve saadet meydana getirmez.

Bununla birlikte, Hak, daha önce açıkladığımız gibi, her şeyin gayesi, nihayeti, her şeyle birlikte olan ve her şeyin maksadı olunca, istenilen şey, saadetlerin kaynağına ve saadeti meydana getiren şeylere yönelik özel yöneliş ve sülüktür; bu saadet, rızâya neden olan, mülaim, herhangi bir elemle karışık olmayan ve ebedî bir saadettir.

Şu halde, arzusuna ulaşma inancını veren veya gayesinin gerçekleşmesini temin eden manevî veya manevî olmayan herhangi bir cihet veya bu cihete ve gayeye götüren sağlam, yakın, şüphe ve engellerden salim herhangi bir yol ortaya çıkmadığı sürece insan, "küllî âmÜ"in bulunmasından sonra nasıl talep edeceğini, tam olarak neyi amaçladığını, buna nasıl yöneleceğini ve de hangi yolla bu maksadına ulaşacağını bilemez. Zikrettiğimiz bu küllî âmil ise, talebe veya insana zarar veren şeyleri uzaklaştırmak, faydalı olanları, veya dünyada-âhirette, zâhirde-bâtında kendisine en faydalı olan şeyleri elde etmeye yöneliktir. Bu durumda ise, durum ve hâl belirginleşip, şimdiki ve gelecek zamana nisbetle doğru yol kendisi için aydınlan m caya kadar, yolunu şaşırır ve hayret içinde kalır.

Bunu anla, Allah hakkı söyler ve yoluna ulaştırır.

Hidâyet ve Dalâlet Mertebeleri

Allah, bu âyetin zahiri, bâtını ve şimdi bitirdiğimiz bölümde de "had"di hakkındaki bir takım sırlan zikretmemizi nasip etmiştir; şimdi ise, "matla"' dili ve sırrının, daha sonra da "cem" dilinin gerektirdiği şekilde nasip olduğu kadarıyla âyetin sırlarından bahsedeceğiz.

Allah mürşid'dir.

Bilinmelidir ki: Hidâyet, dalâletin zıddıdır. Bunlardan her birisinin de, üç mertebesi vardır. "Hayret"ten ibaret olan dalâletin özelliği, "belirsizlik/la-taayyün"tir; taayyün ise, hidâyetin özelliğidir. İnsanın hidâyetten önce dalâlette bulunmasmdaki sır, hüviyetinin gaybi açısından zâtma ait ilâhî ve mutlak şe'n hükmünün bizzat taayyünden önce olmasıdır; mesela, vahdetin, icmalin, müphemliğin ve bilinmezliğin kesret, tafsil, açıklama ve ifâdeden Önce gelmesi gibi.

Kitabın başlangıcında açıklanmış olan yaratılış ve başlangıç hakkındaki ifâdelerimizi hatırla! "Allah var idi, O'nunla beraber başka bir şey yok idi." Herhangi bir isim, sıfat, hâl ve hükmün Hak ile beraber bulunmadığı makamın taayyün-i evvel makamından önce oluşunu hatırla! Taayyün-i evvel, kitabm başında işaret ettiğimiz ve daha sonra değineceğimiz üzere, Gay-bm anahtarlarmı açıklayan/muayyin "ahadiyet-i cem" makamına aittir.

Aynı şekilde, ahadiyet-i cem makamının, "şeriat" ve "hakikat" te sabit olan Amâî varlıktan önce olmasını da hatırla! Bu mertebenin diliyle "Ben bir gizli hazine idim, bilinmezdim, bilinmek istedim" denilmiştir. "Nûn"a ait sırrın, "Kalem"e ait emirden önce olmasını; Kalem'in Levh'den önce gelmesini; Ke-lime'nin, Arş'a ait vahdaniyet özelliğindeki hüküm ve emrin, ilk tafsîli-sûrî emirden önce gelmesini hatırla! Bu emir, "iki kadem/ayak" hükmüyle zahir olmuştur.

Bunun ardından, ilâhî emrin, umûmî olarak bilinen, özel olarak da idrâk edilen "tertip" ile Adem'de nasıl sona erdiğini, zür-riyetinin zerreler gibi Adem'in vahdetinin suretinde nasıl toplanıp, bir araya geldiğini gör! Adem, silsilenin suretinin sonuncusu, mânâsının ilkidir. "Sizi bir tek nefisten yarattı ve ondan zevcesini yarattı. O ikisinden de pek çok kadın ve erkek meydana getirdi." (Nisa, 1) Böylelikle Adem'in zürriyeti, Adem'deki icmâlî ve izafî gaybda mündemiç ve gizli olmalarından sonra, Hakkın kendilerini ortaya çıkartması ve yayması/neşr ile zuhur etmişlerdir. Bunun sonucunda ise, her birisi kendi nefsinden ve başkalarından O'nun katında perdeli haldeki şeyleri görmüş, birbirlerine ait hükümler, kesinlik, eksiklik, baskınlık ve mağlubiyet ile birleşmiştir.

Bunu anla ve düşün!

Binaenaleyh, vahdet, icmal ve az önce "öncelik" vasfıyla nitelediğim şeylerin bâtmhğı vardır; kesretin ise zuhuru ve açıklığı vardır. İnsanın, suret üzere yaratılması takdir edilip, o, bir "nüsha" ve "gölge" olarak zuhur

edince, onun nüshası, kendi aslına tabi olan asılların sureti üzerinde meydana gelmiştir; böylelikle onun dalâleti, kuşkusuz, hidâyetinden önce olmuştur.

Nitekim Allah, nüshaların en kâmili, ilâhî ve beşerî kemâl ile zuhur ve tahakkuk açısından insanların en tamamı olan Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurmuştur: "Seni şaşırmış buldu, hidâyete ulaştırdı." (Duha, 7) Yani sen, Öyle bir halde bulunuyordun ki, kendin için doğru ve öncelikli olan şeyleri bilmiyor-

dun; bunun üzerine Allah, doğru ve öncelikle olan şeyi sana bildirmiş, belirgin hâle getirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir.

Böylelikle sen, hidâyet ve diğer mertebelerde kemâle erdin, hidâyetle doldun, sonunda coştun, hidâyete ulaştırdın ve kemâle erdirdin; feyiz, senden başkalarına yayıldı. Böylece, benim iyiliğim/ilâhî hayır senin vasıtanla, seninki de benim vasıtamla kainata ulaştı.

Binaenaleyh insanı yaratıp, ona iki yol gösteren Allah münezzehtir. Sonra Allah, insan için düzgün ve mutedil yolu seçmiş, ona bilmediği şeyleri öğretmiştir. Şu halde Allah'ın, insan üzerindeki ihsanı çok büyüktür.

Ey kardeşim! Cezbeler ve çağrılar, muhabbet diliyle, her yönden ve taraftan insanı çekerler, bunun nedeni, insanın her şeyin sevgilisi olmasıdır; ayrıca, her şeyin kendisiyle boyanmış olduğu rubûbiyet hükmü açısından da, insanı davet ederler. Daiye-ler/dürtü, cezbe ve münâsebetlere göre, icabet ve karşılık vermek için ortaya çıkar. İnsan, sevdiği ve meylettiği şeyin kuludur. Her makam, hâl ve diğer şeylerde itidal, orta yoldur; itidalden meyleden kişi, sapıtır/inhiraf. Bütünü veya çoğu yönüyle azlığa meyleden kimse, itidalden uzaklaşır.

İnsanın içinde bulunduğu veya uğradığı ve merkezinde "heyulanı" vasıflı olarak sebat ettiği bütün makamların dairesinin tarafları onun hakkında eşit ise, o kişi, "Her şeye yaratılışını verir ve ona hidâyet eder" özelliğiyle kendi şe'nlerinde Rabbına tabi olan "adam"dır. Bu kişi bulunduğu makamda, hükümlerin ve şekillerin kayıtlarından kurtulmuştur, her cezbeye ve çağrıya hakkını ve sadece kendisinden olan payını verir. O, kendisinden ortaya çıkan diğer kısımlar ile ise, hiçbir vasıf, belirli bir hâl veya hüküm veya isim olmaksızın, asıl mutlakhğı ve basitliği üzerinde bakidir.

Ayetteki "hidâyet eder", açıklamak ve ortaya çıkartmak demektir. Nitekim kâmil Şeyh şöyle demiştir:

O tutuşunca, ben de tutuşurum, neşelenince ben de neşelenirim Onu, aşık olduğunda kalbim takip eder

Bunu anla ve "viche/kıble"nin sırrından, "Ancak sana ibâdet ederiz" âyetinin sırrından "cem" diliyle bahsederken, bu bölümde ifâde ettiğimiz şeyleri hatırla!

Ayrıca, daha önceki açıklamalarımızı da hatırla! Umulur ki işaret olunan şeyi anlarsın.

İtidal Mertebeleri

İtidalin ilâhî-gaybî bir mertebesi vardır. Bu mertebe, manevî suret ve gaybî hey'etten ibarettir. Bu heyet ve suret, Zât'a ait aslî isimler arasında "Amâ" mertebesinde "ahadi-yet-i cem" hükmüyle gerçekleşen ezelî içtimadan meydana gelmiş, bu içtimaa taalluk etmiştir. "Amâ" mertebesi, Kalem-i a'la'nm ve ulvî/müheyyeme ruhların kendisiyle zuhur ettiği birinci nikah mertebesidir; bu mertebe, aynı zamanda Um-mü'1-kitap'tır.

Kimin ki, "hakîkat/ayn"inin mertebesi, burada taayyün edip, isimlerin ve "a'yân"m hükümleri kendisine uygun bir şekilde teveccüh ederse, bu kişinin ruhanî makamı, sıfatlar, fiiller ve ruhuna mahsus ruhanî hâlleri yönünden "mutedil" olur; bu teveccühler, o kişi hakkında mutedil olarak düzenlenmiştir. Bununla birlikte buların hiç birisinin hükmü, diğer isimlerde yok olmaz, fakat asıl suret üzere farklılıkları devam eder. Gerçi, unsurî mizaçta olduğu gibi, bu hükümlerin bir kısmı diğerlerine baskın olabilirler.

Bu mertebede bu kişinin unsurlarmın/ustukussat birleşimi de, bedenin yaratılışı hâlinde itidalle uyumlu bir halde gerçekleşir. Böylelikle bu kişi, zikredilen bu aslî ve gaybî itidal ile, ruhanî ve tabiî-misâlî itidalleri birleştirir; böylece onun hâlleri, fiiller ve tasavvurları, itidal ve istikâmet üzere gerçekleşir. Bu fiiller ve eserler, yok olucu/zail veya belirli bir müddet devam eden şeyler olabileceği gibi, sürekli olan şeyler de olabilir.

Her şey, bu kişiden, mutedil olarak sâdır olur. Binaenaleyh bu kişi, Rabbından gelişinden/seyr nün rabbihi ve dönüşünde,doğru yol üzerinde, razı olunmuş bir geliş ile ve mutedil tavır-.larla, müstakim bir yol yürür; bu kişi, gerçekte/nefsü'1-emr Allah katında da razı olunmuştur.

Ahadiyet-i cem makamındaki kemâl noktası olan bu merke-zi-orta noktadan sapan kimseye gelince: bu kişinin leh ve aleyhindeki hüküm, mertebesinin bu noktaya olan yakınlığına ve uzaklığına göre değişir. Bazılarının mertebesi, bu orta noktaya yakın, bazılarınınki ise daha yakındır; bazılarının mertebesi bu noktadan uzak, bazılarınki ise daha uzaktır.

Şeytanlara ait olan "tam sapma" ile, isimlere ait ve kemâl özelliğindeki bu ilâhî itidal arasında saadet ve şekavet mensuplarının mertebeleri belirlenir. Buna göre tabiî itidal, farklı mertebelerine göre zahirî saadetin ve mahsus nimetin sahibidir; bu itidal, hidâyet mertebelerinin ilkine ve cennet ehlinin geneline mahsustur.

Ruhanî itidal ise, Rabbma göre ikinci mertebede hidâyetin bâtınının sahibidir. Bu itidal, "Ebrâr"a aittir.

Velilerden ruhanî hükümlerin kendisine galip gelen kimseler ise, "İlliyyin"dedir; bunlara örnek olarak, Kadîb Ulban el-Mev-silî ve benzerlerini verebiliriz.

İlâhî isimlere mahsus gaybî-itidâlin mensupları -ki onların hepsi, "mukarreb/yakmlaşmiş" kimselerdir-, "ehl-i tesnîm" ve gaybm anahtarlarının bekçileridir; onlara, aşağıda zikredeceğimiz kâmil hidâyet mertebelerinin üçüncü mertebesi tahsis edilmiştir.

Zikredilen zahir ve bâtın hidâyetin mensupları, çeşitli kısımlara ayrılır ki, bu kısımların sayısı, tabiî ve ruhanî itidal mertebelerinin sayılan üzerinde bulunan velilerin sayısı kadardır. Bu mertebeler, bu kısımların asılları yönünden üç yüz civarındadırlar; fakat asılların dayandığı ana kısımlar yönünden ise bu mertebeler, dokuzu geçmez.

Bunlardan bazıları, melek veya beşerî resulleri vasıtasıyla Hakkın kelâmını kendi nefsinde veya başkasında işitmekle hidâyete erer; bu kimselerin durumu, Sidre-i münteha'da "Mescid-i Aksa"'yı geçemez.

Fakat, bunların arasında büyük farklar vardır; çünkü bunların arasında öyle kimseler vardır ki, onların durumu birinci semayı ve üzerine varid olan ilâhî hitabı veya kendisine gelen melek elçiyi geçemez; bazıları vardır ki, onların durumu/emr, ikinci semaya mahsustur; bazıları vardır ki, onların durumu, üçüncü semaya mahsustur. Böylelikle, Sidre-i müntehâda zikredilen mescide kadar yükselir. Bu mescidin üzerinde, herhangi bir teklifî/şerî hüküm veya kulun orada zorla/kâhir kulluk edeceği belirli bir yol yoktur.

Bunlardan bazıları ise, Hakkın fiillerinin sûretleriyle hidâyete ererler. Bu fiiller, afak ve enrüsi âyetlerden ibarettir.

Bazıları, resullerin ve gerçek anlamda tabi olunan kimselerin veya herhangi bir akü kaynaklı idari-hüküm koyucunun fiilleriyle hidâyete ererler; bu kimsenin ortaya koyduğu hüküm, resullerin ortaya koymuş oldukları şeylerle uyumludur. Fakat bu hükümlerin koyan kimse, bunları kendiliğinden ortaya koymuş, başkaları da bu hükümleri beğendikleri için ve taklit ederek ona uymuşlardır.

Bazıları ise, değişik çeşitlerine rağmen, Hakkın izni ile hidâyet bulmuştur. Allah, şu âyetle bu makama işaret etmiştir: "Allah imân sahiplerini ihtilaf ettikleri şeyde izni ile hakka hidâyet etmiştir." (Zümer, 3).

Bazıları da, imânı sayesinde hidâyete ulaşmıştır, nitekim Allah teâla şöyle buyurmaktadır: "İman edip, salih amel işleyenleri Rableri imânları ölçüsünde hidâyet eder."

Bazıları ise, zikredilen şeylerin toplamı ile veya bir kısmı ile hidâyete erer. Bu bağlamda Allah teala şöyle buyurmaktadır:

"Muhakkak ki ben tevbe eden, imân eden ve salih amel işleyip, sonra hidâyet bulanlar için çok bağışlayıcıyım."

Bununla beraber, zikredilen bu hidâyet kısımlarının mensupları, çeşitli alt kısımlara ayrılır, bunu anla!

Bunlardan bazıları, Hakkın sadece bazı isimleri yönünden hidâyete ulaşır.

Bazısı, Hakkın bütün isimleri açısından hidâyete ulaşır.

Bazısı, bütün diğer isini ve sıfatları birleştiren özel mertebesi yönünden hidâyete ulaşırlar.

Bazıları, sadece Hak ile hidâyete ererîer. Bu hidâyet, herhangi bir kayıt açısından; veya herhangi bir sıfattan, isimden, şe'n-den, veya belirli bir mazhârdaki tecellîden veya harf ve ses ile kontrol altına alınmış/munzabit hitaptan veya işlenmiş bir amelden veya gösterilmiş bir gayretten veya verilmiş veya kazanılmış bir ilimden meydana gelmiş belirli bir nispet açısından gerçekleşmez; ya da bu hidâyet, var olan sebep ve vasıtalara bağlı değildir. Sadece Hakkı" şöylece bilmiştir ki: Her şeyin sureti ile sûretlenmek, her hâl ile hallenmek, bütün mertebelerin ve de bütün vakit ve zamanlardaki hüküm sahiplerinin hükmüyle boyanmak, Hakkın hakikatinin bir gereğidir.

Binaenaleyh Hak, bu sûretin/(her şeyin sureti) kendi mertebesinin/hazret suretine benzerliğini/mudahî gördüğünde, ulû-hiyetin dayandığı mutlak zâtının tecellîgâhı olarak onu seçmiştir; ulûhiyet, bütün isim ve sıfatları birleştiren mertebedir. Böylelikle Hak, bu tecellîgâhda o hakikatin gerektirdiği şekilde te-rellî etmiştir. Bunun neticesinde ise, her şey, Rabbmın ilminde ezelde taayyünü açısından, bu ilim ile kendi hakîkatini/ayn bilmiş, her şey her şeye görünmüş, bizzat bu şey ile her şey hakkında hüküm verilmiştir. Ayrıca, hakikatlerin suretleri Yaratıcıları-nın ilminde bulundukları hâl üzere bununla korunmuşlardır; bu koruma, bu suretlerin söz konusu tecellîgâhm aynasında farklı-laşmayışlan yönünden gerçekleşir.

Eğer bu tecellîgâh olmasaydı, Hakkın ondaki tecellîsi vasıtasıyla tecellî eden ile tecellîgâh arasında eşyanın suretleri zuhur etmeyecekti.

İstikâmetin Mertebeleri

İnsanların hidâyet ve hidâyete ulaşma/ihtida mertebelerin-deki kısımlarından kısmen bahsettik, şimdi de istikâmetin kısımlarını zikredeceğiz:

Bilinmelidir ki: İnsanlar, istikâmette yedi kısma ayrılırlar: Sözü, fiili ve kalbi ile istikâmette olanlar; kalbi ve fiili ile istikâmet üzere olanlar. Bu iki gurup, kurtuluşa erenlerdir, fakat birinci sınıf daha üstündür.

Üçüncü kısım, fiili ve sözü ile istikâmette kalbi ile istikâmet üzere olmayanlardır; bu kişinin, başkasından dolayı menfaat edinebileceği umulur.

Dördüncüsü, fiili olmaksızın sadece sözü ve kalbi ile müstakim olan kişidir.

Beşincisi, fiili ve kalbi olmadan sadece sözü ile istikâmette olan kimsedir.

Altıncısı, fiili ve sözü olmaksızın sadece kalbi ile istikâmette olan kimsedir.

Yedincisi ise, kalbi ve sözü olmadan, sadece fiiliyle istikâmette olan kimsedir; işte bunlar, birbirlerinden üstün olsalar bile, lehlerine değil aleyhlerinde olan kimselerdir.

Burada "sözde istikâmet" ile kast edilen, bu eylem bu gibi şeyleri kapsadığı için, gıybet, söz taşıyıcılığı ve bunlara benzeyen şeyleri terk etmek değildir; sözdeki istikâmet ile kast edilen, sözü ile başkalarını sırât-ı müstakime irşat etmektir. Bazen bu, irşat edilenden soyut olarak bulunabilir; bu durumu, bir örnekle açıklayacağız:

Mesela, bir insan namaz hakkında bilgi edinir ve bu bilgiyi tam olarak idrâk eder. Bunun ardından, namazla ilgili bu bilgisini başkasına Öğretir. İşte bu kimse, sözünde istikâmet üzeredir. Sonra namazın vakti gelir ve zahirî rükünlerine riâyet ederek bilgisine göre namazını kılar. Bu durumda ise, "fiilinde istikâmet üzeredir". Bunun ardından ise, Allah'ın bu namazdan muradının, kulun kalbinin namaz esnasında Hak ile hazır olması olduğunu öğrenir ve kalbini Hak ile hazır eder.

îşte bu kişi, kalbi ile istikâmet üzeredir.

Diğer kısımları da buna kıyaslarsan, Allah'ın izni ile doğruyu bulursun.

Bunu öğrendiğinde, şöyle deriz: Meşru özel yollar içerisinde en doğru yol, sîretinden nakledildiği tarzda, Hz. Peygamber'in söz-fiil ve hâl olarak üzerinde bulunduğu yoldur; bu yol, kâmil kişinin Hz. Peygamberi taklit ederek veya marifet ve müşahede ile elde ettikleri yoldur. İşte bu yol, mutedil "orta hâl"dir.

İnsanlar, bu halde çeşitli mertebeler içinde bulunurlar. Her bir mertebe sahibinin, bir veya daha fazla alâmeti vardır ki, bunlar, o kişinin Hz. Peygambere tabi olmasının ve ona mensubiyetinin doğruluğuna delâlet eder. Bu mensubiyet, ya şerî-dinî bir yakınlık veya hâl ve ilimde Hz. Peygambere varislik cihetinden ruhanî yakınlık dolayısıyla gerçekleşir. Hz. Peygambere vâris olmak ise, ya zevk veya bilgi kaynağı veya bütün ilimleri içermeyi ve kuşatmayı gerektiren kemâl mertebesinde gerçekleşir.

Bu alâmetler, hem perdeli kimselerde ve hem de bilgi sahiplerinde bulunur.

Kâmillerin ve "Efrad"m altındaki kimseye nisbetle ilâhî meselelerde hidâyetin alâmetleri, vücûdî/varlık çokluğun nefyi ve çeşitli hükümlerinin baki kalmasıyla birlikte kesrette bir olan Hakkı müşahede etmektir/kesreti vahdeti görmek; bunun yanında, bu müşahedeye gerekli olan marifetin de bulunması gerekir. Bu marifet, nisbet ve izafetlerin ortaya çıkışın ve de hüküm açısından yegane varlık olan ve kendisinde hiç bir şekilde çokluğun bulunmadığı Hakka dönüş sebeplerinin bilinmesidir.

Bu hâlin mensupları, bu halde çeşitli derecelerde bulunmaktadırlar. Bu dereceler, müşahede, marifet ve velayette; ittibamn sırrını, "muvafakat" ve "iktida" yönünden bunun hükmünü bilmede; vakitli ve vakitsiz amellerin neticelerinde ortaya çıkarlar. Bu ameller, "tabi"ye ve de "muvafık"a nispetle sâdır olurlar.

Keşf ve marifet ehli olmayan mümin ve müslümanlar hakkında da orta yol üzere istikâmet, çeşitli derece ve mertebelere ayrılır.

Binaenaleyh, onlardan zikredilen bu zevke en çok imân edenleri, ittibada en titizi, bu konuyla ilgili söz konusu hususları en doğru şekilde tasavvur edebilen kimseler, ilk tabakaya en yakın olanlardır.

Onlar, "îhlas" suresinde ve "Onun benzeri gibi yoktur" âyetinde dikkat çekilen tenzih ile, "Rabbımız dünya semasına her gece iner", "Allah, Adn Cennetinde kendisine mahsus bir köşkte kalır", Hakkın kıyamet gününde çeşitli suretlere gireceği, yedinci kat gökte bulunan meleklerle birlikte ineceği, "fasıl" ve "kaza" Arş'ı üzerinde istiva edeceği, saitlerin kendisini işiteceği ve kelâmını açık olarak duyacakları, Hak ile onların arasında hiç bir tercümanın bulunmayacağı gibi "teşbih" ifâde eden rivayetleri birleştirirler. Bütün bunlar, Hakkın kendisinden haber verdiği gibi ve celâline yaraşır tarzda "zâhirlik" mertebesinde sabittir. Çünkü, "tenzih" "el-

Bâtm" ismiyle ilişkili olduğu gibi, bütün bunlar da ez-Zâhir isminin şe'nlerindendir.

"Hüviyet" olarak isimlendirilen Hakkın hakikati, zahiri ve bâtını birleştirir. Nitekim Allah, şu âyetle buna dikkat çekmiştir: "O evveldir, âhirdir, zahirdir ve bâtındır." Buna göre "hüviyet makamı", evvellik ve âhirlik, zâhirlik ve bâtmlık arasında ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Hak, işaret ettiğimiz bu konuya bizim için farz kıldığı Beyt-i Makdis'in ardından Kabe'ye yönelmeyi emrettiği şu âyetinde de dikkat çekmiştir: "De ki: Doğu ve batı Allah'ındır. Dilediğini sırât-ı müstakime ulaştırır." Yani Hak, doğu ve batı arasında bulunan sırât-ı müstakime dilediklerini ulaştırır; çünkü bunun ardından "Biz sizi orta bir ümmet olarak yarattık" âyeti gelmektedir. Nitekim, aynı şekilde sizin kıblenizi de doğu ile batı arasında orta bir yerde belirledik.

Doğu, zuhurun, batı da bâtmlığın, "vasat/orta" ise, açıkladığımız gibi "hüviyef'in sahibi olunca, bu durumda vasat mertebesinde bulunan kimse, itidal ve tam istikâmetin sahibi olmuştur. Allah Teâla'nm "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır" âyetine gelince: bu âyet, Hakkın ihatasına, zâtı maiyetine ve mutlakhğınm sırrına dikkat çekmektedir. Bu âyetin hükmü, kıblenin ne tarafta olduğunu bilmeyen şaşkınlarda ortaya çıktığı gibi, doğu veya batı tarafından kıbleye yönelenlerde de ortaya çıkar. Sanki bunlardan birisi, gayesi kıbleye batı cihetinden yönelmek olsa bile, batıya; diğeri ise, kıbleye doğu yönünden yönelmek niyetinde olsa bile batıya yönelmektedir. Bineği üzerinde namaza kılan kimse de böyledir. Çünkü o da, bineğinin onu götürdüğü yere göre namaz kılar. Nitekim, Hz. Feygamber'in böyle namaz kıldığı sabittir. Kabe'nin içinde namaz kılan kimse de, belirli bir cihet tespit etmez.

Aynı şekilde, cihetlerin kökenini müşahede edip, onlardan neredeliğin ve mekânın bulunmadığı mertebeye terakki eden kimsenin durumu da böyledir. Bu kişi, hakîkate/ayn ulaşmış, bütün cihetlerin, oluşun, makamların, hâllerin, mekânların boyunduruğundan kurtulmuştur. Artık o kişinin kıblesi, bütün kıbleler, bütün din ve mezhep mensuplarının cihetleri hâline gelmiştir. Binaenaleyh o, sülük etmez, aksine ibraz ettiği şeyleri izhâr eder, ona onunla sülük edilir ve dönüş onadır.

Tekrar konumuza dönüp, şöyle deriz: Daha önce zikrettiğimiz bu gurubun altında, tabilik ve imânda tam olan tenzihçi gurup/taife-i münezzihe bulunmaktadır; bunlar, sıfatlan tatil etmezler ve tevil edilecek şeyler hakkında da kesin hüküm vermezler.

Bunların altında ise, Zahirîler vardır; bunlar, ne teşbih ederler ve ne de hüküm verirler.

Bunlardan her bir gurup, çeşitli kısımlara ayrılır; her bir gurup arasında da inanç dereceleri olduğu gibi, her derecenin de bir ehli vardır.

Şu halde, bu ifâde ettiğimiz hususları öğrenip, îslâmi fırkaların hâlini araştıran kimse, onların hâlini Öğrenir. Ayrıca, bunlar-, dan, dikkat çektiğimiz en yakın fırkaya en uzak olan fırka hangisidir, bunu bilir. İki taraf arasındaki fırkaların neler olduğunu, ulvî tabakaya bu fırkaların yakınlık ve uzaklık derecelerini bilir.

Şayet sözü uzatmaya neden olmasaydı, bunları kısaca zikreder, onların metot ve yöntemlerini gösterirdim; fakat gayemiz, kısa ve özlü anlatımdır. Binaenaleyh bu zikrettiğimiz şeylerde, akıl sahipleri için yeterli bilgiler mevcuttur.

Allah, mürşiddir.

Seyr-i Sülük Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Kevnî hakikatlere, ilâhî isimlere, ulvî ruhlara, felekî cisimlere/ecram-ı felekiyye, tabiî dönüşmelere/istihalat-i tabiiyye, tekvini hâllere ve bütün vücûdî ge-lişmelere/tatavvurat-ı vücûdiyye nispetle aslî-zâtî seyir, devridir.

Buna göre isimlerin seyri, eserlerinin ve hükümlerinin kabiliyetlerde zuhur etmesiyle gerçekleşir.

Hakikatlerin seyri, türlü mazhârlarda zuhurlarının çeşitlenmesine bağlıdır.

Ruhların seyri, Hakkın teveccühünden yardım almak/istim-dad ve başka bir şekilde de yardım etmek için yönelmekle gerçekleşir; ayrıca bu sülük, sürekli tazim ve arzu içinde bulunarak, kendilerine mahsus zatî ibâdetlerini ifaya bağlıdır.

Tabiatın seyri, kendisinden meydana gelen her hangi bir şeye her şeyin hüküm ve sıfatım kazandırmak ile gerçekleşir.

Husûsî seyir ise, "vasat/orta" noktasından olur, buna iki çizgi çıkar. Bunlardan doğrusal olan çizgi, en kısa çizgidir; buna göre bu kısa, orta noktaya en yakın olanıdır.

Binaenaleyh, şeriatta belirtilen ve ona yönelmekle saadetin elde edilebileceği Hakka en yakın yol, daha önce dikkat çektiğimiz "sırât-ı müstakîm'"dir.

Nitekim daha önce, küllî mertebeler, hâller ve övülmüş yüce ahlaklardaki itidal ve adaletin nasıl olduğunu belirtmiştim; bunların hükümlerine, eserlerine, vakte bağlı olan ve olmayan neti-

çelerine, bunlardan zahir ve bâtın olanlara dikkatini çekmiştim. Hidâyet mertebelerini ve yüce, orta ve daha aşağı derecelerdeki mensupları; fiil, söz ve kalb açısından insanların istikâmetteki hâllerim açıklamıştım.

İşte, şimdi de, bunların hepsini "İslâm"'dan ibaret olan ilk "reşâd" mertebesinden başlayarak, daha sonra imân, daha sonra da sâliklerin ilk makamı olan tevbe olmak üzere, sâliklerin son makamına kadar veciz ve Özet bir şekilde zikredeceğim. Böylece, iş nizâma kavuşur, işlerin başlangıcı ve sonlan, ilkeleri ve neticeleri arasında ortaya çıkan "silsile" birbirine bağlanır. Bunun ardından ise, hidâyetlerin tarzlarını getiren ve kemâllerin gayelerine delâlet eden "nübüvvet" sırlarına dikkatini çekeceğim. Son olarak da, -Allah'ın izniyle- istikâmet, eğrilik, ilkeler/mebâdi, gayeler ve bütün bunlara ait sırları belirteceğim. Şöyle deriz ki:

Şeriat olarak ortaya konulmuş olan özel yolda/ husûsî sırat "Reşâd" mertebelerinin ilki "İslâm"dır. İslâm, tevhidin küllî mertebesinin hükmüne ve herkesin kendisine istinat ve boyun eğdiğinin bilincinde olduğu Yaratıcı Allah'a boyun eğmeye/in-kiyat mücmel olarak dikkat çeker. İslâm'ın, bir takım feri hüküm ve hâlleri vardır; insanın bu hâllerle bezenip, bu hükümlere boyun eğmesi, onun İslâm'ın mertebelerinde ve derecelerindeki seyrinden ibarettir.

Böylece insan, İslâm mertebesinden imân dairesine geçer.

İnsanın, imâna ait hâl ve hükümlerle olan ilişkisi de aynı şekildedir. Böylece, daha önce zikretmiş olduğumuz ve hakkında "irfan", "keşif" ve "müşahede" ehlini takip eder dediğimiz taifenin hâline ulaşır.

İmana mahsus kemâl derecelerinin kaynağı, "tevbe" makamıdır. Binaenaleyh tevbe makamındaki "orta", "mutedil" ve "müstakim yol", doğruluğa /sıdk mâni kuşkulardan halis bir hâl ile bezenmek ve Hakka dönme niyetinde iradeli olmaktır. Böylece tevbe, kendisine zarar verecek her şeyden temizlenir, hükmü sabit ve makbul hâle gelir.

Bunun ardından ise, Allah'ın kullarının tövbesini kabul ettiğini, günahlarını bağışladığını ve kullarının yaptıkları işleri bildiğini özel olarak tasdik etmek gerekir. Nitekim, Allah telâlarım "Sizin yaptıklarınızı bilir" âyeti, işaret edilen bu imâna dikkat çekmektedir. Çünkü imân, bilindiği gibi, "tasdik"ten ibarettir.

Buna göre, Allah'ın insanların yaptıkları işleri bildiğine dair ihbarını tasdik eden kimse, onun kerih gördüğü şeylere cüret edemez, çünkü, insan Hakka karşı zayıftır.

Bunu şöyle bir örnekle açıklayabiliriz: İnsan, üzerinde egemenlik sahibi olan kendisi gibi bir yaratılmış, herhangi bir şeyi yasaklasa ve o da, bu kimsenin o işi sevmediğini bilse; sonra, bu işi yapabilme gücü elde etse ve

bu konuda çok büyük bir arzu ve kendisinde takat bulsa; bununla birlikte, bu işi yasaklayan o güçlü kimseyi görüyor ve işitiyor olsa, bu durumda o insan, asla bu işi işlemeye cüret edemez. Bu işi yapmaya dair arzusu, son haddine ulaşsa dahi bunu yapamaz. Üstelik, başına bir bela gelmeyeceğinden emin olsa bile, sadece yasaklayan kimseye karşı beslediği haya duygusu kendisini bu işi yapmaktan engeller.

Peki, ya böyle bir emniyeti yok ise, nasıl hareket edecektir?

İmanın bu tarzı, sadece Allah'a, kitaplarına ve resullerine olan icmâlî imân değildir, bilakis bu imân, özel bir imândır. Ayrıca bu özel imân, Hakkın, resullerinin ve seçkin-kâmil kullarının kaderin hükümleriyle ilgili bildirdikleri en büyük faydalardan birisi, ya da zikrettiğimiz imân ile tahakkuk ettikten sonra kadere imân etmektir.

Nitekim Allah teala şöyle buyurmuştur: "Size, yeryüzünde ve nefislerinizde isabet eden her bir musibet, biz onu icra etmeden önce ancak bir kitapta yazılmıştır. Kuşkusuz ki bu, Allah'a göre çok kolay bir iştir. Böylece elde ettiklerinizden se-vinmeyip, kaçırdığınız şeylerden dolayı da üzüntü çekmeyesi-niz." (Yusuf, 87).

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "Ruhu'l-Kuds benim "rav'"ımda bir nefestir. Hiç bir kimse, rızkını tamamlamadan ölmeyecektir. Binaenaleyh Allah'tan sakınınız ve ondan isteyiniz." Başka bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: "Müslüman kulun imânı, Allah katında bulunan şeyleri, insanların ellerindeki şeylerden daha güvenli bulmadığı sürece, kemâle ermez." Başka bir sahîh hadiste ise şöyle buyurmaktadır: "Kişi, kendisi için istediği şeyi, mümin kardeşi için de istemedikçe, imânı kemâle ermez."

Bu anlama gelen başka pek çok hadis bulunmaktadır. Kul, peygamberinin ve Rabbının mîzâmyla kendi imânını Ölçmelidir, böylece imânından neyi elde edip ermediğini öğrenmiş olur.

Hükmüne işaret ettiğimiz bu makbul tevbe ile tahakkuk ettikten sonraki mutedil-orta, ve doğru/müstakim yol, "inabe" ehlinin özelliği olan ihlas sıfatıyla salih amel işlemeye sebat etmek, bunun ardından ise, amel-i salih ile ulvî mertebelere yükselmektir. Nitekim Allah teala şöyle buyurmaktadır: "Güzel kelime ona çıkar." Yani temiz ruhlar ve salih amel, Hakka ulaşır. Binaenaleyh insan, imânı, tövbesi ve salih amelleriyle birlikte, mutluluk üstüne mutluluk, kendisine en yaraşır olan emel ve sözlerin peşinde koşar. Böylece, takva sahibi olur, imânın hakkından onun hakikatine ulaşır.

Hz. Peygamber, bir hadisinde sahabesi Haris'in dikkatini bu imâna çekmiştir. Hz. Peygamber:

-"Haris! Bugün nasıl sabahladın?" diye sormuş. Haris: -"Gerçek/hak bir mü'min olarak sabahladım", demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber;

-Her hakkın bir hakikati vardır, imânının hakikati nedir? diye sormuştur. O da;

-Nefsimi dünyadan azat ettim, artık bana göre dünyanın taşı ve altını birdir," diye cevap vermiştir. Bunun ardından da şöyle eklemiştir:

-Rabbimin Arş'ını açık bir şekilde görüyorum. Sanki cennet ehli cennette nimetleniyor, cehennem ehli ateşte azap çekiyor." Bu cevap üzerine Hz. Peygamber: -Bildin, böyle devam et!" buyurmuştur.

İşte bu, imân derecelerinin sonuncusu, ihsan derecelerinin ise ilkidir.

Sonra kul, terakki eder ve farzları tam olarak ve hakkıyla ifa, Allah'a yönelik himmetini cem-i himmet, Allah için yaptığı işlerde kalbini hazır/huzur kıldıktan sonra, nafileleri arttırır; bununla birlikte, vâcib ve gerekli vazifelerine nispetle de eksikliğini görür. Bunun ardından, Hz. Peygamberin daha çok sevdiği nafileleri artırır; nafile ibâdetlerin Hz. Peygambere çok sevimli gelmesinin nedeni, Allah'ın onları çok sevmiş olmasıdır. Böylece kul, Allah ve resulünün sevgisi onda bulunduğu ve kalbin en iyi cilası olduğu için, nafile ibâdetlere girişir ve onlara sarılır.

Kalb, bütün bu zikrettiğimiz şeylerin etrafında döndüğü merkezdir.

Bütün bunların nihayeti ise, Hakkın peygamberinin diliyle bildirmiş olduğu şu makamdır: "Kulum bana nafile ibâdetlerle yaklaşmaya devam eder, ta ki onu severim. Onu sevdiğimde ise, onun işitmesi ve görmesi olurum."

İşte bu, velayet makamıdır. Bunun ardında ise, nihayetsiz Özel velayetler bulunmaktadır. Bu velayetlerin sonsuz olmasının nedeni, kemâlde nihayetin olmayışıdır. Üstelik, "Ben onun işitmesi ve görmesi olurum" mertebesi ile ve defalarca zikrettiğimiz ve biraz sonra tekrar zikredeceğimiz "ahadiyet-i cem" makamının sahibinin mertebesi arasında pek çok mertebe vardır. Buna göre, kemâlin ötesinde bulunan dereceler ne kadar olabilir ki?

Binaenaleyh "Ben onun işitmesi ve görmesi olurum" mertebesi ile kemâl mertebesi arasında nübüvvet mertebesi, sonra risale t mertebesi, sonra özel bir ümmete nisbetle sınırlı hilafet mertebesi, sonra umûmî risâlet, sonra umûmî hilafet bulunmaktadır. Ayrıca, "cem"deki kemâl, bunun ardından da Rabbınm hâlifesi olan insân-ı kâmil'in kâmil vekalet ve naipliğini içeren kemâl gelir. Bu naiplik, Rabbmın onu hâlifesi yaptığı bütün şeylerde geçerlidir. Bunun yanı sıra, kulun zâtına ve hâllerine mahsus şeyler de bunun içine girer.

Her nebi ve veli resul değildir, bununla birlikte her resul, aynı zamanda nebi ve velidir. Risâleti kılıç ile birleşen herkes, hâlifedir; resul olarak gönderilen herkesin durumu ise, böyle değildir. Risâleti umûmî olan resulün -şayet kendisine risâletinin ar-dnıdan hilafet de verilmişse- hilafeti

de umûmîdir. Kemâl ile tahakkuk eden herkes, bütün makam ve hâllerin üzerinde bulunur. Hakkın bir kimseyi hâlifesi edinip, o kimsenin Hak'ta "ayn" olarak fâni, hüküm olarak baki kalmasının ötesinde hiç kimsenin ulaşabileceği bir hedef yoktur; bununla birlikte söz konusu kişi "mutlaklık/temahhuz" ve "teşkik" özelliklerini birleştirir.

İnsân-ı kâmil'in hâllerinden, yaşayışından ve alâmetlerinden herhangi bir şey öğrenmek isteyen kimse, Miftahu'l-gaybi'l-cent ve tafsiluhû isimli eserimize ve onda bu ve benzeri konulara dikkat çeken açıklamalarımıza müracaat etmelidir.

Kuşkusuz ki, ben bu kitaba bu sırların bir kısmım özetle zikrettim. Eğer bu gibi cevherlere muttali olmak istersen, bu kitabı incele, sözün sonunu başına bağla, eserde yayılmış nükteleri ve açıklanmak istenmiş kapalı sırları bir araya getir. Bu durumda, garîb sırları müşahede edersin, teemmül sahibinin "tekrar" olduğunu zannettiği şeylerin böyle olmadığını görürsün. Bu gibi durumlarda bir defada tam olarak açıklayamadığım şeyleri, başka bir ifâdeyle tekrar edip, birincisinden farklı bir isim ile isim-lendirdim; böylece, bu şey hakkında daha önce bilinmeyen başka bir bilgi vermiş oldum. Bu konuda da, Rabbimin ve benden önceki kâmillerin yöntemine uydum.

Binaenaleyh sen de, bu ifâdeleri birleştir, aklmda tut, tatmin ol ve basiretli davran!

Allah, hâdidir ve doğruyu gösterendir.

Bölüm Nübüvvetin Sırrı, Îrşât Nübüvvet Yollarının ve Ürünlerinin Neticeleri

Bilinmelidir ki: Nübüvvetin bir sureti, bir de ruhu vardır. Bunlardan her birisinin de, bir hükmü ve semeresi vardır.

Buna göre nübüvvetin Sureti, teşridir.

Teşri, üç kısma ayrılır: Birisi, zorunlu kısımdır. Bu kısım, kendisi için tespit ettiği bir şeriat ile Allah'a ibâdet eden herkese mahsustur. O kişi, bu şeriat üzere sülük eder, Rabbma bu şeriat açısından ibâdet eder. Şeriat, tarikattır/yol.

İkinci kısım, belirli bir gurubu irşat için gönderilen resullere ait şeriattır. Buna göre bu durumdaki resulün nübüvvetinin hükmü, insanlar için bağlayıcıdır; çünkü resul ve elçi gönderildiği kimseler, kendisi için tayin

edilen şeriatta ortaktırlar. Fakat bu resulün şeriatının durumu, umûmî değildir.

Üçüncü kısım ise, Hz. Peygamber Efendimizin risâletidir, çünkü onun risâleti, vahyin bütün çeşitlerini ve her suretteki şeriatı kapsayan bir risâlettir. Onun şeriatının durumu, kuşatıcıdır, | umûmîdir, süreklidir ve belirli bir sonu yoktur.

Hz. Peygamberin şeriatının hükmü, sadece ve sadece kainatın ve zamanın düzeni bozulduğunda ortadan kalkar. Bu düzenin bozulmasının bir tezahürü, Güneşin batıdan doğmasıdır; bu 4 ise, "ibret" ve "delil" olarak yeterlidir.

Nübüvvetin İsimleri

Sonra şöyle deriz: Nübüvvetin, tam olarak eseri ortaya çıkartan aslı açısından, şeriatımızda küllî bir hükmü vardır. Bu küllî hüküm, beş fer'î ile ortaya çıkar. Bu ferler, tertipleri ve mükelleflerin üzerine sirayetleri itibarıyla, vücûb, mendupluk, sakındırma/ha tr7 kerahet ve ibahadır/mubahhk. Bunların mükelleflerin üzerine sirayeti, onların hâlleri, fiilleri, anlayışları, vakitleri, yaratılışları ve akıllarının aşinalığı ve ünsiyeti, kendisinden ayrılmalarının mümkün olmadığı şekilde tabiatlarının ülfetine göredir.

Nübüvvet suretinin hükmü, alemin nizâmının korunması ve suretleri açısından varlıkların saadetlerinin bulunduğu yere sülük ve terakki için onların maslahatlarını gözetmektir, nitekim daha önce bunu belirtmiştik. Ayrıca, tabiî vasıflar arasmda itidali yerleştirmek, ifrat ve tefritten sakınarak bedenî alet ve kuvvetleri uygun ve gerekli yerlerde kullanmak, bu noktadaki ilâhî itidal mizanını gözetmekle tasarruf etmek, bu mîzânın gereğiyle amel etmek, ebedî diyar olan âhirette tabiî-mahsus nimeti elde etmek, bedenin bütün kuvvetleriyle ilâhî ve mukaddes ruha boyun eğmesini sağlamak için cüz'î istidadın elde edilmesidir; böylece beden bütün kuvvetleriyle, ilâhî-mukaddes ruhun sıfat ve hükmüyle ve bunların gerektirdiği ilâhî işler ve ruhanî faydalarla boyanır.

Nübüvvetin ruhu, kurbiyettir/Hakka yakınlık; semeresi, safa ve tam olarak temizlenmek, bunun ardından ise, sahih anlamda "muhazat/paralelliksin meydana gelmesidir; bu muhazat. Hakkı bilmeyi, O'nu müşahede etmeyi, O'ndan bilgi almayı ve haber vermeyi gerektirir. Ayrıca bu, şeriata uyan sâliğin ruhu ile nebinin ruhu ve ona gelip, vahiy ve ulvî bilgileri ilka eden ruhlar arasındaki gaybî münâsebeti/ilişki ihya eder. Bu ulvî bilgilerin ve vahyin eseri, ruhunu güçlendirdiği ve temizlediği, vahiy ve ilka melekleri ile aynı makama girmede ortak olduğunda bu mertebeye ulaşmış kimsenin üzerinde gözükür. Bu makam, vahiy melekleri arasında bölünen ve melek

vasıtasıyla ulaşacağı kimselere vasıl olan mutlak vahyin tenezzül ettiği makamdır. Bunun yanı sıra o, ilâhî ismin hükmü altına girmede de melek-lerle ortaktır; bu ilâhî isim, elçinin gönderildiği ümmet üzerinde

olduğu gibi, melek ve bu ümmete gelmesi itibarıyla resulün üzerinde de egemendir.

Eğer resul asrının kâmili olursa -mesela peygamberimiz gibi-bu durumda onda başka bir şart daha bulunmalıdır. Bu da, onun "ahadiyet-i cem" mertebesinde vücûb ve imkân mertebeleri için bir aynaya dönüşmesidir.

Nitekim, daha önce bundan bahsetmiştik.

Şayet, resulün risâleti "cüzî" ise, onun risâleti iki ilâhî isimden zuhur etmiş ve meydana gelmiştir. Bunlardan birisi, el-Hâ-dî ismidir; diğer isim ise, peygamberin hâline, ilmine, şeriatına ve yöntemine göre belirlenir.

Bütün resuller arasında risâletinin bütün isim ve mertebeleri kuşatıp, hepsinin hükümlerini içeren "Allah" isminden sâdır olan yegane Peygamber, Hz. Peygamberimizdir. Binaenaleyh Peygamberimiz, kendisinin de işaret ettiği üzere, Allah'ın kulu ve resulüdür.

Ruhu açısından nübüvvetin hükmü, Allah'tan, O'nun isim ve sıfatlarından haber vermek, O'na ve O'nun katındaki şeylere yönlendirmek suretiyle istidatları ikâzdan ibarettir.

Ayrıca nübüvvet, nefislerin hâllerini, ruhanî saadetleri, manevî lezzetleri bildirir; vahiy ve gerçek keşif yoluyla Hakkın bildirmesi olmaksızın ümmetin kendi akıllarınca bilemeyecekleri şeylere yükselmeleri için himmetlere yardım eder. Böylece, nefislerdeki himmetler, o şeyleri aramaya yönelirler; onları kendi inançlarına göre elde etmeye ve Hakka kalb ve bedenleriyle birlikte nasıl teveccüh edeceklerini bilmeye önem verirler; burada bedenlerin de zikredilmesi, hükümleriyle bezendiklerinde bedenlerin kalplere tabi olması itibarıyladır. Ayrıca onlar, Hakka yapılan zâti ibâdeti; vakte, mekâna ve hâle bağlı olan "hükmî" ibâdeti bilmek, sülük ve benzeri şeylerle "cem" hâlinde en sağlam, en doğru, en yakın yol ve en iyi tarz üzere teveccühü öğrenmeye önem verirler.

Onlar, bu yolun yolcularının ve seçkin kâmillerin Hakka dair verdikleri ilim, hakîkat, esrar ve hikmetleri anlarlar; bunlar, yaratıkların sadece akıllarıyla idrâk ve tammada aciz kaldıkları hususlardır.

Ayrıca: Nübüvvetin ruhu, yaratıkları Hakka yönlendirmek için irşadı bildirmektir; bu teveccüh, en doğru ve sağlam yol' ve en güzel tarz üzere kemâli elde etmeyi gerektirir. Bu yol, zararı gizli ve bilinmeyen engeller ile, faydası gizli sebepleri birleştiren bir yoldur. Böylece, ihtiyaç duyulan belirli her iyi şeyi aramak, saadetleri elde etmek için ondan yararlanmak, en güzel ve kolay şekilde kemâl ile tahakkuk etmek, engelleyici işlerden

yüz çevirmek ve hükümleri insana ulaşan herhangi bir zararı ortadan kaldırmak mümkün hâle gelir.

Nübüvvet, zarar ve menfaate tabi olan işaret ettiğimiz neticelerin bilgisini; bunlardan, sonlu olanları ve herhangi bir müddet ile sınırlı olmayıp, hakkında "sona erer" hükmü verilemeyenleri; gidişatı güzelleştirmek ve Hakkın dışındaki her şeye karşı zahit davranmakla huyları ıslah etmeyi öğretir.

Bütün bunların gayesi, Hakkı kâmil anlamda bilmek, O'nu zâtı olarak müşahede etmek, O'ndan bilgi almak, kendisine ilka edilecek veya emredilecek veya bildirilecek şeyleri kabul etmek için sürekli hazır olmaktır.

Kul, bunları kabul ederken hiçbir itiraz veya tereddüt veya ihmal göstermez veya geri kalmasına neden olacak yorumlama ve tevile kalkışmaz; daima, her şeyde öncelikli ve acil olanlara riâyet eder. Bunu ise, öncelikle niyetiyle, ikinci olarak ise kalb aynasını ve hakikatini temizlemekle yapar. Bu temizleme, bütün bu şeylerin, hatta her şeyin aynada kendisiyle zuhur etmesini ve ortaya çıkmasını sağlar. Başka bir ifâdeyle insan vasıtasıyla her şey, Hakkın ilminde ezelde bulunduğu mutlak ve kâmil iyilikle alemde zuhur eder. Söz konusu iyilik, ilâhî ve zâtı tertiple çelişen herhangi bir engel olmaksızın, o şey için zâtı ve ezelî olarak sabittir.

Bu engeli, muhatabın/kabil mahallinin kiri veya istidat eksikliğinden meydana gelmiş olan bir eğrilik veya aynanın yapısında ortaya çıkan ve aynanın kendisine yansıyan şeyleri kötü kabul etmesine neden olan bozukluk icap ettirmiş olabilir. Aynanın eksik kabulü, kendisine yansıyan bütün şeylerin Hakkın nefsinde O'nun

bir sıfatı veya huyu veya ilmi veya ilâhî bir ismi olarak bulundukları durumdan farklılaşmasından ibarettir; ya da bu şey, Hakkın herhangi bir sıfatı veya fiili veya herhangi bir varlık olabilir.

Bütün bunların varacağı yer, bu kemâl ile tahakkuk ettikten sonra, Allah'ta fânî olmayı gerektirecek şekilde kâmillik derecelerine dalmaktan ibarettir. Bu fânilik, kulun, Rabbinin zâtına mahsus gaybmda tam olarak fânî olmasını ve Hakkın o kul adına bütün ilâhî ve kevnî mertebelerde zuhur etmesini gerektirir. Hak, bu mertebelerde insan oluşu açısından insana nisbet edilen bütün hâl, emir, fiil ve vasıflarla ve bu kul açısından Rabbine nispet edilen ilâhî kemâl ile zuhur eder.

Basiret sahiplerinin çoğunluğu, Hakkın kulu adına bu özelliklerle zuhur etmesini ve mertebelerde onun yerine kâim olmasını, hilafetin ismi, hükmü ve hâli zannetmişlerdir.

Halbuki gerçekte durum,,,Allah katında ve elde edilmesi çok zor olan bu müşahedenin sahiplerine göre, bunun tam tersidir. Bu hâli elde edip, kendisi ile her şey arasındaki nispî ilişkiyi gören; bütün kainatın kendisine nisbetinin, kuvvet ve aletlerine mensup olduğu uzuvlarının bedenine olan nisbeti gibi olduğunu öğrendiği bir mertebeye ulaşan; Allah'a sefer makamını geçip, O'ndan halkına ulaşan ve Allah'taki seferi ne belirli bir süre ve sona ulaşmadan baki kalan; sonra da Hakkı kendi işinde mutlak vekili benimseyen kişi, bu durumda şöyle der:

"Ya Rabbi! Sen, yolculukta refikim, ailemde halifemsin. Rab-bim! Sen, sana olan seferimde benim dayanağımsm. Sen, kendimin ve her şeyin bedelisin! Sen, bana özel olarak izafe edilmiş olan ve bana hâlife olduğun zât, sıfat, fiil ve diğer özelliklerimde ne güzel vekilsin! Bütün bunlar ve beni aleme hâlifen yapman açısından bana izafe ettiğin her şey, kuşatıcı, umûmî ve ihata edici bir izafettir. Artık sen, dilediğin şeylerle kâim ve dilediğin gibi benimle kâim ol! Sen, bizim ve senden başka her şeyin yerine bize yetersin. Hamd, alemlerin rabbı Allah'a aittir."

Sonuç ve Genel Bilgilendirme

Bilinmelidir ki: Yoldaki istikâmet ve eğrilik, amaçlanan gayelere göre ortaya çıkar. Gayeler, ulaşılan yerlerin ve nispî kemâllerin alemleridir. Bu nispî kemâller, "makam", "menzil" ve "derece" diye isimlendirilirler.

Bunlar, yani gayeler, başlangıçlar ile taayyün ederler; başlangıçlar ve gayeler arasında yollar ortaya çıkar. Bu yollar, hakikatte, kendisinden seyr-i sülüğün başladığı bidayet mertebesinin hükümleridir. Seyir, sâliğin, başlangıç ve gayelere mahsus hâller ve hükümlerle bezenmesinden ibarettir. Sâlik, bu hâl ve hükümleri ya kendisine çeker veya kendisinden uzaklaştırır, ya benimser veya terk eder. Binaenaleyh sâliğin herhangi bir hükmün ardından başka bir hüküm ile boyanması, bir halden başka bir hâle intikal etmesi, onun Allah yolunda sülük etmesi ve yürümesinden ibarettir. Bununla birlikte salik, irâdesini birleştirmeli, bütün himmetini teveccühünün kıblesi ve arzusunun gayesi olan matlubuna yöneltmeli ve de talep ve niyeti, hiç bir kesinti ve kopukluk olmadan teveccühüyle bir-leşmelidir.

Böylelikle, kendisine uygun bütün hâl ve hükümler ile beze-nir, onların hakkını ifa eder.

Binaenaleyh sâlik, maksadının kıblesi olan gayeye ulaştığında, bu hâl ve hükümler, sâlikin kendileriyle bezenmesi ve onlara göre şekillenmesi açısından yerine getirilmişlerdir. Bunun ardından sâlik, başka bir işe girişir ve böylece bu sâlikin –kim olursa olsun- ehli olduğu gerçek kemâle ulaşıncaya kadar de- \ vam eder.

Sonra şöyle deriz: Başlangıçlar, teveccühlerin öncelikleriyle ortaya çıkarlar.

Teveccühleri ise, talebe ve yollarda sülüğe neden olan sebep-ler/bais belirler.

Yollar, her şeyi sebepleri harekete geçiren tarif vecihlerine göre tanımlar.

Sebepler, sahibinin irâdesinin hükmüne göre ortaya çıkarlar; çünkü herkesin sebebi, o kimsenin irâdesinin hükümleridir.

İradenin özelliği, ilimde mertebesi ve sureti belirlenmiş olan şeyi izhâr etmektir.

İlim, gerçekte, Hakkın Zâtına ait nurudur; kendilerine ve Hakkın dilediği seçkinlerine nisbetle kâmillerin ilmi ise, Hakkın ilminin bir parçasıdır.

Şöyle ki: Bütün eşyayı sadece Allah ile bilen kimsenin, Allah'ın ilminden bir nasibi vardır, çünkü o, Allah'ın kendisine bildirmeyi dilediği şeyleri Allah'ı bildiği bilgiyle bilmiştir. Buna, Kur'an-ı Kerim'de şöyle işaret edilmiştir: "Onlar, O'nım ilminden ancak dilediğini ihata edebilirler." Hadiste ise, şöyle işaret edilmiştir: "Artık benimle işitir, benimle görür, benim ile anlar."

Biraz önce "ihtida"nm sırrıyla ilgili ifâde ettiğim şeyleri düşün ve anla! O ifâdemi, küllî-ulvî ve ezelî bir şekilde hatırla! Eşyanın, kendi ilminde taayyünleri itibarıyla Hak'tan meydana gelişlerini düşün! Sonra bunların irâde ile zuhur edişlerini düşün! Son olarak da "Bütün işlerin sonu Allah'a varır" âyetini aklında tut!

Terakki et, bak ve tenzih et! Asla konuşma ve şu âyet üzerinde tefekkür et: "O, evveldir, âhirdir, zahirdir, bâtındır. O, her şeyi bilendir." Böyle yaparsan, -Allah'ın izni ile- daha fazla şeyler öğrenirsin.

Tekrar bu devri-küllî kaideye dönüyoruz: Baisler, daha önce açıkladığımız gibi, ilim ile dairenin sonuna kadar ulaştıkları gibi, aynı şekilde bazılarına nispetle de onun anlayışına, idrâkine veya tezekkürüne veya kendi irâdesi veya irâdesinin dışında meydana gelen "huzûr"una göre ortaya çıkarlar.

Huzur, hangi tarzda olursa olsun, malûmun ortaya çıkmasını talepten/istida ibarettir. Malûm, zâtına ait her hangi bir hâline göre alimin nefsini kendi ilminde taakkuî etmesinin ve zâtını bunlar, yani hâlleri açısından ortaya çıkartmak istemesinin suretleridir.

Tezekkür, şuur, huzur ve anlayış, davet edenlerin/dua t davet ettikleri şeye yönelmenin sebebi, icabet özelliğinin yaratıcısıdırlar. Cezbenin kuvveti ve davetin tesiri, çağrı sahibinden, çağrılanda ve cezbe sahibinden, cezb edilende bulunan şeye göredir.

İcabet ve çekilme/incizab kimde bir özellik olarak bulunuyorsa, bunlar, çağrı sahibi ile o kişinin arasındaki münâsebetin ve şuurun kuvvetine; müşterekliği ve birliği temin eden özelliklerin, farklılığa neden olan özelliklere baskın olmasına göredir.

Bütün bunların neticesi, bütün cüzleri kemâle erdirmek, ferleri asıllarına ilhak etmektir. Böylelikle, varlıktaki fertlerden her birisi, bütünün suretiyle/sûretü'1-cem', hükmüyle ve özelliğiyle tahakkuk eder ve zahir olur. Bunun neticesi ise, zikredilen yorumla, ferlerin asıllara dönüşmesi/sayrûret; Bir'in kendi zâtının hâllerinin çeşitlenmelerinde "şahıs", "nev", "cins", "fasıl" olarak zuhur etmesi, farkhlık/temeyyüz ve değişiklik sürekli ve daima baki kalmakla birlikte başkalarının varlığının/ay nü 1-ağ-yar ortadan kalkmasıdır.

İşte bu, farz kılman "La-ilahe illallah/Allah'tan başka ilah yoktur "' ifâdesinin sırrıdır.

Bu ifâdelerimden, neredeyse, hiç bir şey anlamadığını zanne-
diyorum! '

Sonra şöyle deriz: Zikredilen huzur, ilini ile baislerin suretlerini tanımlar ve belirler; bu huzurun hükmü ise, bilinen şeyin ortaya çıkartılmasıdır ve malûmun/bilinen ortaya çıkartılması/istida, huzurdan sonraya kalmaz; burada ilim, ister huzurun gerçekleşmesi hâlinde bilinene/malûm taalluk etsin, ister o, bundan önce bilmiyor olsun aynıdır; fakat, o şeyin gaflet hâlinde veya ondan başka bir şeye geçmekle mülahaza edilmesi, mümkün değildir. Çünkü hem huzurun ve hem de gaybetin hükümleri, umûmî değildir; aksine, insanın bütün hâllerde herhangi bir şey ile huzuru ve herhangi bir şeyden gafil olması gerekir. Gafletin hükmü, sadece nispî ve izafetle ortaya çıkar.

Mebâdi ve gayelerdeki durum da böyledir. Bunlar, daha önce belirttiğimiz gibi, niyet sahiplerinin niyetine ve de seyr-i sülük edenlerin sülüklerine neden olan sebeplere göre ortaya çıkarlar. Binaenaleyh, her gaye, bu gayenin bidayeti olduğu başka bir gayenin başlangıcıdır.

Şu halde, herhangi bir hedef belirleyip, ona yönelen bütün niyet sahiplerine nispetle en doğru yoldur; bu yol, en sağlam, en sahih, şüphe ve afetlerden en salim, hedeflenen herhangi bir gayeye en yakın yoldur. Bu şekilde olmayan bütün yollar, niyet sahibine göre, zikredilen yola nispetle eğri ve istikâmetten uzak yollardır.

Artık, istikâmet ve eğriliğin, maksatlar ile ortaya çıktığı görülmüştür. Şu halde, başkalarında olduğu gibi bunlardaki emir de, nisbet ve izafetlere racidir, bunu anla!

Aslî hakikatleri, yüce ve ulvî sırları, muntazam ve veciz ibarelerde, son derece ince ima ve işaretlerde özetle açıkladım.

Allah, mürşiddir.

Bölüm Vaat EdilenHidâyet Hakkında

Bu fasıl, "İhdina/bizi ulaştır" âyetinde bulunan duanın sırrına ve kâmillerin dışındaki insanların sülük, vukuf, sükûn, zuhur ve bâtınlık hâlinde bulunmaları gereken en şerefli hâlleri içermektedir:

Dua ve İcabetin Sırrı

Öncelikle duanın sırrı ile başlayıp şöyle deriz: Bu suredeki "Bizi ulaştir/ihdina", kuldan bir talep ve duadır. Sual ve dua, bazen zahir lisanı, yani suret ile olur, bazen ruh lisanı, bazen hâl, bazen makam lisanıyla olur; bazen ise, gayb mertebesindeki zâ-tî-küllî ve aynî istidat lisanı ile olur. Bu istidadın hükmü, tafsilleri olan cüzî varlıkların istidadı cihetinden sirayet eder.

Dua ve talebe icabetin de çeşitli tarzları vardır: Talep edilen şeyde ve tam olarak onun zâtına hiç bir gecikme ve tehir olmadan Hakkın icabeti; talep anında bir bedel ile icabet; "Lebbeyk/buyurunuz" veya bunun yerini alacak bir kelime ile icabet etmek gibi.

Zikredilen dua lisanlarından birisiyle dua edenden sâdır olan bütün dua ve taleplerin mukabilinde bir icabet bulunur; bu icabet, dua sahibinin ilmine ve inancına göre dua lisanının dayandığı mertebenin aslındandır. Bu dua sahibi, bu icabeti bu lisan yönünden davet etmektedir ve o da dua esnasında dua sahibine hâkim vasıf ve hâl ile ortaya çıkar.

Bu konuda tasavvurun şahinliği ve huzurun/istihdar genişliğinin büyük bir tesiri vardır. Nitekim Hz. Peygamber, bunu dikkate almış ve Hz. Ali'yi de bu konuda teşvik etmiştir. Hz. Peygamber, Ali'ye "Allah'ım, beni hidâyete ulaştır ve bana yol göster" duasını öğrettiğinde şöyle demiştir: "Hidâyetin ile yol hidâyetini zikret ve yol göstermekle de okun hedefine gitmesini düşün."

Böylelikle Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye dua esnasında bu iki şeyi aklında tutmasını/istihdar emretmiştir.

Bunu anlarsan, Hakkın resullerin, kâmillerin ve benzerleri gibi seçkinlerin dualarına icabet etmesinin pek çok sırrına muttali olursun; ayrıca, talep ve

yakarışta tasavvurun ve hâlin düzgün oluşunun icabet için güçlü bir şart olduğunu anlarsın.

Bu ifâdemizi teyit eden haberlerden birisi de, Peygamberimizin uzun bir hadisteki şu sözüdür: "Eğer Allah'ı hakkıyla bilseydiniz, duanızla dağlar hareket ederdi." Böylece Hz. Peygamber, zikrettiğimiz meseleye dikkat çekmiştir; çünkü bir şeyi en iyi bilen kimse, onu en sahîh olarak tasavvur eden kimsedir ki, nitekim daha önce buna işaret etmiştik.

Bunun izahı şudur: Bir insan, kendisinden bir şey talep ettiği varlığı, daha önceden sahip olduğu veya dua esnasında hazır olan ilim ve müşahedesi dolayısıyla sahîh tasavvur etse; özellikle bu varlığın kendisine duayı emredip, kulun duasına icabet edeceğini taahhüt ettikten sonra olmak üzere onunla konuşsa ve dua etse; bu kimsenin duasına Hakkın icabet edeceğinde hiç bir kuşku yoktur. Falancayı çağırmayı kastettiğini zannedip, başkasını aklına getiren ve başkasına yönelen, sonra da karşılık bulamayan kimse, sadece ve sadece kendisini kınamalıdır. Çünkü o, duayı emreden ve icabete kadir olana dua etmemiştir. O, sadece zihninde hazır bulunan ve o esnada kendisine hâkim olan hâl ile tasavvurlarının unsurlarından inşa ettiği bir şeye dua etmiştir.

Kuşkusuz ki, bu insanın talebi, hiç bir netice vermez. Eğer netice verirse, bunun nedeni, Rabbma beslediği hüsnü zannmm ve ilâhî beraberliğin şefaati, Hakkın her şeyi ihata etmesidir; çünkü Hakkın özelliği, bütün tasavvurlar, tasavvur edilen şeyler ve tasavvur sahipleriyle beraber olmaktır.

Şu halde, hakkında hata yaptığı hükmü verilen teveccüh sahibi, bir açıdan isabet etmiştir. Buna göre bu kişi, hata yapan müçtehit gibidir. Hata yapan müçtehit, bütünüyle mahrum kalmaz, ödüllendirilir.

Bunu bil ve bu bölümde zikretmiş olduğumuz şeyi hatırlarsan, Allah'ın izni ile doğruyu bulursun.

Bu Âyet Hakkında Tamamlayıcı Açıklama

Kâmil Teveccüh

Kuşkusuz ki, varlığında senin için bir dayanak/müstened vardır ve bu, özellikle kendisine istinadın açısından olmak üzere, senden daha değerlidir; çünkü ilk mertebe, fail ve müstağni, ikinci mertebe ise, fakr/ihtiyaç ve infial/edilgenlik özelliğine sahiptir.

Bu dayanağına yönelişlerinin en şereflisi; ona doğru yürüyü-şün/seyr ve kendisine yakınlaşmak, ondan ilim veya müşahede veya mekân ve temkin yönünden pay elde etmek niyetiyle ona teveccüh edişin açısından en şerefli hâlin, onu kalbinle amaçlamandır.

Kalb, sendeki en şerefli ve bütün organlarının tabi olduğu organdır.

Senin, bu asla dönük işbu teveccühün, belirli bir nisbet veya ilmi veya şuhûdî veya itikadı herhangi bir itibar açısından değil, mücmel ve mutlak bir teveccühle gerçekleşir. Zikredilen itibarlar, "cem" veya "fark" veya her ikisinin suretiyle birlikte, tenzih ve teşbih veya bunlara tabi benzer şeyler gibi nefy ve ispatın feri olan itibarlardan herhangi bir şeyin nefyini veya ispatını gerektirler. Bir tek nisbet, bunun dışındadır; bu nispet olmaksızın, hiçbir seyir, teveccüh, ümit ve talep geçerli değildir. Bu nispet, senin O'na, O'nun da sana taalluk etmesidir. Başka bir ifâdeyle bu tek nispet, senin ilminde veya O'na dair inancında taayyünü açısından Hakkın seni, senin Hakkı taakkul etmendir.

Bu nisbet, diğer itibarlar gibi, ortadan kalkarsa, ne sülük, ne istinat ve ne de başka bir şey olabilir. Zannetme ki, bu hâl sadece perdeli kimselere nisbetledir, bilakis bu durum, müşahede sahibi arif hakkında da böyledir. Çünkü arif, marifet ve müşahedenin son derecesine ulaşsa bile, kendisiyle birlikte bir tek itibar kalır. Bu itibar, "ayn/haricî" olarak değil, ilmi olarak taaddüdü korur. Eğer, bu tek itibar olmasa idi, ne şahidin ve ne de meşhûdun/Hak mertebesi sabit olur; ne şuhud, ne seyir, ne talep, ne başlangıç, ne bitiş, ne yol, ne ihtiyaç, ne tahsil, ne umut, ne vuslat, ne açıklama, ne rüşt, ne de irşâd eden, ne sapık, ne hidâyet eden ve ne de başka herhangi bir şey mevcut olurdu.

Arif bazen bu kalan nispeti Hakkın gözüyle görür. Arifin bu nispeti Hakkın gözüyle görmesi, kendi açısından veya kendi gözüyle veya kendi mertebesine göre değil, Hak açısındandır. Böylece arif, geride kalan bu nisbeti görmenin, tevhidin tecridine zarar vermediği hükmünü verir. Bazen, müşahedenin egemenliğinin güçlü olmasından dolayı bu nispeti göremez veya tecellînin gücü, o nispeti idrâkini engeller. Fakat arifin o nispeti idrâk edemeyişi, gerçekte, onun bulunmasına mâni değildir. Çünkü herhangi bir şeyi bilmemek, o şeyin olmamasını gerektirmez.6

Bu durum sabit olup, insanın Haktan farklı ve ona muhtaç oluşunu gerektiren nisbetin -ki, isterse bu nispet, sadece taayyün ile insanın Haktan farklılaşmasının taakkul nispeti farz edilsin- zorunlu oluşu bilindikten sonra, kul, bütün himmetini Hakta toplamalıdır/cem-i himmet. Ayrıca, Hakka dönük teveccühünü, zanlarm, inançların, ilimlerin, müşahedelerin veya Haktan kendisine veya başkasına tecellî eden veya diğer insanların

6 Burada Konevî, sülüğün nihayetini betimlerken vahdet-i vücûd mensup-larına yöneltilen bir eleştiriyi zımnen çok açık bir üsiupla çürütmektedir:

Acaba, vücûdun bir olduğunu söylemek, mutlak anlamda her şeyin Tanrı olduğu kaba bir panteizm olarak mı görülmeiidir? Konevî, burada açık bir şekilde bunu reddetmektedir. Konevî'nin görüşleri sadece burada zikrettikleriyle sınırlı değildir, özellikle Miftahu'I-gayb'-da iik tahkik kaidesi olarak zikrettiği görüşleri zâten bunun esasım ve çerçevesini belirmektedir. Buna göre, hakikatler sabittir ve her şey zâtı gereği iktizâ ettiği şeyleri iktizâ ederler.

mahrum bırakılıp, sadece kendisine tahsis edilen şeylerden temizlemelidir.

Kul, teveccühünü zikredilen tarzda halis kıldıktan sonra, bâtınında diğer vücûdî-ilâhî, esmaî, kevnî ve imkânı mertebelerin itibarlarım taakkulden yüz çevirmekle, O'nun mertebesine yönelmelidir/mukabele. Bu yüz çevirme, bütün bu zikredilenlerin herhangi birisinin tesirinde kalmadan ve ona bağlanmadan hür kalarak dua eden bir kimsenin yüz çevirmesidir; sadece, Hakkın "ayn"ı açısından değil, hakikati açısından insan ile Hak arasında bulunan bu belirli nispet bunların dışındadır. Bu durumda insan, Hakkın şerefinin kendi üzerinde sabit olması,, onu ve onda bulunan şeyleri ihata etmesi yönünden O'na teveccüh etmiş olur.

Bu teveccüh, Hakkın kendisine dair ilminin en kâmil, en ulvî ve onlara nispetle ilk ve en layık/evla mertebelerinde kendisini bildiği tarz üzere, isim ve sıfatlardan münezzeh, "heyulanı" vasıftaki bir teveccühtür. Hakkın kendisine dair bu bilgisi, daha önce de belirttiğimiz gibi, herhangi bir kayıt, ıtlak, tenzih, teşbih veya bunların nefyi ya da Bunların birleşiminde münhasır değildir. Kulun bu teveccühü, bu tecellîden de halis olmuş ve en büyük tecellîleri bile kabul eden temiz bir kalb ile gerçekleşir.

İnsanın, bu halis ve tecellîye teşvik eden teveccühü, onun ilminin ve irâdesinin bütün ilgilerini ortadan kaldırır. Binaenaleyh, zikredilen bu teveccühün dışında herhangi bir malûm veya irâde edilen şey veya hâl veya sıfat geride kalmaz; bu teveccüh, küllî ve her çeşit taayyünden münezzehtir.

İlâhî veya kevnî herhangi bir şey taayyün ederse, insan ona bağlıdır ve -kendi açısından değil- onun açısından ona tabidir; öyle ki, ne zaman bundan yüz çevirse, zikredilen mutlak-heyu-lânî özellikle önceki tam boşluk/ferağ hâline dönmüş olur. Hatta insan, kendisi için taayyün eden şeye tabi olduğu vakit, insanın kendi varlık nüshasından o şeye mukabil ve benzer bir şey/emr de taayyün eder. Buna göre bu şeyin/emr, insandan taayyün eden şeye nispeti, taayyünün taayyün edene/müteayyin nispeti gibidir.

Buna göre, taayyüne açıklandığı gibi kendi benzeri bir taayyün ile mukabele edildiğinde, uygun karşılık ve tam adalet zuhür eder; insandan taayyün eden şeyin dışında kalan zâtına a şeyler ise, mutlaklığı üzere bakidirler. Bu şeyler hakkında, her hangi bir sıfat veya isim veya keyfiyet veya alâmet veya taayyün veya resim yoktur. Nitekim aynı durum Hak için

söz konusudur; çünkü Hakkın zâtından, ulûhiyet alanına -ki ulûhiyet Hakkın mertebesidir- nisbetîe, ancak varlıkların/a'yân istidatlarının davet ettikleri şeyler zuhur edebilir. Söz konusu a'yân, Haktan yayılan Vücûd/Vücûd-ı münbâsit ile vasıflanmışlardır.

Hak, bu a'yânin gerektirip Hakkın onlara göre ve kendileriyle taayyün ettiği şeylerin dışında, Zâtına has gaybî mutlaklığı üzere bakidir; bu mutlaklik, herhangi bir sıfat veya hüküm veya hâl veya mertebe veya resim ile sınırlanmaktan münezzehtir.

Bunu anla! Ve Rabbinden O'nun sureti üzere olabilmen ve suretiyle zuhur edebilmen için bu makamı sana hal olarak nasip etmesini talep et!

Allah'a seyr eden sâliklerin ve sırât-ı müstakim üzere yürüyenlerin intikal ettikleri bütün hâller, zikredilen bu mutlak hâlin hükmüdür. Sâlikler, "tesir" veya "teessür" olarak, bu hâllerde bir halden bir hâle ve bir hükümden başka bir hükme intikal ederler; nitekim, farklı ve çeşitli renkler, kendilerinin aslı olan mutlak külli renge racidirler.

Şu halde, misâl sadedinde zikrettiğimiz bu mutlak rengin kendi hakikatine mahsus kemâle doğru seyri, onun çeşitlenmesi, detaylaşması, meydana gelmesi ve ulaşması yönünden renklerdir; bütün bunların kemâli ise, birleşerek ve birbirlerine kavuşarak tekrar asıl renge dönmeleridir.

İşaret ettiğim hususa dikkat et ve bunu daha Önceki benzerlerine ekle! Bu durumda nihai sırlan ve özel sırât-ı müstakim üzere yürümenin keyfiyetini öğrenirsin; bu, en üst nihayet mertebesiyle bitişiktir. Burası, saadetlerin kaynağı, ilâhî isimlerin ve sıfatların çıkış yeridir.

Allah, doğruyu söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakimine ulaştırır.

Kendilerine Nimet Verdiklerinin Yoluna, Dalâlette Olanların Ve Kızdıklarının Yoluna Değil." (Fatiha, 6)

Bu âyette, umûmî ve özel nimet açıklanması, gazap ve dalâletin mânâları; bu Özelliklerin erbabının mertebeleri bulunmaktadır. Öncelikle, bu âyetin zahirînin çağrıştırdığı mânâlarla başlayacağız. Bunun ardından, adetimiz üzere, -Allah'ın izniyle- âyetin zahirinden bâtına ve onun ötesine geçeceğiz.

ilinmelidir ki: "Kendilerine nimet verdiklerinin yolu", gönülleri acziyete düşürmek babından, zikredilen sırât-ı müstakimi tarif etmektedir. "Sırat" kelimesini, dilbilgisi gereğince yeterli Ölçüde açıklamıştık, bu açıklamaları

burada tekrar etmemize gerek yoktur. "Onlar ki/Ellezîne" ifâdesi hakkında Allah'ın takdir ettiği açıklamaları yapacağız.

Şöyle deriz: Cümle, nekredir. Marife bir cümle, nekre bir cümleyle ancak "Ellezi" ve bunun gibi ism-i mevsuller vasıtasıyla tavsif edilebilir. "Ellezi" kelimesinin aslı, "Elleziyyu"dur; sık kullanım ve tedavül dolayısıyla kelimenin "Yadsının şeddesi hazf edilmiş, sonra aşama aşama diğer "Ya" da hazf edilmiş, "Ellezi" hâline gelmiştir. Sonra kesre hazf olmuş, "Ellez" olmuştur. Bazıları ise, "Zaî" harfini de hazfetmiş, geriye sadece fiilin kendisi olan şeddeli "Lam" harfi kalmıştır. Diğer "Lam" ise, marifelik bildiren "Lam"dır. Mesela, "Zeyd ellezi kame/Zeyd ki, o kalktı" veya "el-

Kâim" denildiğinde, anlam aynıdır. Buna göre "el-Kâim" kelimesindeki "Lam", "Ellezi" ism-i mevsulunün yerini almaktadır.

"Ellezîne" kelimesindeki "Ya" ve "Nun" harfleri, çoğul takısı değillerdir, aksine bunlar, delâleti arttırmak içindir. Şöyle ki, "çoğul" veya "tekil" böylece nitelenen şeyde eşit olduğu sabittir. Ayrıca, "Ellezîne" kelimesindeki "Ya" ve "Nun" harfleri, çoğulluk ifâde etmiş olsalardı, bu gibi durumlarda adet olduğu üzere, bu kelimede hazf edilmiş olan aslî "Ya" harfi çoğul yapılırken iade edilirdi; ayrıca kelime, mebni değil, murab olurdu. Kuşkusuz ki "Ellezîne" kelimesi, mebnîdir. Şu halde bu da, bizim ifâde ettiğimiz görüşün doğru olduğuna delâlet eder.

Bu âyetin kısımları ise, manevî-Rabbanî suallere verilmiş cevaplar gibidir.

Adeta, kul "Bizi sırât'a ulaştır" dediğinde, rubûbiyet lisanı şöyle der:

-"Hangi sırât'ı/yol istiyorsun? Çünkü sıratlar pek çoktur ve hepsi de bana aittir.

Bunun üzerine ubudiyet lisanı şöyle der:

-"Bunların içinden "müstakim" olan sıratı istiyorum."

Rubûbiyet lisanı ise, şöyle cevap verir:

-Bütün yollar/sıratlar müstakimdir. Çünkü ben, bütün yolların gayesiyim. Bütün yollarda yürüyen kimseler, nihayette bana ulaşacaklardır. O halde, sen talebinde bunlardan hangisini istiyorsun?"

Bunun üzerine ubudiyet lisanı şöyle der:

-Bütün bunların arasından kendilerine nimet verdiklerinin yolunu istiyorum."

Rubûbiyet lisanı, şöyle der:

-Ben, kime nimet vermedim ki? Varlıkta, benim rahmetimin kuşatmadığı ve nimetimin kapsamadığı bir şey var mıdır?"

Ubudiyet lisanı şöyle karşılık verir:

-Bildim ki, senin rahmetin kuşatıcı ve tamdır; nimetin, her şeye ulaşmakta ve her şeyi şâmildir. Fakat ben, sadece ve sadece zahir ve bâtın nimetlerini verdiğin kimselerin yolunu talep ediyorum; onlara verdiğin nimet, gazâb ve gazabın sıkıntısından, dalâlet ve onun şaibesinden temizdir. Çünkü, nimet hidâyet nimetleriyle çevrelenmiş olarak bana gönderilmediği sürece, gazâ-bm belalarından salim olmak, beni tatmin etmez. Bu nimet, çöl-lerdeki şaşkınlık sıkıntısından ve de kuşku, şüphe ve ifsat vartalarından halis olmalıdır. Yoksa, aynı anda bâtınım sükuna engel kuşkuların hücumlarıyla ve zan ve şüphelerin taşlamalarıyla yaralı iken, zahirimin nimetlendirilmesinde ne fayda vardır ki?"

Şu ha]de, şaşkm kimsenin yarından umduğu şeyleri bırak ki, bu durumda Hz. Peygamberin Rabbinden haber verdiği şey tahakkuk eder. Hz. Peygamber, Allah telâlanm şöyle buyurduğunu bildirmiştir: "Bunlar kuluma aittir. Kulum, her istediğini elde edecektir."

Şu halde nasıl istenileceğini bilirsen, Allah'm ihsanından umulacak şeyleri de elde edersin!

Nimetin Sureti, Ruhıı ve Sırrı

Bilinmelidir ki: Nimetin, işaret ettiğimiz aslının bir sureti, bir ruhu ve bir de sırrı vardır. Binaenaleyh nimetin asimin sureti, islâm ve boyun eğmek; ruhu imân ve ihsan; sırrı ise, tevhit ve kesin imândır.

Buna göre İslâm'ın hükmü, dünyanın zahirine; İmanın hükmü dünyanın ve zahir yaratılışın bâtınına taalluk eder. İhsan ise, "Berzah" mertebesi ve o aleme ait yaratılışla ilgilidir. Nitekim Cebrail'in, "İhsan nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber'in verdiği "Allah'ı görür gibi ibâdet etmendir" cevabında buna işaret edilmiştir. İşte bu, berzah alemine ait "müşahede" ve "istihdar"dır.

Tevhidin ve yakının sırrı ise, âhirete mahsustur.

Bu veciz ve değerli kelimelere sığdırdığım sırlara dikkat edersen, bunlarda pek çok şey bulunduğunu öğrenirsin!

Allah, mürşiddir.

Ayrıca Hak, kendisinden bu âyette istenilen nimeti verdiğimselere şu âyetiyle dikkat çekmiştir: "Allah'a ve resulüne itaat eden kimse, Allah'ın kendilerine nimet verdiği nebiler, sıd-dıklar, şehidler ve salihler ile beraberdir." (Nisa, 69).

Bunun ardından ise, şöyle buyurur: "Bu Allah'ın fazlıdır. Allah alim olarak kafidir."

Şu halde bu dört mertebe, altında bulunan sairlerin mertebelerinin tür ve cinsleri gibidir. "Salah" ise, sonuncu türdür.

Sonra: Hak, burada özetle ifâde ettiği şeyleri, başka bir yerde genişçe açıklamıştır. Burada, peygamberini dostu Halil İbrahim'den başlayarak isimlerini saydığı bu taifenin kâmillerine uymaya teşvik amacıyla Hz. İbrahim'i zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: "Ona İshak'ı ve Yakub'u verdik. Her birisine hidâyet ettik. Daha önce de Nuh'a hidâyet etmiştik. Onun zürri-yetinden ise, Davud, Süleyman, Yusuf, Musa ve Harun'a hidâ-yet ettik, işte, ihsan sahiplerini bu şekilde ödüllendiririz." (Enam, 84) Başka bir âyette ise şöyle buyurmaktadır: "Zekeriya, Yahya, İsa ve İlyas. Hepsi de salihlerden idiler." (Enam, 85) Sonra şöyle buyurmuştur: "İsmail, Elyesaa, Yunus, Lut: Bunların hepsini de alemlerden üstün kıldık." (Enam, 86).

Sonra da bunları birleştirici ve kuşatıcı bir kısım zikrederek şöyle buyurmuştur: "Onların atalarından, zürriyetlerinden-ve kardeşlerinden seçtiğimiz kimseler vardır ve onlan sirât-ı müstakime hidâyet ettik." ((Enam, 87) Ardından da şöyle buyurmuştur: "İşte bu, Allah'ın hidâyetidir. Kullarından dilediğini onunla hidâyete ulaştırır. Şayet şirk koşarlarsa, işledikleri amelleri silinir." (Enam, 88) Sonra şöyle buyurmuştur: "Onlar, kendilerine kitap, hüküm ve nübüvvet verdiğimiz kimselerdir." (Enam, 89) Sonra, şöyle buyurmuştur: "İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Onların rehberliğine uy.!" (Enam, 90)

Hak, söz konusu nebileri burada üç âyete taksim etmiş, birinci taifeyi "ihsan", ikincisini "salah", üçüncüsünü de hepsinin müşterek olduğu genel özellikle nitelemiştir. Bunun yegane sebebi, nübüvvette ortak olmakla birlikte bu peygamberlerin çeşitli tabakalarda bulunduklarına işarettir. Bunun ardından Hak, dördüncü tabakayı, bu üç ve öteki tabakaların hükümlerinin bir bileşimi yapmıştır.

Artık, sen de hâlini derleyip, daha önce dikkatini çektiğimiz hususları hatırlamalısın! "İşte onlar resullerdir, bir kısmını bir kısmına üstün kıldık" (Bakara, 253) âyetini aklında tut. Bununla birlikte resuller, herhangi bir ayrımın bulunmadığı risâlette müşterektirler. Allah teala şöyle buyurmaktadır: "Resullerinden hiçbirisini ayırt etmeyiz." (Bakara, 285)

Yukarıda zikredilen dört mertebeye dikkat et ki, bunlar, nübüvvet, sıddıkhk, şehâdet ve salahtır. Bu durumda, Allah'ın izni ile, Kur'an'm işaret

ve sırlarının pek çoğunu Öğrenirsin. Binaenaleyh bu âyetler, âyetle kast edilen anlam açısından "Bizi si-rât-ı müstakime ulaştır, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna" (Fatiha, 7) âyetini açıklamaktadırlar.

"Kendilerine gazâb edilenler", Şeriatın bildirdiğine göre Yahudiler, "dalâlettekiler" ise, Hıristiyanlardır. Hz. Peygamber, Kur'an'daki muhtemel herhangi bir ifâdeyi belirlediğinde, bu durumda hiçbir şekilde başka bir yoruma gidilemez, bunu böylece bilmek gerekir.

Allah, bu âyetin zahiriyle ilgili olarak Nahiv meseleleri ve Kur'an'daki dînî sırlarından bir kısmını açıklamayı nasip etmiştir. Bunun yanmda, ansızın gelip, gizlenmesi ve engellenmesi mümkün olmayan âyetin içerdiği bazı önemli sırları zikretmeyi de nasip etmiştir. Şimdi ise, âyet hakkında "bâtm" diliyle açıklamalara başlayacağız; gerçi, "sırat" hakkında daha önce yaptığımız açıklamalarla yetineceğiz. Şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: Haktan kullarına ulaşan nimetler, iki türlüdür: zatî ve esmaî nimetler. Zâtı nimetler, eşyanın Haktan, hakikatleri açısından talep ettikleri şeylerdir. Eşya, bunları gayb mertebesindeki küllî istidatlarının lisanlanyla talep ederler ki, bunlar, zâtların lisanlarıdır. Bu taleplere hemen icabet edilir, bunların geciktirilmesi ve örtülmesi söz konusu değildir. Aksi-ne, istenilen şeydeki talep gibi, bu da zatî bir icabettir.

Bu nimetler, asıl açısından, tek nimettir; bunların çoğalması, her hakikatin mertebesinde ve ona göre nitelik kazanması ve çeşitlenmesi açısındandır.

Esmaî nimetler ise, çeşitli kısımlara ayrılır: Bunların bir kısmı, nimet meydana getiren nimetlerdir. Bu kısma örnek olarak, bedene ait uzuvları, melekeleri ve araçları verebiliriz; manevî ve mahsus özellik ve hâller de bu kısma girerler. Bütün bunlar, cüzî varlık istidatlarının suretleridir. Şu halde insanın muhtaç ve kemâle erme ihtiyacında olmasına nispetle, bunların her birisi ve bu kemâli sağlamaya neden olan sebepler, nimet veya nimet-lerdir. Bunların hepsi, Hakkın zâtma mahsus inayeti ve gayb mertebesindeki küîlî istidat ile, kâmiller hakkında onlarm "kemâl" ile tahakkuk etmelerini; diğerlerine nispetle ise, kendilerine layık ve ehil oldukları kemâli meydana getirirler.

Bahsettiğim bu emir ve makamla ilgili olarak bunu pekiştiren şey, Haktan el-Hâdî ismi açısından ulaşan "tevfik" nimetidir. Bu nimet iki kısmıdır: Birincisi, ilme mahsustur; insanın bâtını, ruhu ve ruhanî amelleri buna aittir. İkinci kısım ise, amelle ilgilidir; insanın zahiri ve zahirinin]evâzımı da buna aittir.

Buna göre ilme ve bâtmî ibâdete mahsus tevfik nimeti, kutsi müşahedeleri, mukaddes ve ulvî hâlleri, ruhanî lezzetleri, Hakkın ihsanından kaynaklanan mülahazaları, imâna ait nurları, rabbani riyasetleri, insanı aciz bırakan kuşkulardan ve saptırıcı şüphelerden kurtulmanın ve salim olmanın lezzetini meydana getirir.

Çünkü kuşkular, doğru yolu arayan kimseyi yanılttığında, çeşitli görüşler, hevesler, değişik ve farklı inançlar onu çektiğinde, o kimse, en şiddetli ruhani azaba maruz kalır, şeytandan kaynaklanan hayalî arzu ve kuruntuların egemenliği altmda yok olur gider. Bu farklı inançlar, kararlılık ve ciddiyet içinde Hakka yönelmiş kimselerin azimlerini parçalar, tefekkür sahiplerinin ve tereddüde düşenlerin kalplerini kuşkulara düşürür.

Şu halde, böyle bir kimse için ve ona nispetle kesin ilme dayanan bir "nur"dan daha büyük hiç bir nimet olamaz; bu nûr, o kimseye işin gerçeğini gösterir, bu kötülüğün içine düşmekten onu kurtarır. İşte bu, hiçbir afiyetin benzeyeni ey eceği ruhanî bir afiyettir. Çünkü, özellikle hastalığın akabinde geleni olmak üzere, cismanî afiyette insan hakkım takdir edemeyeceği bir tat bulur.

Peki, ruhanî afiyetin değeri hiç takdir edilebilir mi?

Ruhanî afiyet, cismanî afiyete nispetle daha üstün, daha sabit, daha sürekli ve aslî ve hakikî itidale daha yakın ve daha güçlüdür; gayb ve şehâdet aleminde saadete, ancak ruhanî afiyet ile ulaşılır.

Amele ve insanın zahirine ait nimetlerin diğer kısmı ise, cennet mertebelerini, cismanî lezzetleri, nefsânî-tabiî fayda ve rahatları dünyada karışık, âhirette ise saf olarak meydana getir. Nitekim Hak teala, şu âyetiyle buna işaret etmiştir: "De ki: Kulları için çıkardığı zinet ve nzıkları yasaklayan kimdir? De ki: Onlar dünya hayâtında imân sahiplerine aittir. Ahirette ise halis olarak onlara aittir." (Araf, 32) Yani bu nimetler, dünya hayâtında elemler, sıkıntılar ve hastalıklarla karışmış olarak imân sahiplerine aittirler; âhirette ise şüphelerden arınmış, temiz ve saf olarak onlara ait olacaklardır.

Bunun için Hak, kullarım irşat etmiş ve onlara, kendilerini sı-rât-ı müstakime ulaştırmasını Hak'tan talep etmelerini bildirmiştir. Sırât-ı müstakim, gazâb sıkıntısından ve dalâlet mihnetinden arınmış nimetin verildiği kimselerin yoludur.

Şu halde bu kimselerin makamlarının lisanı şöyle der: "Ey Rabbımız! Senin şâmil ve umûmî olan ilk rahmânlığm bizlerin yaratılışını gerektirmiştir. İlk rahîmliğin ise, bu vücûdî özellikleri bize tahsis etmiştir. -Onlar, bununla Besmele'de bulunan "er-Rahmân ve er-Rahîm" isimlerini kast etmektedirler.- Bu özellikler, bizim her birimize mahsustur; bunların hepsi, senin Zâtına mahsus nimetin ve ihsanından kaynaklanan rahmetinden gelir."

"İkinci rahmânhğın ise -ki bu rahmeti, kereminden dolayı kendine vâcib kılmışsmdır-, el-Hâdî isminin hükmünün umumîliği cihetinden biz müminler topluluğunu kuşatmıştır. Nitekim buna şöyle işaret etmektesin: "Rabbımz, kendi nefsi üzerine rahmeti yazmıştır." (Enam, 54)

Eğer, imân, emrine boyun eğmek, hükmüne teslim olmak, tevhidini ikrar etmek nimetiyle bizleri kuşatırsan, her birimiz seni zikretmek, sana övgüde bulunmak, seni tazim etmek, sana tevekkül etmek ve senin rabhğmı kabul ettikten sonra sadece sana ibâdet etmeye yöneliriz; ayrıca, acizlik özelliğini ve varlık noksanlığını izhâr etmek suretiyle senden yardım talep ederiz."

"Sonra, ikinci rahîmliğini el-Hâdî isminin özel bir hükmüyle bize tahsis ettin; bu, hidâyet ve sülük tarzlarının en şerefli olanlarını, en doğru, mutedil ve salim yol üzere talep etmeyi gerektirmektedir. Biz de, sevdiğin kâmil kullarına bahş ettiğin nimetlerle nasiplenmeyi ve onları elde etmeyi istilzam ettiği için bunu senden talep ettik. Bu nimeti, kendileriyle birlikte yolların en düzgünü ve doğrusu, en yakın ve salim olanı üzerinde yürü-düğünde kâmil kullarına bahş etmiştin. Böylece onlar, yürürken kullandıkları asalarını, sende fânî olmaları hasebiyle atmışlar, seni bilip, müşahede ettikten sonra ihsanının bolluğunu, nimetlerinin en şereflisini, karışım kusurundan ve tükenme telaşından halis saf ikramlarını elde etmişlerdir. Karışım/meze kusuru ve tükenme telaşı, fesat ehline verilmiş nimetlerin özelliğidir. Onlar, zahir olarak kendilerine gazap edilenler, bâtın olarak ise doğru yoldan sapanlardır."

"Ey Rabbimiz! Bizim duamızı kabul eyle, resullerine vaat ettiğin şeyleri bizlere de bahş eyle! Kıyamet gününde bizleri mahzun eyleme! Kuşkusuz ki sen, vaadinden caymazsm."

Hidâyet Hakkında Had ve Matla' Diliyle Tamamlayıcı Açıklama

Bilinmelidir ki: Temyiz/ayrım ilme, tevhit/birleştirme ise vücûda aittir. Bu demek değildir ki, ilim, temeyyüz etmemiş olduğu halde malûma/bilinen şey temyiz özelliği kazandırır; bilakis bunun anlamı, malûmun idrâklerden gizli olan temeyyüzünü ortaya çıkartır demektir. Çünkü ilim nurdur, nurun özelliği ise, "keşf/ortaya çıkartmak"tır.

Binaenaleyh nûr, gerçekte sabit olan ayrılıkları ortaya çıkartır. Varlığın/vücûd tevhidi, burada, ezelde "Muvahhad/Hak"m ilminde temeyyüz eden hakikatlerin üzerine yayılmasından ibarettir; böylece Vücûd, o hakikatlerin çokluğunu birleştirir: çünkü vücûd, hepsinin arasındaki müşterek ölçüdür ve bundan dolayı da bu hakikatlerden her birisine, kendi basit ve bir olan zâtıyla münasiptir.

Bu anlaşılınca, bilinmelidir ki: Hidâyet, ilmin hükümlerinden birisidir. Çünkü hidâyetin özelliği, sadece düzgünü eğriden, doğruyu yanlıştan, zararlıyı faydalıdan, bir menfaat temini veya zararı ortadan kaldırmak için istenilen iki şeyden veya iki vesileden öncelikli ve acil olanı ayırt etmekten

ibarettir. Bu vesilelerden birisi, belirlenmiş gayeler ve talep esnasında talep sahibinde ortaya çıkmış veya kendisin görmediği ve kaçırmış olduğu amaçlara nispetle tercih edilir.

Hidâyete mensup işaret edilen bu belirleme, daha önce de açıklandığı üzere, bir çeşit temyizdir. Şu halde "Sirât-ı müsta-kîm'e bizi ulaştır" ifadesiyle birlikte zikredilen nimet ve bunun ardından "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna" ifâdesine tabi olan tarif, itidal ve isabet nimeti ve bunların neticesidir.

Nitekim daha önce bunu açıklamıştık ve Allah nasip ederse daha sonra bu açıklamalarımızı tamamlayacağız.

İsabet, ilmin ürünü olduğu gibi, farklı tarzlarına göre hata da cehaletin ürünüdür; şu halde burada asıl olan ilimdir. Fakat, herhangi bir şeye izafe kaydından mutlak ve mücerret hüviyeti açısmdan ilim hakkında hiçbir hüküm verilemez. İlmin, genel anlamda izafesi yönünden ise, bir takım hükümler ilme eklenir. Bu hükümler, iki hükümde sınırlıdır.

Bunlardan birisi, ilmin Hakka izafesi yönünden kendisi için sabit olan hükümlerdir. Hakka izafe edilmesi açısından ilmin, kıdem, ihata vb. gibi çeşitli vasıfları vardır.

İkincisi ise, ilmin mümkün varlıklara izafesi yönünden kendisi için sabit olan hükümlerdir.

Buna göre Hakkın ilmi cihetinden mümkünlere mahsus kül-lî nimet, Hakkın kulunun lehine olan şeyleri mutlak anlamda tercih etmesidir. Hak, kulun kendisiyle bezendiği bütün hâllerde veya yerleştiği veya uğradığı bütün makamlarda veya nefsinin kendisiyle zuhur ettiği her neş'et veya bu neş'etin taayyün ettiği her mertebe/mevtin, onunla sınırlanması açısından kendisini kuşatan ve dairesi içine girmiş olduğu her zaman ve mekânda yerleşen bir varlık olması hasebiyle yerleştiği her mekânda kulu için en hayırlı olanı seçmiştir.

Bütün bunların ilki ve başlangıcı, ilâhî irâdenin mevcudun Hakkın ilminde ezelde sabit olan seçümişliğini/tahsis" izhârına taalluk etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun ardından ise, ilâhî kudret hükmünün, kendisini vücûdî tabakalarda ibraz etmek için ona bitişmesi, ilâhî ve kevnî mertebelerde onu yürüt-mesidir. Onun, uğradığı her alem ve mertebede bir sureti vardır. Bu suret, bu alem ve mertebe açısından kendisine münasiptir. Ayrıca, uğramış olduğu bu alem ve mertebelere göre kendisine

özgü bir hâli, bunlardan aldığı ve nimetler arasında sayılan bir emaneti vardır.

Mevcudun zâtı ve esınaî nimetlerden olan payı ise, onların istidatlarına göre değişir. Ayrıca bu pay, kendisinin güzel yaratılış, tesviye, tadilden

olan payı ve de suretinin şekillendirilmesi esnasında hiç bir sebebe bağlı olmayan zâtı muhabbet dolayısıyla kendisine gösterilen ihtimama göre değişir.

Şu halde, Hakkın tesviye ve tadilini doğrudan yapıp, iki mukaddes elini onun için bir araya getirdiği, sonra da nefesi ile ona kendi ruhundan üflediği -ki bu üfleme, onun bütün isimleri bilmesini, bütün meleklerin kendisine secde etmesini ve kainatta kendisi adına niyabet mertebesine onu yerleştirmesini gerektirmiştir- kimse ile, sadece bir eli veya dilediği bir şey vasıtası ile yarattığı kimse arasında ne kadar da fark vardır!

Hakkın bir eliyle veya herhangi bir vasıtayla yarattığı varlık, kendisine naib olarak seçilen varlığın kabul ettiği tesviye ve tadil/düzgün yaratma hükümlerini kabul etmemiştir. Bu varlığa ruh üfleyen melek, Hakkın izniyle üfler. Nitekim bu konu şeriatta Peygamber efendimiz tarafından şöylece belirtilmiştir: "Herhangi birinizin yaratılışı annesinin karnında kırk gün 'nutfe' olarak gerçekleşir. Sonra kırk gün 'alaka', sonra kırk gün 'mudga' olarak bulunur. Sonra ona melek gönderilir ve kendisine ruh üflemesi emr edilir. Melek, ona ruh üfler ve der ki: 'Ya Rabbi! Bu erkek mi olacak, dişi mi? Şaki mi olacak, sa-id mi? Rızkı ne kadardır? Eceli ne kadardır? Ameli nedir?' Bunun üzerine Hak yazdırır, melek de yazar."

Bu durumdaki varlık ile şu âyette belirtilen varlık arasında ne kadar da fark vardır! "Onu tesviye ettiğimde ve kendisine ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanınız." (Hicr, 29) Bunların arasında ne büyük fark vardır!

Burada Hak, herhangi bir ihtimali ortadan kaldıran tekil birinci şahıs zamiriyle ruh üfleme işini bizzat kendisine izafe etmiştir. Bu nedenle, kendisine secde etmeyi kabul etmeyen kibirli cezalandırılmış, Hak onu lanetlemiş ve hüsrana uğratmıştır. Ona şöyle demiştir: "İki elim ile yarattığıma seni secde etmekten ne men etmiştir?" (Sad, 75).

Hz. Peygamber, pek çok ifadesiyle bu durumu tekit etmiştir. Bunlardan birisi şudur: "Allah Adem'i kendi sureti üzerine yaratmıştır." Başka bir rivayette ise, "Allah Adem'i Rahmân'm sureti üzerine yaratmıştır" buyurmaktadır. Zayıf akıl sahiplerinin ve şeriatın ve hakikatin sırlarını bilmeyen kimselerin meyledeceği ihtimalleri ortadan kaldıran sahih bir hadiste ise Hz. Peygamber, bir savaş esnasında sahabelerine şöyle tavsiyede bulunmuştur: "Kurbanı keserken, kesim işini güzelce yapın. Birisini öldürdüğünüzde, güzelce öldürünüz. İnsanın yüzüne vurmaktan sakınınız, çünkü Allah, Adem'i kendi sureti üzerine yaratmıştır."

Bir ve İki El İle Yaratma

Hz. Peygamber, bu anlamdaki bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Allah hilafeti için birisini yaratacağı zaman, iki eli ile alnını mesheder." Böylece Hz. Peygamber, Hakkın ona karşı olan özel ilgisine ve onun özelliğine dikkat çekmiştir. Başka bir sahih hadiste ise şöyle buyurmuştur: "Hakkın doğrudan yarattığı şeyler dörttür:" Ardından, bunları açıklayarak şöyle buyurmuştur: "Allah, Cennet-i Adn'i kendi eliyle yaratmıştır; Tevrat'ı kendi eliyle yazmış, Tuba ağacını kendi eliyle dikmiştir. Allah, Adem'i ise iki eli ile yaratmıştır." Başka bir hadiste ise, "İnsan yaratılan en acaib varlıktır" buyurmuştur.

İnsan İtidal Noktasından Nasıl Sapmıştır?

İnsan, ilâhî irâdenin onu —ilâhî ilimde sabit olması nispeti itibarıyla değil, — zâhirlik nispeti açısından ilim mertebesinden çıkartıp, ilâhî kudrete teslim edinceye; bunun ardından, Akl-ı Evvel'den ibaret olan Kalem-i alâ makamında; sonra Nefsî-Lev-hî makamda; sonra cisimlerde hükmünün zuhuru itibarıyla Tabiat mertebesinde; sonra cihetleri belirleyen Arş'da; sonra Rahim isminin istiva ettiği kerim "Kürsf'de; sonra yedi semada; sonra unsurlarda; sonra müvelledatta/cemadat-nebatat-hayva-nat tayin edip, "cem" suretinin özelliğiyle istikrara kavuşuncaya kadar bütün yaratılış/istîdâ' mertebelerinde bulunmaya/mübaşir devam eder. İnsanın "cem" suretinin özelliğiyle istikrara kavuşması, bütün yaratılış mertebelerinin hükümlerinin hakkını ifa ettikten sonra gerçekleşir. Bu mübaşeret, ilmî icap ile zatî muhabbete tabi inayet ve meşiyete tabidir.

Böylelikle, insana ya tam oiarak ihtimam gösterilir veya fazla bir değer verilmez. Nitekim Hz. Peygamber, her iki duruma da dikkat çekmiştir: Hz. Peygamber, Sa'd b. Muaz"m cenazesinde şöyle demiştir: "Rahmân'm Arş'ı Saad b. Muaz'm ölümüyle titremiştir." Başka bir hadisinde ise, ölümün iyi insanları, ardından onlara benzeyenleri ortadan kaldırdığını belirtikten sonra, bir gurup hakkında şöyle demiştir: "Ta ki, hurma veya ekin posası gibi bir topluluk geride kalır. Allah, onlara değer vermez."

Ölümünden dolayı Rahmân'm Arş'mın titrediği kimse nerede, Allah'ın kendilerine hiç bir değer vermediği kimseler nerede!

Şu halde, işin sonucunda durum nasılsa, başlangıçta da öyledir, hatta sonuç, başlangıcın aynıdır.

Tekrar, konumuza dönüp, açıklama sadedinde olduğumuz meseleyi tamamlamak için şöyle deriz:

İnsan, uğradığı bütün alem ve hazretlerde/mertebe bekler. Bu alemin ve mertebenin mensupları, ona ihtimam gösterir, kendisine hizmet ve

yardımda bulunmaya, öncelikle kendisini iyi karşılamaya, ikinci olarak da onun adını yaymaya/müşayaa büyük özen gösterirler. Bu durum, bu alem mensuplarının insanda idrâk ettikleri inayet alâmetine ve hususiyet izine göredir.

İnsan, uğramış olduğu bütün ulvî alemler dolayısıyla, bir engele veya manevî sapmaya maruz kalır. Bunun nedeni, bu mertebeler sayesinde hükmünün kendisine ulaştığı ruhların ve feleklerin bazı kuvvetlerinin diğer özelliklerine baskınlığıdır. Böylece insan, itidal hükmünün gerektirdiği durumdan sapar veya uzaklaşır. Bu itidal, cem özelliğinde, vasatî ve rabbani itidaldir ve Hakkın naibi olarak seçilmiş kimsenin özelliğidir. İnsan, bu şekilde diğer mertebeleri geçer.

İnsan özellikle maden mertebesinden nebatlar mertebesine girmesi olmak üzere, müvelledat/cemadat-nebatat-hayvanat alemine girdiğinde, şayet inayet kendisine eşlik etmezse, Hak iyi yardımı, gözetmesi ve riâyet ve korumasıyla onunla beraber olmazsa, onun hakkında korkulur; bu durumda o, pek çok afetle karşı karşıyadır, çünkü insan, nebat alemine girdiğinden sonra korunmaz ve kendisine özen gösterilmez ise, her şeyi içermesinden kaynaklanan bir takım münâsebetler sayesinde kötü bitkilere çekilir; bu bitkileri, hayvan bile yemez veya ebeveynden herhangi birisinin o bitkiyi yemesi mümkün olmaz. Bu kötü bitki fasit olur ve ondan unsurlar alemine çıkar. Başka bir sefer girmesine yardım edilip, izin verilinceye kadar unsurlar aleminde şaşkın ve aciz bir halde kalır.

Sonra, yenilebilir ve besleyici bir bitkiye girdikten ve onunla birleştikten sonra, ona unsurlardan şiddetli bir soğuk veya aşırı bir sıcak veya fazlaca rutubet veya fazla ıslaklık gibi herhangi bir afet arız olabilir. Böylece bu afet, onu telef eder ve tekrar bir girişe başlamak için çıkar. İşte böylece, Allah'ın takdir edip, dilediği kadar defalarca sürebilir.

Sonra insan, Hakkın koruma ve riâyetiyle veya muhtaçlığının gerektirdiği başka bir nimet ile zikrettiğimiz şeylerde selâmet elde ettiği oranda, herhangi bir bitkinin suretinde kemâle erebiîir. Fakat, bir hayvan onu yer ve anne baba o hayvanı her- . hangi bir engel dolayısıyla yeme imkanı bulamaz; veya bir en-ge], bu bitkiyi alıp yemeye engel olabilir. Bunun nedeni ise, bu bitkinin Allah'ın ilminde o kişinin anne babası olması takdir edilen kimselerin rızkı olmamasıdır.

Bütün bu zikrettiklerimiz bir araya gelir de, ilâhî ilimde o kişinin anne babası olmaları takdir edilen kimseler o bitkiyi yerîer ve bu bitki önce mide suyuna, sonra kana, sonra meniye dönüş-se bile, bazen meniden oluşmasını gerektirecek tarzın dışında ortaya çıkabilir; şu halde o, anne ve babaya ulaştıktan sonra da, koruma, gözetme gibi ilâhî nimetlere muhtaçtır.

İnsan, rahimde taayyün ettiğinde ise, bulunduğu mertebeleri geçmiş, rahimde yerleşmiş, -Cumhur'un şeriat yönünden bildi-ğ1 tarza ve hem de

zahir hikmete göre- orada takdir edilmiş olur. "U kez de o, başka bir orumaya, yardıma ve gözetmeye ihtiyaç "uyar ki, bu sayede iyi beslenip rahimden ayrılması, uygun ve münasip bir vakitte gerçekleşebilir. Çünkü, meninin rahme düşmesi ve de çocuğun anneden ayrılması esnasında zaman ve mekân hükmünün zahirî ve bâtmî olarak insanın meydana gelişinde büyük bir katkısı vardır.

Bu bağlamda, meninin rahme düşmesiyle ilgili zaman ve mekân hükümleri, insanın bâtmî hâllerinin pek çoğuna şahitlik eder; doğum haliyle ilgili zaman ve mekan hükümleri ise, insanın zahir hâllerinin büyük çoğunluğuna şahittir. Hakkın katma ve insanın ulaşmak isteyip, kendisiyle kemâle ermek istediği şeye dair sülüğe başlangıcının sırrı, zahir ve bâtını birleştiren emre işarettir.

İşin özü şudur: Zikrettiğimiz bütün bu mertebelerde insan, takdir edilen yaratılışı açısından, özetle değindiğimiz ve akılların kendi başlarına idrâk edemeyecekleri bir takım afetlerle kar-Ş1 karşıyadır. İnsanın takdir edilmiş yaratılışına, Hz. Peygamber "Allah, ruhları cesetlerden* binlerce sene Önce yaratmıştır" ve

Allah, Adem'in sırtını sıvazlamış, böylece onun zürriyetini de tohumlar gibi izhâr etmiştir" hâdisleriyle işaret ettiği gibi, biz de, "Eşyanın suretlerinin, ilâhî Kalem'in yazmasıyla Levh-i mahfuzdaki taayyünleri, onların ruhanî ve cismani taayyünlerinden Öncedir" ifâdemizle bu yaratılışa işaret etmiştik.

Şu halde, Hakkın gaybmdan haricî/aynî varlık alanına sudur edişinden itibaren seyri ahadiyet özelliğinde olan ve hakîkat ve rûhânîyeti yönünden herhangi bir alemde veya bir mertebede/hazret engellenmeyip, üzerinden perde kaldırıldığında geçeği bütün mertebeleri hatırlayan kimse ile perdelerinin kesifleş-rnesine ve çoğalmasına, bunun yanı sıra sıkıntı ve afetler içinde dolaşmasına neden olan söz konusu mertebelere girişi ve çıkışı engellenen ve tekrarlanan kimseyle karşılaştırılabilir mi? Önceki kişinin kat ettiği mertebeleri hatırlaması bağlamında, "Elest" nüsâkını hatırlayıp hatırlamadığı kendisine sorulduğunda,

Sanki o, şimdi de kıdağımdadır" diye cevap verir, bazıları ise bundan daha fazla şeyler söyleyebilir.

Allah, ikinci şahsın durumuna düşmekten bizleri korsun!

Şöyle deriz ki: İnsanın doğumundan, hatta rahimde yerleştiği andan Rabbinin bilgisiyle ve müşâhedesiyle tahakkuk edip, rüşt ve ibâdet vesilelerini tam olarak elde edinceye kadar; hatta ilâhî müjdeyle son nefesini/hüsn-i hatime verinceye veya bazı kullara nispetle de Allah'ın dilediği herhangi bir vakte kadar maruz kaldığı sıkıntı ve elemler, akıllı kimselere hiç bir zarar veremez. Bu sıkıntı ve elemler, bazı kullar için ise Cennete girinceye kadar devam eder.

Nitekim şöyle bir ifâde rivayet edilmiştir. "Sırat köprüsünü geçinceye kadar emin olma.!"

Bütün hallerde, makamlarda, zamanlarda, mekanlarda, uğra-nan/istîda' alemlerde ya da Allah'ın insanın topraktan, balçıktan, meniden, sonra kandan, sonra et parçasından sonra kemik ve etten yaratılışı süresince zikretmiş olduğu istikrar aşamalarında Allah'ın insan üzerinde pek çok nimeti vardır; söz konusu mertebeler, dünyevî yaratılışa, sonra berzah alemine, sonra haşır, sonra cennet yaratılışına kadar varır. Nitekim, bu nimetlerin zamanlı olanlarını açıklamıştık.

Buna göre, zamanlı nimetler, insanın büründüğü/telebbüs her hal ve yaratılışın levazımı olan şeylerdir. İnsan, sonra bu hal ve yaratılıştan/neş'et uğradığı alemlerde, mertebelerde ve aşamalarda soyutlanır.

Zamanlı olmayan sürekli nimetler arasında şunları zikredebiliriz: Koruma nimeti, inayet nimeti, riâyet nimeti, zatî amelleri kabul nimeti; zâtı müşahedenin gereği olan sahîh marifet nimeti; hoşnutluk ve kabul nimeti; değiştirme, telafi ve inşa nimeti; tecellîyle hallenmek nimeti; her anda halk-ı cedidi/yeniden yaratma göstermek nimeti; bütün bunlarda ve başka şeylere güzelce eşlik etme nimeti; insanın zâtında, özelliklerinde ve levazımında ve de ehli kılındığı kemâl mertebesine ulaşmak için muhtaç olduğu şeyde yardım nimeti; teyfik ve hidâyet nimeti -ki bunlar, dosta yakın, düşmanın haliyle çelişir-; afiyet nimeti ve bütün işlerde uygun sebepleri hazırlama nimeti.

En ulvî ve en şerefli nimet, ardında hiç bir perdenin bulunmadığı Hakkın zâtını müşahede etmek nimetidir; bu müşahedeyle birlikte Hakka dair tam marifet ve en yetkin tarzda bir "huzur" bulunmalıdır ki, bununla Hak dünyada, âhirette ve berzahta kâmil kullarından razı olduğu gibi, onlar da Haktan razı olmuşlardır.

Buna göre, "Nimet verdiklerinin yoluna" âyetinin belirttiğimiz hususu anlayan kimseye göre anlamı, işaret ettiğimiz husustur.

İlâhî nimetlere mazhâr olan ilk varlık, Kalem-i a'la'dır. Ka-lem-i alâ, tedvin ve tasvir aleminin ilkidir. Gerçi "muheyye-mûn", mertebe açısından daha üstündürler, fakat onların kendileri hakkında herhangi bir şuurları olmadığı bir yana, nimet ve lezzete dair şuurları yoktur.

Varlıkların bu nimete son mazhâr olanı, İsa b. Meryem'dir. Çünkü Hz. İsa, kendisinden sonra kıyamete kadar "halife tu İlah" gelmeyecek kimsedir. Hz. İsa'nın ve kendisi ile olan müminlerin yeryüzünden göçmesinden sonra ne bir veli, ne de bir kâmil mümin yeryüzünde kalmaz. Nitekim, Hz. Peygamber şunu haber vermiştir: "Kıyamet yeryüzünde 'Allah, Allah' diyen bir mümin bulundukça kopmaz. Kıyamet, ancak kötü insanlar üzerine kopar."

Burada açıkladığımız meseleyi anlayan kimsenin ''Nimet verdiklerinin yoluna" âyetini okurken, Kalem-i alâ, Hz. İsa ve bunların arasında bulunup, saydığımız ve özetle işaret ve ima ettiğimiz ilâhî nimetlere nail olan kimseleri aklına getirmesi gerekir. Bu durumda o, ilâhî nimetlerden hiçbirisini kaçırmaz. Çünkü ilâhî nimetlerin mensupları, zikredilen kısımlarda ve bunların arasında bulunan kimselerle sınırlıdır. Bu kişi, özellikle de, peygamberinin diliyle Allah'ın "İşte bunlar kulum içindir, kuluma dilediği verilecektir" ifâdesini aklında tutup, tam imânıyla Rabbım tasdik ederse bu durumda Hak, ona özel keremiyle ve daha önce de belirtildiği gibi kulun kendisine dair inancına göre muamele eder; kul, Rabbının kendisinden verdiği haberde, duaya icabet edeceğine dair vaadinde, kulunun kendisine dair zannı üzerinde olduğu hususunda Rabbım tasdik eder. Binaenaleyh Hak, sözü ve vaadi doğru olan, cömert ve ihsan sahibidir.

Gazabın Mertebeleri

Bilinmelidir ki: Nimet ve azap, rızâ ve gazabın neticesidir; bunlardan her birisinin üç mertebesi vardır. Daha Önce de, belirttiğimiz gibi, bütün sıfatlar da bu şekildedir.

Gazabın ilk derecesi, mahrumiyeti ve ilmî yardımın kesilmesini gerektirir; ilmî yardımın kesilmesi, cehaletin, arzunun, nefsin, şeytanın ve de insana egemen olan kötü huy ve hâllerin tasallutuna neden olur. Fakat bütün bunlar, Allah katında belirli bir vakit ile sınırlıdırlar, dünyada ise hayâtı sait olarak sona eren kimselerin son nefesinden önceki nefesine kadar sürer. Nitekim bu durum, şeriat ve tahkik yönünden sabittir; ister bu zikrettiğimiz şeylerin saltanatı bâtını olsun, isterse de zahirî olsun, durum aynıdır.

İkinci mertebe ise, zikredilen hükmün burada bâtını, âhirette ise bir müddet zahirî olarak sirayet etmesini gerektirir; ya da bu hüküm, cehenneme girme ve şefaat kapısının açılma vaktine kadar uzanır. Söz konusu hüküm, şefaatçilerin şefaatlerinin hükmünün bitip, Erhamu'r-rahîmîn'in/Merhametlilerin en merhametlisi hükmünün zuhur etmesiyle sona erer.

Bu mertebede başka bir hâl daha vardır ki, b hal, gazabın zahirinin burada sadece zahirde sirayet etmesini gerektirir; peygamber ve ehlullah'a sıkıntıların gönderilmesinin kaynağı, bu çeşit gazaptır. Bu durum, bu yaratılışın hükmünün sona ermesiyle nihayete erer. Nitekim Hz. Peygamber, ölüm yatağında Hz. Fatma'ya şöyle demiştir: "Artık bugünden sonra babana hiçbir sıkıntı yoktur." Bu hükümde rahmet, gizlidir ve öncesinde bu rahmetin zahiri azaptır.

Bu çeşit azap, temizlenmeye ve ancak -esaslarına dikkat çekilen- bu sıkıntılar sayesinde ulaşılabileceği takdir edilmiş nimetlere yükselmeye neden olur.

Bunun üzerinde ise, çok önemli ve değerli bir sır vardır ki, bu sırrı zevk yoluyla bilen kimse tanımıyorum; Allah'ın izni ile, bu sırrı belirteceğim:

Şöyle ki: Ehlullahtan olan nebiler, velilerin kâmilleri ve bazı kemâl Özelliklerinde onlara ortak olan kimseler, diğer insanlardan öncelikle dairenin genişliği, ruhun cevherliğinin temizliği/safa ve istiap ile -ki istiap, kuşatıcıhğın bir gereğidir- ayrılırlar. Nitekim, ahadiyet-i cem mertebesinin sırrı ve bunun insana tahsis edilmesi meselesinde buna işaret etmiştim; ki insan, iki mertebenin berzahı ve aynasıdır.

Hakkın mertebesi/hazret, bütün isim ve sıfatları kapsar, hatta o, bütün nisbet ve izafetlerin kaynağıdır. Gazâb da, ana sıfatlardan birisidir. Sıfatlar arasında gerçekleşen ilk değerli komşuluk, gazâb ve rahmet arasında gerçekleşmiştir. Binaenaleyh, bütün olarak Hakkın mertebesinin suretiyle zuhur edip, zâtı o mertebe için kâmil bir ayna hâline gelen kimsede, bu mertebenin ve imkân mertebesinin içermiş olduğu her şeyin tam olarak zuhur etmesi gerekir. Bu mertebenin içerdiği şeylerin en önemlilerinden birisi de, zikrettiğimiz şey, yani gazap sıfatıdır.

Binaenaleyh vakıa, malûm olduğu tarzda gerçekleşmiştir. Eğer rahmet gazabı geçmemiş olsaydı, durum daha şiddetli olurdu. Buna göre, söz konusu kâmillerin rahmet, nimet, azamet ve celâlden olan nasipleri, diğer insanlardan kıyaslanamayacak derecede fazla olduğu gibi, diğer sıfatlarda da durum böyledir; fakat bu ikinci kısım, sadece dünya hayâtında geçerli-dir. Çünkü bu alem, noksanlık ve elemleri vb. gerektiren "imkân" mertebesinin hükümleriyle zuhur ermiştir.

Kemâl mertebesine ulaştıktan sonra bu alemden intikal esnasında rahmetin gazaba baskınlığı, ondan önce gelişi ve de kuşatıcı ve birleştirici bu alem vasıtasıyla kazanılan kemâlin neticesi ortaya çıkar. Bu kâmillerden aşağı mertebelerde bulunan insanların hükmü ise, kâmillerin mertebelerine yakınlıkları ve uzaklıklarına göre değişir.

Hz. Peygamber, buna dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: "Biz nebiler topluluğu dünyada insanların en çok belaya uğ-rayanlarıyızdir." Bu hadiste, sonra nebilere benzeyenler, sonra onlara benzeyenler ifâdesi de yer almaktadır.

Başka bir rivayet zinciriyle gelen hadiste ise, dünyada bela açısından insanların en şiddetlisi nebiler, sonra veliler, sonra sa-lihler, sonra onlara benzeyenlerdir buyrulmaktadır.

Nimet ve saadet tarafında da durum bu şekildedir. "Alemlere rahmet" diye gönderilen kimse, gazabın hükümranlığından dolayı azabın umumîliğini

gerektiren şiddetli vakitlerde kendisini halkın zayıfları için feda etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber, Küsûf namazında iken Cehennemi gördüğünde bu sırra bu zevkin mensubu kimselerin dikkatini çekmiştir.

Hz. Peygamber, Cehennemi gördüğünde, elbisesi ve eliyle yüzünü Cehennem ateşinden korumaya çalışmış, bulunduğu mekandan geriye gelmiş ve yakarışla şöyle demiştir: "Allah'ım! Ben onların içinde iken, onlara azap etmeyeceğini vaat etmemiş miydin? Etmemiş miydin? Etmemiş miydin?" Hz. Peygamber, Cehennem kendisinden perdeleninceye kadar bu niyâzma devam etmiştir; bu ifadesiyle de, "Allah, sen onların içinde iken, onlara azap etmeyecektir; onlar tövbe ettikleri sürece, Allah onlara azap etmeyecektir" (Enfal, 33) âyetini kast etmiştir.

Gazabın üçüncü mertebesi ise, özel bir guruba nispetle, teyit ve hükmünün kıyamet günü kemâle ulaşmasını gerektirir. Nitekim, Hz. Peygamberin bize şu ifadesiyle aktardığı kadarıyla, peygamberler bundan söz etmişlerdir: "Allah bugün daha Önce hiç kızmadığı şekilde gazâb etmiştir ve bundan sonra da bu şekilde gazâb etmeyecektir."

Ben de, bu gazabın kemâlini bir müjdeyi gerektirecek şekilde müşahede ettim; insanlar bu müjdeyi bilselerdi, hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümit kesmezdi.

Şayet, insanların peygamberlere müracaat edip, ardından bütün peygamberlerin Hz. Peygambere başvurmasının sırrını; Hz. Peygamber'in şefaat kapısını açmasının sırrını; Rabbimizin gelişinin sırrını; "el-Cebbar, ayağını Cehennem'in üzerine koyar ve onun unsurları birbirlerine sığınıp, 'yeter, yeter' derler' " ifâdesinin sırrını; dört secdenin sırrını; her defada ateşten neyin çıktığını; bu geliş ve gidişin mâhiyetini; Hz. Peygamber'in Cehen-nem'de kalan son kişiyi de şefaatiyle çıkartması için kendisine geldiğinde Cehennem'in bekçisi Mâlik'in ona "Ey Muhammedi Rabbmm gazabına hiç bir şey bırakmadın" deyişi; Allah Teala'nm "Melekler şefaat etmiştir, peygamberler şefaat etmişlerdir, müminler de şefaat etmişlerdir, geride sadece Erhamü'r-ra-himîn/merhametlilerin en merhametlisi kalmıştır" deyişinin sırrını; Allah Teala'nm Hz. Peygamber'in "Allah'tan başka ilah yoktur" diyen kimselere şefaat ettiği vakit "Bu sana ait değildir" -ki bu, yukarıda aktarılan "Melekler şefaat etmiştir..." hadisinde zikredilmiştir- demesinin sırrını vb. kısaca zikredilip, remizle işaret edilen sırlan açıklamak ve İfşa etmek caiz olsaydı, hiç kuşkusuz, akılları ve lübleri hayrete düşüren gerçekler ortaya çıkardı; fakat mesele, halin mütercimi bir insanın söylediği gibidir:

Bilinen her şeyin açıklanması doğru değildir

İstediğin her ceylan pınarından da susuzluğunu gideremezsin

Bilinmelidir ki: İlâhî gazabın hükmü, sol tutuşun/kabza mertebesinin kemâle ermesidir, çünkü Hakkın her iki mukaddes eli de mübarek sağ el

olsa bile, bunlardan her birisinin diğerinden farklı bir hükmü vardır. Buna göre, "yeryüzü bütünü ile kıyamet gününde onun kabzasıdır ve gökler de sağ eliyle dürülmüştür." (Zümer, 67).

Genel anlamda saitlerin mensup olduğu birinci el, belirtildiği gibi, rahmet ve müjdenin sahibidir; diğer el ise, kahır, gazâb ve bunların levazımının sahibidir. Bu iki elden her birisinin bir saltanatı ve yetkisi vardır ki, bunun hükmü, imkân ölçüsünde kulluğun şartlarını yerine getirip, rubûbiyetin haklarını ifa eden saitlerde; işaret ettiğimiz itidal yollarından sapan, azgın ve asi şakilerde ortaya çıkar. Bu şakiler, ulûhiyetin haklarında ifrata kaçmışlar ve sahip olmadıkları şeyleri kendi vehimlerine göre nefislerine izafe etmişlerdir.

Onların bu hükümlerden nihai payları, gerçek insân-ı kâmil'in suretine benzeyen beşeri suretin zahirinin tavassutu vasıtasıyla kendilerine ulaşan şeydir; ayrıca bu pay, birleş tiricilik nispetinin şefaati ve de bu dünyada hükmü zuhur eden rahmetin umûmîli-ğiyle gerçekleşen müşterek miktara göre kendilerine ulaşır. Nitekim, daha önce bunların sırlarını açıklamıştık, onları hatırlayınız!

Binaenaleyh, bu şakiler, işin mâhiyetini bilemeyince aklanmışlar, iddiada bulunmuşlar, cüret göstermişler, şirk koşmuşlar ve gerçek anlamda ulûhiyeti, ulûhiyet hükümlerinin kısmen gözüktüğü somut bir surete izafe etme hatasını işlemişlerdir. Hiç kuşkusuz ki onlar, bu eylemleriyle ilâhî gazabın hükümlerinin kendilerine ulaşmasına ve onun oklarının hedefi haline gelmelerine zemin hazırlamışlardır. Bu nedenle Hak, el-Hakem ve el-Adl isimleri açısından, ulûhiyetinin hakkını onlardan talep edip, ulûhiyetin haklarıyla onların arasında hakemlik yapar; neticede de, ulûhiyetin haklarını ihlal eden, onun sırrını bilemeyip, kadrini takdir edemeyene insanlara ulûhiyeti adına gazap eder.

Eğer ilâhî rahmet gazabı geçmemiş ve zâtî-imtinanî rahmet ile gazaba baskın gelmemiş olsaydı, zikredilen durumdaki kişinin cezası geciktirilmezdi; söz konusu zâtî-imtinânî rahmet, iki eli birleştiren yöne mahsustur.

Bununla birlikte, babamız Adem'in Hakka muhalefetinin zımnında olsa bile, ulûhiyet hükümlerine haksızlık/cevr etmekten bütünüyle salim olan hiç kimse de yoktur. Çünkü o esnada Adem'den farklı olmadığımız için, o, bizim ile birlikte günah işlemiş ve bunun neticesinde pişmanlık duymuştur; aynı şekilde, Rabbinden kelimeler telakki edip, cevherliğinin ve kuşatıcıhğı-nm kemâli sayesinde üstün makamına geri dönmüştür.

Şu halde her insanın Adem'in eyleminden bir payı vardır; herkes bu günahın neticesini -kendisine itina gösterilirse- bu dünyada sıkıntı ve kederlerle, âhirette ise "Sizden her biriniz ona varacaktır" (Meryem, 71) âyetinin hükmüyle görecektir; kendisine itina gösterilmeyen kimsenin durumu ise, daha önce belirttiğimiz gibidir.

Zulüm ve haksızlığın yaygınlığına Hak, şu âyeti ile işaret etmiştir: "Eğer Allah insanları işledikleri amellerle cezalandır-saydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı." (Kehf, 58)

Fakat, alemin suretlerini ihata eden "Arş'ta istiva eden" er-Rahman ismi yönünden umûmî rahmetin egemen olması, Suretin (Rahman'm) şefaati, fiilin asıl ve fail yönünden birliği, buna engel olmuştur. Böylelikle, el-Hakem ve el-Adl isimlerinin saltanatı, kıyamet gününe tehir edilmiştir; o gün, ortaya çıkartma/keşf, ayıklama/fasıl ve de genel ve açık hüküm verme günüdür. Orada emir, bütünü ile halk/cuhmur için zuhur eder. Bunun için Allah şöyle buyurmuştur: "Din gününün sahibidir/mâlik."

O gün, cezalandırma günüdür.

Bu günün sırrı şudur: el-Hakem ve el-Adl isimlerinin saltanatı, dünya aleminde zuhur etmiş olsaydı, bu durumda hiç kimse bir başkasına haksızlık yapamaz ve buna yeltenemez, Allah'a ve kullara iftira edemezdi ve insanlar hiç kuşkusuz, tek bir ümmet olurlardı. Bu durumda ise, iki kabzanın/tutuş mertebesi kemâle ermemiş, gazâb-rahmet, isim ve sıfatlar ve onların lâzımları arasındaki komşuluk ortaya çıkmamış olurdu; böylelikle ne hoş görü, ne af, ne sabır ve ne de günahın iyilikle değiştirilmesi söz konusu olurdu.

Bu durumda "Şunlara ve şunlara Rabbmın ikramından mühlet veririz, senin Rabbmın ikramı engellenmiş değildir" (İsra, 20) âyeti ne olacaktı? Binaenaleyh umumi rahmet, her şeyi kuşatan ikramı gerektirir ki, hiç şüphesiz vakıa da böyle gerçekleşmiştir. Böylelikle hüküm/kelime tahakkuk etmiş, cezalandırma helâl olmuş ve gazabın hükmü zuhur etmişs sonra da rahmet gazaba galip gelmiştir.

Bilinmelidir ki: Kâmiller üzerine zuhur eden gazabın hükmü, bu kabildendir. Bu gazap, ulûhiyet hakkını ifadaki kusur ve onu belirli bir surete sınırlamak sebebiyle gerçekleşir; ulûhiyeti belirli bir surete tahsis etmek ise, onun ihata ve genişliğiyle çelişir. Buna göre sözü edilen kâmiller, ulûhiyetin adil ve dengeli bazı tezahürlerini, onun itidalini ve kemâllerinin sırlarını kötü bir şekilde kabul etmek nedeniyle meydana gelen sapmış ve bozulmuş tezahürlerine karşı savunurlar; yoksa onlar, kul olmaları itibarıyla kendileri adına kızmazlar. Nitekim, Hz. Peygamber Efendimiz'd en gelen bir rivayete göre, o hiç bir zaman kendisi için kızmazdı; Allah için kızdığında ise, hiçbir şey öfkesini dindiremezdi.

Gerçekte, sözü edilen kâmillerin mutlak anlamda öfkelenmelerinin nedeni, daha önce de belirttiğimiz gibi, Hakkın ve isim ve sıfatlarının tecellîgâhları olmaları nedeniyle O'nun gazabının kendilerinde ortaya çıkmış olmasıdır; yoksa onlar, sıradan insanlar gibi öfkelenmezler. Nitekim Şeriat da, Ylz. Ebu Bekir'in, Suheyb, Bilal, Selman ve diğer dokuz sahabenin yanlarına uğradığında Ebu Süfyan'a tepki göstermeleri kıssasında bu olguya şahitlik etmiştir.

Sözü geçen sahabeler, Ebu Süfyan'a şöyle demişlerdir:

-Artık Allah'ın kılıçlan düşmanlarının boyunlarından geri alınmaz.

Bunun üzerine Ebu Bekir, onlara şöyle çıkışın iş tır:

-Siz bunu Kureyş'in-büyüğü ve önderi için söylüyorsunuz.

Bu haber, Hz. Peygamber'e ulaştığı vakit şöyle buyurmuştur:

-"Muhtemelen onları kızdırdın ey Ebu Bekir! Eğer onları kız-dırdıysan, Rabbmı kızdırmış oldun."

Ebu Bekir onlara dönüp, şöyle demiştir:

-"Ey kardeşlerim! Benim için mağfiret dileyiniz." Onlar da:

-Allah seni bağışlasın, kardeşimiz" diye karşılık vermişlerdir. Ebu Bekir:

-Ben sizi kızdırdım mı? dediğinde: -Hayır! Kızdırmadın" diye karşılık vermişlerdir. Burada, Hak kızdığında kızan, razı olduğunda razı olan kim-selerden söz etmekteyiz; hatta onların gazap ve rızâları, Hakkın gazap ve rızâsının ta kendisidir.

Sıradan insanların gazabı ise, tabiî bir olaydan ve kızan kişinin amaç ve mizacına aykırı bir fiilden ortaya çıkan bir haldir. Aynı şekilde, Ehlullah'm diğer ilâhî sıfatlar ile ilişkisi de, sıradan insanların/cumhur bu sıfatlarla ilişkisi gibi değildir; bu sıfatların onlara nisbet edilmeleri de, sıradan insanlara nisbet edilmelerine benzemez.

Hakka, kâmillere ve onlardan aşağı derecede bulunan insan-lara nispet edilmeleri itibarıyla rahmet ve gazâb sıfatları arasın-da ince farklar vardır; bu farkları, fiilin ve failin birliğinin sırrını, rahmetin öne geç meşini n/sebka t sırrını ve sebebini, ayrıca geçilen ve mağlup olan gazâbm mâhiyetini bilen kimse anlayabilir.

Bu farkların bazı sırlarına, misâl ve ibare Örtülerinin altında kısmen işaret edeceğim, artık sen de idrâkini keskinleştirip, himmetini birleştirsen -Allah'ın izni ile- maksadı idrâk edersin.

Bilinmelidir ki: Gazabın özü/bâtın, gazaba ve kızılan şe-ye/mağdub-i aleyh taalluk eden bir rahmettir. Gazap ise, gazabı ve hükmünü kızdığı şeye yansıtmak suretiyle, nefsinin saltanatının tam olarak ortaya çıkmayışı sebebiyle hissetmiş olduğu darlığı/dayyik feraha çıkartır; gazâbm nimete ulaşması, saltanatının tam olarak ortaya çıkmasına bağlıdır ve lezzeti de onda gerçekleşir. Söz konusu saltanatın ortaya çıkamayışı ise, ya bir muhalifin/münazi' varlığı ya da işin/emr güçlüğüdür; bu iş-ten/emr, gazâbm iktidarı için yetkin bir zemin olması ya da sayesinde yapılmak

istenilen şeye hakkıyla karşılık verecek uygun bir vasıta olması ya da emirlerin onun vasıtasıyla ve kendisinde infazı için uygun bir araç olması beklenir.

Gazâbm, Örneğin, bir takım ölçüleri ve yöntemleri/sünnet vardır; bununla birlikte, kadir olunsa bile, bunların göz ardı edilmeleri mümkün değildir. Çünkü, herhangi bir cüzî amaca ulaşmak veya bizzat amaçlanan işin dışında diğerinden farklı özel bir işi tamamlamak için bu ölçüler ve yöntemler göz ardı edilseydi, bu durum, esaslı ve küllî bir fesada; ya da, bizzat veya dolaylı olarak amaçlanan asıl işin yok olmasına neden olur-

du. Bu durumda, en uygun olanı gözetmek ve en mühimi tercih etmek gerekmiştir. Böylelikle, Varlık ayakta durmuş/kâim ve her mevcudun durumu nizâma kavuşmuştur.

Bu meselenin açıklanması uzun sürer, bu kısa ifâdelerimizde akıl sahipleri için yeterli ve kafi bilgi vardır.

Gazâbm muhâtabı/mağdub-ı aleyh yönünden işin sırrı ise, üç kısma ayrılır: temizleme, koruma/vikaye ve tamamlama/tekmil.

Korumaya örnek olarak, kangren olmuş insanın durumunu

verebiliriz. -Allah'tan buna ve her türlü hastalığa karşı afiyet ve sağlık diliyoruz.- Kangren insanın herhangi bir uzvunda ortaya çıkıp, doktor da hastanın babası veya yakın arkadaşı veya bir dostu olsa, bu durumda doktor, hastayı çok sevse dahi, kangrenli uzuv tedavi edilemeyecek bir durumda ise, onu kesmek zorundadır. Böylece doktor, görünürde bir eza vermektedir ve fakat ezaya maruz kalan kişinin çektiği sıkıntıya da ortaktır. Uzvun istidadı imkân vermediği için, bu esnada tedavi ile uzvu kesmemek bağdaşmaz.

Bu bağlamda şu kutsi hadisi hatırlamalıyız: "Mümin kulumun canını kabz ederken tereddüt ettiğim gibi hiç bir şeyde tereddüt etmedim. Mümin kulum Ölümü kerih görür, ben ise onun gelmesini isterim ve bundan da kurtulamaz."

Baba, maslahatını gözetmek için, oğluna kızar; bununla birlikte o, kendi iç dünyasında kızgın değildir, sadece gazap özelliğiyle gözükmüştür, çocuk da babasının gerçekte kızgın olduğunu zannetmiştir, halbuki durum farklıdır. Çocuğun babasının kızgın olduğunu zannetmesinin nedeni, genel anlamda kızgınlığa delâlet eden bir eseri babasında görmüş olmasıdır, halbuki durum, gerçekte/nefsü'1-emr farklıdır. Babanın kızgın görünmesi, çocuğun idrâkinin eksikliğinden kaynaklanmıştır; başka bir neden ise, çocuğun, herhangi bir öğretme, zorlama, terbiye ve destekleme olmadan tek başına kendi maslahatlarını gözetecek durumda olmayışıdır.

Şayet çocuk istenilen kemâli tek başına gerçekleştirme gücünde olsa idi,, baba o şekilde gözükmezdi ve çocuk da babası hakkında öyle bir zanda bulunmazdı; aksine, babası ondan soyutlan-sa bile, gazap özelliğiyle zuhur etmesindeki gayesini anlardı.

Gazabın muhatabı yönünden ikinci gayesi olan temizlemeyi ise, şöyle örneklendirebiliriz: Herhangi bir maslahat için kurşun veya bakır ile karışmış bir altını düşünelim, altının, bunlar olmadan bulunması mümkün değildir. Nitekim bu durum, bütün madenlerin bulunmasının şart koşulduğu bazı rûhânî tılsımlarda böyledir; öyle ki, bu madenlerden bir tanesi eksik kalsa, maksat gerçekleşmez. Sonra da, bu madenlerin birleşmesinden hedeflenen sürenin sona erdiğini ve gayenin gerçekleştiğini veya bunun hükmünün sona erdiğini ve de altının kendisine karışan diğer cins madenlerden ayrılacağını farz edelim. Bu durumda ateşin güçlü bir ateşe atılması gerekir, böylece ateş diğer madenlerden ayrışır, kendisine ait kemâli ortaya çıkar, bizatihi altın için talep edilmeyen, altın ile amaçlanan bir gayeden dolayı talep edilmiş ve kendisine bitişmiş unsurlar giderilir.

Buna örnek olarak, aslı su olan ve tekrar aslına dönen gül suyunu verebiliriz. Fakat gül suyu, kokusu ve tesirli ve istenilen nitelikleri artmış olarak aslına dönmüştür; o, bu özellikleri başka bir cinse bitişmekle elde etmiştir ki, bunlar, daha önce suda bulunmuyorlardı.

Gıdada da durum böyledir. İnsan onu alır ve kendisine katar. Binaenaleyh, tabiat ondan gereken şeyleri süzdüğü vakit, gıdadan geride kalan posayı atar, çünkü onda herhangi bir fayda yoktur. Allah Teala, şu âyetiyle buna işaret etmiştir: "Ki Allah pisi temizden ayırsın ve pis olanı üst üste koyup, hepsini bir yığın haline getirsin ve topunu cehenneme koysun. İşte bunlar, hüsran içinde kalanlardır." (Enfal, 37)

Allah Teala, başka bir bağlamda ise daha geniş ve açık bir şekilde şunu belirtmiştir: "Allah gökten bir su indirir de vadiler kendi miktarmca sel oldu; sel de yüzüne çıkan bir köpük yüklendi. Bir zinet veya eşya yapmak için ateşte üzerini körükledikleri madenlerden de onun gibi bir köpük meydana gelir. İşte Allah hak ile batılı böyle çarpıştırır. Fakat köpük atılır gider. İnsanlara faydası olan ise, yerde kalır. İşte Allah, böyle misâller verir. RablerÎnin emirlerine uyanlara daha güzeli vardır. O'na uymayanlar ise, yeryüzünde olanların tamamı ve bunların bir katı da kendilerinin olsa, hepsini kurtuluş fidyesi olarak verirlerdi. İşte onlar! Hesabın kötüsü onlar içindir; varacakları yer de cehennemdir; o ne kötü yataktır." (Ra'd, 17-18)

Artık bu âyetleri düşün, bu âyetlerde hem gazap kabzasının ve hem de rızâ ve rahmet kabzasının muhatapları hakkında çok önemli ve yararlı ikâzlar vardır.

Gayesi tamamlamak/tekmil olan gazaba ise, kötülüklerin iyiliklere çevrilmesinden bahsederken şu ifâdede buna işaret edilmiştir: "Daha önce

yaptığım hayır karşılığında müslüman oldum." Ayrıca, iki elin hükmünü birleştirmek, gazapta gizli bulunan rahmeti ortaya çıkartmak, kadir olmakla birlikte tatlının zevkini çıkarmadaki kahır, dışarıdan bir zorlayıcı olmadan sabrın kemâlini izhâr da, bu kapsama girmektedir.

Bu açıklamalarımızı anla ve yücel! Çünkü bu şekilde yükse-lirsen -ki şimdi dönme değil yükselme vaktidir- ilimde, alimde ve malûmda hüküm sahibi olan kader sırrını idrâk edersin.

Bu mertebenin üzerine çıkan kimse ise, fiillerde, isimlerde, sıfatlarda ve hallerdeki izafetlerin yanlışlıklarını görür.

Bu mertebenin de üzerine çıkan kimse, cemal-ı mutlakı müşahede eder; cemal-ı mutlak, hiç bir çirkinin, hatanın, değerlinin, noksanın, sapmanın bulunmadığı güzelliktir.

Bu mertebeyi de aşarsa, görür ki: Cevr ve adalet, zulüm ve hi-lim, yerine getirilmiş haklar, eksiklik, ihmal, ihanet, ciddiyet, tazim, gizlemek, açıklama; bütün bunlar, "vechî bulut"un nuru ile tutuşmuşlardır ve ahadiyet vasfmdaki zât hazretinin alanında yok olmuşlardır.

Bunun da üzerine çıkarsa, artık susar, hiç bir şey açıklamaz, dilsiz olur, konuşamaz, kör olur, bakamaz, fânî olur, ortaya çıkamaz.

Şayet iade edilirse, bütün vasıflarla zuhur eder. Bütün harfleri ihata eden kapsayıcı manâ olur; hiç bir şey kendisine güç gelmez, hiç bir bilgi ve inkâr ona yabancı değildir.

Rızânın Mertebeleri

Gazap mertebelerini -Allah'ın ihsanı ile- zikredip, hükümlerini dile getirdikten sonra, önceki konuyu tamamlamaya dönüp, rızânın nimetten faydalanmaya neden olan mertebelerini saymaya başlayacağız. Böylelikle, son sözümüz rızâyla ilgili olacaktır; çünkü rızâ, daha sonra açıklayacağımız gibi, saitlerdeki hükmü yönünden ilâhî hallerin sonuncusudur.

Şöyle deriz:

Bütün nimetleri meydana getiren ve onlardan faydalanmaya neden olan rızâ mertebeleri üç kısımdır: Birinci rızânın hükmü, Hakkın yaratıklarının iyiliğini/salah dilemesi yönünden onlardan razı olmasıdır; Hakkın onların iyiliğini istemesi, yaratma fiiliyle onlara yönelmesine/teveccüh ve ilâhî ihsandan olan paylarına bağlıdır.

İkinci kısım rızâ ise, Hakkın bütün müminlerden razı olmasıdır.

Üçüncü kısım ise, müminlerin seçkinlerinden ve de peygamber ve velilerden razı olmasıdır.

Bu rızâ, iki kısma ayrılır: birisi, özel/has kısım, ikincisi ise, daha özel/ehas kısım.

Buna göre, özel kısım rızâ, peygamber ve velilere mahsustur. İkincisi ise, Allah'ın şu âyeti ile tespit ettiği rızâdır: "Seçtiği bir elçiden başka; çünkü onun önünden ve ardından gözetleyici dizer." (Cin, 27) Böylece bu rızânın, bütün peygamber ve elçilere ait olmayan özel bir rızâ olduğunu anladık, çünkü âyetteki

delâlet, bütün peygamberleri içermemektedir. Bununla birlikte Allah, bütün peygamberlerinden razı olmuştur; çünkü Allah, müminlerden razı olduğunu bize bildirmiştir. Buna göre Allah'ın veli kullarından razı olması daha önceliklidir, peygamberlerden/nebiler ise hiç kuşkusuz razı olmuştur. Peki, resullerden razı olmaması hiç düşünülebilir mi?

Böylece, Allah "men/ism-i mevsul" edatını tahsis ettiği için, karineyle burada sözünü ettiği rızânın özel bir rızâ olduğunu anladık; bu rızâ, hiç kuşkusuz, resullerin sonuncusu (sav.) hakkında sabit olan rızâdır, çünkü o, âhirette saitlerde hâkim olan son ilâhî sıfattır. Böylelikle, sonuncu peygambere nihai ikramın muhabbet ve kemâl olması daha uygun olmuştur.

Rrzâ'nm Haktan saitler adına gerçekleşen küllî ikramların sonuncusu olması meselesine gelince: bundaki delil daha önce belirtilen açıklamalarda açıkça ortaya çıkmıştır: Kuşkusuz ki Allah, cennette kullarına tecellî edip, onlara hitap ettiğinde, ikramda bulunduğunda, onlara lütuf gösterdiğinde, onları selamlayıp, nimetlerini saydığında,, şöyle sorar:

-Başka ne istiyorsunuz?

Bunun üzerine saitler, arzulayacak bir vesile bulamayınca, Allah şöyle der:

-Sizin adınıza tek nimetim kalmıştır.

Saitler, hayrete düşer ve bu son nimetin ne olduğunu sorarlar. Bu soruya cevap olarak Allah, işin sonunda şöyle der:

-"Bu son nimet sizden razı olmamdır. Binaenaleyh size hiç bir zaman kızmayacağım."

Böylelikle saitler, hiç kimsenin takdir edemeyeceği ölçüde büyük bir lezzet ve rahata kavuşurlar. Bunun neticesinde ise, Allah Teala sairlere yönelik nimetlerini "rızâ" ile bitirmiştir; Hakkı görmek bütün nimetlerin ruhu

olduğu gibi, aynı şekilde saitle-rin nimetlerinin kemâle ermesi de, söz konusu rızâya bağlıdır.

Bilinmelidir ki: Nimet, dört kısımdır: Hissî nimet, hayalî ni- met, rûhânî nimet, dördüncüsü ise, insana mahsus olan ve bütün bunların toplamından ibaret olan kısımdır. Bu nimet, zâti kemâlden dolayı ilâhî neşedir ki, bunun hükmü, zahire, bâtına ve zikredilen diğer şeylere sirayet eder.

Elemlerin mertebeleri de, zikredilen üç kısımdan ibarettir. Bu üç kısım, hissî, rûhânî ve misâli itidalin mukabilinde bulunmaktadırlar. Dördüncü rızâya mukabil olan şey ise, her çeşit elemi, bıkkınlığı ve üç mertebedeki ve tabii cisimlerde sapmayı/inhiraf meydana getiren gazap sıfatıdır; bu sapma, her mertebede farklı şekillerde gerçekleşir.

Genel anlamda nimet mertebelerinin en kâmili, daha önce dikkat çektiğimiz şekilde Hakkı görmektir; bu, görenin halk, görülenin ise Hak olması şeklinde gerçekleşir, bunun yanı sıra görmeyi temin den de Haktır. Bu leziz görüşün üzerinde hiç bir nimet tasavvur edilemez.

Bu müşahedelerin dışında ise, ya bunların altında olan mertebeler vardır veya fânî kılan ve kendisiyle birlikte lezzet bulunmayan nimetler vardır. Hz. Peygamber, bir duasında bu duruma işaret etmiştir. "Allah'ım! Beni daimi, ebedî ve sermedi olarak senin kerim yüzüne bakmanın lezzetiyle nzıklandır." Burada Hz. Peygamber, "senin kerim yüzüne bakmakla nzıklandır" dememiştir.

Üstünlük ve nimet, ilimde bulunur, şu halde ilim olmadan sadece görmek, tatmin etmez.

hakikate bakan nice kişi vardır ki,

Hakikat ona görünür, o da görür, fakat neyi gördüğünü bilemez Bilginlerin şu ifâdesini hatırlamak gerekir: Lezzet ve nimet, mülaim oluşu yönünden mülaimi idrâk etmekten ibarettir. Buna göre, idrâkin bulunmadığı yerde, ne bir nimetten ve ne de nimetten faydalanandan söz edilebilir. Çünkü mal, mevki, iştahla yenen yiyecek, nefis manzara ve benzeri nimetler, idrâk sahibine göre bunlardan her birisindeki kemâl hükümlerinin idrâki yönünden nimet sayılırlar ve bunlardan yararlanmak mümkün olur.

Binaenaleyh, lezzet, ondan faydalanmak ve bunun çeşitliliği, bu kemâle yakınlığa ve idrâkin şahinliğine göre değişir. Buna göre, idrâk sahibine münasip hükümleri cihetinden kemâl ne derece güçlü idrâk edilirse, lezzet de o oranda gerçekleşir ve idrâk sahibi açısından bu işe nimet ismi verilebilir.

Kemâl İle tahakkuk edip, kemâlin hükümlerinin bir membaı haline gelen kimse, nimetlerin de kaynağı haline gelir. Ayrıca o kişi, nimetlenenlerin herhangi bir nimetten faydalanmalarının sebebi olur; çünkü o, nimetin

kaynağı ve lezzetin kendisidir. Çünkü o, her şeyin aslıdır, böylelikle onun hükmüyle, bizzat kendinde topladığı sıfat ve haller dilediği vakit ve dilediği şeyde zuhur ederler.

Bizzat bu kişi ise, lezzet sahiplerinin lezzetlendikleri her şeyden lezzet alır, bununla birlikte ona, hiç kimsenin ortak olmadığı başka bir lezzet de tahsis edilmiştir. Bu özel lezzet, kendi kemâlini ve bu esnadaki haline mülaim oluşu yönünden mertebesinin içerdiği şeyleri ortaya çıkartmak isteğiyle /istida nimete' nail olmasıdır.

Bunu anla, bu, gerçekten de çok zor bir meseledir!

Dünya hayatındaki nimette bu hal sahibinin bir alt mertebesinde, tabii istekleri ve nefsânî arzulan Hakkın kendisine dair arzusuna ve ilmine uygun olan kimseler bulunur; bununla birlikte o, pek çok vaktinde bunu mülahaza eder.

Burada "pek çok vaktinde" dememin nedeni, bu durumun bütün hallerde sürmesinin imkânsız olmasıdır.

Bunun bir benzeri veya ondan biraz aşağı mertebede ise, irâdesinin zihninde meydana getirdiği şeyleri his alemine çıkartma gücüne sahip kimseler bulunur; bu güç, onunla zuhur etmede değil, kemâlin gerçekleşmesinde şarttır.

Bu mertebenin bir önceki mertebenin altında kabul edilmesinin nedeni, bu gücün sahibinin başka bir takım yönlerden yorgunluğa maruz kalmasıdır; ki bu yorgunluk, zihindekini harice çıkartma eyleminin ayrılmaz bir şartıdır.

İnsanların dünya hayâtında en fazla elem çekenleri, Hakkın hariçte zuhur etmelerini takdir etmediği şehvani kuruntuların kendisinde çokça bulunduğu kimselerdir; bununla birlikte, arzuladığı pek çok şeyde kişinin azmi kırılır ve meşakkatli bir hayât sürer.

Allah, bu durumdan bizleri korusun!

Beşerî Rızânın Mertebeleri

ilinmelidir ki: İnsanın hâlleri alanındaki nimetleri ve bu nimetlerden faydalanmaya neden olması itibarıyla rızânın üç mertebesi vardır, nitekim Hakkın katında da rızânın durumu böyledir.

Buna göre, buradaki rızâ derecelerinin ilki, bâtını yönünden insanın kendi aklından ve de aklının neden olduğu amel ve hâllerinden razı olmasıdır. Bu

genel bir şeydir, bunun husûsî olanı ise, müminin söylediği şu ifâdedir: "Allah'tan Rab olarak razıyım, din olarak islâm'dan ve Hz. Muhammed'den de peygamber olarak razı oldum."

Bu birinci kısmın ikinci tarzını ise, kulun zahiri yönden Rab-bmdan razı olması teşkil eder. Kul, Rabbmm kendisi için belirlediği ve hayâtı boyunca yaşadığı amel ve hallerin suretleri nedeniyle Tazı olmuştur; kul bu hal ve amelleri yaşarken, hiç bir sıkıntı ve duraksamaya uğramaz; yoksa bunun anlamı, herhangi bir temenni ve arzusu kalmadan tatmin bulur ve susar demek değildir, çünkü bu tarz rızâ, ikinci mertebenin hükümlerinden birisidir Burada, meslek ve sanat erbabı vb. gibi insanların çoğunluğunun yaşadığı hali kastediyorum.

Rızânın ikinci mertebesi ise, imân kuvvetine bağlıdır ve Hakkın mertebesinden töhmeti kaldırmayla ilgilidir. Bu töhmet, dünya hayâtında rızik ve diğer takdir edilmiş olaylar hakkında Hakkın haber verdiği ve vaat ettiği şeylerle ilgilidir; bu olaylar ile insan yüz yüze gelecektir ve bunların açıklanması Kitap ve sünnette çokça tekrarlanmıştır ki, bu ifâdelerin bir Özeti şu âyette bulunur: "Yeryüzünde veya nefislerinizde gerçekleşen bir musibet yoktur ki, Biz onu uygulamaya koymadan önce bir Kitap'ta yazılı olmasın. Şüphesiz ki, bu Allah'a göre kolaydır. Şunun için ki: Kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiğine de güvenmeyesiniz." (Hadid, 22-23)

Çünkü: Allah'ın insana bizzat insanın kendisinden daha merhametli, onun menfaatlerini daha iyi bilen, onları insan adına daha iyi gözeten olduğunu ve insanın sırlarını, inceliklerini gördüğünü bilen; Allah'ın kendisine karşı iyi tutumunu ve başkalarım mahrum ettiği insanın üzerindeki sayısız nimetini gören kimse, Allah'tan ve kendisine karşı muamelesinden razı olur.

Eğer, bu insanın tabiatı karşılaştığı şeylerden rahatsız olsa, bu durum, rızâya zarar vermez; burada dikkate alınacak şey, kutsi nefsidir, çünkü rızâ, tabiatın bir sıfatı değildir.

Bu ikinci mertebenin mensubu olan bir insanın en yetkin hâli, nefsinde veya herhangi işteki irâdesini bu hal veya meseledeki şeriat hükmüne tabi kılmaktır; insan, ister kendi ihtiyarıyla bir hale burunsun ve isterse de buna zorlanmış olsun, içinde bulunduğu her halde kendisiyle kâim olan bir irâdeye sahiptir. Bu durumda o, şeriatın irâde ettiği ve razı olduğu şeyden, kendisi için kendisi ve başkası hakkında da razı olmuştur; çünkü o, şeriatın belirleyip, caiz gördüğünün dışında herhangi bir konuda belirÜ bir gaye ve amaç taşımaksızın, şeriatın bir meseledeki özel iradesiyle vasıflanmıştır.

İşte bu, rızâ makamının mensuplarının bildiği bir haldir. Çünkü büyük sûfîler arasında rızânın ehli olup, onun hikmetlerini tadan, sırlarını bilen ve hâlleri ile bezenen kimseler vardır. Bu konuda, genel-meşru ölçüler ve bu özelliğe sahip kimseler arasında bilinen özel kıstaslar itibarıyla delil ve

şahitler, pek çoktur, bunları aktarmaya gerek duymuyoruz. Çünkü amacımız, açıklamak değil, özetlemek ve değinmektir.

Bu iki mertebeden her birisinin çeşitli dereceleri içerdiği de bilinmelidir. Ayrıca, her derecenin de bir ehli vardır. Her iki mertebe arasında da, pek çok derece bulunur, bunların da erbabı vardır.

Bu kitapta ve başka eserlerimizde bu kabilden zikrettiğimiz her hususta durum aynıdır. Biz, efradını cami sınırlı esasları zikretmekle yetiniyoruz; bunlardan meydana gelen detaylardan ise, sarf-ı nazar ettik, çünkü özetlemeyi arzuladık.

Eğer idrâklerde kusur bulunmasa idi, ifâde arasında, maksadın dışındaki ilaveler mesabesinde olan bu tembihlere gerek duymazdım.

Sonra şöyle deriz: Ubudiyet mertebesinde rızânın en yüksek mertebesi, kulun hiçbir gaye ve belirli bir talep veya ümit taşımadan Hak ile olmasıdır/musahabe. Ayrıca kişinin Hak ile beraberliğinin nedeni/illet, onun kemâlini bilmesi veya Hakkın bildirmesi veya onu müşahede etmesi olmamalıdır. Bilakis bu, sadece zâtı bir sohbettir; bunun hiçbir sebebi ortaya çıkmaz.

Bu kişi, alemde veya nefsinde gerçekleşen her şeyi, adeta kendi muradı diye görür ve kabul eder; böylece her şeyden lezzet alır ve her şeyi kabul, rızâ ve neşe ile karşılar.

Binaenaleyh, bu hale sahip olan kimse, ebedî nimet içindedir; bu kişi, zillete maruz kalmaz, kahır ve gazaba uğramaz ki, bu sayede elemler ona ulaşabilsin.

Bu makam zor bir makam olduğu için, bunu tadanlar çok azdır.

Bunun da, iki sebebi vardır:

Birincisi, bizatihi bu makamın zorluğudur. Çünkü, bütün işlerinde Hakka muvafakat edecek kişinin bulunması nadirdir. Böyle bir kişi, Hakkın her yaptığı işten adeta kendisi yapıyormuş gibi veya bu fiil belirli bir amaç ile kendisi için seçilmişçe" sine veya açıklanması mümkün olmayan başka bir şekilde, mesrur olmalıdır.

İkinci sebep ise, bu makamı elde etme yolunun bilinmemesi-dir. İnsan, bir tek nefes bile herhangi bir şeye yönelmiş talepten hali değildir ve talep, insanın hakikatinin ayrılmaz bir şartıdır. Bu durumda insan, talebinin konusunu sadece bir yönden belirlenmiş meçhul bir şey yapar. Bu belirli yön, talebinin konusunun Hakkın alemde ve nefsinde veya kendi dışındaki bir şeyde meydana getirmek istediği bir şey olmasıdır. Buna göre kişinin gördüğü, işittiği veya kendisinde bulduğu veya başkasının ona karşı işlediği her şey, bu bilmediği gayenin ta kendisi olur. Vuku, onu belirlenmiş

yapmıştır. Böylece kişi, talip olmasının hakikatini ifa etmiş olmaktadır; o, kendisinden veya kendisinde veya başkasına veya başkasından meydana gelen her şeyden lezzet duyar.

Eğer bu olay, bir değişme gerektirirse -ki bu, Hakkın o kişinin değişmesini istemesinden ibarettir-, bu durumda o, gerçekleşen şeyi talep etmektedir ve değişen de, gerçekleşendir; kişi, gerçekleşen şeyde kahra maruz kalmış veya gazaba uğramış bir halde bulunmaz; aksine o, değişmenin yaratıcısında lezzet aldığı gibi, değişmesinde de lezzet almaktadır.

Bu makama ulaşmada açıkladığımızın dışında başka bir yol yoktur.

Şeyh'ten (r.a) sonra bu makama yaklaşmış sadece bir tek şeyh gördüm. Bu şeyh ile, bir defa Mescid-i Aksa'da, bir defa da başka bir yerde buluştum. Bu şeyh, karşılaştığım şeyhlerin en büyüklerinden birisiydi ve pek çok akıl sahibinin kabul edemeyeceği garip hakikatleri ondan öğrendim. Onun İle sohbet ettim ve bereketinden kendimde ve zevkimde garip sırlar müşahede ettim.

Dalâlette Olanların Yoluna Değil." (Fatiha, 7)

Bu cümlenin tefsiri hakkında zahir, bâtın ve diğer dillerle pek çok sırra dikkat çeken Önemli nükteler zikrettik. Şimdi de -Allah'ın izni ile- bu sırların hepsini zikredeceğiz. Şöyle deriz:

Bu âyetin zahiriyle ilgili diğer sırlara gelince: Bu cümle,. "Kendilerine gazap ettiklerinin yoluna değil" âyetine atıftır; buna göre buradaki istisna, "la-ğayr/değil" istisna edatına tabidir. Burada açıklanması zorunlu olan şey, dalâlet ve mensuplarının mertebe ve hükümlerinin tespit edilmesidir. Öncelikle, konuyu idrâklere yakınlaştıracak küllî ve yararlı bir girişi takdim etmekle başlayacağız, sonra, tafsile geçeceğiz:

Bilinmelidir ki: Hakkın kulunu saptırması/idlal, onu yasakladığı şeylerden korumaması, emrettiği vazifeleri yerine getirmesini veya yasakladığı şeylerden geri durmasını temin edecek hususlarda ona yardım etmeyişidir.

Hakkın kendisine izafe edip, pek çok akü sahibinin tenzih niyetiyle Hakka izafe edilmesinde hayrete düştükleri saptırma, istihza/alay, mekir/tuzak, hile, aldatma gibi şeyler, ferin aslının ismiyle isimlendirilmesi kabilinden olan hususlardır. Çünkü, örneğin, kulun aldatması ve alay etmesi, zikredilen şeyi meydana getiren asıl ve öncelikli olandır. "Mekir" ve "istihza" diye isinv-

lendirilip, pek çok kimsenin kemâllerini bilmediği vasıflar, "Onların vasıflandırmalarım cezalandıracağız" (Enam, 137) âyetinin sırrı nedeniyle bu hüküm ile taayyün eder ve ortaya çıkarlar.

Allah, mürşiddir.

Dalâlet Mertebeleri

Sonra bilinmelidir ki: Bundan önce "dalâlef'in "hayret" demek olduğuna ve daha önce dikkat çektiğimiz özellikler gibi onun da üç mertebesi bulunduğuna işaret etmiştik.

Buna göre ilk mertebe, insanların genelinden ibaret olan bidayet mensuplarına mahsustur.

İkinci mertebenin hükmü ise, keşif ve perdeli kimselerden olan "ortadakiler"de ortaya çıkar.

Üçüncü mertebenin hükmü ise, muhakkiklerin büyüklerine mahsustur.

İlk-genel hayretin sebebi, insanın bizatihi fakir/muhtaç ve talip olmasıdır; binaenaleyh insan, belirttiğimiz bu zatî muhtaçlığından dolayı aldığı her nefeste talepten geri durmaz. Bu talep, gerçekte/nefsü'1-emr, talep sahibinin gayesinden ibaret olan kemâle taalluk etmektedir. Bu talebin, bir takım ferleri vardır ki, bunlar, bizatihi gaye olmayan başka bir takım şeylere taalluk etmektedirler. Buna örnek olarak, herhangi bir cüzî menfaatin elde edilmesi veya benzeri bir zararın uzaklaştırılması için vaktin belirlemiş olduğu yemek ve içeceklerle ilgili talebi verebiliriz.

Gayeler, himmetlerle, maksatlarla, çekici ve davet edici münâsebetlerle ve daha önce yeterli Ölçüde zikretmiş olduğumuz hususlarla ortaya çıkarlar.

Binaenaleyh insan, tercih edeceği bir yön, arzulayacağı bir gaye, bağlanacağı herhangi bir mezhep veya itikat belirmediği sürece, şaşkınlık ve hayret içinde kalakalır; çünkü insan, ne-Şet/yaratılış, hâli ve içinde bulunduğu pek çok durum cihetinden sınırlıdır. Şu halde o, istinat edeceği, nefsini bağlayacağı Ve ona güveneceği herhangi bir şeye yönelmekten müstağni kalamaz.

İnsanın, ilgilendiği sanat, meslek ve meşguliyetleri ndeki durumu da böyledir. Şu halde münâsebet, işitme veya görme yoluyla aşina olduğu bir takım hükümler vasıtasıyla kendisini çekerse, insan, kendisine münasip mertebelere yönelir.

İnsanın kendisinden ortaya çıkan amillere/baisler nispetle de durumu böyledir; çünkü baisler, iç konuşmalarıdır ve bunlarla hitap edilen kimseyi, bu baisin dayandığı asla çağırırlar. İşte bu, Hakkın çeşitli vahiyleri ve de resul ve nebi göndermesi vasıtasıyla belirlediği şekilde ferlerine ayrılan dinlerin, mezheplerin, yolların ortaya çıkmasının nedenidir; nebi ve resullerin hepsi, gerçek anlamda uyulan kimselerdir.

Şu halde hayret, daha önce hidâyetten söz ederken zikrettiğimiz ve -Allah nasip ederse- tekrar zikredeceğimiz gibi, önceliklidir ve hükmü geneldir.

Onu, yani bu birinci hayreti izale eden ilk şey, tercih edilen gayenin ortaya çıkması/taayyün, sonra buna ulaştıracak yolun bilinmesi, sonra eldeki vesilenin bilinmesi, sonra amacın elde edilmesine vasıta olacak şeylerin bilinmesi, sonra engellerin ve bunların nasıl izale edileceğinin bilinmesidir; binaenaleyh bu hususlar belirginleştiğinde, bu ilk hayret ortadan kalkar.

Bunun ardından, zikrettiğimiz bu hususlar insan için belir-ginleşip, talebe giriştikten ve gaye ve doğru olduğunu gördüğü herhangi bir şeyi tercih ettikten sonra insanın hali, iki şıklıdır: ya talep ettiği bu şey, onu dehşete düşürür; artık, daha fazlasını talep edebileceği bir imkânı kalmaz. Nitekim, genellikle itikat ve mezhep mensuplarının durumu böyledir. Ya da, insanda belirli bir sahiv/şuur kalır. Böylece, o kimsenin -pek çok kimse gibi belirli bir hâl ve özel bir işe yönelmiş olmakla birlikte-, bazen bir şeyler araştırdığı ve incelediği görülür. Belki de, bu araştırmasının neticesinde daha önce idrâk ettiği halden daha yetkin ve elde etmek istediği veya ettiği şeyden değerli bir hâl bulacaktır.

Bu kimse, kendisini rahatsız eden ve uyaran bir şey bulduğunda, ikinci makam dairesine intikal eder. Bu makamdaki hâli de, birinci makamdaki hâli gibidir. Şöyle ki: Bu yeni makamdaki durumu da, iki şıklıdır: ya, elde ettiği ve meylettiği her şeyde, mutmaindir ve dinginliğe kavuşmuştur, daha fazla bir şey pesinde koşmaz; ya da, tatmin olmasını engelleyen bir şeyler onda kalmıştır. Özellikle de, bu makamın mensuhu-Oİan orta sınıfta-kilerin, guruplara ayrılmış ve hizipler-eDÖlünmüş olduklarım gördüğünde tatminsizliği artar: Bunlardan her bir gurup, kendisi ve takipçilerinin doğru, diğerlerinin ise dalâlette olduklarını düşünür.

Bu kişi ise, bütün bu gurupların bilgi kaynaklarının ve dayanaklarının herhangi bir esasa dayanmadığını, bunların inançlarında ihtimallerin bulunduğunu ve bir takım çelişkilerin ortaya çıktığım görür. Bunun neticesinde ise, bu ve benzeri zıt konularda hata veya doğru, hak veya batıl, sapkınlık veya hidâyet, iyi veya kötü, zarar veya menfaat kavramlarıyla hüküm vermenin, nispî ve izafî olduğunu idrâk eder. Böylelikle o, hayrete düşer ve bu itikatlardan hangisinin gerçekte daha doğru olduğunu, hangi mezhebin, yolun, hâlin ve amelin daha uygun ve yararlı olduğunu bilemez.

Bu kişi, bazı itikat ve mezhep mensuplarının dayandıkları herhangi bir makamın hükmü işin sonunda kendisine hâkim oluncaya kadar hayrette kalmaya devam eder. Böylelikle, o makamın sırrından dolayı, ona meyleder, onda mutmain olur, sükunete erer. Ya da, ilâhî inayet sayesinde veya hem inayet ve hem de talebindeki doğruluğu, niyetindeki ciddiyeti ve talebinde sarf ettiği gayreti ile bu makamın perdesi yırtılır; böylelikle bu kişi, keşif ehli hâline gelir.

Bu kişinin bu yeni makamın başlangıcındaki durumu, daha önceki makâmlardaki durumuyla aynıdır. Şöyle ki:

Ulvî konuşmaları işittiğinde, değerli müşahedelere/iyân nail olduğunda, Hakkın kendisine karşı iyi muamelesini ve insanların pek çoğunun kaçırmış olduğu şeyleri elde ettiğini gördüğünde, acaba bütün bunlar veya bir kısmı onu tatmin/köleleştirirler iîii edecek midir? Ya da onda talep ve şuurun izi kalabilir mi?

Böylelikle bu kişi, durur ve Allah telâlanm şu âyetine bakar: 'Hiç bir insan, Allah ile bir vahiy veya perde ardından veya kendisine bir elçi gönderip, izniyle dilediklerini vahy etmesi-nır> dışında konuşamaz. Muhakkak ki Allah, alim ve hâkimdir." (Şura, 51) Ayrıca, bu gibi ilâhî ikâzlara ve nebevi ve kâmil işaretlere bakar. Şu halde, perde ile ulaşılan veya vasıtayla beli-ren her şeyde, kuşkusuz ki, perde ve vasıtanın bir hükmü bulunmaktadır. Buna göre taayyün eden veya ulaşılan bu şey, artık aslî temizliği ve ulvî mutlaklığı üzerinde değildir, bu nedenle de ona ihtimal sirayet eder; özellikle de vaktin, mertebenin ve içinde bulunduğu makamın sırrı, muhataba hâkim olan hâl ve vasfın sırrı bilindiğinde, bu gerçek daha iyi idrâk edilir. Bütün bunların, muhatap için ortaya çıkan ve ona ulaşan şeyde bir eseri vardır.

Bunun neticesinde ise kişi, özellikle Hz. Peygamber'in bazı hadislerini hatırladığında, mutmain olmaz. Bu bağlamda bir iki örnek olarak, şunları zikredebiliriz:

Hz. Peygamber, rüzgarı her gördüğünde, rengi değişir, eve girip çıkar, endişelenirdi. Bunun nedenini soran bir sahabeye şöyle cevap vermiştir: "Belki de bu rüzgar, Ad kavminin söylemiş olduğu gibidir: 'Derken onu vadilerine doğru gelen bir bulut halinde gördüklerinde: 'Bu bize yağmur yağdıracak ufukta beliren bir buluttur' dediler. O ise 'Hayır, o, sizin çabuk gelmesini istediğiniz şeydir; içinde acıklı bir azap bulunan bir rüzgardır. Rabbımn emriyle her şeyi yerle bir eder' dedi." (Ahkaf, 24)

Hz. Peygamber, askerlerinin içinde Bedir savaşı gecesinde, şöyle demiştir: "Allah'ım, bu topluluğu helak edersen, yeryüzünde sana ibâdet edecek kimse kalmaz."

Cebrail, uykusunda Hz. Aişe'nin ipek elbiseli suretini getirip, üç kere "Bu senin eşindir" demiştir. Üçüncünün ardından ise, Hz. Peygamber "Allah, takdir etmişse, o gerçekleşir" buyurmuş ve kesin bir hüküm vermemiştir.

Bunun yanı srra Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Arz bana sunuldu: Ben de, onun doğu ve batılarını gördüm. Ümmetimin mülkü, bana sunulan yere kadar ulaşacaktır."

Hz. Peygamber'in âhir zamanda gelecek Mehdİ'nin habercile-ri/talai' olan on İranlı süvari hakkındaki ifâdesi ve yemini de bu kabildendir: "Allah'a yemin olsun ki, ben onların hepsinin isin1" lerini, babalarının isimlerini, kabilelerini, aşiretlerini ve atlannm renklerini biliyorum." Böylece Hz. Peygamber, herhangi bir şahsın suretine, aüna, ismine, ve nesebine yaratılmadan yaklaşık altı yüz küsur yıl Önce muttali olmuş, fakat kesin olarak belirtmemiş, aksine başka bir şeyin gerçekletmesinden korkmuştur.

Çünkü Hz. Peygamber, Allah Teâla'nm dilediği şeyleri imha ve dilediği şeyleri sabit kıldığını biliyordu.

Ayrıca, zât mertebesinin hükmünü de bilmekteydi; bu mertebenin neyi gerektireceği ve gaybmın künhünden taayyün edip, izhâr edeceği şeyin ne olacağı da bilinmez. Hakkın, özellikle risâletlerinin mazhâr-lan ve de isim ve sıfat mertebelerinin hükümlerinin taşıyıcısı olan kimselerin aracılığıyla bildirdiği haberler hakkında da hüküm verilemez. "De ki: Ben türedi bir resul değilim. Rabbimin bana ve size ne yapacağını da bilmiyorum." (Ahkaf, 9)

Bu ifâde, Hakkın izhâr ettiği ve bildirdiği şeylerde sınırlı olmadığını belirten ilâhî bir ikâz ve uyandır.

"Beni Rabbim terbiye etmiştir, ne güzel de terbiye etmiştir!" Kuşkusuz ki, Hz. Peygamber, bahsedildiği gibidir.

Şimdi, tekrar orta seviyedeki sülük sahibinin hâlini ve onun ;j hayretinin açıklanması konusuna   dönüyoruz:

işaret edilen insan, zikrettiğimiz mertebe, hâl ve hayret hu-1 kümlerini aştıktan sonra, açıklamış olduğumuz meseleyi düşün-\ düğünde, keşfine ve hâlinin üstünlüğüne rağmen hayrette kalır. Çünkü o, daha önce de belirttiğimiz gibi, üzerinde bulunan kimseleri görür ve anlar ki: elde ettiği şey, kâmillerin elde ettikleri mukaddes ikramların artıklarıdır. Bunun üzerine şöyle der: Şayet, benim ve benim gibi kimselerin elde ettikleri şey, bizâtihî itminan meydana getirmiş olsaydı, bizden daha üstün olan kimseler, bu hâl sayesinde daha üstün ve daha liyakatli olurlardı.

Böylece, gördüğü ve elde ettiği şeyin kendisini tatmin etmeyişi, içinde bulunduğu hâlin daha gerekli, daha üstün ve faziletli olduğuna delâlet eder. Bunun ardından, elde ettiği şeyin değerini bilmekle birlikte, onunla

yetinmediği ve ona meyletmediği görülür. Bu durum, özellikle, genel anlamda bu zevk ve keşifte kendisine eşlik eden ve ortak olan kimselerin birbirlerinin zevkini küçümsediklerini ve zevklerine karşı çıktıklarını gördüğünde, daha aşikar olur; buna örnek olarak, Hz. Musa ve Hızır kıssasını verebiliriz.

Herkes, Allah ile ve Allah'ın öğretmiş olduğu şeylerle delil getirir. Adalet, sabittir ve Hak sözünde en doğru olandır. Herkesin doğrudan bir payı vardır; fakat her ilim sahibinin üzerinde de bir ilim sahibi bulunur.

"Herkese bir hüküm ve ilim verdik"

Şu halde her tümseğin üzerinde başka bir tümsek vardır; artık sen de durma ve yürü! Çünkü yol, elde edilenin ötesinde bulunur. Vakıa da, görüldüğü gibidir: "Sa>ah vakti kavim hamd eder."

Vesselam!

Böylece bilinmiş oldu ki: Bütün yaratılmışlar, Hakkın isim ve sıfatlarının mazhârlarıdır; her ismin ve sıfatın da, bir takım tecellîleri, ilimleri, hükümleri ve eserleri vardır. Bunlar, ismin dairesinde ve hükmü ve tasarrufunun altında bulunan varlıklarda zuhur ederler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, varlıklardan her bir sınıf, belirli bir isim cihetinden Hakka dayanır ve Haktan bil-si alır; söz konusu isim, o varlığın sultanıdır.

İsimler, mütekabil ve farklı olup, bunun yanı sıra bunların hükümleri, zevkleri, eserleri, hâlleri de aynı şekilde olunca, -keşfi henüz kemâle ermemiş olsa bile- akıl sahibi şunu idrâk eder: Buradaki farklılığın sebebi, asıldaki ihtilaftır. Binaenaleyh bunlar, taayyünde yaratıklara tabidirler, yaratıklar ise, hüküm ve halde onlara tabidirler. Her isim, daha önce açıkladığımız gibi, bir açıdan müsemmânın/Zât aynı, bir açıdan da ondan farklı ise, isimlerin hükümleri de iki yönlü/zü-vecheyn olmaktadır:

Şu halde, akide mensuplarından perdeli olanlar üzerine ismin müsemmâdan farklı olduğu yön egemen olmuştur.

Sınırlı zevk mensuplarına ise, ismin müsemmâ ile aynı/ittihat olduğu yön egemen olmuştur; bununla birlikte bu ismin mertebesinin gerektirdiği temyiz ve tahsis bakidir.

Büyükler ise, zâtı tecellî ve ahadiyet-i cem mertebesinin hükmü sayesinde, ihata ve biri eştirme/cem özelliğine sahiptirler. Şu halde onlar, herhangi bir zevk ile veya itikat ile sınırlı değillerdir; onlar, bütün zevk sahiplerinin zevklerini, bütün itikat sahiplerinin itikatlarını ikrar ederler. Bütün bu zevk ve itikatlardaki doğruluk ve nispî hata yönünü bilirler. Bu bilgi, zâtı tecellî sayesinde gerçekleşir; bu tecellî, bir açıdan bütün inanılan şeylen/rnutekat aynıdır, öte yandan, muvafık ve muhalif hükümIerle zuhur

eder. Böylece bu insanların ilimlerinin ve müşahedelerinin hükmü, bütün hâl ve makamlara sirayet eder.

Büyükler, bütün yaratıklar arasında müşterek olan işin aslım bilirler.

Vesselam!

Son Hayret

Sırrı, Dereceleri ve Sebepleri

Bilinmelidir ki: İnsan, bütün bu zikrettiğimiz mertebeleri aşıp Hak onu kendisi için seçip/istihlas, kutsi ahadiyet-i cem mertebesine uygun hâle getirdiğinde/istislah, öğrendiği şeylerden birisi, isim ve sıfatların hükümlerinin küllileridir. Bu isim ve sıfatlar, aleme veya Hakka izafe edilmiş ve iki hükmü kabul eden isim ve sıfatlardır.

Buna göre, işaret edilen öğrenmeyle müşahede ettiği şeylerden birisi, ilâhî kemâldir. Bu kemâl, bütün isim, sıfat ve hâlleri kuşatır. Nitekim daha önce buna işaret ettiğimiz gibi, biraz sonra -Allah'ın izni ile- bu meseleyi tekrar öğrenecek veya anlayacaksın.

Böylece, iyiliği görülen ve gizli kalan bütün sıfatların Hakka ait olduğunu görür; bütün bunlar Hakka racidirler. Bu sıfatlar, Hakka ait olmaları yönünden, iyidirler ve hükümleri de umûmîdir, hiç kimse bunların ihatasının dışında değildir; çünkü Hak, zâtıyla her şeyi ihata ettiği gibi, aynı şekilde sıfatlarıyla da ihata eder.

Bahsedilen bu özellik, yani hayret, söz konusu ilâhî sıfatlardan birisidir. Hakikat, nübüvvet diliyle ilâhî mertebede bu hayretin aslına Hakkın şu ifadesiyle dikkat çekmiştir: "Mümin kulumun ruhunu kabz ederken tereddüt ettiğim gibi hiç bir şeyde tereddüt etmedim." Bu kutsi hadisi daha önce de zikretmiştim. Böylece Hak, bize pek çok tereddüdünün bulunduğunu, bunların en güçlüsünün ise, mümin kulunun canını alırken duyduğu tereddüt olduğunu bildirmiştir.

Bundan dolayı "saptırma/idlal", "Dilediğini saptırır ve dilediğine hidâyet eder" âyetiyle Hakka izafe edilmiş ve Hak bununla isimlendirilmiştir.

Bu ve benzeri şeylerin genel hikmetini şöyle açıklayabiliriz:

Daha önce ifâde ettiğimiz gibi hidâyet, dalâlet ve benzen mütekabil sıfatlar, nispî ve izafî olarak sabittirler. Buna gÖr,e her sapkın gurup, muhalif fırkaya nispetle sapkındır. Şu halde dalâlet hükmü, herkese bu nispî yönden verilmektedir.

İnsanların pek çok şey hakkındaki hükümleri ise, zanlarma ve tasavvurlarına bağlıdır; halbuki onlar, "Zan doğrudan bir şey ifâde etmez" (Yunus, 36) hükmünü de bilirler, özellikle de Allah'a dair zan, hiç bir bilgi ifâde etmez. Çünkü Hakkı ihata mümkün olmadığı için, her hüküm sahibinin Allah hakkındaki nihai hükmü, Haktan kendisine göre ortaya çıkan şey olmuştur; bu taayyün eden şey de, o kimseye göre taayyün etmiştir, yoksa bizatihi Hakka göre değildir.

Haktan taayyün etmemiş şey/gayr-ı müteavyin ise, taayyün eden şeyden/müteayyin daha büyük ve ulvîdir; çünkü sınırsızın/mutlak sınırlıya /mukayyet nispeti, sonsuzun sonluya nispeti gibidir. Hatta, Haktan idrâklerimize taayyün eden şey ile, Hakkın üzerinde bulunmuş olduğu genişlik, izzet, azamet ve mutlaklık hiç bir şekilde kıyaslanamaz.

Sonra: Haktan taayyün eden şey, bu taayyünü kabul eden kimsenin hâline, istidadının ve mertebesinin hükmüne göre taayyün ettiğine göre, şu bilinir ki: Hakkın sırrından bilinen miktar, kendiliğinde bulunmuş olduğu hale veya Hakkın kendisini bilmesine nispetle bilinmiş değildir; aksine bu şey, onu bilenin istidadına ve durumuna göre bilinmiştir.

Maksadı karşılamaya yeterli ve hakikatin bulunduğu hâl üzere istidat sahibinde zuhurunu gerekli kılacak herhangi bir istidat bulunmadığı için, bu durumda, hiç bir ilim olamaz; şayet herhangi bir ilim yok ise, asla hidâyet de olamaz. Bu noktada herhangi bir hidâyetin varlığından söz edilirse, bu, ancak nispî ve izafî var olabilir.

Nitekim yaratıkların en kâmili Hz. Peygamber'e Rabbmı görüp görmediği sorulduğunda "Nûrânî olarak onu gördüm" buvurmuştur. Böylece de, acizlik ve eksikliğe işaret etmiştir. Bir duasında ise, şöyle demiştir: "Ben sana layık olan övgüyü ifadan acizim." Yani, ben sende bulunan her şeye ulaşamam. Böylece Hz. Peygamber, Hakkın bütün işlerine muttali olmadaki acizliğini itiraf etmiştirAllah teala bu konuda şöyle uyurmuşfür:""ÂHah, kendisinden sizi sakındırır." (Ali İmran, 30); "Size ilimden çok az bir şey verilmiştir." (Isra, 85) Az olan ilmin durumu bu ise, bütün akıl sahiplerine göre, ilim kabul edilmeyen şeyin durumu ne olabilir ki? Bundan dolayı insanlar, Allah'ın zâtı hakkındaki bilgiyle uğraşmaktan engellenmiş, özellikle de son nefeslerinde olmak üzere Hakka karşı hüsnü zan beslemeleri tavsiye edilmiştir.

Herhangi bir varlığın hakikatine en yakın şey, o şeyin ruhudur. Hz. İsa ve Hakka yakınlığa mazhâr olan kâmiller, Allah'ın ve resullerinin bildirdiği üzere, Allah'ın ruhudurlar; bununla birlikte Hz. İsa, "Sen benim nefsimde olanı bilirsin ve ben senin nefsindekini bilemem. Çünkü sen, gayblan çok

iyi bilirsin" (Maide, 116) demiştir. Hâl böyle iken, bu ve değindiğimiz veya çok açık olduğu için zikretmeden geçtiğimiz benzeri pek çok delilden, Hakkın nefsinde bulunan şeylere muttali olmanın imkânsızlığını Öğrendik.

Şu halde, Hakka dair elde ettiğimiz bilgi, Hakkın kendisi hakkında bize verdiği bilgiden bizim onu taklidimizle elde edilmiştir; aynı şekilde zahirî veya bâtını herhangi bir kuvvetimizle veya her ikisiyle birlikte müşahede ettiğimiz şeylerde ise, biz, sadece ve sadece kuvvet ve hislerimizi taklit ederiz.

İşin nihayeti, Hakkm bizim işitmemiz, görmemiz ve aklımız olmasıdır; aslında bu da, maksadın gerçekleşmesini sağlamaz. Çünkü Hakkın bizimle birlikte olması ve bizim vasıflarımızın yerini alıp, bizimle kâim olması, daha önce açıkladığımız gibi O'na göre değil, bize göredir. Aksi halde, Hakkın kulun işitmesi/ görmesi ve aklı olması, Hakkın üzerinde bulunduğu tarzda meydana gelmesi ve zahir olması gerekirdi; böylelikle kul, Hakkın görmüş ve işitmiş olduğu her şeyi görmüş ve işitmiş olacağı gibi, aynı zamanda Hakkın aklettiği her şeyi de, Hak gibi, akle-debili gerekirdi.

Bunların arasında hatta bütün bunlardan daha önemli olanı ise, Hakkın zâtını kendiliğinde bulunduğu tarz üzere akletmesi, aynı şekilde onu görmesi, kelâmını işitmesi, başkalarının kelâmını da aynı şekilde işitmesidir. Bu ise, zikrettiğimiz mertebeye ulaşıp, en ulvî mertebeler ve en şerefli derecelerle tahakkuk eden kimselerde bile gerçekleşmemiş bir haldir. Şu halde, bunların aşağısmdaki mertebelerde bulunan kimseler için böyle bir halin gerçekleşmesi mümkün olabilir mi?

O halde, herkesin Allah'a ve O'nun dilediklerine dair hayretten bir nasibi vardır.

Bu bağlamda, sadece Allah'ın bilmiş olduğu beş bilinmeze dair şu âyeti hatırla! "Onları Allah'tan başkası bilemez/' (Enam, 59); "De ki: Göklerde ve yerde olanı Allah bilir." (Hü-curat, 16); "Şayet ben gaybı bilmiş olsaydım, daha fazla hayır işlerdim." (Araf, 188); "Şayet Allah dileseydi, onların hepsini hidâyette toplardı. Artık sen de cahillerden olma." (Enam, 35); "De ki: Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben sadece bana vahy edilen şeye tabi olurum." (Ahkaf, 9).

Bu gibi, pek çok âyeti hatırlayınız.

Allah doğruyu söyler ve dilediklerini sırât-ı müstakime ulaştırır.

Ehullahın Büyüklerine Mahsus Son Hayretin Sebepleri

"Matla"ın Üzerindeki Lisan ile Bunların Açıklanması

Bilinmelidir ki: Daha önce insanın bizatihi muhtaç olduğunu, farkında olduğu veya almadığı yönlerden daima Rabbinden bir şeyler talep ettiğini ve ona yönelmiş olduğunu belirtmiştik; özellikle, Allah yolunun mensupları, böyledir, çünkü onlar, zât, fiil ve hâl ile Haktan talep ederler.

Şu halde bunlardan birisine, herhangi bir cihetle sınırlanmış zahirî bir viche/kıble veya özünde makul olan bâtını bir kıble belirdiğinde; ya da Hakkı talebi -şayet Hak taliplerinden olduğunu iddia ediyorsa- herhangi bir alimin ilmine veya bir kimsenin itikadına veya birisinin müşahedesine göre; veya belirli bir itibar veya belirli veya belirsiz bir durum açısından sınırlanmış-sa, bu kimse, nefsinin gayesini bildiği ve "fetih"te görüş sahibi kimselerden birisidir. Ayrıca bu kişi, dikkat çekilen hayretin [hükmü kendisinde zayıfladığı kimselerden birisidir; ya da söz [konusu hayret, bu kişinin benimsediği veya terk ettiği veya seçtiği veya tercih ettiği yönden neredeyse yok olmuştur.

"Alem" olması itibarıyla alemde, hatta bütün hayırların kaynağı ve amaçların elde edilmesinin sebebi olması yönüyle Hakkın katında bile herhangi bir arzusu kalmayan kişinin hali, Hak-ka/es-sefer ilellah, Hakta/es-sefer fillah ve Haktan/cs-sefer mi-nellah olan seferleri birleştirir. Bu kişi, isim ve sıfatların mertebelerini, bunlara izafe edilen hüküm, eser ve tecellîleri ve bunlarm levazımı olan nispet ve izafetleri aşar. Böylelikle Hak, kendisine ilimlere, idrâklere, akidelere, müşahedelere, haberlere, va-sıflara ve zikrettiğimiz diğer şeylere göre herhangi bir manevî veya zahir ve bâtın yönünden mahsus bir cihette taayyün etmez.

Çünkü o, Hakkın izzet ve celâlinin farkındadır ve Hakkın bütün bunlarda veya bunların herhangi birisinde sınırlı olmayacağını da bilir; ayrıca, onun himmeti, daha önce zikredilen makam sahiplerinin durdukları herhangi bir mertebede kalmaz ve o mertebede tatmin olmaz -gerçi sözü edilen insanlar da, Hak üzeredirler ve Hak için, Hakta ve Hak ile vakıf olmuşlardır.- Bu kişi ise, aslî-ulvî fıtratı sayesinde hiç bir tereddüde kapılmadan varlığında kendisinin bir dayanağı olduğunu bilir ve bunun kendisi olmadığını da idrâk eder; kalbiyle ve bedeniyle, ona paralel ve karşısında olarak bu asla yönelir. Bu yönelme, kişide bulunan en ulvî unsur/ecelM ma fih ile hatta kişinin bütün varlı-ğıyla/bi-küllîyetihî gerçekleşir. Rabbma teveccüh esnasındaki huzuru ise, Rabbmın kendisini başkasında bildiği tarza göre değil, kendisini kendisinde bildiği tarza göredir.

İşte bu kişinin hâli, Hakka/es-sefer ileîlah, Hakta/es-sefer fil-lah ve Haktan/es-sefer minellah olan seferleri birleştirir; çünkü o, ne nefsi için, ne nefsi ile, ne de nefsinde veya Allah tarafından verilmiş ilimlerine veya mürekkep-basit ilimlerine göre sefer etmektedir.

Bu hâl, son hayret mensuplarının ilk hâlidir. Ehlullahm büyükleri, bu hâli temenni ederler ve bunu aşamazlar; aksine, dünya da âhirette ve berzah aleminde sürekli bu halde yükselirler. Onların, zahirde veya bâtında belirlenmiş özel bir kıbleleri yoktur, çünkü, kendisiyle zahir ve bâtınlarında sınırlı kalıp, böylelikle başka taleplerden ayrılmalarına neden olacak Hakkın herhangi bir mertebesi/rütbe onlarda taayyün etmiş değildir; aksine, Hak kendilerini bütün gizli ve açık cihetlerden kuşatmış olduğunu onlara bildirmiş, kendilerine kendisinden tecellî etmiştir. Bu tecellî, herhangi bir şeyde veya cihette veya isimde veya mertebede değildir. Böylelikle onlar, O'nu müşahede etmekle, çöllere düşmüşler, bunun neticesinde ise, Hakka dair hayretleri, Haktan, Hak ile ve Hakta gerçekleşmiştir.

"Hayret" Konusuna Tamamlayıcı Açıklama

Bu ek, bir öncekinden daha mühim, meselenin ferini ve aslını daha iyi açıklar:

Bilinmelidir ki:

Mutlak vücûd/Vücûd-ı Malız, mâhiyeti açısından, görülemez, taayyün etmez ve herhangi bir renkle boyanmaz. Mümkünlerin a'yânı ise -ister isimlerin aynı oldukları söylensin, ister isimlerden başka oldukları ileri sürülsün- mücerret a'yân olmaları itibarıyla herhangi bir idrâkin konusu olmazlar, sadece zihinde tasavvur edilebilirler. Bunların zihindeki taayyünleri ise, arızîdir, çünkü bu taayyün, onların Hakkın ilmindeki ezelî taayyünleri değildir. Mümkün hakikatlerin Hakkın ilmindeki taayyünleri ise, Hakkın sabitliği gibi, ezelî ve ebedîdir, zihnî taayyün ise, tasavvur sahibinin zihnine arız olmuştur.

Bu ikinci taayyünün nihayeti ise, andırma/muhakat yönünden diğerine benzemesidir; benzerlik de, benzetmeyi yapanın tasavvuruna, onun gücüne ve zihnine tabidir; yoksa bu, tasavvur edilen hakikatlerin Hakkın nefsindeki taayyünlerine nispetle mâhiyetleri üzere bulundukları hâle göre değildir. Şu halde hiç bir yaratık, mâhiyetleri üzere mümkün hakîkatleri/a'yân idrâk edemez; hiç kimse, Vücûdu veya Hakkın zâtını nispet ve izafetlerin hükümlerinden mücerret olmaları yönünden idrâk edemez.

Ortada, bir veya iki idrâk sahibine/müdrik ait ve bir veya birden fazla idrâk objesine taalluk eden bir idrâkin veya idrâklerin bulunduğunda herhangi bir kuşkumuz yoktur. Şu halde, idrâk edilen şey nedir? Onu kim idrâk etmektedir? Daha önce açıkladığımız ve belirttiğimiz üzere, mâhiyeti üzere idrâki mümkün olmayandan başka bir şey yoktur.

Şayet idrâkin konusu, nispetler ise -ki bu idrâk, onların ma-dum şeyler olmaları açısındandır- bunları idrâk eden kimsenin ve bunlarla idrâk ettiği şeyin kendileri gibi madum bir şey olması gerekir. Çünkü bir şey, başka bir şeyi kendisinden farklı oluşu yönünden idrâk edemez ve bu açıdan o şeyde müessir olamaz.

Bu durum, kâmillere göre, tereddütsüz bir olgudur ve bunu savunmaya gerek yoktur. Daha önce de belirtildiği üzere, sadece bir Vücûd vardır ve bundan, kendisine izafe edilip, isim, sıfat ve hâî diye isimlendirilen şeyler ortaya çıkar.

Bütün bunlar ise, basit mânâlardır, kendilikleriyle kâim değillerdir. Bunlarm hükümleri de, sadece Vücûd ile zuhur edebilir. Vücûd ise, şarttır, müessir değildir. Vücûd böyle olmakla birlikte, kendiliğiyle taayyün etmez ki, idrâk edilebilsin; şayet Vücûd taayyün etmiş olsaydı, onu idrâk eden kimse, bu durumda Vücûd'dan başka ve sadece Vücûd ile varlığı olan bir şey olurdu. Vücûd ise, bizatihi taayyün etmemiştir/gayr-ı müteayyin, aksine, Vücûd'un kendisiyle zuhur ettiği ve onun aynası olacak bir şeyin bulunması gerekir.

Onun, yani Vücûd'un vazifesi, sadece izhâr etmekten ibarettir. İzhar, nûr olması açısından Vücûd'a mahsustur, nûr ise, idrâki mümkün kılar, fakat kendisi idrâk edilmez. Şu halde o, tek başına zuhur edemez, nerede kaldı ki izhâr edebilsin? Çünkü izhâr, nûr ile kendisini kabul edip, zuhûruyla ortaya çıkan şey arasında gerçekleşen birleşmeye/içtima bağlıdır; bu şey, bir sebepten dolayı iştigal veya benzerlik/muhazat ve intiba/yansıma diye ifâde edilir.

Binaenaleyh zuhur, bu durumda, "cem' /birleşme" nispetine bağlıdır, cem' ise, bir nispet veya başka bir ifâdeyle bir hâldir. Şu halde, kendi başına kâim, müstakil ve sabit olmayan bir şeyden, kendisiyle kâim bir şey nasıl meydana gelebilir de, onun hakkm-da sabitlik hükmü verilir?

Nasıl olur da, başlangıçta kendisiyle kâim olmayan bir şey, ikinci durumda kendisiyle kâim bir şeye bölünüp, görülür hâle gelir; veya kendisiyle ve başkasıyla kâim bir şeye bölünüp, böylece "gören" diye isimlendirilir; veya kendisiyle kâim olmayan şeye bölünebilir. Buradaki durum da, önceki durum gibidir.

Vücûd, zikredilen bütün bu kısımların aynısıdır. Böylece o, görür-görülmez, bölünür-bölünmez, bağımsızdır-değildir, birleşir, bununla birlikte çoğalmaz ve başkalaşmaz; ayn'min/hakîkat varlığı olmayan çokluk/cem' ile zuhur eder, bununla birlikte kendisiliğiyle zuhuru imkânsızdır, ayrıca cem', Vücûd'un zâti bir sıfatıdır. Şu halde cem', tek hâldir; bunun hükmüyle gerçekleşen birleşmeler/ietimaat ise, bir tek hakikatin çeşitli hâllerdir.

Vahdet/birlik, ancak mukâbiliyle tasavvur edilebilir; vahdetin mukabili ise, çokluğun/kesret mânâsıdır. Kesret ise yoktur, çünkü ortada sadece

türlerine ayrılmış/mütenevvi' bir tek şey vardır. Şu halde, cem'/çokluk ve vahdet/birlik nerede kalmıştır; bunlar, takdirî olarak bulunurlar. Çünkü idrâk edilen şey/müdrek, ancak çok olandır/kesir; farklılığı talep esnasında çokluktan ayrılan-şey/mümeyyez şey ve onun hakkında verilen hüküm eerçekte değil, farazi olarak ve bazı zihinlerde so-mutlaşmaşıatibarıyla sabittir.

Acaba bu şey, bu faraziye ve şahıstan sarf-ı nazar edersek, gerçekte takdir edildiği gibi midir, değil midir, ya da, hakkında önceden verilen hüküm gibi midir, değil midir? Bu başka bir meseledir. Hatta, gerçekte o şey, kesinlikle takdir edildiği gibi değildir; çünkü bütün bu hükümler, geçicidir, mahkûm-i aley-h'in bizatihi gerektirdiği şey ise, ezelî olarak sabittir, bunun nedeni de, başka bir şey değil, bizzat kendisidir.

Bütün bu hükümler ve hâller sabittir; bunlar, idrâk ve hislerine nispetle bütün idrâk sahiplerinin idrâkine münasiptirler.

Şu halde bir şey, mâhiyeti üzere bulunduğu durumda, asla idrâk edilemez ve ona ulaşılamaz.

Sonra şöyle deriz: "Alim/bilen" diye isimlendirilen şey, Hak için bir mazruf değildir: çünkü böyle bîr şey imkânsızdır.

Alim, Hak için bir zarf da olamaz: çünkü "Allah var idi ve O'nunla beraber başka bir şey yoktu."

Alim, mutlak anlamda yok olan, sonra da varlık hâline gelmiş bir şey de değildir: çünkü böyle olsaydı, hakikatlerin dönüşmesi gerekirdi ki, bu, imkânsızdır.

Şu halde, idrâk eden ve idrâk edilen kimdir? Bütün bu zikrettiklerimize göre alim kimdir, Hak kimdir? Alim, ilim ve malûm kimdir?

Nispetler, daha önce belirttiğimiz gibi, madum şeyler-dir/umûr-ı ademiyye, bunların, sadece zihinlerde varlıkları vardır. Zihinler ve sahipleri ise, yok idiler, sonradan var olmuşlardır. Her şey nispetlerden var olmuşsa, daha önce de belirtildiği gibi, bu durumda mevcut madumdan zuhur etmiş olmalıdır; Vücûd'dan zahir olmuş iseler, Vücûd'dan vücûdu olmayan bir şeyin zuhur etmesi mümkün değildir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi, sırf "vücûd" olması yönünden Vücûd'un herhangi bir eseri de yoktur: çünkü o, birdir/vahid, mutlak anlamda bir olan ise, herhangi bir şeyi meydana getiremez. Vücûd, kendisine zıt olan şeye de münasip değildir, dolayısıyla kendisine zıt olan bir şey, onunla irtibatlı da olamaz. Vücûdu olmayan şey ise, Vücûd'un zıddıdır. Şu halde durum nasıl olacak?

Vücûd'dan, vücûdun aynı da, zahir olamaz: çünkü bu/elde-kinin üretilmesinden ibaret olur/tahsilü'1-hasıl. Şayet Vücûd'dan vücûdun aynı, fakat mevcut olandan farklı bir tarzda zahir olsa, bu durumda Vücûd'un

dışında zorlayıcı bir nedenin bulunması gerekirdi: çünkü, bu farklılığın nedeni Vücûd'un kendisi ise, ezelî ve ebedî olarak onunla birlikte olması gerekir. Bunun nedeninin/mucib başka bir vücûdun olması da mümkün değildir: çünkü bu durumda daha önce açıklamış olduğumuz bir takım fasit durumlar ortaya çıkardı. Ayrıca, bu zorlayıcı nedenin madum bir nispet olması da mümkün değildir: çünkü bu, madunum vücûdda tesirini gerektirirdi.

Ayrıca bu, zuhur eden her şeyin ya vücûdu olmayan bir şeye veya bir araya gelmeleri şartıyla vücûd ve nispete istinat etmesini gerektirirdi. Vücûd ve nispetin birleşmesi geçici ise, bundan sayısız zararlar doğardı: çünkü bunların birleşmesini gerektiren şey, ya bunlardan birisi veya her ikisi veya üçüncü bir şeydir.

Şayet bu birleşmeyi gerektiren şey Vücûd ise, zorunlu olarak, başlangıçta bunu gerektirmediği halde daha sonra madum nispetle birleşmesini gerektiren bir yönün Vücûd'da bulunması gerekirdi; bunda ise, gerçekleşmesi imkânsız durumlar vardır ki, bunları tekrarlamaya gerek yoktur.

Bu birleşrrteyi gerektiren şey "nispet" ise, varlığı/vücûd olmayan bir şeyin, varlıkta bir eser ve hüküm meydana getirmesi ve bütün mevcutların zuhurunun sebebi olması gibi bir takım imkânsız şeyler söz konusu olurdu; bununla birlikte bizatihi birleşmenin varlığı yoktur, aksine o, daha önce de ifâde ettiğimiz gibi, nispettir.

Şayet, bu birleşmenin nedeni her ikisinin dışında üçüncü bir durum/emir olursa, soru tekrarlanır: çünkü bu üçüncü şey, ya bir vücûd veya nispettir; bundan ise, daha önce ifâde ettiğimiz s°nuçlar meydana gelirdi.

Durum, zikredilen bu üç tarzın dışında değildir. Şu halde mesele nasıl izah edilecektir? Bunun neticesinde ise, "hayret" or-taya çıkar.

ilâhî haberlere baş vurursak, bunlardaki izah da, daha önce açıklandığı gibidir: çünkü ilâhî haberlerin de, idrâk vasıtalarına tabi olması gerekir; idrâk vasıtaları ise, mevsufa tabi vasıflardır. Mevsuf ise, henüz mâhiyeti ortaya çıkmış bir şey değildir. Şu halde, kendisine tabi olan ve ondan çıkan şey hakkında ne diyebiliriz ki?

Bütün bunlara rağmen, idrâkler, zuhurlarının çeşitlenmesi yönünden çoğalmış idrâk nesneleri veya farklı idrâk objeleri üzerinde hüküm sahibidirler ve onlara ilişirler. Bu bağlamda, bir lezzet vardır ki, bu lezzet, mülaim olan şeyin idrâk edilmesinin ifadesidir; bir elem vardır ki, o da, mülaim olmayan şeyin ifadesidir; ayrıca karanlık, nûr, hüzün, mutluluk vardır. Binaenaleyh bütün bunlar, mevcuttur; halbuki burada ne kül vardır, ne cüz vardır ve ne de zaman-mekan vardır. Peki, bu durumda ilim nedir? Mâhiyeti, hüviyeti ve niteliği nedir?

Zannetme ki, bu babtaki hayretin sebebi idrâkteki bir eksikliktir; ya da bunun sebebi, buradaki açıkhğa/cela ve istidaya engel bir eksikliktir: aksine bu hayret, marifete, müşahedeye, bütün varlıkların sırrını görmeye ve vücûdun birliğini/ahadiyye-tü'1-vücûd gerçek anlamda idrâke/ıttıla tam olarak ulaştıktan sonra hükmü ortaya çıkan bir hayrettir.

Fakat, sınırlanan kimse, darlığından dolayı durur ve sülük edemez/sa re.

Bu kimse, müşahede ettiği şeyin hükmü altında ezilir, böylelikle sapıtır /inhiraf ve şaşakalır/mare

Genişleyen kimse ise, kuşatır ve keşf eder

Böylelikle ihata eder, devr eder ve hayrete düşer.

Hayret etmezse, aksine yürür ve hareket ederse, şaşar ve yürümez.

Bu kişi, Rabbınm zâtının gaybmı vatan edinir; Hak ile ve Hak'ta fânî olduktan sonra, Hakkın işleriyle/şuûn ve Hakka göre halden hale girer/tenevvu'.

Burası ne güzel varış yeridir!

Burası, seyir makamıdır.

Ey düşünen kişi! Belki de, az önce hayretin sırrı hakkındaki açıklamamı yadırgamış olabilirsin! Çünkü senin anlayışın, bunun sırrını idrâk edemez. Bu konuda da, ben değilim ama, sen mazursun: Ben, bu gibi şeyleri sana anlatıyorum ve senden ve insanlardan bunları anlamasını, karmaşık ifâdelerin arasından maksadı süzmesini bekliyorum!

Şu var ki: Ben, Rabbimin tasarruflarının bir aracı ve O'nun için bir aynayım. Binaenaleyh o, benimle zuhur eder ve dilediği işlerini izhâr eder, dilediği burhanlarını açıklar.

Binaenaleyh ben de, ilâhî irâde altında ezilmişim, hür değilim, mecburum. İşte şimdi, bir örnekle bu mübarek mertebeden senin ve senin gibi kimselerin seviyesine iniyorum! Kulağını bana ver, aklını ve idrâkini bana yoğunlaştır.

Allah, mürşiddir.

Bilinmelidir ki: Bu kelâmı düşünen kimse -ister kelâmcılarm

görüşlerini benimseyen, isterse de sözde akılcıların/en-Nazza-rü'1-mütefelsifîn görüşlerini benimseyenlerden olsun- şu konuda hiç bir tereddüt taşımaz: İçinde bulunduğu cisimler aleminde idrâk ettiği her şey, cevher-arazdan veya heyula-sûretten oluşur. Buna göre cevher, ancak

araz ile zuhur eder; araz ise, cevherle var olabiÜr^Aym şekilde, heyula suret ile mevcut olabildiği gibi, suret de, heyüiav ile zuhur edebilir. Ortada taayyün eden cismin makuUuğu, herhangi bir mânâdan ibarettir: bunda, üç boyutun farz edilmesi mümkündür; bu üç boyut, uzam/tul, genişlik/araz ve d erinliktir/umk.

Mücerret heyula, ehl-i nazara göre, aklen bölünme kabul etmez; suret de öyledir. Bununla birlikte suret heyulaya girmekle, her ikisi birden cisim hâline gelirler ve bölünme kabul ederler. böylece li-zâtihî bölünmeyi kabul etmeyen bir şey, bölünmüştür; bununla birlikte, sadece birleşme meydana gelmiştir, bu ise, uığ nispetler gibi sadece bir nispettir.

Bir takım şeylerin kendisinden meydana geldiği Tabiat rnü-cerret bir mânâdan ibarettir; bu mânâ, dört hakikati içermektedir: bunlar, hararet/sıcaklık, bumdet/soğukluk, rutubet/yaşlık ve yabusettir/kuruluk. Tabiat, zâtıyla bu dört şeye de uygundur/münasip; hatta Tabiat, birbirlerine zıt olsalar bile, bu dört şeyin aynıdır. Bununla birlikte o, yani Tabiat, mâhiyeti yönünden zikredilen dört unsuru içeren bir mânâ olmakla birlikte, bu ve ifâde edilen her şey, mücerret mânâlardır: bunlardan herhangi bir şeyin tek basma zuhur etmesi ve vücûd olmaksızın idrâk edilmesi mümkün değildir. Çünkü bütün bunların varlığı da, sırf vücûd oluşu yönünden kendiliğiyle taayyün etmez ve mâhiyeti yönünden/min-haysü hüve zuhur etmez ki, idrâk edilebilsin.

Şu halde, bu mânâların bir araya gelmesi, bunların zuhur etmesinin ve idrâk edilmelerini gerektirir. Bir araya gelme/icti-ma', kendiliğinde herhangi bir varlığı olmayan bir nispet veya hâldir.

Acaba, idrâkin taalluk ettiği başka bir şey var mıdır? Bu şeyin mâhiyeti nedir? Keyfiyeti nedir?

İşte bu suretin -ki, idrâk ettiğin her şeyi onun cihetinden idrâk edebilirsin- zikredilen ve özellikleri belirtilen esaslardan/usul meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi ise, Tabiattır.

Şu halde suretler, Tabiat'tan zuhur etmişlerdir.

Tabiattan zuhur eden şeyleri incelediğinde, hiç bir şeyin Ta-bat üzerinde zait olmadığını görürsün. Her ne kadar zuhur eden şey, tabiattan farklı bir şey değilse de, tabiat, küllîliğinin makulluğu yönünden zuhur eden şeyin aynı değildir. Tabiat, kendisinden ortaya çıkan şeyle artmaz, eksilmez ve farklılaş-maz: ortada başka bir şey yoktur ki, ondan tabiat farklılaşsm, çünkü tabiattan zuhur eden şey, onun herhangi bir parçasıdır, ondan başka değildir.

Bu, son derece açık bir gerçektir.

Bedenini/suret idare ettiğini zannettiğin ruhuna gelince: "ruh" diye isimlendirilen her şeye dair konuşma daha geniş ve daha uzundur; ruhun sırrı da7 daha kapalı ve daha problemlidir.

Rabbımn mâhiyetinden soru sorma! Kuşkusuz ki, bu konuda soru sormak, yasaklanmış ve bunun imkânsız olduğu belirtilmiştir.

Artık uzatma, yürü ve yürümede kullandığın asanı at! "Akşamdan sonra ayıp kalmaz."

Allah'a yemin olsun ki! Dikkatini çektiğim hususta kendine çeki düzen verir, daha önce ifâde edilen şeyleri aklında tutar ve bu ve daha bunu takip eden bölümleri de onlara eklersen, son derece garip gerçekleri görür, akıl sahiplerini şaşırtan sırlarrı öğrenirsin.

BÖLÜM V

KÜLLİ FATİHA'LARIN SONUNCUSU

Cevamiu'l-Hikem/ Bu Sureye Ait Bütün Hikmetler

Bu kısım, kitabın son bölümüdür. Allah, nurunu tamamlayacaktır.

Kur'an'a ve Furkan'a Ait İlâhi Sırlar

Bu kapsama giren başka bir bölüm de, bir hatimedir/sonuç. Bu, Hakkın sırlarından, isimlerinden ve Fatiha'nın sırlarının pek çoğunu açıklar ve izah eder.

Besmeleyle başlayarak, surenin sonuna kadar gideceğiz, şöyle deriz:

Bilinmelidir ki: İsimler, farklı tarzlarına ve anlamlarına rağmen, gerçekte hâllerin isimleridir. Hâl sahibi ise -hal sahibi olması ve nefsini ve her halde nefsinde bulunan şeyleri o hâle göre idrâk etmesi yönünden-, çokluğun/cem' taayyününün mebdeidir; bu, ahadiyet-i cem makamıdır. Nitekim, daha öce defalarca bu makama dikkatini çekmiş ve bunun

ötesinde hiç bir isim, resim, taayyün, sıfat ve hükmün bulunmadığını belirtmiştim.

Fakat isimlerin bu makamdan taayyün etmeleri, iki şekildedir:

Birinci tarz, bu makamın içermiş olduğu kesret/çokluk hükümlerine göre taayyün etmeleridir. Bunlar, kevne/oluş mensup isimlerdir. Bu nedenle şunu belirtmiştik: Kesre t/çokluk, alem" ve "siva/başka" olması özelliğiyle alemin özelliğidir.

Kesretin ve hükümlerinin ortaya çıkması/tecellî meselesinde nazarî akıllar şaşırır, vahdet/birlik ve onda gizli bulunan iyiliği idrâk edemezler; böylelikle bunların hükümlerinden herhangi birisini onlarda taayyün etmiş Hakka izafe etmekten korkarlar, kesretin hükümlerini kendilerine nispet ederler ve gerçeği bilmezler.

Bunun nedeni şudur: Bu akıllar, gerçek vahdeti göremezler; kesret, bu vahdetin mukabili ve zıddı değildir. Aksine, kesretin mukabili ve zıddı olduğu vahdet, kendilerine göre ve kendilerinin dışında pek çok perdeliye ve ariflerin çoğunluğuna göre bilinen "vahdet nispeti"dir. Kesret de, işaret edilen bu vahdete göre eşittir; çünkü bu vahdet, her ikisinin de, yani vahdet nispetinin ve kesretin ve de bunların hükümlerinin kaynağıdır; bununla birlikte memba olmalıkla ve benzeri şeylerle sınırlı değildir.

Sonra konumuza dönüp deriz ki: Kesretin hükümlerini vahdetleri yönünden birleştiren nispetin makulluğu, alemin hakikatidir; Hakkın, bu nispet yönünden taayyünü ise, alemin vücûdudur.

Sonra bu vücûd, şe'nleriyle zuhur ettikten sonra, öncelikle taayyün açısından üç kısrna bölünmüştür: Birincisi, kendisine bâ-tmlık ve vahdet yönünün baskın olduğu kısım: bu kısma örnek olarak derecelerine göre farklı mertebeleriyle ruhları verebiliriz; ikincisi, kesret hükümlerinin hâkim ve baskın olduğu kısım: buna Örnek olarak da, derecelerine göre farklı mertebeleriyle mürekkep cisimleri verebiliriz; üçüncüsü ise, bunların arasında kalan orta kısımdır.

Sonra: Bu orta kısım, mhânilik ve ilk zuhur mahallinin hükmünün baskm olduğu kısım ile nihayette tafsili zuhurun kemâle ulaşmasıyla "çokluk/cem"' nispetinin baskm olduğu kısma ayrılır. Birinci kısma örnek olarak Arş ve Kürsî'yi verebiliriz. İkinci kısma örnek olarak ise, aralarındaki farklılığa rağmen, müvelledat-ı selase/cemadat-nebatat-hayvanat verilebilir; bununla birlikte hepsi de, "şehâdet alemi" diye isimlendirilen bir tek kısmın altına gerebilirler: çünkü şehâdet alemi, hazerat-ı hams'ten bahsederken kitabın başlangıcında zikretmiş olduğumuz gibi, ruhlar alemi ve gayb aleminin mukabilidir.

Artık geride, orta kısım kalmıştır. Bu kısımdan, bir takım dereceleri kapsayan bazı şeyler ortaya çıkar. Bunlardan her birisinin bir ehli vardır ki, buna örnek olarak, yedi gök ve dört unsuru verebiliriz.

Son olarak insan, bütün bunların suretiyle birlik özelliğindeki çokluk/cem-i ahadî makamında zuhur etmiştir. Bu makam, kendisinden önce hiç bir evvelliği veya başka bir şeyin taavyün etmediği makamdır; bu makam, Amâ mertebesinin sahibidir.

Bu konuda, kitabın girişinde bilgi vermiştik, hatırlayınız!

Bu suret sayesinde insan, halife olmuştur; bu halifelik, insanın gerçek anlamda Hakkın mertebesine paralel olması/muha-zat, o mertebeye benzerliği/muhakat ve suretinden zuhur eden şeylerin hüküm ve birleştiricilik ve bunun dışındaki hususlarda bâtınında kalan özelliklere mutabık olması yönünden insana tahsis edilmiştir. İnsanda bâtm kalan halifelik ise, ilk sebeplilik yönünden sabittir; bu da, insanın suretinin zâtının içermiş olduğu şeyleri birleştirmesi ve kemâle ulaştıktan/tahakkuk sonra hilafet mertebesine yücelmek, daha fazla iyilikle bu makamı aslına veya benzerine irca ederek, bu makamdan da çıkıp, nefsinin suretini ortaya çıkartmasında/ta'yîn sabittir. Nitekim, bu durumu daha önce gül suyunun aslına dönmesi meselesinde ve benzeri örneklerde misâllendirmiştik.

Bu bağlamda, "Kuşkusuz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi emreder" mealindeki âyeti hatırlayınız! Bu, ahadiyet-i cem makamının özelliğinden kaynaklanır; bu makam, hilafet ve niyabete ait herhangi belirli bir hal ve özellikle sınırlanmaktan münezzehtir: çünkü bu makam, bütün hal, makam ve Özellikleri içerir, bütün hüküm, isim, fiil ve harfleri kabul eder ve kapsar.

Dikkat ediniz, Allah'ın dışındaki her şey batıldır Allah'ın vechinin dışındaki her şey, helak olacaktır.

Sonra şöyle deriz: Şu halde "mevcudat" diye isimlendirilen Şeyler, daha önce de belirtildiği gibi, Hakkm şe'nlerinin taayyünleridir. Bunlar, Haktan sadece -kendisi taayyün etmemesi yönünden- sırf taayyün etmeleri dolayısıyla farklı olmuşlardır. Onlara nispet edilen vücûd, Hakkın şe'nlerinin kendi vücûduna ürünmesinden/telebbüs ibarettir. Bunların çoğalması ve arkh-laşması ise, hüviyetinin gaybmda gizlenmiş özelliklerin-den/hususîyyat ibarettir. Bu özelliklerin hiç bir nedeni/mucib yoktur, çünkü bunlar, yaratılmamıştır/gayr-ı mecul. Bunların çoğalmaları, zuhurunun çeşitlenmesiyle zuhur eder. Çünkü Hakkın bütün bunlardaki zuhurlarının çeşitlenmesi, bunların varlıklarını/ayan izhâr eden şeydir. Böylelikle bunlar, farklılaştıkları açıdan birbirlerini bilirler. Ayrıca, hangi açıdan bir olup, birbirlerinden ayrı olmadıklarını ve hangi açıdan birbirlerinden farklı olup, "gayr", "siva" diye isimlendirildiklerini bilirler. Başka bir ifâdeyle,

bunun nedeni, Hakkın zâtının özelliklerini kendi şe'nlerinin her birisinde müşahede etmesidir.

ilâhî şe'nlerdeki bu değişmeyi, şu şekilde örneklendirebiliriz: -En güzel misâllendirme 'Allah'a aittir.

Bir sayısı, sayı mertebelerinde değişir/takallub; böylece bir, diğer sayıların varlıklarını/a'yân ortaya çıkarttığı gibi, bunlar açısından da kendi varlığmı/ayn izhâr eder. Binaenaleyh bir, sayıyı icat etmiş, sayı ise, biri tafsîlleştirmiştir. Şu anlamda ki: Bir'in herhangi bir mertebedeki zuhuru, diğer bir mertebedeki zuhurundan farklıdır; Hakla ilgili olduklarında bunları, Hakkın kendisinden haber verdiği üzere, "şc'n" diye isimlendiririz. Hakkın isim, sıfat, hâl ve hükümlerinin her bir şe'ni açısından olan zuhuru, bu şe'nin genişliğine ve diğer şe'nlerden önceliğine bağlıdır.

Herhangi bir idrâk vasıtasıyla görülen veya idrâk edilen her şey, herhangi bir şe'nine göre zuhur eden Haktır;.bu şe'n, Hakkın idrâk vasıtalarına göre zuhur ederek çeşitlenmesini ve çoğalmasını gerektirmiştir. Bu idrâkler, bu şe'nlerin hükümleridir. Bununla birlikte Hak, nefsinde aha diyet /mutlak birlik sahibidir; bununla, bütün vahdet/birlik ve kesretlerin /çokluk, basitliğin ve terkibin, zuhurun ve bâtınlığm kaynağı olan ahadiyeti kast ediyorum.

Gözünün idrâk ettiği cismin suretinin birliğine/ahadiyet bak. Bu cismin suretinin çoğalan kısımlarının, güneş ve gölge, siyahlık ve beyazlık, yoğun ve latif, sert ve yumuşak arasındaki ayma mânâ/sebep gibi, idrâk edilmeyen gaybî şeyler olduklarını gör! İki şey arasında bulunup, onları ayırt eden ve kendisi gözükmediği halde hükmü açıkça görülen her vasıta/berzah, gaybtır.

Dikkat ediniz! Berzaha ait bu kısımlar, ilâhî şe'nlerdir. Bunlar, iki kısma ayrılır: tabi olanlar ve metbu olanlar:

Metbu şe'nler, iki kısımdan oluşur: İhatası tam metbular, tam olmayan metbular.

Buna göre tabi şe'nler, alemdeki varlıklardır. İhatası tam olmayan metbu şe'nler ise, alemin cinsleri, asılları ve rükünleridir; başka bir ifâdeyle bunlar, tafsili ve tâli isimlerdir.

İhatası ve hükmü tam olan metbu şe'nler, Hakkın isim ve sıfatlarıdır. En açık Tahkik'e/tahkik-i evdah göre her şey, Hakkm şe'ni, şe'nlerinin isimleri ve şe'n veya şe'nler sahibi olması yönünden Hakkın isimleridir.

Nitekim, daha önce bunu belirtmiştik, artık sen de, karıştırma ve hatırla!

Şu halde Hakkın "vahid/bir" diye isimlendirilmesi, vücûdî hâl ile ilk taayyününün makulluğu itibarıyla d ir; bu taayyün, Hakka nispetle

gerçekleşen taayyündür, yoksa herhangi bir şe'ninde veya o şe'ne göre zuhurunun taayyünü yönünden Hakka nispet edilen bir taayyün değildir.

Hakkın "zât" diye isimlendirilmesi, herhangi bir hâlinde zuhuru itibanyladır; bu hâl, diğer hâllerin kendisine tabi olmasını gerektirir. Hakkın hâlleri, daha önce belirttiğimiz gibi, birbirieri-ne tabi olup, bir kısmı hâkim ve bir kısmı ise mahkum olsa bile, bunlardan her birisi bir açıdan hepsine/kül sahiptir, hatta o hepsinin aynıdır.

Hakkın "Allah" diye isimlendirilmesi ise, bütün şe'nleri üzerine hüküm sahibi olan bir şe'ninde taayyün etmesi itibanyladır; söz konusu şe'nler, bu şe'n sayesinde Hakkm hükümlerini ve eserlerini kabul ederler.

Hakkın "Rahman" diye isimlendirilmesi ise, mutlak Vü-cûd'unun kendi zuhûruyla zahir olan ş'enleri üzerine yayılma-sı/inbisat itibanyladır: çünkü rahmet, vücûdun ta kendisidir.

Rahman, kendisiyle zuhur eden her şeye yayılan "vücûd" olması yönünden Haktır. Bunun yanı sıra O, vücûdu itibarıyla her vakitte ve her mertebe ve hâllere göre, bütün hükümleri kemâliyle kabul etmesi itibarıyla Rahman'dır.

Hakkın "Rahim" diye isimlendirilmesi ise, tahsis ededen ve edilen/muhassis-muhassas olması itibanyladır: çünkü Hak, genel rahmetini her varlığa tahsis etmiş, böylelikle tahsis ve zuhuru umûmî olmuştur.

Şe'nlerin birbirlerine ulaşan hükümlerine muttali olmasını gerektiren hali yönünden, "ilim" diye isimlendirilmiştir; bu hükümler, daha önce de belirttiğimiz gibi, tabilik-metbuluk, tesir-teessür, birleşme-aynşma, uyum-zıtlık, birlik-ortaklık yönünden birbirlerine ulaşırlar. Hak, bu yönden ve de nefsini ve her halde ve hâle göre nefsinin içermiş olduğu şeyleri idrâk edici olması itibarıyla, kendisini "alim" diye isimlendirmiştir.

Hak, gaiplik ve perdelerden münezzehliği ve hükmü diğer şe'nlere geçen idrâkinin sürekliliği itibarıyla şart mesabesindeki "zâti sirayeti" yönünden "hayât" diye isimlendirilmiştir; Hak, bu itibarla "el-Hay/Diri"dır.

Bazı şe'nlerden, arada sabit olan münâsebet dolayısıyla, başka bir takım şe'nlere ulaşan meyil, "irâde" diye isimlendirilir: söz konusu münâsebet, bazı şe'nlerin diğerlerine üstün olmasını ve "ilim" diye isimlendirilen halde sabit tahsisin izhârını ortaya çıkartır; bunun nedeni ise, bazı şe'nlerin diğerlerinden önce gelmesidir.

Hak, irâde yönünden "mürid" diye isimlendirilir.

Hakkın eserinin bir tertip ile kendi hâllerinde zuhur etmesine neden olan hâl, "kudret" diye isimlendirilir; bu tertibi, zikredilen tahsis ve her halden

ortaya çıkan nispetler gerektirmiştir-Hak, kudret yönünden "kadir" diye isimlendirilmiştir.

Böylece, Vücûd'un emri/durum nizâma kavuşmuş ve birbirine bağlanmış, batıl ise, yok olup gitmiştir.

işte! Sana öyle bir kapı açtım ki, büyük inayete mazhâr olmuş nadir kimselerden başkası ona ulaşamaz. Şayet sen de, bu nimete mazhâr olan kimselerden isen, o kapıdan gir! Bu veciz anahtarla, konunun tafsillerini aç!

Bütünüyle Allah'a ait ol. Kim ki, Allah'a ait olur ise, Allah da ona ait olur.

Bu Konuda Tamamlayıcı Açıklama

"Cemü'l-cem" Diliyle

Bilinmelidir ki: Bir şeyin başka bir şeye takdim edilmesi ve bazı şeylerin onunla başlatılması, önce gelene ve ardmdakinin kaynağı mesabesindeki şeye önem vermeyi gerektirir.

Buna göre Hakkın, kelâmının başında övgüsünü/senâ zikretmesi, bazı hususlara delâlet eder:

Bu durum, öncelikle, senaya gösterilen öneme delildir ve onun meziyetini bildirir: çünkü sena, nihaî-küllî halden ibaret olan birincil maksada işaret eden bir anahtardır; nihai hal, her şeyin emrinin/iş sonunda yerleşeceği makamdır. Ayrıca bu senâ/övgü, onların Hakka ve "siva/başka" diye isimlendirilen her şey hakkındaki kâmil marifetleri ile Özeî-zâtî müşahedeleri arasında gerçekleşir; bu özel müşahede, özel hidâyetin feridir ve söz konusu hidâyeti aramaya sevk eder, bu hidâyeti arayanlara da ona ulaşmayı tekeffül eder.

Fakat ona ulaşmak, kıymetli zikir, güzel hamd, ibâdet ile Hakka teveccüh ederken tevhidi tecrit etmek/tecridü't-tevhid, acizliği ve eksikliği itiraf etmek ve kulak vermekle birlikte Hakka dayanmak gibi bazı vesileleri tam olarak yerine getirdikten sonra mümkündür. Bütün bunlar, vazifeyi ve rağbetin sebeplerini bilmekle gerçekleşir; bu rağbete "Alemlerin rabbidir, rahim ve rahmandır" âyetinde dikkat çekilmiştir; bunun yanı sıra, "Din gününü sahibi" âyetinde mündemiç olan rağbetin nedenlerini de bilmek gerekir.

Ayrıca: Belirli hidâyet alâmetini taşımayan kimseler, gazabın hükmüyle boyanmış ve hayret denizlerine ve sahralara düşerler. Söz konusu hidâyetin alâmetinin hükmü, hidâyet sahibi-nin/mühtedi hallerine, fiillerine, dünya ve âhiretteki işlerine sirayet eder. Bunun neticesinde ise kişi, kendisinden önceki kâmillerin ya da kendisi gibi saitlerin Rablerinin katından nail oldukları nimetlerden nasiplenir.

Nihai gaye, kâmillerin haliyle ilgili olarak, işaret edilen durumdur: çünkü alemin yaratılışmdaki ilk sebep -Allah'ın bildirdiği gibi- Hakkın bilinmeyi, kendisine ibâdet edilmesini ve kemâlinin görülmesini istemesidir; kemâlinin görülmesi/müşahede, Hakkın zuhuru ve vücuduyla gerçekleşir.

Varlık ve ilim mertebeleri/vücûdî-ilmî, her zamanda bu görevi tamamlamak ve o devirde alemin nizâmını korumak için belirlenmiş ve atanmış kâmil ile kâim olur ve devam eder; binaenaleyh, bilen kişiye göre, vakıanın böyle gerçekleştiğinde hiç bir kuşku yoktur.

Kuşkusuz semavî kitaplarda ve kâmillerin diliyle bu konuda pek çık ikâzlar tekrarlanmıştır.

Bunlardan birisi, Hakkın Tevrat'taki şu ifadesidir: "Ey Ademoğlu! Eşyayı senin için yarattım, seni ise kendim için yarattım." Bunun bir benzeri, Hz. Musa'ya hitaben söylediği şu ifadesidir: "Seni kendim için seçtim." Bütün kâmillere yönelik olarak da şöyle söylemiştir. "Göklerde ve yerde olan her şeyi, kendisinden olmak üzere, size amade kılmıştır." (Casiye, 13); söz konusu nimetler, defalarca sayılmıştır.

Basiretli hiç bir kimse, bu konuda herhangi bir görüş ayrılığıma düşmemiştir.

Sena edenin edilene yaptığı Övgü, onu tarif ve övgünün yapıldığı yönden kendisini tanıdığına dair bir iddiayı taşıyıp, kesin delil/hüccet-i baliğa de Allah'a ait olduğu için,Hak, irâdesinin diğer şe'nlerinin kemâlini izhâra taalluku gibi, hüccetinin cemâlini izhâr etmek istemiştir; istenilen kâmil marifet, buna bağlıdır. Çünkü Hakkın, nefsindeki her şeyle birlikte, kendisine dair bilgisinin sübûtu, ilmin kemâli yönünden ve töhmetin orta-dan kalkması için bir hüccettir; fakat bu hüccet, her mertebede ve o mertebenin mensubu oîan veya bu mertebeyle ve içinde zuhur eden herkeste, bizzat burhanı ortaya koyan Hakta zuhur ettiği tarzda, tamamlanıncaya kadar "baliğ/kesinlik" özelliğine sahip değildir.

Allah Teâla'nm şu âyetini hatırlayınız: "Böylelikle insanların Allah'a karşı resullerden sonra bir hüccetleri olmasın." (Nisa, 165)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Allah, mazeret sahibi olduğu sürece hiç kimseyi kıyamet gününde cezalandırmaz." Yani, Allah'ın delili, o kimse üzerinde gerçekleşip, sabit oluncaya kadar Allah kimseyi cezalandırmaz. Bu bağlamdaki başka bir ifâde de, Hz. Peygamberin şu

hadisidir: "Kendisine mazeret sunulmasını Allah kadar hiç kimse sevemez. Bundan dolayı da resulleri göndermiş, kitaplarını indirmiştir."

Kuşkusuz ki, bu son bölümde isimlerin aslı yönünden Bes-mele'nin ön önemli sırlarını açıkladım; ardından da "el-Hamdu lillahi/Hamd Allah'a mahsustur" ifâdesi ve Hakkın kelâmının bununla başlamasmdaki sırrı belirttim.

Hamdin "Allah"'a izafe edilmesinin sebebi, "Allah" isminin kuşatıcı ilk taayyün mertebesi olmasıdır; nitekim-biraz önce buna dikkat çekmiştik. Rubûbiyetin "Allah" ismine izafe edilmesinin nedeni ise, ulûhiyet mertebesinin gerektirdiği hükümlere, ayrıca bunların levazımı olan heybet ve azametin aşırılığına muhatapları ısındırmaktır; bu hükümler, birbirine zıt, zahirî ve bâtını hükümlerdir. Bu Özellikler, şefkat, gıdalandırmak, terbiye etmek, ıslah ve benzeri şeylerle kuîlarma/merbub karşı iyi mu-amele gerektiren rubûbiyet hükümlerinin aksinedir.

İzafetteki kapsamın sırrı ise/alemlerin rabbı, itaat ettiklerinde bütün yaratıkların rızıklarmm bulunduğu kapının açılması, aynı zamanda bütün kulların itaatte eksik ve kusurlu olduklarmda "Din gününün meliki" âyetinde yer alan mânâya göre korkmalarıdır; bu âyetteki anlam, cezalandırmadan/mücazat ibarettir.

"İyyake/ancak sana" âyetinin sırı ise, daha önce de belirtildiği üzere, şudur: Başlangıçta sahip olduğun ilimler, ikinci halde, işaretlerinin hedefi ve maksadıdır; amaçların bu ilimde ortaya çıkarlar, bütün şe'nlerin ve irâdenin hükümlerinin tafsilleri onda belirirler. Böylelikle fer, aslın suretiyle zuhur etmiştir.

Bu ise, çok önemli bir sırdır, bunu bildiğinde, her şeyi öğrenmiş olursun.

"îyyake nestain/ancak senden yardım dileriz" âyetinin sırrı ise, ilk vecihten farklı bir şekilde bir öncekine atıftır; nitekim daha önce bunu belirtmiştik. Ayrıca bu ifâde, Besmele'nin "Ba" harfinde mücmel haldeki fakr/ihtiyaç ve bağımlılığı açıklama, Hakka boyun eğmeyi ve yönelmeyi kabul, bütün önemli meselelerde Hakka tevekkülü içermektedir.

"îhdina/bizi ulaştır" âyetinden surenin sonuna kadar olan bölüm ise, bir taleptir; bu talebe, özellikle yaratılışın birinci gayesini teşkil eden varlık olmak üzere, ferin aslına benzerliği sırrı dere edilmiştir ki, bunun neticesi, "Bilinmek istedim" ifadesiyle işaret edilen farklılaştırma /temyiz ve tariftir. Çünkü yaratılış olmasaydı, yaratılmışın/hadis mertebesi kadimin mertebesinden ayırt ayrılamazdı; bunun yanı sıra, vahdet mertebesi de, pek çok kesret hükmünü içermesi itibarıyla mutlak vahdetten ayrılamazdı. Bu mutlak vahdeti sınırlayacak hiç bir hüküm, onu belirleyecek hiç bir vasıf, onu açıklayacak ve izah edecek hiç bir lisan yoktur.

Bütün bunları, kitabın girişinde belirtmiştik.

"Mağdubluk/gazaba uğramak" sırrı ise, surete ait zahirî sapmalar, ruhanî ve manevî bâtını sapmalar, yani itidal derecesinden uzaklaşmaktan ibarettir; bu sapma, vücûdun başlangıcıyla sonu arasında ortaya çıkmaktadır ve bunun nedeni, isim ve var-lıklara/a'yân izafe edilen hüküm ve hâllerin birbirine girmesi/tedahül, bu hükümlerin bir kısmının diğerlerine baskın gelmesidir. Bu galip gelme ise, bunların terkibini -ki hangi terkip olursa olsun fark etmez- kendisine mahsus itidalden çıkartır.

Bidayet/başlangıç ve nihayetlerin/son sırrını, Hakkın el-Ev-vel ve el-Âhir olduğunu; Hakkın şe'nlerinin de bidayetler ile nihayetler arasında ortaya çıktıklarını belirtmiştim, bunu unutma!

Fatiha, Ümmü'l-kitab, yani kitabın aslıdır; daha önce, kitabın başında Fatiha suresinin mertebesini ve onun son ve değerli örnek olduğunu belirtmiştim. Zât gaybı, la-taayyünü yönünden, hiç bir hükmü, sıfatı ve ismi olmayan; bütün zâhirî-bâtmî, ilmî-vücûdî mertebelerdeki taayyünlerden önce olan bir hâldir. Bütün işlerin varış ve bitiş yerleri, başlangıçta kendisinden taayyün ettiği şeydir, Hak ise, el-Evveldir. işte, böylelikle, gayb mertebesine ait kâmil adalet sırrı, Fatiha suresinin hayrete işaret eden bir lafızla bitmesini gerektirmiştir. Bu hayrete mazhâr olanlar açısından bu hayretin son mertebesi, Zât gaybıyla bitişik olmuştur; bu nedenle de bu son mertebe, Ekâbir'in nihai mertebesi olmuştur. Çünkü onların Allah hakkındaki hayretleri, diğer isim ve sıfat mertebelerini aştıktan sonra, Hakkın zâtının kendi zâtından olan en ulvî özelliklerinde/husûsîyat gerçekleşir.

Zât gaybmdan taayyün eden varlık/vücûdî mertebelerin ilki, "teheyyüm" mertebesi olmuştur; bu mertebede "müheyyemûn" ortaya çıkmıştır/taayyün. Bunlar, içinde bulundukları halle, kendilerine, müşahede ettikleri ve çokça yaklaştıkları varlığa ve de Hakkın dışındaki şeylere dair şuurlarını kaybetmişlerdir. îşte aynı şekilde, işin sonu, daha önce de açıkladığımız gibi, başlangıcı gibi olmuştur; çünkü son, başlangıcın aynıdır. Bu nedenle Hak, kullarından seçkinlerin hâllerini, başladığı halle bitirmiştir. Bununla birlikte buradaki son hayret ile oradaki son hayret mensupları arasında çok önemli farklar vardır; bunları, sadece Ekâbir'den nadir kullar bilebilir.

Bu konuyu, misâllendirmiş ve ara açıklama şeklinde izah etmiştim, onu hatırlayınız!

Aynı şekilde Hak, yaratıklarıyla olan işlerini de, külli yönden hükmüyle kullarına muamele ettiği hal ile bitirmiştir; söz konusu hal, rızâdır: çünkü rahmet -daha önce de açıkladığımız gibi vücûdun kendisi olduğu için, Hakkın zâtı vasfı rızâ olmuştur; bu nedenle bu vasfın mukabili de, gazap olmuştur. Böylece bu iki vasıf arasında, Hakkın da zikretmiş olduğu bir önemli yakm-lık/mücaret meydana gelmiştir. Sonra rahmet, gazabı geçmiş ve Hakkın zâtı vasfı olan rızâ ile ona baskın gelmiştir: çünkü Hak, kendisi için icad/yaratma; Öte yandan mümkünlerin a'yânı hakkında ise,

müsaade ettiği ve rızâ gösterdiği varlık ile vasıflanmalarından razı olmaydı, var olan şeyler mevcut olamazdı. Hak için rızânın pek çok mertebesinin olması, ifâde ettiğimiz gerçeği ortadan kaldırmaz.

Şu halde umûmî rızânın sureti, yaratılışın ta kendisi ve bütün mevcutlara varlığın/vücûd bahş edilmesidir/bezi; bunun ardından ise vücûdun özellikleri, kendi hükümlerine göre ortaya çıkmıştır. Bunların sayısı ise, rahmetlerin sayısı gibi, yüz tanedir.

Hakkın said kulları hakkındaki nihai hükmü, kendisinin de belirttiği gibi,onlardan razı olmasıdır; bu nedenle onlara asla gazap etmez. Böylelikle küllî yönden onları tarifi, başlangıçta onlar hakkında katından taayyün eden halle sona ermiştir; bu, önceden taayyün eden şeydi.

Vesselam!

Saidlerin kendileri açısından son hâlleri ise, özü istemek olan "dua" ile bitmiştir; bu, aynı zamanda onların ilk hâlleri idi: çünkü onların başlangıçta bezendikleri/insibağ ilk hal, Hakkın kendisiyle kendisine sual etmesinin ve de bu talebinin, zuhur ve izhârın kemâline taalluk hükmüdür. Böylelikle bu sualin hükmü, onların hakikatlerinde sirayet etmiştir: çünkü onlar, bu esnada, Hakkın nefsinde resm edilmelerin den /irtisam ibaret olan "ay-nu'1-kurb" mertebesinde idiler. Böylece onlar, istidat lisanlarıyla hakikatleri yönünden yaratılışı talep etmişler, bunun neticesinde Hakkın onlara olan icabeti ise, kendilerini yaratmak olmuştur; daha Önce yaratılışın başlangıcından bahsederken kitabın başında bu meseleyi açıklamıştık.

Böylelikle, onların nihai hâlleri de talep ile sona ermiştir. Bu talep, "Hamd alemlerin Rabbı olan Allah'a mahsustur" kalıbıyla yapılmıştır: nitekim Allah, "Onların son davaları, alemlerin Rabbı olan Allah'a hamd olsun demektir" (Yunus, 10) âyetiyle bunu bildirmiştir, çünkü zikredilen ilk sualin amacı, Hakkın kemâlinin zuhur etmesidir; bu durumda ise, kuşkusuz, hamd ortaya çıkmıştır. Bunun bir Örneği, yemek yiyen veya bir şey içen kimseye haindin emredilmesidir; bunlar, başladıkları işi tamamladıktan sonra ham ederler.

Hak, nazil olan Kur'an-ı kerim'i "miras" âyetiyle bitirmiştir: çünkü, özellikle dünya hayâtında olmak üzere hüküm yönünden son isim, el-Vâris ismidir. "Kuşkusuz ki biz, yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara vâris oluruz. Sonra bize döneceksiniz." (Meryem, 40)

Sana, miras hakkında bir örnek vereceğim ki, o misâl üzerinde düşünürsen, gerçekten çok mühim büyük bir ilme muttali olursun. Şöyle ki:

Güneş ve aydınlatıcı bütün cisimlerin ışınları, sadece kendilerine kesif bir cisim mukabele ettiğinde yayılırlar. En açık tahkike göre: Ortada kesif Bir

cisim bulunmasa, güneşten asla bir ışık zuhur etmezdi. Işınlar, güneş ve kesif suret arasında ortaya çıkmaktadırlar: bu kesafet arttığında, ışınlar yayılır ve ortaya çıkar; bu kesafet azaldığında ise, söz konusu ışınlar kendisinden yayıldıkları cisimde dürüîüp kalırlar. Buna göre ışının, üzerine yayıldığı cisimlerden kazandığı vasıfla dürülmesi, mirasın dönmesi gibidir: Böylelikle, başlangıçta kendisinden çıkan nuru, bitiştiği ve -gül suyu örneğinde belirtildiği gibi- yansıdığı şeylerden kazandığı özelliklerle güzelliği artmış olarak tekrar geri döner, bizzat sabit olmayan ve talep edilmeyen şey, izale olur; söz konusu şeyler, üzerlerine yayılan nûr ile ve kendilerine sirayet eden emir ile sonradan sabit olmuşlardır. Allah Teala, şöyle buyurmuştur: "Hakkın vechi müstesna her şey helak olacaktır. Hüküm O'rta aittir ve O'na döneceksiniz." (Rahman, 26-27).

Kitabın başlangıcında şunu belirtmiştik ki: Zatî kemâl, zail olmasa bile, onun kemâli isimlerin kemâliyle zuhur eder. İsimler ise, ilim ve vücûd olarak, a'yân ile zuhur ederler: şayet a'yân olmasaydı, isimlere mahsus mertebenin kemâli ortaya çıkmazdı-Aynı şekilde Hak olmasaydı, a'yân hakkında varlık kemâli gerçekleşmezdi. Şu halde bunların hepsi, birbirlerine vâristir; bu iki hâl, sonuçta vâris olunan/mevrüs veya başlangıçta benzer/mü-temasil iki hâldir.

Bütün işler, Allah'a varır.

İki yönden birisindeki durum, daha Önce belirttiğimiz hususlarla açıklanmıştır; diğer yöndekini ise, tam huzur halinden sonra gerçekleşen halife atanma/istihlaf takip eder. Tasarruf, yaratma ve halifeliğe atanmada bâtmlık zorunludur. Varislik ve zikrettiğimiz diğer hususlar, bâtmlık ve zâhirlik üzerinde odaklaşır. Son gaiplik ise -ki bu, Hak'ta tam anlamıyla fânî ve müsteh-lek olmakla gerçekleşen kemâlin gereklerinden birisidir- halifenin Rabbını kendi yerine halife ve O'nu tam olarak vekil edinmesini gerektirir.

Nitekim, daha önce bütün bu konulardan bahsedilmişti, hatırlayınız!

Kâmillerin dışındaki hâlifelerin varislikteki hükümleri ise, hilafetteki paylan ve bu hilafetle ilişkilerine göre değişir; hilafetten nasibi olan herkesin -az olsa bile- bir payı vardır.

Artık, bu konudaki ifâdelerimi hatırla ve anla!

Anlatmak istediğimiz şeyleri tam olarak anlaman, gerçekten garip bir durumdur.

Vesselam!

Bilinmelidir ki: Deniz, nehirlere vâris olur; yer, bir şekilde kendisinden kopan şeylere vâris olur; ateş ve hava da, ilk ikisiyle birlikte /toprak ve su, kendilerinden meydana gelen şeylere vâris olurlar. Ulvî şeyler,

kabiliyetlerde ortaya çıkan cüzî kuvvetlerine vâris olurlar. Her şey, kendisinden çıkan şeylere nispetle asalet ve küllî oluşuna göre, vâris olur. Allah, el-Cami ve Asıl olması itibarıyla, miraslara ve isimlerine ait mirasa nispetle, vârisçilerin en hayırlısıdır.

Sonra şöyle deriz:

Kuşkusuz ki Allah, sıfatı ibâdeti, secde ile bitirmiştir; bu secde, mahşer gününde şefaat kapısını açarken Hz. Peygamber, şefaat izni verilenlerden Hakkın diledikleri ve -şeriatta belirtildiği gibi- secde etmelerine izin verilenlerce yapılacaktır. Bu secdenin ardında ise, herhangi bir emir ve teklifin bitişmediği sadece zâtı ibâdet vardır.

Hak, Zât'ma mahsus gaybınıı mertebesinden zahir olmak ve yönelmek/teveccüh özelliğiyle bütün yaratıklarına gelişini, iyilerin kötülerden ayırt edileceği ve amellerin değerlendirileceği kıyamet gününde bulutlar içinde gelmekle bitirmiştir: çünkü bu geliş, hüviyetinin gaybında Amâ mertebesine ilk gelişi gibidir. Hakkın sözü edilen ilk gelişi, zahir olmak, izhâr etmek ve Vü-cûd'u kabul eden a'yânı kuşatıcı rahmeti ile "sübût" mertebesinde/hazret kalan diğer a'yândan ayırt etmek; bunun yanı sıra, her bir ayıı'm kendi istidatları ve Hakkın onlara dair ilminin ge-reğine göre hak ettikleri şekilde haklarında hüküm vermek içindir. Allah şöyle buyurmuştur: "Bugün nefsin, hesapçı olarak sana kafidir." (İsra, 14).

Bunu anla, kuşkusuz sadece nadir insanların keşfen bilebildiği sırlar sana açıklanmıştır.

Hak, aziz Kur'an'ı "inzal" oluşu yönünden, makbul ve mer-dutları/reddedilen ayırt eden Berae süresiyle bitirmiştir; çünkü tenezzül eden son hüküm, temyizdir; bundan dolayı kıyamet günü, ayırt etme/fasıl günü olmuştur: çünkü Allah, o günde çirkini temizden ayırt edecektir: "Ki Allah pisi temizden ayırsın ve pis olanı üst üste koyup, hepsini bir yığın haline getirsin ve topunu cehenneme koysun. İşte bunlar, hüsran içinde kalan-Iardır." (Enfal, 37)

Allah, peygamberliği bizim peygamberimiz (sav.) ile bitirdiği gibi, şeriatların hükümlerini de bizim şeriatımız ile bitirmiştir. Bizim şeriatımızın hükmünü ise, güneşin batıdan doğmasıyla bitirmiştir; bu, beden batısından/garp hayvanı ruhun doğup, ilâhî ruhun nurunun dürülmesine/takallus benzer. Çünkü güneşin genel kevnî varlıktaki konumu, hayvani ruhun bedenlerimizde* ki konumuna; însân-ı kâmil yönünden Kalem-i a'la'nm, bedenimizi/ n eş 'et yöneten ilâhî ruh ile olan ilişkisine benzer. Buna göre, güneş batıdan doğduktan sonra hiç kimsenin imânı ve ameli kabul edilmeyeceği gibi -nitekim Allah teala "Rabbmm mucizelerinden bazısının geldiği gün, daha önce imân etmemiş yahut imânı halinde hayır kazanmamış olan kimseye imânı fayda vermez" (Enam, 158) buyurmuştur ve bu âyet, peygamberi tarafından bu şekilde

yorumlanmıştır-, aynı şekilde insanın ruhunun bedeni yönetmekten yüz çevirip, hayvani ruhunu terk etmesinin ardından da, hiç bir amel kabul edilmez. Nitekim Hz. Peygamber (sav.), "Kuşkusuz ki Allah, can boğaza gelmediği sürece kulun tövbesini kabul eder" buyurmuştur.

Allah, bu ümmetteki Hz. Peygamberin zahir halifeliğini, Hz. Mehdi ile bitirmiştir; genel anlamda Allah'ın halifeliğini ise, Hz. Meryem oğlu İsa (as.) ile bitirmiştir.

Allah, Muhammedi velayeti, zât ve ulûhiyet arasında sabit olan berzâhlık mertebesine ulaşan/tahakkuk kimse ile bitirmiştir: çünkü nübüvvetin bitmesi, ubudiyette/kulluk mertebesi yetki/efendilik sahibi olan ulûhiyet mertebesine mahsustur. Genel velayetin bitmesi ise, meliklik, terbiye, ıslah ve benzeri şeylerle alemlerin rablığmm bâtını sırrının sahibidir; bu sırrm genel var-hk sureti karşısındaki durumu, nefse benzer.

Binaenaleyh, bütün bu zikrettiklerimiz, ana mertebelerden ilâhî mertebenin suretidir.

Allah, ihtisasa mazhâr olmuş vâris kullarından kâmilleri ise, cem'ü'1-cem mertebesinin mazhârı olan kuluyla bitirmiştir; o kul gibi cami'/kuşatıcı bir kimse yoktur ve kendisinden sonra hiç kimse, onun vâris olduğu şeyleri elde edemeyecektir. Bütün hükümleri içeren "ahirlik/sonluk" kemâli ona aittir, bu nedenle de, Efendisinden/Mevla başkası onu bilemez.

Allah, bu kulunun dışındaki diğer kimseler için hasıl olan tecellîlerini ise, zâtı tecellîsiyle bitirmiştir; bu tecellînin zuhur etmesiyle, Allah'a sülük edenlerin seyri de sona ermiştir/inhitam.

Allah, bu sülüğün benzeri olan haccı da, makam etrafında tavaf ile bitirmiştir; bu makam, sülük edenlerin kıblesidir.

Allah, külli makamlardan her birisine bir bitiş; o makamın kendisiyle kemâle ulaştığı ve izhâr edip, ortaya çıkardığı bir sır tahsis etmiştir, şayet, konuyu uzatmış olmasaydım, ana makamları ve bunların kimle sona erdiğini veya ereceğini açıklardım. Fakat, hatırlatmak ve ikâz etmek için bu bağlamda bir örnek sundum; bu örnekte, bu zevke ortak olan Ekâbir'den akıl sahip-leri/lübab için yeterli bilgi vardır.

Allah Teala'nm gizlemek istediği bir şeyi, izhâr etmek mümkün değildir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Size ilimden çok az şey verilmiştir."' (îsra, 85).

Allah, doğru söyler ve doğru yola ulaştırır.

Aslî-Şer'î ve Kur'anî Bazı Sırlar

Bilinmelidir ki: Hakkın başta bizim şeriatımız olmak üzere şeriatlar diliyle olan hitabı, öncelikle yedi küllî kısma ayrılır ki, bunlardan her birisinin altmda başka bir takım kısımlar bulunur:

Buna göre bu yedi kısmın ilki, hakikatlerden haber verme-yi/inba içerir, açık-gizli zarar ve faydalan açıklar. Bu ilk kısım, iki kısma ayrılır: Birincisi, akılların kendilikleriyle hemen veya bir ikâz ve hatırlatmadan sonra idrâk edebildikleri kısımdır. İkincisi ise, akılların kendi başlarına idrâk edemedikleri kısımdır; akıllar, bu kısımdaki bilgileri idrâk edebilmede açıklayıcı/kaşif ilâhî bir nura muhtaçtırlar.

Bu Özellikteki bir hakikati zikretmedeki amaç, nefisleri ikâz etmek, himmetleri bu bilgilere ulaşmaya ve elde etmeye teşvik ve bu konuda onlara yardım etmektir; bu ikâzın gayesi ise, insanların kolaylıkla elde ettikleri şeylerle tatmin olup, bunları nihayet zannedip, bunların ötesinde başka bir bilginin bulunmadığını düşünmemelerini temindir; böyle düşünürlerse nefisler, duraklar ve daha fazlasını talepten geri kalırlar.

Bu kısmın içerdiği bazı bilgiler, bazen bunları daha anlaşılmaz ve kapalı kılan lafızlarla bildirilebilir; bununla birlikte, kendisinden haber verilen şey bazen görülen, hazır olan ve farkında °mnmayan ve de bu isimle isimlendirilen , bu vasıf ile nitelenen ?ey olduğu bilinmeyen bir şey olabilir. Bundaki sır ise, bilgileri-Ile ulaşmada rağbeti artırmak için sırların gizemini korumaktır.

Bunları talep ederken gereken ciddiyette rehavet göstermemek gerekir; bu talep, belki de -Allah'ın yardımı ile- bunlara ve diğer sırlara muttali olma imkânı verecek, hatta bunların bilgisine bağlı olan saadete ulaşmayı temin edecektir.

Çünkü insanlar şunu bilirler/fıkh ki:Nefis bu tür bir şeyi aslını bilmeden fer olarak öğrenirse/ bu sırrın ağırlığı nefiste ortadan kalkar ve bundan sonra onu öğrenir. Belki de nefis, Hakkın sıfatlarından tazim Özelliğiyle dinlediği diğer sırları ise, eğip büker, böylelikle bütünüyle o hakikate karşı soğur ve neticede helak olur; hatta belki de fetrette kalır ve belki de Allah'ın âyetlerini/şeair küçümseyerek ve yasaklarını hafife alarak geri döner. Bu kişinin durumu, Hak kendisini muttali kı-lıncaya kadar açık bir imân ile onları dinleyen ve hürmetle onları aklında tutan kişiden farklıdır; böylelikle imanlı kişi, bu sırları aslından öğrenir ve perdeli müminin onlara gösterdiği tazimle nispet edilemeyecek bir hürmeti bu sırlara gösterir: çünkü bu hürmet, hiç zail olmayan ilmin neticesidir, buna karşın ilk hürmet ise, yok olacak bir vehmin ürünü idi. Böylelikle Sari ve kendisine tabi olup, bilgisinin kaynağında O'na ortak olan kimse, bu gibi bir sırrı açıklamış olsaydı, bu bilgileri küçümseyen kimsenin bu açıklamalarla şakiliğe düşmesine sebebi olurlardı; "alemlere rahmet" olarak gönderilen bir insan, böyle bir davranıştan münezzehtir.

Zikredilen afetin sahipleri, selimliğini yitirmiş fıtratların ve ilk parıltıların/levamih mensuplarıdır: onlar, sahîh imânın temizliği üzerinde kalamamışlar ve zâti müşahedenin hakikatini ve sarih keşfi elde edememişlerdir. Çünkü kesin müşahede ehli ve şuhud ehli, eşyaya hürmet eder/tazim ve onları Hakkın şeaıri, mazhârları ve isimlerinin suretleri diye görürler; zorlananlar ise, isimlerin isimlerinin/esmaü'1-esma mertebesinde dur-muşlardır. Onlar, isimlerin ve bu isimlerle isimlene-nin/müsemmâ hakikatini bilemezler; böylelikle onların hürmetleri/tazim, vehimden kaynaklanan biçimsel bir hürmet olur ki, his ve nefsin idrâki bu hürmeti ortadan izale eder.

Bu nedenle Sari (sav.), insanların himmetlerini belirttiğimiz konulardaki bilgilere ulaşmaya teşvik için ve de akıl sahiplerinin tebliğde onun yetkin gücünü öğrenmeleri için zikrettiğimiz hususu dikkate almıştır; bu yetkinlik sayesinde o, söz konusu hakikatleri ne gizlemiştir ve ne de ifşa etmiş, asine onları tam ibarelerle dile getirmiş, bunlar, akılli-zeka/lüb sahiplerine maksadı tam olarak aktarabiliri işlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber, bu hakikatleri uygun isimlerle isimlendirmiştir; bu isimlendirme, bir yandan tam açıklık ve onun getireceği zararlardan korunmuşken, öte yandan, sıradan insanların anlamasını da engellemez. Böylelikle Hz. Peygamber, bu hakikatleri dile getirirken, nefsi zayıf kimse kutsiyet mertebesine arzu duyup, yükselsin, akıllı kişinin ise basireti artsın diye, açıklık ve gizliliği birleştirmiştir.

Allah, ona ve içimizden onun kardeşlerine ve de doğruya irşat eden kimselere en hayırlı şekilde mükafatlar versin!

Diğer kısım ise, başka bir mesele için verilmiş örnekler /darb-ı misâl kabilinden olan şeylerdir; bunu, Hakkın bildirme-siyle, günahlardan sakınmış kimseler bilirler.

Bu da iki kısma ayrılır: birincisi, bizzat verilen örneğin de, örneğin kendisi için verildiği iş gibi, Öncelikli amaç olduğu kısımdır; bunun nedeni, verilen örneğin değeri ve içermiş olduğu mühim yararlardır. İkinci kısım ise, öncelikli gayenin misâlin kendisinden dolayı verildiği ve o şeye dikkat çekilen meselenin olduğu kısımdır; bu kısımdaki örneğin içermiş olduğu faydalar ise, birincil değil, ikincil olarak amaçlanmışlardır.

Zayıf akıllılar adına korkmasıydım ve Şari'nin riâyet ettiği ve bizim de dikkate almamız gereken hikmeti gözetmiş olmasıy-dım, her kısımla ilgili bir Seri mesele zikreder ve ilâhî katta o şeyin aslına dikkat çekerdim; fakat bir örnek zikrediyoruz ve akıl-11 kişi için bu yeterlidir:

Birincil olarak amaçlanan/(kast-i evvel ile murad) şey, iki kısma ayrılır: mutlak ve mukayyet. Buna göre mutlak, ilim ve varlık mertebelerini kemâle erdirmekten meydana gelen kemâldir; buna, defalara işaret etmiştik. Mukayyet ise, her zaman ve dönemde o asrın kâmilidir; kâmilin dışındakiler ise, bu yönden, ancak ikincil olarak amaçlanmışlardır. Bununla

birlikte onlar da, başka bir itibar ile birincil olarak amaçlanmışlardır, ki, bunun nedenine daha önce işaret etmiştik. Bunu, yani birincil amaçla kast edilen kimseleri, zikrettiğimiz konuda ilk muhataplar takip etmektedir: çünkü onlar, Seri hükümlerin oklarının ilk hedefleridir; bu bağlamda, özellikle de, Şari'nin başlangıçta ortaya koymadığı meşru bir hükmün inmesinin sebebi olanları zikredebiliriz.

Bunu anlayınız, Allah'ın izni ile doğruya ulaşırsınız.

Diğer kısım ise, alemin maslahatı için amaçlanan şeylerdir; bu maslahat, alemin ve ehlinin âhirette korunmasıdır. Bunlara örnek olarak, dünyada, âhirette, Allah katında ve Allah'ın dilediği kimselerin katında faydalı ilim ve amelleri verebiliriz; bu fayda, kendisinden yararlananların bedenlerini ve ruhlarını kapsar. Ayrıca, alemin ve ehlinin korunmasıyla ilgili söz konusu maslahat, dünya hayâtı için de geçerlidir; bu kısma örnek olarak "Sizin için kısasta hayât vardır" (Bakara, 179) hükmü, zenginlerden zekat alıp, bunları fakirlere dağıtmak, ruhbanlarla savaşmamak verilebilir: çünkü, ruhbanlarla savaşmada herhangi bir maslahat veya cizye almak ve benzeri gibi, nübüvvetin sırrı, yollan ve ondan ortaya çıkan yararlar kapsamında zikredilmiş bir fayda yoktur.

Yedinci kısım ise, bütünden ilk-mutlak anlamda amaçlanan şeylerdir ki, bunu biraz önce belirtmiştik; bu kısım, bütün kısımlara sirayet eder.

Hz. Peygamber'in mirasıyla tahakkuk eden/miras-ı Mustafa ve Kur'an'm en büyük Ümmü'l-kitap'tan özel zevk ile tenezzül edişini bilen kimse, aziz kitabın sırlarını bilir ve onun külli kısımlarının zikrettiğimiz kısımlarda sınırlı oluşunu anlar. Ayrıca bu kişi, görür ki: bu taksimde tam hakikat vardır ve bunda muhatapların hali, anlayışları ve de aşina oldukları şeyler; mevtin, zaman, mekan ve ilk muhatapların halinin hikmeti, sidr-i mah-dûd, talh-i memdud, ma-i meskûb ve zill-ı memdûd gibi ilk mertebelerin saygınlığı için/hürmet gözetümiştir; söz konusu mertebeler, Kur'an'da ve Sünnette defalarca zikredilmişlerdir. Ümmetin çoğunluğunun, teşvik ve benzeri konularda bu gibi ifâdelerin zahirinden bir nasipleri yoktur. Bu ifâdenin bir benzeri de, erkeklere ait olan "gümüş bileziklerle süslenmişlerdir" ifadesidir; bunlar, mümin kişinin abdestin ulaştığı uzuvlarını süslerler.

Bunu anla ve düşün!

Şimdi de, küllî-şerî ana hükümleri zikredeceğiz. Şöyle deriz: Helâl iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyet helâl. Buna göre mutlak helâl, varlıktır/Vücûd: çünkü varlık, kendisini kabul eden hiç bir şeyden asla men edilmemiştir. Bir açıdan mukay-yet-helâl ise, mükellef insanın işlediği veya fiü-hal-söz olarak içinde bulunduğu her türlü iştir; bu işler, dünya hayâtında yasaklanmamış, gerek bu hayâtta ve gerekse âhirette de kendilerinden dolayı herhangi bir mesuliyet yoktur.

Haram da iki kısma ayrılır: Mutlak ve mukayyet haram: Mutlak haram, Hakkın künhünü -Hakkın kendisiyle kendisini biknesi veya görmesi gibi- ihata etmektir. Bir açıdan mukayyet haram ise, mükellefin halinin değişmesiyle Hakkın hükmünün değişmediği her fiildir; bu fiilin gereği, cezalandırma ve yargılamadır. Bunlara örnek olarak, şirk, ana veya oğlu nikah etmek gibi fiilleri verebiliriz: çünkü bu tür fiiller, Ölü etinin haram kılınması gibi, mükellef zaruret halinde bulunduğunda helâle dönüşebilen haramlara benzemezler. Bu ikinci tarz hüküm, mükellefin halinin değişmesine göre değişir, dolayısıyla bu hüküm, bir durumda tespit edilir, ikinci bir halde ise, başka bir hal ile iptal edilir.

Meşru hükümlerin çoğunun durumu böyledir. Bunların sayılmasına ve meselenin uzatılmasına gerek yoktur; zikrettiğim kısımların dışında kalanlar ise, bu kısımlara nispetle cüzî kısımlardır.

Mubah da, mutlak ve mukayyet kısımlara ayrılır: Buna göre mutlak mubah, teneffüs etmek, mekana yerleşmek ve bütün açısından hareket etmek gibi fiillerdir. Mukayyet mubah ise, su içmek ve bedenin müstağni kalamayacağı şeylerle beslenmek veya insanın zorunlu olaratk kendisini koruduğu barınmak ve yerleşmek gibi fiillerdir.

Mekruh, hayır ve şerrin karışık bulunduğu her işteki baskınlıktan ibarettir: her iki yöndeki/hayır ve şer kuşku, herhangi bir sarih nassa dayanmaksızın arzu, adet, aklen beğenmekle ortaya çıkar. Takvada gözetilen kesinlik ve ihtiyat, bundan sakınmayı gerektirir; bunun nedeni ise, çoğunluğa nispetle o fiilden umulan gizli bir zarardır ki, nadir kimseler ise, o şeyin zararından ilâhî inayet veya ilmî "iksir" sayesinde korunurlar. Bu özellik, güçlü nefis ve mizaç sahibi kimselerin zehirli ve benzeri zararlı yiyecekler karşısındaki durumlarında olduğu gibi, esas alınmaz. Ayrıca, bu bağlamda başka bir örnek de zararlı gıdaları ve benzeri şeyleri yiyen doktordur; doktor, bu zararlı gıdaların zararını bir ilaç ile ve başka bir şey ile giderdikten sonra onlardan yer.

Açıkladığımız bu meselenin dili, "Muhakkak ki iyilikler kötülükleri giderir" (Hud, 114) âyetidir. Ayrıca Hz. Peygamberin. "Her kötülükten sonra onu yok eden bir iyilik yap" hadisi de bu kapsama girmektedir.

Bunu bilmelisin!

Mendup, zararsız ve genellikle faydası umulan ya da bazı durumlarda bazı kimseler için çok faydalı olduğu ümit edilen bir şeyle karışık olduğu için, gizli veya az belirli bir faydası olduğu zannedilen her iştir. Mendup, adeta, mekruhun zıddıdır.

Hz. Peygamber, iki durumu da birleştiren bir kaideye dikkat çekip, şöyle buyurmuştur: "Bir adam Allah'ı gazaplandıracak bir kelime söyler, bu kelimenin nereye ulaşacağını bilmez, böylece o kişi o kelimesinden dolayı Cehennemde yetmiş kuyuya düşer. Bir adam da, Allah'ı razı eden bir

kelime söyler, onun nereye varacağını bilemez, böylece bu kelimesinden dolayı 'illiyyîn' derecesine yazılır/'

Başka bir rivayette ise, "Allah bu kelimesinden dolayı o kişiye kendisiyle karşılaşacağı günde rızâsını farz kılar" buyrul-muştur.

Nasih/hükmü kaldıran ve mensuhun/hükmü kalkan sırrına gelince: Nasih, hükmü sabit olan ismin hükmüdür. Bu ismin saltanatı herhangi bir şeriatta taayyün ettiğinde, şeriat bu ismin hükmü devam ettiği sürece devam eder ve o şeriatın bu ismin dairesinin içermiş olduğu hakikatleri/a'yan ifâdesi, bu ismin hükmünün sürmesine bağlıdır.

Mensuh ise, Haktan belirli bir gurup adına şeriatın feleğinden daha küçük feleği olan herhangi bir ismi yönünden beliren her hükmün ifadesidir; bu ismin hükmü şeriatta ortaya çıkar ve Hak, bu ismin hükmünün, kendisinin ortaya çıktığı şeriatın devrinin ve zamanın sona ermesinden önce bitmesini gerektirmiştir. Buna göre, önceki meselede hüküm sahibi olan isme mukabil bu ismin saltanatı ortaya çıktığı vakit -ki bununla birlikte bu şeri-atın kendisine dayandığı isme dahil olurlar- önceki ismin hükmü sonradan gelen isme katılır; böylece, geç gelen ismin saltanatı ortaya çıkar ve devri devam ettiği süre devam eder.

Nitekim Hak, bunun kaynağına peygamberin diliyle dikkat çekmiştir: "Benim rahmetim, gazabıma baskındır."

Muhkem ise, bizatihi açık olan şeydir; ayrıca o, Hakkın "ilah", alemin ise "meluh" olarak gerektirdiği şeylerdir.

Müteşabih, bir açıdan Hakka, bir açıdan ise aleme nispet edilmesi mümkün olan şeylerdir; bu bağlamdaki hüküm, nispet ve izafetlere göre değişir.

Bunu anlayınız, kuşkusuz ki, ilâhî mertebelerde meşru hükümlerin asıllarına dikkatinizi çektim; Hakkın şeriatların diliyle ve bütün şeriatlar üzerine ve bütün peygamberlerin zevkine hâkim olan bizim şeriatımızın diliyle kullarına olan hitabını size bildirdim.

Artık sen de, dikkatini çektiğimin meselenin önemini ve müntesip olduğun peygamberin kadrini idrâk et, onun şeriatının haklarını yerine getir: çünkü Muhammedi şeriatın haklarını tam olarak yerine getirip, Hakkın kendisini o şeriatın edeplerini layık oldukları tarzda gözetmeyi nasip ettiği kimseye Hak, bütün önceki şeriatlarda Hakkın gizlemiş olduğu sırları açıkça gösterir; bu kişi, bu sırlarla ve ayrıca bunlardaki Allah'ın emrinin sırrıyla tahakkuk eder. Böylelikle bunlarla hüküm verir, bunların dilediği hal ve özellikleriyle zuhur eder.

Bununla birlikte, kuşatıcı ve ihata edici Muhammedi şeriatın hükümlerinden de dışarı çıkmaz. Şayet o şeriatın adabından yükselip, zahirî adabından bâtını adabına terakki ederse; bu adabın rûhânîliğine

eklenirse ve Hakkm seçkin kullan ve kâmil mümin kardeşleri arasına katılırsa, onların tattığı hakikatleri tadar, eşya hakkında ve eşyada onların verdikleri hükümlerle hüküm verir.

İşte bu, Allah'ın fazlıdır. Allah, onu dilediği kullarına verir. Allah, büyük ihsan sahibidir.

Sonuç

Bu bolüm, bütün hikmetleri içermektedir ve kitabın sonu olmaya uygundur.

Bilinmelidir ki: Bazı şeyler vardır ki, onlar, hükümleri, mertebeleri ve sıfatları yönünden ilmen sayılamazlar, müşahede edilemezler ve görülemezler. Bazı şeyler de vardır ki, görülmeleri, herhangi bir şeye taallukları ve de kendi şe'nleriyle sınırlanmayı kabul etmeleri yönünden müşahede edilir ve görülürler; söz konusu şe'nler, bir itibarla "isimler" ve "mertebeler", başka bir itibarla ise "sıfatlar" diye isimlendirilirler.

Bununla birlikte onu ihata etmek ve hakkında sınırlayıcı hüküm vermek mümkün değildir.

Haktan olan payımız, bu kısımdır. Bu hale tercüman olan bir şair şu mısrada ne güzel söylemiştir:

Gözler senin güzelliğini gerçek üzere görmüşlerdir Akıllar ise, onun künhüne sahih anlamda erişememişlerdir

Bilinmelidir ki: Farklı şe'nleri vb. itibarıyla çeşitli vecihleri °lan herhangi bir varlığı tam olarak bilmek, bu vecihlerin değeri ve ulvîliğine göre veya şerefin nedeni olan dereceden uzaklığa veya vecihlerin, nispetlerin ve tafsili hükümlerin fazlalığına bağlıdır: Bu fazlalığı şöyle örneklendirebiliriz: Zeyd'in ilmi, beş yöne taalluk eder, buna karşın Bekir'in ilmi, o varlığın on vechi-ne ilişir.

Hakikati mâhiyeti açısından kendinde bulunduğu/fi-nefsü'l-emr hale göre bilmek ise, Hakkı bilmek hariç, bu bilmede bilenler arasında hiç bir üstünlük, farklılık ve çeşitlilik olmaz. Hakkı bilmek ise, böyle değildir, çünkü Haktan ilim veya müşahede olarak idrâk edilen, Haktan taayyün eden ve a'yana göre sınırlanan şeydir; ya da, birbirleri için zahir olan şe'nlerine göre veya Hak bunlarla ve onlara göre zuhur etmiştir ya da bu şe'nlerin bir kısmı diğerlerini ve Hakkı da kendi açılarından idrâk etmiştir de diyebilirsin.

Bu miktar, lizâtihî taayyün etmeyen ve de lizâtihî hiç bir şeyin de onda taayyün etmediği Gayb'tan taayyün eden şeydir.

Taayyün, taayyün dışı olan Gayb'ten sürekli devam eder. Çünkü, Hakkm tecellîsini kabul eden ve onu belirleyen/muay-yin mümkünlerin bir nihayeti yoktur. Şöyle de diyebiliriz: Hakkın zuhurunun taayyün ettiği ve çeşitlendiği şe'nlerinin bir nihayeti yoktur. Hak, daha önce de belirttiğimiz gibi, tecellîgâha, onun sıfat ve hükmüne tabidir.

Bunu anlayınız; bu kelimelerde size bildirdiğim hakikatler üzerinde düşünürseniz, garip şeyleri idrâk edersiniz.

Bilinmelidir ki: Allah, bu kitabı tamamlamayı nasip edince, kulunun kulluk diliyle Rabbine şükretmesi gerekmiştir. Bu kitaba, hikmetlerin özleri, latif hakikatler yazılmıştır; bunlardan maksadı ancak büyük muhakkiklerin yoluna katılanlar süzebilir. Bunun yanı sıra, bu bilgilerin kaynağına, membaına, hazinesine ve kökenine de muttali olmak gerekir.

Şükür mertebelerinin en üstünü, O'nun hakikatini ve sadece Hakkm Efendi ve nimet veren olduğunu bilmektir. İşte ben, şu" kür ve şükrün gereklerine, hükmü bütün sıfatlara da şamil ola' cak ve kemâl zevkine işaret edecek şekilde dikkat çekeceği; sonra da benimle izhâr ettiği, öğrettiği, bildirdiği ve açıkladığı şey ile Rabbime tazarru edeceğim:

Şükür, Hakkın sıfatlarından birisidir, çünkü Hak eş-Şekûr'dur; onunla, yani şükür ile tarif ve mukayyet övgü ortaya çıkar.

Şükrün iki sebebi vardır: Birincisi minnet kabilinden başlangıçta ulaşan nimet ve "Size ulaşan her nimet Allah'tandır" âyetinin sırrını düşünmekle yapılan şükür, ikincisi ise, sabır karşılığında gelen ihsandır. Ayrıca bu ihsan, kulu imtihan etmek, yaratılışının Özünü sürekli maruz kaldığı şe'nlerin tesirlerinden ayıklamak için kula ulaşır. Kulun'Hakka şükrünün neticesi olan bu ihsan, bu sayede kulun daha fazla ihsana mazhâr olmasını gerektirecek şekilde, onda başka bir şükür meydana getirir. Binaenaleyh, iş daima rablık mertebesi ile kulluk mertebesi arasında döner durur; böylece, şükrün hakikati bütün hükümlerinin kulun makamında zikredilen tarzda gerçekleşen ayıklama ve tereddüt ile zuhûruyla tamamlanır. Bunun neticesinde ise, kulun ve özelliklerinin kemâl hali, ilâhî kemâl özelliğiyle zuhur eder.

İşte, Hakka ve halka nispet ve izafe edilen bütün hal ve vasıflarda da durum böyledir. Bunlar Hakka ve halka, "cem"' ve "si-va" diye isimlendirilen makamda ortaklık ve perde makamında aleme nispetle "ortaklık" diye isimlendirilen tarzda nispet ve izafe edilirler. Çünkü sıfat, rabhk mertebesi ile kevnî mertebe arasında gider gelir; varlık olarak Hakkm mertebesinden başlar, taayyün olarak da kevn mertebesinde ortaya çıkar. Söz konusu sıfat, temizdir, mukaddestir ve mutlak anlamda

kabul edicidir; başlangıçta alemde "ayn" hükmüyle taayyün etmiştir. Bu ise, sadece taayyünün kendisidir.

Bu sıfat, kevnî varlık alanına girdiğinde ise, aslî temizliği ile kevnî hükümlerin gerektirdiği boyanma arasında bir baskın gelme mücadelesi başlar; kevnî hükümler, farklı hakikatleri yönünden kabul-ret, tesir-teessür, smırlama-ıtlak, bâtmlık-zuhûr olarak ou boyanmayı gerektirirler. Buna göre bu ilâhî sıfatın eseri, amaçlanan tecellîgâh olan beşerî tavır ve makamda zuhur etmekle kemâle erinceye kadar böyle devam eder. İnsan da bu sıfat yönünden başka bir hal ve Özellik kemâli kazanır ve onunla birleşip, ilâhı tavra yükselir. Burası, ahadiyyü'1-cem mertebesidir.

Kemâlin sırrı bütün isim, sıfat, hal, mazhâr, mertebe, zaman, açısından ilâhî ve kevnî her iki makamda da zuhur edince ve kul iki tavrm hükmüyle tahakkuk edince -ki bu iki tavır, Hakkın mertebesi yönünden ıtlak/mutlakhk ve kulluk mertebesi yönünden ise sınırlanmadır/takyit- bunun ardından kul takyitte, Hak ise, mutlaklıkta sınırlanır.

İşte bu durumda, maksat olan birleştirici kemâl, övülen makam/makâm-i mahmûd ve de ihsan edilen nimetler zuhur etmiş olur.

Allah'ım! Sen şunu bildirdin ki: Her övgü sahibinin övüleni övmesi, övüleni tarif etmektir; bu tarif ya, zât veya sıfatları veya halleri veya hepsinin toplamı yönünden yapılmış bir tariftir. Bunların hepsinin veya bir kısmının senin celâline layık olduğu tarzda ortaya çıkması, ancak senin yardımın ile mümkün olabilir: çünkü sen, kendini bildiğin tarzda, kendinin dışındaki kimselere malûm değilsin.

Biz, tarif veya başka.herhangi bir konuda isabet etsek, bu durumda, methinin suretini, övgünün hakikatlerini ve şe'nlerinin ve isimlerinin hükümlerini veya zâtının dilediğin hallerini veya bekâsının kisvelerini bizde izhâr ettiğin için isabet eden sensin. Şayet hata etmişsek veya eksik bıraktıysak, bundan dolayı da kınanmamamız gerekir. Çünkü bizler, kendi özelliğimize ve istidatlarımıza ve ilmimizin nihayetine göre şunu bildik ki: Senin için ispat ettiğimiz veya senden nefyettiğimiz her şey, sana layık bir kemâldir veya sana nispeti uygun bir şeydir.

Allah'ım! Bütün hamdleri içeren ve na'tlardan, hükümlerden ve tasavvurlardan münezzeh hamd, kendi adına razı olduğun ve bu hamdi yapmasını veya vasıtasıyla bunu kemâle erdirmek istediğin kullarından razı olduğun tarzda sana aittir; bunun kemâle erdirilmesi, bizim isabet ettiğimiz hükümler ve tariflere go-redir. Bu hüküm ve tarifler, bizim idrâk vasıtalarımızın zahirinde ve bizden sana izafe edilmişlerdir.

Allah'ım! Senden gelenleri kabul makamında bizim adiiruza ikâmet etmen yönünden Senden kabul ettiğimiz şeyler yönünden hamd, yine sana aittir. İşin sonu sana aittir. Tam ede makamında ve o edebin diliyle, azametinin ve celâlinin gerektirdiği hakkı ihlal etmemiz ve de senin

künhünü ihata etmekten aciz ve eksik olduğumuz ve senin sırrına muttali olmaktan, senin emrini öğrenmekten affını dileriz: çünkü ilim ve benzeri sıfatların bize izafe edilişi yönünden bizler bilmeyiz ve tarif esnasında hamd ve senaya gücümüz yetmez. Bu hamd, bizimle zuhur eden en yetkin ifadesidir.

Şayet, daha istidatlı, ihatalı ve bilgili olsaydık, bu hal, bizim ile ve bizden zahir olurdu; çünkü, senin zuhurunu dilemediğin gizli hiç bir şey yoktur. İşin başı ve sonu, mücmel bâtmı ve zahiri sana aittir. Bundan sonra seni bir şeye hasredersek ve durak-sarsak, bu sonluluk bize aittir, sana değildir; ayrıca bu sonluluk, sadece bizim cihetimizdendir ve bunda şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü bizim bildiğimiz şudur: Sureti senin ilminde tam olarak zuhur etmiş her malûmun hükmü, bizde ve senin mertebende zuhur etmelidir. Bunlardan birisi de, nihayetin mânâsının ve bununla nitelenen herhangi bir şeyin sabitliğidir. Öyle ki, akıllar senin celâlinden dolayı bunu sana nispet etmeye cesaret edemezler. Halbuki biz, sonluluğa ehiliz, çünkü üçüncü bir kimse yoktur. Bundan dolayı da kınama olmaz.

Bizden başkasına nispet edilmesi sahih olmayan bir şey ile zuhur edersek, bunda da mazuruz; bu bizim mazeretimiz ve ha-limizdir. Bununla birlikte, dilin ulaştığı her şey, zemmedilir, isim ve özellik yönünden eksiklik ile nitelenir. Bütün bunlarla birlikte, bizler mertebeler, haller ve sırların dilleriyle itiraf etmekteyiz ve bize öğrettiğin kadarıyla şunu bilmekteyiz ki: Kesin hüccet, bütün mertebe ve makamlarda senden "başka" kıldığın kimseye karşı sana aittir. Çünkü hiç bir şey yoktur ki, irâde ettiğin şeylerin taayyünleriyle tecellîlerinin nurlarını yaymak ve senin zuhurlarının mertebelerini tamamlamak için var olmuş olmasın; yoksa senin dışında herhangi birimiz, bir şeyin gerçek anlamda cüzî veya küllî olarak kendisine nispet edilmesine hak sahibi olamaz.

Her şey sana ait iken, nasıl olur da böyle bir şey sahih olabilir? Üstelik sen, kendi hallerinin suretlerinde zuhur edensin. Bunlar, senin şe'ninin tafsilleri, zâtı ilminin genişliğinin ve senin gizli sırlarının ihata özelliğinin yayılmasıdır. Böylelikle senin celâlinin ve cemalinin üzerine hâkim olan kemâlin bütün hal ve isimlerin tahsisini; mutlak şe'ninden kendisini ayırt eden özelliğiyle beliren her şeyi izafe etmeyi, onu bir resim ile tavsif ve ta-rifi gerektirmiştir. Böylelikle, taaddüt ortaya çıkar ve zât gaybm-da gizli halde bulunan genişliğin zuhur eder. Bu, senin zuhurunun çeşitlenmesi ve yenilenmesine bağlıdır.

Buna göre, şe'ninin bir payının hükmü zâtının ahadiyetinin hükmüne galip gelirse -ki bunun nedeni o kişinin sapmış olma-sıdır-o kişi, alimlerden sayılsa bile idrâk ettiği şeyi şe'ne, hatta Özelliğe nispet eder, o şe'nin isminden ve resminden gerçeğin dışında bir tanım vehmeder. Bu tanımın hükmü, senin o kula yönelik razı olduğu ve olmadığı imtihanlarının kisvelerine döner. Nitekim aziz kitabında şöyle buyurmuşsun: "Sizi iyi ve kötü ile imtihan edeceğiz, sonra bize döneceksiniz."

Senin zâtının hükmüyle kalıp, senin zuhurlarının renklerinin kendisini tesiri altına alamadığı ve ezemediği kimsenin ise, müşahede ve marifeti sahih olur. Bunlar, şe'nlerinin çeşitli hükümleriyle sana aittirler; şe'nlerin ise, senin isim ve sıfatlarındır. Bu kimse, ortadan herhangi bir tarafa sapmaz, böylece, varlık dairesinin merkezine ve odağına yerleşen kimselerden olur.

Allah'ım! Senden ilmimizin yettiğince şunu dileriz: Bizi, bir sıraya koyma ve ehl-i sıdk ve iftiracılarla yan yana koyma; aksine, bizim taayyün etmemizi istemişsen, bir emir ve memur kaçınılmazdır, bu durumda, senin bizim için taayyün etmen, kendi taayyününe, ayrıca kendinden kendin için seçtiğin tarza ve sana veya kendisine nispet itibarıyla onun taayyün etmesini dilediğin kimselere göre olsun.

Çünkü sen bizi bu işe ehil kıldın ve bu sırra muttali eyledin. Artık, bizi yerleştirdiğin her halde bize kefil ol; bu haller, bizim sabit olmamızı, herhangi bir şeyin bizim için sabit olmasmı veya bizden onu talep eder. Böylece her türlü sıkıntıdan selamet; her beladan azatlık ve kurtuluş elde ederiz.

Bizim elimizden tut, her şeye karşı bize vekil ol! Senin kendi adına bizim için razı olduğun işlerde bize yardım et. Ayrıca bizim de, muhabbetinin en kâmil mertebelerinde ve rızânın en

ulvî derecelerinde senden tam olarak razı olmamızı sağlayacak şeylerde bize yardım et.

Kitap tamamlanmıştır.

Allah hakkı söyler ve dilediklerini doğru yola ulaştırır.

Bütün iş, Allah'a aittir. O, el-Evvel, el-Ahir, ez-Zâhir ve el-Bâtmdır.

Nefehatü'1-üns, s. 769; Haz. Prof. Süleyman Uludağ, Prof. Mustafa Kara.

Ahmet Renizi Koryürek tercümesi.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 9-20.

1970, Matbaa-i darü't-telif.

Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kainat ve İnsan/İstanbul, 1967.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 20-21.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 25-26.

Konevî, genellikle, bu gibi ikili veya bazen üçlü terimleri isim veya sıfat tamlaması olarak kullanır. Bu terimler, bazen bir mertebenin veya varlığın farklı işlevlerini tanımlarlar. Burada, iimî-nurânî diye isimlendirilen "gaybî" mertebe, Hakkın kendi isim ve sıfatlarını bildiği ilâhî ilim mertebesidir. Bu mertebe, aynı zamanda Hakkın eşyanın hakikatlerini de bildiği mertebedir. Burada Konevî, ilim ile nûr arasında bir özdeşlik kurmaktadır ki, bunun nedeni, ilim ile nûr, bunun mukabilinde ise cehalet ile zulmet ya da karanlık arasındaki ilişkidir. Konevi, ilmi "varlık tecellîsi" veya sadece "vücûd" ile de özdeşleştirir. Böylece eşyanın ilâhî ilimde bilinmesi, onların "adem/yokluk" halinden ilâhî ilimde "sübût" haline getirilmeleriyle aynı sürece verilen isimdir.

Bu mertebe, vahdet-i vücûd ıstılahında "taayyün-i evvel" veya "vahidiyet"

mertebesi diye isimlendirilir ve bu mertebede Hak, kendi gaybmda müstehlek olan isim ve sıfatlarını birbirinden temeyyüz etmiş halde bilir.

Tevrat, încil, Zebur ve Kur'an.

Konevî, ilâhî isimleri iki kısma ayırır: Bunların bir kısmı, aslî-ana İsimler-

dir. Bunlar, hayât, irâde, ilim ve kudrettir. Bunların dışındaki isimler ise, sayı olarak sınırsızdır. Hakkın isimlerinin sonsuz olmasının nedeni veya bunun neticesi, varlıkların sonsuz olmasıdır: çünkü, Konevî'nin de belirttiği gibi, varlık türleri ilâhî isimlerin ve sıfatların mazhâr ve suretleridir.

Bu komi, Sadreddin Konevî'nin varlık anlayışının en önemli yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Bütün varlıklar, ilâhî isimlerin mazhârlari olduklar gibi, her varlık ilâhî mertebelerden bir isme dayanır. Bu isim, o ı varlığın Tanrı ile olan ilişkisini belirlediği gibi, bu isim de o varlıkta tasarruf sahibidir. Bu isim, o varlık için "rabb-ı has" diye İsimlendirilir. Bu h isim, aynı zamanda o varlığın Tanrı'yı bilmesini de temin eder. Bu yö-,ij nüyle Konevî, ilâhî isimleri Tann'nın bilinmesinin "anahtan/miftah" sayar.

Konevî'nin burada ifâde ettiği düşüncesi, varlık ve zuhur meselesini en iyi bir şekilde açıklandığı "ayna" sembolüyle daha anlaşılır hale geîebi-lir. Konevî'ye göre, zuhurun gayesi Tanrı'nm kendi sıfat ve isimlerini bir "ayna" mesabesindeki bir mazhârda görmek istemesidir. Bütün alem Tanrı için bir ayna olduğu gibi, alemdeki her bir tür de, kendi kabiliyet ve istidadı oranmca Tanrı'nm herhangi bir isminin kemâlini yansıtan bir aynadır. Burada Konevî, güneş ve güneş ışınlarının yeryüzünü aydınlatması ile, Tann'nın tecellîlerine -ki aslında bu tecellî tektir- mazhâr olan varlıklar arasında bir ilişki kurar. Buna göre, yeryüzünde güneşi en iyi alan kısım, güneşin tam hizasında bulunan kısımlar oiduğu gibi, Tan-rı'nm tecellîsini tam olarak alabilmek de varlık dairesinin merkezinin hizasında bulunmaya bağlıdır. Bunun zıddı ise, "etraf yeni kenarlarda bulunmaktır.

Konevî'ye göre bu mertebenin sahibi, başka bir ifâdeyle ilâhî mertebe dairesinin tam hizasında bulunan kimse, varlığın gayesi ve nihai hedefi olan insân-ı kâmil, yani Hz. Peygamberdir. Dolayısıyla, onun kelâmı de diğer varlıklara göre daha güçlü ve etkilidir.

Konevî, Tann'ya herhangi bir şekilde "zorunluluk" yüklememek için Hakka teveccühü ilâhî bilgilere ulaşmanın bir vesilesi sayıp, bunu bir zorunluluk olarak görmemek için dikkatli bîr üslup kullanmaktadır. Buna göre, şayet "Ba" harf-i cenine kullanmış olsa, teveccühün herhangi bir şekiide Tanrı'nın ikramında tesir edeceğini belirtmiş olabilirdi, bunun yerine Konevî "inde't-teveccüh" diyerek sebeplerin sadece "vasıta" olduklarını belirtmiş olmaktadır.

"Bileği bıçağı keskînleştirdiği gibi, teveccüh de basireti keskinleştirir. Basiret keskin ve temiz olduğunda, bıçakta kesme kuvveti yarattığı gibi, Allah basirette de bir "fetih" yaratır" (Abdülkadir Ata).

Abdülkadir Ata, bu noktada Konevî'nin ilâhî sırların bir kısmım saklamayı tercih etmekle şeyhi Ibnü'l-Arabî'yle çeliştiğini iddia etmektedir. Çünkü ona göre tbnü'l-Arabî, sûfînin naiî olduğu bilgileri muhatapların durumunu dikkate almadan izhâr etmiştir. Bunu teyit için de İbnü'l-Arabfnin şöyle bir ifâdesini aktarmaktadır: "Rical'de (:sûfîler) herhangi bir ayrım yoktur. Onlar bilgileri ortaya koyarlar, hiç kimseyi ondan mahrum etmezler. Çünkü onlar bilirler ki, herkes bu ilimlerden sadece kendi ehliyeti oranında nasiplenebilir. Bu ise, Allah katından olan bir anlayıştır. Onlar, ilâhî ahlaka uyarak, bu ilimlerde dalâlete düşecek veya hidâyete ulaşacak kimseleri dikkate almazlar."

Ata, bu ifâdeyi îbnü'l-Arabi'nin el-Abadile isimli eserinin Abdullah b. Salih b. Abdülhamid'den söz edilen bölümden aktarmaktadır. Bunun ardından İse, aynı eserden başka bir örnek vermektedir: "Racul, ilimde ebedî olarak bast edilmiştir/mebsut." Bunun ardından Îbnü'l-Arabi'nin Kur'an'm muhataplarının inkâr edip veya kabul edip etmeyişlerini dikkate almadan kendisini izah edişiyle sûfîlerin tavırlarını kıyaslamaktadır. Bkz. îcazü'l-beyan, s. 102.

Doğrusu, Konevî ile lbnü'I-Arabî arasında bu noktada bir görüş ayrılığı olduğunu ileri sürmek, yanlış bir değerlendirmedir. Gerçi îbnü'l-Arabi'nin aktarılan ifâdelerinden bu gibi bîr İzlenim almak mümkündür. Ancak bizzat İbnü'î-Arabî, sûfîlerin çeşitli nedenlerden bilgilerini gizlediklerini veya sadece kendilerinin anlayacakları bir dille bunları ifâde ettiklerini belirtmektedir: "Allah, mahlukatım yarattığı zaman insanlığı çeşit çeşit yaratmıştır. Alim vardır, cahil vardır, insaflısı, inatçısı vardır.

Zalim ve mazlum vardır. Hâkim ve mahkum vardır. Hükmeden ve hükmedilen vardır. Kendisini Allah'a kulluğa adamış, vehb-i ilâhî yolundan Allah'ı bilen ehluİlah'a karşı şekilci alimlerden daha katı ve şedit kimseler yaratmamıştır. Vehb-i ilâhî, kendilerine Allah'ın yaratıkla-rındaki sırlarını

bahş eder. Kitabının anlamlarını, hitabının işaretlerini onlara açıkiar. Onların bu insanlara karşı durumu, Firavunların peygamberlere karşı durumu gibidir. Haİ böyle olunca, arkadaşlarımız işaret diline yönelmiştir. Onların Allah'ın kitabım İzahları, hakikat ve faydalı anlamların yorumu olsa da, işaretlerden ibarettir. Bu işaretleri, Kitabın kendi dillerinde nazil olduğu dilcilerin bilgilerine ve genel anlayışa arz etseler bile, hepsi kendilerine racidir. Allah onlar için Kur'an'm iki veçhini birleştirmiştir." (Bu konuda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Arap-lsîam Kültürünün Akıl Yapısı, Muhammed Abid el-Cabiri, s. 383 vd.; Kitabevi, 1999) Aslında bu tavır, bütün tasavvuf tarihinde genel bir olgu olarak gözükmektedir. Bu bağlamda bazı sûfîîer, ehil olmayanlara ilâhî bilgileri ve sırları söylemeyi eleştirmişlerdir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 26-31.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 33-34.

"Tahkik", kelime anlamıyla bir şeyin gerçeğinin açıklanması, araştinl masıdemektir. Ancak, Konevf'nin terminolojisinde "tahkik" daha özel bir anlam taşır ve kâmil sûfîlerin ulaştıklar! nihai bilgileri ve bunlardan oluşan ilme verilen bir isim haline gelir. Bu bağlamda, Konevî "ilm-i tahkik" ten söz ettiği gibi, bu ilmin mensupları da "muhakkiklerdir", ayn-ca Konevî, "tahkik" kaidelerinden de söz eder. Bu kaideler, Konevî'ye göre, sûfîlerin müşahede ve keşiflerinde elde ettikleri bilgileri değerlendiren bir miyar mesabesindedir. Bu yönüyle, "tahkik" kelimesinin özel bir ilim dalı anlamında kullanılmasını İbn Sebin'de de görmekteyiz.

Taayyün-i evvel mertebesi, isim ve sıfatlar mertebesi.

Varlık mertebeleri, birbirleriyle asıl-fer ya da tabi-metbu ilişkisi içindedir. Buna göre bir alt mertebe, kendisinden önceki mertebeye tabi olduğu gibi, kendisinden sonraki mertebeye nispetle de metbu mesabesindedir.

Mutlak anlamda gayb mertebesi, La-taayyün mertebesidir ki, bu merte-beye dair hiç bir bilgi söz konusu olamaz. Bunun dışındaki mertebeler ise, kendisinden önceki mertebeye göre izafî gayb veya şehâdet diye isimlendirilir.

Hak, Konevî tarafından Vücûd-ı Mutlak diye isimlendirilir. Buna göre, Vücûd-ı Mutlak'm belirli varlık mertebelerinde sınırlanması ve taayyün etmesi, izafî varlıkları meydana getirir. Konevî, özellikle Miftahü'I-gayb'-da belirttiği gibi, hiç bir şey kendisinden bütünüyle zıt bir şeyi meydana getiremeyeceği gibi (özellikle, tahkik kaidelerinden ikincisi bu meseleyle ilgilidir), hiç bir şey kendisinin aynı olan bir şeyi de meydana getiremez, çünkü böyle bir şey bir şeyin kendisini tekrarlaması, elde olanın üretilmesi demektir ki, bu totolojidir. Şu halde, alem ya da izafî varhk, Hakka bazı yönlerden benzer, bazı yönlerden ise ondan farklıdır.

Nefes-i Rahmanî, Vücûd-ı Mutlak'tan eşyanın hakikatlerine yayılan var hk tecellîsidir. Bu tecellî, bütün varlıklar arasında müşterektir ve her bir varlığın hakikati, bu tecellîyi kendi istidat ve kabiliyetine göre "kabul" eder.

"Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim/ahbabtü ve halkı yarattım ki onunla bilineyim" hadisinden türetilen ve varlığın başlangıcını ve gayesini ifâde eden bir terim.

Mutlakhk ve mukayyetlik ya da Varlığın mutlak ve izafî yönleri; bu, imkân ve vücûb diye de ifâde edilebilir.

Konevî, son derece sistematik üsluba sahip bir sûfîdir. Onun üslubunun bir özelliği, kitabın sonunu başındaki konuya bağlaması konusunda sıkça yaptığı ikâzlar ya da daha önce zikredilen herhangi bir kaideye atıf yaparak "daha önce tahkik kaidesinde zikrettiğimiz gibi.." ifâdelerle sürekli bir kaide ve genel sistem içerisinde görüşlerini açıklamasıdır.

Bu noktada Konevî, tasavvufun özel meseleleri karşısında insanların benimsemeleri gereken genel bir tavır önermektedir. Buna göre, bir insan mânevf bir yetkinlik derecesine ulaşıp, okuduğu şeyleri tam olarak zihninde yerleştirdiğinde bunlar üzerinde düşünmelidir. Bu düşünmenin neticesinde herhangi bir fayda veya menfaat elde ederse, bundan dolayı Allah'a hamd etmelidir. Nitekim âyette, "Kim hayır bulursa, Allah'a hamd etsin ve kim bir eksiklik bulursa bunu kendinde arasın" denilmektedir. Fakat insan, bu süreç sonunda kendisine göre yanlış olan ve doğru bir tevilini bulamadığı bir takım sonuçlara ulaşırsa, bu durumda da bunları hemen inkâra yeltenmemelidir. Aksine, kendi bilgi ve görüşünü mutlak hâkim ve otorite saymayıp, bunların da olabileceğini kabul etmelidir. Benzer ifâdeleri İbnü'l-Arabı ve Abdülkerim eî-Cili'de de görmekteyiz. Ibnüİ-Arabî, muhakkik sûfîîerin itikadı meseleler hakkındaki görüşlerini izah ettikten sonra, sıradan bir mümine şayet bu fikirleri kabul edemiyorsa, en azından bunları inkâra yeltenmem esini tavsiye eder. îbnüİ-Arabî, ilimleri, akîî ilimler, hal ve ahval ilimleri ve nihayet esrar ilimleri diye üçe ayırıp her birisi hakkında takmiîması gereken tavrı belirtttikten sonra, esrar İlimleri karşısında genel İnsanların ve akılh-lebîb kişilerin tavrını şöyle olması gerektiğini belirtir: "Bu gibi bilgileri veren kişinin bilgilerinin genel insanlarca/avam kabul edilmesinin şartı, bu kişinin 'masum' ve 'sadık' olmasıdır; bu, genel insanların o kişinin verdiği bilgileri kabul etmesinin şartıdır. Akıılı-lebîb ve kendisine hayır iste-yen/nasıh kimse ise, bunları reddetmez, fakat şunu söyler: 'Böyle bir bilginin olması veya olmaması mümkündür.' Kendilerine 'masum/peygamber' olmayan birisi böyle bilgiler/esrar getirdiğinde bütün akıl sahiplerinin böyle hareket etmesi gerekir; gerçi bu kişinin verdiği bilgiler, özünde doğru olabilirler. Fakat bu bilgileri işiten kimsenin o kişiyi tasdik etmesi gerekmediği gibi, yalanlaması da gerekmez, bunun yerine hükümsüz kalır/tevakkuf. Şayet bu bilgileri tasdik ederse, herhangi bir zarara uğramaz. Bu kişi, akim mümkün görüp, Şeriatın da hakkında sustuğu herhangi bir bilgi getirirse, bu durumda bu bilgiyi asla reddetmememiz gerekir; aksine onu kabul

etmede muhayyer davranırız." (Geniş bilgi için bkz. el-Fütûhâtü'1-mekkiyye, c. 1,140-41 (Osman Yahya Neşr).

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 34-38.

Necm suresinde, Hz. Peygamberin miracı ve ilâhî huzurda bulunuşunu anlatan âyete telmih yapılmaktadır: "En yüksek ufukta iken doğrulmuş, sonra da yaklaşıp inmiştir. îşte o zaman araları iki yay arası kadar, belki de daha da yakın olmuş, o sırada da Allah, kuluna vahyedeceği şeyleri vahyetmiştir." (Necm, 9-10)

Sadreddin Konevfnin tasavvuf tarihindeki konumunun ve tesirinin tam olarak anlaşılabilmesi için, burada zikrettiği "her gurubun kendi asıl ve öncüileri vardır" ifadesiyle mesela ilk dönem önemii klasiklerden birisinin yazarı olan Kuşeyri'nin "her gurubun kendisine özgü ıstılahları vardır" [Bkz. Kuşeyri, Risale, s. 179 (Ter. Süleyman Uludağ)] ifâdesini karşılaştırmak bir fikir verebilir. Kuşeyri, tasavvufun fıkıh ve hadis gibi Is-İam ilimlerinin yanında bir "İlim" olarak var olabilmesi için "kendi ıstılahlarının" varlığım delil göstermiştir; buna karşın Konevî ise, ıstılahların yanı sıra "usul ve öncüllerden" söz etmektedir. Böylece Konevî'nin tasavvuf tarihindeki çabası ve katkısı, tasavvufun tam anlamıyla bir "ilim" olarak inşa edilmesinde ortaya çıkmıştır.

Konevî, pek çok eserinde herhangi bir meseleyi "aklî" veya "keşfî" veya "serî" deliller ile ortaya koyar. Binaenaleyh buradaki tavrı, özellikle bu kitaba özgü bir durumdur; bununla birlikte daha sonra da görüîcce-ği gibi yeri geldiğince her üç delili de kullanmaktan geri durmaz.

Konevî, "cedel"i sadece, sûfî bilgi veya müşahede için zararlı görmez; bunun yanı sıra cedel, Konevî'ye göre "gerçek felsefe" ile de çelişir. Çünkü gerçek felsefe de yöntem olarak cedeli benimsemez ve cedel felsefenin yetkinleşmesinin ardından daha sonraki bir dönemde ortaya çıkmıştır.

"Selim fıtrat"Konevî'nin sıkça atıf yaptığı bir terimdir. Mesela İbn Sina'dan söz ederken "ya fıtratının selimligi veya tasavvuf yoluna sülük etmesiyle bizim bu iade ettiğimiz görüşü dile getirmiştir" (Özellikle, Na-sireddin Tusî ile yazışmalarında bu ifâde sıklıkla geçer) demektedir. Burada, fıtratın selimligi kavramının dayandığı daha derin bir varlık ve nefs tasavvuruyla karşı karşıya olduğumuz bellidir. Buna göre nefs, özü gereği ilâhî bilgileri doğru telakki edecek bir yapıdadır, ancak nefsin bu bilgileri kabul edemeyişi, arızî ve dünyadaki hayâtında ortaya çıkan bir durumdur.

"Nefsini sabah akşam rızâsını isteyerek Rablarına yalvaran kimselerle bir tut" (Kehf, 28) âyetine telmih yapılmaktadır.

"Şeytana kulluk etmekten sakınanlara ve Allah'a yönelenlere müjde var. Sözü dinleyip en güzeline uyan kullarımı müjdele. Bunlar, Allah'ın

kendilerine hidâyet ettiği kimselerdir; akıl sahipleri de bunlardır." (Zümer, 17-18) âyetine telmih yapılmaktadır.

"Hakkın cömertlik nefhalarma taarruz ediniz" hadisine telmih yapıl-maktadır.

Her varlık, ulûhiyet mertebesinden bir isme istinat ettiği gibi, o isim aynı zamanda o varlığın Tanrı hakkında bilgisinin de nihayetidir; ayrıca, Tann'dan gelen her türlü bilgi ve varidat, o isim vasıtasıyla kendisine ulaşır.

Abdülkadir Ata, genel mizanın "şeriat", özel mizanın ise "zevkî bilgi" olduğunu belirtmektedir. Ancak, burada ilâhî isimler ve Zât arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda, Tanrı'nın isimleri vasıtasıyla tecellî eden özel bir fiili ile isimlerinin toplamıyla ortaya çıkan fiilini dikkate alabiliriz. Bu durumda Rablerinin özel mizanı, Tanrı'nın isimlerinden herhangi birisinin hükmü; buna karşın genel mizan ise, Tanrı'nın bütün isimlerinin toplamı olan ulûhiyet mizanıdır.

Burada Konevî, müşahede yönteminin önemini ifâde ederken oldukça iddialı bir görüş ileri sürmektedir. Bu yöntemin ortaya konuİmasi öncelikle bunun karşı görüşü sayılabilecek burhani görüşün eleştirisine da-yanmaktadır. Konevî, peygamberlerin adetinin ispatlamak, deliller ortaya koymak, tartışmak, cedel yapmak olmadığını belirtir ve bu konuda âyetlerdeki üslubu delil gösterir. Bunun ardmdan ise, daha iddiah bir şekilde, bizzat felsefenin bile aslında böyle bir yönteme sahip olduğunu ileri sürer. İlk filozoflar, Konevî'ye göre, tam anlamıyla "cedel"den uzak duran kimselerdi. Onların felsefe bahislerini ortaya koyuşları, anlatmak ve açıklamak şeklindeydi; yoksa onlar, insanlarla sürekli tartışan ve ce-deli bir bilgi yöntemi olarak gören kimseler değillerdi. Konevî, felsefe tarihinde bu ilk yöntemden kopuşun tam anlamıyla Aristoteles'ten sonra ortaya çıktığını ve buna neden olanların ise cedeli bir bilgi yöntemi olarak ortaya atan Meşşailer olduğunu ileri sürmektedir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 39-45.

"Tehafüt" kelimesi Konevfnin eserlerinde zikredilmez. Bu isimlendirme eseri tahkik eden Ata'ya aittir Bununla birlikte, bu bölümde ileri sürülen fikirler ve üslup, "tefâhüt" teriminin kendisini çağrıştırdığı Gazâli'yi hatırlatmaktadır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 46-49.

Burhan, "yakinî" öncüllerden oluşan kıyastır. Bu öncüller, bedihf şeyler olabileceği gibi, vasıtalı kesin bilgilerden de oluşabilirler. Birinci kısım, "zarurîyat" ikinci kisımdakiler ise "nazariyat"tır. Burhandaki orta terim, büyük terimin küçük terimle bağlantısının illeti olmalıdır. Bununla birlikte bu orta terim, bu nispetin varlığının hariçteki varlığının illeti de ise, bu

durumda o "limmi"dir; hal böyle değilse, bu durumda ise "irinidir." (Bkz. Şerif Cürcani, et-Tarifat)

Böylelikle doğru ve yanlış, insanın itminan duygusuna bağlanmış olmaktadır. Bu noktada Gazâli'nin "tevatür" sayısının tespiti ile ilgili görüşlerini hatırlayabiliriz. Gazali, bu sayının insanın tatmin bulacağı ve inanacağı bir sayı olduğunu belirterek, bazı objektif kriter ve karinelerle birlikte, meseleyi kişinin psikolojik dünyasına irca eder (Gazâli'nin ifâdeleri ve genel değerlendirmeler için bkz. Arap-îslam Kültürünün Akıl Yapısı, Muhammed Abid el-Cabiri, s. 161 vd.)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 49-53.

Konevî, bu kaideyi Miftah'ul-gayb'da "Tahkik"in kaidelerinden birisi olarak zikreder. Üstelik, bu kaidenin iki kısmını da, yani bilginin ve tesirin gerçekleşmesi şıklarını ayrı ayrı kaideler olarak ele alır ve her birisine çok önemli meseleleri dayandırır. Bunların başında, -varlıkta gerek bilginin ve gerekse eşya arasında tesirlerin bulunduğunu gözlemlediğimize göre- eşya arasında belirli bir farklılık ve benzerliğin bulunduğunu kabul etmektir.

Bu meselenin en önemli yanı, hiç kuşkusuz, Tanrı-alem ilişkisidir. Zaten Konevî de, meseleyi bu yönden ele almaktadır. Buna göre, alemde Tann'nm kendisinde tesirini mümkün kılan "ilahî" bir "şey" olmalıdır

ki, bu tesir mümkün olabilsin; bunun yanı sıra bu "şey", alemin ve alem içindeki varlıkların Tanrı'yı idrak etmelerini de temin eder.

Bu "şey"in mâhiyeti ve niteliği, a'yân-ı sabite ve yaratılmamış "istidât-1 lar" meselesinin tahlil edilmesiyle anlaşılır.

Bu mesele, Konevî'nin Nasireddin Tûsî ile yazışmalarında da ele alınmıştır ve Konevî'nin yukarıdaki İfâdeleri orada aynen tekrarlanmıştır. Konevî, bilgi ve varlık anlayışı çerçevesinde, salt hakikatlerin hiç bir şekilde bilgimizin konusu olamayacağını savunmaktadır. Konevî, bu bağlamda, meseleyi sadece Tanrı bilgisiyle sınırlı görmez, bunun yerine insan aklının mutlak bilgiye ulaşmadaki imkânlarım eleştirdiği genel bir çerçeveye oturtur. Tûsî ise, Konevî'ye verdiği cevapta İbn Sina'nın bu ifâdesini farkh bir şekilde yorumlamaktadır: "İbn Sina, 'eşyanın hakikatlerine vakıf olmak, insanın kudretinde değildir' ifâdesindeki "eşya" ile, "varlıkların tabiatları" diye isimlendirilen varlıkların a'yanım kast etmektedir. İbn Sina, bunları tanımlamanın güçlüğünü açıklamak için bunu zikretmiştir; yoksa İbn Sina, bununla, ma'kûllerin hakikatlerini kas-tetmemiştir. Şöyle ki, ispat ve nefyin hakikatine vakıf olmayan kimse, bunların bir araya gelmelerinin bedihî olarak imkânsız olduğu hükmünü nasıl verebilir? Cismin hakikatine vakıf olamayan kimse, iki cismin bir tek mekanda birleşmesinin imkânsızlığı veya bir cismin bir tek zamanda iki mekanda olamayacağına bedihî olarak nasıl hüküm verebilir? 10 ve 5'in gerçeğini bilemeyen kimse, nasıl olur da 10'nun 5'in iki katı olduğu hükmünü verebilir? Üçgenin

hakikatini bilemeyen kimse, nasıl olur da kenarlarının eşit olduğu hükmünü verebilir? Özetle, bütün yaki-nî ilimler, ma'kûllerin hakikatlerini bilmeye bağlıdır. Bunların bilgisi, tasavvurlardır. Böylece, bunlara bina edilen tasdikler meydana gelir."

Burada dikkatimizi çeken başka bir mesele ise, Konevî'nin ibn Sina'ya yönelik olumlu bakışıdır. Konevî, bu ifâdelerini pek çok kez tekrarlar ve Yazışmalardaki bir ifâdesinde (Risale-i Hâdiye'de) şöyle demektedir: "Reis İbn Sina, ya fıtratının sahîhliği veya bazı ifâdelerinde ima ettiği gibi zevk yöntemi ile nazarî kuvvetin perdesinin ardından, insanın eşyanın hakikatlerine vakıf olamayacağı görüşüne varmıştır. İnsanın sonuçta ulaşacağı şey, eşyanın özelliklerini, levazımını ve arazlarını idrâk etmektir. İbn Sina, özellikle Hak celle ve ala'yı bilmeye dair olmak üzere, bu konuda açık-seçik ve maksadını ortaya koyan haberdar ve insaflı Örnekler vermiştir. Bu tavır, ilk görüşlerinde meşhur olanın aksine, son görüşlerinde ortaya konmuştur."

Bu mesele, Sadreddin Konevî'nin düşüncesinde çok önemli bir yer tutan bir kaç meseleyle ilgilidir. Bunlardan birisi, hakikatler arasındaki ilişkilerdir. Her hakikat, bir yönüyle başka bir hakikate benzer, bir yönüyle ise ondan farklıdır. Bu münâsebet ve farklılık, Konevî'nin isimler ve Zât ilişkisi hakkındaki görüşünün tam anlamıyla bir yansımasıdır. Buna göre, ilâhî isimlerden her birisi, ikili bir özelliğe sahiptir: Her isim, bir açıdan kendi-sine ait özel bir mânâ taşır, bunun yanı sıra bütün isimlerle ortak bir mânâ da taşır. Bu ortak mânâ, bütün isimlerin aynı Zât'a delâlet etmeleri ve bir yönüyle O'nunla aynı olmaları özelliğidir. Konevî'ye göre "ister Allah deyin, ister Rahman deyin, angisiiyle dua ederseniz edîn en güzel isimler O'na aittir" (lsra, 110) âyeti isimler arasındaki bu ilişkiye işaret etmektedir. Bu görüş, ilk olarak Endülüslü sûfî îbn Kasi tarafından ileri sürülmüş, Ibnü'l-Arabî hem kendisini ve hem de görüşünü zikrederek, el-Fütûhâtü'l-mekkiyye'de ve Fusûsu'l-Hİkem' de bu fikri daha geniş bir şekilde açıklamıştır. îbnü'İ-Arabî Fusûsu'l-Hİkem'de (Yusuf Fassı) şöyle demektedir: "Hakkın isimlerinin iki medlulü vardır: Birisi, müsemmânm aynıdır. Diğeri ise, İsmin kendisine delâlet ettiği şeydir. İsim, bununla diğer isimlerden ayn-hr. Böyle olunca her bir ismin diğer ismin hangi açıdan aynı ve hangi açıdan gayrisi olduğu senin için açığa çıktı. Bir ismin diğerinin aynısı olması itibarıyla Haktır. Bu ismin, diğerinin gayrisi olması itibarıyla da o, sadedinde bulunduğumuz "Hakk-ı mütehayeldir." (Geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Ebu'1-Ala Afifi, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, s. 324; İZ Yayıncılık, 2000,IstanbuI; vd.; Afifi, Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, YusufFassı; İZ Yayıncılık, 2000)

Konevî'nin bir mertebeyi nitelerken pek çok terimi bir arada zikrettiği durumlardan birisi budur. Konevî'nin ifâdesinin tam tercümesi, şöyledir: cem-i ahadiyü'l-vücûdiyyi'l-ilâhî. Burada, "cem" kelimesi, üç özel-, liklc nitelenmektedir. Ahadiyet, bu cemin özelliğidir. Çünkü bu merte-be, hiç bir şekilde çokluğun ve gayriyeün bulunmadığı vahidiyet merte-besidir. Söz konusu "cem" ise, nispet ve izafetlerin çokluğudur. Bunların çokluğu

gerçek anlamda bir çokluk olamaz, aksine bu çokluk, izafî ve nispî bir çokluktur. Bu mertebede Nefes-i Rahman'dan ibaret olan varlık tecellîsi/vücûdî tecellî bu nispet ve izafetlerin üzerine yayılmış olduğu için bir çeşit varlıklarının olması anlamında "vücûdî" diye İsimlendirilirler (Konevî, bu meseleyi en geniş oiarak Yazışmalar'da ele alır). Söz konusu varlık, harici varlığın mukabili olarak "sübût" diye isimlendirilir. Son olarak zikredilen "İlâhî" vasfı ise, bu nispî çokluğun kevnî mertebelerde değil, ilâhî mertebede bulunduğuna işaret etmektedir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 54-62.

Tecellîler, Gayb-ı mutlak mertebesinden teceligahlara ulaşırlar. Aslında, tecellî tektir ve o da daimi olan vücîdî tecellîdir. Bu tecellîdeki farklılık ve kazandığı özellikler, tecellîgâhlara ve onların ezeli ve yaratılmamış "ayn-ı sabitelerine bağlıdır. Konevi'nin "tahsis ve tayin eden odur" derken kast ettiği şey budur.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 62-66.

Konevî, bu ifâdesini Nasireddin Tûsî ile arasında geçen "Yazışmalar"da da zikreder. Ancak, Tûsî, cevabında bu ifâdeyi kabul etmediğini belirt- mektedir. Şöyle der: "Konevî, 'Bütün akıl sahipleri, onun hakikatinin bi- linemez olduğunda ittifak etmişlerdir/ demektedir. Halbuki, şöyle söy- lemesi gerekirdi: "Filozoflar, bunda ittifak etmişlerdir. Çünkü kelâmcı- lardan Mutezile'nin büyükleri, Hakkın hakikatinin mâhiyeti üzere insanca bilindiğini iddia etmişlerdir."

Buna Konevî, şu şekilde cevap vermiştir: "Üstadın Mutezile'nin hakikati bilmek ve mâhiyetin aklî ve aynî varlıktan soyut olduğu hakkındaki görüşlerine gelince: Bu, muhakkiklere göre değeri olmayan bir görüştür. Şöyle ki, onlar, "görüş birliği" dedikleri vakit, bununla filozofların kendileriyle olan ittifakını kastederler. Çünkü onlar nazarî akim kendi basma idrâk ettiği konularda onlara muvafıktırlar. Sonra, düşüncenin tavrının ve sınırlı hükümlerinin dışında kalan diğer bilgileri idrâk etmede ise, filozoflardan ayrılırlar. Muhakkikler, farklı tabakalarıyla kelâmcılara ise, pek az meselede muvafakat ederler."

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 66-68.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 68-69.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 70-77.

Burada Konevî, sülüğü nitelemektedir. Kulun mertebesi, Ama mertebesinin ihatası altında olan mertebelerdendir. Kul, ya da kulun ayn-ı sabitesi, bu mertebede Rabbmdan temeyyüz etmiştir. Ancak bu farklılık, ilimdeki bir farklılıktır ve hiç bir şekilde gerçek bir farklılık değildir, çünkü bu mertebede "gayriyef'ten söz edilemez.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 77-78.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 78.

Burada Konevî'nin dikkat çektiği şey, "cem" halinden sonra gelen "ikinci fark" halidir. Bu halde salik, her şeyi yerli yerinde ve kendi mertebesinde görür. Konevî, bu mertebeyi insana mahsus kâmil kuşahcıhğm bir neticesi olarak görmektedir.

Çünkü insanlar arasında düşünce farklılıklarına neden olan şeylerin önemli bir kısmı, bilginin öznesinin inanç, akide, ilim, eğilim, vs. gibi özelliklerinden kaynaklanır, insan, idrâk ettiği şeylere, bütün bunların rengini verir ve neticede aynı şey hakkında farklı sonuçlar ortaya çıkar. Kâmil sûfîler ve daha önemlisi resullere gelince: öncelikle onların idrak vasıtaları ilâhî bilgiyi telakki ederken her türlü eksiklikten arınmıştır ve kendi inanç ve eğilimleri ilâhî bilgiye katılmaz. Böylelikle, ilâhî bilgi kendi asli safiyeti ve temizliği içinde kalır ve mensuplarının herhangi bir görüş ayrılığına düşmelerine neden olmaz.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 79-82.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 83-84.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 85.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 85.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 86.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 86-89.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 90-93.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 93.

"Cemiyyet-i kübra", insanın vücûb ve imkân hükümlerinin hepsini içermesi demektir. Bu mertebe, insanın kemâl mertebesidir. Konevî, bunu "mertebe-i insaniyye-i kemâliyye" diye ifâde etmektedir. Bunun netice-sinde insan, "Suret" sırrına haiz olmaktadır. Buradaki suret, Rahman'm suretidir; böylece Konevî, "Ben insanı, kendi suretimde yarattım" an-lamındaki hâdise telmih yapmıştır. Buna göre, bu mertebeye ulaşan ve Hakkm gerçek anlamda sureti üzere olan halife veya insân-ı kâmil, Ka-lem-i A'la ve ulvî melekler ve ruhlar gibi, yaratıklara dair kader ilmine muttali olur.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 93-95.

Burada Konevfnin işaret ettiği husus, ilâhî ilimde sabit olan veya başka bir yönden Tann'nın sıfatı olan hakikatler, mertebelere -veya yukarıdaki örnekte idrâk sahiplerine- göre taayyün ettiklerinde, bu taayyünün herhangi bir hakikate kendi asli birliğiyle çelişen yeni bir hüküm kazandırmayacağıdır. Bu hakikat, sadece taayün etmiştir ve taayyün, her ne kadar mazhârİara bir yönüyle tabi olsa da, bu konudaki genel kaide şudur: İlâhî ilim mertebesinde sabit olmayan hiç bir hüküm, taayyün ile ortaya çıkmaz.

Kemâl, iki tanedir. Birisi, bir şeyin lizâtihî sahip olduğu kemâldir. Bu kemâl, herhangi bir şeye bağlı olmaktan münezzehtir. İkinci tür kemâl ise, bir zuhura ve gerçekleşmeye bağlı kemâldir. Bu kemâi, ilk kemâlde mücmel halde bulunan özelliklerin tam anlamıyla tafsüleşmesi ve kendileriyle ilgili nihayete varmalarıyla gerçekleşir. Buna göre bu ikinci kemâl, bir anlamda, "bağımlı" kemâl diye isimlendirilebilir. Konevî, özellikle Miftalıü'l-gayb isimli eserinde Tanrı-alem ilişkisini, bir şeyin diğerine bağlı olması veya birbirini tamamlamaları anlamına gelen "tevakkuf", "tezayuf" gibi terimler kullanarak açıklar. Burada Tanrı'nm, herhangi bir şekilde başkasına muhtaç olması veya ona bağımiı olması söz konusu değildir. Bunu izah etmek için Konevî, genellikle, bir şeyin kendi özelliğini izhâr etmesiyle kemâlinin tezahür etmesini örnek olarak verir. Mesela, güneş kemâl sahibi olduğu için aydınlatır ve ısıtır (Mitahü'1-gayb); yoksa, aydınlattığı ve ısı kaynağı olduğu için kamil olmaz. Böylelikle ikinci kemâlde tekrar birinci kemâle irca edilerek, aradaki çeîişki giderilmeye çalışılır.

Burada sözü edilen kemâl, külli bir hakikat olan ilmin tafsili kemâlinin tam anlamıyla ortaya çıkmasıyla gerçekleşecek kemâldir. Bu ikinci kemâlin ortaya çıkması ise, Allah'ın ilmine nispetle mecazi ilim sahibi olan insanların bu ilmi tasilleştirmeleri ve onu şehâdet aleminde ortaya çıkartmalanyla gerçekleşir. Böylece, ilmin gerçekte sahip olduğu kemâl, bu kez biliil kemâl hale gelmektedir ve bu ikinci kemâl ilkine yeni bir şey katmamaktadır. Çünkü bu kemâl, bir çekirdeğin sahip olduğu nüvenin gelişmesi ve açılmasıyla ağacı ortaya çıkartması örneğinde olduğu gibi, sadece bir açılma ve gelişmeden ibarettir; ortaya çıkan şey, birinci kemâlde bulunan özelliklerdir.

Konevf'nin bu İfâdesi, kısmen anlaşılmaz görünmektedir. Ancak,başka ifâdelerini dikkate aldığımızda burada kast edilen şeyin, herhangi bir şekilde bilgiye ulaşan insanların gerçek bilgiden mahrum olsalar bile, ilâhî mertebelerin gayesine hizmet ettikleri demek olduğu anlaşılır. Bu anlamda bu insanlar, adeta ilâhî mertebeler tarafından "kullanılmış" kimselerdir. Bu meseleyi daha iyi anlamak için "sahîh ibâdet" ile "bilinçsiz ibâdet" örneklerini tasavvvur edebiliriz. İnsan, her şekilde Tan-n'ya ibâdet etmektedir. Ancak bazı insanlar, bir takım yanlış kanaatler ve fikirler ile Tanri'ya yönelirlerken, bazı insanlar, sahîh inançlarla ve bilinçli bir şekilde Hakka yönelirler. Ancak her iki durumda da Tanrı'nm gayesi olan "her şeyin ona ibâdet etmesi veya onu bilmesi" gaye si gerçekleşmektedir ve insanlar ve bütün yaratıklar bu gaye için "istimal" edilmektedirler (Geniş

bilgi için bkz. Fusûsu'l-HİKcm Okumaları İçin Anahtar, Ebu'i-Ala Afifi, 54-55).

Konevî'nin bu veciz paragrafı, gerçekten de çok önemli meseleleri özet-lemektedir. Buna göre, insanlar arasında bilgideki farklılık kesinlikle mâhiyet farklılığı değildir. Bu farklılık, bilkuvve oîan şeyi, biliil haîe ge-tirmekten ibarettir. Çünkü, "Tanrı'yı bilmek" diye yorumlanan ilâhî emaneti kabel etmede bütün insanlar eşittir. Buna göre her insan, istidat olarak, Allah'ın halifesidir; ancak, İstidat ile eide edilmiş hak ile, bu hakkın biliil hale getirilmesi arasındaki farklılık, bazı insanların ulvî varlıklar, diğerlerinin ise süfli varlıklar mesabesinde kalamasma neden olmaktadır. Konevî'ye göre insân-ı kâmil de, bu bilkuvve hakkı, bilfiil hale getiren kimseden başka birisi değildir (Afifi, İslam Düşüncesi Üzerine Makaleler, Müslümanların Logos/Kelime Nazariyeleri).

Burada Konevî'nin temas ettiği başka bir mesele ise, insanın bilgisinin kemâle ulaşmasıyla veya eşyayı bulundukları hal üzere bilmesinin varlığa ve hakikatlere herhangi bir şey katmayacağıdır. Çünkü, Hakkın sırları zaten bütün varlığa sirayet etmiştir; burada olan, insanın bilfiil bunun farkına varmasıdır. Bu noktada Konevî'nin sürekli "zuhur veya taayyün, hakikatlere yeni bir hüküm katmaz" kaidesine atıf yaptığını görmekteyiz.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 95-99.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 100-102.

Konevî, tasavvur mertebeleriyle İlgili çeşitli açıklamalarda bulunur. Bunların arasında Miftahü'I-gayb''daki ifâdelerini zikredebiliriz. Şöyle demektedir: "Tesir mertebeleri dörttür. Birincisi, müessirin nefsinde te-siridir, ikincisi zihinde, üçüncüsü histe, dördüncüsü ise bu zikredilen üç mertebeyi kaplayan mertebedeki tesirdir. Bunlar, aynı zamanda tasavvur mertebeleridir. Tasavvur mertebelerinin birincisi, ruhî, fıtrî ve bedihî olan mutlak tasavvurdur. Sonra zihnî ve hayalî tasavvur gelir. Üçüncüsü hissî tasavvur, dördüncüsü İse, hepsini kapsayan tasavvurdur."

Çünkü gayb mertebesindeki hakikatler, sabittirler ve bunların sadece eserleri zuhur eder: "A'yan, harici varlık kokusu kokîamamiştir." (Bu ifâde ve îbnü'l-Arabi'nin düşüncesindeki yerinin izahı için bkz. A. Av-ni Konuk, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, c. I, s. 15 vd.)

"Emir" kelimesi, durum, iş, olay vb. anlamlara gelir. Konevf, bu terimi bazen "yaratma işi", bazen "ilâhî gaye", bazen "şey" anlamında kullanır.

İlim mertebesinde hakikatler, yek diğerlerinden aymdır, fakat bu farklılık tam olarak ortaya çıkmamıştır. Bu mertebede hakikatler, Konevî'nin ifâde ettiği gibi, birbirlerine "mücavirdir"; aşırı yakınlık ve hepsini kuşatan "vahdet" nedeniyle bu hakikatler, birbirlerini idrâk edememektedirler.

"Muvacehe", "muhazat" Konevî'nin sûfî bilginin nasıl gerçekleştiğini anlatırken sıklıkla kullandığı iki terimdir. Abdülkadir Ata bu terimlerle ilgüi şu bilgiyi vermektedir: "Muhazat ve muvacehe: Her iki terimle de bütün beşerî varlıkla ilk basitliğe dönmek kast edilir; yani, nispî ahadi-yete dönmek. Bu ise, saliğin kendi kesretini /çokluk ve idrâk vasıtalarını ortadan kaldırıp, Hakkın zatında gaip olmakia gerçekleşir. Bununla birlikte kendi benliğinden çıkmaya çalışmak söz konusu değildir. Bu, şüphc-ierden arınmış sahih teveccühtür. Bu "müvacehe"de, kendi zatından çıkmaya çalışan kimse ise, vehmi bir vuslata ulaşır. Üstelik o, bu davranışıyla kendi nispî ahadiyetinden de çıkmıştır. Bunun için, ittisali değil, muvacehe veya muhazatı dile getirmiştir."

Ata'nm bu konudaki ifâdeleri kısmen doğru olmakla birlikte, önemli ölçüde eksiktir. Ata'nm değerlendirmesinde doğru olan yön, bu mertebenin fenayla ve kulun "kendi ahadiyctine" dönmesiyle ilişkisidir. Gerçeken de Konevî, ilâhî biigiye ve Zât tecellîsine ulaşmayı bir kaideyle açıklar. Bu kaide, hiç bir şeyin kendisine çıt başka bir şeyle bilinemeyeceğidir. Buna göre, vahdet özelliğindeki bir şey ancak kendisi gibi vahdet özelliğine sahip olan başka bir şey tarafından bilinebilir; veya her ikisini birleştiren başka bir yön olmalıdır. Bu noktada Konevî, önceki sûfîlerin "cem-i himmet" diye dile getirdikleri bir terimi daha da açıklayarak, himmeti birleştirmekle insanın kendisine hâkim olan vahdeti her türlü çokluğun etkisinden ve egemenliğinden kurtarmış olmaktadır. Bunun neticesinde ise, vahdet özelliğindeki ilâhi tecellîyi telakki mümkün olmaktadır. Bu telakkinin nasıl gerçekleştiği ise, yine "muhazat" ve "muvacehe" terimlerinde gizlidir. Buna göre, ilâhi tecellî karşısında bir "ayna" mesabesinde-ki insan ya da alem, aynanın paslanması ve itidal noktasından uzaklaşma-sma/inhiraf neden olan kirlerden -çokluk ve ilgilerin dağınıklığı- arındığı vakit, güneşin karşısında/muhazat ve onun ışınlarıyla yüz yüze gelen/muvacehe bir cisim gibi tecellîyi tam olarak telakki eder.

Burada Konevî, özellikle varlık anlayışında çok önemli bir yer tutan netice ve ürünün ortaya çıkmasının kendisine bağlı olduğu "çokluk" şartından söz etmektedir. Buna göre, hiç bir şeyden tek başına bir sonuç çıkmaz. Bir şeyden sonuç çıkması için, o şeye başka bir takım nispetler ve izafetler eklenmelidir. Kısaca özetlersek, Yaratma eylemini ortaya çıkartan çokluk şudur: Tanrı'nm tek olan tecellîsi,ilâhî ilimde sabit olan yaratılmamış mümkün mâhiyet ve bunların arasındaki rabıta mesabesindeki "nispet" ya da ilâhi fiil.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 102-109.

Kalb, sûfî idrâkin mahallidir. Bununla birlikte, kalbin farklı yönleri bu bilgiyi çeşitli şekillerde idrâk eder. Konevî, bunları çeşitli ifâdelerinde açıklar, ancak şimdilik, "kalbin vechi" terimiyle kast edilen şeyin, kalbin ilâhi tecellînin tam karşısında bulunduğu durumu olduğunu belirtelim. Böylece kaib, ilâhî tecellîyi telakki eden tam bir ayna haline gelir. Bu terimle aynı kökten gelen başka bir kelime ise, Konevî'nin sıkça kullandığı "muvacehe"

kelimesidir. Bunun anlamı da, karşı karşıya olmak, yüz yüze geimek demektir ki, bu durumda Hakkın nurları kalbe yansır.

Konevî, yaratıkların Tann ile iki çeşit ilişki içinde bulunduklarını belirtir. Bu iki çeşit ilişki, aynı zamanda Tann'nm tecellîsinin yaratıklarına ulaştıkları iki çeşit yol demektir. Bunlardan birisi, tecellînin hiç bir vasıta ve engel olmadan doğrudan yaratığa ulaşmasıdır. Bu, çok özel bir tecellîdir ve buna mazhâr olmak ya Kalern-i A'la ve seçkin ruhlar gibi yaratılışında vasıtanın bulunmadığı varlıklar mazhâr olabilir; ya da nüzulünden sonra sülüğünü tam anlamıyla ya kendi çabası ve ilâhî inayet yardımıyla veya cc-z-be-i ilâhî ile miracım tamamlayan nadir kimseler mazhâr olabilir. İkinci tür ise, tecellînin bir takım silsile ve mertebeler yoluyla yaratıklara ulaşmasıdır. Bu ikinci yolda tecellî, varlık mertebelerinden kendi mertebesine ulaştığı silsileyi takip ederek kula ulaşır. Böylelikle insan, her mertebenin özellik ve tesirini alarak şehâdet aleminde zuhur ettiği gibi, tecellî de bu mertebelcrden geçerken aynı özellikleri ve tesirleri kazanır. Böylece, tecellî ilk safiyetini korumadan insana ulaşır. Konevî, bunu insanların görüş ayrılıkanna düşmelerinin nedenlerinden birisi olarak görür (Bu konuda, Yazış-'»<wda, Miftahü'1-gmjb ve en-Nefehaf ta geniş açıklamalar vardır)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 110-113.

îbnü'I-Arabî ve onun görüşünü takip eden Sadreddin Konevî, varlıkları "Hakkın kelimeleri" diye isimlendirirler. Bu noktada, üç önemli neden görülebilir. Bunlardan birisi, âyet-i kerimede bizzat Tann'nm bu isimlendirmeyi yapmasıdır. İkincisi ise, Hz. İsa'nın "kelime" diye isimlendirilmesidir. Üçüncüsü ise, Tanrı'mn yaratma eylemi ile insanın konuşması ve harfleri sonra da kelimeleri meydana getirmesi eylemi arasında kurulan benzerliktir. (Geniş bilgi için bkz. Ebu'1-Ala Afifi, "Müslümanların Kelime Nazariyeleri", islam Düşüncesi Üzerine Makaleler içinde).

Burada, "Ben bilinmez bir hazine idim, bilinmek istedim, bunun için de alemi yaratım, ta ki bilineyim" kutsi hadisine telmih yapılmaktadır. Konevî, Tann'nm yaratmaya dönük teveccühünün ortaya çıkışım bu bi-Hnme arzusu ya da hareketi ile açıklamaktadır. Bunun "gaybî" diye isimlendirilmesi ise, bulunduğu mertebenin her çeşit bilgi ve idrâkin Ötesinde mutlak Zât mertebesi olmasından kaynaklanmaktadır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 114-116.

Burada Konevî'nin varlık anlayışının çok önemli bir meselesiyle karşılaşmaktayız. Bu mesele, Vücûd-ı Mutlak ve bu Mutlak Vücûd'un kendileriyle sınırlandığı ve hususîlik kazandığı isim ve sıfatlar ile ilişkisidir; bir de bu bağlamda bu isimlerin eserlerinden ibaret olan mümkünlerin hakikatleri ya da ilâhî ilimde "sabit hakikatler" vardır. Konevî, ilâhî sıfatlan veya Konevî'nin ifadesiyle tecelliyi, mümkün ayn'i izhâr eden bir şey olarak görmektedir. Ancak, bu mertebede gerçek bir ikilik buluna-mavacağına göre, ayan-ı sabite ile sıfatlar arasındaki ikilik, her ikisinin aynı şeyin iki

yönü diye görülmek zorundadır. Bu durumda mazhâr veya tecellîgâh, tecellînin kendisi olmaktadır.

Bir şeyin sırf varlığı açısından asla tesiri olamaz. Tesir, iki veya daha fazla şey arasındaki bir nispete bağlıdır. "Hazret-i cem" dediği mertebe, ulûhiyet mertebesidir ve bu mertebe, bir yandan Zât ve Varlık tecellîsi; sıfat ve ayn-ı mümküneden ibarettir. Bununla birlikte bu mertebe vahdet özelliğine sahiptir. Konevî, Miftahii'l-gayb'da bu meseleyi başka bir örnekle açıklar. Buna göre, mesela, insanın vahdet-i vücûd gibi bir vahdetle "bir" iken, herhangi bir şeyi bilmesi mümkün değildir. Bilmek için, insanın varlığının yanı sıra, hayât, irâde, kudret vb. özelliklere de sahip olması gerekir. İşte, yaratma da sırf varlıktan ortaya çıkmaz; bunun yanı sıra, insan örneğinde olduğu gibi, bir takım nispet ve izafetlerin bulunması şarttır.

Eşyanın hakikatleri ilâhî ilimde sırf kendiliklerinde bulunuşları itibarıyla "harf", bu harflerin Varlık nuruyla taayyünleri, onların telif ve tasnifi anlamına gelir ki, böylece "kelimeler" ortaya çıkar.

Varlık ve yoklukları eşit olan mümkün mâhiyetleri varlığa tercih eden şey, ilâhî irâdedir. Burada Konevî, "iradî teveccüh" diye buna işaret etmektedir.

Varlıklar, ilâhî isimlerin reçelİîgâhları ve suretleridir. İlahi isimler sonsuz olduğu için, bunların tecellîgâhlan olan varlıklar da sonsuzdur. Bunun başka bir izahı ise, Konevî tarafından varlıkların çeşitli hakikatlerin birleşmelerinden meydana gelmiş olmasıyla yapılmaktadır. Şu halde her bir varlık, kendi "rabb-ı hass"ı İle Tanrı'ya bağlandığı gibi, varlığını meydana getiren ilâhî ve kevnî hakikatlerin sonsuz sayıdaki terkipieriy-ie de, mümkün varlıkların sayısı sınırsız olmuştur. Konevî'ye göre "Rabbının kelimelerini yazmak için denizler mürekkep olsaydı ve bir o kadar da deniz getirseydik, Rabbımn kelimeleri tükenmeden önce denizler tükenirdi" (Kehf, 109) âyetinin yorumu budur.

Vücûd eşyanın birliğini, ilim ise temyizini gerektirir.

Tanrı'nm zatını bilmemiz mümkün olmadığı için hakkında kemâl Özelliğiyle verdiğimiz selbi ve müspet hükümler, Tanrı hakkında eşittir ve bunlar birbirlerinden öncelikli değillerdir. Bu mesele, tenzih ve teşbih meselesini açıkladığı Miftahü'l-gayb''daki bir kaidede ifâde edilir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 116-126.

Hak ile alem arasındaki her türlü ilişki, ulûhiyet mertebesi yönünden sabittir. Bu mertebe, çeşitli isim ve sıfatların, mümkünlerin hakikatlerini birleştiren/cami' bir mertebedir. Konevf nin bu mertebeyi "cem" diye isimlendirmesinin nedeni, mertebenin bu özelliğine işaret etmek içindir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 127-137.

Konevî, tahkik kaidelerinin iikinde (Mİftahü'l-gayb'da) hakikatlerin sürekliliğini kabul eden bir görüş ortaya koymaktadır. Buna göre, bir şey bir hükmü gerektiriyorsa, varlığı devam ettiği sürece o şeyi gerektirmeye devam eder; bunun tersi de doğrudur. Buradaki dayanak noktası ise, hakikatlerde herhangi bir değişme ve başkalaşmanın mümkÜfc olmayışıdır. Konevî, bu sürekliliği, bir yandan Tanrı hakkındaki bilgimize, öte yandan mümkün hakikatleri de, Tanrı'nm sıfatlarının mazhârlan olarak asil-fer ilişkisiyle söz konusu değişmez hakikatlere dayandırmakla temin ermektedir.

"Onlardan bazıları hayırlara koşar' âyetine telmih vardır."

"Onlardan bazısı ise, nefsine zulmeder/zalim."

"Onlardan bir kısmı ise, mutedildir/muktesit."

"Her şeye yaratılışını ve hakkını vermiştir."

"Her hak sahibine haklarını verirler."

Konevf nin burada kendisi gibi tahkik ehlinden söz ettiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de eserleri incelendiğinde Konevî'nin "esaslar hakkındaki hükümlerin, bunların tafsili hükümleriyle çelişmemesi" ve "kitabın başı ile sonu arasındaki tutarlılığa" (Fatiha Tefsirinde bu ifâdesi sıkça geçer) büyük Önem verdiğini gözlemleriz.

Burada kast edilen ise, eşyanın çeşitli özelliklerini idrâk edip, bu özelliklerden hareket ederek bütün hakkında bilgi sahibi olmaya çalışan"ehl-i nazar"m çelişkilere ve görüş ayrılıklarına düşmelerinin temel nedeni, parçalardan hareket ederek bütüne ulaşmaya çalışmalarıdır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 138-146.

Bu mesele, Konevî'nin isim- müsemmâ ya da üâhî isimler Zât ilişkisi meselesini ele aldığı ifâdelerinden birisidir. Bu mesele, sadece Tann'da isim ve Zât ilişkisini ele alması açısından değil, aynı zamanda bütün varlıklar da bu ikisi arasındaki ilişkiye tabi olduğu için neticede bir varlık görüşü ortaya çıkartması itibarıyla son derece önemii bir meseledir. Konevî'yi göre, Tanrı'nın isimlerinin iki çeşit delâleti vardır. Bunlardan birisi, her bir ismin kendisinden çıktığı Asıi'a delâletidir. Bu yönüyle bütün isimler kendilerini ihata eden "cami mânâ"da ortaktırlar. Bunun karşısında ise, her bir ismin kendisine ait anlamı vardır. Bu yönüyle ilâhî isim, diğer isimlerden farklıdır. Bu, aynı zamanda Konevî'nin mümkün varhk-':'nn ilâhî ilimdeki sabit hakikatleri diye tanımlanana a'yan-ı sebile hakkındaki görüşüdür. Bunlar, bir yönüyle müşterek bir özelliğe sahiptirler, buna karşın her birisinin kendisine özgü bir Özelliği vardır.

Çünkü, Mutlaklık ve ahadİyet mertebesinde yaratıklar ile Hak arasında hiç bir ilişki ve münâsebet olmadığı gibi, bu yönüyle Hak, hiç bîr şeyin mebdei ve yaratıcısı diye de isimlendirilemez. Münâsebet ve ilişki, isimler mertebesi nde/ulûhiyet gerçekleşir.

Burada iç içe girmiş İki mesele vardır: Bunları varlık mertebelerini esas alarak şöylece izah edebiliriz: Öncelikle Vücûd-ı Mutlak, hiç bir kayıt ve nispetin bulunmadığı mutlak bilinmez mertebesindedidir. Bu mertebe hakkında hiç bir bilgimiz olmadığı gibi, bunu ifâde edecek bir kavrama da sahip değiliz. Mutlak Vücûdun kendisinin farkına ve şuuruna varması, bu mutlaklığm taayyüne yönelmesi anlamına gelir. Buradaki ta-tep, Mutlak Varlığın kendisini bilmek istemesidir ve bunun nedeni de bizzat kendisidir. Çünkü bu mertebede, "başka" yoktur. Sûffler, bu ilk tecellîyi, ya da Zât'ın Zât için olan tecellîsini ve taayyününü "feyz-i ak-des" diye isimlendirirler. Bunun ardından ise, tafsili bilmek gelir. Kone-vî'nin yukarıdaki metinde dile getirdiği mesele, birinci tecellîyle ilgilidir; ikincisi ise, malumların talepleriyle ilişkilidir. Konevî, bunu, "Tesir olmadan teessür olmaz" (özellikle, Miftahü'l-gayb''da bu bir kaide olarak ele alınır) diyerek dile getirir. Bu ifâdenin daha meşhur bir kalıbı ise, "Bilmek bilinene tabidir" cümlesidir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 147-153.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 154-156.

Bu, terminolojide "cemu'1-cem" diye ifâde edilen makamdır (Abdülkadİr Ata).

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 157-160.

"Cela" ve "istida", taayyünün iki derecesini ayırt etmek için kullanılan iki terimdir ve bunlar kök itibarıyla, tecellî ile aynı kökten türetilmişlerdir. Vahdet-i vücûd terminolojisinde iki terim, Vücûd-ı Mutlak'in la-taayyün-lükten, taayyün mertebelerine yöneldiği iki ana mertebeyi dile getirmek için kullanılır. Bunîann ilki, Hakkın kendisini kendisi ile bilmesindenibaret olan ilk taayyündür. Bu taayyün, taayyün-i evveldir. Konevî, bazen bu mertebeyi "feyz-i akdes" diye de isimlendirir, ikincisi, Hakkın kendi isim ve sıfatlanılın zuhuruyla ortaya çıkan "ikinci kemâl"ini bilmesidir ki, bu da "feyz-i mukaddes" diye ifâde edilir. (Geniş bilgi ve terimler arasındaki fark için bkz. Afifi, Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar, Giriş.)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 161-170.

Burada Konevî, isimler görüşünü tekrarlamaktadır. Buna göre, isimler arasındaki anlam ve Özellik ilişkileri, "içlem-kaplam" diye isimlendirebi-leceğimiz bir ilişkiye benzemektedir. İsimler, bir yandan kendi Özel an-lamlarına sahiptirler, öte yandan hiç bir isim diğer isimlerin Özelliklerinden de mahrum değildir. Şu halde, isimler iki anlamlı olmaktadır. Birisi, kendi

özel anlamı, diğeri ise diğer isimlerle ortak anlamıdır. Bu meselenin ikinci yönü ise, isimlerin eserİerinin mazhârlan olan varlıklardaki durumdur. Bunlar da, aynı anda pek çok ismin mazhârı olmaktadırlar ve her bir varlık pek çok ismin eserini aynı anda kabul etmektedir. Bununla birlikte, her varlığa egemen bir isim vardır ki, o isim o varlığı baki kıldığı gibi, Zât ile ilişkisini de o isim cihetinden temin etmektedir.

Tek tek isimlerin tesirlerinden kurtulup, bütün isimleri birleştiren el-Cami, ya da Allah isminin mazhârı olmak, sadece insân-ı kâmile mahsus bir özelliktir. O, bu özellik sayesinde diğer varlıklardan üstündür ve dilediği vakit dilediği suretle zuhur etme hakkına sahiptir. Bu ismin mazhârı olmak, asaleten Hz. Peygamber, vekaleten ise diğer velilere ve peygamberlere tahsis edilmiştir.

Zât tecellîsi, ilâhî isimler ve 'a'yan-ı sabite arasında gerçekleşen ve bunların birbirleriyle ilişkisini anlatan nikah.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 171-180.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 183.

"Mukaddimede nihayetin bidayette mündemiç olması nazariyesine işaret etmiştik. Müellif, burada bu nazariyeye işaret etmektedir. Çünkü beşerî aklı aciz bırakan gayb, kesretin mazhârlarında gizlenebildiği gibi, vahdette de gizlenebilir. Bunun örneği, zerredir. Kuşkusuz ki, akıl onun karşısında durur, nitekim ulvî felekler karşısında akıl aciz kalır." (Abdülkadir Ata) Sadreddin Konevf nin varlık ve zuhur sisteminin ana fikirlerinden birisi, bu sistemin "devrî" bir sistem olmasıdır. Bunun tabii bir neticesi ise, başlangıçların nihayetlerde ortaya çıkması, başın sona benzemesi meselesidir. Konevî, bu meseleyi pek çok ifâdesinde açıklar ve pek çok hükmü bu ilkeye dayandırır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 183-184.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 185.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 185-186.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 186-188.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 188-194.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 195-197.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 197-199.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 203-208.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 209-210.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 211.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 211-213.

Abdullah İlahi, Şeyh Bedreddin'in Varidat'ı üzerine yazdığı şerhinde hamdi şöyle tanımlamaktadır: "Hamd "mahmûd"un kemâlim cemâl ve celâl sıfatlan ile ta'zîm niyetiyle izhâr eylemektir. Bu da cem mertebesinden cem'e, farktan fark'a, cemden fark'a, farktan cem'e doğru gerçekleşir: Cem mertebesinden cem'e olan hamd, taayyün İ evvel ile, vücûdunun kemâlinin zâtı için zâtı ile ahadiyyet makamında izhârı, sonra da ilâhî ve kevnî hakikatlerin menbâ'ı olması yönüyle İzhârıdır. Fark'tan fark'a olan "hamd" ise, vücûdunun kemâlinin hâlkî mazhâr-larda ve kevnî mecalde hâlî, fi'lî ve kavlî lisânlar ile izhârıdır. Cem'den fark'a olan hamd ise vücûdunun nurunu, feyz i akdes ile kâinatın hakâ-ikine (a'yân 1 mevcudata) kâbiliyyet ve isti'dât ifâzasıdır. Fark'tan cem'e ise, ruhanî, misâli ya da hissî olsun bütün merâtıb kavlî fi'lî hâlî lisânların hamd etmesi gibi zât, sıfat ve ef'âlin kemâlinin izhârına hamd ederler."

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 213-219.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 220-229.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 229-231.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 231.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 232.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 232.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 233.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 234.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 234.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 234.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 234-235.

Abdülkadir Ata, bu ifâde hakkında şöyle demektedir: "Bu, İbnü'1-Ara-bî'nin eserlerinde de yer alan bir remizdir. Bunun herhangi bir anlamını öğrenemedim. Belki de bu, îbnü'l-Arabi'nin Mevakiu'n-nucûm ve Anka-i Muğrib isimli eserlerinde sıkça kullandığı remizlerden birrisidir."

İbnü'l-Arabî'nin terimleri üzerinde en geniş çalışmayı yapmış olan Suad el-Hakim ise, bu terimi şöyle açıklamaktadır: "Kubbe-i Eryen: îb-nü'1-Arabî'nin metinlerinde Kubbe-i Eryen veya Erin terimi hakkında görüş ayrılıkları olmuştur. Îbnü'l-Arabî, bu terim ile iki şeye işaret etmektedir: Bunlardan birincisi, yeryüzündeki bir noktadır. Burada, iki kutup ortadan kalkar ve gece gündüzden, gündüz geceden ayırt edilmez. İkincisi ise, gene! anlamda eşyadaki bir özelliktir. Eşyadaki bu özellik, itidal veya itidal mahallidir. İbnü'l-Arabî, şöyle demiştir: "Sadî demiştir ki: Alimlerden dört kişi, istiva hattının altında Eryen kubbesinde buluşmuştur...." El-FütûhâiİÂ'l-mekkiyye, Birinci Sefer, 184.

Îbnü'l-Arabî, Istılaha t1 mda ise, Eryen hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Eşyadaki itidal mahalli." (istıîahat, 296). (bkz, Suad el-Hakim, el-Mu'-cemu's-sufye, 517.)

Aslında her iki tanım da birbirleriyle uyumludur. Üstelik bu tanımlar, Konevfnin ifadesiyle de uyumlu görünmektedirler.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 235-239.

"Yarışanlar bunda yarışsınlar" âyetine telmih yapılmaktadır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 239-240.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 240-241.

"Ben kulumun bana olan zannı üzereyim. Kulum bana nafilelerle yaklaşır, ta ki onu severim" hadisine işaret edilmektedir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 241-244.

Burada iki ayrı âyetin birleştirildiğini görmekteyiz. Bunlardan birisi, "Allah metin ve kuvvet sahibidir" âyetidir. Diğeri ise, "O gayb hakkında cimri değildir" (Tekvir, 24) âyetidir.

"Biz her şeyi sudan yarattık" âyetine telmih.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 244-247.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 248.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 248-251.

Konevinin "Ömer'in meselesi" derken neyi kast ettiği belli değildir. Ancak söylemek istediği şey, insanların şu veya bu gerekçeyle kerih gör dükleri bir takım meselelerde zaman içinde maslahat ve hayır bulundu ğunun görülmesidir. "Ey müminler! Sizin için hoş olmasa bile, savaç size farz

kılındı. Olabilir ki, bir şeyi kerih görürsünüz, o şey sizin adınıza hayırdır, bir şeyi de çok istersiniz, o da sizin için kötüdür." (Bakara, 216)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 252-258.

Konevî'nin burada sözünü ettiği mesele, daha önce de çeşitli vesilelerle temas ettiğimiz, yaratılış meselesiyie ilgili bir konudur. Bu meselenin bu yönü, ilim-malum ilişkisi diye bilinir ve tasavvuf tarihinde çeşitli görüşlerin ortaya atıİmasma neden olmuş kadim bir meseledir. Ibnü'l-Arabî başta olmak üzere vahdet-i vücûdu benimseyen sûfüer, ilmin maluma tabi olduğunu kabuî etmişlerdir. Bunun anlamı, ilâhî ilimde sabit olan hakikatlerin yaratılılarmm kendilerinin Tanrı'ya verdikleri bilgiye göre gerçekleşmiş olmasıdır (Geniş bilgi için bkz. A. Avni Konuk, age., s. 20)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 258-263.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 264.

Burada iki ölümden söz edilmektedir. Buniardan birisi, büyük kıyamet, yani alemin varlığına neden olan ilâhî tecellînin kendi aslına dönmesiyle zahir alemin batma dönüşmesi diye ifâde edebileceğimiz alemin kıyametidir (Konevî, bu anlamda alemin sona ereceğini kabul eder.) İkincisi ise, "sûfî ölüm" diye isimlendirilebiîecek sûfînin beşerî ve maddi özelliklerinden soyutlanıp fena mertebesine ulaştığı mertebedir. Burada, insanın maddiliği ve beşerîliğinİ ifâde eden "kesret" ruhanilik ve ilâhî alemin özelliği olan ahadiyet tarafından ortadan kaldırılır ve kişi kendi benliği de dahil oîmak üzere her şeyin bilincinden yoksun kalır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 264-269.

Başka bir ifâdeyle her bir varlık, belirli bir ismin mazhârıdir ve o ilâhî ısım o varlığın "rabb-ı has"ıdır. Bu isim, varlığın bekâsını temin ettiği gibi, Yaratıcısı ile ilişkisi de bu isim cihetinden gerçekleşir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 269-273.

Bu mesele, Konevî'nin tefsir ve tevil anlayışını belirleyen önemli ifâdelerinden birisidir. Konevî'nin bu meseledeki fikrî, başka bir takım ifadeleriyle de teyit edilmiştir. Bunlardan birisi, her şeyin bir zahrı ve bir de batnı vardır diye bilmen meşhur bir hadisten hareket ederek, Kur'an'da farkh insanlar ve kabiliyetler için farkh anlamlar derecelerinin bulunduğunu tespit etmesidir. Ancak, burada dile getirdiği tefsir kuralı, son derece açık ve net bir ifâdeye sahiptir. Bu ifâdenin bir benzerini ibnü'l Arabî'de de görmekteyiz. Hatta her iki sûfı arasında bu noktada tam bir uyumdan söz etmek mümkündür. İbnü'l-Arabî de, nasların tevili meselesini izah ederken sadece dil hükümleriyle sınırlı kalmaktan söz etmektedir. Şöyle demektedir: "Kelâm iki kısımdır. Birincisi, harfler diye isimlendirilen maddelerdeki kelâmdır. Bu da, iki kısımdır. Yazılı olan, yani

harfler; bu, "kitabet/yazi" diye isimlendirilir; veya bunların telaffuz edilmesi ki, bu "kelâm" veya "kavil/söz" olarak isimlendirilir. Kelâmın ikinci türü ise, maddelerde değildir. Bilinen harflerde bulunmayan ve anlaşıldığı da söylen ilemeyen bu kelâma kulakla işi emeksizin, işitenin ilmi taalluk eder. Gerçekten de, bunu vasıta olmaksızın işitir. Maddî olmayan kelâmda olduğu gibi ki, bu da ancak kendisine münasip olan şeyle işitilir. Maddî olan, anlaşılır. Bu, özel bir ilmî taalluktur. İşiten, söyleyenden lafzı öğrendiği veya yazıyı gördüğünde, kelime, söyleyenin kastının dışında ıstıîahî olarak pek çok anlam içerdiği halde, bu yazıdaki muradını bilse, bu anlayıştır. Konuşanın bu kelime ile neyi kast ettiğini detaylı olarak bilmeyebilir. Bu kişinin maksadı, kelimenin farklı vecihlerinin delâlet ettiği farkh ihtimaller olabilir. Kelâm sahibinin bu kelime ile, bu vecihlerden hangisini, ya da, hepsini veya birisini mi kast etmiş olduğu bilinemez. Kelimenin delâlet ettiği şeyin bilinmesiyle beraber, bu kelimenin anlamı verdiği söylenemez. Istılah bilindiğinde, sadece kelimenin delâlet ettiği şeyler bilinmiştir. Çünkü bunları söyleyen, işitene göre iki durumda olabilir. Birincisi, bu kelimenin dilde işaret ettiği şeyleri bilmeyebilir. İkincisi ise, kelimenin delâlet ettiği şeyleri bilse de, muradının anlaşılmasını temin eden karinenin gerektirdiği anlam için, bunlardan bir tanesini kullanmış olabilir. Kelâm sahibi, lafzına böyle bir anlam yüklemiş ve lafzı anlayan kimse bunu anlamamış olabilir. Adeta kelâm sahibi bu anlayışta, ona hiçbir şey nasip etmemiştir. Aîlah'm kelâmı ise, bir kavmin lisanıyla nazil olduğu zaman, delâletlerinin farklı olmasından dolayı, o dilin mensupları Allah'ın bu kelime veya kelimelerle neyi kast ettiği hususunda ihtilaf etmiş olsalar da, her birisi, Allah'ın kast ettiği şeyi kendisinden anlamış olurlar. Çünkü Allah, bütün ihtimalleri bilir. Dilden çıkmadığı sürece bütün ihtimaller, bu muayyen şahsa nispetle Allah'ın kastıdır. Eğer dil dışma çıkarsa, o zaman ne ilim vardır ne de Allah'ın muradım anlamak! işaretleri benimseyenlerin durumu da böyledir. Çünkü onlann Allah'ın kelâmının işaretlerini anlamaları, yine Allah'ın kelâmı hakkında bir anlayıştır. Bu da, bu kelâmla işaret edilen şey hakkında AİIah'm kastıdır. Mahlukun kelâmının bu imkânı yoktur. Bütün vedhlerden Allah'ın maksadını anlama lütfü nasip edilen kimseye, "hikmet ve sözü ayırt etme" (Sad, 20) nasip edilmiştir. Bu, bu kelimedeki ihtimallerin ve amaçların ayırt edilmesidir. Kime de, "hikmet verilirse, ona çokça hayır verilmiştir." (Bakara, 269) Yani, kelimedeki pek çok ihtimali anlamak nasip edilmiştir." İbnü'î-Arabî, el-Fütûhâtü'l-mekkiyye, e IV, 25.

Bu terim, farklı şekillerde daha önce de geçmişti. Nikah derken Konevî, çeşitli varlık mertebeleri veya isimler ve mümkün varlıklar arasındaki ontolojik ilişki ve irtibata dikkat çekmektedir. Bunun nikah diye İsim-lendirilmesi, bazı mertebelerin fail ve müessir iken, bazı mertebelerin münfail ve müteessir olarak, dünya hayatındaki üreme ve çoğalmayı meydana getiren ilişkiye benzememiş olmasıdır. Cem ise, herhangi bir ürün meydana getirmede gerekli olan çokluğa işarettir. Bu çokluk, ön-celikle, Zâî-irâde ve şeyin hakikati diye ifâde edile, fakat aynı zamanda birlik özelliğindeki "ferdiyet-İ selase"dir. (Ibnü'I-Arabî ve vahdet-i vücûdu

benimseyen sûfîîere göre teslisin anlamı hakkında bkz. Ebu'1-Ala Afifi, age., Muhammed Fassı.)

Dinin anlamlarından birisi cezadır. Bu anlam, İbnü'l-Arabî'nin özellikle Yakub fassmda üzerinde durduğu bir anlamdır. Burada İbnü'î-Arabî

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 273-281.

"Elest", Araf sûresinde geçen bir âyete telmih yapmaktadır. Burada Allah, yaratılıştan önce Adem'in zürriyetinden gelecek nesillere kendisini Rab olarak kabul edip etmediklerini sormuş, onlar da kendisini 'Rab' olarak kabul etmişlerdir: "Rabbm Adem oğullarından onların sırtlarından zürriyetlerini almış, ve onları kendilerine şahit tutarak, 'ben sizin Rabbınız değil miyim?" demişti. Onlar da: 'Evet buna şahidiz" demişlerdi. Bu, kıyamet günü 'bizim bundan haberimiz yoktu' dememenizin içindi." {Araf, 172). Cüneyd-i Bağdadî, bu âyeti yorumlayıp, marifet ve tevhit anlayışım bu âyete dayandırmıştır. (Bu konuda bkz. Ebu'I-Ala Afifi, İslam'da Manevî Hayat, s. 185 vd.)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 282-288.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 289-290.

"Kalb, Allah'ın iki parmağı arasındadır, onu dilediği gibi şekillendirir" hadisine telmih yapılmaktadır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 291-295.

Hakikatler ilâhî üimde sabit oldukları halleri üzere bakidirler, bunlar asla değişme ve farklılaşmaya uğramazlar; varlıkta gözüken ve farkIılaşan şeyler, bunların eser ve hükümleridir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 296-299.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 299-302.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 303.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 303-305.

Burada Konevi'nin varlık ve zuhur ile ilgili temel bir düşüncesini görmekteyiz. Buna göre, varlıkların surî zuhûrlarıyia, onların ilk taayyün mertebeleri arasında her zaman bir mutabakat yoktur. Bu bağlamda, insan ontolojik varlığı açısından ilk taayyün eden varlıktır, bununla birlikte o, sureti ve şehâdet aleminde zuhuru açısından en son meydana gelen varlık türüdür.

Konevî'ye göre, insanın ilk taayyün eden varlık, son zuhur eden suret olması, daha sonra bilgi görüşünde Özellikle tezahürlerini gördüğümüz bir netice doğurmaktadır. Bu netice, insanın bu başlangıç ve son arasındaki ortaya çıkan bütün varlıkların özelliklerini belirli kendinde taşıması ve bu özellikler sayesinde bütün varlıklarla bir münâsebet kurabilmesidir. Konevî'ye göre, insan ile varlık dairesi sona ermiştir, çünkü o yaratılıştaki gai illettir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 305-313.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 314-316.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 316-317.

'Gecenin âyetini mahv ederiz" âyetine telmih vardır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 317-320.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 320-322.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 325-334.

Burada Konevî, insanın akü ve nefsini iki farklı kutup olarak görüp, bunların bilgideki yönelişlerini açıklamaktadır. Buna göre, akıl birliğe ulaşmak ister. Bu birlik, Tann'nın her türlü benzerlikten ve hadislerle ilişkiden mücerret ve münezzeh olduğu mertebedir. Başka bir ifâdeyle akıllar, bilgide tenzihi esas alırlar. Buna karşın nefisler ise, görünür alemlerle ilişkili bir hedefe yönelmişlerdir. Bu da, onların tenzihin karşısında teşbihi esas almalarıyla ifâde edilmiştir. İbnü'l-Arabî, bu ikiliği akıl ve vehim güçleri arasında kurmaktadır. Buna göre, sürekli olarak tenzihi ve aslanlığı esas alan akı! ile sürekli olarak teşbihi ve somutlaştırmayı esas alan vehim güçleri arasında bir çatışma vardır. Peygamberlerin davetinde bunlar arasında bir denge kurma çabaları görülebilir. Bu çatışmanın en iyi bir örneği, Hz. Nuh ile kavmi arasında ortaya çıkmıştır. Nuh'un kavmi putperest idiler ve Tanrı'yı somut tasavvur etmekteydiler. Onların Tanrı hakkında verdikleri hüküm tbnü'l-Arabî tarafından "vehim kuvvetinin Tann hakkındaki hükmü olan teşbih" diye yorumlanır. Buna karşın, suretlere ibâdet etmeye karşı çıkan ve Tann'nın mutlak ve münezzeh Rab olduğunu söyleyen Nuh peygamber ise, bu noktada "akıl" gücünü temsil etmektedir. Hz. Peygamber'in daveti ise, "O'nun benzerinin misli gibi yoktur" âyetiy-e teşbih ve tenzihi, başka bir ifâdeyle vehim ve akıl güçlerinin Tanrı hakkındaki hükümlerini birleştiren itidal noktasını temsil eder {Bu konu, özeliıkle Fusûsu'l-Hikem'de Nuh fassında incelenmiştir).

Kesib, Cenette bir mertebenin adıdır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 335-336.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 336-338.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 338.

"İki taraf" ile kast edilen, Konevf nin başka vesilelerle de dile getirdiği gibi, vücûb ve imkân taraflarıdır. Bunlar, Vücûd-ı Mutiak'ırı iki itibarıdır ve her birisi birbirine bağlıdır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 339-341.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 342-348.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 349-350.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 353-354.

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin." (Ali Imran, 31)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 354-357.

Bu mesele, Konevî'nin düşüncesinde son derece önemli bir konudur. Bunu en iyi özetleyen ifâde, Konevî'nin örnek babında zikretmiş olduğu, Allah'ın bir karıncayı yaratmaya teveccüh etmesiyle, alemi ya da insanî yaratmaya dönük teveccühü arasında hiç bir fark yoktur, düşüncesidir: çünkü yaratılış tecellîsi yönünden her birisine ulaşan şey aynıdır.

Burada önemli mesele, şayet tecellîde herhangi bir üstünlük veya farklılık bulunmuyorsa, bu durumda alemde gözlemlediğimiz çeşiklilik ve östünlükler nasıl ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifâdeyle tek ve her yönüyle eşit olan bir tecellîden nasıl oluyor da, bu derece farklı ve çeşitli şeyler nasıl meydana gelmiştir. Bu soruya belki iki şekilde cevap verilebilir: Bunlardan birisi, bu çokluğa farklı bir mebde bulmaktır. İkincisi -i ise, bu çokluk ve çeşitliliği bir yanılgı olarak değerlendirmek de mümkün olabilir. Konevî, her iki yaklaşımı da dikkate alarak bu meseleyi ilk ilkesiyle uyumlu bir şekilde çözmeye çalışır.

Buna göre, alemde gözlemlediğimiz çokluk ve çeşitliliğin bir yönü gerçekten de bir yanılgıdır. Bu yanılgı, çeşitli nedenlerden kaynaklanmak-; tadır ki, bunların ön önemlisi, özellikle alemdeki "şer" probleminde ortaya çıkan herkesin kendi varlığını ve mertebesini esas sayıp, diğer varlıkları ve olayları buna göre değerlendirmesidir, ikincisi ise, bu çokluğa ve çeşitliliğe başka bir kaynak aramaktır. Nitekim, bazı kadim gelenekler alemdeki kötülük ve çokluğun kaynağını Tanrı'nm ve ezeîi ilkenin dışında aramışlar, ve madde, ya da ezeli karanlık gibi çeşitli ilkeler ileri sürmüşlerdir. Konevî de, buna farklı bir kaynak bulmaya çalışır, fakat burada Konevî'nin önünde gerçekten de çok Önemli bir sorun vardır: Bir yandan Tanrı'nm mutlak

birliği ve vahdetine tam bir inanç, bunun yanında alemdeki bu çokluğu izah etme teşebbüsü.

Konevî, alem ve alemdeki çokluk ve çeşitlilik için Tann'nın yanında ikinci bir mebde mesabesinde bir ilke fikrini kabul edemezdi; o, ikinci ilah ya da mebde fikrini benimseyenleri şiddetle eleştirir. Konevî'nin bulduğu çözüm, isimler ve sıfatlar görüşünde düğümlenen bir mebde anlayışıdır. Buna göre, alemdeki çokluk ve kesretin kaynağı Tanrı'nm sıfatlarıdır. Bunlar arasındaki farklılık ve üstünlük ise, sıfatların maz-hârlan olan alemdeki olayların ve çokluğun nedenidir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 358-362.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 363-366.

"Seni dalalatte buldu, sana hidâyet etti". (Duha suresi, 3)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 367-370.

Bkz. Nefehatü'I-Üns, s. 733 (Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara). Cami'nin bu sûfî hakkında anlattığı olaya göre bu şahsı başka bir vesileyle İbnü'l-Arabî de zikretmektedir. Muhtemelen Konevî'nin burada bu ismi zikretmesi Şeyhinin eserlerinden mülhemdir.

Burada Konevî'nin sözünü ettiği şey, daha geniş bir şekilde îbnü'I-Arabî tarafından ele alman "nevamis-i hikemiyye"dir. Nevamis-i hikemiyye, hikmetli kanunlar demektir ve bunlar herhangi bir dini kaynağa bağlı olmasa bile, toplumun ve fertlerin fayda ve maslahatları gözetilerek ortaya konulmuş kurallardır. İbnü'l-Arabî, bunlara uymanın da adeta dine uymak gibi gerekli olduğunu belirtir. (Bkz. Fusûsıı'l-Hikem, Yakub Fassı.)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 371-374.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 375-379.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 380-385.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 386.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 387-390.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 391-394.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 395.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 395-397.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 398-401.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 402-404.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 404-409.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 410-413.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 413.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 413-418.

"Hakkın iki tutuşu/kabza vardır" hadisine telmih yapmaktadır.

Konevî, "Allah Teala'nın yetmiş küsur nurdan perdesi vardır, şayet onları açsa idi her şey yanardı" hadisine işaret etmektedir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 419-430.

Kast edilen, Hakkı Hak ile görmektir.

Burada Konevî, sadece cennette değil, aynı zamanda sülüklerinde Hakkı müşahede eden kimselerin Hak karşısındaki durumlarını ve bu müşahedenin keyfiyetini açıklamaktadır. Buna göre, Hakkı müşahede edenier, Hak üe onu müşahede etmektedirler.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 431-435.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 436-439.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 440-441.

Konevî'nin Mehdi'nin müjdecilerinin geliş tarihi olarak zikrettiği Hicretten altı yüz küsur yıl sonrası, yaklaşık olarak kendi devrine tekabül etmektedir. Gerçi Konevî'nin özel bir Mehdi Risalesi vardır, fakat şimdilik burada belirteceğimiz husus, Konevfnin Moğol istilasını bir kıyamet vakti olarak gördüğüdür. Muhtemelen Mehdi'nin habercilerinin bu tarihte ortaya çıktığını kabul etmesi, Moğol istilasını Mehdi öncesinin karanlık ve zalim devresi olarak görmesinden kaynaklanmıştır.

Bu bağlamda, Konevî'nin iki ifâdesini aktaracağız. Bunlardan birisi, Konevî'nin "Vasiyet-name"sinde, talebelerine vasiyet ettiği şu cümlesidir: "Kim Mehdj'ye ulaşırsa, ona benim selamımı söylesin/'

İkinci bir ifâdesi ise, bir hadisi yorumlarken zikrettiği bir rüyasıyla ilgilidir. Burada, Konevî Moğolların Bağdat'ı işgal etmelerinden duyduğu derin üzüntüyü dile getirir: "Bağdat Moğollar tarafından işgal edildiği zaman bir sabah uykusu, rüyamda Hz. Peygamberi tabutta kefenlenmiş olarak gördüm. İnsanlar onu tabuta bağlıyorlardı, başı açıktı, saçı neredeyse yere değecekti. Onlara: -"Ne yapıyorsunuz" dediğimde:

-"O, ölmüştür, onu taşıyıp defnetmek istiyoruz" dediler. Kalbimde, Hz. Peygamber'in ölmediği hissi doğdu. Onlara: -"Yüzü ölü bir insanın yüzüne benzemiyor, durum aydmlanmcaya kadar sabredin" dedim.

Ağzına ve burnuna yaklaştım. Zayıf bir nefes aldığım gördüm. Onlara bağırdım ve Hz. Peygamberi defnetmelerine mâni oldum.

Korku ve dehşet içinde uyandım. Daha önceden karşılaştığım sayısız tecrübeler vasıtasıyla gördüğüm rüyanın anlamını kavradım. Bu, İslam aleminde büyük bir hâdisenin gerçekleşeceğinin sembolüydü, Moğolların Bağdat'a yöneldikleri haberi ulaşınca, onların Bağdat'ı zaptettiklerini an-'adırn. Rüyamı gördüğüm tarihi kaydettim. Olaya şahit olmuş eli kalem tutan pek çok kimse, Bağdat'ın aynı tarihte işgal edildiğini haber verdi. Böylece, rüyam benim tabir ettiğim şekilde ortaya çıkmış oldu."

Allah dilediğini siler ve dilediğini olduğu gibi bırakır. Ana kitap o'nun katmdadir." (Ra'd, 39)

Hz. Musa'ya hitap eden bir âyette "Her ilim sahibinin üzerinde bir alim vardır" buyrulmaktadır.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 441-448.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 449-452.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 453-454.

Çünkü her yönden bir ve basit olan, idrâkin konusu olamaz. Konevf ye göre, bir ve basit olan idrâkin konusu olamayacağı gibi, bir ve basit olan-dan, bu itibarla herhangi bir ürün ve netice de ortaya çıkmaz.

Konevî, tekrar "Tahkik" kaidelerinin ilki olarak zikrettiği ve bütün sitemin esasını tekil eden hükümlerin sürekliliği meselesine dönmektedir. Buna göre, herhangi bir şey, li-zâtihî bir özelliğe sahip ise, veya bir hükmü gerektiriyorsa, zâtı devam ettiği sürece o şeyi gerektirmeye devam eder.

Herhangi bir şart veya daha fazla şartla o hükmü gerektiriyorsa, o şartlar devam ettiği sürece o hükmü gerektirecektir. Bunu Konevî, hakikatlerin ve hükümlerinin sürekliliği diye isimlendirir (Miftahü'l-gayb.).

Hükümler ile idrâk vasıtaları arasındaki bu münâsebetler, idrâki mümkün kılmaktadır. Çünkü, arada münâsebet olmadığı sürece bir şeyin başka bir şeyi idrâk etmesi mümkün değildir (Konevf, Miftahü'l-gmjb'da bir ke olarak bunu zikreder.).

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 455-463.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 467.

İlahi ilimde yokluğu ve varlığı eşit olan mümkün hakikatlerin haricî varlığa çıkmaları, ilâhî irâde tarafından "tercih" edilir. Bu tercih, irâde sıra" ile ortaya çıkar.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 467-473.

"Burada Konevî, isimlerin ve a'yânm ya da Allah ve kulun vâris olduklarım belirtmektedir. Buna göre kul, önceki örnekte de belirtildiği gibi, nurun vârisidir. Hak ise, a'yân'm ortadan kalkmasının ardından nurun tekrar kendisine dönmesi yönünden vâristir." (Abdülkadir Ata.).

Konevî'nin burada sözünü ettiği şey, kulun sülüğünü tamamlayıp, bütün tasarruf ve fiillerinden fânî olduktan sonra Hakkın onun fiil ve hallerinde onun adına yürütmesidir. Bu hal, kurb-i nevafil halidir.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 474-484.

"Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik."

"Kim ki, Allah'ın şeairine/alâmetler tazim ederse, bu kalblerin takvasındarıdır." (Hac, 32)

Burada sadece üç kısım zikredip, ardından yedinci kısma geçmektedir.

"Dalbastı kirazlar." (Vakıa, 28)

"Salkım muzlar içinde." (Vakıa, 29)

"Çağlayan bir su." (Vakıa, 31)

"Uzamış bir gölge." (Vakıa, 30)

"Üstlerinde ince ipekten ve kaim atlastan yem yeşil elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz bir içki sunmaktadır." (İnsan, 21)

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 485-492.

Sadreddin Konevi, Fâtiha Suresi Tefsiri, İz Yayıncılık: 493-499.